
Україна

ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ШОРІЧНИК

Випуск п'ятий

Упорядники

*Леонід Губерський, Павло Кривонос,
Микола Кулінич, Анатолій Денисенко*

Київ • 2005

ББК 66.49(4УКР)я5+63.3(4УКР)Оя5

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА
НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Видається з листопада 2000 року
випуск п'ятий

Засновники:

Дипломатична академія
при Міністерстві закордонних справ України
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв
Київської міської Ради
Історичний клуб «Планета»

Головний редактор

кандидат історичних наук *Анатолій Денисенко*

Заступник головного редактора

кандидат історичних наук *Микола Кулінич*

Відповідальний секретар

заслужений діяч мистецтв України
Василь Туркевич

ISBN 966-7522-07-5

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Борис Тарасюк, міністр закордонних справ України

Іван Курас, віце-президент НАН України, академік НАН України,
доктор історичних наук

Володимир Яловий, заступник Київського міського голови —
секретар Київської міської Ради

Станіслав Сташевський, голова Комітету Верховної Ради Украї-
ни у закордонних справах

Леонід Губерський, директор Інституту міжнародних відносин
Київського Національного університету імені Тараса Шевченка,
академік НАН України, доктор філософських наук

Маркіян Лубківський, заступник Державного секретаря України

Микола Кулінич, ректор Дипломатичної академії при МЗС Ук-
раїни, кандидат історичних наук, заступник головного редактора

Павло Кривонос, генеральний директор Генеральної дирекції
з обслуговування іноземних представництв Київської міської Ра-
ди, видавець

Борис Гуменюк, Надзвичайний і Повноважний Посол України в
Республіці Кіпр, доктор історичних наук

Сергій Пирожков, заступник секретаря Ради Національної без-
пеки і оборони України, директор Інституту проблем міжнародної
безпеки, академік НАН України

Олексій Онищенко, академік-секретар Національної Академії
наук України, академік НАН України, генеральний директор На-
ціональної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського

Павло Сохань, директор Інституту української археографії та
джерелознавства НАН України ім. М. С. Грушевського, член-ко-
респондент НАН України, доктор історичних наук

Віктор Андрущенко, ректор Національного педагогічного уні-
верситету імені Михайла Драгоманова, академік Академії педа-
гогічних наук України, доктор філософських наук

Ірина Войцехівська, професор Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Віктор Даниленко, завідувач відділом Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук

Анатолій Денисенко, голова Історичного клубу «Планета», кандидат історичних наук, головний редактор

Степан Віднянський, завідувач відділом Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук

Іван Дробот, проректор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук

Володимир Сергійчук, директор Центру українознавства Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Михайло Сорока, заслужений журналіст України, головний редактор газети «Урядовий кур'єр»

Валерій Солдатенко, завідувач відділом Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, доктор історичних наук

Леонід Шкляр, начальник управління Вищої Атестаційної Комісії України, доктор політичних наук

Борис Гончар, завідувач кафедру нової і новітньої історії зарубіжних країн Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Ірина Матяш, директор Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, доктор історичних наук

Ростислав Сосса, директор Державного науково-виробничого підприємства «Картографія», доктор географічних наук

Володимир Борисенко, завідувач кафедру історії України Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук

Григорій Перепелиця, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук

Володимир Лозицький, директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України, кандидат історичних наук

Василь Туркевич, заслужений діяч мистецтв України, відповідальний секретар

Науковий щорічник «Україна дипломатична» висвітлює історію української дипломатії, публікує теоретичні наукові дослідження про специфіку дипломатії як науки, вміщує енциклопедичні біографічні довідки про вітчизняний і зарубіжний дипломатичний корпус, хронологічно відтворює сучасне дипломатичне життя в Україні.

Scientific year-book «Ukraine diplomatic» covers the history of Ukrainian diplomacy, publishes theoretical scientific research on specificity of diplomacy as a science, inserts encyclopaedic biographical references to the domestic and foreign Corps diplomatique, chronologically represents the modern diplomatic life in Ukraine.

Видавець:
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв
Київської міської Ради

Борис Тарасюк,
міністр закордонних справ України

Україна є одним із символів демократичних європейських цінностей

Щорічник «Україна дипломатична» вже традиційно привертає до себе увагу всіх, хто цікавиться історією, сьогоденням та перспективами розвитку зовнішньої політики нашої держави. Проте нинішнє видання є, безумовно, особливим.

Україна перетнула свій рубікон на шляху від авторитарного режиму до демократичної правової держави. Наслідком цього стала як зміна міжнародного статусу країни, так і її зовнішньої політики. Україна після Помаранчевої революції є одним із символів демократичних європейських цінностей.

Зовнішня політика нового Уряду України стала прозорою, передбачуваною, чітко спрямованою на захист українських національних інтересів.

Як зазначив Президент України Віктор Ющенко у своєму виступі перед Європейським парламентом 23 лютого 2005 року, європейська та євроатлантична інтеграція як фактор, який найбільш повною мірою сприятиме внутрішнім реформам, зміцненню демократії, верховенства права, громадянського суспільства, поваги до національних меншин та регіонів, посиленню місцевого самоврядування, є ключовим зовнішньополітичним пріоритетом.

Зовнішньополітичні пріоритети, визначені в урядовій Програмі «Назустріч людям», зорієнтовані передусім на забезпечення потреб українських громадян. Саме вони є альфою і оме-

гою діяльності нового Уряду України взагалі і його зовнішньої політики зокрема. «Назустріч людям» — це містка формула, що визначає суть нової української влади.

Усі зусилля дипломатичної служби України та у цілому Уряду, центральних та місцевих органів виконавчої влади спрямовані на досягнення європейських стандартів у внутрішній та зовнішній політиці, інтеграції до ЄС не на словах, а у справах.

Разом з тим, іншими ключовими завданнями зовнішньої політики України є розвиток взаємовигідного співробітництва з Російською Федерацією та іншими сусідами, просування у нашому регіоні цінностей ЄС, європейської громадянської, управлінської та правової культури.

І це, по суті, є безальтернативним вибором для України у сучасному світі глобалізації, політичної, економічної та культурної взаємозалежності, де відбуваються динамічні перетворення.

Або ми станемо частиною ефективно функціонуючої спільноти розвинутих європейських націй, набудемо здатності конкурувати на глобальному рівні, або нас чекатиме маргіналізація в економічному, соціальному, а з часом — і політичному вимірах.

Або ми зможемо створити у нашому регіоні простір, політично, економічно і соціально гомогенний з ЄС, або ж будемо змушені вести постійну боротьбу з нестабільністю, конфліктами, бідністю, контрабандою, нелегальною міграцією та іншими бідами пострадянського простору.

Вистояти перед викликами сьогодення, стати лідером у просуванні європейських цінностей у регіоні, подолати наявні внутрішні та зовнішні перешкоди на шляху європейської інтеграції, стати надійним партнером для країн — членів ЄС у регіоні Центрально-Східної Європи, на континенті та на міжнародній арені у цілому — це не лише амбітне завдання для української дипломатії, а й історична відповідальність перед українським народом, його майбутнім. На цьому шляху українська дипломатія очікує на свіжий погляд, нові концепції, критику і пропозиції науковців та дослідників.

Сприймаємо такий діалог як обов'язкову частину співробітництва між Урядом, з одного боку, та громадянським суспільством, недержавними організаціями, науково-дослідницькою спільнотою — з іншого.

Цьогорічне видання «України дипломатичної» якраз і є важливою складовою такого діалогу.

Київ — європейський стандарт

Народився 2 вересня 1953 р. Заступник київського міського голови — секретар міської ради. Голова координаційної ради з питань розміщення у місті Києві офіційних представництв іноземних держав і міжнародних організацій. Закінчив Криворізький гірничорудний інститут. Працював на Київському верстатобудівному об'єднанні, головою виконкому Радянського району м. Києва, начальником управління Міністерства закордонних справ України. Має дипломатичний ранг радника першого класу. Нагороджений медаллю «В пам'ять 1500-річчя Києва», відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III та II ступенів.

Визначною подією світового значення стало визнання Києва кращим європейським регіоном 2005 року. Це засвідчує, що столиця України за багатьма параметрами не тільки відповідає європейським стандартам, але й має високий рейтинг у зарубіжних гостей, зокрема і як суб'єкт міжнародної діяльності.

На сьогодні столиця України уклала рамкові угоди про поріднення, дружні стосунки, співробітництво з 55-ма містами світу та однією областю. Згідно договорам, меморандумам, протоколами між Києвом та містами-побратимами реалізується велика кількість проектів у різних галузях міського господарства. Це — громадський транспорт, охорона довкілля, охорона здоров'я, містобудування, утилізація сміття, озеленення міста, культура, спорт, освіта, залучення іноземних інвестицій, місцеве самоврядування тощо.

Плідним на міжнародне спілкування став 2004 рік. Зазначимо, що усі реалізовані заходи спрямовувалися на забезпечення інтересів Києва та України в економічній, соціальній, культурній та інших народногосподарських сферах.

Ключовою подією стало проведення ювілейних заходів з нагоди відзначення 50-річчя встановлення поріднених зв'язків

з першим зарубіжним містом-побратимом Києва — містом Тампере (Фінляндська Республіка).

Одним із пріоритетних напрямків співробітництва набули контакти з Москвою. Зокрема, продовжено роботу щодо запровадження в Києві спеціальної програми за аналогією «Електронної Москви», завдяки якій у найближчому майбутньому кожний мешканець Києва матиме спеціальну картку з магнітним кодом, що одночасно слугуватиме засобом для накопичення коштів, її можна використовувати для проїзду у метрополітені, інших видах транспорту. До речі, на цьому магнітному носії також міститиметься спеціальна інформація про хронічні захворювання її власника, що зможе суттєво допомогти в екстремальних випадках. Проведено два семінари на тему: «Впровадження у Києві досвіду Москви з реконструкції житлових будинків старої забудови».

За ініціативою міської влади м. Единбурга (Велика Британія) опрацьовано спільний проект щодо встановлення на одному з київських майданів квіткового годинника.

Десять машин комунальної техніки надійшло до нашого міста як дарунок від Лейпцига (Федеративна Республіка Німеччина).

З метою ознайомлення зі структурою місцевого самоврядування, досвідом вирішення організаційно-кадрових питань, управління персоналом, законодавчою базою державної служби, системою і механізмом організації проведення виборів і референдумів, програмами щодо підтримки малого та середнього бізнесу кияни побували у Санкт-Петербурзі, Москві (Російська Федерація), Римі (Італійська Республіка). На часі поновлення угод щодо подальшого співробітництва з регіоном Брюссель (Королівство Бельгія). Попередньо такими сферами визначені: новітні розробки у галузі медицини, туризм, розвиток комунального та готельного господарств.

Наше місто є членом десяти міжнародних організацій. Серед них Асоціація європейських міст, Всесвітня ліга історичних міст, Міжнародна рада муніципальних екологічних ініціатив, Міжнародна асоціація міського розвитку, Організація об'єднаних міст (VTO), Парламентська Асамблея губернаторів і мерів столиць країн Причорномор'я (ПАЧЕС), Союз столиць країн Південно-Східної і Центральної Європи, Всесвітня туристична організація (ВТО). Завдяки такому представництву маємо можливість отримувати найсучаснішу інформацію про впровадження новіт-

ніх технологій управління столичними містами, переймати досвід у розбудові інфраструктур, організації економічних, культурних, спортивних некомерційних акцій та брати участь у багатьох ініціативах на муніципальному рівні, використовувати міжнародний досвід у вирішенні різноманітних проблем, що виникають внаслідок інтенсивного розвитку міст. Досить сказати, що протягом року загалом кияни були делеговані на 55 міжнародних заходах за кордоном — це конференції, асамблеї, форуми, симпозіуми, з'їзди, семінари, засідання, виставки, ярмарки тощо. Безперечно, напрацювання цих зарубіжних контактів плідно використовуються при підготовці відповідних програм розвитку Києва.

Україна в Європі та світі. Цей вислів уже стає традиційним. Київ, який був своєрідним епіцентром Помаранчевої революції, зажив міжнародної слави міста волелюбного і демократичного. Цьому сприяє наша зовнішня міжрегіональна політика, плідне співробітництво з містами-побратимами, яке набуває поглибленості й взаємозацікавленості.

Яскравим виявом цього стала унікальна подія — проведення у Києві в кінці травня 2005 року ювілейного 50-го міжнародного конкурсу «Євробачення», який поставив столицю України у ряд найкультурніших осередків світу.

Дипломатом про Україну щиро і широко...

Народився 11 березня 1956 р. у Прилуках Чернігівської області. Генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв у місті Києві. Закінчив Прилуцький технікум гідромеліорації та електрифікації сільського господарства та Київський інженерно-будівельний інститут. Працював у системі житлового господарства, заступником голови виконкому, заступником голови держадміністрації Подільського району м. Києва. Заслужений будівельник України. Має дипломатичний ранг радника першого класу. Нагороджений відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III та II ступенів, орденами Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого, Святого архистратига Михаїла. Автор ряду публіцистичних статей з історії України.

Історія України, як і кожного державного утворення, тісно переплітається з життям країн. Стосунки військові, торгівельні, а також політичні, мають низку шляхів реалізації, але найповніше вони втілюються якраз у дипломатичних відносинах.

З часів Київської Русі і до сьогодні (за винятком років втрати державності) Україна мала сталі і регулярні дипломатичні контакти у світовому співтоваристві. Тим часом зарубіжна дипломатія в Україні хоч і цікава, але мало висвітлена сторінка в загальній історії міжнародних відносин.

Політична вага кожної держави залежить не тільки від військового і політичного потенціалу, а й від її інтеграції у світову спільноту. Реалії цього — дипломатичні представництва, а також представництв міжнародних організацій, що де-юре і де-факто засвідчує не тільки про визнання країни, але й про її статус суб'єкта активної міжнародної діяльності.

Поява у 1991 році України, як суверенної і незалежної держави, суттєво змінила геополітичну карту не лише Європи, а й усього світу. Стало очевидним, що молода держава посяде помітне місце у світовій політиці, хоча ще якихось п'ятнадцять або й менше років хіба якомусь фантазеру могло привидітися, що на перехресті двох тисячоліть розпадеться тоталітарна імперія під назвою СРСР і на євразійському її терені з'явиться п'ятнадцять незалежних суверенних держав. Проте факт залишається фактом: політикам і картографам випала трудомістка праця створити новітню політичну і географічну мапу, де Україна посіла належне їй місце якраз у центрі Європи.

Омріяна, вистраждана нашим народом через 750 років після спустошливого розгрому татаро-монголами Київської Русі, після втрати завойованої Богданом Хмельницьким державності майже чотириста років тому, мов фенікс із попелу постала суверенна Україна, яка крок за кроком, долаючи часом майже незборимі труднощі, формувала свою державність, зараз уже визнану світовою спільнотою, про що засвідчує й багатогранне дипломатичне життя столиці України — Києва.

Нині в Україні представлені дипломатичними представниками 123 іноземні держави, в тому числі 64 — послами у ранзі Надзвичайних і Повноважних, які мають свої резиденції у Києві, і 59 — представляють свої уряди в Україні за сумісництвом, а ще працює 16 представництв міжнародних міждержавних та неурядових організацій та 22 консульські установи.

Усі вони потребують постійної уваги і піклування з боку адміністрації Києва. З огляду на це 29 квітня 1992 року було створено госпрозрахункову державну установу — Генеральну дирекцію з обслуговування іноземних представництв (ГДІП), головне завдання якої полягає в облаштуванні представників іноземних місій у Києві, забезпеченні умов їхньої діяльності.

Дипломати потребують не тільки особливої уваги, а й особливого підходу у вирішенні тих чи інших їхніх проблем. Адже це наші особливі гості. Давньоримський історик Корнелій Тацит у своїй багатотомній праці «Історія» визнав «священні права послів у чужинців». Тож священність цих прав, які шанувалися протягом тисячоліть, треба постійно підтримувати.

Спілкуючись із представниками іноземних країн, дивуєшся тому, як глибоко вони цікавляться історією, культурою, по-

бутом та життям нашої країни. Багато хто вивчає мову, навіть звичаї. Дехто, приїхавши до нас працювати на три, інколи чотири роки, покидаючи країну вже досить вільно говорить українською.

Як у кожної людини, яка прибула до чужої країни, у дипломатів виникає ціла низка проблем, що не завжди легко вирішуються. Фактично для цього і створено нашу організацію, функція якої — сприяти, допомагати, обслуговувати. Недарма останнє слово входить у повну назву — Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв.

Проте ми не випускаємо з поля зору й іншу складову своєї діяльності — ознайомлення дипломатів з Україною — великою державою в центрі Європи з яскравою і неповторною історією, з населенням понад 47 мільйонів, де чарують зір мальовничі Карпати й омріяний Крим, де можна відвідати давні фортеці й незвідані печери, світового рівня музеї і унікальні народні промисли, послухати неперевершених музикантів і оперних виконавців. Завдання нашої організації — донести іноземним дипломатам також і усю палітру нашого духовного життя.

Пізнаючи нашу країну, знайомлячись із людьми, представники дипломатичного корпусу починають іншими очима дивитись на нас і сприймати наші проблеми. Їх вражає наша культура, історичні пам'ятки, а найбільше та, часом дитяча, щирість і безпосередність, з якими до них, чужинців, ставляться прості люди.

І тоді усвідомлюєш, що наш головний скарб — це люди, їхня добросердність, щирість. У цьому наш набуток, наша народна дипломатія. Народ, який пережив набіги печенігів та половців, татаро-монгольську навалу, литовське князювання, непрості роки панування Речі Посполитої, приниження Російською імперією, знівелювання Радянським Союзом, а в XX столітті дві війни, і по землі якого страшним потоптом пройшли чоботи численних загарбників, народ, який зберіг свою мову, культуру і безсмертну пісню, вартий того, щоб мати не просто країну — вона у нього є і завжди була, хоч багато хто на неї зазіхав. Він вартий мати власну державність, тобто бути сповненим особливої гордості за всесвітнє визнання України незалежною і самостійною. Це розуміємо ми, розуміють це й дипломати, хто вже відпрацював у Києві свою каденцію, й ті, хто працює

зараз. Дипломатія — справа особлива, дипломати люди незвичайні. Французький політичний діяч ХІХ ст. Альбер де Бройль якось сказав: «Дипломатія — це найкращий засіб, який вигадала цивілізація для того, щоб не тільки сила розв'язувала проблеми міжнародних стосунків».

Діяльність представників дипломатичних місій в Україні важливий, часом вирішальний чинник взаємин між державами. Наше завдання, щоб ця діяльність відбувалася невимушено і щиро, щоб, полишаючи нашу країну після завершення терміну перебування, дипломат міг сказати, як це вже було не раз: «Я ще до вас повернуся — гостем, другом, посланцем».

Серед багатовекторних чинників, з яких складається діяльність Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв, хочу зупинитися на одному з найголовніших — забезпечення зарубіжного дипломатичного корпусу вичерпною, ґрунтовною інформацією про нашу країну, її духовний потенціал. І в цьому плані особливе місце належить розроблений ГДІПом видавничій програмі. Необхідно сказати, що від часу існування нашої організації ми надаємо постійну увагу цій важливій справі.

Наша видавнича діяльність має два конкретних напрямки: видання окремих книг і фінансова підтримка періодичних видань, які послугують глибшому ознайомленню зарубіжних дипломатів з економічним, політичним та культурним життям України, її історією і духовністю.

Зусиллями Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв друком з'явився збірник документів і матеріалів 1991 — 1998 рр. «Україна на міжнародній арені». Це фундаментальне документальне видання зініційоване Міністерством закордонних справ України. Посібник необхідний тим, хто працює на ниві української дипломатії. У книзі вміщено майже тисяча документів різного тематичного спрямування.

Особистість першого українського міністра закордонних справ, державного і політичного діяча УНР, видатного історика Олександра Шульгіна повертається з вимушеного небуття до нашої історії. Найповніше людська сутність розкривається у власних творіннях. Тому було вирішено познайомити широкий читацький загал з творчим набутокм цієї непересічної осо-

бистості. Так з'явилася у 1998 році книга Олександра Шульгіна «Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині».

Основи дипломатичних зносин, особливості дипломатичної практики, міжнародні акти про міждержавні відносини та права людини, законодавчі та інші правові акти України з питань діяльності дипломатичних представництв, найбільш поширені і усталені в міжнародній практиці правила поведінки дипломатів — про все оповідає книга Григорія Руденка «Україна дипломатична». Видана у 1999 році ця книга викликала певний інтерес з боку посольств іноземних держав та представництв міжнародних організацій, акредитованих в Україні, а також широкої громадськості, особливо тих, хто цікавиться питаннями зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності України.

Особливості дипломатичного протоколу розглядалися у книзі того ж автора «Представництва іноземних держав в Україні», яку ми видали нещодавно.

Останні десять років Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв як видавець активно співпрацює з громадською науковою організацією Міжнародним Історичним клубом «Планета», підтримуючи низку спільних періодичних видань: науковий історичний журнал «Пам'ять століть», щорічний історичний альманах «Історичний календар», історичний і теологічний щорічник «Український богослов». Ці видання широко і цікаво висвітлюють історію дипломатичних стосунків, вміщують публікації зарубіжних дипломатів, ними активно цікавляться працівники дипкорпусу.

П'ять років тому з нашої ініціативи започатковано унікальне наукове видання — щорічник «Україна дипломатична» (засновники: Дипломатична академія при Міністерстві закордонних справ України, Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, Міжнародний Історичний клуб «Планета»).

Історія — це не тільки хронологія подій, але й вивчення етнотворчого поступу того чи іншого народу, стосунків між державами, врешті ретроспективний огляд життя цілих цивілізацій. І в цьому процесі чільне місце відведено дипломатії як одному із найважливіших чинників співіснування держав. У сучасну пору крутого перелому суспільної свідомості в Україні, коли можуть

ньою потугою українського народу утверджується власна, вистраждана століттями самостійна українська держава, видання наукового щорічника «Україна дипломатична» дозволяє багато що побачити в проекції як минулого так і сучасного.

Зазначу — резонанс, який викликав перший випуск, надав впевненості у продовженні наступних випусків щорічника, а з іншого боку поставив перед редакцією цілком закономірне завдання, випускати збірник найвищого якісного наукового рівня. Зараз ми можемо констатувати, що в Україні виходить особливе видання, яке відтворює історію і сьогодення не тільки вітчизняної, але й зарубіжної дипломатії. Щорічник відрізняється від інших видань історичного типу своєю універсальністю. Тут є публікації науково-аналітичного, проблемного характеру, енциклопедично-довідковий блок, який знайомить з біографіями вітчизняних і зарубіжних послів, унікальні архівні матеріали, нариси дипломатів і розвідки про їхню діяльність, фотохроніка, рецензії, дипломатичні досьє та ін.

Модель щорічника забезпечує як подієву хронологічне відтворення історії української дипломатії, так і висвітлення нагальних проблем міжнародного життя у контексті українських інтересів. При доборі матеріалів для публікації редакція дотримується усталеного правила — науковість, ясність думки і простота викладу.

Хочу звернути ще на одну досить суттєву і цікаву закономірність. Україна географічно знаходиться на перехресті різних культур. З давніх-давен проходили через Київську Русь-Україну торгівельні шляхи з Півдня і Півночі, зі Сходу і Заходу. І зараз постійно зростає інтерес світового співтовариства до України як геополітичної держави. Положення нашої країни, її прагнення до впровадження європейських стандартів дає шанс у майбутньому Україні стати центром міжнародних стосунків. Незаперечно, що реалізація цієї мети є однією з перспектив української дипломатії, а отже і висвітлення її на сторінках нашого видання цілком виправдане. Саме для здійснення цього і працюватимемо!

Прагнення наукового щорічника «Україна дипломатична» до удосконалення властиве як редакції, так і широкому авторському колективу.

№ 001

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ПОСОЛ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

НАГОРОДЖУЄТЬСЯ

*ГЕНЕРАЛЬНИЙ ДИРЕКТОР ГЕНЕРАЛЬНОЇ ДИРЕКЦІЇ
ПО ОБСЛУГОВУВАННЮ ІНОЗЕМНИХ ПРЕДСЛАВНИЦТВ
КРИВОНОС ПАВЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ*

*ЗА ЗНАЧНИЙ ВНЕСОК У ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-
КУЛЬТУРНОГО НАДБАВНЯ УКРАЇНИ ПЛА
ПРОСВІТНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПЛА
З НАГОДИ ДНЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ*

МІНІСТЕР

К.І. ПРИЩЕНКО

№ 001

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Станіслав Ніколаєнко

Реформування системи освіти України в контексті світових інтеграційних процесів

Народився 9 лютого 1956 році в с. Богданівці Знам'янського району Кіровоградської області. Із золотою медаллю закінчив середню школу № 1, з відзнакою — Українську сільськогосподарську академію за спеціальностями інженер-механік (1978) і викладач-інженер (1980) та Одеський інститут політології і соціального управління за спеціальністю політолог (1991). Професор, кандидат педагогічних наук. Кандидатська дисертація з питань економічної освіти фахівців сільського господарства.

Трудову діяльність Станіслав Миколайович розпочав у 1978 році викладачем Кіровоградського сільськогосподарського технікуму. Працював секретарем Каховського міськкому комсомолу, директором Красно-Перекопського сільського профтехучилища, інструктором відділу науки і навчальних закладів і завідувачем оргвідділу Херсонського обкому партії, головою ради народних депутатів Нижньосірогозького району Херсонської області. У 1991—1994 роках — заступник начальника Херсонського обласного управління освіти, викладач (доцент) педагогічного інституту.

У 1994 році обраний до Верховної Ради України.

Народний депутат України II, III, IV скликань, голова Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти. Розробник і співавтор багатьох законів, зокрема «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про інтелектуальну власність», «Про антарктичну діяльність».

Активно займається громадсько-політичною роботою — голова Громадської Ради освітян і науковців України, секретар Політради Соціалістичної партії України.

Має у своєму доробку більше 50 наукових праць, три книги, більше двохсот науково-публіцистичних статей, присвячених проблемам науки і освіти. Продовжує викладацьку діяльність на посаді професора Центрального інституту післядипломної освіти АПН України.

Заслужений працівник освіти України, нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України. З 2005 р. — міністр освіти і науки України.

Людство перейшло історичний рубіж ХХІ століття і впевнено крокує у третє тисячоліття. Сьогодні як ніколи очевидно, що створити такі умови для життя, які б не принижували гідності кожної людини, здатні не лише розумні й освічені люди, а люди, які вміють приймати професійно грамотні рішення і нести відповідальність за їхні наслідки. Виховання і підготовка таких людей може бути реалізована тільки через оновлення світової системи освіти.

Після здобуття незалежності Україною у 1991 році почала формуватися і втілюватися в життя власна політика в галузі освіти, спрямована на досягнення сучасного рівня якості і доступності, відродження самобутніх національних традицій, докорінне оновлення змісту, форм і методів навчання, організаційних основ діяльності, примноження інтелектуального потенціалу нації.

Незалежна Україна успадкувала досить розвинену і широко розгалужену систему освіти, що за багатьма показниками відповідає рівню розвинутих країн світу.

Проте довготривале перебування в загальносоюзній освітній системі мало для України і негативні наслідки. Підготовка кадрів переважно була зорієнтована на загальносоюзні потреби і плани, що спричинило диспропорцію у розташуванні навчальних закладів і в структурі професійних напрямів підготовки спеціалістів: при надмірній кількості спеціалістів з інженерних напрямів не вистачало правознавців, економістів, соціологів, психологів, адміністраторів.

Централізована розробка навчальних програм, підручників зумовила певною мірою уніфікацію навчального процесу, що обмежило можливість вивчення національної історії, культури, етнології, врахування специфіки окремих регіонів України. Адміністративно-командна система управління освітою гальмувала розвиток педагогічної творчості, обмежувала ініціативу. Фінансувалася освітня галузь за залишковим принципом.

Усі ці обставини потребували ретельного аналізу й оновлення системи освіти.

Сьогодні можна стверджувати, що демократична революція в Україні кінця 2004 — початку 2005 року створила умови для постіндустріального розвитку України, якісно нового етапу реформування і розвитку національної економіки, освіти і науки.

Велика народна довіра до нової влади, дивовижний громадянський ентузіазм студентів породжує загальну відповідальність усіх, хто причетний до сфери освіти, за те, що відбувається в країні. Суспільні сподівання не дають нам права на помилку, вимагають рішучих позитивних змін. Люди, виходячи на площі, хотіли і хочуть, щоб освіта і наука стали основними двигунами суспільного прогресу, щоб наші школи, технікуми, вищі навчальні заклади позбулися всього негативного, що накопичилося за останні роки. Псевдоосвіта, несправедливість, хабарництво, обман, замилювання очей мають назавжди зникнути з системи освіти. Дати відповідь, що необхідно зробити, як перебудувати «на марші» систему освіти — у цьому бачимо основне завдання.

Безсумнівно, можна говорити сьогодні і про вагомий досягнення нашої системи освіти. Вони є. Наші школярі і студенти минулого року стали переможцями і призерами міжнародних олімпіад: з математики в Ірані, з програмування в Румунії. Недавно студенти з Національного технічного університету на XI Міжнародній олімпіаді з математики у Македонії вибороли 10 призових місць, у тому числі і «Гран-прі».

Можна говорити і про наукові відкриття, зроблені в університетах країни, про структурну перебудову системи освіти, зміцнення її матеріальної бази тощо. Проте не можна заплющувати очі і на велику кількість проблем і перепон, які заважають освіті і науці України досягнути необхідних і очікуваних суспільством результатів.

Ми розуміємо, що освіта і наука мають стати основною опорою держави при проведенні реформ і забезпечувати високий рівень соціальних стандартів та технологічного розвитку економіки держави. Але відповіді на питання, чого ми очікуємо від реформ, яку модель системи освіти необхідно взяти за основу і як ми плануємо забезпечувати її конкурентоспроможність, неможливо отримати поза контекстом світових глобалізаційних та інтеграційних процесів.

Враховуючи ці процеси, основа якісних змін у державі визначена Програмою Президента України «Десять кроків назуст-

річ людям», яка конкретизована в Програмі діяльності Уряду. Спираючись на неї, ми визначили п'ять пріоритетних напрямів діяльності у сфері освіти і науки на найближчий період:

- європейський рівень якості і доступності освіти;
- гуманістична (духовна) орієнтація освіти;
- демократизація освіти;
- соціальне благополуччя наукових співробітників і педагогів;
- розвиток суспільства на основі нових знань.

В основу розвитку системи освіти України, вибору її пріоритетів покладені резолюції і рекомендації ЮНЕСКО з питань освіти, зокрема Болонська декларація (19 червня 1999 року) та інші. Цьому також сприяла активна участь суб'єктів освітньої діяльності України в заходах, що проводять Європейська комісія Ради Європи, ЮНЕСКО, студентські організації, і підтримка ними міжнародних ініціатив України. Велике значення мали неодноразові місії спеціалістів Ради Європи, їхнє сприяння проведенню міжнародних семінарів з питань розвитку і модернізації вищої освіти.

У травні Україна має включитися у Болонський процес. Ми станемо повноправним членом європейського освітнього простору.

Прийняття України до числа країн-членів Болонського процесу значно прискорить розпочаті нею ще в 1993 році адекватні заходи з реформування власної системи вищої освіти, її адаптацію та інтеграцію з урахуванням національних досягнень і традицій в єдиний європейський освітній простір.

Наше прагнення приєднатися до Болонського процесу зумовлене розумінням його інтеграційного характеру і тим, що освіта є стабілізуючим та інтегруючим фактором розвитку держави, демократизації всіх процесів становлення сучасного суспільства, що найбільше відповідають стратегічним інтересам України в умовах глобалізації.

Подальша модернізація системи освіти в нашій державі, вдосконалення і підвищення якості освітніх послуг є найважливішою соціокультурною проблемою. Це значною мірою зумовлюється процесами глобалізації та потребами формування сприятливих умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації і самореалізації в європейському просторі. Зазначені процеси стали вагомою і переконливою мотивацією реформу-

вання української галузі освіти, що здійснювалося в роки її незалежності. Приєднання до Болонського процесу буде мати також системотворчий вплив на подальше реформування і розвиток освіти в Україні.

Уже сьогодні в Україні реформування національної системи освіти, зважаючи на публікації і виступи науково-педагогічних працівників вищої школи та керівників системи освіти, не можна уявити поза контекстом інтеграції Європи, поза Болонським процесом — створення до 2010 року єдиного європейського освітнього простору. Вважаємо, що однією з передумов входження в європейський освітній простір є включення до національної системи освіти основних принципів Болонського процесу: формування і зміцнення інтелектуального, культурного, соціального і науково-технічного потенціалу країни як частини Європи; зміцнення міжнародної конкурентоспроможності системи освіти; підвищення визначальної ролі університетів у розвитку національних і європейських культурних цінностей (університети як носії національної і європейської свідомості); досягнення кращої сумісності і порівняння систем освіти тощо.

Якщо проаналізувати ці декларовані завдання з позицій практичного підходу, не розділяти які, зважаючи на сучасну педагогічну літературу, є недоречним, то виявляється, що це навіть і не цілі, а лише засоби досягнення основної мети Болонського процесу — побудови європейської зони вищої освіти як передумови розвитку академічної і трудової мобільності громадян Європи.

Отже, пріоритетом Болонського процесу є трансформація національних систем освіти в напрямку їх адаптації практичного застосування знань до вимог сфери праці.

На шляху трансформації національним системам освіти ще багато треба зробити, і передусім необхідно усвідомити, що досягнення мети, поставленої Болонським процесом, не формальна його підтримка, а засіб підвищення можливості працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, розширення мобільності громадян і підвищення конкурентоспроможності національної вищої школи.

Нам слід визнати той факт, що в системах освіти держав СНД історично склалося об'єднання з метою здійснення академічної освіти і професійної підготовки, тобто отримання гро-

мадянами академічної і професійної кваліфікації — професійна освіта.

Необхідне реальне, а не формальне завершення нормативного і методичного забезпечення професійної освіти згідно з прозорою і порівняльною структурою освіти і професійної підготовки.

Необхідна гармонізація вимог національних стандартів освіти з вимогами освітніх стандартів провідних університетів Західної Європи, стандартів професійних союзів європейських країн і з прийнятими в Європі критеріями, механізмами і методами оцінювання якості освіти (наприклад, застосування тестових технологій оцінювання успішності учнів, студентів, сертифікації спеціалістів тощо).

Необхідно реорганізувати навчальний процес за модульним принципом з використанням системи кредитних залікових одиниць, ввести сприйнятливі для Європи градації дипломів, ступенів, академічних кваліфікацій і додатків до дипломів, створити умови для розширення мобільності студентів, викладачів, науковців і керівників.

Зрозуміло, що на шляху інтеграції в Європу національні системи освіти підстерігають значні труднощі, про які можна лише здогадуватись. Основною причиною виникнення більшості труднощів може бути передусім недостатня увага до принципових відмінностей між національними системами освіти і тими, які діють у країнах Західної Європи. Врахування цих відмінностей допоможе національним системам освіти почувати себе комфортно в конкурентній боротьбі з іншими системами за студентів, вплив, ресурси та престиж.

Особливістю систем освіти більшості країн світу є просторове і часове відокремлення отримання кваліфікації вищої освіти, тобто академічної кваліфікації, від кваліфікації професійної. У подібних системах вищі навчальні заклади виконують певні академічно зорієнтовані програми, після закінчення яких випускники отримують диплом — документ про опанування програми певного рівня (відповідно до Лісабонської конвенції — академічна кваліфікація), що дає їм право або на продовження освіти за академічно зорієнтованою програмою більш високого рівня, або на підготовку за професійно зорієнтованою програмою для виконання певної роботи (професійна кваліфікація — Женевська конвенція) у закладах післядипломної ос-

віти. Зазвичай професійну кваліфікацію потрібно підтверджувати у відповідних спеціалізованих професійних організаціях шляхом тестування і перевірки професійної майстерності, після чого можна отримати сертифікат або (і) ліцензію на проведення відповідної професійної діяльності.

Для системи освіти України, а також більшості країн СНД, характерним є об'єднання в просторі і часі отримання академічних і професійних кваліфікацій — професійна освіта. Однією з основних системотворчих ознак таких систем є професійна кваліфікація як результат здобуття громадянами освіти — на відміну від більшості західних країн, де системи освіти забезпечують громадянам після закінчення вищих навчальних закладів тільки можливість вільного вибору та набуття однієї з конкретних професій.

На відміну від різноманітності структур і форм національних систем освіти структури і форми систем праці більшості країн світу в основному відповідають вимогам Міжнародної стандартної класифікації професій (ISCO-88). Відповідно до ISCO-88 професійна кваліфікація — це здатність працівника виконувати конкретні завдання та обов'язки певної роботи, тобто посади. Робота (праця) завжди має об'єктну спрямованість. Перелік об'єктів праці, характерних для певної країни, зазвичай зосереджується на національних класифікаторах, вимоги до працівників — на галузевих довідниках, що описують кваліфікаційні характеристики конкретних посад. В Україні такими документами є державні класифікатори видів економічної діяльності, професій і Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вимоги, викладені в цих документах, тобто вимоги системи праці, лежать в основі системи стандартів вищої освіти України, структура яких вбачає ієрархічну сукупність взаємопов'язаних компонентів, що встановлюють вимоги до змісту та обсягу освіти на рівнях держави, галузі та вищого навчального закладу.

Підготовка спеціалістів в Україні здійснюється, по суті, у рамках бінарної системи вищої освіти. Для будь-якого ступеня визначаються академічна і професійна кваліфікації, що їх здобувають громадяни одночасно з опануванням відповідної освітньо-професійної програми певних освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів. Їхнє здобуття підтверджується документом, що є одночасно і сертифікатом, і, в більшості випадків, ліцензією.

При цьому термін «кваліфікація» використовується винятково в значенні, що його використовують у системі праці.

В Україні освітньо-кваліфікаційні стандарти (у тому числі бакалавра і магістра) характеризує освіта за ознаками рівня формування знань, умінь і навичок, що забезпечують здатність працівника здійснювати певного рівня професійну діяльність за ознаками певної сукупності професійних робіт, що виконує спеціаліст. Існує певний зв'язок між освітніми рівнями і освітньо-кваліфікаційними рівнями.

Отже, в Україні існує гармонійне поєднання двоступеневої структури вищої академічної освіти, що відповідає базовому і повному рівням вищої освіти, і професійної підготовки за трирівневою структурою, що відповідає освітньо-кваліфікаційним рівням молодшого спеціаліста, бакалавра і спеціаліста-магістра. Без перебільшення, це органічне поєднання є суттєвим надбанням національної системи вищої освіти, що відповідає сучасним вимогам, гарантією її адаптації до мінливих соціально-економічних реалій і потреб суспільства в довгостроковій перспективі, а також до опанування новою моделлю освіти — освіти протягом усього життя.

Відповідно до чинних нормативно-правових і нормативно-методичних документів в Україні використовуються освітні технології, відповідно системи вищої професійної освіти. Зважаючи на те, що професійна кваліфікація завжди конкретна, а професійна підготовка у вищих навчальних закладах має суттєві ресурсні обмеження, особливо в часі, відведеному для неї, професійна вища освіта в Україні спрямована на підготовку громадян до виконання обов'язків і завдань (професійних робіт) певної посади.

Проте більшість посад, визначених кваліфікаційними довідниками, вимагають від спеціаліста значного практичного досвіду професійної діяльності — стажу. Тому професійна підготовка спрямована на обмежену кількість посад, що не потребують від випускників попереднього практичного досвіду — так звані первинні посади. Академічна ж кваліфікація дозволяє їм і надалі здійснювати професійну кар'єру завдяки набуттю певного практичного досвіду — компетенції — або зміні кваліфікації в закладах післядипломної освіти.

У системі професійної освіти України первинні посади для кожної кваліфікації переважно визначаються за одним із основ-

них нормативно-правових документів сфери праці і соціально-го захисту — Довідником кваліфікаційних характеристик професій робітників. У довідникові представлені кваліфікаційні характеристики посад, тобто перелік завдань і обов'язків, які повинні виконувати працівники, вимоги до їхніх професійних знань, освітнього і освітньо-кваліфікаційного рівня. На основі кваліфікаційних характеристик, тобто вимог сфери праці та вимог до соціально значущих рис і якостей випускника вищого навчального закладу (тобто вимоги суспільства) формується компетентнісна модель спеціаліста у вигляді складової стандарту вищої освіти — освітньо-кваліфікаційної характеристики, що включає перелік ключових компетенцій випускника вищого навчального закладу.

Цим стандартом і визначається місце спеціаліста в структурі галузей економіки держави, вимоги до його компетенцій, інших соціально важливих якостей, і, головне, відображаються мета вищої освіти і професійної підготовки у формі системи умінь вирішувати певні виробничі завдання.

Модель спеціаліста трансформується в модель підготовки цього спеціаліста, яка також подається у вигляді складової стандарту — освітньо-професійної програми підготовки. У ній встановлюються вимоги до змісту навчання у формі системи модулів і нормативний термін навчання відповідно до визначеного рівня професійної діяльності. Відзначимо, що така форма подання змісту навчання лежить в основі організації навчального процесу у вищих навчальних закладах України за принципами кредитно-модульної системи.

Ще одна складова стандартів — стандарти вищих навчальних закладів — добре відомі нормативно-методичні документи, що регламентують навчальну роботу, — навчальні плани, програми навчальних дисциплін тощо. Вони базуються на відповідних освітньо-кваліфікаційних характеристиках і освітньо-професійних програмах підготовки.

Відповідність освітніх послуг вимогам стандартів визначається шляхом акредитації напрямків і спеціальностей, атестації і професійної сертифікації випускників. При цьому використовується ще один стандарт — діагностика якості освіти — стандартизовані методики об'єктивного оцінювання знань і кваліфікацій, здобутих внаслідок реалізації вищим навчальним закладом освітньо-професійних програм підготовки, і виз-

начення ступеня відповідності показників якості вимогам освітньо-кваліфікаційних характеристик.

Отже, основним системотворчим фактором освіти України і більшості країн СНД є професійна кваліфікація. Врахування вимог сфери праці має дозволити цим країнам вирішити основне завдання Болонського процесу — підвищити можливість працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, розширити мобільність громадян і збільшити конкурентоспроможність національних вищих шкіл. І тільки при виконанні цієї умови можна дійсно говорити про якість освіти.

Щодо досягнення більшої сумісності і порівняння систем освіти Європи, створення умов для розширення мобільності студентів, викладачів, дослідників і керівників вищої школи, то цього можна повністю досягнути тільки за умови безпосереднього прийняття і врахування вимог і особливостей національних систем праці, враховуючи динаміку змін у цій сфері.

Відзначимо, що на думку європейських експертів, підвищення здатності молоді до працевлаштування, розширення мобільності громадян та збільшення конкурентоспроможності європейської вищої школи можливе тільки шляхом «професіоналізації» освіти. Бажання вирішити цю проблему лежить в основі політики багатьох західних країн. Але перехід систем освіти більшості країн Європи від академічних до професійних кваліфікацій, створення чогось на зразок системи освіти більшості країн СНД — віддалена перспектива, особливо для тих країн, де вища освіта зосереджена переважно в університетах. Вирішити це завдання сплановано лише до 2010 року.

Тому, на нашу думку, зруйнування в країнах СНД того, до чого Європа тільки прагне, просто неприпустимо. Поспішна інтеграція у Болонський процес є також недоцільною. Підходити до нього слід дуже обережно, щоб не розгубити досягнень вітчизняної вищої школи, не встигнувши набути надбань західних систем освіти. Ми вважаємо, що перед національними стандартами освіти стоїть не стільки завдання «професіоналізації» вищої освіти, скільки поетапне завдання автономізації вищої школи, її адаптація до умов ринкової економіки.

Проте вже сьогодні необхідно приступати до розробки та узгодження із західними країнами процедур визнання кваліфікацій в європейському регіоні на основі компетентнісної моделі професійної освіти. Для вироблення зрозумілої і прозорої

процедури визнання кваліфікацій необхідно розширити порівняльні дослідження освітніх стандартів країн СНД і Західної Європи на стандарти всіх ступенів освіти, включаючи і середню освіту, приділяючи увагу не стільки змісту навчання, тобто програмам підготовки, скільки змісту освіти, тобто компетенції. Порівняльні дослідження стандартів у контексті Болонського процесу потрібно починати з аналізу нормативних документів національних систем праці, на основі яких встановлюються кваліфікаційні ознаки освіти – професійні компетенції і, отже, вимоги до змісту освіти і навчання. Уже тільки відповідність професійних компетенцій, що вимагаються, та їхня адекватність записам про професійні кваліфікації в дипломах, може бути підставою для визнання цих документів у країнах СНД. Якщо, звісно, у системах праці різних країн збігаються не тільки назви професійних компетенцій, але і їхні ознаки, а в системах освіти збігаються принципи і методики проектування змісту освіти та її трансформації в зміст навчання.

Висновки про можливості міжнародного визнання кваліфікацій можна також зробити на основі порівняння кваліфікаційних характеристик і освітніх програм, що регламентують діяльність систем освіти більшості країн СНД.

Отже, створення єдиного європейського освітнього простору, гармонізація національних систем вищої освіти, розробка процедур визнання документів про вищу освіту можливі тільки за умови врахування сумісності і порівняння національних систем праці та вищої освіти.

Леонід Губерський

*Українький погляд
на історію дипломатії
(до виходу в світ двотомної «Української
дипломатичної енциклопедії»)*

Народився 4 жовтня 1941 р. у Миргороді. Закінчив філософський факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Директор Інституту міжнародних відносин, академік НАНУ, заслужений працівник народної освіти України. Нагороджений орденом Ярослава Мудрого, державними нагородами Болгарії, Італії, Португалії. Автор низки монографій з питань філософії, інформації, суспільствознавства. Володіє іспанською мовою. Має ранг Надзвичайного і Повноважного Посла.

Незалежна Українська держава нині впевнено торує власний шлях у світовій політиці, виступає вагомим геополітичним фактором міжнародного життя. Її поява на політичній карті світу у серпні 1991 р. правомірно визначається багатьма суспільствознавцями як одна з найбільших геополітичних і політико-філософських подій ХХ ст.

Багатогранна, активна й наполеглива діяльність України на міжнародній арені протягом останніх років, її ініціативна участь у євроатлантичних структурах, загальноєвропейському і регіональних процесах засвідчили чітко окреслений курс нашої Батьківщини до цивілізованого світового співтовариства. Але щоб зробити таку перспективу реальною, потрібна глибока віра у майбутнє України, терпіння, самовіддана і наполеглива праця кожного її громадянина. Особлива відповідальність при цьому випадає на вітчизняну дипломатичну службу.

Високий професіоналізм дипломата у сучасному світі — найважливіша умова реалізації національних інтересів країни, прогнозованості її зовнішньої політики, забезпечення міжна-

родної стабільності. Розроблення і здійснення того чи іншого курсу у світових справах вимагає врахування множинності факторів, тенденцій, фундаментальних процесів розвитку сучасної цивілізації, коли зростаючими темпами відбувається акумуляція обсягів інформації, радикальне оновлення всієї сукупності знань про оточуючий світ та усвідомлення в ньому місця й ролі своєї держави. Нинішнім дипломатам не варто забувати, що запорака їхніх майбутніх фахових успіхів полягає в критичному і творчому врахуванні практичного досвіду попередників, що дає можливість уникнення помилкових рішень і дій, знаходження найоптимальніших варіантів поведінки і вирішення питань у складних міжнародних ситуаціях.

Першорядну роль у процесі ознайомлення як майбутніх фахівців із числа студентської молоді й початківців-дипломатів, так і широкого загалу зі складними переплетіннями сучасної світової дипломатії та дипломатичної минувшини різних держав і народів відіграють енциклопедичні видання. Але з часу виходу в світ останньої вагомої в означеному контексті праці — «Дипломатичного словника» за редакцією міністра закордонних справ СРСР А. А. Громико (1984—1986 рр.) минуло два десятиліття, багато в чому вона з наукового погляду застаріла і безповоротно втратила актуальність.

Виникла нагальна потреба підготовки довідково-аналітичного видання, в якому в доступній формі, але на відповідному науковому рівні та на основі новітніх методологій були б викладені ключові питання історії зовнішньої політики і дипломатії України, теорії й історії міжнародних відносин, дипломатичної й консульської служби, найбільш важливих проблем сучасності, міжнародного права, міжнародної інформації й міжнародних економічних відносин. Таке видання мало б познайомити зацікавленого читача з міжнародними конгресами, конференціями і нарадами, змістом двосторонніх і багатосторонніх договорів, декларацій, заяв та інших дипломатичних актів, дати уявлення про міжнародні організації, воєнно-політичні й економічні угруповання, зовнішньополітичні доктрини, теорії й концепції, функції зовнішньополітичних відомств і їхніх установ за кордоном, розповісти про відомих дипломатів і державних та громадсько-політичних діячів Нового часу й сучасності та їхній внесок у формування політичної карти світу й вирішення кардинальних проблем міжнародного життя.

Наприкінці 2004 року в результаті напруженої роботи авторського колективу, основу якого склали наукові та науково-педагогічні працівники Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вийшла у світ двотомна «Українська дипломатична енциклопедія». Видання приурочено до 170-ї річниці від дня заснування Київського національного університету імені Тараса Шевченка та 60-річчя одного з його добре відомих підрозділів — Інституту міжнародних відносин. 60-літня історія Інституту — це історія його розвитку від кількісно невеликого факультету до сьогоднішнього головного навчально-методичного центру з підготовки фахівців для сфери зовнішніх зносин нашої держави, науковий потенціал та авторитетне ім'я якого відоме далеко за межами України.

Представлена на суд читача «Українська дипломатична енциклопедія» є першим виданням такого типу не лише в Україні, а й на всьому просторі СНД. Відповідно до зазначеного у назві цієї фундаментальної наукової праці її характеру, з майже 3,7 тис. статей енциклопедії третина стосується сучасного стану й історії української дипломатії, зовнішньополітичної діяльності держав та державних утворень, які існували на території України в різні періоди її історії, місця українського питання і способів його розв'язання в політиці провідних держав регіону. Енциклопедія містить біографічні довідки практично про всіх вітчизняних керманівців та дипломатів, що залишили свій слід у буремних подіях двох національних революцій — 1648—1676 рр. і 1917—1920 рр., глав держави та урядів, керівників зовнішньополітичного відомства та інших державних інституцій, відповідальних за сферу зовнішніх зносин, послів незалежної України станом на 1.01.2004 р.

Значної уваги у виданні надано висвітленню глобальних і міждержавних процесів, кризових явищ і шляхів їхнього подолання протягом останніх двох десятиліть, що були позначені кардинальними змінами в розстановці сил на світовій арені, демонтажем біполярної Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, переходом планети до монополярності з перспективою переростання її у багатополосний світоустрій. Енциклопедія містить політичні біографії лідерів країн «великої вісімки», держав-учасниць СНД і суміжних з Україною держав, її стратегічних партнерів, а також провідних діячів країн

«третього світу», що розвивають і мають намір поглиблювати взаємовигідну співпрацю з нашою державою. Зазначено голів дипломатичних місій та послів іноземних держав, які направилися до України у часи Київської Русі, Козацької держави сер. XVII – кін. XVIII ст., Національно-демократичної революції 1917–1920 рр. та сьогодення.

При підготовці «Української дипломатичної енциклопедії» авторський колектив спирався на новітні досягнення сучасних історичних, політичних, філософських, юридичних та економічних наук.

Як спеціалізоване енциклопедичне видання книга, переконаний, буде помітним явищем у науковому житті і стане в добрій нагоді як студентам і викладачам спеціальностей, пов'язаних з міжнародними відносинами, міжнародним правом і дипломатією, науковцям з інших спеціальностей гуманітарного спрямування, так і дипломатам, працівникам відповідних підрозділів державних і комерційних установ, усім, хто працює у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики нашої держави або цікавиться нею.

Освітня підготовка сучасного дипломата: міжнародний вимір

Народився 19.07.1953 р. у Києві. Закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю «міжнародні відносини». Кандидат історичних наук. Професійна діяльність: листопад 2003 — ректор Дипломатичної академії України при МЗС України. Червень 2001 — листопад 2003 — радник-посланник Посольства України в Республіці Корея, Сеул. 1998—2001 — заступник начальника П'ятого територіального управління (Азіатсько-Тихоокеанський регіон, Близький Схід, Африка) МЗС України. 1997—1998 — радник-посланник Посольства України в Японії, Токіо. 1994—1997 — радник Посольства України в Японії, Токіо. 1991—1993 — перший заступник директора Інституту міжнародних відносин Київського державного університету імені

Тараса Шевченка. 1992—1994 — завідувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського державного університету імені Тараса Шевченка. 1988—1991 — доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Розпочав свою роботу асистентом, старшим викладачем кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету імені Тараса Шевченка.

Сьогоднішній світ формується в умовах нарощування принаймні двох основних тенденцій, які суттєво змінюють існуючу структуру міжнародних відносин. Це — подальша глобалізація та інтеграція сучасного світопорядку.

Глобалізаційний процес, який має багато складових — політичну, економічну, науково-технічну, гуманітарну — спричинив справжній цивілізаційний вибух, який спроможний змінити поступ розвитку людства.

Нове міжнародне середовище і відмінні від попередніх умови національного розвитку поставили перед Україною завдання підготовки дипломатичних кадрів, котрі в інтелектуальному,

соціокультурному і професійному відношенні відповідали б цим реаліям сучасного світу.

Серед основних детермінант глобалізації, яка не обминає своїми наслідками жодну країну і дипломатичну службу світу, необхідно назвати наступні:

- поєднання внутрішніх і зовнішніх політичних, економічних і культурних чинників та інтересів у єдиний мультиполярний інтеракційний простір, який на сьогодні є реальним втіленням міжнародних відносин;

- глобалізація економічного розвитку і, як наслідок, економізація зовнішньополітичної діяльності;

- регіоналізація світового економічного простору з виділенням трьох інтеграційних масивів: Європа, Північна Америка та Східна Азія;

- тенденція до асиметрії у відносинах між країнами глобального «центру» і «світової периферії»;

- збереження й поглиблення розриву на рівні соціально-економічного розвитку багатих та бідних країн;

- загрози, виклики й ризики соціально-економічного, воєнно-політичного та екологічного характеру епохи глобалізації;

- глобалізація тероризму й виникнення так званих «асиметричних загроз»;

- інформаційно-комунікаційна революція і як один з її проявів — бурхливий розвиток Інтернету;

- формування в рамках Європейського Союзу єдиного освітнього простору (Болонський процес);

- значне збільшення нових, насамперед недержавних учасників міжнародних відносин при зміні функцій традиційних міжнародних організацій, таких як ООН, НАТО, ОБСЄ та ін.;

- демократизація міжнародних відносин і все більш активна участь у них різних соціально-економічних груп, політичних сил та індивідумів;

- поступове скорочення фінансування дипломатичних представництв і служб, як наслідок глобалізації і завершення періоду міжсистемної конфронтації;

- перетворення закордонних дипломатичних місій у «сервісні заклади», покликані виконувати обслуговуючі функції і займатися практично всіма аспектами національної зовнішньої політики;

- зростання ролі багатосторонньої дипломатії при одночасній «перекваліфікації» двосторонньої дипломатії для виконання нових функцій;

- поліпшення суто професійних чинників: ріст конкуренції між кар'єрними дипломатами й представниками ділових кіл, в тому числі приватного бізнесу, у заміщенні вакансій МЗС, а також зростання психологічних труднощів і професійного ризику, з якими пов'язана дипломатична діяльність.

Очевидно, що за даних умов суттєво зростає навантаження на науково-методологічну складову забезпечення як власне зовнішньополітичної діяльності, так і її інструментарія — дипломатії, яка продовжує залишатися конструктивним засобом формування нового світового порядку.

Ускладнення структури світової системи й характеру міжнародно-політичних взаємодій потребує для їхнього аналізу й моделювання не тільки поглибленої спеціалізації, але й більш широких наукових знань, які не завжди можуть дати звичайні вищі навчальні заклади. Необхідно зазначити, що професія дипломата ніколи не була масовою — вона в усі часи була елітарною, тобто відносилась до діяльності, яка здійснювалась представниками правлячих кіл суспільства.

Ключовим інструментом формування сучасного дипломатичного корпусу України, який максимально відповідав би вищезазначеним складним вимогам, що стоять перед світовою дипломатією, є Дипломатична академія України.

Дипломатична академія України при МЗС України є головним відомчим державним вищим навчальним закладом IV рівня акредитації ВНЗ у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби та державних службовців, що займаються питаннями зовнішніх зносин України. ДАУ готує керівні дипломатичні кадри і веде підготовку магістрів зовнішньої політики.

Для забезпечення постійного оновлення та розвитку вмінь і знань співробітників Міністерства закордонних справ України, необхідних для ефективного вирішення ними завдань професійної діяльності, в Дипломатичній академії з 2000 року діють курси підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби, в т. ч. для керівних працівників міністерства, а також — призначених на посади послів, радників-посланників і генеральних

консулів. За період їх діяльності кваліфікацію підвищили понад 300 працівників дипломатичної служби.

За десять років існування Академія здійснила 8 випусків висококваліфікованих спеціалістів та підготувала більше 350 магістрів зовнішньої політики, з яких більш ніж 200 випускників поповнили склад Міністерства закордонних справ України.

В Академії працює високодосвідчений професорсько-викладацький склад (19 професорів, 36 доцентів, 9 дипломатів-практиків), який по праву є частиною академічної, дипломатичної та наукової еліти України.

Одним із важливих завдань діяльності Дипломатичної академії України є підготовка фахівців для дипломатичних служб зарубіжних країн. З початку своєї діяльності ДАУ працює як відкритий міжнародний навчальний заклад, у стінах якого набувають професійної підготовки громадяни зарубіжних країн — Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Монголії, Туркменістану та інших.

Дипломатична академія України має двосторонні угоди про співпрацю з профільними освітніми закладами Російської Федерації, Казахстану, Естонії, Чехії, Польщі, Сербії, Хорватії, Республіки Корея, Арабської Республіки Єгипет, Бразилії та Перу. Налагоджено співробітництво з провідними університетськими центрами Канади та Німеччини в рамках урядових програм технічної допомоги, що сприяє підвищенню рівня фахової та мовної підготовки слухачів, розширює можливості для професорсько-викладацького складу здійснювати наукові дослідження та знайомитись з новітніми методиками навчання.

Важливою складовою підготовки дипломата є творча інновація сучасного світового досвіду дипломатичної освіти в існуючі навчальні програми.

Над програмами вдосконалення фахової підготовки сучасного дипломатичного корпусу успішно працюють провідні дипломатичні навчальні заклади світу. Проблемами розповсюдження передового досвіду дипломатичної освіти вже впродовж декількох десятиліть займається неформальне об'єднання ректорів дипломатичних академії та інститутів світу, які щорічно збираються в одній із столиць. Цей форум був заснований у Відні в 1974 р. метрами дипломатичної освіти — ректором Віденської дипломатичної академії, доктором П. Лейфером, деканом Школи дипломатичної служби ім. Е. Волша Джординського універ-

ситету (Вашингтон, США) доктором П. Крогом та Р. Фелтхемом, ветераном британської дипломатичної служби, автором класичного підручника «Настільна книга дипломата», що витримав вісім перевидань, в тому числі російською мовою. Відтоді керівники вищих дипломатичних навчальних закладів провели 32 зустрічі, на яких обговорювали нагальні питання вдосконалення освітньої підготовки дипломатів.

Упродовж останніх п'яти років у цих форумах бере участь ректор Дипломатичної академії України. У червні 2004 року ректори дипломатичних закладів зібрались у Відні на своє спеціальне зібрання, щоб відзначити 250 років флагмана дипломатичної освіти, «всесвітньої альма-матер дипломатів» Віденської дипломатичної академії. Це найстаріший навчальний заклад у світі, який випустив не одне покоління провідних дипломатів на всіх континентах. Під час ювілейної зустрічі ректори домовились ширше впроваджувати нові навчальні програми з найактуальніших проблем сучасності: «Дипломатія в конфліктних і надзвичайних ситуаціях», «Гендерна політика в дипломатії», «Євроінтеграція і сучасна дипломатія» та інші, а також обрали місце проведення 33-ї зустрічі керівників вищих дипломатичних навчальних закладів — Ліму (Перу).

З метою впровадження найновішого освітнього інструментарію у сфері підготовки сучасного дипломата Дипломатична академія України успішно реалізує програми співробітництва з Естонською дипломатичною школою, Дипломатичною академією МЗС ФРН (Бонн-Іппендорф), Дипломатичною академією МЗС Республіки Польща, а також Йоркським університетом (Торонто, Канада). Спільна українсько-канадська програма підготовки дипломатів-аналітиків, яка впродовж п'яти років упроваджувалась при підтримці уряду Канади — це якісно новий аспект фахового тренінгу дипломата. У рамках цієї програми поряд з традиційними лекційними курсами та практичними заняттями використовуються найновіші мультимедійні та електронно-комунікаційні (e-learning) форми навчання. Аналогічна програма реалізується в ДАУ при сприянні німецького товариства «Інвент» (колишній Фонд К. Дуйсберга).

Прагнення адекватно відреагувати на характерні для нашого часу процеси і тенденції у міжнародному співтоваристві та у власній країні, знайшло відображення в прийнятій на Колегії

МЗС України у червні 2002 р. Концепції розвитку Дипломатичної академії України у 2002–2005 рр.

Основна увага в цьому документі приділяється питанням науково-методологічного забезпечення навчального процесу, вдосконаленню якісних параметрів у відповідності з його новими вимогами, в тому числі викладених в Болонській декларації, яка була прийнята 19 червня 1999 р.

На перспективу освіти й науково-дослідницька програма ДАУ включає наступні напрямки:

- приведення наукової і навчально-методичної системи підготовки дипломатичних кадрів у відповідність із положеннями Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО);

- удосконалення підготовки висококваліфікованих спеціалістів в аспірантурі й докторантурі;

- розширення спектру фундаментальних і спеціальних дисциплін;

- поглиблення професійної підготовки дипломатів, що відповідає сучасним вимогам;

- розширення діяльності постійно діючих курсів підвищення кваліфікації;

- створення наукового Центру прикладних зовнішньополітичних та дипломатичних досліджень;

- формування нових кафедр, які відповідають напрямкам навчальної діяльності та навчально-кваліфікаційному рівню «магістр» за спеціальністю «зовнішня політика».

Неможливо не відмітити і визначені труднощі, в основному науково-методичного та навчального змісту, які відображають складність становлення та розвитку вітчизняної системи освітньої підготовки дипломатів в умовах переходу від радянської системи світової підготовки дипломатів до загальноприйнятих в Європі освітніх стандартів.

Орієнтуючись на передовий досвід розвинених країн у справі підготовки висококваліфікованих спеціалістів дипломатичної служби, ДАУ, як вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, зіштовхується з певними труднощами у сфері науково-методологічного забезпечення цілого ряду фундаментальних та прикладних дисциплін.

Проблема постає в дефіциті напрацьованих на національному рівні теорій та концепцій політики, що можуть застосовуватися і до міжнародних відносин, і до дипломатії як інтеграль-

них складових світового політичного процесу, який характеризується соціокультурною різноманітністю та багатовекторністю свого розвитку.

Дипломатична діяльність у сучасних її видах — економічна, енергетична і гуманітарна дипломатія потребує країнознавчої та регіонознавчої професійної підготовки дипломата, особливо в умовах глобалізації.

Практика показує, що для опанування політичної та соціокультурної специфіки зарубіжних країн необхідний тривалий час і фундаментальна підготовка, в якій повинен брати участь увесь комплекс державних відомств, причетних до обслуговування зовнішньої політики.

У Дипломатичній академії України цей комплекс завдань вирішується в рамках навчальних програм з підготовки магістрів за спеціальністю «Зовнішня політика», які передбачають вивчення країн та регіонів світу. Однак з причини довготривалої відсутності в Україні академічних та навчальних закладів, які спеціалізувалися б в галузі країнознавства та регіонознавства, відчувається гостра нестача кваліфікованих спеціалістів-регіонознавців.

Створені останнім часом в Україні центри та інститути випускають, в основному, економістів, юристів та лінгвістів, як правило, без серйозної країнознавчої підготовки. Нестачу кваліфікованих викладачів-країнознавців Дипломатична академія частково поповнює за рахунок залучення до навчального процесу дипломатів-практиків із числа співробітників МЗС України.

Нормативні курси, які читають в Академії, а також спецкурси з питань зовнішньої політики країн Європейського Союзу, НАТО, СНД, а також з комплексних питань міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, Африці та Латинській Америці, дають системну уяву про інтеграційні та глобалізаційні процеси, ролі в них України.

Приємно відмітити, що останнім часом вітчизняна наука про міжнародні відносини, зовнішню політику та дипломатію доповнилась цілим рядом робіт як навчального, так і академічного змісту. Позитивним є і той факт, що деяка їх частина — це не просто узагальнення добре відомих праць іноземних авторів, а самостійні оригінальні дослідження.

Поява робіт, виконаних на основі серйозного вивчення світових соціально-політичних процесів та міжнародного досвіду суспільної модернізації, надають упевненості в розвитку в Україні науково-методологічної бази досліджень з найрізноманітніших галузей знань.

Формування європейського єдиного освітнього простору — Болонського процесу можна розглядати, з одного боку, як об'єктивний прояв глобалізації в інформаційно-освітній сфері, з другого — як своєрідний виклик глобалізації, метою яких є збереження європейської культурної ідентичності. Очевидно, що зацікавленість України у вирішенні цього життєво важливого завдання не залишає їй іншої альтернативи, окрім приєднання до цього процесу. Це особливо актуально в нинішніх нових умовах соціально-економічного розвитку України.

На наш погляд, на сьогодні існують усі об'єктивні передумови для того, щоб Дипломатична академія України, яка за останні роки накопичила значний досвід у підготовці дипломатичних кадрів для нашої держави, перетнувши десятирічний рубіж свого існування, взявши на озброєння існуючі в світі високі освітні стандарти і надалі впевнено залишалась авторитетним лідером у справі формування сучасного дипломатичного корпусу справедливої незалежної і демократичної України.

Вибір координат

Проблема наступництва

Народився 1953 р. на Київщині. Доктор політичних наук (1996 р.) та кандидат філософських наук (1985 р.), професор (2002 р.). Закінчив філософський факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (1979 р.). З 1979 по 1982 рр. — аспірант Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. З 1982 по 1996 рр. — науковий співробітник Інституту філософії, а з 1996 по 1997 рр. — провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнопольових досліджень НАН України. З 1997 по 2000 рр. — головний консультант, завідувач сектора та завідувач відділу Адміністрації Президента України. З 2001 року — начальник відділу суспільних наук ВАК України. За сумісництвом головний науковий співробітник

Інституту політичних і етнопольових досліджень НАН України. Автор майже двохсот наукових та науково-публіцистичних праць з проблем теорії та методології культури, етносу, особистості. Останніми роками коло наукових інтересів пов'язане з проблемами етнопольовики та політичних проблем державознавства. Його перу належать індивідуальні та колективні монографії, навчальні посібники, статті в енциклопедичних виданнях. Серед них: «Етнос. Культура. Личность» (К., 1992); «Нариси з історії українського державотворення» (К., 1995); «Вступ до етнопольовознавства» (2002); «Політична історія України ХХ ст.» (у 6 т. — автор двох розділів; К., 2003); «Політичні інститути в процесі реформування системи влади» (К., 2003) та ін.

Вітчизняний політикум перебуває у фазі ідентифікації процесів, викликаних помаранчевою революцією — події, яка змінила не лише зовнішні обриси, а й внутрішній стан країни. Не менш важливим є й проблема ідентифікації процесів, що хвилями прокочуються просторами СНД, викликаючи радикальні трансформації насамперед владних еліт. Тобто проблема розглядається у контексті розвитку подій щодо конкретних країн, а не як феномен формування нової традиції набуття влади легітимним шляхом. Беручи до уваги майже півторадеся-

тирічний період існування незалежних держав на просторі колишнього СРСР, можна констатувати декілька суттєвих закономірностей. Насамперед, обравши своїм орієнтиром демократичний шлях розвитку, пострадянські еліти насправді так і не стали носіями демократичних принципів самоорганізації та відтворення влади, вдаючись до усіляких методів її гальмування, далеких від демократичних процедур. Часом це скочування до авторитаризму, в інших випадках — відверті маніпуляції масовою свідомістю та грубі фальсифікації виборів, у третіх — фізичні розправи над опонентами.

Попри різні методи контролю над суспільством, результат, по суті, один і той самий, — прагнення утримати владу, оскільки лише за умов відсутності реальної демократії влада стає найвищою цінністю і благом для пострадянського способу політичного існування. Така ситуація породжує глибокий внутрішній конфлікт політичної системи та ідеології, коли декларовані гасла і принципи суперечать реальним діям влади. За наявності демократичної конституції та певного досвіду політичної боротьби і громадянського опору такий конфлікт не може тривати довго, особливо, у латентній формі. Його наявність гостро відчувається соціально активними верствами суспільства, насамперед, молоддю. Відбувається накопичення негативу щодо влади, окремих її інституцій та персоніфікованих носіїв. Зрештою, це призводить до очікування політичних змін. І на відміну від влади, народ робить ставку на легітимні шляхи їх здійснення через вибори.

Відчуження, що виникає між системою «уявного конституціоналізму» (Б. Кістяківський) та владним свавіллям («безпределом») у посттоталітарну добу стає соціально-політичною основою для появи опозиції нової якості. Вона обирає своїми засадами демократичні норми і принципи соціального порядку, визнає принципи верховенства права та обстоює пріоритет національних інтересів.

Отже, за умов конфлікту, що сформувався після ліквідації радянського авторитаризму, між владою і народом, надзвичайно гостро постало питання наступництва влади із збереженням видимості демократичної процедури її формування при недемократичності функціонування. Узагальнення досвіду набуття влади впродовж останніх десяти років на пострадянському просторі,

дає підстави говорити щонайменше про три моделі або способи її успадкування.

Перша модель, умовно кажучи, «династійна». Зовні вона нагадує монархічну традицію, за якою політична влада від діючого глави держави переходить до його наступника. Зазвичай по родинній лінії. Проте, якщо легітимність монарха гарантована традицією (класична монархія) чи конституцією (конституційна монархія), то успадкована влада президентом сучасної держави потребує електоральної легітимації. Успіх останньої залежить від багатьох чинників, — політичної системи, рівня політичної культури, національних політичних традицій країни, загальним політичним станом суспільства. Найбільш вдало така модель була реалізована у Російській федерації під час президентства Б. Єльцина, який призначив виконуючим обов'язки президента прем'єр-міністра В. Путіна. Легітимація останнього відбулася не в останню чергу за рахунок непопулярності колишнього президента та своєрідної харизми тієї структури, в якій сформувався новий російський президент. Проте електоральна легітимація усе таки стала результатом акту передання повноважень глави держави. Це дозволило політологам увести в політологічний дискурс поняття, далеке від демократичної політичної культури, — «спадкоємець».

Друга модель — «революційно-оксамитова», тобто зміна влади, але без силових методів. Такі революції прийнято називати ще «кольоровими революціями», оскільки основним джерелом змін у даному разі виступає не силовий тиск, а моральний чинник, а його носієм стають широкі народні маси, очолювані опозицією. Специфікою цієї моделі передання влади є боротьба правлячої еліти та опозиції, хоча мотиви такої боротьби нерідко приховані у сфері корпоративних інтересів учасників змагання за владу в середовищі самих політичних еліт. Якщо влада задля самозбереження активно використовує адміністративні важелі впливу, то опозиція з метою мобілізації своїх прихильників не менш активно використовує соціальне невдоволення мас, акцентуючи увагу на корупційних скандалах, резонансних кримінальних справах з політичним підтекстом, взагалі активно використовує методи і технології викриття і дискредитації існуючої влади. Яскравим прикладом країн, де останнім часом відбулися успішні «кольорові» революції стали Грузія та Україна.

Третя модель — теж революційна, але з елементами насилля, можливою тимчасовою втратою контролю над політичним процесом з боку опозиції, внаслідок чого виникає небезпека анархії і безладу в країні. Таку модель передання влади можна назвати «революційно-бунтівною» на відміну від «революційно-оксамитової». Це безперечно гірший варіант розвитку подій, оскільки він певною мірою дискредитує демократичну опозицію. Можливе уведення надзвичайного стану. Як видно, тут мета не збігається із засобами її досягнення, що деякою мірою компрометує сам характер такої опозиційності та шляхи її легітимації. Прикладом такої моделі набуття влади нещодавно став Киргизстан, де під тиском радикально налаштованої опозиції впав авторитарний режим Акаєва.

Незалежно від характеру зміни влади, спільним для останніх стало те, що нові сили беруть її внаслідок виборів, результати яких не влаштовують опозицію, яка замість того, щоб змиритися з офіційними результатами голосування, вдається до рішучих дій, апелюючи як до громадськості, так і судової гілки влади. Ставиться під сумнів легітимність обрання влади, їй інкримінуються зловживання адміністративним ресурсом, порушення рівності прав учасників виборчого процесу, фальсифікації результатів тощо. Проте успіх протесту може гарантувати лише впевненість у своїх діях, джерелом якої є точно прораховане і усвідомлене провалля довіри між владою і народом. Саме це мало місце під час революційних подій у трьох державах, про які йшлося. Разом з тим, відсутність такого провалля позбавляє опозицію шансів на успіх, яким би одіозним не був правлячий режим. Яскравим прикладом такої ситуації є Білорусь, де авторитарне правління Лукашенка не знаходить масового протесту, хоча той діє за принципом бонапартизму. Отже, як показує практика кольорових революцій, детонатором масового збурення народу стають вибори — парламентські чи президентські, тобто нелегітимне передання влади. Це принципова обставина, яка відрізняє класичні уявлення про революції з їх заколотницькою тактикою дій від революцій сучасного типу, орієнтованих на відкритість і масовість виступів.

Як відомо, вибори завжди пов'язані із загостренням політичної боротьби, а тому вважаються періодом нестійкої рівноваги, яка нерідко призводить до соціальної фрустрації суспільства. Виняток становлять хіба що авторитарні чи тоталітарні режими,

де вибори, як такі, нагадують скоріше фарс, аніж волевиявлення громадян. Не порушують конституційних засад політичної системи і вибори у країнах з міцними демократичними інститутами і традиціями, хоча градус політичної боротьби інколи і тут сягає апогею, проте це аж ніяк не загрожує суспільній стабільності чи національній безпеці країни. У контексті цього досить цікавим видається феномен українських виборів, породженням яких і стала помаранчева революція.

Вочевидь їх не можна цілковито вважати демократичними, попри те, що відбувалися на альтернативній основі і важко було спрогнозувати їх наслідки. Проте надто гострим було протистояння, надто великими робилися ставки, зрештою, надто великою виявилася й ціна перемоги, яку навряд чи потребувала звичайна демократична процедура голосування. У зв'язку з цим виникає питання, чи адекватним суспільним настроєм та очікуванням є та система влади, яка сформувалася за роки незалежності?

Разом з тим не можна не відзначити ті позитиви, що їх принесла українська політична осінь, забарвлена у помаранчеві кольори. Насамперед влада стала відкритішою для суспільства і засобів масової інформації. Її дії нині розглядаються під оптикою не лише опозиційних сил, а й лояльних щодо влади аналітиків та експертів, котрі оцінюють кожний крок і жест президента та його уряду. Це вселяє надії на те, що засоби масової інформації нарешті зможуть утвердитися у якості незалежної гілки влади, посприяти формуванню якісно нової політичної культури. В особі ЗМІ влада одержить представництво громадянського суспільства, яке буде контролювати владу і буде захищати його інтереси.

Події помаранчевої революції привернули увагу суспільства до виняткової ролі в умовах демократії інститутів судової влади. Втручання судової гілки у політичний процес явище для нас безпрецедентне. Проте, якщо абстрагуватися від оцінок та звинувачень в упередженості Верховного Суду, не можна не відзначити декілька суттєвих речей, вкрай важливих під кутом зору становлення і зміцнення традицій демократії і верховенства права в нашій країні. Насамперед, йдеться про те, що розвиток політичного конфлікту завдяки судовій владі пішов не за силовим сценарієм, а шляхом рішень судово-правових органів. Це стало свідченням нової культури політичної боротьби, а саме: не

військово-революційної через громадянську війну, а конституційно-правової процедури пошуку істини. Таким чином, першим важливим підсумком «помаранчевої» доби можна вважати апеляцію до правосвідомості усіх учасників політичного протистояння. Тут слід віддати належне обом сторонам конфлікту — і владі, яка утрималася від спокус застосувати силу, і, звичайно ж опозиції, яка не піддалася на провокаційні заклики штурмувати державні установи, як це приміром сталося у Киргизстані. Якщо цей урок не залишиться лише епізодом нашої історії, а стане наріжним каменем архітектурної споруди під назвою правової держави, то можна стверджувати, що вона має шанс на тривалу перспективу, а ідея верховенства права від побажань і мрій перейде у площину реального конституціоналізму.

Наступний важливий урок — це самоствердження громадянського суспільства, народження сучасної української політичної нації. Під час розгортання подій на Майдані виникло відчуття, що в Україні нарешті народжуються такі фундаментальні якості соціуму, як нація і громадянське суспільство.

Спочатку про громадянське суспільство. Звичайно, такі ознаки соціальної організації, коли суспільство стає партнером держави, суттєво впливає на її діяльність, контролює її — не виникають одразу. Це тривалий у часі період становлення не лише соціальних структур — громадських організацій, або так званого третього сектору, — це насамперед поява таких економічних механізмів та відносин, за умов яких у суспільстві виникає критична маса економічно суверенних громадян, об'єднаних корпоративними та низкою інших інтересів. Саме вони створюють якість суспільства, яке зветься громадянським. Чи маємо ми на сьогодні таку якість? Навряд чи, але поза усяким сумнівом помаранчева революція засвідчила, що в Україні є надзвичайно велика потреба, щоб таке суспільство створювалося і не в останню чергу завдяки впровадженню економічних реформ, які сприяють утвердженню середнього класу. Бо саме він і є несучою конструкцією громадянського суспільства. Без сумніву, Майдан продемонстрував, що в українському соціумі де факто існує висока громадянська свідомість, здатна до дії. Саме ця свідомість і стала тим чинником, який вивів народ на майдани багатьох міст, утримав народ від проявів бунтарства, продемонстрував належну політичну культуру і правову свідомість. Важливим показником наявності громадянської свідомості наших співвіт-

чизників є поява громадянської гідності, з якою раніше ніхто не рахувався і не в останню чергу самі ж громадяни. Це вони, посідаючи позицію мовчазної більшості, дозволяли маніпулювати собою та фальшувати вибори як заманеться. Пригадаймо наше недавнє минуле з тотальною практикою фальшування виборів. Про це знали, але мирилися. Чому? Причин багато, але одна із них суттєва — страх і роз'єднаність, атомізація суспільства, контрольованість його з боку влади. Свідомість перебувала під гнітом підсвідомісного відчуття страху за наслідки вчинку-протесту. Початки демократії, що з'явилися на руїнах тоталітаризму, радикально змінили ситуацію. Тому інформація про масові фальсифікації результатів голосування стала тим детонатором, який активізував громадянську активність людини. Кожний зрозумів, що зараз усе залежить лише від нього і коли особа побачила, що у своїх думках і почуттях вона не одна, тоді й виник ефект тієї спільноти, яка називається громадянським суспільством.

Отже, те що зараз не вдалося змусити народ промовчати, змиритися з фальшуванням є доказом того, що в Україні склалися моральні, політичні та психологічні умови для розвитку і утвердження громадянського суспільства. Воно лише потребує зміцнення його економічних засад, про що й має потурбуватися нова влада — результат революції свідомості українських громадян.

Щодо народження нації. Це питання складніше, оскільки національні спільноти мають інший темпоритм утворення, він більш тривалий, у нього свої закони. Та й взагалі, чи варто говорити про народження нації, коли цей процес триває уже не одне десятиліття, а то й століття і формується вона двома шляхами — еволюційним та революційним. Перший — це щоденне життя, побут і зв'язки, відносини і процедури. Тут доречно згадати французького мислителя XIX ст. Ренана, котрий писав, що нація — це щоденний плебісцит. Другий шлях — це яскраві події в історії народу, які на довгі роки стають зарубками суспільної пам'яті, його свідомості. Очевидно, що помаранчева революція є видатною подією у політичній історії українського народу і у такий спосіб може претендувати на те, щоб увійти в його історичну пам'ять як елемент національної свідомості. У цьому сенсі можна говорити, що вона сприяла національній згуртованості незалежно від етнічного походжен-

ня, мови чи віровизнання. До речі, цей факт яскраво продемонстрував Майдан, коли представники майже усіх впливових конфесій нашої країни разом молилися за громадянський мир і спокій в державі. Таким чином, можна стверджувати, що помаранчева революція стала потужним ферментом націотворення, сприявши появі об'єднаних ідей і цінностей, які поділяються переважною більшістю українських громадян. Разом з тим, не слід забувати і про прояви сепаратизму, що мали місце саме у розпал помаранчевої революції. З цим також не можна не рахуватися і завданням нової влади є пошук консолідуючих ідей та механізмів, які сприятимуть доцентровим, а не відцентровим процесам і тенденціям, що далися взнаки. Одним із механізмів розв'язання цієї стратегічної для нації і держави проблеми, безумовно, є здійснення адміністративно-територіальної реформи, концепція якої напрацьовується новою адміністрацією.

Помаранчева революція справила суттєвий вплив на інституційні процеси в країні взагалі. Уже згадувалося про підвищення ролі та зміцнення авторитету судової влади. Поряд з тим істотно зріс її авторитет законодавчої гілки влади — українського парламенту. Відтак можна говорити про своєрідне вирівнювання статусів гілок влади. Не секрет, що за часів президентства Л. Кучми центр влади по суті був один — президент та його адміністрація. Недарма ж ходовим стало поняття «пропрезидентська», а не «проурядова», як прийнято за звичай вважати, парламентська більшість. Що ж до судової гілки, то вона перебувала під надійним контролем виконавчої влади. Помаранчева революція внесла корективи і в цей розподіл, реанімувавши статус як законодавчої, так і судової сфери. У критичні дні, коли ситуація балансувала на межі силового втручання, саме ці дві гілки влади взяли на себе усю відповідальність і тягар по розблокуванню ситуації «глухого кута».

Безперечно, події помаранчевої революції справили вражаючий ефект на світову спільноту, суттєво поліпшивши імідж нашої країни. Міжнародна громадськість мала можливість побачити, що в Україні є не лише олігархічні клани, утиски свободи слова, вбивства журналістів, фальсифікації виборів тощо. Цей капітал слід і необхідно списати на рахунок режиму, що пішов з історичної арени, причому пішов не добровільно, а завдяки солідарним діям народу і опозиції. Відтак світ побачив, що в цій країні є громадяни, сповнені самоповаги і честі. Во-

ни здатні захищати свої конституційні права і свободи. Саме народ, очолюваний опозицією змусив представницькі та судові органи влади стати на захист його інтересів, нагадавши, що саме народ, згідно Конституції є єдиним джерелом влади в нашій державі.

Не можна не відзначити й того, що внаслідок подій помаранчевої революції відбулася остаточна втрата лівими партіями монополії на статус офіційної опозиції. Президентські вибори 2004 року вперше відбувалися без жупела «лівої загрози», а тому влада намагалася зробити все можливе, аби дискредитувати саму можливість не лівої опозиції. Владі ніяк не хотілося мати справу з новим опозиційним форматом, уособленням якого стали європейські цінності, демократія, права людини. Поява можливості на сучасній політичній арені нашої держави опозиції не лівого, а право чи лівоцентристського характеру, — один із позитивних підсумків минулої виборчої кампанії. Віднині уже ніхто і ніколи не скаже, що в Україні є шанс лише для лівої опозиційної сили. Як демократична країна, що сповідує європейські політичні норми і стандарти життя, Україна створює можливості і для діяльності будь-якої опозиційної сили. До речі така опозиція формується з представників політичних сил, що були при владі, але сьогодні її втратили. Процес її формування йде нелегко, але головне тут в іншому: створена принципова можливість існування опозиції як політичного інституту, метою існування якого є конструктивна критика дій влади, цивілізована боротьба за владу, сповідуючи чесні методи і законні засоби. Залишається поки відкритим питання щодо законодавчого унормування діяльності опозиції, але, здається, що вирішиться воно у недалекому майбутньому.

Таким чином можна зробити висновок, що подія, яка сталася внаслідок президентських виборів 2004 року, насамперед призвела до революції свідомості та пробудження почуття громадянської позиції українського народу.

Вибір через вибори

Проблема суспільства, що прокинулося і заявило про свої права має змусити замислитися як вчорашню еліту, що опинилася за межами влади і тепер опановує «культуру опозиційності», так і еліту нинішню, яка при владі. Першу мусить спонукати до критичного самоаналізу того, що відбулося. Другу ж до по-

шуку методів і засобів відповідей на ті запитання і проблеми, що їх висловив народ на Майдані. Влада мусить зламати усталений стереотип, згідно з яким народ в нашій країні ніколи не любив влади. Хоча природнішим було б пишатися владою, тому що та поважає його права, керується його, а не клановими інтересами.

То ж, не давши відповіді на запитання, звідки взялася громадська непокора владі, яка тримала електорат не лише під жорстким адміністративним, а й інформаційним контролем, з великою вірогідністю можна знову опинитися перед фактом керуючого впливу безпосередньої демократії. У цьому зв'язку слід нагадати, що інститут безпосередньої демократії є таким же проявом конституційного принципу народовладдя, як і його представницькі органи [1].

До речі, у критичні дні політичної кризи Конституція виявила свій потенціал акту суспільного договору, завдяки якому протидіючим політичним силам вдалося залишитися в межах правового поля. Коли питання: «Хто — кого?» висіло на волоссі від силового розв'язання, а отже й неминучого кривавого сценарію розвитку подій, саме Основний закон запрацював як інструмент демократії. Було активізовано принцип народного суверенітету, який за звичай сприймався лише як декларація, а не реально діюча норма конституційного права. Саме Конституція була тим стримуючим бар'єром, який не дав узурпувати державну владу як з боку окремих органів влади, так і з боку посадових осіб. З преси відомо, що розроблялися різні варіанти розвитку подій, були спроби уведення режиму надзвичайного стану, який би, з одного боку, суттєво обмежив принцип народного суверенітету, а з другого, — міг спровокувати громадянський конфлікт з трагічними наслідками. У контексті цього помаранчева революція ще раз засвідчила не лише наявність принципного конфлікту між владою та опозицією, підтриманою народом, а й наявність правових механізмів його розв'язання.

У світлі подій, що сталися, слід прискіпливіше подивитися на природу конфлікту, що виник. Багато хто розглядав його як конфлікт персоналій, зокрема, двох головних конкурентів на посаду президента. Були спроби поглянути на нього як конфлікт команд, що борються за владу. Зокрема, так званої «нової» та «старої» команд. Одним із найекстравагантніших варіантів трактування тих подій можна вважати інтерпретацію

протистояння як «бунт мільйонерів проти мільярдерів». Якщо врахувати, що в Україні офіційно зареєстровано лише три мільярдери, то чи можна всерйоз розглядати такі інтерпретації? Це лише поверхові ознаки більш глибокого конфлікту, що був нав'язаний суспільству, — конфлікту вибору цивілізаційних векторів розвитку України. Його можна розглядати у декількох концептуальних площинах, в залежності від кута зору та світоглядних позицій автора. Так, наприклад, у термінах культурології цей конфлікт можна розглядати як протистояння ідей сучасного регіонального панславізму, з одного боку, та державного і культурного націоналізму, з другого. В політичних програмах кандидатів цей конфлікт набув вигляду дискусії навколо теми подвійного громадянства, статусу російської мови як другої офіційної тощо. Таким чином, конфліктна парадигма на програмному рівні конкуруючих еліт владного і опозиційного кандидата ніби розширювала коло учасників і зацікавлених сторін, у такий спосіб згуртовуючи внутрішній і зовнішні світи навколо тих чи інших цінностей.

У термінах соціології політичний конфлікт можна інтерпретувати як протистояння генерацій — старої, із залишками радянських стереотипів і ментальності, та нової, орієнтованої переважно на сучасні стандарти якості життя, втіленням чого для них є західна цивілізація. Невипадково, що носіями останніх виступили насамперед представники молодіжного руху та бізнесових структур. У поняттях соціальної психології — це конфлікт двох типів ментальностей: патерналістської, розрахованої на гарантовану підтримку держави і орієнтованої на пенсіонерів та інвалідів, з одного боку, та індивідуалістської, що спирається на власну ініціативу і підприємливість, з другого. Нарешті, в поняттях геополітики — це конфлікт європейського вибору, що його уособлювала опозиція, палко підтримана «помаранчевим поколінням» та євразійським вектором, концептуально оформленим у проєкті СЕП. Нарешті, у категоріях цивілізаційного підходу — це конфлікт між Заходом та Сходом, зміст якого розкривається у всіх вище наведених дилемах.

Таким чином, за великим рахунком президентські вибори — вилилися у вибір глобального масштабу між Україною, як частиною європейської цивілізації з її демократичними нормами і цінностями, та Україною як частиною «лібералізованої» імперії.

Стара еліта, як їй здавалося, добре володіє ситуацією і знає, що потрібно пересічному українцеві. Вона хотіла зберегти владу, але не династичним шляхом, як це сталося в Росії, а цілком демократичним — через вибори. Проте електоральна легітимація для провладного кандидата таїла чимало несподіванок. Тому довелося покластися на технологічний досвід минулого, не врахувавши того, що суспільство змінилося, а технології залишилися, як і були старими, до того ж імпортованими, що в політиці завжди ризиковано.

Злий жарт з колишньою правлячою елітою зіграло її культурне та ідеологічне походження. Як за освітою та вихованням, так і за досвідом управління, вона мало змінилася порівняно з радянським минулим, продемонструвавши критичну нездатність до внутрішньої перебудови свідомості і поведінки. Іманентними рисами її були — пристосуванство, покірність, ставка на силовий або адміністративний ресурси як головні аргументи «спілкування» з народом. Наскрізь просякнута корупцією, з одного боку, та захищена усілякими привілеями недоторканності, отже й відмежованості від простого люду з другого, — ось лише деякі риси характеру тієї еліти, яка програла боротьбу із сумлінням і свободою своїх підданих. Вона давно, за радянською звичкою, переконала себе у тому, що народ — це інертна маса, яку цікавить лише гарантований прожитковий мінімум, а тому цією масою, як і раніше, можна успішно маніпулювати. Для цього слід використовувати демократичні інституції, що номінально є такими, а реально не виконують своїх функцій та обов'язків. Йдеться про такі чинники демократичної влади, як, наприклад, багатопартійність; ефективний парламентаризм, незалежні засоби масової інформації, які по суті перетворилися на машинерію тотального маніпулювання свідомістю, незалежне і справедливе судочинство; нарешті, вільні вибори, за допомогою яких народ реалізує суверенну волю.

Не секрет, що впродовж тринадцяти років незалежності український народ мав більше підстав для розчарування в демократії, ніж захоплюватися нею. При наявності формальних ознак її існування суспільство так і не одержало законно очікуваних вигод демократичного способу життя. Олігархізація влади, тобто зрощення влади і бізнесу, дискредитували демократичну ідею, що загрожувало Україні перетворитися на ще один заповідник посттоталітарного правління за кланово-олігархічним

принципом. Ось цей витвір і спадщина старої еліти мав набути своєї легітимації в особі кандидата від влади. Очевидно, за задумом тих, хто штовхав його до такого вибору керувалися одним-єдиним інтересом: при зміні керівних осіб зберегти систему, ім'я якої — кучмізм.

Останній є специфічною формою правління, сутність якої полягає у зрощенні влади і бізнесу, конвертації політичного капіталу на фінансово-економічні акції, а бізнесовий вплив на політичний. Це також концентрація одноосібної влади за умов її видимого поділу на рівноправні і незалежні гілки. Сила такої влади значно перевищує суму влад усіх інших гілок, а тому така форма правління, з одного боку, досить зручна для уникнення відповідальності перед народом, а з другого, — для маніпулювання елітами і суспільством. Науково вивірену оцінку цій моделі влади ще належить дати, оскільки усі відомі на сьогодні варіанти її визначення, як от: «олігархат», «м'який авторитаризм», «сім'я» тощо лише частково передають специфіку цього феномена.

Без сумніву, кучмізм — це різновид авторитаризму, при якому відправлення влади здійснюється за допомогою експлуатації позірних інститутів демократії всупереч самій демократії, верховенства закону — всупереч верховенству права, свободи економічної діяльності — всупереч свободам людини і громадянина, національних інтересів — задля приватних, як особистих, так і кланів, інтереси яких ототожнюються з національними. Такого роду система організації влади і суспільства могла тривати досить довго, оскільки в основу цієї конструкції було покладено чи не найсвятіше, що здобуто українським народом на початку 90-х років ХХ століття, — незалежність і демократію. Л. Кучма досить вправно жонгулював цими цінностями, бо інтуїтивно не міг не знати, що народ готовий перетерпіти усе, але ніколи не поступиться цими завоюваннями. Тому й терпів, досить рідко і не так масово підтримував акції протесту, які час від часу організувала на той час ще не консолідована опозиція. Ставлення Кучми до опозиції — окрема тема. Як відомо, до останньої миті свого тривалого правління він не визнавав демократичної опозиції, називаючи її «деструктивною». Натомість, залюбки мав справу з опозицією «лівою», тобто комуністичною, яку вважав за справжню. У дійсності ж, «опозиційність» лівих ніколи не несла загрози режиму Кучми, оскільки народ у біль-

шості їй не довіряв, бо то була «опозиційність» ображених, які десятками років правили бал, а тепер втратили владу. З такою «страшилкою» Кучмі неважко було «розводити» наївних націонал-демократів, вдаючись до методу шантажу «лівим реваншем», що приносило свої дивіденди, бо й справді, дезорієнтований народ легко куплявся на «ліву загрозу», а Кучма так само впевнено почувався у ролі рятівника нації і демократії.

Проте ситуація змінювалася. За тринадцять років незалежності в українців не лише відродилися почуття патріотизму, поваги до власної державності, зрештою, якщо й не національна гордість, то принаймні, самоповага. Більше того, народилося нове «помаранчеве» покоління молодих громадян країни, для якого радянське — туманні спогади дитинства, а все свідоме життя — це життя у своїй країні. Це інший стан душі, що суттєво відрізняє учорашнього «совка», у якого душа ще роздвоєна між днем вчорашнім і днем нинішнім, і громадянина, який хоче і може жити вільним життям, для якого невластиві комплекси меншовартості, без яких важко собі уявити українця старшого покоління. Цього якось не помітила посткомуністична еліта, яка продовжувала жити ідеологемами минулого, хоча на словах усюди і скрізь присягалася вірності демократії і свободі, незалежності і соборності країни.

Проте, як тільки розпочиналися чергові вибори, — парламентські, а надто президентські, з якоюсь маніакальною впертістю знову і знову з минулого витягувалася наживка, на яку ловили виборця, насамперед, зі східних регіонів — двомовність, реінтеграційні процеси з колишніми братами по союзу непорушному та ще деякі, не надто свіжі спокуси. Не стала винятком із цього правила і остання виборча кампанія. Саме кандидат від влади, послуговуючись зношеними технологіями, озброївся ідеями-штампами, що свого часу вивели у президенти Кучму, але дали збій при обранні Януковича.

Негативна «сума технологій»

Україна — країна здебільшого ідеологічна, а не технологічна, якщо мати на увазі політичний бік справи. Цього, на жаль, не враховують політтехнологи, зокрема ті, які паразитують на українських виборах. Проте, що будь-яка виборча кампанія немислима без технологічних знахідок, знає кожний фахівець з виборчих кампаній. Присутність політико-технологічних про-

ектів цілком природна річ для того, хто прагне перемогти. Адже вони покликані підсилити позиції претендента, додати яскравості, неординарності та оригінальності, підкреслити індивідуальний стиль та особистісні риси кандидата на найвищу посаду в країні. Це, що стосується «білих» технологій, але, як відомо, існують ще й «чорні», мета яких — будь що скомпрометувати опонента, користаючись мовою криміналу, — «опустити» його.

Ефективність технологічних винаходів у політиці, як правило, тісно пов'язана з її ідеологічною складовою, ціннісними позиціями кандидата, світоглядними принципами. Тоді технології посилюють ті чи ті сторони претендента і його команди, показують переваги однієї сторони і недоліки протилежної. Зовсім по іншому виглядає ситуація, коли технології починають жити своїм власним життям, безвідносно до ідейних позицій кандидата, працюючи за принципом: «переможців не судять».

Остання виборча кампанія кандидата від влади, стала крім усього іншого кричущою демонстрацією того, як політичні технології працюють у відриві від ідеології, внаслідок чого політичне суперництво сторін, які по суті мають бути достойниками — «кращими з кращих», перетворюється на суцільну війну і нерідко не лише словесну, а й, на жаль, реальну, — «негідників», яким не місце не тільки на подіумі влади, а й взагалі у пристойному товаристві. Потім це намагаються списати на передвиборні емоції, але ж емоції емоціями, а враження від бруду залишається надовго, якщо не назавжди. Про те, що остання президентська виборча кампанія була саме таким «боєм без правил» доводити особливої потреби немає. Доказів тому безліч і справа не лише в отруєнні В. Ющенка, а й у тій інформаційній війні, яку ще задовго до офіційного початку виборчих перегонів розпочали контрольовані владою ЗМІ.

Зв'язок, або ж його відсутність між ідейними позиціями і технологічними ходами добре проглядалися на прикладі В. Ющенка та В. Януковича.

Про ідейні позиції В. Ющенка говорити просто, оскільки вони апробовані ще виборчими перегонами весни 2002 року під час обрання до Верховної Ради. Як лідер блоку «Наша Україна», він чітко позиціонував себе з ідейною платформою поміркованого національно-демократичного напрямку та політичною лінією правоцентристської орієнтації. Ця ідейна платформа послідовно проводилася і в стінах парламенту. Її наріжними пози-

ціями стало обстоювання ринкових реформ, пріоритет національних інтересів у зовнішній політиці, підкріплених вимогами рівноправного партнерства, зокрема, з Росією та акцентом на європейський вибір. Ставлячись толерантно і коректно до російської громади в Україні та російської мови, яка має відчутне поширення у багатьох регіонах країни, В. Ющенко ніколи і ніде не говорив про її державний чи офіційний статус, замість того, щоб у такий спосіб завойовувати додаткові голоси російськомовної частини виборців. У цьому плані він був послідовним, а не популістським політиком, який грає на емоціях виборців.

Як представник не лише національно-патріотичного табору, що за звичай асоціюється з прихильністю до націоналізму як ідеології, а й ліберал-консерватор і демократ водночас, він доводив, що буде президентом усіх громадян України, незалежно від мови, конфесії чи інших ознак. З позицій економіста, що обстоює ринкові реформи і воліє грати за правилами, уникаючи тіньових схем, та політика-прагматика пропонує Росії рівноправний діалог суверенних держав, об'єднавчим чинником для яких є не лише спільне минуле, а насамперед економічні та торгові інтереси зацікавлених партнерів. Це позиція будь-якого політика, який опікується насамперед долею своєї країни і має на меті інтереси і вигоди свого народу.

Отож, ідеологічну позицію В. Ющенка ідентифікувати було неважко, адже в ній досить органічно поєдналися елементи демократичного лібералізму та національного прагматизму як сучасної версії цивілізованого націоналізму. Під стать цим ідеологічним засадам застосовувалися й технологічні кроки штабу опозиційного кандидата, що були розраховані на пробудження громадянської свідомості, відродження патріотизму, європейського вибору. Як же позиціонував себе в ідеологічній площині В. Янукович?

Тут слід згадати, ким був кандидат від влади до того, як зійти на владний олімп київських пагорбів. На арену української політики Янукович вийшов як представник промислово-енергетичної регіональної еліти, позиції якої за роки правління Л. Кучми, особливо на заключному етапі, суттєво зміцніли. На жаль, не в інтересах національної консолідації, а всупереч їй. Регіональна тема почала звучати усе гостріше і настирливіше не лише у засобах масової інформації, а й наукових виданнях. Проблемам регіоналістики присвячувалися наукові конференції, по-

чала формуватися своєрідна «регіональна ментальність», дедалі гучніше зазвучали мотиви щодо двопалатного парламенту, одна з яких мала б виражати інтереси регіонів. У цьому ж контексті ідеї щодо адміністративно-територіальної реформи з наголосом на федералізацію тощо. Акцент почав ставитися не стільки на тому, що об'єднує українців, скільки на тому, що їх розз'єднує. Реально існуючі відмінності почали набувати ознак суттєвих суперечностей, нерідко з конфронтаційним забарвленням. Ось на такому тлі спочатку виникає політична сила — «Партія регіонів України», що стало логічним завершенням процесу формування «нового регіоналізму», а потім на її тлі з'являється постать В. Януковича, як виразника цього політичного руху, сформованого в період пізнього кучмізму.

Очевидним було й те, що В. Янукович людина в політиці де-що випадкова. Працюючи на господарських посадах, він набув імідж міцного менеджера і непогано проявив себе керівником регіонального рівня. Але, як слушно зауважив В. Литвин, так і не піднявся на рівень політика загальнонаціонального масштабу. Як засвідчили виборчі кампанії — президентської 1999 р. та парламентської 2002 р. — Янукович вправно оволодів політичною технологією незабутнього Сталіна, згідно з якою, важливо не те, як голосують, а як рахують голоси. Підраховувати голоси за потрібного, судячи з феноменальних підсумків вказаних виборчих кампаній в окремо взятій області він навчився відмінно і це не могло не сподобатися Кучмі, який не залишився у боргу і дав людині з «тяжкою біографією» шанс стати президентом.

Враховуючи регіональні особливості входження Януковича у владу, спробуємо ідентифікувати його політичне «Я» з ідеологічним «Ми» через партійну належність до «регіонів». Звичайно, як і будь-яка політична партія, «регіони» повинні мати своє ідеологічне обличчя. Проте роздивитися його не так просто, якщо вести мову саме про ідейну доктрину партії, а не суто програмні засади, де досить чітко акцентовано увагу на правах регіонів, їх самостійності, самоврядуванні тощо.

Нагадаємо, що ідеологічних доктрин у світі нараховується не так багато, на відміну від політичних партій. Їх не більше пяти-шести, серед яких класичними є консерватизм, лібералізм, націоналізм, комунізм та соціал-демократія. Із новітніх можна назвати екологічний рух та глобалізм. Кожна із них має різноманітні відтінки та відгалуження, що, як правило, поділяються

за ознаками радикалізму чи поміркованості. То ж, до якої ідеології належав кандидат у президенти В. Янукович, з'ясувати так і не вдалося. Очевидно, це стало компенсаторною основою контрпродуктивних технологій, до застосування яких вдався штаб цього претендента.

Із самого початку стало очевидним, що команда кандидата від влади зробила ставку не на ідеологічні принципи, а специфічного виду технології шляхом залучення як офіційних, так і комерційних засобів масової інформації, особливо ж, електронних. Що це були за «технологічні винаходи», частково уже сказано. Незайвим вказати на специфіку поняття «політичні технології». Важливість цього пояснюється тим, що чим далі ми заглиблюємося в систему інформаційного суспільства, тим вагомішою стає інформаційно-технологічна складова як політичного життя взагалі, так і виборів, зокрема. Варто розпочати із терміна «технологія», адже саме воно вносить щось специфічне у сув'язі з поняттям «політика».

Отже, під технологією наука розуміє ланцюг послідовних дій та засобів, які сприяють досягненню результату. Науковий же результат неможливо собі уявити як просту суму технологій, оскільки у його основі має лежати певна, концептуально оформлена ідея. Проте й політичний результат також керується певною системою ідей або ідеологією, якої дотримується та чи та політична сила. Під явищем політичних технологій політологи мають на увазі сукупність методів і дій, характерних послідовністю їхнього здійснення, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату [2].

Результат, якого прагне досягти політик, що змагається за найвищу посаду в державі, — відомий, — стати легітимно обраним президентом. Процес же легітимації, на жаль, у країнах, які не дружать з демократією, часто-густо стає справою технологів. Власне, під цей результат і підганяється передвиборна програма кандидата, вибудовується тактика й стратегія дій. Теорія виборчих кампаній, складовою якої є і технологічні винаходи команд та штабів кандидатів, стверджує, що кращі шанси на перемогу має той претендент, який володіє інформацією щодо найгостріших соціальних та економічних проблем, які хвилюють суспільство в цілому та окремі його сегменти — соціальні, етнічні та демографічні групи населення, а у наших конкретних умовах додаються ще й регіональні інтереси та інтереси мовних,

конфесійних та територіальних громад. Що ж було запропоновано країні і світу з боку провладного кандидата, який, без сумніву, мав потужніші фінансові, інформаційні та адміністративні ресурси?

«Вершиною» технологічних винаходів команди В. Януковича, очевидно, слід вважати сукупність імпортованих рекомендацій по впровадженню подвійного громадянства з наданням російській мові статусу другої державної, помножених на доплати до пенсій, які урівняли усіх без винятку у можливостях виборців, що досягли пенсійного віку. У такий спосіб розігрувався, здавалося б, безпрограшний варіант, а саме: утілювався на практиці загальнотехнологічний принцип мобілізації прихильників, у даному випадку російськомовної частини електорату, до якого додавалася частина знедолених пенсіонерів усіх національностей, які мали б повірити у генетичну філантропічність провладного кандидата. Ідеологічним підкріпленням, що ледь проглядалося у цих кроках, можна вважати акцентовану боротьбу з націоналізмом, що його з упертістю, гідної кращого застосування провладні ЗМІ намагалися закріпити за В. Ющенком. Новотвір, що з'явився на шпальтах друкованих видань ще задовго до виборів, — «нашизм» якраз і мав на меті скомпрометувати ідеологію патріотизму, з якою вступив у президентські перегони народний кандидат. Проте, як показали подальші події, цей номер не пройшов. Виявляється, є речі, на які навіть знедолений люд не купується.

Натомість команда В. Януковича, експлуатуючи на повну потугу імпортовані із-за кордону міфи та стереотипи, намагалася нав'язати суспільству суто регіональну ідею, яка була вигідна тим, для кого Україна — лише тренувальний майданчик для випробовування найбрутальнішого техноідіотизму. Про це свідчить те, що він проігнорував такі класичні для будь-якого технолога засади, як національний менталітет більшості українського народу, його традиції, зокрема, політичні, бажання за будь яких умов боронити суверенітет і незалежність. Натомість, було запропоновано жорсткий розподіл унітарної держави на регіони-антагоністи, одні з яких нібито є донорами, а інші — споживачами-паразитами. Таким чином, політтехнологічним «винаходом» команди біло-блакитних став принцип: поділяй і володій, а також спроба поширити класовий поділ на багатих і бідних також на регіони, створивши у такий спосіб щось на зразок кла-

сово-регіонального розшарування території України, що суперечить не лише принципам Конституції, а й здоровому глузду. Бо будь-яка нормальна країна у своїй структурі розподілу природних ресурсів та продуктивних сил має певний дисбаланс, що носить конкретно-історичний характер, але ніхто не візьметься цю обставину класти в основу технологічної розробки, щоб потім роками склеювати країну і гоїти нанесені рани. Команда В. Януковича на це пішла, у пориві владних амбіцій довівши авантюрну ідею регіонального сепаратизму до політичного шантажу — федералізації країни шляхом створення автономних регіонів на базі не менш авантюрної ідеї «економічного федералізму», також задекларованого цим претендентом у президенти. Результат відомий — поразка.

Новий формат сил

Отже, президентські вибори, що призвели до помаранчевої революції, дають серйозний матеріал для роздумів щодо природи тієї політичної системи, набутих навичок і методів політичної боротьби, які встигли, на жаль, прижитися в нашій молодій державі. А через рік уже нові вибори — парламентські. Чи будуть зроблені правильні висновки і винесені відповідні уроки учасниками політичних баталій, враховуючи те, що інтрига боротьби за владу не зникла, а у зв'язку з політичною реформою загострюється з новою силою?

Як би там не було, але перші місяці правління нової влади дали чималу поживу для роздумів над процесами, що розгортаються в нашій країні. За короткий проміжок часу суспільство пережило декілька критичних епізодів, одні з яких дали підстави говорити навіть про адміністративну та урядову кризу, а інші, що серйозних змін як у кадровій політиці, так і стилі та методах керівництва не відбулося. Важко погодитися з такими оцінками, проте конструктивна критика дій нової влади — це саме те, що необхідне для уникнення повторення старих помилок. Серйозними випробуванням команди переможців стали кадрова політика, розподіл посад, прийняття бюджету. Ахілlesовою п'ятою нової влади стала її кадрова політика, в реалізації якої влада понесла перші втрати, внаслідок чого віра у команду гру коаліції переможців, почала зникати. Відставки щойно призначених глав адміністрацій кількох областей, намір міністра юстиції Р. Зварича подати у відставку, викликаний розбіж-

ністю позицій членів уряду щодо курсу на відокремлення політики і бізнесу, протиріччя між такими центрами влади як Кабінет Міністрів, Рада національної безпеки і оборони, нарешті Державного секретаріату, лише поширюють настрої розпачу серед тих, хто з ентузіазмом перейнявся настроями Майдану та ідеалами помаранчевої революції.

Резонансною стала і задекларована урядом політика реприватизації. Першою її жертвою став металургійний гігант «Криворіжсталь», але це лише початок. У єдиному ланцюгу подій, які стали безпосередніми наслідками революції, є також вимога окремих політиків провести в країні люстрацію — заборону колишнім представникам влади, які звинувачуються у корупції, репресіях та утисках свободи слова посідати керівні посади у державних органах влади. Проблема, яка викликала громадську дискусію, на сьогодні перейшла у річище законодавчих рішень і буде залежати від волі парламентарів, на розгляді яких уже перебуває декілька люстраційних законопроектів.

Після деякого затишшя, що цілком природно, з боку протилежного табору усе активніше заявляє про себе опозиційна сила. Уже йшлося про те, що завдяки останнім виборам в Україні виникла цілком реальна перспектива не лівої опозиції. Проте, як показує перебіг подій, на сьогодні опозиційний табір нагадує армію переможених після важкої баталії. До кінця незрозумілою є ідеологічна платформа нової опозиції, серед чільних представників якої виділяються дві сили — Партія регіонів на чолі з В. Януковичем та соціал-демократів (об'єднаних) на чолі з В. Медвечуком. Щоправда поки що єдиним принциповим моментом, який може розглядатися у концептуальному ключі і цілком тягне на опозиційність, може стати політика щодо Росії. Не секрет, що і Янукович, і Медведчук прихильники тісної інтеграції з Російською Федерацією, свідченням чого є не лише політико-економічний проект ЄСП, а й критика дій нової влади, яка на їх думку нехтує російським вектором зовнішньої політики на догоду Заходу. Проте навряд чи такі звинувачення є щирі, оскільки візит В. Ющенка до Москви, а потім робочий візит В. Путіна у Київ не дали жодних підстав сумніватися у розвиткові взаємовигідної співпраці з північно-східним стратегічним партнером, перевірши ці відносини з емоційної площини у прагматичну. Разом з тим не можна не помітити, що саме «помаранчева революція» завдала невідпороного удару, за словами

Ю. Андруховича, політиці Кремля на морально-естетичну реабілітацію Російської імперії та Радянського Союзу, яка відбулася за період правління В. Путіна. Звичайно, з такою Росією, «інтегруватися» означає свідомо і добровільно неоколонізуватися і саме такій політиці Ющенко намагається покласти край. Враховуючи те, що ідея самостійності завдяки енергетиці Майдану набула нового дихання, перспективи опозиції заробити політичний капітал на російській карті стають примарними. Але не слід забувати, що російський політичний клас так просто не здасться і буде намагатися перегрупувати сили задля морально-політичного реваншу. Очевидно, ставка буде зроблена на про-російські настрої в українському суспільстві, на експлуатацію яких і буде зроблена ставка. Росія зацікавлена тримати ситуацію в Україні під контролем насамперед завдяки лояльності тих політиків і сил, які бачать майбутнє України у так званому слов'янському союзі, що означатиме реанімацію імперії у її дещо звуженому форматі. Це серйозний виклик новій українській владі, яка мусить знайти адекватну відповідь цим викликам.

Ще під час помаранчевих подій, напередодні переголосування другого туру виборів, на телеекранах можна було прочитати: «Вихід один — тільки Литвин!» Привертає на себе увагу те, що спікера прагнуть залучити на свій бік як представники влади, так і опозиції. Зокрема остання не без того, щоб Литвин став її своєрідним прапором.

Розробляючи сценарій Литвина-опозиціонера аналітики звертають увагу на його якість як успішного лідера. А, якщо врахувати, що країна доволі розколота і потребує лідера нації, здатного її консолідувати, бути представником не одного регіону, а всієї країни, то Литвин — один із тих політиків, який задовольняє ці очікування.

Таким чином, спікер парламенту певним вітчизняним експертним співтовариством вважається тією фігурою, яка здатна консолідувати країну політично, поклавши тим самим край небезпечній регіоналізації і сепаратизму. У цьому зв'язку дехто пропонує Литвіну сформувати парламентську більшість «під себе», а не під президента чи уряд. Проте, судячи з усього така гра спікерові не потрібна, оскільки вона і ризикова і деструктивна. Голосування за бюджет показало, що парламент налаштований на конструктивну роботу, а спікер не планує інтригу-

вати на розбіжностях інтересів уряду і представників великого бізнесу, що засідають і Верховній Раді.

Разом з тим, слід зазначити, що певні кроки у напрямку позиціонування себе як незалежного, а у перспективі — самостійного політичного гравця спікер уже здійснив. Насамперед він розширив соціальну базу політичної партії, яку очолює, добившись її перейменування з аграрної на народну. Не стала не поміченою і його заява, що необхідності у створенні постійно діючої парламентської більшості немає. Останнє було сприйнято як спробу спікера маніпулювати депутатським корпусом залежно від ситуації та політичної кон'юктури по мірі наближення парламентських виборів. Проте, якщо абстрагуватися від цих важливих, але не першорядних проблем, цілком слушно виникає питання, чи потребує український політикум лідера на зразок Литвина?

Безумовно, потребує. Але, ставлячи питання у такій площині слід орієнтуватися не на бажання бути в опозиції до діючої влади принципу, а яким чином її поява соціально обумовлена. На наш погляд, такий запит є, але до останнього часу він так і не був реалізований. В Україні від самого початку її незалежності існував запит на політичну силу лівоцентристського спрямування, яку так і не вдалося заповнити тими, хто претендував на це. Отже, політична ніша, яку може посісти В. Литвин з урахуванням нового формату сил на політичній арені України, — це лівоцентристська ніша, яка б не асоціювалася з політиками чи то консервативного, чи то кланово-олігархічного гатунку.

Таким чином, сценарій, згідно з яким Литвин опановує лівоцентристську нішу, але не демонструє при цьому відкритої опозиційності цілком вписується в концепцію самостійної політичної гри як під час наступних парламентських, так і майбутніх президентських виборів. Разом з тим, Литвіну немає потреби йти на конфронтацію з владою і у протистоянні з нею досягати електоральної підтримки. Влада нині надто популярна, щоб ризикувати такими кроками.

Не в інтересах В. Литвина створювати у Верховній Раді і чергове протистояння, яке не матиме ніякого успіху, а лише шкодитиме національним інтересам. Більше того, об'єднавшись у коаліцію з тими, хто програв, він мусить буде взяти на себе і частину того негативу, з яким асоціюються відповідні політики та сили, що за ним стоять. Далі, ставка на тактику «перетягування каната» або «ковдри на себе» — це кружляння по ко-

ду, яке не може привабити політика з реальним потенціалом, у якого конструктивізм переважає деструктивні наміри і дії. Нарешті, як нам здається, не в характері спікера займатися політикою «дрібних фолів» і «дружби проти когось». Тим більше, що потреби у цьому немає, а натомість з'являється продуктивна і цілком реальна перспектива якісного прориву для національного політикуму загалом. Для цього потрібна лише політична воля і бачення стратегічного інтересу країну, чого Литвіну не бракувало. Тому він може і мусить виступити не «третьою силою», а конструктивною альтернативою, об'єднавши навколо себе державницькі та патріотичні сили, для яких пріоритетом є національні інтереси країни, а не кланових чи регіональних фінансово-промислових груп. Це та основа, яка споріднює його з чинним президентом, а відрізнити їх можуть лише тактичні аспекти, що стосуються конкретних механізмів вирішення питань соціального, економічного, політико-стратегічного розвитку країни. Якщо «ніша Ющенка» — це потужна правоцентристська сила з її ліберально-консервативними цінностями та на загал демократичною ідеологією, то «ніша Литвіна» — це не менш потужна лівоцентристська сила з її соціально-демократичними цінностями та ідеями, які, на жаль, так і не набули масового поширення внаслідок їх узурпації вітчизняним олігархатом, котрий у такий спосіб намагався набути людського обличчя. Це був би цікавий, а головне, — жаданий і давно очікуваний політичний проект, здійснення якого дозволило б перейти до формування в Україні потужної двопартійної системи, про що давно мріють здорові сили українського суспільства.

Таким чином, «помаранчева революція» дала потужний поштовх щодо зміни координат суспільно-політичного розвитку країни як у її внутрішньому, так і зовнішньому форматах. Чи зможе влада скористатися нагодою і скерувати креативний потенціал довіри народу до неї у конструктивне річище, — це питання, на яке мають дати відповідь уже наступні парламентські вибори, що не за горами. Саме вони стануть тестом на якість нової влади і опозиції.

¹ Див.: Ставнійчук М. І. *Форми безпосередньої демократії // Конституційне право України / За ред. д. ю. н., проф. В. Ф. Погорілка. — К.: Наукова думка. — 1999. — С. 300.*

² Див.: Пойченко А. М. *Технології політичні // Політологічний енциклопедичний словник / 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза. — 2004. — С. 657.*

Дипломатичне життя в ілюстраціях

*Фотосюжети кореспондента газети «Хрещатик»
Володимира Струмковського, фотокореспондента
Валентина Ландаря, з архіву історичного клубу
«Планета»*

Зустріч Президента України В. Юшенка з Президентом Європейського Парламенту Х. Бореллем (Страсбург, 23 лютого 2005 року)

Київський міський голова Олександр Омельченко з Головою парламенту Грузії Ніно Бурджанадзе

Відень, 2004 рік
Ректор Дипломатичної академії при МЗС України Микола Кулінич (перший ліворуч)
під час міжнародної зустрічі ректорів дипломатичних академії

Заступник Київського міського голови Володимир Яловий і генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв Київської міської Ради Павло Кривонос під час зустрічі з делегацією гостей з м. Тобілісі (Грузія)

Редакційна колегія щорічника «Україна дипломатична» 2004 року.

Нижній ряд (зліва направо): Микола Кулінич, Павло Кривонос, Ірина Матяш, Анатолій Денисенко,
Верхній ряд (зліва направо): Василь Туркевич, Володимир Сергійчук, Микола Сорока, Ірина Войцехівська,
Леонід Губерський, Олексій Онищенко, Іван Дробот, Валерій Солдатенко, Ростислав Сосса.

На засіданні редакційної колегії щорічника «Україна дипломатична» виступає заступник Київського міського голови-секретар Київської міської Ради Володимир Яловий

Під час прес-конференції по завершенні Восьмого (спеціального) засідання Ради з питань співробітництва Україна–ЄС (Брюссель, 21 лютого 2005 року)
Зліва направо: Віце-прем'єр-міністр України з питань євроінтеграції О. Рибачук;
Віце-прем'єр-міністр, Міністр закордонних справ Люксембургу Ж. Ассельборн;
Високий представник ЄС з питань зовнішньої та безпекової політики Х. Солана;
Комісар ЄС з питань зовнішніх зносин та європейської політики сусідства
Б. Ферреро-Вальднер

Зліва направо: Представник України при ЄС Р. Шпек та Високий представник ЄС з питань спільної зовнішньої та безпекової політики Х. Солана

Голова Національної спілки журналістів України Ігор Аубченко (другий праворуч) під час зустрічі з делегацією журналістів Китайської Народної Республіки

Дружня зустріч українських науковців у Посольстві Грузії в Україні
В центрі — Посол Грузії в Україні Грігол Катамадзе,
другий ліворуч — член редакційної колегії щорічника Леонід Шкляр

Познань (Польща). Проректор Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова Іван Дробот, ректор Колегіуму «Європейський»
Войцек Миколайчак і голова Міжнародного історичного клубу «Планета»
Анатолій Денисенко під час обговорення договору про співпрацю у рам-
ках Болонського процесу

Координатор системи ООН в Україні Френсіс М. О'Доннелл під час відвідин Чорнобильської атомної станції

Січень 1946 р. Україна стала однією з країн-членів засновниць Організації Об'єднаних Націй.
Перша сесія Генеральної Асамблеї ООН в Лондоні проходила за участі урядової делегації УРСР.
Серед учасників делегації Дмитро Мануйльський, Олександр Палладін, Іван Сенін (в центрі)

Жовтень 1995 р.
На сесії Генеральної Асамблеї ООН виступає академік Сергій Пирожков

Головує на засіданні Генеральної Асамблеї ООН Геннадій Удовенко

Під час презентації картин члена Національної Спілки художників України Нарциса Кочережка в Посольстві України у Республіці Кіпр 31 березня 2005 р. На знімку: (ліворуч) Нарцис Кочережка, мер міста Англаджа Андреа Петру, урядовий речник Республіки Кіпр Кіпрас Хрісостомідіс, посол України в Республіці Кіпр Борис Гуменюк, голова Асоціації кіпрсько-української дружби Дзябазіс

Надзвичайний і Повноважний Посол України І. Гнатишин та Генеральний секретар МЗС
Республіки Словенія п. М. Штрукець

Надзвичайний і Повноважний Посол Німеччини в Україні пан Дітмар Штюдеманн (праворуч) і директор Центрального державного архіву громадських об'єднань Володимир Лозицький за ознайомленням з архівними матеріалами

2004 р. Ректор Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут» академік НАН України М. Згуровський під час зустрічі Його Величності Султана Брунею Даруссалам Хаджи Хассанала Болкіяха

ДО 60-РІЧЧЯ ООН

Станіслав Сташевський

Ще гриміла війна, а народи думали про мир

Інженер. Народився на Київщині в родині робітника. Українець. Служив у лавах Збройних сил. Закінчив Київський ордена Леніна політехнічний інститут. У 1999 році захистив дисертацію за спеціальністю «Економіка та організація виробництва», здобувши звання кандидата технічних наук. Заслужений будівельник України. Дійсний член Академії будівництва України.

Розпочав трудову діяльність в тресті «Київ-електромонтаж» Головкиївміськбуду монтажником, майстром, виконробом, начальником дільниці, головним інженером, начальником спеціалізованого монтажного управління, заступником керуючого, головним інженером тресту. Згодом близько 10 років працював заступником начальника Головкиївміськбуду та першим віце-президентом корпорації,

а пізніше холдингової компанії «Київміськбуд». За час роботи Станіслава Телісфоровича в столичному будівельному комплексі збудовано житлової площі, яка перевищує шість довоєнних міст. Автор концепції переведення будівельного комплексу на роботу в сучасних економічних умовах.

З 1996 до 2001 року — перший заступник голови Київської міської державної адміністрації. Голова комісії з питань інвестиційної діяльності на території м. Києва. Очолював роботу із розробки нового Генерального плану м. Києва.

2001 року — Міністр палива та енергетики України. Під його керівництвом розроблено програму «Українське вугілля», розроблялась Енергетична стратегія України до 2030 року.

Неодноразово обирався депутатом районних та міської Ради. У 2002 році обраний депутатом Верховної Ради України IV скликання в 217 одномандатному окрузі міста Києва. Голова Комітету Верховної Ради України у закордонних справах.

Нагороджений орденами «За заслуги» III, II, I ступенів, Почесною Грамотою Верховної Ради України, Почесною Грамотою Кабінету Міністрів, орденами III, II ступенів Святого Рівноапостольного Князя Володимира, орденом Архистратига Михаїла та медалями.

Одружений. Дружина науковець. Має доньку та онука. У вільний від роботи час захоплюється верховою їздою та грою в теніс.

Для нинішнього покоління 60 років, що минули від проголошення ООН, надто далеко. Це вже історія, яка має стосунок до усіх процесів другої половини ХХ ст. і початку ХХІ. Про роль і значення ООН засвідчують перші слова її Статуту: уберегти планету від жахів воєн, які двічі за життя одного покоління приносили людям невимовне горе. Аби втілити цю мрію, необхідно було розгромити нацистську Німеччину і мілітаристську Японію. Це вирішувалося у грандіозних битвах союзних армій на теренах Європи, Азії, Тихого океану. З кожною перемогою, кожним поступом союзників антигітлерівської коаліції — Радянського Союзу, Великобританії і США — перед політиками і дипломатами гостро поставало питання: як жити далі? Яка остаточна мета цієї війни? До чого слід прагнути, коли пролунає останній постріл? Люди, попри свою національність і політичні переконання прагнули найдорожчого — життя і миру.

Пошуками мирного й справедливого співіснування народів і держав світу віддавна переймалися найкращі людські уми.

Перша світова війна привела до остаточного висновку. Тільки спільними зусиллями можна зберегти мир. Була створена міжнародна організація Ліга Націй, яка мала опікатися взаєморозумінням європейських і американських держав. На жаль, політичні обставини склалися так, що в кінці двадцятих років роль цієї організації стала чисто декоративною. Наприкінці тридцятих років минулого століття навіть найоптимістичніші дипломати не наважувалися стверджувати про можливість впливу якоїсь міжнародної організації на тогочасні міждержавні стосунки. Взаємини Радянського Союзу з Великобританією та Францією були напруженими, хоча всі розуміли, що загроза мирові надходить від нацистської Німеччини, від прагнення гітлерівців до реваншу та встановлення у Європі «нового порядку». Особливо це стало очевидним після того, як у березні 1938 року німці окупували Австрію, а у вересні на користь Німеччини була розчленована Чехословаччина. Мюнхенську

угоду, за якою гітлерівці загарбали частину території Чехословаччини, підписали лідери Великобританії, Франції й особисто А. Гітлер і Б. Муссоліні.

Уряд Союзу РСР мав певні зобов'язання перед Чехословаччиною. І навіть виявляв готовність у випадку загрози нападу на неї допомогти своїми збройними силами. Проте зробити це можна було за умови згоди уряду Польщі пропустити Червону Армію через її територію. Тодішні лідери Польщі обрали фатальне для себе рішення: відмовилися від будь-якого військового співробітництва з Радянським Союзом. А через рік, 23 серпня 1939 року, в Москві був підписаний пакт про ненапад між Радянським Союзом і Німеччиною, який тимчасово кардинально змінив військово-політичну палітру Європи. Цей факт буквально приголомшив Великобританію і Францію, бо лідери цих країн таки сподівалися, що Гітлер, готуючись до війни, почне її з походу на Радянський Союз.

Зі свого боку, Й. Сталін і радянські дипломати прагнули виграти час для зміцнення Червоної Армії і теж мали надію, що Гітлер розв'яже війну на заході. Власне, так воно і трапилося.

Відповідно до секретних додатків до пакту передбачалося, що в разі територіальних змін у країнах, що межують з Польщею, відбудеться розподіл сфер впливу Німеччини і Радянського Союзу. За тиждень після підписання пакту Гітлер напав на Польщу... А ще через день, 3 вересня, війну Німеччині оголосили Франція й Великобританія. Полум'я Другої світової спалахнуло одразу... Вступ у війну Великобританії і Франції був передбачуваний і в Німеччині, і в СРСР, бо ці країни мали зобов'язання перед Польщею: у разі загрози її незалежності прийти на допомогу. Народи цих країн беззаперечно підтримали свої уряди, адже усі розуміли, що Гітлер мав план панування націонал-соціалістичної Німеччини над Європою, а з цим не можна миритися. До цього додавалося ще й почуття враженої національної гордості. Польща не мала сил довго протистояти німецьким танкам, хоч її захисники билися хоробро. Передбачаючи неминучу окупацію сусідів, уряд Союзу РСР віддав наказ Червоній Армії перетнути польський кордон, що й сталося 17 вересня 1939 року. За кілька годин до цієї події радянський дипломат вручив польському послу ноту зі словами, які можуть бути взірцем демонстрації благих намірів, котрі ведуть у пекло. У ноті говорилося, що радянський уряд декла-

дає усіх зусиль, аби витягти польський народ з цієї жахливої війни, в якій той опинився через недалекоглядність і політичний прорахунок власних керівників, і надає йому право жити в мирі. Проте українцям, білорусам, полякам, іншим народам, які мешкали на територіях, приєднаних до Радянського Союзу в результаті акції 1939 р., довго жити в мирі не випало... Дії урядів Великобританії та Франції підтримали Сполучені Штати. Коли Радянський Союз у листопаді 1939 року розпочав війну з Фінляндією, міждержавні відносини ще більше загострилися. Країни — члени Ліги Націй, а також США, які не входили до Ліги, гостро засудили цю війну, мало не закликаючи до хрестового походу проти Радянського Союзу. СРСР виключили з Ліги Націй. Про союз із Заходом годі було думати.

Політичні і військові події розвивалися із шаленою швидкістю. Ніхто не сподівався, що Гітлеру вдасться так швидко розправитися з Францією. Не протримавшись і десяти місяців від початку оголошення війни, 22 червня 1940 року Париж капітулював. У Гітлера розв'язані руки: куди спрямувати наступний удар для досягнення поставленої мети? Форсувати Ла-Манш (такий план існував, операція мала назву «Морський лев») чи рушити на Схід? Гітлерівці усвідомлювали, що без розгрому Радянського Союзу світового панування не досягти. Через місяць після поразки Франції фюрер наказав генералам готувати війну проти СРСР. Пізніше цей план одержав назву «Барбаросса». Стратегічною основою нападу стала ідея «блискавичної» війни.

Напад був віроломним, без попередження. На світанку 22 червня 1941 року німецькі дивізії вдерлися на радянську територію, а повітряні сили почали бомбити військові об'єкти, міста і села країни. Того ж дня прем'єр-міністр Великобританії У. Черчілль виступив з радіозверненням, у якому заявив, що перед загрозою нацизму його країна подасть усіляку, яку зможе, допомогу Росії. Це радіозвернення у скороченому варіанті опублікувала «Правда», що мало засвідчити: Москва, незважаючи на запеклий антибільшовизм У. Черчілля, готова прислухатися.

Сам У. Черчілль пізніше так пояснював власний ідеологічний відступ: заради того, аби Гітлер потрапив у пекло, він ладен був виголосити в англійському парламенті хвалебну оду самому дияволу.

З початком агресії американці одразу стали на бік СРСР. Услід за Британією президент США Ф. Рузвельт 24 червня 1941 року заявив про підтримку Радянського Союзу, хоч Сполучені Штати на той час у війні участі ще не брали, а вступили у бойові дії після нападу Японії на Перл-Гарбор 7 грудня 1941 року, в результаті якого американський Тихоокеанський флот втратив більшість бойових кораблів. Відтоді Троїстому союзові Німеччини, Італії, Японії протистояв союз великих держав — СРСР, США, Великобританії.

Відповідно до підписаного у Москві 1 жовтня 1941 року протоколу, Великобританія і США зобов'язувалися до 1 липня 1942 року передати Радянському Союзові 3500 літаків, 4500 танків, гармати, телефонне обладнання, олово, свинець, нікель, мідь, магній, сталь, нафту, гуму, шкіру, вовну, взуття, одяг для армії, медикаменти тощо. До Радянського Союзу був застосований закон США про ленд-ліз, тобто право передавати як позичку або надавати в оренду іншим державам матеріали, необхідні для їхньої оборони... На жаль, через великі втрати морських конвоїв від німецької авіації та підводних човнів постачання зривалося. Але допомога союзників, особливо у 1941 — 1942 роках, мала для нашої країни життєве значення. Героїчні захисники Москви у трагічно важкий час усвідомлювали: вони не одинокі.

Тільки для захоплення Москви гітлерівське командування кинуло 77 дивізій, зокрема 14 танкових і 8 моторизованих. Військо гітлерівського рейху налічувало понад 1 млн вояків. А були періоди, коли на радянському фронті воювали до двохсот німецьких дивізій. Попри дуже складну обстановку на фронтах Другої світової війни, перевагу німецької зброї й велетенських промислово-економічних ресурсів, які мала Німеччина, перемога над фашизмом стала справою життя і смерті трьох великих держав.

Більше того, лідери і дипломати «Великої трійки» прагнули заглянути у майбутнє. Як жити далі, щоб захистити наступні покоління людей від страхіть нових воєн? Ініціативу у цьому питанні виявляв американський президент Ф. Рузвельт. Він і запропонував у серпні 1941 року розробити декларацію про цілі війни та основні принципи, які мали визначити подальшу спільну політику союзників. Документ мав назву Атлантична хартія. Вона проголошувала не прагнути до територіальних захоплень,

державних переділів і закликала поважати право народів вибирати таку форму правління, за якою вони хотіли б жити.

Радянський посол у Лондоні за дорученням уряду висловив згоду з принципами цього документа. Кремль від самого початку переговорів з учасниками коаліції вимагав визнати кордони СРСР, що склалися напередодні війни. Вони значно розширилися за рахунок земель Західної України та Західної Білорусії, Бессарабії, країн Прибалтики. На думку радянських дипломатів, це мало б засвідчити щирість і відвертість намірів союзників.

Був момент, коли питання повоєнних кордонів мало не розвалило коаліцію. Але все геніальне — просте. Сторони погодилися відкласти питання територіальних претензій і підписали 26 травня 1942 року звичайний офіційний договір альянсу без посилання на кордони. Цей компроміс вважається значним досягненням дипломатів «Великої трійки».

У свідомості багатьох радянських людей жило переконання, сформоване у перші повоєнні роки, що союзники навмисно не поспішали з відкриттям другого фронту. І лише тоді, коли перемоги Червоної Армії засвідчили, що Радянський Союз здатний сам розгромити фашистську Німеччину, армії коаліції форсували Ла-Манш... У цьому питанні було і залишається ще багато білих плям. Відомо достойно, що відкриття другого фронту гостро стояло на всіх етапах переговорів, включно до зустрічі лідерів «Великої трійки» у Тегерані восени 1943 року. Уже в першому особистому посланні до запеклого антибільшовика У. Черчілля через кілька тижнів після нападу Німеччини Й. Сталін порушив питання про відкриття другого фронту. Американські генерали й дипломати також вважали за можливе висадити десант у Європі вже 1942 року. Ф. Рузвельт у квітні 1942 року в посланні до У. Черчілля зазначив: американський і англійський народи вимагають створення фронту, щоб ослабити тиск на росіян. Адже ті знищували більше ворожих дивізій, ніж англійці й американці разом узяті. Переконавання президента не зволікати було настільки твердим, що він звелів своїм дипломатам повідомити Й. Сталіна, що другий фронт буде відкритий у 1942 році. Проте цього не сталося, хоч в англійських штабах також були переконані у необхідності відкриття другого фронту. Вичікував У. Черчілля, який боявся другого Дюнкерка, коли під час блискавичної війни з Францією у травні 1940 року

німці відрізали від головних сил і притиснули до Ла-Маншу 40 англійських, французьких і бельгійських дивізій. Тоді британці ледве встигли переправитися основною масою своїх військ через протоку завширшки понад 30 км. А вся бойова техніка дісталася німцям. Англійці вважали, щоб операція мала успіх, необхідно виснажити Німеччину, знищити її війська в Північній Африці, після чого завдати удару по Італії і йти далі, можливо, на Балкани... У посланні до Ф. Рузвельта британський прем'єр переконував, що французька Північна Африка є найкращим шансом подати допомогу російському фронту в 1942 році. Дослідники зазначають: можливо, виняткова інтуїція У. Черчілля підказувала йому: оскільки Червона Армія вистояла у найбільш трагічну для неї зиму 1941 року і розгромила німців під Москвою, то, напевно, у Радянського Союзу вистачить сил протриматися ще одну зиму, а час працював на коаліцію.

Так сталося, що Радянський Союз не тільки вистояв ще одну зиму, а й завдав нищівної поразки німцям у Сталінградській битві. Відлуння перемоги на Волзі прокотилося всією Європою. Влітку 1943 року Червона Армія розгромила ворожі дивізії на Курській дузі...

Відчутних ударів нацистам завдавали й армії союзників, вбивши німців з французької Африки. Це відкрило шлях союзницькому десанту на півдні італійського «чобота», що спричинило крах фашистського режиму в Італії, арешт Муссоліні. Італія уклала перемир'я з союзниками і вступила у війну з Німеччиною. Зловісна вісь Берлін—Рим—Токіо припинила існування. Черговий раунд дипломатичних переговорів про відкриття другого фронту був теж нелегким. Після тривалої дискусії і внесення поправок в підсумковий документ радянські дипломати з більшістю положень цього документа погодилися. Гострі суперечки тривали лише довкола підписантів. Американці й англійці запропонували внести до цього списку Китай. Радянський Союз зустрів пропозицію без ентузіазму, бо вважав, що Китай — дуже слабка країна, і це не давало їй підстав нарівні з іншими ставити свій підпис під декларацією. Однак і ці розбіжності було подолано. Документ, який дістав назву Декларації чотирьох, був підписаний 30 жовтня 1943 року під час Московської конференції міністрів закордонних справ союзників. Так на дипломатичній карті з'явився четвертий гравець — Китай.

Декларація мала величезний міжнародний резонанс. Вона засвідчила, що союзники спроможні долати перешкоди, знаходити компроміси в ім'я поставленої мети: знищення насильницьких режимів. А для майбутньої ООН це означало, що імпульс про повоєнний устрій у світі на початку 1942 року набрав нової життєвої сили.

Після розгрому німців у Сталінградській битві та на Курській дузі ситуація в світі докорінно змінювалася. На конференцію лідерів «Великої трійки», що тривала з 28 листопада по 1 грудня 1943 року у Тегерані Й. Сталін прибув як провісник переможних битв і краху Третього рейху...

На Тегеранській конференції лідери «Великої трійки» ухвалили військово-політичні рішення, які мали вирішальне значення для розгрому нацистів та повоєнного співробітництва союзників. Тут було поставлено крапку і в питанні висадки союзних військ у Нормандії. Операція мала назву «Оверлорд» і планувалася на травень—червень 1944 року.

Для форсування Ла-Маншу на Британських островах готувалися 4 армії: 1-ша і 3-тя американські, 2-га англійська і 1-ша канадська. Військово-морський флот союзників зосередив для десанту 6 лінкорів, 22 крейсери, 93 есмінці, понад півтори сотні легких кораблів і 5 тисяч транспортних та десантних суден. Загальна чисельність експедиційних військ була понад 2 млн 870 тис. солдатів і офіцерів. З повітря їх прикривали 11 тис. бойових літаків.

Й. Сталін написав Черчіллю — це варто процитувати дослівно: «Моїм колегам і мені нічого не залишається, як тільки визнати, що воєнна історія не знала операції, яка б за розмахом, широтою задуму і майстерністю виконання дорівнювала цій. Добре відомо, що план Наполеона перетнути Ла-Манш свого часу безславно провалився. Історичний Гітлер, який впродовж двох років нахвалявся подолати Ла-Манш, не зумів навіть натякнути на реальність виконання цієї загрози. Тільки наші союзники зуміли з честю здійснити грандіозний план форсування Ла-Маншу. Ця подія залишиться в історії як найвище досягнення». Услід за форсуванням Ла-Маншу союзними військами у наступ, як і було домовлено на конференції у Тегерані, перейшла Червона Армія... Грандіозна операція, спланована Ставкою під кодовою назвою «Багратіон», розпочалася 23 червня і закінчилася 29 серпня 1944 року.

У цій битві радянські війська, звільняючи землі Білорусії, Литви і Польщі, за два місяці відкинули ворожі дивізії на 550—600 км на захід. Майже повністю була знищена німецька група армій «Центр».

У Тегерані офіційні документи, які поглиблювали Московську Декларацію чотирьох, зокрема щодо створення організації з безпеки майбутнього миру, прийнято не було... Але, як свідчать дослідники, вона стала знаковою. Саме тут остаточно визріла ідея майбутньої світової організації. Вимальовувалися також її конкретні механізми. Трійка сходилася на тому, що до складу організації мали б увійти сорок або більше країн від усіх частин світу, а її виконавчий комітет складався б із представників чотирьох держав, які підписали Московську Декларацію, та шести країн — по одній від кожної частини світу. Радянський Союз, США, Великобританія і Китай надіялися б повноваженнями вживати негайних заходів на випадок загрози миру. Ідея набувала глибокого розуміння, але виникало безліч проблем. Зокрема, що може статися, коли чотири країни — СРСР, США, Великобританія і Китай не знайдуть спільної мови. Обговорення цих, виключно важливих проблем, вирішили на якийсь час відкласти.

Знадобився майже рік напруженої роботи дипломатів, щоб представники «Великої трійки» зібралися для обговорення цієї теми на спеціально скликаній конференції в американському місті Думбартон-Оксі у серпні—вересні 1944 року. Радянську делегацію очолював А. Громико. Кожна сторона привезла напрацьовані пропозиції, але гострі дискусії тривали понад місяць.

Уже на самому початку дискусії виникало питання: які країни мають увійти до нової організації? А. Громико, наприклад, вважав, що в організації членство повинні мати усі шістьнадцять республік Радянського Союзу. Зрозуміло, що йшлося про якомога більше представництво.

Питання на якийсь час залишилося без відповіді. Але найбільші труднощі виникли при обговоренні складу Ради Безпеки майбутньої організації. Беззаперечним було право СРСР, США та Великобританії на постійне місце у цьому органі. Згодом погодилися надати таке право і Франції. А от стосовно постійного представництва у Раді Безпеки Китаю виникли серйозні розбіжності. Суперечки викликала й процедура голосування в май-

бутній організації: простою більшістю, двома третинами складу чи ще якимось?

Головним органом пропонувалася Генеральна Асамблея, яка мала розглядати загальні питання міжнародного миру і виносити відповідні рекомендації. Генеральна Асамблея мала приймати нових членів в ООН, а також вибирати головні органи управління.

Визначалися й функції Ради Безпеки. Їй доручалася відповідальність за збереження миру в усьому світі. Політики погодилися, що Рада Безпеки складатиметься з 11 членів. П'ять із них — СРСР, США, Великобританія, Франція і Китай — постійні. Решту шість Генеральна Асамблея обиратиме на два роки з оновленням половини складу щороку. Передбачалося утворення інших органів — Секретаріату, Міжнародного Суду, Соціальної та Економічної ради.

Після узгодження цих питань в Думбартон-Окс прибула делегація Китаю, яка ознайомила з пропозиціями, виробленими дипломатами «Великої трійки», і погодилася з ними. 9 жовтня 1944 року чотири уряди опублікували однакові короткі заяви про роботу, виконану на конференції. Світ з радістю вітав досягнуті результати. Здавалося, що на шляху створення ООН в Думбартон-Окс уже не існуватиме перешкод.

Насправді виявилось, що це не так. Процес загальмувався. Дипломати ніяк не могли самотужки переступити, образно кажучи, через два валуни на цій дорозі, а саме — які ж країни спершу мають стати членами організації і яку процедуру голосування застосувати у Раді Безпеки?

Довелося чекати нової зустрічі лідерів «Великої трійки». Вона відбулася у Ялті 4–11 лютого 1945 року. З-поміж історичних рішень Ялтинської конференції була підведена риска і під спірними питаннями, які залишалися на шляху створення ООН.

Політики незалежної України нині пишаються, що такий серйозний світового значення захід відбувся саме на нашій землі. Українська держава (на той час — УРСР) безпосередньо причетна до однієї з найважливіших в історії людства подій — створення Організації Об'єднаних Націй. Цей факт багато до чого зобов'язує нас. І це треба усвідомлювати.

Радянські дипломати тоді заявили, що принцип єдності дій у Раді Безпеки не повинен підлягати будь-якому обговорен-

ню. Й. Сталін нагадав, що радянська делегація не може забути подій 1939 року, коли через війну з Фінляндією Ліга Націй з ініціативи Великобританії та Франції виключила Радянський Союз зі своїх членів.

Намагання американських і англійських дипломатів обмежити за певних умов користування правом вето наштовхнулося на категоричну непоступливість радянської сторони. Відтак троє основних союзників зійшлися на тому, що рішення Ради Безпеки прийматимуться тільки за згодою усіх її постійних членів.

Радянські дипломати також уточнили свою пропозицію щодо членства в майбутній організації республік, що входили до складу СРСР. Американці й англійці погодилися рекомендувати в члени ООН тільки «дві радянські соціалістичні республіки» — Україну і Білорусію.

Лідери «Великої трійки» вирішили провести установчу конференцію ООН 25 квітня 1945 року в Сан-Франциско. Без зволікань схвалили текст запрошення, яке розіслали урядам країн світу.

У роботі конференції взяли участь делегації 46 країн. 26 квітня на її адресу надійшли заяви від Української РСР і Білоруської РСР з проханням приєднатися до міжнародної організації безпеки на правах держав-засновників. У Сан-Франциско було запрошено представників України і Білорусії.

Делегацію України очолював тодішній народний комісар із закордонних справ республіки Д. Мануїльський. Його ж обрали головою першого комітету першої комісії утворених конференцією робочих органів. Комітету було доручено одне з найвідповідальніших завдань — укласти преамбулу і перший розділ Статуту ООН «Мета і принципи».

Конференція у Сан-Франциско тривала майже два місяці — з 25 квітня до 26 червня 1945 року. У гострих дискусіях делегати опрацьовували порядок денний з єдиним питанням: підготувати Статут нової міжнародної організації безпеки. Перші його слова закликали врятувати майбутні покоління від жахів війни, що двічі упродовж одного життя завдавали людям невимовного горя. Статут мав стати документом, надією народів планети на мирний і демократичний розвиток

На початку своєї діяльності ООН нараховувала 51 державу. Організація об'єднала світову громаду за принципом «одна країна — один голос». Це те мірило справедливості, що наро-

дилося на руїнах зловісного «троїстого союзу» і утверджується протягом усієї діяльності ООН, забезпечуючи світовий порядок. Відійти від цих принципів означало б знову повернутися до права сильного, що панувало у світовій історії не так уже й давно і чому всі 60 років протистоїть ООН.

У своїх мемуарах «Дипломатія і політика» колишній міністр закордонних справ України А. Зленко зазначав, що ООН для українських дипломатів передусім була незамінною школою, чого не мали інші республіки Союзу крім Білорусії. Цей багаж допоміг Україні після здобуття незалежності працювати у міжнародній політиці на повну силу. А. Зленко зауважує, що українська делегація в ООН була досить «активною, авторитетною і професійною».

Водночас їй доводилося виконувати не дуже приємні функції маріонетки в руках МЗС СРСР. Рішення голосувати «за» чи «проти» частіше приймалося не в Києві, а в Москві. Резолюції, які вносила українська делегація, мали характер, який цілком відповідав характеру радянської держави — тоталітарної, жорсткої, ідеологічно засліпленої.

Друга світова війна тривала 6 років і затягла у свою безодню 61 державу з населенням понад 1 млрд 700 тисяч осіб, тобто третину людства.

50 мільйонів полеглих — це та страшна ціна, яку заплатили люди за мир, у якому ми живемо. Творці ООН, лідери «Великої трійки», дипломати, плекаючи створення міжнародної організації безпеки, вірили у можливість збереження миру в усюму світі якщо не навечно, то хоча б на роки п'ятдесят.

Нинішньому поколінню залишається й надалі втілювати засади найавторитетнішої міжнародної організації, вірити в її мудрість і силу все робити для того, щоб народи земної кулі, об'єднані в Організації Об'єднаних Націй, не опинилися на межі самознищення в озброєному термоядерними бомбами і ракетами світі.

Френсіс М. О'Доннелл
координатор системи ООН в Україні

Глобальна стабільність через багатосторонність і чому сильна ООН є важливою для захисту свободи та процвітання

Френсіс Мартін О'Доннелл з 30 вересня 2004 року обіймає посаду координатора системи ООН в Україні за призначенням Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй Кофі Аннана.

До цього пан О'Доннелл займав таку ж посаду у Сербії та Чорногорії.

Адміністратор Програми розвитку ООН Марк Маллок Браун також призначив пана О'Доннелла Постійним Представником ПРООН в Україні. Як координатор системи ООН Френсіс М. О'Доннелл є призначеним представником Генерального секретаря ООН та керівником Представництва групи агенцій ООН в Україні й споріднених з ними організацій, а також «першим поміж рівних» серед кількох акредитованих керівників дипломатичних місій в рамках системи ООН.

З 1976 року пан О'Доннелл працював у системі ООН у Судані, Лесото, Мавританії, Нігерії, Швейцарії, Туреччині, Сполучених Штатах Америки й — останнім часом — у Сербії та Чорногорії. Він також виконував доручення під час короткочасних місій у майже 40 країнах Африки, Азії, Близького Сходу, у країнах Центральної та Східної Європи, у Північній Америці та в країнах Карибського басейну.

Пан О'Доннелл працював у Сербії та Чорногорії з жовтня 2000 року, куди прибув одразу після падіння режиму Мілошевича з метою поновлення відносин на найвищому рівні, налагодження співпраці з громадянським суспільством задля прискорення процесів відновлення. Спочатку як тимчасовий представник ПРООН він брав активну участь у сприянні реформі державного управління, створив місцеве представництво у Чорногорії на підтримку її конституційного прагнення бути екологічною державою та започаткував перший Фонд зміцнення потенціалу, досвід якого пізніше використовувався в інших місцях. Пан О'Доннелл скеровував реалізацію першої рамкової програми співробітництва з країною на період 2002—2004 років та підготовку подальшої Програми співробітництва на 2005—2009 роки з використанням підходу

поваги до прав людини, затвердженої 31 березня 2004 року. Йому належить ініціатива підтримки змінення інституційного потенціалу до внутрішнього переслідування військових злочинів та покращення співробітництва з ІСТУ й на регіональному рівні. Він керував зусиллями системи ООН у південній Сербії по запобіганню подальшій ескалації конфлікту шляхом започаткування регіональної програми розвитку з метою встановлення відносин довіри між етнічними албанцями та органами державного управління. Пан О'Доннелл також заклав підвалини ініціатив спільно з Європейською агенцією з реконструкції, з Організацією з безпеки й співробітництва в Європі, а також сприяв укладенню Пакту стабільності у Південно-Східній Європі, включно з регіональною програмою скорочення кількості вогнепальної зброї на Балканах.

Пан О'Доннелл народився в Дубліні, Ірландія. Він з відзнакою закінчив відділення економіки та філософії Університетського коледжу в Дубліні, а також навчався в аспірантурі за фахом «міжнародне право й дипломатичні відносини» в Женеві та підвищував кваліфікацію за спеціальністю «управління надзвичайними ситуаціями» у Вісконсинському університеті. Пан О'Доннелл належить до Мальтійського ордену та є членом Інституту європейських відносин.

За його ініціативою у 1968 році було засновано ірландсько-арабське товариство, що відіграло ключову роль у сприянні ірландським торговельним зв'язкам і дипломатичним відносинам з країнами Близького Сходу та Північної Африки у 70-х та 80-х роках. На початку 90-х років він брав активну участь у сприянні миротворчим зусиллям та міжконфесійному діалогу, співпрацюючи зі Світовою організацією миротворців, з Агенцією США з міжнародного розвитку, зі Світовим альянсом миротворчих послуг, з Інститутом життя та миру, зі Шведською християнською радою, з Корпусом миру, з організацією «Міжнародна пильність» та з іншими організаціями.

На запрошення заступника Прем'єр-міністра Ірландії та Міністра закордонних справ на початку 1995 року пан О'Доннелл став співавтором першої Білої книги із зовнішньої політики Ірландії. Його монографія зберігається у Національному архіві, її відмічено в опублікованій Білій книзі (1996). Влітку 1997 року йому було присвячено дві сторінки у альманасі випускників Університетського коледжу в Дубліні «Зв'язки». Нещодавно про нього була опублікована стаття також у часописі CoRD у Белграді. Він був гостем національних теле- і радіопрограм у кількох країнах, що розвиваються, а також у Франції, Італії, Туреччині та на каналах RTF в Ірландії, UK Radio-4, KRTV (США), BBC та CNN, на телевізійних каналах Сербії та Чорногорії (RTS, B92, Beta). Його статті з'являлися у друкованих засобах масової інформації.

Веру холодної війни ми жили у світі, де до кінця 1980-х років значною мірою домінував конфлікт між державами. Ми, однак, черпали натхнення зі Статуту ООН, і більшість миротворчих операцій ООН були місіями спостерігачів між державами, які уклали перемир'я. Деякі з цих місій усе ще працюють, у тому числі й найстаріша миротворча операція у світі — Орган ООН зі спостереження за виконанням умов перемир'я у Палестині.

Але наприкінці холодної війни ми вступили в нову еру. Світ уже не був двополярним, і ми обманювали себе, вірячи, що живемо у справді багатополярному світі. Конфлікт усе більше поширювався всередині країн, потім усередині регіонів, хоча керували їм внутрішньодержавні та внутрішньорегіональні фактори. Ми бачили швидке зростання активності недержавних акторів, яких, можливо, колись називали визвольними рухами. Ці актори здобули популярність за 1990-ті роки в озброєній боротьбі, пов'язаній з торговельними інтересами — зокрема, з інтересами у торгівлі зброєю та все більше у торгівлі людьми. Ми почали усвідомлювати, що існує цікавий зв'язок між недержавними акторами, задіяними в конфліктах, і організованою злочинністю та, у деяких випадках, тероризмом.

Це чимдалі більше мало місце в ситуаціях, де через внутрішньодержавний характер конфлікту держави вважалися збанкрутілими — наприклад, в Афганістані, Сомалі, Судані та інших країнах Західної Африки, а також у таких державах, як Ліберія та Сьєрра-Леоне. Наприкінці 1990-х років у всьому світі нараховувалося не менше сорока гарячих точок, у яких держави вважалися або збанкрутілими, або такими, що знаходилися на шляху до цього стану. У цій ситуації ми більше не могли бути впевнені в тому, що вони продовжують брати участь у багатополярному світі чи, що важливіше, в багатосторонній системі міжнародних організацій.

ООН поступово стала брати ширшу участь у миротворчих операціях у рамках дотримання положень свого Статуту, причому інколи за угодами між сторонами, що були не державами, а недержавними акторами. У деяких випадках не було конкретних законодавчих або конституційних засад, за якими ці групи визнавали свої зобов'язання; часто вони ставили під сумнів сам конституційний лад держави, у якій діяли. Це, по суті справи, могло бути частиною сенсу їхнього існування із самого початку.

Наприкінці 1990-х років ми перейшли від віри у багатополярний світ до усвідомлення того, що ми живемо у світі однополярному. Нині існує одна величезна наддержава з надзвичайним впливом на все більшу кількість питань глобальної сфери — не просто на роботу ринків капіталу й торгівлю, але й на розвиток і, навіть більшою мірою, на безпеку. Це стало особливо очевидно після подій 11 вересня, коли Сполучені Штати вперше з часів Другої світової війни постраждали від нападу

на своїй суверенній території та відреагували відповідним чином. Френсіс Фукуяма написав про кінець історії; ми почали зі зростаючою увагою дивитися на завершення багатосторонності. Фукуяма обговорював виникнення єдиної нової імперії, не обмеженої жодним почуттям відповідальності перед міжнародним правом, за винятком випадків, коли міжнародне право відповідає її власним інтересам. Популярності набули такі доктрини, як на вид суперечливе «запобігання конфліктам» (ведення війни з метою запобігання війні), та філософії, що підтримують «зіткнення цивілізацій». Ці та інші концепції стали дуже поширеними в мисленні лідерів цього однополярного світу.

ООН у тісному партнерстві з Європейським Союзом як багатосторонньою організацією дуже віддана підтримці поверненню до багатосторонності. Ми намагаємося робити це у той час, коли наша організація сама знаходиться під вогнем критики: згадаймо, наприклад, скандал із програмою «Нафта в обмін на продовольство» та існуючу тенденцію піддавати сумніву потребу в багатосторонніх системах і договорах, таких як Міжнародний кримінальний суд і Кіотський протокол.

Ми вже не боремося лише за мир і справедливість у світі; ми також боремося за визнання та сталість багатосторонньої системи, яка розв'яже міжнародні проблеми. Це виходить за рамки високорівневого безпекового аналізу глобальних проблем, які, можливо, апріорі не виглядають такими, що мають безпековий вимір (наприклад, бідність або довкілля), але після глибшого аналізу виявляється, що мають. Сьогодні ми визнаємо, що багато з першопричин труднощів — маргіналізація, позбавлення прав людини та скептицизм щодо конституційних рамок, у яких вони працюють, — мають у внутрішньому аспекті стосуватися питань прав людини, справедливості та способу, в який ми намагаємося вирішувати такі проблеми, як бідність, охорона довкілля, гендерна рівність та навіть основоположні питання охорони здоров'я, зокрема пандемія ВІЛ/СНІДу.

Саме через цю причину ООН, що є квінтесенцією зібрання держав-членів, а не бюрократичним апаратом, яким вона виглядає за стереотипом, наприкінці минулого сторіччя підготувала Декларацію тисячоліття та Цілі розвитку тисячоліття. Особливо важливим у Декларації тисячоліття є її сильний акцент на якості демократії та питанні прав людини. Це не ідеологічно викривлене питання, і воно не зосереджено в одній частині

світу: іншими словами, це не західне капіталістичне, східне чи південне ставлення до того, що таке права, а скоріше підтвердження загальності прав людини, загальності демократії як основи конституційного розвитку, так і участі громадян у прийнятті рішень.

У Декларації тисячоліття дуже чітко сформульоване право на протест і право на участь громадян у прийнятті політичних рішень на кількох рівнях. У певному сенсі це щось нове, тому що під час холодної війни ми не розмірковували над тим, якою саме повинна бути політична економія чи внутрішнє врядування держав.

Новим у Цілях розвитку тисячоліття є те, що в них не просто говориться про ідеальне прагнення до подолання бідності й досягнення справедливості та рівності для всіх, а й даються дуже конкретні вказівки. Запропонований набір цілей та завдань може бути реально прийнятий, перенесений у національні плани дій та досягнутий до 2015 року, наприклад, це стосується зменшення бідності на 50%. По суті справи, пробуємо забезпечити, щоб до 2015 року ми вирішили ряд цих питань або хоча б досягли значного прогресу в їхньому вирішенні.

Але яким є хід вирішення цих завдань зараз, через п'ять років після початку програми? Відповідь: на деяких фронтах ми діємо не особливо добре, але на інших робимо успіхи; в деяких частинах світу ми діємо надзвичайно добре, тоді як в інших відкочуємося назад. Завдання Саміту Генеральної Асамблеї, запланованого на вересень 2005 року, — критично оцінити досягнуті успіхи та підкріпити політичний консенсус, який утворює Цілі розвитку тисячоліття. Ми маємо спробувати довести на національному рівні важливість створення чітких планів дій; перевірити, щоб бюджетні кошти вкладалися в інвестиції у процвітання людей, які представляють Цілі розвитку тисячоліття; покласти на парламенти відповідальність за забезпечення цих бюджетних асигнувань; покласти на уряди відповідальність за роботу з досягнення цих цілей; сприяти тому, щоб громадянське суспільство грало активну роль у здійсненні цих заходів.

Генеральний секретар нещодавно опублікував доповідь з міжнародної безпеки у 21-му сторіччі, що має назву «За більшої свободи». Ця доповідь посилається на Статут ООН і виражає погляди Генерального секретаря на безпеку розвитку та права людини. Він заявляє: «У нас не буде безпеки без розвит-

ку. У нас не буде розвитку без безпеки. У нас не буде обох цих складових без поваги до прав людини».

Ідея Генерального секретаря полягає в тому, що це мислення, нещодавно повідомлене комісією високого рівня із загроз безпеці, допоможе державам-членам ООН виробити структуру подальшого політичного зобов'язання, коли вони зустрінуться у вересні. Серед конкретних заходів і пунктів порядку денного такі: серйозно взятися за довгострокову мету, яка полягає в тому, що держави-члени до 2015 року мають вкладати у розвиток 0,7% свого валового внутрішнього продукту; забезпечити подальше міжнародне фінансування за рішенням Монтерейської конференції; вирішувати такі питання, як зміна клімату; забезпечити наявність глобального договору з ефективною боротьби з тероризмом. Більше за все нам необхідно зміцнити саму ООН шляхом реформування Ради Безпеки та Секретаріату ООН, а також гарантувати, щоб наші миротворчі операції проводилися безпечно, щоб персонал ООН був захищений від загроз, а порушники відповідали перед Міжнародним кримінальним судом.

Цю роботу ще не завершено, як не завершено і роботу з самої демократії, і вона вимагає відданості кожної окремої людини, діючих осіб громадянського суспільства, неурядових організацій та організацій громадянського суспільства, наукових кіл, студентських органів, університетів і, що найважливіше, урядів і парламентів світу, що є обраними представниками народу.

На захисті стабільності у світі

Степан Віднянський народився у 1951 р. в Ужгороді. Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету (1973). Понад 30 років працює в Інституті історії України НАН України, де з 1991 р. очолює відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин. Досліджує широке коло проблем нової та новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, міжнародних відносин та міжнародних зв'язків України у ХІХ—ХХ ст., автор близько 200 наукових праць, у тому числі понад 30 індивідуальних та колективних монографій, навчальних посібників з історії. Відповідальний редактор міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки». Доктор

історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат премії НАН України за кращу наукову працю з історії боротьби за незалежність України та розбудову української державності (2001).

Цього року громадськість усього світу широко відзначатиме 60-річчя створення Організації Об'єднаних Націй — всесвітньо визнаного стабілізуючого чинника світового співтовариства, перед якою в новому тисячолітті стоять важливі завдання розбудови нових взаємовідносин держав світу на засадах миру, сталого розвитку та демократії. Поряд з цим не менш важливим є використання багатих історичних традицій та значного гуманістичного потенціалу ООН, накопиченого за роки її діяльності, вивчення та широка пропаганда яких сприятиме збагаченню історичної пам'яті людства і підвищенню ролі ООН у розв'язанні глобальних проблем сучасності та забезпеченні

кращого майбутнього світової спільноти. Втім, таке осмислення матиме сенс лише за умови його спрямування на здобуття вкрай необхідних і актуальних для людства уроків історії. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне нагадати основні етапи 60-річної історії Організації Об'єднаних Націй та спробувати узагальнити досвід її діяльності.

Виникнення Організації Об'єднаних Націй та її діяльність, яка протягом майже півстоліття забезпечувалась переважно постійними компромісами між двома ворогуючими таборами й воєнно-політичними блоками — НАТО і ОВД, а отже й практично уся історія ООН, нерозривно пов'язані із перипетіями доби «холодної війни». Взагалі, періодизація дипломатичної історії ООН, її впливу на розв'язання актуальних міжнародних проблем може бути представлена у відповідності до основних етапів розвитку повоєнних міжнародних відносин, зокрема біполярного протистояння.

Перший період в історії ООН — 1945 р. — кінець 50-х років ХХ ст. — ідентифікується із запеклою боротьбою між СРСР та США, які впродовж всього цього часу фактично контролювали «машину голосування» в ООН. Другий період — 60-ті — перша половина 80-х років ХХ ст. — означав суттєву зміну в розстановці сил у міжблоковому протистоянні. На міжнародну арену вийшли країни, що звільнились від колоніалізму та сформували Рух неприєднання (1961), з іншого боку, після в'єтнамської війни (1964—1973 рр.) авторитет США на міжнародній арені суттєво впав навіть в очах союзників, а придушення у 1968 р. «Празької весни» введенням в Чехословаччину військ ОВД не додало авторитету і СРСР. Третій період історії ООН доби закінчення «холодної війни» — друга пол. 80-х — поч. 90-х років ХХ ст. — пов'язаний із складними перипетіями апогею радянсько-американського протистояння та поступовим розвитком нового політичного мислення в СРСР, яке радикально змінило розстановку сил в ООН. Нарешті, четвертий період в історії ООН розпочався після закінчення «холодної війни» і суттєвої зміни геополітичної ситуації в світі на користь США та її союзників, коли ця універсальна міжнародна організація опинилася перед викликами становлення нової, постмодерної системи міжнародних відносин в умовах глобального світу.

Створення ООН та її роль в історії «холодної війни». 1946—1991

Насамперед нагадаємо, що наростання міжнародної кризи у 30-ті роки ХХ ст., яка врешті призвела до Другої світової війни, не в останню чергу було пов'язано із загостренням протиріч у діяльності Ліги Націй, яка не спромоглася виконати свої функції як політико-дипломатичний механізм превентивного врегулювання конфліктів. Врешті така мета не була забезпечена адекватними засобами, які не були передбачені Статутом Ліги Націй. Тому вже під час Другої світової війни виникла об'єктивна потреба перегляду принципів можливого створення принципово нової міжнародної універсальної організації, головною метою діяльності якої було б забезпечення миру, безпеки та сприятливих умов для розвитку міжнародного співробітництва на засадах рівноправності та свободи.

Саме на цих принципах була побудована прийнята в серпні 1941 р. за ініціативою Ф. Рузвельта і У. Черчілля Атлантична Хартія. СРСР приєднався до її положень 24 вересня 1941 р., зробивши суттєве зауваження щодо визнання за народами права не лише обирати, а й встановлювати суспільний устрій виходячи з власних інтересів. Врешті 1 січня 1942 р. була підписана Декларація Об'єднаних Націй (Вашингтонська декларація)*, яка політико-дипломатично зміцнила блок антигітлерівських союзників. Черговим кроком на цьому шляху стали результати Московської конференції міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії, які в декларації від 30 жовтня 1943 р. визнали за необхідне створити загальну міжнародну організацію, покликану підтримувати міжнародний мир та безпеку на основі принципів суверенної рівності всіх миролюбних держав. У грудні 1943 р. на Тегеранській конференції Сталіна, Рузвельта та Черчілля було наголошено, що на Об'єднаних Націях лежить відповідальність за встановлення такого миру, який дасть можливість багатьом наступним поколінням уникнути жахів війни. З того часу розпочалась практична робота з розробки статутних положень діяльності майбутньої організації.

На конференції (21 серпня — 7 жовтня 1944 р.) в Думбартон-Оксі (поблизу Вашингтону) було обговорено проекти струк-

* Зокрема, за пропозицією Рузвельта було визначено 26 країн антигітлерівської коаліції, які підписали Декларацію Об'єднаних Націй.

тури та статуту майбутньої організації. Були погоджені питання функцій головних органів, принципи та цілі діяльності, умови членства, проте не було врегульовано питання механізму голосування в Раді Безпеки — ключовому органі, який мав відповідати за глобальну безпеку. СРСР наполягав на прийнятті рішень лише на основі консенсусу між великими державами. Але США та Велика Британія, навпаки, наполягали, аби «зацікавлена сторона» автоматично утримувалась при голосуванні в РБ. Врешті це конфліктне питання було врегульовано в лютому 1945 р. на конференції союзників у Ялті. Рузвельт погодився на право вето в РБ ООН. Сталін, намагаючись зміцнити кількість контрольованих Москвою голосів, також домогся членства в ООН двох радянських республік — України та Білорусії. Цю пропозицію підтримав У. Черчилль, який теж сподівався додати голосів Великій Британії за рахунок її домініонів. Також було визначено, що до Об'єднаних Націй можуть приєднатись всі країни, які до 1 березня 1945 р. оголосять війну країнам фашистської осі.

25 квітня 1945 р. на установчу конференцію Об'єднаних Націй в Сан-Франциско прибули делегації 46 країн світу. Вже під час роботи конференції (на початку травня) було запрошено також делегації України, Білорусії, Аргентини та Данії. За Польщею залишили місце (до розв'язання суперечок щодо визнання її уряду). Отже, учасниками конференції — в майбутньому членами-засновниками ООН — стали 50 держав. Пізніше, 15 жовтня 1945 р., Польща підписала Статут ООН і стала 51-ю державою-засновницею ООН. Усього за двомісячну роботу конференції в Сан-Франциско (з 25 квітня до 26 червня 1945 р.) відбулося 9 пленарних і близько 400 засідань різних комісій та комітетів. Загальна кількість делегатів становила 282 чол., разом з радниками і секретаріатом в роботі конференції брали участь близько 1500 чол., а також понад 3500 журналістів, що висвітлювали її.

25 червня після запеклих дебатів навколо права вето великих держав у Раді Безпеки статут було затверджено. Після його ратифікації більшістю країн-засновниць 24 жовтня 1945 р. Статут Організації Об'єднаних Націй набув чинності. Тим самим норми міжнародного права були поповнені принципами боротьби за мир, безпеку, демократію. Члени ООН зобов'язались застосовувати колективні заходи для ліквідації загроз миру, не

допускати актів агресії, вирішувати спірні питання мирними засобами. Вони домовились розвивати між собою дружні відносини на основі рівноправ'я, поваги суверенітету, самовизначення народів. Як універсальна міжнародна організація ООН була покликана сприяти повазі до прав людини*, налагодженню міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних економічних, соціальних, культурних проблем.

Фактично ООН стала головним світовим форумом, у форматі якого точилась відкрита дипломатична боротьба між двома полюсами ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин та між очолюваними СРСР і США блоками. Тому історична заслуга Організації Об'єднаних Націй в умовах «холодної війни» полягала в забезпеченні дієвих механізмів (право вето постійних членів РБ, які водночас були монопольними володарями ядерної зброї) для перманентного пошуку балансу інтересів між всіма своїми членами.

10 січня 1946 р. у Лондоні відкрилась перша сесія Генеральної Асамблеї ООН. Розпочала свою діяльність Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада, Секретаріат, були обрані члени Міжнародного суду**. Серед резонансних питань порядку денного відразу опинилась проблема заборони атомної зброї. США, намагаючись забезпечити свою ядерну монополію, висунули «план Баруха», який передбачав встановлення міжнародного контролю, зокрема за ядерною енергетикою. Врешті у вересні 1949 р. СРСР провів випробування власної атомної бомби, що дало можливість на основі нового стратегічного балансу сил із США зняти зайву політизацію з цього питання і відкрити перспективу для створення Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ).

Володіння ядерною бомбою стало символом статусу великої держави. Це спонукало Францію в 1960 р., а КНР в 1966 р.

* 10 грудня 1948 р. ООН було прийнято Загальну декларацію прав людини, яка встановила загальноцивілізаційні міжнародні норми та стандарти, які й на початку XXI ст. залишаються високою метою для всіх демократичних країн світу.

** На чолі Секретаріату ООН стоїть Генеральний секретар ООН, чії функції полягають у координації діяльності всіх структур ООН. Протягом 1946–1991 рр. генсеками ООН були: норвежець Трюгве Лі, швед Даг Хаммершельд (1960 р. він загинув під час миротворчої місії у Конго), бірманець У Тан, австрієць К. Вальдхайм, перуанець Х. Перес де Куельяр.

провести власні випробування ядерної зброї. Тим самим усі постійні члени РБ ООН отримали доступ до цієї зброї масового знищення. Водночас відкритими залишались питання організації ефективних механізмів контролю за виконанням угод, зокрема з питань роззброєння.

Протягом 1948–1949 рр. ООН почала виконувати миротворчі функції на Близькому Сході та в зоні індійсько-пакистанського конфлікту. Тим самим патове становище там було «заморожене», а ці питання фактично не було розв'язано. Водночас фінансові витрати на підтримання миру в зонах конфліктів почали складати лівову частку бюджету ООН.

У червні 1950 р. із розгортанням корейської війни протиставлення в ООН суттєво загострилось. СРСР певний час не брав участі в роботі РБ, наполягаючи на заміні в цій структурі китайської делегації Гоміндану на комуністичну. Тим самим США отримали можливість провести рішення про відправку до Кореї міжнародного військового контингенту під прапором ООН. Із закінченням в липні 1953 р. війни між капіталістичною та соціалістичною частинами Кореї ООН отримала ще один конфлікт, вирішити який за допомоги світового співтовариства можна було лише після внутрішньої трансформації його суб'єктів.

Посилення позицій СРСР в ООН відбувалось поступово і було пов'язано зі вступом 1955 р. до названої організації соціалістичних країн. Протягом 60-х років ХХ ст. членами ООН стали африканські та азійські держави, які звільнилися від колоніалізму. Зі створенням 1961 р. Руху неприєднання змінилось співвідношення сил між двома полюсами сили та їх блоками. Проте боротьба за симпатії країн, що не приєдналися до жодного блоку, на чолі яких стояли СРСР та США, тривала впродовж усього часу «холодної війни». Її форми були різними. Зокрема, Москва та Вашингтон намагались вести активне ідеологічне вербування нових adeptів, постачали зброю в зоні регіональних конфліктів, у тому числі й між самими країнами-учасницями Руху неприєднання, докладали зусиль до контролю над економічною допомогою з боку ООН країнам, що розвиваються.

Запекла ідеологічна боротьба починалась в Економічній та соціальній раді ООН. СРСР та США, використовуючи її механізми, намагались нав'язати планову соціалістичну або ринкову капіталістичну економічні системи постколоніальним країнам. Конфронтація часто паралізувала діяльність спеціалізованих

установ ООН. Наприклад, у 1985 р. США, Велика Британія призупинили своє членство в ЮНЕСКО, коли ця організація в рамках спільного фронту СРСР та країн Руху неприєднання намагалась диктувати умови розподілу коштів на подолання неписьменності та культурний розвиток «третього світу».

Питання сталого глобального розвитку також посідали помітне місце в діяльності спеціалізованих установ ООН. В 1973 р. з розгортанням діяльності експертів Римського клубу перед заходом постали проблеми недопущення перерозподілу ресурсів між розвинутими країнами Півночі та бідними країнами Півдня. Загострилась ситуація із колосальною заборгованістю країн-боржників західним кредиторам. СРСР послідовно підтримував боротьбу країн Руху неприєднання за формування нового, більш справедливого, міжнародного порядку. Проте фактично патове становище між головними суб'єктами часів «холодної війни» виключало можливість «революції» у розстановці сил на міжнародній арені, хоча такі спроби час від часу і здійснювались.

В 1959 р. на XIV сесії ГА ООН лідер СРСР М. Хрущов виступив із пропагандистським планом загального та повного роззброєння. Тогочасний державний секретар США К. Гертер у відповідь наголошував, що після гіпотетичної реалізації цього плану для підтримання миру між націями, які захочуть воювати хоч одними ножами, замало буде лише однієї моральної сили. Тому пропонувалось національні армії замінити міжнародними збройними силами, які мали виконувати широкі миротворчі функції. Після цієї пропозиції СРСР заявив про намір зберегти Збройні сили на високому рівні обороноздатності. З того часу почали говорити, що в теорії всі роззброюються, а на практиці переозброюються. Тим самим збереження балансу сил забезпечувалось на більш високому рівні накопичених звичайних та ядерних озброєнь.

Не менш гострим, ніж проблеми роззброєння, було питання деколонізації. В 1960 р., після відходу Бельгії із Конго, в цій багатій на природні ресурси та геополітично важливій країні загострилась боротьба за владу. Різні ворогуючі групи відповідно робили ставку на СРСР або на Захід. Москва була незадоволена позицією тодішнього Генерального секретаря ООН Д. Хаммершельда, який пропонував вирішити конголезьку проблему з врахуванням, як здавалось Кремлю, неокolonіаліст-

ських інтересів. Це врешті спонукало Хрущова наполягати на зміні структури РБ, де на паритетних принципах мали бути репрезентовані «три блоки» — соціалістичні, капіталістичні та нейтральні країни. Однак радикальна реформа Ради Безпеки врешті могла підірвати принцип вето, що в умовах гострого міжблокового протистояння не було в інтересах СРСР.

Актуальною проблемою залишалась боротьба проти колоніалізму. 14 грудня 1960 р. ГА ООН прийняла Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам. У вересні 1961 р. в Белграді було створено Рух неприєднання, який в роки «холодної війни» намагався бути третьою нейтральною силою на міжнародній арені, яка, захищаючи інтереси нових незалежних країн, намагалась впливати на радянсько-американське протистояння. Певний тактичний успіх, зокрема, було досягнуто в питанні реформування структури РБ ООН.

Збільшення кількості членів ООН вимагало перегляду кількості членів Ради Безпеки. В 1963 р. була проведена символічна реформа цього ключового органу ООН. П'ять постійних членів РБ зберегли своє право вето. Водночас кількість непостійних членів РБ була збільшена. З того часу РБ ООН налічувала 15 країн. Африка отримала квоту в 3 країни, Азія — 2, Латинська Америка — 2, Західна Європа — 2, Східна Європа — на 1 країну.

Досягнення певного стратегічного балансу сил між двома полюсами ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин врешті дало можливість повернутись до дипломатичних маневрів навколо проблеми роззброєння. 20 вересня 1961 р. СРСР та США запропонували ГА ООН «Спільну заяву щодо погоджених принципів для переговорів із роззброєння». Так було започатковано механізм регулярних міжнародних консультацій із цього найбільш актуального для підтримання глобальної стабільності питання.

Під час Карибської кризи в жовтні 1962 р. СРСР та США активно використовували дипломатичні місії ООН в Нью-Йорку для організації переговорного процесу. Успіхом ООН стало досягнення в липні 1963 р. домовленості між ядерними державами про припинення ядерних випробувань в атмосфері, космосі та під водою. У 1968 р. ООН забезпечили дієві дипломатичні механізми для підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Наприкінці 60-х років ідеологічна конфронтація перешкоджала потеплінню клімату в ООН, проте суттєві зміни на міжнародній арені сталися у процесі потепління відносин між СРСР та США. Завдяки цьому ООН відіграла позитивну роль в умовах розрядки міжнародної напруженості.

В 70-ті роки ООН продовжувала докладати зусилля за всіма напрямками своєї діяльності — проблематиці роззброєння, вирішення питань сталого соціально-економічного розвитку, деколонізації, посередницької діяльності у кризових зонах. Водночас потепління клімату в ООН не забезпечило радикального покращення становища. «Холодна війна», незважаючи на досягнення військово-стратегічного паритету між СРСР і США та очолюваними ними блоками і початок т. зв. розрядки міжнародної напруженості, тривала. В 1971 р. після потепління китайсько-американських відносин КНР нарешті замінила Тайвань у кріслі постійного члена РБ ООН, але тим самим, зважаючи на погіршення радянсько-китайських відносин, поле дипломатичного маневру для СРСР у цьому ключовому органі стало ще більш обмеженим.

Загострення радянсько-американських відносин на початку 80-х років ХХ ст. свідчило про досягнення апогею періоду «холодної війни». Після радянської інтервенції в Афганістані СРСР на початку 1980 р. було засуджено як агресора на Генеральній Асамблеї ООН. Генеральний секретар ООН Х. Перес де Куельяр намагався виконувати функції посередника, підтримуючи авторитет Об'єднаних Націй. Але Організація в умовах посилення глобального протистояння між СРСР та США зіткнулась із загостренням ситуації у «гарячих точках». Протягом 1980—1988 рр., наприклад, зусилля ООН по примиренню Іраку та Ірану провалювались. Миротворці ставали все більш безпорадними в урегулюванні внутрішніх громадянських конфліктів.

Певна зміна в ефективності діяльності ООН була пов'язана із новим політичним мисленням радянського керівництва. Виступаючи в 1988 р. з промовою на ГА ООН, М. Горбачов підтвердив курс СРСР на пріоритет глобальних загальнолюдських цінностей над класовими та іншими локальними інтересами. Внесок у покращення клімату в ООН, перебуваючи як непостійний член РБ ООН у 1985—1986 рр., зробила Українська РСР.

Закінчення періоду «холодної війни», коли ООН виконувала стабілізуючі функції на полі конфронтації між СРСР та США, збіглося із виникненням нового політичного міжнародного клімату. Дестабілізація та зникнення соціалістичного табору, розпад СРСР, загострення боротьби між країнами колишнього третього світу — все це переконливо свідчило про поступове народження постмодерної системи міжнародних відносин. Кінець біполярного протистояння позначився на колі завдань, які відповідно до статутних положень зобов'язана була виконувати ООН. Загроза глобального зіткнення СРСР та США зникла, але не менш небезпечними для міжнародної стабільності стали занепад слабких національних держав, поширення бідності, тероризму, розповзання зброї масового знищення.

Починаючи з 1991 р. кількість держав-членів ООН неухильно зростала, але тим самим виникала диспропорція у представництві в Раді Безпеки, посилювалась проблема фінансової кризи бюджету ООН, яка негативно позначалась на проведенні міжнародних миротворчих операцій, кількість яких на декілька порядків збільшилась, адже припинення більш-менш стабільного контролю та відповідальності СРСР і США за стабільність у своїх сферах інтересів у світі, поділеному за форматом ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин, призвело до посилення хаотичності та конфліктності у процесі силового перерозподілу насамперед регіонального впливу. Символом цього стала війна у Перській затоці 1990—1991 рр., коли США перейняли на себе функції єдиної супердержави, спроможної формувати новий світовий порядок.

Отже, із закінченням «холодної війни» настав новий період в історії Організації Об'єднаних Націй. Вона опинилась перед викликом радикальних змін усієї системи міжнародних відносин, що вимагало проведення системної реформи всіх структур ООН. Проте вирішення цього кардинального питання залежало від досягнення міжнародного консенсусу з питань насамперед нових функцій організації. Члени ООН мали чітко визначитись із тим, якою вони бажають бачити цю універсальну міжнародну структуру. Загострилась проблема визначення співвідношення між кроками до вирішення завдань поетапного формування світової федерації, про що людство мріяло ще напередодні Першої світової війни, та набуттям функціональної ефективності дій ООН.

Глобальні аспекти міжнародної безпеки та проблема реформування. ООН на сучасному етапі

Формування нової системи міжнародних відносин супроводжується демонтажем інституційних та функціональних структур, які стабілізували попередню систему, тому цей період історії характеризується загостренням багатьох проблем, які за своєю сутністю стають глобальними. Сам цей науковий термін у своєму сучасному значенні з'явився в Оксфордському словнику англійської мови 1961 р. З того часу популярність досліджень у галузі глобалістики в умовах розгортання процесу глобалізації постійно зростає.

Водночас досі відсутня єдина точка зору на сутність цього процесу, чи є він імперативним або має альтернативи. Відкритим лишається питання, чи має глобалізація історичні прецеденти. У всякому разі процес інтернаціоналізації, як предтеча сучасної глобалізації, має досить глибоке історичне коріння. Принаймні з часів великих географічних відкриттів спілкування між окремими цивілізаціями безумовно виходить на якісно новий рівень.

Перший глобальний інтеграційний цикл (середина XIX ст. — 1914 р.) пов'язується із розквітом Британської імперії. Дві світові війни (1914—1918; 1939—1945), які можна розглядати як два етапи єдиної великої світової війни, стимулювали процес політичної глобалізації, який втілювався спочатку в діяльності Ліги Націй, а з 1945 р. — Організації Об'єднаних Націй. Бойове використання атомних бомб в серпні 1945 р. проти Хіросіми та Нагасакі більшість дослідників пов'язують із початком становлення глобальної людської цивілізації. Наслідком цього процесу стали кардинальна трансформація викликів глобальній безпеці в результаті демографічного вибуху, коли протягом другої половини XX ст. загальна чисельність людей на планеті подвоїлась, що стимулювало дискусії стосовно «ліміту розвитку» через вичерпування ресурсів. З часу створення персонального комп'ютера науково-технічна революція створила передумови для розвитку глобального постіндустріального суспільства.

Якісно новий етап розвитку світових фінансів, які за допомогою віртуальних технологій здійснюють феноменально швидкий обіг, стимулює зміни серед провідних транснаціональних корпорацій (ТНК). Більшість ТНК має тепер прибутки, які перевищують валовий національний дохід зовсім не бідних країн.

Тим самим, як свідчить досвід мексиканської фінансової кризи 1994 р., південно-азійської фінансової кризи 1998 р., аргентинської фінансової кризи 2001–2002 рр., економічні системи національних держав опиняються в усе більшій залежності від хисткої глобальної економічної кон'юнктури. Внаслідок цього небезпека соціальних заворушень, спровокованих нестабільністю світової економіки, неухильно зростає.

Економічна глобалізація неминує стимулює процес політичної глобалізації. Поняття «глобальної політики» матеріалізувалось у другій половині ХХ ст., коли суб'єктами міжнародних відносин стали фактично всі нині існуючі держави.

Після краху комуністичної ідеології та соціалістичної системи, починаючи з кінця 80-х років ХХ ст. набирала потугу глобальна хвиля демократизації політичних режимів. Завдяки цьому, на початку ХХІ ст. вперше в історії людства загальна потуга демократичних країн почала перевищувати міць авторитарних політичних режимів, які до того ж більше не склали єдиного блоку союзників*. Але перемога ліберальної демократії врешті не привела до «закінчення історії», адже її поширення супроводжується гострими конфліктами і війнами проти «держав-ізгоїв», чий внутрішньополітичний устрій демократичні країни намагаються «вдосконалити» силою зброї, коли для цього не вистачає аргументів психологічної війни. Аргумент на користь того, що демократії між собою не ведуть війн, може виявитись хибним, адже ще не відомо, як складатимуться відносини між демократичними країнами, які конкуруватимуть між собою в умовах обмеженого доступу до ресурсів.

Провідниками інтеграційних економічних процесів стають транснаціональні корпорації, чия діяльність відразу поширюється на різні регіональні спільні ринки. Тому ТНК все більше втрачають забарвлення національного патріотизму і перетворюються на універсальну глобалізаційну потугу. На початку ХХІ ст. ТНК володіли активами в 10 трильйонів доларів та 30% світового валового продукту.

Головний «фронт» глобальної конфронтації на початку ХХІ ст. проходить по лінії поділу світового співтовариства на багаті та бідні країни. Політичний плюралізм у багатоетнічних

* Так, за даними огляду Freedom House, наприкінці 2002 р. 46% держав світу були вільними, 29 – частково вільними та 25% – невольними.

державою породжує тенденції до сепаратизму, а висока соціальна вартість структурних реформ провокує нестабільність пост-авторитарних політичних режимів у більшості найбідніших країн світу.

Водночас міжнародно-правовий режим регулювання діяльності ТНК фактично відсутній. Об'єктивно наростають протиріччя між процесом інтернаціоналізації розподілу праці та виробництва, з одного боку, та протекціонізмом розвинутих країн щодо власного ринку — з іншого. Егоїстичні корпоративні інтереси все частіше суперечать потребам національних держав, унаслідок чого націоналізм намагається боротись проти інтернаціоналізації, а геополітика проти глобалізації.

Неконтрольований процес економічного зростання стає небезпечним сам по собі, провокуючи екзистенційно загрозливі екологічні проблеми. З іншого боку, нерівномірне споживання світових ресурсів провокує проблеми контролю за народжуваністю у спробах вирішити проблеми енергетичної та продовольчої безпеки.

Створення регіональних економічних об'єднань, які суттєво різняться за рівнем свого економічного розвитку, провокує феномен масової «економічної міграції». Ще одним джерелом іммігрантів є криваві громадянські конфлікти та міждержавні війни. Завдяки цьому, на межі ХХІ ст. міграційні потоки за своїм масштабом нагадують часи великого переселення народів початку християнської ери.

В цей час Європейський Союз (ЄС) опинився в ролі Західної Римської імперії початку нашої ери, коли біля воріт багаті високорозвинутої цивілізації стояли численні племена варварських народів, які були готові розчинитися в цій структурі й надати їй нової якості. Праві політичні сили виступають за регуляцію імміграційного процесу, аби говорячи про громадян Великої Британії в етнічному плані не казати про, наприклад пакистанців, про французів не казати як про алжирців чи марокканців, а про німців як про турків. Але подібна ксенофобія кидає виклик багатокультурному суспільству. За цих обставин глобалізація кидає виклик ліберальній демократії.

Радикальні глобальні зміни гостро ставлять проблему нових параметрів суто військової безпеки. Ядерна зброя продовжує виконувати свою основну функцію стримування війни, в тому числі із застосуванням «звичайних» видів озброєнь, які з роз-

витком технологій за своїм руйнівним потенціалом вже фактично перетворюються на зброю масового знищення. Внаслідок цього змінюється сенс війн, що традиційно були способом розв'язати певні протиріччя, зміни структури коаліцій та блоків держав. На початку XXI ст. основною характеристикою глобальної системи безпеки є стан кризової нестабільності, коли зростає кількість та якість (поширення зброї масового ураження в нестабільних регіонах) міжнародних конфліктів. Їхнє врегулювання стає надзвичайно складною справою для превентивної дипломатії та миротворчих і посередницьких зусиль.

Отже, сучасний стан проблем глобальної безпеки покладає особливу відповідальність на діяльність універсальної міжнародної Організації Об'єднаних Націй.

Причому це стосується всіх головних напрямів діяльності цієї міжнародної структури — вирішення проблем розвитку глобального економічного співробітництва, соціальної допомоги найбіднішим країнам світу, гуманітарних та миротворчих місій, удосконалення механізмів функціонування всієї інфраструктури спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй.

Серед найбільш гострих проблем сучасності є налагодження рівноправного партнерства між країнами-членами ООН у вирішенні економічних питань. Зокрема, це стосується тісно пов'язаних із розвитком найбідніших націй демографічних аспектів політики. Протягом 90-х років під егідою ООН відбулись масштабні конференції, присвячені народонаселенню. Так, в Пекіні та Каїрі, де розглядалось становище жінок та регулювання народжуваності, чітко проявились цивілізаційні розбіжності між християнськими та мусульманськими народами щодо прав людини. Ісламські країни різко висловлювались проти емансипації жіноцтва, розвитку гендерних підходів до освіти, поширення інформації про контрацепцію.

Не менш гострими є проблеми глобального захисту навколишнього середовища. У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро ООН провела конференцію, присвячену проблемі охорони навколишнього середовища та ресурсного забезпечення сталого економічного розвитку. Проте гармонізувати протилежні національні інтереси розвинутих країн світу, держав, які інтенсивно розвивають індустрію (Індія, Китай і т. д.), та найбідніших націй було дуже важко. Лише в 1997 р. було підписано Кіотський протокол про обмеження емісії газів, шкідливих для озонового шару

планети. Але імплементація положень цього документа, який передбачає до 2006 р. довести рівень викидів до рівня, який був у 1990 р., ускладнюється позицією США, які вимагають перегляду екологічних обмежень розвитку своєї економіки. Вашингтон вважає, що своєрідний глобальний екологічний податок погіршить конкурентоспроможність американських товарів порівняно з країнами, де дешевша робоча сила та ресурси. Недосконалість розподілу відповідальності за шкоду природі також проявляється у гендлярстві квотами на її забруднення, що нагадує цинічну торгівлю майбутнім.

Протягом 90-х років ХХ ст. ООН, перевантажена внутрішніми проблемами, не спромоглася вирішити питання формування більш справедливих умов міжнародного економічного розвитку, зокрема, вирішення проблеми скасування боргу найбідніших країн. На конференції ООН (березень 2002 р.) у мексиканському місті Монтерей президент США Дж. Буш-молодший погодився на виділення, починаючи з 2004 р., близько 5 млрд дол. на допомогу бідним країнам. Але ця сума, виділення якої обумовлюється проведенням економічних та політичних реформ, навряд чи вирішить проблеми нерівномірного розподілу світового багатства.

Діяльність спеціалізованих установ ООН, таких як Програма розвитку (ПРООН), Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), організації з питань культури та охорони духовного надбання людства (ЮНЕСКО), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), продовольчої програми (ФАО), ускладнюється частим дублюванням функцій, бюрократичними перешкодами, недостатністю фінансових ресурсів.

Ці ж проблеми знижують ефективність проведення миротворчих та гуманітарних місій ООН у зонах конфліктів. Об'єднані Нації виявились неготовими до зміни якісних та кількісних характеристик міждержавних війн. Усе частіше це є громадянські сутички, превентивне врегулювання яких становить суттєві складнощі. Таке становище обумовлюється спробами ООН втрутитись до спірних ситуацій у геополітичних зонах інтересів великих держав. Міжнародні війни межі ХХ—ХХІ ст. все частіше набувають характеру боротьби на знищення, етнічних чисток, руйнації інфраструктури, покликаної забезпечувати повсякденні потреби. Тому місії ООН, як це було

в 1993–1997 рр. у Камбоджі або в 2000–2002 рр. на Східному Тиморі, вимушені виконувати функції місцевих адміністрацій у намаганні налагодити механізми функціонування громадянського суспільства та відродити довіру місцевого населення до влади. Проте такий масштаб вирішення складних завдань вимагає значно більшого фінансування та ефективного використання наявних коштів, а це становить одну з найгостріших проблем ООН.

Крім того, суто миротворча діяльність у вигляді «гуманітарних інтервенцій», спрямованих на нав'язування миру силою, часто залишає причини конфліктів у латентному стані, адже ще Н. Макіавеллі зазначав, що війни починають, коли того хочуть, а закінчують їх, коли можуть. Унаслідок чого вони за «сприятливих умов» переключення уваги міжнародного співтовариства на інші проблеми відновлюються з новою силою. Також складності у врегулюванні спірних питань полягають у зміцненні довіри до норм міжнародного права, уникнення подвійних стандартів щодо його застосування до різних суб'єктів міжнародних відносин. ООН важко знаходити баланс між повагою до суверенітету держав та захистом народів у випадку систематичного порушення прав людини.

Лише в рік свого 50-річчя ООН здійснювала миротворчі операції, до яких було залучено 70 тис. солдат із майже 70 країн світу. Серед найбільших проблем реформування ООН є забезпечення безперервного фінансування, оперативності та універсального авторитету. Для цього має розширюватись координація дій спеціалізованих установ ООН та регіональних структур безпеки, має усуватись дублювання функцій. Застосування режиму міжнародних санкцій до країн-«ізгоїв» повинно супроводжуватись ефективними заходами контролю та посилюючи тиск на владні еліти, мінімізувати шкоду простим громадянам.

У контексті організації миротворчої діяльності досі невирішеним є питання створення постійно діючих військ ООН. Стаття 47 Статуту ООН 1945 року передбачала створення Військово-штабного комітету для надання консультативної допомоги Раді Безпеки (РБ) ООН в питаннях використання та командування миротворчими військами. Військово-штабний комітет ООН мав складатись із Начальників штабів постійних членів РБ, проте умови «холодної війни» унеможливили створення цього органу

за участю всіх зацікавлених сторін. Після закінчення «холодної війни» це питання знову актуалізувалось у зв'язку із налагодженням механізмів взаємодії ООН з регіональними структурами безпеки та військово-політичними організаціями, такими як НАТО. Після косовської операції Альянсу у 1999 р. відкритими залишились питання щодо поділу сфер відповідальності між структурами, покликаними забезпечити регіональні та глобальну системи колективної безпеки.

Майбутнє ООН залежить від реформування її структур та принципів функціонування. У 1993 р. Генеральна Асамблея ООН створила робочу групу з ключової проблеми розширення та вдосконалення методів роботи РБ ООН. Тодішній Генеральний секретар ООН Бутрос Галі (1991—1995) наголошував на потребі поступовості перетворень, аби радикальними діями не паралізувати організацію взагалі. Він також був помірковано налаштований у питанні перехоплення функцій ООН—НАТО під час боснійського конфлікту. Тому США виступили проти його переобрання на другий термін. У 1996 р. новим Генеральним секретарем став ганський дипломат, який зробив кар'єру в ООН, Кофі Аннан. У 2001 р. він був переобраний на другий п'ятирічний термін. Цього ж року ООН отримала Нобелівську премію миру за свою гуманітарно-миротворчу діяльність. Проте ця висока оцінка не стосується проривів у реформуванні ООН. Для цього є об'єктивні причини.

Пряму відповідальність за збереження миру несе Рада Безпеки ООН. Цей орган з 1963 р. складається з 15 країн — 5 постійних членів, які мають статутне право вето, та 10 непостійних, які за принципом регіонального представництва переобираються кожні два роки. РБ має постійно взаємодіяти із Генеральним секретарем ООН у вирішенні всіх питань діяльності ООН. Тому реформування структур цієї універсальної міжнародної організації необхідно починати з Ради Безпеки. Ключовим у цьому плані є питання права вето. Його критики наголошують, що використання ексклюзивного права блокування вирішення важливих міжнародних проблем є порушенням принципу рівноправності держав-членів ООН. У роки «холодної війни», як вже згадувалось, право вето давало можливість СРСР та США впевнено діяти в своїх зонах впливу. Всього протягом 1945—1990 рр. це право використовувалось 279 разів, найбільше СРСР, який таким чином боровся проти американсь-

кої «машини голосування». Впродовж 90-х років правом вето загалом постійні члени РБ не зловживали. Крім того, для вирішення будь-якого питання в РБ необхідна кваліфікована більшість 9 із 15 голосів. Тобто лише голосів постійних членів для цього не вистачає. Тим самим 10 непостійних членів немовби володіють правом «колективного вето». Найбільш радикальні пропозиції поширюються до безумовного скасування права вето, помірковані пропонують вважати, що вето накладено, якщо за його проголосували два і більше постійних членів РБ.

Важливим критерієм членства в РБ є розподіл квот внесків до бюджету ООН. У 90-ті роки найбільшим платником до фондів ООН, виходячи з показників економічного розвитку, були США — 25%, Японія — 15,7%, ФРН — 8,1%, Франція — 6,4%, Великобританія — 5,3%, Італія — 5,2%, Росія — 4,3%, КНР — 0,77%. Проте не всі найбільші фінансові спонсори ООН є членами Ради Безпеки.

Провідні гравці, які діють на міжнародній арені, висувають свої пропозиції щодо реформування. Наприклад, Соціалістичний інтернаціонал наполягає на більшій демократичності та прозорості діяльності та рішень РБ ООН, її тіснішої взаємодії із Генеральною Асамблеєю, чия роль також має бути посилена. Рух неприєднання, своєю чергою, пропонує розширити РБ до 26 країн-членів на основі принципу рівного географічного представництва.

Африканська регіональна група пропонує застосовувати ротацию до нових постійних членів РБ. Ця пропозиція обумовлена тим, що у визначеному колі претендентів від Азії — це Японія, Індія, Індонезія, Пакистан; у Африці — ПАР, Єгипет, Нігерія; у Латинській Америці — Бразилія, Аргентина, Мексика, а також один із найбільших спонсорів ООН — Німеччина. Загострилися протиріччя між країнами-кандидатами. Наприклад, Пакистан жорстко критикує Індію за амбіції мати рівний статус із Китаєм. Це загрожує загостренням регіональних конфліктів, що може бути викликано конкуренцією за місце в РБ ООН.

Крім того, група впливових у своїх регіонах країн — Іспанія, Італія, Швеція, Фінляндія, Малайзія, які утворили «кавовий клуб», наполягають на статусі «напівпостійного членства», тобто на регулярному раз на 6 років своєму обранні до Ради Безпеки.

У питанні реформування Ради Безпеки ООН, звичайно, важливим є слово її п'яти діючих постійних членів. 23 вересня 1999 р. США, Росія, Франція, Велика Британія, Китай виступили із спільною заявою, в якій наголосили, що право вето за ними має, безумовно, бути збережене. Далі одностайності у позиції між цими країнами немає. США пропонують прийняти до РБ як постійних членів Німеччину та Японію. Ще по одному місцю надати африканській, латиноамериканській та азійській регіональним групам. Вашингтон також вважає, що питання вето треба буде вирішувати вже після визначення нового складу постійних членів РБ. Велика Британія та Франція підтримують ідею постійного членства ФРН у РБ, проте вони проти лише одного місця для західноєвропейських країн, зважаючи на перспективи розвитку спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу. Китай занепокоєний перспективою конкуренції в РБ із Японією та Індією. Росія вважає, що кількість нових членів РБ ООН не має перевищувати 20—21 країни (США таку квоту встановили у 23—23, а Рух неприєднання в 26 країн), аби не зменшувати ефективність роботи Ради Безпеки. Москва намагається зберегти за собою право вето та виступає проти штучних часових термінів, відведених на реформування ООН. Проте зволікати із цим, якщо члени ООН не бажають повторення печального досвіду діяльності Ліги Націй напередодні Другої світової війни, теж не можна.

Вирішення проблеми реформування Організації Об'єднаних Націй стане символом міжнародно-правової фіксації оформлення постмодерної системи міжнародних відносин у ХХІ столітті і залишається головним завданням спільних дій усіх понад 200 держав-членів ООН заради більш справедливого майбутнього всього людства.

Сьогодні всім суб'єктам міжнародних відносин зрозуміло, що існуюча система управління глобальними процесами через взаємодію суверенних держав у форматі ООН та на основі існуючого міжнародного права вже не є досконалою. Проте іншу модель (світового уряду) людство створити поки ще не здатне. І тому роль Організації Об'єднаних Націй в регулюванні нової системи міжнародних відносин унаслідок їх суттєвого ускладнення ще більше зростатиме.

Борис Гончар

Сучасні виклики міжнародній безпеці і ООН

Народився 1945 р. в с. Лип'янка Шполянського району Черкаської області. Закінчив у 1969 р. історичний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю історик-міжнародник. Працював лектором-референтом республіканського товариства «Знання». З 1974 р. викладає в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, доктор історичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи. Автор майже 100 наукових статей, навчальних посібників.

Організація Об'єднаних Націй була створена в 1945 р. на-самперед для збереження і зміцнення міжнародного миру і безпеки. Статут ООН проголошує головною метою цієї міжнародної організації «підтримувати міжнародний мир і безпеку і застосовувати для цього ефективні колективні заходи щодо відвернення і усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру».

Статут ООН, що закладав фундамент організації для устрою світу після Другої світової війни, формулював основи системи колективної безпеки, визначив механізм її введення в дію.

На жаль, гострі суперечності міжнародних відносин, що стали наслідком «холодної війни», особливо глобальне протистояння між постійними членами Ради Безпеки ООН — СРСР і США, які розглядали будь-який конфлікт крізь призму своїх стратегічних інтересів, блокували активну роль ООН у вирішенні конфліктних ситуацій у світі. Ідеологізація міжнародних відносин стала нездоланною перешкодою для реалізації системи колективної безпеки, передбаченою Статутом.

Однак і в умовах протиборства між Сходом і Заходом керівництво ООН, виявляючи гнучкість, шукало компромісні рішення міжнародних проблем. Так, для підтримання миру і міжнародної безпеки, зокрема для припинення міжнародних конфліктів, ООН почала створювати миротворчі збройні сили для здійснення примусових акцій, які не були передбачені Статутом. ООН перейшла до специфічних операцій з підтримання миру. Особливість таких операцій полягає в тому, що військові контингенти окремих країн чи групи країн від імені Ради Безпеки використовуються не для участі в бойових діях, а як механізм для припинення ворожнечі та як буфер між конфліктуючими сторонами. Військові контингенти ООН використовувалися в зоні арабо-ізраїльського конфлікту, в конфлікті між Індією й Пакистаном, в Конго та багатьох інших регіонах світу. Багато в чому завдяки діям ООН міжнародному співтовариству вдалося врегулювати десятки конфліктів і попередити виникнення нових кризових ситуацій.

Але поряд з важливими перемогами та досягненнями були й невдачі.

Фактично в повоєнних умовах за наявності безлічі різноманітних конфліктів і локальних війн система колективної безпеки ООН у тому вигляді, як це передбачено Статутом, жодного разу не спрацювала. Так, зокрема, заклик до колективних дій у зв'язку з війною в Кореї (1950—1953 рр.) належного відгуку серед країн-членів ООН не знайшов. Низку конфліктів не вдалося розв'язати і вони затяглися на десятиріччя. Система біполярного світоустрію і міжблокового протистояння стала серйозним гальмом в миротворчій діяльності ООН.

Із закінченням «холодної війни» і протистояння між Сходом і Заходом міжнародне співтовариство пов'язувало справедливі і, в принципі, обґрунтовані надії на зміцнення ролі ООН як багатостороннього і колективного інституту у вирішенні світових проблем. Оздоровлення політичної атмосфери у світі створило умови для перегляду підходів до проблеми підтримання міжнародного миру і безпеки, зокрема для реалізації положень глави VII Статуту ООН у повному обсязі, аж до застосування сили проти порушників міжнародного права. Нових форм і методів миротворчої діяльності ООН вимагають і нові світові реалії, і нові загрози світовому співтовариству.

Зникнення біполярного поділу світу позбавило людство від загрози глобальної ядерної війни, але одночасно виникли загрози нового типу, що виправдовують на міцність існуючу систему колективної безпеки та її механізмів. З надзвичайною силою стали розростатися внутрішньодержавні конфлікти і кризи, що пов'язані головним чином не з ідеологічним протистоянням, а посиленням агресивного націоналізму, міжетнічних і релігійних протиріч, що провокують поширення екстремізму і фундаменталізму. На цьому підґрунті виростили такі загрози нового покоління, як міжнародний тероризм, транскордонна організована злочинність, наркоторгівля, протиправна торгівля зброєю, «відмивання» грошей. А в епоху глобалізації ці та інші негативні явища (природні та техногенні катастрофи, економічні проблеми, бідність, голод, СНІД та інші хвороби) дуже швидко набувають універсальних масштабів і наслідків. Особливістю цих проблем є неможливість їх вирішення зусиллями однієї держави.

Про змінюючу природу збройних конфліктів говорить той факт, що, як свідчать дані ООН, 90% цих конфліктів припадає на долю конфліктів усередині країн, а не між країнами. Про масштаби таких внутрішніх конфліктів і рівень їх жорстокості говорять, зокрема, такі цифри: в Руанді внаслідок етнічного геноциду загинуло приблизно 800 тис. людей, 2 млн людей утекли за межі країни і ще 2 млн стали біженцями у самій Руанді; із Бурунді, рятуючись від етнічної різни, втекли в Танзанію приблизно 300 тис. осіб і близько півмільйона стали переміщеними особами; у Республіці Конго в становищі біженців опинилося 650 тис. людей, а в Демократичній Республіці Конго — 450 тисяч. З точки зору міжетнічних конфліктів Африка стала найбільш неблагополучним місцем земної кулі, хоча і в інших регіонах внутрішні конфлікти також не винятковість. Це безпосереднім чином вплинуло на географію і кількість миротворчих і гуманітарних операцій ООН і, відповідно, витрат на них, що створює для ООН серйозні фінансові проблеми.

Таким чином, самим життям на порядок денний було поставлено питання про те, як реагувати на сучасні виклики і загрози, яким арсеналом засобів міжнародне співтовариство володіє.

Фундаментом існуючої у світі системи колективної безпеки і багатостороннього співробітництва є Організація Об'єднаних Націй. Її доповнюють інші міжнародні, регіональні

й субрегіональні організації. Співробітництво ООН з її партнерами у справі підтримки міжнародного миру і безпеки регулюється чітко прописаними положеннями глави VIII Статуту ООН. Головна відповідальність при цьому лягає на Раду Безпеки ООН. Саме вона повинна санкціонувати будь-які дії для забезпечення миру, включаючи й ті, які застосовуються регіональними механізмами.

Особливими напрямками сучасної миротворчої діяльності ООН, як вони були визначені Генеральним секретарем ООН Бутросом Галі в його доповіді «Порядок денний для миру» (1992), стали: превентивна дипломатія, миротворчість, підтримання миру і миробудівництво у постконфліктний період.

Події останніх років свідчать про суттєву активізацію превентивної дипломатії ООН, якій не надавалося належної уваги на початкових етапах існування ООН. Превентивна дипломатія передбачає широкий спектр заходів, спрямованих на встановлення довір'я, раннє запобігання конфліктам на основі вивчення інформації, превентивне розгортання контингентів ООН, створення демілітаризованих зон, щоб локалізувати конфлікти у разі їх виникнення. Активні політичні дії в рамках превентивної дипломатії здійснювалися на Близькому Сході, у Південній Азії, Анголі, Камбоджі, на Кіпрі, Сомалі, Західній Сахарі тощо.

Головними напрямками сучасної миротворчої діяльності ООН стали операції з підтримання миру. Так, якщо за 40 років (1948–1988 рр.) було здійснено 13 миротворчих операцій ООН, то після 1988 р. — 45. Тільки у 1998 р. було проведено 17 операцій, із них 6 у Європі, 4 — на Близькому Сході, 4 — в Африці. Пік активності в цій сфері прийшовся на 1995 рік, коли загальна кількість персоналу, який був задіяний в операціях ООН з підтримання миру, складала майже 70 тис. осіб (включаючи 31 тис. військовослужбовців) більше ніж з 70 країн.

На початку 2005 р. в усьому світі було розгорнуто 16 миротворчих операцій і місій ООН загальною кількістю 49 тис. осіб.

Під впливом нових міжнародних реалій змінився сам характер операцій ООН з підтримання миру. У більшості випадків сучасні миротворчі операції і місії ООН — це не нейтральні контролери дотримання угод про припинення вогню і лінії контролю між військами ворогуючих держав, як це мало міс-

це в минулому. Зараз оонівські миротворці допомагають гасити конфлікти «внутрішнього походження», що часто-густо набувають міжнародного виміру, втягують у себе сусідні країни та мають тяжкі гуманітарні наслідки. Відповідно миротворчі операції ООН стають багатокомпонентними, коли вирішуються не лише питання безпеки, але й комплекс громадянських, соціальних, гуманітарних і економічних проблем.

Такий варіант операцій застосовується в Афганістані, в Косові, донедавна застосовувався на Гаїті, в Кот-д'Івуарі, в низці інших африканських країн. Це не класичні сили під командуванням ООН, а сили з різних країн, які можуть їх надати оперативно і як уповноважені від імені ООН забезпечувати безпеку в кризовому регіоні у певний період.

ООН здійснювала заходи щодо постконфліктного врегулювання (хоч не завжди з достатньою ефективністю), нагляд за перемир'ям. Зокрема, ООН надавала багатопланову гуманітарну допомогу як біженцям та іншим жертвам конфліктів, так і жертвам численних стихійних лих: землетрусів, повеней, засух тощо. Для координації гуманітарної діяльності ООН у 1992 р. було створено Департамент з гуманітарних питань (з 1996 р. — Управління з координації гуманітарної діяльності ООН). Тільки за один рік (вересень 1997 — серпень 1998 р.) у зв'язку з 354 надзвичайними ситуаціями в різних регіонах світу Управління підготувало 151 доповідь і звернулося з 26 закликами про надання міжнародної допомоги, що забезпечило мобілізацію коштів на суму 129 млн дол. У тій чи іншій формі ООН була втягнена в спроби з врегулювання більшості «гарячих точок» світу в 1990-ті—2000-ні роки — в Сомалі, Мозамбіку, Анголі, Камбоджі, Афганістані, Центральній Америці, колишній Югославії, на Близькому і Середньому Сході, в Руанді, Західній Сахарі, Таджикистані, Грузії.

За активну і плідну миротворчу діяльність оонівські «блакитні каски» були відзначені Нобелівською премією миру. Проте багато чого ще належить зробити для нарощування миротворчого потенціалу ООН. Оонівська миротворчість повинна стати більш «конкурентоспроможною» перед лицем найбільш гострих міжнародних криз. Інакше вона може відтіснятися на периферію міжнародної миротворчості коаліційними і субрегіональними операціями. Звичайно, що операції з підтримання миру,

які здійснюються регіональними організаціями, можуть і повинні ефективно доповнювати зусилля ООН на цьому напрямі.

Разом з тим, зрозуміло, що ООН не може і не повинна бути всесвітнім поліцеєм. Втручання з метою припинення внутрішнього конфлікту повинно бути для ООН скоріше винятком із загального правила невтручання у внутрішні справи держав. Виправдати втручання тут можуть лише надзвичайні обставини. В принципі ж, повинен скластися раціональний розподіл тягара між ООН і існуючими регіональними організаціями, які повинні діяти у відповідних випадках з санкції Ради Безпеки і в тісній взаємодії з нею. Для цього немає необхідності коригувати Статут ООН. В ньому саме і передбачене таке співробітництво. Небезпека полягає в іншому — в діях регіональних установ у обхід ООН. Члени цих організацій, являючись членами ООН, взяли на себе за Статутом ООН певні зобов'язання, які й повинні превалювати в таких випадках.

Необхідно мати на увазі, що ООН — не панацея від усіх і всіляких міжнародних проблем, вона лише покликана організувати відповідне міжнародне співробітництво в їх послабленні та викоріненні. Водночас є очевидним, що необхідною умовою ефективності миротворчих операцій є згода, підтримка і співробітництво конфліктуючих сторін із ООН. Без справжнього бажання конфліктуючих сторін розв'язати конфлікт зусилля ООН приречені на довготривалі, неефективні дії, яскравим прикладом чого є конфлікт в Анголі.

Гострою і невідкладною проблемою діяльності ООН стала боротьба з міжнародним тероризмом. Під егідою ООН проводиться широка робота по зміцненню міжнародно-правової бази антитерористичного співробітництва. Серед досягнень ООН — Міжнародна конвенція 1997 року про боротьбу з бомбовим тероризмом, Міжнародна конвенція 1999 року про боротьбу з фінансуванням тероризму. Важливий імпульс боротьбі з тероризмом надала резолюція № 1269 (1999) Ради Безпеки ООН, яка стала свого роду антитерористичним маніфестом головного органу ООН з підтримання миру та безпеки. Після терористичних актів 11 вересня 2001 р. у США проблема боротьби проти міжнародного тероризму стала центральною у світовій політиці. Рада Безпеки ООН вже на наступний день після терористичних актів одноставно прийняла резолюцію № 1368, яка була направ-

лена на консолідацію міжнародного співтовариства для боротьби з міжнародним тероризмом.

28 вересня 2001 р. Рада Безпеки ООН прийняла нову масштабну резолюцію № 1373 про боротьбу з тероризмом, яка визначила комплекс заходів, направлених на ізоляцію терористів, розгром їхньої інфраструктури, створення правових і організаційних основ для зупинення зовнішнього підживлення тероризму в будь-якій формі.

В ній, зокрема, говорилося, що всі держави-члени ООН повинні «запобігати і припиняти фінансування терористичних актів; негайно заморозити використання фондів та інших фінансових активів або економічних ресурсів тих осіб, які здійснюють або намагаються здійснити терористичні акти; посилити засоби прикордонного контролю для запобігання переміщенню терористів або терористичних груп; обмінюватися інформацією і співпрацювати з усіма державами з метою запобігання терористичним нападам; стати якомога скоріше учасниками відповідних конвенцій і протоколів, а також антитерористичних резолюцій 1269 (1999) і 1368 (2001) Ради Безпеки ООН і розширити співробітництво в цій ділянці.

Важливо, що цим документом було засновано Комітет Ради Безпеки проти тероризму — фактично антитерористичний центр дій Ради Безпеки. До Комітету було подано кандидатури 131 експерта від 50 держав-членів ООН. Прикметним є той факт, що вже через три місяці після початку роботи на розгляд Комітету було представлено доповіді про національні антитерористичні заходи від майже 130 держав, у тому числі України.

У контексті антитерористичної діяльності ООН особливого значення набуло засідання Ради Безпеки на рівні міністрів закордонних справ, скликаного за ініціативою України в листопаді 2001 р. Прийнята за результатами засідання резолюція Ради Безпеки 1377 стала концентрованим виявом бачення світовою спільнотою концептуальних засад та поточних завдань у сфері антитерористичної боротьби.

20 січня 2003 р. на засіданні Ради Безпеки на рівні міністрів була прийнята декларація, яка підтверджувала, що глобальний тероризм являє собою серйозну загрозу, і закликала усі держави здійснити нагальні заходи для недопущення будь-якої активної чи пасивної підтримки тероризму. Генеральний секретар Кофі Аннан відзначив зростаючу «незмінну роль Організації

Об'єднаних Націй у справі забезпечення правових і організаційних рамок» для кампанії в боротьбі з тероризмом. Він також закликав здійснити заходи для врегулювання політичних суперечок і довготривалих конфліктів, які підживлюють тероризм.

У березні 2003 р. Рада Безпеки зустрілася з представниками майже 60 міжнародних, регіональних і субрегіональних організацій з метою сприяння розробці скоординованого підходу міжнародного співтовариства до питань боротьби з тероризмом.

10 жовтня 2004 р. Рада Безпеки ООН знову підтвердила, що тероризм в усіх його формах і проявах є однією з найбільш серйозних загроз миру і безпеки і що будь-які акти тероризму не мають ніякого виправдання. У заяві Голови Ради Безпеки з цього приводу підкреслюється, що антитерористичний Комітет повинен сприяти розширенню можливостей держав-членів ООН у боротьбі з тероризмом, сприяти наданню їм технічної допомоги і заохочувати держави стати учасниками міжнародних конвенцій і протоколів у сфері боротьби з тероризмом.

Саме антитерористичні завдання багато в чому вирішує міжнародне співтовариство через ООН. За допомогою її активної участі в зусиллях щодо стабілізації та відновленні Афганістану, включаючи нейтралізацію наркозагрози, що виходить з його території, а також у нормалізації обстановки та просуванню мирного процесу на Близькому Сході. Це є складовою в діяльності ООН щодо зміцнення миру і стабільності у цих стратегічно важливих регіонах.

На жаль, збройними конфліктами і тероризмом потенціал загроз і викликів безпеці далеко не вичерпується. Так, однією з головних небезпек на сьогоднішній день є неконтрольоване розповсюдження зброї масового знищення, його компонентів і засобів доставки.

Реальною загрозою є можливість потрапляння зброї масового знищення в руки різноманітних злочинних терористичних угруповань. Хоча за ініціативою Генерального секретаря ООН Кофі Аннана і була створена Група високого рівня із загроз, викликів і змін (Panel of High Level) для розгляду питань тероризму і особливо небезпеки потрапляння зброї масового знищення до терористів, необхідно добиватися конкретних рішень відповідними органами ООН.

Після краху біполярної системи міжнародних відносин перед Радою Безпеки ООН, яка повинна санкціонувати будь-які

дії для забезпечення миру, постала нагальна і складна потреба пошуку якісно нової моделі діяльності, яка б повною мірою враховувала кардинальні зміни на геополітичній карті світу. Загострення проблем безпеки в багатьох регіонах світу, а також зростання кількості питань, які Рада Безпеки дістала змогу розглядати внаслідок відходу від філософії політичного протистояння, стали об'єктивними передумовами для процесів реформування цього органу, покликаних зміцнити його міжнародну роль і підвищити ефективність. Важливе значення в цьому плані мав саміт Ради Безпеки в 2000 р., результатом якого стало ухвалення резолюції 1318, яка стосується широкого спектру проблем, пов'язаних із забезпеченням результативної ролі Ради у підтриманні міжнародного миру і вказує на виняткову вагу нової консолідованої, активної і випереджувальної ідеології Ради Безпеки.

ООН, як будь-яка інституційна система, вимагає вдосконалення й модернізації, на що звертають увагу як провідні члени ООН, так і керівники цього міжнародного форуму. Як зазначив Генеральний секретар ООН Кофі Аннан, «головна мета нинішніх реформаторських зусиль полягає у звуженні розриву між устремліннями і досягненнями. Зробити це планується за рахунок створення нової культури керівництва і нової структури управління в Організації Об'єднаних Націй, які дозволять підвищити цілеспрямованість, узгодженість дій і швидкість реагування на невідкладні потреби міжнародного співробітництва» (Аннан К. *Обновление ООН: программа реформ. Доклад Генерального секретаря.* — ООН, Нью-Йорк, 1997. — С. 5).

Однак, на думку багатьох міжнародних експертів, результати реформування ООН, розпочаті у 90-ті роки минулого століття, досі лишаються далекими від бажаних. Обговорення питання про реформування цього найважливішого міжнародного форуму затяглося і не дає позитивних наслідків. Воно спричинило лише те, що розмови про застаріння ООН та її неадекватність у вирішенні багатьох міжнародних проблем стали незмінною темою промов і текстів, присвячених оонівській тематиці. Вістря критики направлене проти Ради Безпеки, усередині якої у відповідності зі Статутом зберігається переважаючий статус обмеженого кола п'яти постійних членів (США, Росії, Китаю, Франції й Великобританії), які володіють привілеєм вето щодо рішень, що розглядаються.

У кінці 2004 р. була утворена група політичних лідерів і колишніх дипломатів, щоб виробити найбільш всеосяжний план змін від моменту створення ООН в 1945 році. На основі цього плану Генеральний секретар Кофі Аннан має подати доповідь у березні 2005 р.

Коли сьогодні точаться розмови про реформу ООН, то пропозиції так чи інакше концентруються навколо можливостей збільшення чисельності складу Ради Безпеки з 15 до 24 членів. Перш за все мова йде про збільшення кількості постійних членів Ради Безпеки за рахунок прийняття деяких інших великих держав, наприклад, Індії, Бразилії, Єгипту, Південно-Африканської Республіки, Японії та Німеччини, а також трьох непостійних членів (терміном на два роки). Інший сценарій передбачає створення восьми напівпостійних членів із чотирирічними повновленими термінами й одного додаткового члена, обраного на дворічний термін.

Зрозуміло, що здійснення будь-якої пропозиції спричинило б зміни в Статуті ООН, який потребує схвалення двох третин із 191 держав-членів Організації, включно з п'ятьма членами чинної Ради Безпеки, які володіють правом вето. Скептики сумніваються, що це є можливим.

У той же час не всі обґрунтування, що висувуються на користь реформи Ради Безпеки, уявляються переконливими. Вважається, наприклад, що розширення Ради Безпеки підніме авторитет його рішень. Але з точки зору права прийняте Радою Безпеки рішення має абсолютно однакову юридичну силу незалежно від того, скільки в ній членів. Щодо політичної та моральної вагомості рішень значення має не склад Ради Безпеки, а ступінь її єдності при прийнятті рішення. До того ж очевидно, що досягти однакості при 15 членах об'єктивно легше, аніж при 24.

Окрім проблеми розширення Ради Безпеки існує низка рекомендацій з реформ, багатьох з яких не потребують змін у Статуті. Згідно із загальноприйнятою думкою Генеральна Асамблея певною мірою втрачає життєздатність, Рада Безпеки має бути ініціативнішою, головні інституційні розбіжності перешкоджають необхідній відповідальності за економічні й соціальні загрози міжнародній безпеці. Назріла необхідність перебудови Секретаріату ООН, який непомірно розрісся і не виправдовує фінансові витрати. В результаті вжитих організаційних заходів

у 1998—1999 рр. кількість посад у Секретаріаті було скорочено на 1000 осіб. Усе ж Секретаріат має бути більш професійним і краще організованим.

Очевидною стала недосконалість системи фінансування, що проявляється в хронічній фінансовій кризі ООН.

ООН не має власних збройних сил, через що будь-яке потенційне рішення Ради Безпеки про силові санкції загрожує перерости в громіздке багатоканальне узгодження, здатне відтягти дії на невизначений час. Водночас Військово-Штабний Комітет, який за Статутом ООН (ст. 47) покликаний давати поради і допомагати Раді Безпеки з усіх питань, що відносяться до військових потреб Ради Безпеки у справі підтримки миру і безпеки та у використанні військ, що надаються в його розпорядження, десятиліттями знаходиться в тіні.

Останнім часом особливе місце в дискусіях щодо реформування Ради Безпеки ООН зайняли проблеми превентивного використання сили, а особливо проявів односторонніх підходів до вирішення гострих міжнародних проблем. Найбільш драматичним проявом односторонності і серйозним викликом багатосторонності операцій ООН стала криза навколо Іраку.

Проблема упереджувальних військових дій з метою ліквідації арсеналів зброї масового знищення в Іраку (якої не виявили ні інспектори ООН, ні американські війська) та припинення підтримки Багдадом міжнародного тероризму викликали глибоке розходження в думках міжнародного співтовариства. Рішення США і Англії здійснити військову акцію проти режиму Саддама Хусейна не знайшло підтримки більшості держав-членів Ради Безпеки, які наполягали на мирному вирішенні іракської проблеми. Односторонні військові дії США і Англії, які розпочалися 19 березня 2003 р., розглядалися деякими політичними діячами як наслідок так званої «недосконалісті» передбачених у Статуті ООН колективних механізмів реагування на виникаючі загрози безпеці.

Проте нездатність США і Англії повністю контролювати розвиток подій на окупованій ними іракській території засвідчила, що врегулювання в Іраку необхідно здійснювати на широкій міжнародній основі з підключенням ООН. Усвідомлення безальтернативності багатосторонності, втіленням якої є ООН, лише зміцніло. Розуміння необхідності повернення іракської проблеми в міжнародно-правове поле привело до відновлення

певною мірою єдності Ради Безпеки, коли 22 травня 2003 р. була прийнята її резолюція 1483, яка закріпила за ООН вагому і незалежну роль у зусиллях з постконфліктного врегулювання. Новим кроком у посиленні ролі ООН у іракських справах стало прийняття 14 серпня 2003 р. резолюції 1500, яка санкціонувала створення Місії ООН з надання допомоги Іраку на один рік і яка вітала створення Керівної ради Іраку у складі 25 чоловік «як важливий крок» в напрямку формування міжнародно визнаного представницького уряду.

Терористичний напад на штаб-квартиру ООН у Багдаді 19 серпня 2003 р., внаслідок якого загинуло 23 особи, включаючи Спеціального представника Генерального секретаря ООН С. Віейру де Мелло, з усією очевидністю підтвердив необхідність ширшої і солідарної участі міжнародного співтовариства при відповідній ролі ООН у врегулюванні та відновленні Іраку.

3 січня 2004 р. ООН здійснювала посередницькі функції з питань формування перехідного уряду Іраку, якому Коаліційна тимчасова адміністрація (представники окупаційних держав під об'єднаним командуванням), передала владу в червні 2004 р., і сприяла в проведенні загальнонаціональних виборів у країні 30 січня 2005 р., розробці постійної конституції Іраку, підготовці кадрів місцевого самоуправління, не кажучи вже про надання гуманітарної допомоги.

У відповідності з резолюцією Ради Безпеки 1511 (2003) в Іраку діють військові миротворчі контингенти багатьох країн, у тому числі України, задля збереження миру від імені ООН. Рада Безпеки ООН ще у травні, а потім у жовтні 2003 р. звернулася до держав-членів ООН із закликом надати допомогу іракській стороні у відновленні країни та створенні умов стабільності та безпеки, у тому числі шляхом надання військових підрозділів. Україна відгукнулася однією з перших.

Щодо превентивного використання сили, то традиційні інтерпретації статті 51 Статуту ООН (яка дає право на самооборону) дозволяють державі, якій загрожують, вживати превентивних дій перед лицем імовірного нападу, але не застосовувати силу превентивно проти довгострокових загроз. У Раді Безпеки йдуть дискусії щоб розширити цю інтерпретацію та дозволити превентивне використання сили в деяких випадках, але лише за схваленням Ради Безпеки. Тобто превентивний удар може бути виправданим, але не односторонньо.

Існує й альтернативне міркування щодо очікувань рішення Ради Безпеки. Політичні маневрування членів Ради Безпеки й вето можуть загнати Раду Безпеки в глухий кут і вона не зможе вчасно відреагувати, як це було в Руанді і Косово, щоб врятувати тисячі життів.

Досвід Косово та Іраку є прикметними прикладами взаємозв'язку між очікуванням рішення Ради Безпеки й односторонніми діями. У цих випадках Рада Безпеки наклала вето на превентивні удари, а регіональна організація — НАТО — та США діяли без санкції ООН. Попри те, що законність дій НАТО була поставлена під сумнів, інтервенції в Косово супроводжувались відчуттям політичної законності, що обмежувало негативний вплив на міжнародний порядок.

У випадку іракської війни США не отримали одностайності Ради Безпеки. Водночас, такі країни, як Франція й Німеччина, які були за застосування сили в Косово, виступили проти воєнних дій в Іраку.

Безсумнівно, що Рада Безпеки як багатосторонній інститут має потребу в постійному оновленні й вдосконаленні. Її структура повинна адаптуватися у відповідності з вимогами сучасності. Процес оновлення і реформування ООН повинен бути направлений на зміцнення її здатності оперативніше й ефективніше реагувати на нові виклики й загрози, служити усьому міжнародному співтовариству. Щодо окремих країн, то вони повинні діяти у рамках керівних принципів законності Ради Безпеки.

Україна, яка в числі перших підписала Статут ООН (набрав чинності 24 жовтня 1945 р.) і увійшла в групу з 51 держав-засновниць ООН, після проголошення незалежності визначила участь в діяльності Організації Об'єднаних Націй одним з пріоритетних напрямів своєї зовнішньої політики.

У 1991 році, вперше за 45 років членства в ООН, делегація незалежності України брала участь в сесії Генеральної Асамблеї ООН, керуючись директивами і вказівками, затвердженими українським керівництвом, і відстоюючи національні інтереси своєї власної держави. Українська дипломатія в ООН сприяла якнайскорішому визнанню незалежної України і встановленню дипломатичних відносин з багатьма державами з усіх континентів світу. Після структурних змін, що відбулися у світі, Україна розглядає ООН як один з гарантів її національної безпеки

та незалежності, територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Як одна з держав-засновниць ООН, Україна неухильно дотримується цілей та принципів Статуту Організації, робить суттєвий внесок у її діяльність у сферах підтримання міжнародного миру та безпеки, роззброєння, економічного та соціального розвитку, захисту прав людини, зміцнення міжнародного права тощо. Під час візиту в Україну Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у червні 2002 р. відзначав активну участь нашої держави в цій міжнародній організації.

Загальновідомо, що співробітництво України з ООН у сфері міжнародної безпеки є одним з найпродуктивніших. Україна бере активну і конструктивну участь у операціях з підтримання миру під егідою ООН починаючи з 1992 р. У 1999 р. ухвалено Закон «Про участь України в миротворчих операціях», який у правовій формі визначив організаційні та фінансові засади такої діяльності, а також порядок підготовки, направлення та забезпечення військового і цивільного національних контингентів. Особливо широкою була участь України в миротворчих діях ООН на терені колишньої Югославії (у Боснії і Герцеговині, Хорватії, Косово й Македонії). Її внесок у врегулювання Балканської кризи високо оцінено на рівні з провідними країнами світу. Україна взяла політичну участь у розв'язанні конфліктів в Анголі, Таджикистані, Грузії, Сьєрра-Леоне, Лівані, Афганістані, Ефіопії й Еритреї, Ліберії, Конго, Східному Тиморі, де задіяно близько 20 тис. українських миротворців.

Українці також служать у спільних миротворчих силах у Придністровському регіоні Молдови, а з 2003 р. в українському миротворчому контингенті у складі багатонаціональних сил в Іраку, де знаходиться майже 1,5 тис. українських військовослужбовців. На початок 2005 р. майже 3 тис. українських миротворців несли службу в місіях ООН.

Як великий контрибутор до операцій ООН з підтримання миру Україна виходить з того, що одним з важливих аспектів миротворчих операцій є досягнення належного рівня захисту і безпеки їх персоналу. Враховуючи гостроту цієї проблеми Україна стала ініціатором ухвалення Конвенції щодо захисту миротворчого персоналу ООН, яка набрала чинності у січні 1999 р.

Беручи участь в миротворчих операціях, Україна в той же час послідовно та принципово виступає за врегулювання кризових ситуацій, зокрема в Іраку, засобами переговорів, діалогу всіх зацікавлених сторін. Адже політичний діалог залишається єдиним ефективним шляхом для розв'язання міжнародних проблем.

Україна наполегливо виступає за створення превентивного механізму глобального моніторингу ООН з потенційних причин і походження конфліктів, що має на меті запобігання їхнього переростання в збройні зіткнення. Зокрема, пропонується поглибити відносини ООН з регіональними організаціями при збереженні провідної ролі Ради Безпеки ООН.

7 вересня 2000 р. з ініціативи України відбулося засідання Ради Безпеки ООН на рівні глав держав та урядів, присвячене обговоренню питання «Забезпечення ефективної ролі Ради Безпеки у підтриманні міжнародного миру та безпеки, особливо в Африці». Це засідання Ради Безпеки на найвищому рівні, друге за всю історію ООН, мало позитивний вплив на відновлення та зміцнення авторитету Ради Безпеки, а також надало потужного імпульсу зусиллям, спрямованим на зміцнення принципів Статуту ООН, головних засад системи колективної безпеки та реформування політики ООН у сфері миротворчих операцій.

У 1997 р. міністра закордонних справ України Г. Удовенка було обрано Головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Особливо Україна пишається тим, що саме 52-а сесія Генеральної Асамблеї ООН, яка увійшла в історію як «сесія реформ», схвалила всеохоплюючу програму реформування Організації, запропоновану їй Генеральним секретарем К. Аннаном, і надала потужного імпульсу широкомасштабному оновленню організації. Будучи активним прибічником та безпосереднім учасником сучасного процесу реформування ООН, Україна продовжує докладати значних зусиль з метою підвищення ефективності діяльності ООН та її адаптації до нових вимог сьогодення.

Міжнародним визнанням здобутків України у сфері міжнародної безпеки стало її обрання до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН від імені Східної Європи та запрошення України на головування там у березні 2001 р. Досі, за всю історію ООН Україна була членом Ради Безпеки: у 1948—

1949 і 1984—1985 роках. Однак членство нашої країни у Раді Безпеки у 2000—2001 роках принципово відрізнялося від попередніх, оскільки лише зараз Україна діяла як незалежна держава. Майже два роки роботи в Раді Безпеки, а також активний підготовчий процес, що передував членству України в цьому органі ООН, стали насиченим і напруженим етапом у діяльності української зовнішньополітичної служби. Україна переконливо довела свою спроможність бути активним членом Ради Безпеки, з позицією якого рахуються, здійснювати ефективний вплив на процес прийняття в цьому найважливішому органі Організації доленосних рішень та роботи власний практичний внесок в їх реалізацію.

Прикметно, що головування України в Раді Безпеки в березні 2001 р. припало на один з найбільш інтенсивних періодів у діяльності цього органу за останні роки. Кількість засідань та схвалених рішень була фактично найвищою порівняно з аналогічними показниками за попередні місяці. Зокрема, за цей період відбулося 23 офіційні засідання та 40 засідань у форматі неофіційних консультацій, за результатами яких було схвалено 5 резолюцій, 6 офіційних заяв Голови Ради Безпеки та 21 заяву для преси. Одним з найважливіших досягнень стало те, що українська дипломатія збагатилася новим корисним досвідом практичної участі у вирішенні актуальних проблем міжнародного миру і безпеки. Українські ініціативи, виголошені на засіданні Ради Безпеки ООН у вересні 2000 р. щодо розробки всеохоплюючої стратегії запобігання конфліктам з використанням усіх засобів превентивної дипломатії та нової моделі миротворчої діяльності, стали черговим кроком до вирішення цієї складної проблеми.

За час діяльності в Раді Безпеки делегація України передусім докладала зусилля, спрямовані на активізацію ролі Ради Безпеки в розв'язанні так званих тліючих конфліктів на території колишнього Радянського Союзу (ситуація в Абхазії, Грузії), брала активну участь у розгляді конфліктних проблем на Балканському півострові, різноманітних аспектів Близькосхідної кризи та інших актуальних питань. Зокрема, як Голова Ради Безпеки України забезпечила оперативне проведення засідання Ради Безпеки з проблеми близькосхідного врегулювання за участю віце-прем'єр-міністра, міністра закордонних справ Ізраїлю Ш. Переса. Було також скликано засідання, ініційова-

не групою арабських країн, в якому взяли участь представники 42 держав-членів ООН. За участю України п'ять європейських членів Ради Безпеки розробили проект резолюції Ради Безпеки з палестинського питання.

Україна в рамках ООН активно виступає як прихильниця політики демілітаризації, наполягає на посиленні контролю за виробництвом і передачами озброєнь іншим країнам, на всебічному обговоренні цієї проблеми. Така позиція втілилася в ініціативу скликання міжнародної зустрічі провідних виробників зброї з метою вироблення дієвих заходів запобігання її надходженню до третіх країн. Знайшла міжнародну підтримку й українська ініціатива про проведення комплексного аналізу політики Ради Безпеки у сфері застосування економічних санкцій з метою вдосконалення. З цією метою було створено спеціальну Робочу групу.

Під українським головуванням Рада Безпеки ухвалила низку важливих рішень, які засвідчили здатність цього органу повнокровно виконувати свої функції. Україна брала безпосередню участь у процесі реформування ООН, зокрема, стосовно політичних органів ООН, її організаційно-бюджетних інституцій.

Україна виступає за розширення складу Ради Безпеки, підтримуючи збільшення кількості як постійних, так і непостійних членів. Неодмінною передумовою підтримки нашою державою будь-якого варіанту реформування Ради Безпеки ООН є забезпечення адекватного рівня представленості в цьому органі країн Східноєвропейської регіональної групи. Позиція України з цього питання базується також на розумінні того, що інститут вето не відповідає сучасним міжнародним реаліям. Належна увага з боку України приділяється забезпеченню подальшого процесу в посиленні транспарентності та вдосконаленні методів роботи Ради Безпеки.

Україною здійснюється активна дипломатична, політична та інша підтримка міжнародних антитерористичних заходів. Вона взяла участь у дискусіях стосовно формування міжнародної системи безпеки, підготовці Всеосяжної конвенції ООН, присвяченій боротьбі з тероризмом. В рамках ООН Україна запропонувала провести низку заходів, зокрема — оголосити 11 вересня Днем боротьби з міжнародним тероризмом, створити нову міжнародну структуру, відповідальну за координацію зусиль держав-членів ООН у боротьбі з цим явищем.

Україна, як «важливий партнер ООН» (за визначенням координатора системи ООН в Україні, що знаходиться в Києві з 2000 року, Дагласа Гарднера), продовжує розширювати та зміцнювати співробітництво з цією найвпливовішою міжнародною організацією.

Протягом 60 років свого існування Організація Об'єднаних Націй, як невід'ємна складова системи міжнародних відносин, безсумнівно відігравала важливу роль центра координації й мобілізації колективних зусиль в інтересах підтримання миру, зміцнення безпеки, розвитку міжнародного співробітництва.

Звичайно, що сьогодні, як і тоді, коли ООН тільки створювалася і робила свої перші кроки, її майбутнє і успіх безпосередньо залежить від узгодженості дій великих держав. У той же час підтримка дій Ради Безпеки рештою членів міжнародного співтовариства, у тому числі й Україною, відіграє усе більшу роль. Важливо, щоб Організація Об'єднаних Націй і надалі залишалася стрижнем сучасних міжнародних відносин, загально-визнаним центром узгодження суверенними державами рішень в інтересах підтримки міжнародного миру і безпеки, досягнення прогресу в різноманітних сферах життя.

«Слабкість діяльності делегації в ігнорванні дрібних протиріч»

Документ про Сан-Франциську конференцію 1945 р.

Кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник культури України. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Автор майже 100 праць з проблем історії України радянського періоду та архівознавства. До 1991 р. працював в Інституті історії партії при ЦК Компартії України. У березні 1991 р. призначений заступником начальника Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, водночас з 1998 р. працював завідувачем кафедри архівознавства, професором Київського національного університету культури і мистецтв. З квітня 2000 р. — директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Обирався членом виконкому Міжнародної ради архівів та заступником голови Європейського бюро архівів,

головою Спілки архівістів України. Член колегії Держкомархіву України, член редколегій: журналу «Архіви України», міжвідомчого збірника наукових праць «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство», історико-меморіального серіалу «Книга пам'яті України — місто-герой Київ», багатотомного видання «Літопис Української Повстанської Армії», керівник колективу авторів-упорядників науково-популярного довідника «Україна партизанська. 1941—1945 рр.», один з упорядників книги «Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів». Лауреат премії Національної Академії наук України (2005).

У процесі створення Організації Об'єднаних Націй значну роль відіграла Сан-Франциська конференція, яка проходила 24 квітня — 26 червня 1945 р. У роботі цього представницького форуму, який скликаний за рішенням Кримської (Ялтинської) конференції, взяли участь п'ятдесят держав. На порядку денному стояло одне питання — про розробку Статуту міжнародної організації для підтримання миру та безпеки. Було створено чотири основні комісії: з підготовки загальних поло-

жень статуту ООН; положень про склад, права та обов'язки Генеральної Асамблеї ООН, Економічної і Соціальної Ради ООН та Ради з опіки; з підготовки положень про склад, функції та повноваження Ради Безпеки ООН; з розгляду правових проблем.

Основні дискусії на конференції велися навколо визначення прав Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН. Зокрема, пропонувалось надати Генеральній Асамблеї такі ж права, як і Раді Безпеки, та зробити її найвищим органом, підпорядкувавши їй Раду Безпеки. Проти цієї пропозиції виступили делегації СРСР, УРСР, БРСР.

Українську делегацію на конференції очолював нарком закордонних справ УРСР Дмитро Мануїльський. Підготовлений дипломатом звіт про діяльність делегації — це історія з перших вуст, що відтворює політичну ситуацію на міжнародному форумі.

Документ публікується вперше.

Сов. секретно

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

товарищу Н. С. Хрущеву

О Т Ч Е Т

делегации УССР на конференции в Сан-Франциско о проделанной работе

І. Обстановка конференции

Конец войны в Европе, полный разгром немецко-фашистской армии, беспримерное в истории поражение Германии и решающая роль Красной Армии в деле победы над ней, вызвали страх в правящих кругах США перед последствиями этой победы.

Эти круги боятся выросшего в глазах широких масс американского народа авторитета СССР, боятся той роли, которую СССР начинает играть в Европе, боятся тех требований, которые выставит СССР на будущей мирной конференции, боятся того широкого демократического движения, которое под влиянием победы СССР наметилось в Европе, в Англии, США и в

других странах. Отсюда усиление антисоветской кампании, которая резко наметилась в США.

Но политика правящих классов США страдает двойственностью. С одной стороны, они стремятся всеми средствами подорвать авторитет Советского Союза, с другой стороны, они вынуждены считаться с настроениями широких масс американского народа, увидевшего в ходе войны подлинное лицо Советского Союза, как избавителя человечества от фашистской чумы.

Еще по неостывшим следам войны шла конференция в Сан-Франциско, еще слишком свежо в сознании народов то, что сделал Советский Союз для освобождения их от гитлеровского ига. Характерно, что те самые делегаты, которые на заседании комитетов произносили резкие речи против права «veto», в частных разговорах на приемах рассыпалась перед советскими делегатами в похвалах Советскому Союзу и его Красной Армии, давая при этом не особенно лестные характеристики боеспособности других союзных войск.

И это было не только трафаретное дипломатическое лицемерие прожженных политиканов, но такие заявления отражали широко распространенное мнение даже среди людей, не особенно дружелюбно настроенных к СССР.

Двойственность политики США отразилась и на поведении американцев на самой конференции. Открыто на самой конференции, поскольку это было необходимо для успеха конференции, американская делегация совместно с английской делегацией, выступала за сотрудничество с Советским Союзом, но за кулисами как американцы, так и англичане вели подрывную работу, чтобы всячески умалить роль Советского Союза, изолировать советскую делегацию на конференции и свести ее на положение французской или китайской делегации, как известно, игравших второстепенную роль в Пятерке.

Внешне борьба, происходившая на конференции, проходила под знаком требований «малых наций» расширить полномочия Генеральной Ассамблеи и ограничить «право «veto» великих держав.

На деле это была борьба Союзной делегации с американцами и англичанами и пассивно плетущимися в их хвосте китайцами и французами. Ни американцы, ни англичане не были согласны с Ялтинской формулой, но не могли открыто выступать против нее. Они действовали через подставных лиц, создав блок

из австралийцев, новозеландцев, бельгийцев и голландцев с латино-американскими странами. Блок этот возглавлял австралийский министр иностранных дел Эвет, отчасти новозеландский премьер Фрезер и бельгиец Ролен, сделавшие себе спекуляцией на защите прав «малых наций» политическую карьеру. Как Эвет, так Фрезер и Ролен были самые многословные ораторы на конференции и им принадлежит сомнительная заслуга затяжки конференции на два месяца.

Как американцы, так и англичане, обеспечив себе подавляющее большинство на конференции при помощи Чапультепской конференции¹ американских стран, имперской конференции в Лондоне, а также созданием арабской лиги, не опасались расширения прав Ассамблеи и могли свободно разыгрывать роль «демократов», которые де только под давлением Советского Союза вынуждены ограничивать полномочия Генеральной Ассамблеи.

Вся эта игра была шита белыми нитками, и американец Конноли, и англичане Кадоган, Галифакс² и Кернборн произносили речи в защиту Ялтинского соглашения, но они старались быть неубедительными и не без удовольствия наблюдали как их слабая аргументация критикуется и разбивается красноречивыми из латино-американских стран. В сущности они добивались если и не отмены Ялтинской формулы, то внесения в нее таких ограничений, которые бы позволили впоследствии поставить Советский Союз в невыгодное и тяжелое положение в Организации Объединенных Наций.

В сущности говоря, на конференции действовали три органа: во-первых, официальные комитеты и комиссии, где происходили дебаты, это было зрелище для публики, для прессы, для кино. Во-вторых, заседания Большой Пятерки, где фактически разрешались основные вопросы конференции.

Этот орган фактически был орудием нашего воздействия на конференцию. Здесь Союзная делегация обычно добивалась того, что после бесконечных прений на комитетах, наконец принималось решение, согласованное с правительством СССР. Это обстоятельство обуславливало авторитетность заявлений Советской делегации.

Все отдавали себе отчет на конференции в том, что Советская делегация не бросает слов на ветер, что то, о чем она заявляет в той или иной форме, будет проведено конференцией.

Выступления Советской делегации, как правило, были немногословны, спокойны, обдуманы, взвешены и целеустремленны. Твердость ее линии резко отличала ее от американо-английских партнеров.

Наконец, на конференции действовала за кулисами мафия, всякого рода мелкотравчатые интриганы типа Эвета³, Ролена и делегатов латино-американских стран. Эвет получал указания от англичан, латино-американцами управлял вне конференции — Рокфеллер. Работа, проводимая этой мафией, была крайне груба и особенно это ярко бросалось в глаза при голосовании. Предложения Советской делегации, как правило, собирали на окончательной стадии работ конференции две трети голосов, ни одним голосом больше, ни одним голосом меньше при одной трети воздержавшихся. Даже самому неискущенному политику было видно, что голосование в таких случаях проходило по разверстке, причем те делегаты, которые наиболее резко выступали против советских предложений, голосовали за эти предложения, а те, которые занимали примирительную позицию, голосовали либо против, либо воздерживались.

Эта мафия была органом воздействия на конференцию англичан и американцев. Ее приводили в действие всякий раз, когда англичане и американцы старались нажать на Советскую Делегацию и добиться у нее тех или иных уступок на конференции, после заседаний Большой Пятерки она подымала шум, открывала вновь дискуссию по, казалось уже, решенным вопросам.

Ей на помощь приходила печать, раздувая всячески значение выступлений «малых наций» и обвиняя Советскую делегацию в несговорчивости и перекладывая ответственность за затягивание конференции на нас.

Однако было бы неправильно представлять себе дело так, что представители малых стран только выполняли задания их хозяев. Каждое из малых государств, плетущееся в орбите влияния Англии или США, имело и свои местные претензии к конференции.

Чилийцы ратовали за соблюдение договоров потому, что боливийцы, вопреки заключенному договору, стараются забрать у них какой-то порт. Боливийцы не приемлют поправки чилийцев, так как они собираются таки захватить этот порт.

Египтяне добиваются включения в устав пункта о пересмотре договоров потому, что таким путем надеются освободиться из-под английского протектората. Канада и другие доминионы Англии, удовлетворенные своим нынешним положением, защищают пункт о нерушимости договоров. Сирия, Ливан, Ирак, Абиссиния требуют упоминания в разделе об «опеке» о праве самоопределения народов и независимости их. Бельгийцы и голландцы, имеющие колониальные владения, выступают против такого требования. Новозеландцы при поддержке австралийцев, боящиеся захвата их в будущем Америкой, настаивают на том, чтобы в уставе фигурировало обязательство всех членов организации взяться за оружие, если один из них подвергнется нападению. Не говоря уже о больших, но средние и часть малых государств выступают против этого предложения из опасения, что их будут втягивать в конфликты, разыгрываемые на других континентах в самых отдаленных пунктах земного шара. Бразилия, желающая вырваться из под экономической кабалы США, требует чтобы в уставе фигурировала не только ссылка на политическую, но и на экономическую независимость стран. Панама, Гондурас и другие мелкие приживалы американского империализма выступают против этой поправки и вносят предложения о подготовке организацией специальной хартии человеческих свобод.

Коротче говоря, каждая из этих делегаций хочет свои особые локальные интересы положить в основу устава международной организации, отягчая его ненужными подробностями и взаимно-противоречащими пунктами.

Необходимо подчеркнуть, что слабость работы Советской делегации состояла в том, что она игнорировала эти мелкие противоречия, рассматривая образовавшийся блок малых государств, как сплошную реакционную массу.

Если взять делегации по их отношению к СССР, то можно установить четыре группы:

во-первых, резко враждебная группа, сюда относятся бельгийцы, голландцы, мексиканцы, делегаты Кубы и Колумбии, не говоря уже об Аргентине;

во-вторых, группа враждебная, но пытающаяся заигрывать с нами, к ней можно отнести новозеландцев во главе с премьером Фрезером; австралийцы, возглавляемые Эветом; канадцы,

сирийці, Гондурас, Панама і кое-які інші делегації латиноамериканських країн;

в-третьєх, група колаблюючихся, до якої примыкали греки, датчани, норвежці, частини чилійці, делегація Південної Африки во главе со Сметсом, Абиссинія, Ірак, Іран, Лівія, Еквадор, Венесуела, Бразилія і інші, в тому числі турки, сильно лебезивші перед нами.

Наконець, просоветська група, включавша помімо трьох советських делегацій, югославів і чехословаків.

Уже це одне обставина вимагало диференційованого підходу до малим країнам.

А между тем у нас не было достаточной гнучкості і маневренності, чтобы, играя на противоречиях малых стран, подрывать этот блок, сколоченный англичанами и американцами и нащупывать, таким образом, пути контакта и сближения с малыми странами.

Мы слишком честно защищали текст Думбартон-Окса⁴ не только в пунктах, выгодных для нас, но и вообще текст как таковой и тем самым дали возможность англичанам и американцам разыгрывать из себя защитников малых наций.

Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1447. — Арк. 21—27. Оригінал.

¹ Чапультепекський акт — (міжамериканська декларація взаємної допомоги та солідарності) ухвалений 6 березня 1945 р. резолюцією Міжамериканської конференції з проблем війни та миру, яка відбувалася 21 лютого — 8 березня 1945 р. у Мехіко (Мексика) за участі представників США та латиноамериканських держав. Набув чинності 8 березня 1945 р. Його основні положення було закріплено в Ріо-де-Жанейро в договорі 1947 р. та Статуті Організації американських держав.

² Галіфакс Едуард Фредерик Ліндлей Вуд, барон Ірвін (16 квітня 1881 — 23 грудня 1959) — британський громадсько-політичний і державний діяч, дипломат. У 1941—1946 рр. — посол Великої Британії у США, брав участь у роботі Сан-Франциської конференції.

³ Еватт Герберт Вір (30 квітня 1894 — 2 листопада 1965) — австралійський громадсько-політичний і державний діяч, дипломат. У 1941—1949 рр. — міністр закордонних справ Австралійського Союзу, очолював делегацію Австралії на Сан-Франциській конференції.

⁴ Думбартон-Окс конференція відбувалася 21 серпня — 7 жовтня 1944 р. у Вашингтоні у резиденції Думбартон-Окс і визначила засади створення універсальної міжнародної організації для повоєнного світу.

Ялтинська конференція: погляд через десятиліття

Народився 8 лютого 1954 р. у с. Бирзуловому Новомиргородського району на Кіровоградщині. Закінчив 1978 р. з відзнакою історичний факультет Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ у Москві, докторантуру Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України в Києві 1994 р. Кандидатську дисертацію захистив у січні 1987 р., докторську — в січні 1995 р.

Працював у 1978—1987 рр. на звільненій комсомольській роботі, у 1987—1996 рр. — у системі Національної Академії наук України — науковим, старшим науковим співробітником у Відділі наукової інформації із суспільних наук, провідним науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин. У 1996—1997 рр. — в апараті Адміністрації Президента України — голов-

ним консультантом Управління внутрішньої політики. У 1997—2000 рр. — на дипломатичній роботі — радник-посланник Посольства України у Федеративній Республіці Німеччині. У 2000—2004 рр. — директор Інституту соціальних наук та міжнародних відносин Міжрегіональної Академії управління персоналом, завідувач кафедри історії філософії та культурології. З вересня 2004 р. — декан факультету підвищення кваліфікації Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України. Має понад 200 наукових праць з проблем повоєнного облаштування Європи, зокрема Німеччини, України, з питань політичних перетворень в нашій державі за доби незалежного сходження. Автор і співавтор кількох монографій, в їх числі «Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини у 1970—1990 рр.», «Порівняльний аналіз політичних структур України і Австрії», «Політична система сучасної України», «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти», «Глобальні трансформації і безпека розвитку», а також є співавтором підручників для студентів вузів, рекомендованих МОН України: «Політологія» — 1998 і 2001 рр., «Геополітика» — 2004 р. і «Політична історія України ХХ століття» — передана до видавництва. Публікувався в Австрії, Греції, Німеччині, Польщі та Росії. Нагороджений у 2004 році знаком Міністерства освіти і науки «Відмінник освіти України».

Нинішній 2005 рік стане надзвичайно насиченим вагомими подіями з огляду на 60-річний ювілей вікопомної дати всього людства — завершення Другої світової війни. Однією із перших подій ювілейних відзначень стає 60-річний ювілей Ялтинської (Кримської) конференції глав урядів трьох союзних держав антигітлерівської коаліції: СРСР, США і Великобританії, що проходила 4—11 лютого 1945 р.

Саме відзначенню цієї дати приурочувалося ряд заходів у Криму: міжнародна наукова конференція, виставки, планувалося відкриття пам'ятника лідерам держав-учасниць конференції, урочистості тощо. Однак мова не про це, хоч ювілей такої події молода українська держава мала б використати з максимальною потужністю. Адже Ялта — це вельми значна подія світової історії, а рішення конференції — суттєва складова геополітичного облаштування повоєної Європи, та й світу в цілому. З рішень Ялтинської конференції пов'язаний новітній вихід України на міжнародну арену, її участь у заснуванні Організації Об'єднаних Націй.

Саме тому варто з висоти сучасної історичної доби проаналізувати як перебіг тогочасних подій, так і значення та роль подальшого втілення рішень Ялтинської 1945 р. конференції Великої трійки союзних держав. Адже, попри різні точки зору й розбіжні оцінки, історичні рішення держав-переможниць справили великий вплив на подальше повоєнне облаштування континенту.

Ялтинська конференція Великої трійки проводилася з метою координації планів завершення розгрому нацистської Німеччини і її союзників, вироблення основних принципів післявоєнного облаштування світу. Ця конференція була другою після Тегеранської (1943) та передувала наступній, і останній, Берлінській (Потсдамській) середини 1945 р. На ній були присутні: Голова РНК СРСР — Й. В. Сталін, президент США Ф. Д. Рузвельт, прем'єр-міністр Великобританії У. Черчілль, а також керівники зовнішньополітичних відомств цих держав, начальники вищих воєнних штабів, радники. До речі, делегації США і Великобританії разом із допоміжним складом налічували майже 700 службовців, а вся кількість учасників, відповідного супроводу союзників, що прибули в Крим, сягала понад 2500 осіб.

Проходила конференція неподалік Ялти у Лівадійському палаці. За пропозицією У. Черчілля мала умовне найменування

«Аргонавт». Незважаючи на серйозні розбіжності з низки проблем між СРСР з одного боку, США і Великобританією — з іншого, учасники конференції ухвалили вельми важливі рішення, які відповідали інтересам антигітлерівської коаліції. Узгоджені ялтинські рішення, а згодом потсдамські стали доленосними не лише для конкретно-історичного часу завершення Другої світової війни. Вони значно масштабніші, важили й важать значно більше, а саме: як передумова майбутнього світопорядку чимало з них залишаються й нині наріжними складовими збереження миру на планеті.

Серед фахівців існує чимало різних підходів щодо оцінок тогочасних подій та власне самих рішень, ухвалених Ялтинською конференцією Великої трійки. Зазначу, що широкий спектр оцінок та бачення не лише самих рішень, а й їх наслідків з певними застереженнями можна поділити на дві частини. До першої належать оцінки фахівців, які виходять з контексту епохи, конкретних реалій завершення Другої світової війни. До другої — ті, що розглядають події з часового виміру сучасної доби, прагнучи більш точно оцінити та зрозуміти те, що відбулося на історичній міжнародній конференції держав-переможниць. Особливо такі підходи обстоюють ті, хто схильний брати здебільшого до уваги наступний, повоєнний перебіг подій на континенті: встановлення режимів так званої народної демократії у східноєвропейських країнах, розкол Німеччини і Європи тощо.

Зазначу, що для міжнародних відносин, крутих поворотів чи історичних зламів її варто перш за все розглядати в історичному контексті. Загалом жодної визначної події не можна до кінця з'ясувати, якщо аналізувати її окремо від того широкого історичного та політичного тла, в контексті якого це відбувалося. Варто брати до уваги генезу тих чи інших явищ, подій, наслідків, які вони викликали, або тих, які від них очікувалися. Врахування всіх складових уможливить зрозуміти не лише суть подій і їхні наслідки, а також мотивацію малих чи великих перекручень, які часом поставали за неординарними подіями. У цьому плані Ялтинська конференція посідає особливе місце. Нашарувань, суб'єктивізму, відвертих спекуляцій навіть у спогадах про цю визначну подію з'явилося з 1945 р. досить багато. До них додався ще й великий шар тлумачень за доби так званої холодної війни. В багатьох випадках й нині до цього додають-

ся перекручення, свідомі спотворення фактів про реальний розклад воєнно-політичних сил.

Узагальнюючи передумови зустрічі Великої трійки, прийняті нею рішення в лютневі дні 1945 р., слід виділити два великих блоки питань. По-перше, узгодження воєнних та воєнно-політичних рішень стосовно держав осі, тобто агресорів: нацистської Німеччини, фашистської Італії і мілітаристської Японії. По-друге — це обговорення й відповідні рішення щодо наступного повоєнного облаштування як континенту, так і механізму запобігання агресії та зміцнення миру на планеті у майбутньому.

Ялтинська (Кримська) конференція союзних держав була другою із трьох історичних зустрічей лідерів Великобританії, Радянського Союзу і США, присвячених повоєнному устрою світового порядку. У 1943 році в Тегерані Рузвельт, Сталін і Черчилль обговорювали проблему, як розгромити Третій рейх Німеччини, у Потсдамі в липні—серпні 1945 року союзники вирішували, як облаштувати — тобто поділити — Німеччину. У Ялті ж було ухвалено основні рішення про майбутній розділ світу між країнами-переможницями.

На час Ялтинської конференції крах гітлерівського нацизму сумнівів уже не викликав, перемога над Німеччиною була лише питанням часу. Доля Японії теж не викликала особливих питань, бо Америка вже контролювала майже весь Тихий океан. Тож глави трьох великих держав мали погодити воєнні плани щодо розгрому спільного ворога і домовитися про загальну політику стосовно Німеччини. «Нашою непохитною метою, — говорилося в комюніке, — є знищення німецького мілітаризму й нацизму і створення гарантій того, що Німеччина ніколи більше не зможе порушити мирне життя усього світу». Лідери трьох держав на Ялтинській конференції, детально розглянувши становище на фронтах, погодили майбутні бойові операції на європейському театрі воєнних дій. Також вони виробили спільну політику щодо беззастережної капітуляції Німеччини.

Говорячи про це, необхідно мати на увазі реальний внесок держав-учасниць у боротьбу з ворожим блоком. Адже грандіозний за своїми масштабами та значенням наступ Червоної Армії вирішальним чином наближав остаточний розгром нацистської Німеччини. За 18 днів наступу в січні 1945 р. радянські війська просунулися на 500 км в напрямку головного удару. Радянська Армія вийшла на Одер й зайняла Сілезький промисловий

район. Бої точилися вже на території самої Німеччини, готувався наступ безпосередньо на Берлін. Румунія і Болгарія були звільнені, завершувалися бої в Польщі, Угорщині та Югославії.

Англо-американські війська, відкривши другий фронт, звільнили більшу частину Франції, Бельгію, частину Нідерландів і теж підійшли до кордонів Німеччини. Слід враховувати, що наступальні операції союзних військ відрізнялися повільними темпами й окремими невдачами: у випадку контрнаступу німецьких військ з 16 грудня 1944 р. в Арденах та з 1 січня 1945 р. в Ельзасі Англія та США були не в змозі своїми силами зупинити ворожий наступ. Об'єднання зусиль союзників виправили становище, значення спільної боротьби було, безперечно, відчутним і зрозумілим імперативом союзників.

Стратегічне і політичне становище гітлерівського рейху стало катастрофічним, а його воєнно-економічний потенціал різко впав. Звичайно, ніхто вже не сумнівався у тому, що війна в Європі наближалася до довгоочікуваного завершення. На Далекому Сході Японія знаходилася не в такому відчайдушному становищі, але неминучість її поразки також ставала очевидною. Союзники вважали, що війна проти мілітаристської Японії завершиться не раніше, як через 18 місяців після завершення війни в Європі. Вони були зацікавлені в тому, щоб СРСР своєю воєнною участю наблизив перемогу над японським агресором, яка уявлялася їм ще досить далекою.

Варто взяти до уваги і той факт, що міжнародна обстановка на завершальному етапі Другої світової війни багато в чому визначалася наростанням національно-визвольного руху народів Європи, Азії та інших континентів. Ці чинники світового розвитку дійсно справили значний вплив на повоєнне облаштування світу. Звичайно, підхід союзників до перспектив повоєнного перебігу подій багато в чому був відмінним. Англо-американські правлячі кола, добиваючись розгрому Німеччини й звільнення країн від окупації, водночас вважали за необхідне зберегти капіталістичні порядки. Натомість Радянський Союз небезпідставно сподівався, що на звільнених Червоною армією просторах мають встановитися нові суспільно-політичні відносини. Аргументів на користь такого бачення перспектив додавали такі чинники: попередні правлячі режими у країнах, що звільнювалися від німецької окупації, здебільшого втратили авторитет; натомість

більші шанси мали політичні сили, які боролися з окупаційним режимом чи його прибічниками.

Радянський Союз мав велику й відчутну моральну підтримку і перевагу в очах народів, які звільнялися від коричневої чуми, ще й з огляду на те що неймовірно висока була вага і внесок СРСР у війні із загарбниками. Звичайно, наявність принципів відмінностей у розумінні цілей війни і в підході до проблем повоєнного облаштування Європи та всього світу знаходила відображення як у війсьній стратегії, так і в сфері зовнішньої політики і дипломатії провідних держав антигітлерівської коаліції.

Великим завоюванням узгодженої дипломатії стало підписання Декларації про звільнену Європу, у якій встановлювалися відповідні принципи політики антигітлерівської коаліції у відношенні народів, що звільнилися від фашизму. Декларація підтвердила право народів цілком знищити залишки фашизму і нацизму, створити демократичні установи за власним вибором. На конференції були прийняті рішення: про створення окупаційних зон у Німеччині й утворення контрольного органу з головнокомандуючими військами окупаційних держав; принципове рішення про виплату Німеччиною репарацій. СРСР наполягав, щоб Німеччина і її сателіти в буквальному значенні заплатили за війну. Союзники визначилися, що репарації сягнуть 20 млрд доларів і будуть сплачені країнам, які постраждали від нацистської агресії. В Ялті США і Великобританія погодилися в майбутньому віддати Москві 50 відсотків усіх репарацій.

В роки повоєнного протистояння, а подекуди й зараз лунають закиди на рахунок того, що союзники поступилися радянському лідеру Й. Сталіну, що він вдало використовував прихильність Ф. Рузвельта та розбіжності останнього з У. Черчиллем. За нашою оцінкою, якщо це хоч трохи так, то в цьому висновку не враховані всі чинники тогочасної політичної обстановки. Навіть побіжний погляд на розклад сил союзників і їх реальну вагу в боротьбі з ворогами дає всі підстави говорити про адекватність ставлення союзників до Сталіна і відповідного впливу СРСР на рішення з питань, які розглядалися. Великий авторитет та воєнна вага СРСР сприймалася як очевидна дійсність.

Допоміжними аргументами на користь такої оцінки можуть слугувати й побіжні факти. Президент США і голова уряду Великобританії з розумінням поставилися до того, що радянсь-

кий керівник не зможе виїхати на зустріч за межі своєї держави. Як свідчить у спогадах У. Черчілль, президент Ф. Рузвельт «з радістю погодився прилетіти в Крим й зустрітися в Ялті, яка йому здається зручним місцем на Чорному морі». Президент телеграфував англійському прем'єр-міністру: «Я все ще сподіваюся, що воєнне становище дозволить маршалу Сталіну зустріти нас на півдорозі». Також показником реально шанобливого ставлення до дядечка Джо (як між собою ці два лідери називали Сталіна) було те, що вони погодилися взяти з собою своїх дочок з огляду на заплановане прибуття маршала Й. Сталіна до Криму з дочкою Світланою. Проте дочка радянського лідера зі зміною обставин не прибула до Криму. А дочки керівників союзних держав все ж таки розділили нелегкі шляхи подорожі своїх батьків.

Водночас союзники розуміли, що вони мають унікальний шанс установити свої правила гри: вперше в історії в 1945 році в руках всього трьох супердержав знаходилася практично вся Європа, і не лише вона. Тож вельми спокусливою і разом з тим нагальною поставала потреба провести нові державні кордони на території, яка ще недавно була завойована і контролювалася гітлерівським третім рейхом. Заодно потрібно було встановити неофіційні, але загальновизнані всіма сторонами демаркаційні лінії між сферами впливу союзників.

Ця робота загалом була почата ще в Тегерані. Пізніше, у жовтні 1944 р., як пише у своїх мемуарах прем'єр-міністр Великобританії, на зустрічі з господарем Кремля У. Черчілль запропонував відсотки впливу СРСР і Англії (у згоді з США) щодо відповідних країн, ще окупованих Німеччиною. Й. Сталін погодився з цими пропозиціями.

По-друге, три великі союзні держави прекрасно розуміли, що після зникнення загального ворога змушене об'єднання зусиль західних країн і радянських більшовиків утратить всілякий сенс. Імперативно впливала необхідність завести процедури, що могли б гарантувати хоча б відносну непорушність проведених уже в самому близькому майбутньому на карті світу розмежувальних ліній, офіційних кордонів.

Саме тому в Ялті була підписана Декларація про звільнену Європу, документ, що визначив принципи політики переможців на відвойованих у країн осі територіях. Він припускав, зокрема, відновлення суверенних прав народів цих територій, а та-

кож право союзників спільно допомагати цим народам «поліпшувати умови» для здійснення цих прав. Утім, ідея про спільну допомогу, як і очікувалося, не стала реальністю: кожна держава-переможниця мала владу лише на тих територіях, де розташовувалися її війська.

У Ялті із завданням визначення кордонів звільнених народів Європи лідери коаліції справилися добре. Рузвельту, Черчіллю і Сталіну вдалося знайти спільну мову практично з усіх питань. Більше того, історичні документи свідчать, що особливо важких і нездоланих протиріч з більшістю з них не виникало. СРСР одержав західний кордон з Польщею по так званій лінії Керзона, встановленій ще в 1920 році. Фактично кордон повернувся до довоєнного стану, коли згідно Пакту Молотова-Ріббентропа Німеччина і СРСР розділили Польщу.

Звичайно, польське питання належало до найбільш складних з тих, що обговорювалися на конференції. Союзники були єдині у прагненні досягнути угоди про повоєнне створення сильної, демократичної Польщі. Складнощі викликали підходи сторін щодо реорганізації польського уряду на широкій соціально-політичній базі. Певні дискусії велися навколо питання встановлення кордонів Польщі на заході по Одеру і Нейсе, а на сході — по «лінії Керзона», а питання про розширення території Польщі на півночі і заході було конкретизовано на Потсдамській конференції 1945 р. Але пакетний підхід до всього кола питань повоєнного облаштування Польщі сприяв подоланню різних бачень Сталіна та Черчілля.

Обговорювалося також і балканське питання, зокрема ситуація в Югославії і Греції. Виходячи ще з домовленостей Черчілля й Сталіна у жовтні 1944 р. в Москві, Лондон вирішував долю греків (у результаті чого пізніше зіткнення між комуністичними і прозахідними формуваннями в цій країні були вирішені на користь останніх), а СРСР — у Югославії. Стосовно повоєнного облаштування останньої конференція прийняла рекомендації щодо ліквідації монархії в країні і розпуску королівського емігрантського уряду в Лондоні, щодо створення уряду та парламенту країни. Іншими словами, було фактично визнано, що владу в Югославії одержать промосковські угруповання Йосипа Броз Тито, яким, щоправда, рекомендували взяти в уряд представників демократичних сил.

Також було прийнято Кримську угоду трьох великих держав з питань Далекого Сходу. В окремому документі принципово вирішувалася доля цього регіону. Так, угода передбачала вступ СРСР у війну проти Японії через 2–3 місяці після закінчення війни в Європі. Тоді обумовлювалися наступні позиції: збереження існуючого становища в МНР; повернення СРСР Південного Сахаліну й усіх прилеглих до нього островів, відторгнених у Росії в результаті російсько-японської війни 1904–1905 рр., а також передача Москві всієї гряди Курильських островів; інтернаціоналізація торгового порту Дальний (Далянь), відновлення оренди Порт-Артура (Льюйшунь) як воєнно-морської бази СРСР, експлуатація разом з Китаєм Китайсько-Східної і Південно-Маньчжурської залізниць. Ці умови стали конкретними доповненнями до рішень Каїрської конференції 1943 р. і були оформлені як окреме рішення Ялтинської конференції.

Особливе значення Ялтинської конференції Великої трійки полягає в тому, що саме на ній була започаткована ідея Організації Об'єднаних Націй. Союзники — хто більше, хто менше — вбачали потребу створення міждержавної чи навіть міжнародної організації, здатної запобігти спробам змінити встановлені межі своїх сфер впливу. Саме на конференціях переможців у Тегерані і Ялті і на проміжних переговорах у Думбартон-Оксі — історичній садибі Вашингтона — була сформована ідеологія майбутньої Організації Об'єднаних Націй.

Якраз у Ялті союзники, так би мовити, розподіляли портфелі — формували кількісні та якісні підходи щодо функціонування майбутньої ООН, розподіляли місця постійних членів Ради Безпеки з правом вето і дискутували, а іноді навіть торгувалися, скажімо, про кількість радянських республік, які мали право бути членами ООН. І саме в ялтинських документах з'явилася дата 25 квітня 1945 р. — початок Сан-Франциської конференції, яка протягом двох наступних місяців напрацювала Статут ООН. Саме ООН і стала символом та формальним гарантом післявоєнного світопорядку, організацією авторитетною, іноді навіть досить ефективною в розв'язанні міждержавних проблем.

Заява «Єдність в організації світу, як і у веденні війни» стала підсумковим документом конференції. У ньому керівники СРСР, США і Великобританії погодилися зберігати і відстоювати в майбутньому мир. Важливе місце на конференції союз-

ники приділили питанням повоєнного світоустрою, проблемам запобігання війни. Лідери держав-переможниць передбачили положення про те, що в основу роботи майбутнього постійного органу ООН — Ради Безпеки — ляже принцип однакості провідних держав.

Великі держави висловилися за продовження співробітництва, яке здійснювалося в роки війни. Для цього визначили також механізм: постійні консультації міністрів закордонних справ трьох держав-переможниць. Отож усі рішення Ялтинської конференції націлювалися на найскоріший розгром агресорів та унеможливлення або запобігання в подальшому воєнних зіткнень чи широкомасштабних воєн на континенті і в світі.

Слід зазначити, що в науковій літературі побутує твердження про те, що Сталін під час Ялтинської конференції, як і в Тегерані, спритно грав на протиріччях між англійцями й американцями і на довірі, яку мав до нього Рузвельт. Дехто стверджує, що протягом тижня переговорів було вирішено, найчастіше на користь СРСР, ряд фундаментальних питань: принципів діяльності ООН, східних кордонів Польщі та її повоєнного управління тощо.

На користь такого твердження наводиться низка фактів. Сталін прийняв пропозицію американського президента про те, що «ніякий постійний член Ради Безпеки не може користуватися правом вето при розгляді конфлікту, в якому він бере участь». На думку Рузвельта, радянська позиція «була великим кроком уперед, що позитивно сприйметься народами усього світу». В обмін на ці поступки, незначні в очах Радянського Союзу, але важливі для американського президента з точки зору формування нової рівноваги у післявоєнному світі, радянська сторона домоглася бажаних результатів у питанні членства радянських республік в ООН. Якщо раніше Радянський Союз вимагав для себе на попередніх переговорах про формування цієї міжнародної організації 16 місць — для всіх союзних республік, то в Ялті задовольнився чотирма, а потім і трьома місцями (РРФСР, Україна і Білорусія).

Також вигідним для Радянського Союзу було прийняте рішення стосовно східного кордону Польщі, який мав пройти по «лінії Керзона». Іншими словами, стверджують науковці, узаконювався перенесений у 1939 р. західний кордон СРСР.

Стосовно уряду Польщі передбачалося, що до прорадянського Люблінського комітету мають увійти «інші демократичні польські лідери за кордоном», який складе ядро майбутнього уряду національної єдності. Цей уряд займеться якнайшвидшою організацією вільних виборів. Весь процес буде здійснюватися під наглядом Московської комісії за участю Молотова і послів США і Великобританії в СРСР. Не викликав великих суперечок принцип військової окупації Німеччини. За пропозицією Черчілля Сталін погодився на виділення французької зони за рахунок англійської і американської окупаційних зон. Натомість питання про майбутнє Німеччини, можливий її розподіл, по якому існували розбіжності між Рузвельтом і Черчіллем, було передано на розгляд спеціальної комісії.

Побоюючись можливого затягування війни з Японією, Рузвельт запропонував Сталіну дуже вигідні умови в обмін на відкриття СРСР воєнних дій проти Японії через три місяці після капітуляції Німеччини. Нарешті західні союзники визнали обґрунтованість пред'явлених СРСР вимог по репараціях: 10 млрд доларів (половина загального обсягу репарацій з Німеччини), одержання яких складалося б з вивезених товарів і капіталів, використання робочої сили. Однак надалі міжсоюзницька комісія, що працювала в Москві, не змогла дійти згоди у цьому питанні.

Слід особливо наголосити, що на Кримській конференції СРСР досяг піка своєї могутності, апофеозу міжнародного впливу. З формальної точки зору згодом (наприклад, у 70-ті роки) Москва, що володіла потужним ядерним арсеналом і контролювала приблизно половину світу, була значно сильнішою. Однак ніколи геополітичні прагнення Кремля не ґрунтувалися на такому реально міцному фундаменті, як у лютому 1945-го. Союзники хоч і без ентузіазму, але визнали свою залежність від Сталіна і його моральне право, здобути кров'ю мільйонів радянських людей, на участь у глобальному розділі сфер впливу. Такого в повоєнній історії більше не траплялося.

Підтвердженням тогочасної сили, навіть могутності СРСР слугують міркування У. Черчілля стосовно непосильності одноосібно здійснювати окупацію західних територій Німеччини у випадку реалізації підходу Ф. Рузвельта, що США обмежить-ся двома роками присутності в окупаційній зоні. Черчілль пише у своїх спогадах, «якщо американці покинуть Європу, Англія

змушена буде сама, без сторонньої допомоги, окупувати всю західну частину Німеччини. Така задача була б нам зовсім не під силу. Саме тому на початку нашого засідання 6-го лютого я наполягав на тому, що французи мають розділити з нами тяжку участь...»

Сталін, відповідаючи на запитання Черчілля, дав оцінку діям тогочасної Німеччини, яка все ще тримала танкові дивізії у Будапешті. Він сказав, що німці так і «не зрозуміли, що більше не є світовою державою й не можуть тримати війська там, де їм спаде на думку». Іншими словами, за оцінками реально мислячих політиків, лише могутня світова держава може дозволити собі нести нелегку ношу — тримати війська там, де є потреба чи необхідність. Як показав наступний перебіг подій, тогочасний Радянський Союз міг собі дозволити таку політику.

Міжнародне становище СРСР після війни, у якій він переміг ціною великих утрат, було найвищою мірою парадоксальним. Держава знаходилася в повній економічній розрусі. У той же час її лідери мали законне право претендувати на провідну роль у житті світового співтовариства. На Радянський Союз працював своєрідний «ефект Сталінграда» як у суспільній свідомості, так і серед еліти країн-союзників. Тим часом співвідношення сил було для СРСР чи не найгіршим за увесь час його існування, хоч і мав великі переваги на обширній території більшої частини Європи, а армія за чисельністю займала перше місце у світі. У той же час у сфері військових технологій США і Великобританія випереджали СРСР, промисловий потенціал якого за роки війни зазнав великих втрат.

Таким чином, СРСР переживав гостре протиріччя між видимою ситуацією і реальним розкладом сил. Радянські керівники чудово усвідомлювали це положення, що змушувало їх переживати сильне почуття вразливості, але в той же час вони вважали, що СРСР став однією з великих держав. Отож повоєнне включення Радянського Союзу в міжнародну сферу характеризувалося великою нестабільністю. У цій ситуації ставали можливими два підходи: перший допускав зусилля по збереженню «великого альянсу», створеного в роки війни, і одержання перепочинку для реконструкції і розвитку економіки; другий робив еквівалент військової противаги з придбання «застав безпеки» за допомогою розширення сфери радянського впливу. Ці два взаємовиключні підходи припускали протилежні сприй-

няття «інших». Вони відбивалися на позиціях, що дискутувалися в партійному керівництві СРСР. Перший, що захищався в 1945 р. групою Жданова-Вознесенського, виходив із традиційної тези про неминучість розвитку в мирний час «міжімперіалістичних протиріч», насамперед між Великобританією і США. За їхнім баченням, це мало дозволити СРСР вести, як і в довоєнні роки, витончену дипломатичну гру в багатополюсному світі і перешкоджати утворенню «єдиного імперіалістичного фронту». Другий підхід, підтримуваний Сталіним і Маленковим, виходив із припущень про неминучу кризу, що змете капіталістичну систему. Проте ця криза відсовувалася у віддалене майбутнє. Визнавалося існування можливості врегулювання відносин у двополюсному світі між соціалістичним табором на чолі з СРСР і імперіалістичним табором на чолі зі США і підкреслювалася небезпека швидкої конфронтації між ними.

Через деяку пасивність західних держав другий підхід, що безпосередньо формував політику надбання «європейських застав безпеки», узяв гору в перші місяці після Ялтинської конференції. Це, імовірно, сталося при особистому сприянні Сталіна, який підтримував концепцію зон впливу, підбадьореного успіхами в Польщі, Румунії та Чехословаччині, і що сприяло визнанню СРСР як наддержави.

В умовах усе більшої поляризації світу така політика в наступні роки призвела до утворення блоків, конфронтації, у першу чергу навколо німецького питання, війни в Кореї. Після зіткнень 1945–1946 рр. «холодна війна» ввійшла у свою активну фазу влітку 1947 р. Саме тоді світ розколовся на два антагоністичних блоки. Утім, посилення напруженості завжди вміло дозувалося і з однієї, і з іншої сторони в залежності від того, як той чи інший табір бачив свою сферу впливу й оцінював власну волю до опору.

Як добре зрозуміло сьогодні, історичне значення Ялтинської конференції переосмислюється. Його розглядають не лише з огляду на конкретний перебіг подій на континенті. У глобальному вимірі саме конференція в Ялті Великої трійки завершила міжнародні форуми подібного формату: Відень (1815), Берлін (1878), Версаль (1919), на яких великі держави в дусі класичної геополітики спільно виробляли принципи загального облаштування світу. Наскільки б цинічною не здавалася ситуація, при якій три лідери холоднокровно перекроювали географічну

карту, вирішуючи долі країн і народів, саме так у новий час і визначалися шляхи розвитку Європи, та й усього світу. Схоже, Ялта стала останнім актом традиційної політики. Простоявши практично п'ятдесят років, каркас, спроектований у Лівадійському палаці, зруйнувався сам собою разом з одним з головних своїх проектувальників — Радянським Союзом. Те, що приходить на зміну колишній системі, не є продуктом якої-небудь домовленості.

Торжество демократії знаменує собою «кінець історії протистоянь». Проте ілюзорність подібної точки зору стала очевидною досить швидко, що, однак, не підштовхнуло сильних світу цього до спроби погодити нові правила гри. В результаті склалася дивна ситуація. З одного боку, діє традиційна логіка, відповідно до якої переможець отримує усе. Оскільки очевидним переможцем у холодній війні є Сполучені Штати, їхнє тотальне домінування у світі логічне і природне. З іншої ж сторони, все очевидніше, що ноша, яку взяв на себе Вашингтон, непосильна навіть для такої безпрецедентно могутньої держави. Загальна керованість світовими процесами знижується, на планеті зростає кількість гарячих місць, усе більш загрозливою стає якість конфліктів — гіпотетично ядерна зброя може бути використана в кількох локальних конфліктах (міжкорейському зіткненні, арабо-ізраїльському і індо-пакистанському конфліктах, а також виникнення війни за участю Ірану). Тим часом звучують можливості запобігання подібним конфліктам. Останнє, що формально залишилося від ялтинських домовленостей Сталіна, Рузвельта і Черчілля, — це Організація Об'єднаних Націй, яка, вочевидь, вступає у завершальний етап своєї історії. Сполученим Штатам Америки, ініціаторові створення ООН, вона стає все менш потрібною, структура міжнародної організації застаріла, а ніяких нових ідей з боку цієї наддержави про реформи не з'являється. Ерозії піддаються й інші міжнародні об'єднання, що виникли в так звану ялтинську епоху, зокрема й ті, що відносяться до табору переможців. Посилюються розбіжності між США і Європою, а НАТО відчуває турбулентні коливання після його нещодавнього розширення.

Поводження американської адміністрації, яка увірувала у свою велику місію, таїть ще одну небезпеку: девальвацію, якщо не дискредитацію самої ідеї демократії. Для держав, доля яких вирішувалася ялтинськими домовленостями (Централь-

на і Східна Європа), бажання повернутися в співтовариство демократій, скинути нав'язану радянську систему стало найважливішою рушійною силою внутрішнього розвитку, що, зрештою, і привело до змін. Сьогодні ж демократія здобуває інструментальний характер, перетворюється в зовнішню силу і, по суті, нав'язується ззовні в ім'я досягнення найрізноманітніших цілей — як альтруїстських, так і меркантильних. Ідеологічний вакуум, що виник унаслідок відторгнення нав'язаної форми устрою, може бути заповнений іншими, аж ніяк не прогресивними ідеями.

Ялтинські домовленості були засновані на «старому доброму» балансі сил — принципі, безумовно, аморальному і несправедливому, оскільки він закріплював диктат, який доходив іноді до сваволі сильних над слабкими. Фундамент, на якому будується сучасний світ, навпаки, можна назвати дисбалансом сил. Бо, з одного боку, співвідношення сил і можливостей у світі сьогодні дійсно вкрай незбалансоване: зі Сполученими Штатами не зіставна жодна держава світу, та й міжнародний блок держав. А з іншого боку, що принципово важливо, настільки вагома перевага не є гарантією досягнення поставлених лідером цілей і, більше того, підточує саме лідерство. Парадоксальним чином уразливість виявляється прямо пропорційною могутності.

Нинішній державно-політичний устрій світу нестабільний і малопередбачуваний. Ймовірніше всього він є лише перехідною стадією до іншої, нової фази глобального розвитку, тільки невідомо, що започаткує цю нову фазу. Цілком можливо, що для досягнення «стабілізаційного» консенсусу великим державам знову доведеться зібратися в новому складі і визначитися щодо правил співіснування та засад міжнародних відносин. Водночас досвід Ялти, роль домовленостей лідерів Великої трійки у встановленні повоєнного устрою буде ще не один раз переосмислена, оцінена та відповідною мірою використана. Нинішній 60-річний ювілей Ялтинської конференції, так само як і відповідний ювілей перемоги союзників у Другій світовій війні стануть доброю спонукою й імперативною вимогою часу щодо об'єднання зусиль світового співтовариства для вироблення прийнятних, більш демократичних засад співіснування держав на всіх континентах. Ялта зі своїми завданнями збереження миру впоралася.

Література

Исразлян В. Л. Дипломатия в годы войны (1941—1945). — М., 1985; Черчилль У. Вторая мировая война. — М., 1991. — Кн. 3. — Т. 5—6; Вторая мировая война: два взгляда. — М., 1995; Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.: Сб. документов. — Т. 4: Крымская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (4—11 февр. 1945 г.). — М., 1984; Самсонов А. М. Вторая мировая война. 1939—1945. — М., 1990; Волков Ф. Д. Тайное становится явным. — М., 1989; От «Барбароссы» до «Терминала». Взгляд с Запада. — М., 1988; Проэктор Д. М. Фашизм: Путь агрессии и гибели. — М., 1989; От Мюнхена до Токийского залива. Взгляд с Запада. — М., 1992; История Новейшего времени стран Европы и Америки. 1945—2000 гг. — М., 2003; Кудряченко А. И., Рудич Ф. М., Храмов В. О. Геополітика. — К., 2004.

Депозитарій ООН в Україні

Закінчила бібліотечний факультет Київського державного інституту культури (1979) та аспірантуру Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, канд. іст. наук (1996). Випускник програми «Сучасні проблеми» Міжнародної ради досліджень та обмінів (IREX, 1998) та Програми академічних обмінів ім. Фулбрайта (2001—2002). Автор праць з історії бібліографії та бібліотекознавства в Україні, з розвитку бібліотечної справи за рубежом, зокрема в США, та робіт в галузі порівняльного бібліотечно-інформаційного термінознавства. Автор книг: «Бібліографічна спадщина Юрія Меженка» (1997) та «Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології» (2004). Нині ст. науковий співробітник, зав. відділом фонду ООН Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського є єдиною в Україні депозитарною бібліотекою Організації Об'єднаних Націй. Це означає, що її комплектування виданнями ООН здійснюється безкоштовно, централізовано, через систему розподілу обов'язкового примірника публікацій Організації. Насамперед це документи категорії «General», які надходять безпосередньо з Нью-Йоркської штаб-квартири ООН, а також з Женеви та Відня — Європейських центрів ООН.

Статус депозитарію Організації Об'єднаних Націй Національна бібліотека України (тоді Державна Публічна бібліотека УРСР) одержала у травні 1960 р. (реєстраційний номер DL-155). Спочатку всі матеріали (через відділ іноземного комплектування) потрапляли до загального фонду Бібліотеки. Однак невдовзі стало зрозумілим, що специфіка документів ООН, особливо так званих мімеографованих (первинні робочі матеріали ООН), вимагає виділення їх в окремий фонд. Адже ціла

низка документів виходить з пізнішими доповненнями та виправленнями, які надсилаються до Депозитарію нерідко й через кілька місяців після опрацювання основного документа. Виникає постійна потреба знову повертатися до них з метою доповнення новими матеріалами. Тому у 1967 р. почалася робота по виділенню публікацій ООН в окремий фонд, а ще через два роки (у 1969 р.) було надано приміщення для спеціалізованого читального залу. У 1970 р. мовами комплектування обрали дві з шести офіційних мов ООН — російську та англійську (до цього частина документів надходила ще й французькою). Прогалини у фонді за роки, що передували створенню Депозитарію (1945—1960 рр.) докомплектували завдяки допомозі Наукової бібліотеки Київського університету ім. Т. Г. Шевченка та Архівного відділу Міністерства закордонних справ України.

З того часу фонд публікацій ООН функціонує як окремий підрозділ, із власним читальним залом та окремим книгосховищем. За 40 років тут сформовано значний бібліотечно-інформаційний ресурс, що охоплює видання ООН, починаючи з 1945 р. Депозитарій регулярно, хоч і з деяким запізненням, одержує документи головних органів ООН: Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки (матеріали та офіційні звіти пленарних засідань, резолюції); Економічної і Соціальної Ради, в т. ч. її регіональних комісій, зокрема Європейської Економічної Комісії; документи комісій, комітетів і конференцій ООН тощо. Виняток складають лише документи обмеженого користування, які не надсилають до депозитарних бібліотек. Депозитарій отримує також окремі публікації Секретаріату, видання ЮНЕП (Програми ООН з охорони навколишнього середовища), ЮНФПА (Фонду ООН з проблем народонаселення), ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН), ЮНІДІР (Інституту ООН з дослідження проблем роззброєння), ЮНРІСД (Науково-дослідного Інституту соціального розвитку при ООН) та окремі видання таких регіональних комісій, як Економічної та соціальної комісії для Західної Азії, Економічної та соціальної комісії для Азії та Тихого океану, Економічної комісії для Латинської Америки та Карибського басейну.

Важливим джерелом інформації є періодичні та такі, що продовжуються, видання ООН, монографії та статистичні збірники, що також в рамках депонування надходять до Депозитарію. Так, «Statistical Yearbook», що публікується з 1950 р.,

є основним зведеним статистичним виданням ООН, що містить офіційні річні показники з світової економіки, демографії, культури. Основним довідковим виданням, де в одному томі подається всебічний щорічний звіт про роботу Організації поряд з інформацією про роботу кожної з її спеціалізованих установ, є «Yearbook of the United Nations». У депозитарії ці щорічники представлені з 1959 року. Цікавим джерелом для дослідників є видання міжнародних договорів. Серія «Treaty» виходить з 1947 р. згідно до ст. 102 Статуту ООН, яка покладає на всіх членів ООН обов'язок реєструвати в Секретаріаті ООН будь-який міжнародний договір чи угоду, яка укладається країною — членом ООН. На Секретаріат покладено обов'язок публікувати зареєстровані договори.

Важливим інформаційним ресурсом Депозитарію є публікації з соціально-економічних питань. Це доповіді, огляди, дослідження, що готуються різними комісіями, комітетами, групами експертів на основі відповідних резолюцій Генеральної Асамблеї. Вони складаються здебільшого на базі офіційних матеріалів, які подають чи офіційно публікують окремі країни. Основною публікацією ООН з загальних економічних питань є серія щорічних оглядів світового економічного становища — «Обзор мирового экономического и социального положения». Економічна комісія ООН для Європи подає щорічні огляди економічного становища Європи — «Обзор экономического положения Европы». Регулярно надходять видання Продовольчої і сільськогосподарської організації (ФАО), присвячені характеристиці виробництва, споживання і торгівлі продуктами сільського господарства, виробництва і використання мінеральних добрив тощо.

Багатогалузевість, тематична розмаїтість фонду пов'язана з тим, що до нього надходять також видання спеціалізованих установ ООН. Так, Бібліотека має також статус депозитарної бібліотеки ЮНЕСКО (з 1956 р.), Міжнародної організації праці (з 1958 р.), МАГАТЕ (з 1959 р.), Всесвітньої організації торгівлі (з 1969 р.), Всесвітньої організації охорони здоров'я (з 1970 р.), Міжнародного Суду (з 1970 р.), Міжнародної організації цивільної авіації (з 1971 р.). З представництвами Світового банку, Міжнародної організації праці та Міжнародного валютного фонду в Україні встановлено тісні ділові контакти, які

дозволяють постійно одержувати нові видання цих міжнародних організацій для фонду Депозитарію.

Депозитарій підтримує постійні контакти з Представництвом ООН в Україні. Зокрема, завдяки сприянню Представництва до фондів бібліотеки почали надходити інформаційні матеріали про діяльність ПРООН в Україні, видання Регіонального бюро ПРООН для країн Східної Європи та СНД, публікації, підготовлені Представництвом ООН спільно з українськими фахівцями, зокрема «Україна: Людський розвиток». Спільно з Національною бібліотекою Представництвом проведено низку заходів з метою інформування громадськості про діяльність ООН в Україні. Один з останніх — семінар «Інформаційно-бібліотечні ресурси Депозитарної бібліотеки ООН в Україні», проведений минулого року для бібліотекарів Києва.

Нині працівниками Депозитарію ООН виконується весь обсяг робіт: від комплектування, опрацювання та каталогізації документів до обслуговування читачів, що дозволяє ґрунтовніше вивчати запити читачів і відразу, ще на етапі комплектування, знайомити їх з новими надходженнями. Опрацювання та зберігання видань здійснюється за системою класифікації, запропонованою Бібліотекою ім. Д. Хаммаршельда для бібліотек-депозитаріїв ООН, що дозволяє швидко знайти будь-який документ за спеціальним символом. Працівники відділу надають усні та письмові бібліографічні довідки, у т. ч. для вищих органів влади та управління. У читальному залі створено окрему систему каталогів (алфавітний, систематичний, топографічний) та картотек. З 1999 року формується електронний каталог нових надходжень, який дає змогу швидкого і ефективного пошуку інформації. Віддалені користувачі можуть вести пошук у електронному каталозі публікацій ООН на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua). Тут у розширеному пошуку в підрозділі «Вид документа» фіксуються документи ООН.

До 50-річчя ООН (1995) в інтернеті з'явився сайт Організації (www.un.org). Тут розміщено надзвичайно різноманітну інформацію про її діяльність. Останнім часом на ньому з'являється все більше повнотекстових документів. З 31 грудня 2004 р. всі офіційні документи ООН, починаючи з 1993 року, стали доступні в мережі інтернет безкоштовно. Skorиставшись адресою <http://documents.un.org>, кожний бажаючий може

знайти і відкрити повні тексти офіційних документів будь-якою з шести офіційних мов ООН (англійською, арабською, іспанською, китайською, російською, французькою). Нові документи та матеріали до 1993 р. будуть поступово додаватися до цієї бази. Раніше доступ до Системи офіційних документів (ODS) мали лише співробітники ООН та співробітники місій при ООН. Решта — оформивши передплату.

Отже, видання Організації Об'єднаних Націй є багатою і різноплановою частиною бібліотечно-інформаційних ресурсів. Наднаціональний характер цієї організації надає їй унікальні можливості збору та опрацювання інформації. І хоча останніми роками у зв'язку з подіями в Югославії, Іраку поряд зі сплеском інтересу до ООН відчувається і падіння довіри до неї з боку багатьох держав, все це не може заперечити значного інформаційного потенціалу, створеного за десятиліття її діяльності.

ДО ДЖЕРЕЛ

Ірина Матяш

Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії в Угорщині у світлі архівних документів

Народилася в м. Прилуки Чернігівської обл. Закінчила філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Доктор історичних наук, професор, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Професор кафедри документальних комунікацій Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Перший заступник голови Спілки архівістів України, член Колегії Державного комітету архівів України, член Національної спілки журналістів України. Головний редактор наукових щорічників «Студії з архівної справи та документознавства», «Пам'ятки», член редколегій українських та зарубіжних періодичних видань. Лауреат Премії НАН України ім. М. Костомарова, галузевої премії ім. В. Веретенникова. Автор майже 300 наукових праць, у тому числі 6 монографій, 5 підручників.

Одним із пріоритетних напрямів сучасної історіографії є дослідження історії української дипломатії як «надзвичайно яскравої, емоційно насиченої грані історичного буття українського народу»¹. Активність студій у цій царині засвідчують дисертації Д. В. Веденеєва, О. П. Дуброви, Т. В. Заруди, С. В. Варгатюка, В. В. Соловйової² та ін., монографії М. С. Держалоюка, В. М. Матвієнка та ін.³, видання біографічного характеру⁴, започаткування збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», наукового

щорічника «Україна дипломатична»⁵, вихід першої синтетичної праці — «Нариси з історії дипломатії України»⁶, зрештою двотомної «Української дипломатичної енциклопедії» (2004), яка побачила світ у видавництві «Знання України».

Запорукою об'єктивності оцінок у таких дослідженнях є репрезентативність джерельної бази. Науковий інтерес у контексті студіювання недостатньо вивченого періоду розвитку української дипломатії доби Директорії УНР становить діяльність українських дипломатичних представництв у зарубіжних країнах. Досі не стала предметом спеціального дослідження, скажімо, діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині.

Документи, пов'язані з діяльністю місії, відклалися у ф. 3696 «Міністерство іноземних справ УНР», ф. 3518 «Надзвичайна дипломатична місія УНР в Угорщині», особових фондах С. Петлюри (ф. 3809), І. Мазепи (ф. 3933), Ю. Тищенко-Сірого (ф. 3803) та ін. ЦДАВО України; ф. 263 «Колекція позасудових справ реабілітованих», ф. 269 «Колекція документів «Український музей в Празі» ЦДАГО України, Державного галузевого архіву СБУ (спр. 69840, т. 1,2) та ін.

Найбільш інформативним джерелом про діяльність місії є ф. 3518 «Надзвичайна дипломатична місія УНР в Угорщині». Документи фонду надійшли у вересні 1945 р. до ЦДІАК УРСР у складі колекції Празького українського архіву, отриманого в дарунок Українській РСР від уряду Чехословаччини⁷. Документи, пов'язані з діяльністю місії, відклалися в архіві Українського історичного кабінету⁸, фонди якого разом із фондами Музею визвольної боротьби України склали основу Празького Українського архіву. Як відомо, в архіві УІК зберігалася колекція Українського національного музею-архіву при Українському громадському комітеті в Празі⁹, створеному в грудні 1923 р.¹⁰ Саме до УНМА, одним із основних завдань якого була організація збирання та зберігання українських історичних пам'яток, у липні 1927 р. надійшли документи Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Певну невідповідність цього надходження можна побачити і в тому, що УГК очолював Микита Шаповал, який деякий час працював у складі місії, 1925 р. директором УНМА став перший голова місії Микола Галаган, а її радник Люцій Кобилянський того ж року передав до архіву УНМА свої документи¹¹. Після отримання повідомлення від міністра закордонних справ Угорщини про ліквіда-

цію дипломатичних місій в Будапешті 2 квітня 1924 р. уже наступного дня генерал Сікевич наказав «негайно приступити до ліквідації» і «представити реєстри всіх паперів, які залишаться в архіві Місії»¹². 23 травня 1924 р. згідно з рішенням уряду Директорії в екзилі збереження архівів закордонних місій УНР було доручено Олександрю Шульгину¹³. Однак, як свідчить заява Л. Кобилянського, після припинення повноважень місії генерал В. Сікевич передав документи, що відклалися в її діяльності, на зберігання сотникові В. Звіздоському, а згодом доручив тому передати їх до УНМА¹⁴. Відтак, згідно з книгою реєстрації документів Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині, було передано «на переховування до Українського Музею-Архіву в Празі»¹⁵ 1868 документів, у тому числі 558 — консульського відділу. Згодом «одіссея» фонду привела їх з Праги до Києва.

До березня 1947 р. 8 кг (33 од. зб.) отриманих документів було систематизовано, сформовано в 104 справи й описано. Тривалий час фонд знаходився на таємному зберіганні спочатку в ЦДІАК УРСР (нині ЦДІАК України), а з 1951 р. — в ЦДАЖР УРСР (нині ЦДАВО України). Під час чергової перевірки наявності в червні 1969 р. було виокремлено додатково одну справу — 36а «Інформаційні бюлетені від посольства УНР у Німеччині та листування з представниками Речі Посполитої в Будапешті про видачу віз та паспортів». А в березні 1992 р. згідно з рішенням комісії з розсекречування документів фонд було передано на загальне зберігання.

Опис № 1 фонду включає 105 справ (1—104 та 36а), документи яких за номінальною ознакою складають: а) організаційно-розпорядчу (розпорядження, накази МЗС УНР та Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині) та планово-звітну (звіти місії до МЗС про внутрішнє та міжнародне становище Угорщини, звіти військового відділу місії) документацію; б) діловодні документи місії (книга вхідних паперів); в) стенограма конференції послів та голів дипломатичних місій (Карлсбад, 1919); г) офіційне листування (з МЗС УНР, міністрами закордонних справ, послами і головами інших місій УНР, банківськими установами тощо); д) листування приватного характеру; е) фінансові документи з питань організації діяльності місії та виплат членам місії (книга прибутків і видатків); є) документи особового походження дипломатів та службовців місії, еміг-

рантів (списки, відомості про членів та службовців місії, рапорти та доповідні записки співробітників місії, заяви українських емігрантів про видачу паспортів); д) інформаційні матеріали (обіжники і політичні огляди преси для МЗС тощо). Документи, створені українською, угорською, німецькою та французькою мовами, відклялися в оригіналах та копіях. До окремих справ включено випуски (або вирізки) газет.

Архівна інформація, зафіксована в документах фонду, складає надійне підґрунтя для реконструкції діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині впродовж усього терміну її повноважень. На підставі виявленої нами книги наказів (спр. 7) можна стверджувати, що фактично місія розпочала діяльність 24 січня 1919 р., коли її перший керівник М. М. Галаган видав наказ про те, що він «згідно з телефонограмою Директорії УНР під № 139» «приступив до виконання обов'язків Голови Надзвичайної Дипломатичної Місії в Угорщині». Архівна інформація дозволяє спростувати висловлене в кандидатській дисертації В. В. Соловйової помилкове твердження про те, що «Надзвичайна дипломатична місія в Угорщині була створена постановою Директорії від 26 січня 1919 р.»¹⁶ Водночас документи справи уможливають реконструкцію першого складу співробітників місії, невірно відтворену дослідницею. 26 січня 1919 р. до Будапешта разом із М. Галаганом вирушили радник М. Шраг та урядовець О. Клор¹⁷, а згаданий В. Соловйовою як член місії аташе І. Флюнт¹⁸ був призначений на посаду лише 14 березня за рекомендацією Я. Біберовича після звільнення 13 березня О. Клора¹⁹. 24 лютого до місії приєднався О. Кандиба, призначений на посаду аташе ще 24 січня²⁰, однак уже 22 березня він вибув у чотириденну відпустку до Відня й до 23 квітня не повернувся до виконання своїх обов'язків. У зв'язку з цим його було звільнено з 1 квітня²¹. Утім міністр закордонних справ УНР В. Темницький під час свого короткотермінового перебування на посаді (квітень—серпень 1919 р.) зобов'язав «віденське посольство» виплатити поетові-аташе «трьохмісячну пенсію по день 1 липня 1919 р.», а М. Галагана — відповідно повернути колегам видатки²². Віза «До відома й виконання» від 15 липня 1919 р. свідчить про позитивне вирішення питання. М. Шраг пропрацював у місії довше — його звільнено з 15 січня 1920 р. наказом Директорії «з задоволенням ліквідаційними коштами в розмірі двохмісячного утриман-

ня»²³. Неправомірність цього наказу засвідчує віза М. Галагана від 18 січня 1920 р.: «Порядок звільнення неправильний, тому виконати не можу»²⁴. 5 травня 1919 р. на посаду аташе прийнято Івана Стасіва, а 1 серпня 1919 р. розпорядженням міністра закордонних справ секретарем місії призначено Микиту Шаповала, який перебував на посаді до 2 листопада. Отже, частина співробітників місії призначалася в перші дні передусім з метою легалізації їх становища в Угорщині, а не для виконання прямих обов'язків.

На підставі книги наказів можна реконструювати діяльність місії в хронологічній послідовності. Відповідно до наказу № 3 10 лютого місія прибула до Будапешта. 22 лютого М. Галагана прийняв президент Угорської Республіки М. Каролі. «З того часу, — констатує Посол, — почалися дипломатичні зносини її з угорським Урядом»²⁵.

У документах міститься також інформація про адреси перебування місії. Вперше після приїзду 10 лютого 1919 р.²⁶ до місця призначення співробітників місії розташували в готелі «Dunapalota» на вулиці Марії-Валерії, 14²⁷. Представництво ЗО УНР містилося на вул. Академічній, 17. Друга адреса місії — Margitrakpart, 53²⁸ залишалася з весни 1921 р. до кінця її діяльності, тоді як співробітники мешкали в інших будівлях.

Досить детально відтворено в документах фонду (українською та німецькою мовами) події, пов'язані зі становленням Угорської Радянської Республіки. Протокол про події від 24 березня 1919 р. у готелі «Дунапалота», коли було здійснено спробу арешту й пограбування голови місії.

Урочисту обітницю, текст якої зберігся серед документів фонду, Микола Галаган склав лише 15 листопада 1919 р. у Будапешті. З огляду на сучасність змісту наведемо її тут повністю: «Я нищепідписаний даю цю прилюдну урочисту обітницю, що вірно служитиму Народові України і утвореній ним Українській Народній Республіці та її Верховній Владі, в державному управлінні буду керуватись тільки благом Народу й Республіки, обов'язки свої виконувати чесно й сумлінно, аби встановлені Директорією закони всіма необхідно виконувались і правда ні в чому не порушувалась, урядові тайни берегтиму і всіма силами стоятиму на сторожі інтересів Народу та скарбів Української Народної Республіки»²⁹.

30 листопада місяця нарешті отримала справжнього секретаря — ним став переведений із Надзвичайної дипломатичної місії в Швеції і Норвегії Володимир Суховецький³⁰.

Збереглися у фонді також інші документи, що містять персональні відомості. Це посвідчення, видані українським дипломатам: Голові місії з 24 січня 1919 р. по 10 вересня 1920 р. Миколі Галагану (містяться відомості про дату народження — 24 вересня/9 жовтня, про освіту: 1909 р. отримав диплом першого ступеня про закінчення природничого відділу фізико-математичного факультету)³¹, раднику місії, доктору медицини, генералу-хорунжому Люцію Кобилянському (містяться відомості про освіту — закінчив медичний факультет Університету св. Володимира в Києві, докторський іспит склав у Медико-хірургічній Академії в Петербурзі, про службу — працював головним лікарем у Київському клінічному військовому шпиталі, був призначений на посаду радника Українського посольства в Туреччині, 28 лютого 1920 р. перейшов на посаду головного лікаря до Української місії Червоного Хреста для допомоги військовополоненим в Угорщині, де працював до ліквідації місії 31 липня, з 1 грудня 1920 р. призначений радником НДМ УНР в Угорщині, 12 жовтня 1923 р. звільнений з посади радника, а 15 жовтня 1923 р. — з державної служби)³². Формулярний список Володимира Суховецького — вихідця з дідицької шляхти Подільської губернії — містить відомості про його освіту (випускник юридичного факультету Московського університету, блискучий знавець французької мови, чим пояснюється перевага діловодства в справах місії французькою мовою, з досвідом дипломатичної роботи в Швеції та Норвегії)³³. Анкета Дмитра Лалкова цікава тим, що вона написана на бланку місії і скріплена печаткою.

Конкретні біографічні відомості про М. М. Галагана (навчання в Колегії Павла Галагана, служба в банку, Міністерстві фінансів тощо), точний склад місії (поза сумнівом, до скорочення штату): радник — Микола Шраг, секретар — Микита Шаповал, аташе — Іван Флюнт, другий аташе — Володимир Суховецький, урядовець — Іван Стасів; збереглися в чернетці звіти голови місії³⁴.

Привертає увагу заява В. Суховецького до М. Галагана щодо передання Міністру закордонних справ УНР прохання про припинення його повноважень, оскільки він не бажає «залишатися

за Вашим від'їздом в складі місії»³⁵. Однак саме йому, як свідчить блок документів, що стосуються звільнення М. М. Галагана, довелося приймати справи: наказом від 4 вересня 1920 р. доручалося «секретарю Місії Суховецькому приступити до перевірки справ Місії і перебрання їх від мене до прибуття нового заступника Республіки»³⁶. Зберігся й рапорт В. Суховецького від 10 вересня 1920 р., в якому він повідомляє М. Галагана, що «доручене мені Вашим наказом № 11 ц. р. перевірення і перебрання Діл канцелярії Місії для передання їх новому Голові закінчене і се знайдено у повному порядку»³⁷. Цей та інші документи фонду дозволяють уточнити висловлену сучасним українським дослідником Д. Веденеєвим тезу про те, що «у серпні 1920 р. М. Галаган передає кермо місії уповноваженому уряду УНР В. Суховецькому й від'їжджає до Відня»³⁸. Процедура підготовки документів М. Галаган доручив секретареві місії не лише відповідно до його посадових обов'язків, але й тому що вповні довіряв цій людині й прагнув до повної прозорості й законності. Це засвідчує також його віза на документі: «Треба скласти протокол передання справ, майна та готівки Місії»³⁹. У новому складі місії В. Суховецький однак не працював.

З 1 до 9 грудня 1920 р. обов'язки голови місії виконував Люцій Кобилянський, а 9 грудня на цю посаду було призначено полковника Володимира Сікевича. Згідно зі звітом до МЗС, на 14 лютого 1921 р. до штату місії входили: Голова — полковник Володимир Сікевич, радник — д-р Люцій Кобилянський, в. о. секретаря — д-р Данило Лалков, урядовець Іван Стасів⁴⁰. За звітом можна також відтворити склад Відділу Українського Червоного Хреста в Угорщині: командир збірної станиці при відділі поручник Остап Гамерський, канцеляристка Наталя Сікевич, урядовець Микола Огородник. Об'єднання відомостей у звіті зумовлене тим, що згідно з рішенням Ради Міністрів УНР від 11 серпня 1920 р., копія з копії якого збереглася у фонді, справа допомоги полоненим українцям покладалася на МЗС, а замість військово-санітарних місій та їхніх філій, що діяли в Центральній і Східній Європі, було створено нові інституції. В Будапешті 1 липня 1920 р. розпочав діяльність Відділ Українського Червоного Хреста в такому складі: Голова — полковник В. Сікевич, урядовець — отаман Л. Кобилянський, командант перехідного пункту — поручник О. Гамерський, канцеляристка Н. Сікевич, бунчужний — хорунжий М. Огородник⁴¹.

Отже, фактично увесь склад Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині зі звільненням М. М. Галагана був заміщений співробітниками Відділу Українського Червоного Хреста, що й визначило основні напрями його діяльності надалі. Про тісну взаємодію місії з відділом свідчить не лише те, що полковник Сікевич і радник Кобилянський до переходу на дипломатичні посади працювали в складі відділу, а й те, що штат місії і надалі поповнювався за рахунок його співробітників. Йдеться, зокрема, про поручника Гамерського, якого за рекомендацією голови Генерального штабу УНР пропонувалося затвердити в квітні 1922 р. на посаді помічника-старшини при дипломатичній місії⁴². Та вже 24 квітня у зв'язку з ліквідацією Відділу Українського Червоного Хреста в Угорщині й НДМ виступила з пропозицією створити «під прапором Українського Червоного Хреста підвідділ для опіки над українськими емігрантами і бувшими полоненими» й призначити керівником цього підвідділу Остапа Гамерського⁴³.

В окрему справу сформовано звіти урядовців місії про виконання доручень. Так, звіт Данила Лалкова містить інформацію про його участь у засіданні Комітету інтернаціонального Червоного Хреста в Будапешті 17 січня 1921 р. Під час обговорення проблеми опікування «бездомними жінками і дітьми різних націй, а також інтернованими»⁴⁴ було відзначено, що лише українська місія «енергійно і регулярно»⁴⁵ звільняє і відправляє своїх співвітчизників на батьківщину. Небезпідставність такого висновку засвідчує наступний документ цієї справи — звіт Миколи Огородника про поїздку 21 лютого 1921 р. до табору інтернованих у Пілішчоба з метою з'ясування точної кількості там «горожан Української Народної Республіки»⁴⁶. Через відсутність спеціального дозволу МВС Угорщини на відвідання табору урядовець не зміг познайомитися з умовами життя інтернованих, але завдяки толерантності керівництва табору йому вдалося отримати необхідні відомості. Збереглися у фонді й копії паспортів, виданих інтернованим, їхні звернення та листи до місії. Показовим є лист Петра Роговика. «Немає слів таких, щоб дякувати за увагу, котру оказали одному із своїх людей, по тяжкій недолі закинений на чужину, — пише українець. — Дуже тяжко жилось мені (не фізично, а морально), не знаючи мови, а ще тяжче було без жодної звістки про рідний край і без

своїх людей»⁴⁷. Надісланий йому місією часопис змусив відчути підтримку співвітчизників.

Звіти полковника Сікевича до МЗС УНР 1921 р. відтворюють стосунки з Посольством Речі Посполитої в Будапешті, охарактеризовані як «добрі й дружні»⁴⁸, повідомляють про подання до МЗС Угорщини ноти протесту проти «наміру уряду Врангеля передати кораблі чорноморської фльоти»⁴⁹ та ін. Інформація з грифом «таємно» містить повідомлення про діяльність більшовицьких агентів та взаємодію місії з питання протидії більшовицькій агітації з МЗС Угорщини.

Детальніше ці питання висвітлено у звіті місії (з грифом «таємно») полковника Сікевича голові Генерального штабу генералу-хорунжому Петрову 14 квітня 1922 р. Зазначено, зокрема, що в Угорщині більшовицькі організації офіційно не функціонують, однак існують таємні. Крім того, для стеження за російськими й українськими організаціями часто приїжджають окремі «підозрілі особи» з Берліна та Відня. Місія контролює ситуацію. Окреслено 4 монархічні російські організації: група донських і кубанських козаків (керівник — полковник Ершов); група паризьких анархістів (керівник — князь Волконський), група берлінських монархістів (керівник — князь Голіцин), група прихильників Врангеля (офіційний представник генерала Врангеля — полковник генерального штабу фон Лямпе), що діє спільно з відділом російського Червоного Хреста в Угорщині. Звіт містить відомості про кількість українців на території Угорщини («крім біженців і емігрантів... до 500 чоловік бувших військовополонених, які залишилися в Угорщині jako сільські, копальні або фабричні робітники»⁵⁰).

Загалом підготовлені для МЗС звіти місії висвітлюють її основні напрями й форми діяльності. Так, 1922 р. почався для Голови місії полковника Сікевича взаємними візитами до «Голови Держави» адмірала Горті, папського нунція, президента Ради Міністрів, всіх членів кабінету, голови Національного Зібрання п. Галя Гастона, представників іноземних держав в Угорщині та представників інтернаціонального і угорського Червоного Хреста⁵¹. 27 січня В. Сікевич та Л. Кобилянський були запрошені визначним політичним діячем Угорщини Карлом Гусаром на «великий парадний бал», в якому брали участь Голова держави генерал Горті, ерцгерцог Йосип, міністр-президент Бетлен та ін.⁵² 28 січня голова і члени дипломатичної місії на запро-

шення кардинала-примаса Угорщини брали участь в урочистій службі Божій та панахиді на спокій душі папи Бенедикта XV, що відбулася в коронаційній церкві св. Матяша⁵³. Обов'язкові запрошення членів Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині на урядові заходи свідчили про визнання її офіційності та перспективу українсько-угорських стосунків на найближчий час.

Привертають увагу і привітання з Новим 1922-м роком Міністра закордонних справ УНР⁵⁴, посла у Відні Гр. Сидоренка⁵⁵, Голови Директорії С. Петлюри⁵⁶, які демонструють оцінку діяльності місії як «тяжкої і відповідальної справи на користь Батьківщини».

Значна кількість документів містить інформацію про матеріальне становище місії та її фінансові операції (спр. 18, 32, 72, 75, 79, 82). Зберігся, зокрема, «Акт поділу грошей, які були одержані Українським посольством в Будапешті, яко канцелярний дохід і майна, на них придбаного при розділі межі Посольством Української Народної Республіки і Уповноваженим заступництвом Західної Області Української Народної Республіки в Будапешті»⁵⁷, підписаний М. Галаганом та Я. Біберовичем. Виокремлення первісно включеного до складу НДМ Уповноваженого заступництва ЗО УНР зменшило бюджет місії на 2211 крон⁵⁸. Красномовно характеризує фінансове становище НДМ рапорт її співробітників В. Суховецького, І. Стасіва та службовця при місії І. Курчака від 30 квітня 1920 р.: «З огляду на безнастанну дорожнечу, прибираючи форми цілком фантастичні, і з огляду, з другого боку, на поширення несправедливих думок в частині нашої національної преси про якесь «кутежне» життя українських закордонних заступництв, мусимо тут визначити, що платня наша номінально висока є тільки без порівняння низча від платень перебуваючих тут Місій інших держав, а й просто невисначаючою на життя, позаяк ціни на предмети першої необхідності перевершують всі наші спромоги, ось взяти, простий костюм стоїть 8—9 тисяч корон, черевики 1500—1700 корон, нова книжка — 90—120 корон, візник в спішних справах з місії до Міністерства й вспак — 200—300 корон і т. і.»⁵⁹. Вихід з такого становища співробітники місії вбачають у запровадженні розрахунку в швейцарській валюті або тимчасових дотаціях. На середину 1923 р. матеріальне становище співробітників місії дещо поліпшилося. Місячне утримання Го-

лови місії складало 12 000 крон (та 7400 додатково), радника 10 000 крон (та 5000 додатково), аташе — 9450 крон, канцеляристички 2800⁶⁰.

Офіційне листування місії не обмежене постійними повідомленнями до МЗС, серед адресатів — голови інших місій УНР, офіційні особи Угорщини та ін. Так, листом з грифом «таємно» В. Сікевич повідомляв посла УНР в Румунії проф. К. Мацієвича про можливість прибуття до Бухареста Дмитра Мороза, який справляє враження «непевної людини» й «наробив бешкету» в Будапешті⁶¹. Лист призначеного в січні 1922 р. послом УНР в Австрії Гр. Сидоренка містить прохання (яке, втім, спирається на розпорядження МЗС) щодо полегдження консульських справ щодо українців, які перебувають в Австрії⁶². З аналогічною пропозицією у вересні 1922 р. звернулося до В. Сікевича Консульство УНР у Данцигу, зважаючи на «гарне становище Дипломатичної місії на Угорщині, прихильне відношення угорського Уряду, а також до де-якої міри не дуже добрий матеріальний стан Місії», видавати паспорти, тим самим маючи певний економічний зиск (650 німецьких марок за паспорт)⁶³. Перебрання консульських обов'язків українських представництв у Австрії й Німеччині, попри обіцяне поліпшення матеріального становища НДМ в Угорщині, лише ускладнило його. Прохання Місії до українського посольства в Німеччині про надання 100 паспортних бланків було переадресовано до Австрії, а Посольство УНР у Відні спромоглося надати лише 20 бланків через «брак грошових засобів»⁶⁴. Однак незабаром до обов'язків НДМ в Угорщині у зв'язку зі скасуванням Посольства УНР в Берліні додалася допомога в оформленні паспортів українським біженцям у Німеччині⁶⁵. Ставлення до роботи місії як до «надзвичайно важливої і корисної»⁶⁶ засвідчує лист Надзвичайного Посла і Уповноваженого Міністра УНР М. Василька від 25 липня 1922 р., у якому погоджується намір В. Сікевича скоротити склад місії. З листа В. Сікевича до міністра М. Василька від 27 жовтня 1922 р. довідуємося про підвищення голови місії до рангу генерал-хорунжого, проведення 20—23 жовтня в Будапешті зборів Генеральної Ради Союзу Товариства Ліги Націй, в яких взяли участь делегати від «Великої України» (Залізняк, Лагутенко, Базяк) та Галичини (Перфецький, о. Жан, д-р Маричак, пані Баран), яких «приймали скрізь надзвичайно тепло та щиро»⁶⁷. Важливу інформа-

цію містить лист представника місії в Австрії О. Семеніва до аташе місії в Угорщині І. Стасіва щодо підготовки святкування 5-ї річниці проголошення самостійності України, яке «підніме троха духа і дасть можливість зійтися нам разом тут у Відні»⁶⁸. Ідею свята, вірогідно, підказало щорічне вшанування цієї події «братами-галичанами». У фонді збереглися також лист Комісії з відзначення п'ятиліття проголошення самостійності України від 18 січня 1923 р. та «Універсал Правительства УНР до Народу Українського»⁶⁹.

Збереглися у фонді й листи приватного характеру. Прихильне ставлення М. Василька до В. Сікевича визначило довірочну тональність їхнього листування. Так, у листі від 17 червня 1923 р. на бланку Надзвичайних дипломатичних місій УНР в Італії та Швейцарії М. Василько дозволив собі «зовсім неофіційні» характеристики: «Подорож Ваша до Праги (до Міністра-Президента) і до Відня (до Міністра Фінансів) цілком не потрібна, бо перший вже можливо поїхав назад, а другий — старий осел! ...Прошу Вас посилати Ваші місячні звіти не тільки нашому Міністрові Закордонних справ Токаржевському, у якого в голові не більше, ніж у Міністра Фінансів, але також другу — до Пана Головного Отамана»⁷⁰. Можна припустити й іншу причину висловленої довіри до українського посла в Угорщині, який свого часу служив старшиною створеного С. Петлюрою Коша Слобідської України, — необхідність створення коридора через Угорщину для С. Петлюри. Виявлені нами у фонді листи Головного Отамана за підписом «Професор» до В. Сікевича та листи М. Василька (листопад 1923 р. — січень 1924 р.) відтворюють деталі підготовки в'їзду С. Петлюри до Угорщини. Вони мають сенсаційне значення як не залучені до наукового обігу й дають ключ до прочитання епістолярію С. Петлюри у його фонді (ф. 3809) у ЦДАВО України.

У спр. 79 відклалися документи, пов'язані із завершенням діяльності місії. 2 квітня 1924 р. генерала Сікевича було повідомлено, що Угорський уряд «на підставі політичних поглядів» припинив діяльність Української дипломатичної місії в Будапешті. Наступного дня розпочалися ліквідаційні заходи й підготовка документів для архіву. Наказ № 53 від 12 травня 1924 р., виданий у Будапешті, стиль якого швидше нагадував прощальний лист, ніж офіційний документ, поставив крапку в повноваженнях місії. «Спасибі Вам, мої рідні співробітники, за Вашу

безкорисну працю на славу нашої Матусі-України. Дай Вам Боже щастя, будьте здорові і не покладайте Вашої роботи на боротьбу за Самостійну й незалежну Україну!»⁷¹

Загалом огляд документів фонду Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині дає підстави як для об'єктивної оцінки її діяльності, дослідження персонального внеску співробітників місії в започаткування та розвиток новітніх українсько-угорських відносин, так і для з'ясування маловідомих фактів з історії української дипломатії періоду Директорії УНР у цілому.

¹ Смолій В. Передмова // Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін.; За ред. В. А. Смолія. — К.: Вид. Дім «Альтернативи», 2001. — С. 7.

² Веденєєв Д. В. Зовнішня політика Директорії УНР: Дис. канд. іст. наук. — К., 1994. — 17 с.; Заруда Т. В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави, 1918 р.: Дис. канд. іст. наук. — К., 1995. — 15 с.; Варгатюк С. В. Становлення зовнішньополітичної служби України, 1917—1920: Дис. канд. іст. наук. — К., 1996. — 26 с.; Соловійова В. В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918—1920 рр.): Дис. канд. іст. наук. — К., 1996. — 18 с. та ін.

³ Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 рр. — К.: Оріони, 1998. — 240 с.; Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917—1921 рр.: на теренах постімперської Росії. — К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. — 373 с.; та ін.

⁴ Стрельський Г. В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917—1920). — К., 2000; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2001. — 266 с.; Табачник Д. Історія української дипломатії в особах: Навч. посібник. — К.: Либідь, 2004. — 640 с.

⁵ Збірник наукових праць започатковано Інститутом історії України НАН України 1991 р., відповідальний редактор С. В. Віднянський; науковий щорічник засновано 2000 р. Дипломатичною академією при МЗС України, Генеральною дирекцією Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв, ген. дир. П. Кривонос, історичним клубом «Планета», гол. ред. А. В. Денисенко.

⁶ Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін./ За ред. В. А. Смолія. — К.: Видавн. Дім «Альтернативи», 2001. — 736 с.

⁷ Архів було передано 30 серпня 1945 р. на підставі «Акту про передачу в дарунок УРСР українських документальних матеріалів, які знаходяться в Українському архіві при Міністерстві внутрішніх справ у Празі «з умовою, що він повинен «зберігатися в Києві в українському центральному архіві як

- самостійний відділ, поіменований «Празький український архів», і що чеській стороні повинні бути надані фотокопії тих документів, що передаються» (див.: Лозенко Л. І. Празький український архів: історія і сьогодення // Архіви України. — 1996. — № 1 — 6. — С. 24).
- ⁸ УІК було створено 1930 р. за матеріального сприяння МЗС ЧСР (директор — М. Обідний). До складу кабінету входили відділ преси, бібліотека, архів. Фонди архіву включали колекцію документів УНР, Українського національного архіву-музею та Українського соціологічного інституту, особові архіви та приватні бібліотеки визначних громадсько-політичних діячів В. Липинського, М. Шаповала, С. Шелухіна, вищих навчальних закладів (Української господарської академії в Подєбрадах, Українського високого педагогічного інституту), рукописи творів, спогади, листування видатних українців: М. Грушевського, С. Петлюри, М. Шаповала та ін. На зберігання документи надходили як шляхом дарування, так і шляхом придбання на певних, погоджених з власником, умовах, або згідно з заповітом; здійснювався обмін з іншими архівними й бібліотечними установами.
- ⁹ Лозенко Л. І. Празький український архів...
- ¹⁰ Див.: Палієнко Марина. Український національний музей-архів у Празі (1923—1930): історія створення та основні напрями діяльності // Студії з архівної справи та документознавства. — 2004. — Т. 11. — С. 15.
- ¹¹ Там само. — С. 17.
- ¹² Там само. — Спр. 79. — Арк. 25 зв.
- ¹³ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 171. — Арк. 85.
- ¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр. 67. — Арк. 52.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Соловйова В. В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918—1920 рр.): Дис. канд. іст. наук. — К., 1999. — С. 13.
- ¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр.7. — Арк.2.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр.7. — Арк.3.
- ²⁰ Там само. — Арк. 1 зв., 2.
- ²¹ Там само. — Арк. 4.
- ²² Там само. — Спр. 14. — Арк. 12.
- ²³ Там само. — Арк. 56.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само. — Спр. 23. — Арк. 5.
- ²⁶ Там само. — Арк. 1 зв.
- ²⁷ Там само. — Спр. 38. — Арк. 48.
- ²⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр. 73. — Арк. 42.
- ²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 6.
- ³⁰ Там само. — Спр. 7. — Арк. 9 зв.
- ³¹ ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр. 95. — Арк. 4.
- ³² Там само. — Арк. 7 — 7 зв., 13.
- ³³ Там само. — Арк. 25.
- ³⁴ Там само. — Спр. 23. — Арк. 5.
- ³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр. 95. — Арк. 26.
- ³⁶ Там само. — Спр. 7. — Арк. 14 зв.

- 37 Там само. — Спр. 32. — Арк. 5.
- 38 Веденєєв Дмитро. Нащадок славного роду: дипломат Микола Галаган // Україна дипломатична: Наук. щорічник. — К., 2004. — Вип. IV. — С. 678.
- 39 ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 5.
- 40 Там само. — Спр. 53. — Арк. 14.
- 41 Там само. — Спр. 40. — Арк. 19.
- 42 Там само. — Спр. 69. — Арк. 5.
- 43 Там само. — Спр. 77. — Арк. 20.
- 44 Там сам. — Спр. 49. — Арк. 2.
- 45 Там само. — Арк. 3.
- 46 Там само. — Спр. 49. — Арк. 3 зв.
- 47 Там само. — Спр. 43. — Арк. 32.
- 48 Там само. — Спр. 53. — Арк. 17.
- 49 Там само. — Арк. 21.
- 50 Там само. — Спр. 69. — Арк. 4 зв.
- 51 Там само. — Спр. 68. — Арк. 3.
- 52 Там само. — Арк. 11.
- 53 Там само. — Арк. 10.
- 54 Там само. — Арк. 4.
- 55 Там само. — Спр. 72. — Арк. 1.
- 56 Там само. — Спр. 84. — Арк. 3.
- 57 Там само. — Спр. 18. — Арк. 5.
- 58 Там само.
- 59 Там само. — Спр. 32. — Арк. 2.
- 60 Там само. — Спр. 82. — Арк. 1 зв.
- 61 Там само. — Спр. 72. — Арк. 16.
- 62 Там само. — Арк. 28.
- 63 Там само. — Спр. 74. — Арк. 13 зв.
- 64 Там само. — Спр. 75. — Арк. 71.
- 65 Там само. — Спр. 83. — Арк. 7.
- 66 Там само. — Арк. 73. — Арк. 36.
- 67 Там само. — Спр. 72. — Арк. 63.
- 68 Там само. — Арк. 66.
- 69 Там само. — Спр. 84. — Арк. 4—8.
- 70 Там само. — Спр. 83. — Арк. 6 зв.
- 71 Там само. — Спр. 79. — Арк. 26.

Щоденник посла УНР у Греції Ф. Матушевського

Народився 4 квітня 1954 року в с. Карапиші Миронівського району Київської області. Закінчив історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. Доктор історичних наук, професор. Автор понад 80 наукових праць — статей, брошур, монографій та навчальних посібників. Досліджує проблеми всесвітньої історії, зовнішньої політики та міжнародних відносин країн Європи, а також актуальні питання джерелознавства та вітчизняної історії ХХ століття — голодомор, репресії, доля української інтелігенції.

Під час визвольних змагань українського народу 1917—1920 рр. чільне місце займало становлення української дипломатичної служби. Свої представництва за кордоном формували Українська Центральна Рада, Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського, Директорія Української Народної Республіки. Серед тих, кому було довірено представляти українські інтереси за кордоном, був і відомий політичний та громадський діяч Федір Павлович Матушевський. Безмежно відданий українській справі, він погодився очолити Надзвичайну і Повноважну місію УНР у Греції — країні, яка мала дуже багаті історичні, культурні й релігійно-церковні зв'язки з Україною і, будучи членом Антанти, могла відігравати важливу роль у здобутті Україною політичної і духовної незалежності.

У керівників Директорії вибір впав на Ф. Матушевського як одного з найбільш ерудованих і розсудливих політиків, знаного у журналістських і наукових колах, працелюбного до самозречення.

Видатний український літератор і журналіст, громадський і політичний діяч Ф. Матушевський народився 20 червня 1869 р. у м. Смілі, тепер Черкаської області, в родині священика. Закінчив духовну школу в Черкасах та семінарію в Києві, де під впливом О. Кониського перейнявся справою відродження української культури. Учителював, наприкінці ХІХ ст. брав участь у діяльності гуртка, члени якого були палкими прихильниками налагодження українського книжкового видавництва.

Вже у зрілому віці Ф. Матушевський вступив до Дерптського (Юр'євського) університету. Тут він організував український студентський гурток-громаду, підтримував зв'язки з О. Лотоцьким, який жив на той час у Петербурзі і опікувався українськомовними виданнями. Як рідних зустрічали українських студентів у гостинному домі Лотоцьких. Тут Федір Матушевський познайомився з Вірою Поповою. У 1904 р. вони закінчили навчання і переїхали в Україну, де й повінчалися. Мали трьох синів — Юрія, Бориса і Василя.

Найближчими по духу для Федора Матушевського стали ідеї першої на Наддніпрянщині ліберальної партії — Української демократичної партії (УДП), створеної 1904 р., та діяльність її лідерів — Сергія Єфремова, Бориса Грінченка і Євгена Чикаленка. Вони відстоювали конституційну форму правління і розширення прав України у межах Російської імперії. На той час консервативна частина української інтелігенції небезпідставно побоювалася масового захоплення молоді соціалістичними гаслами та переходом її під революційні знамена марксизму.

Піднесення і спад першої революції в Росії зумовили зміни в діяльності УДП. На початку 1905 р. її ліве крило, до якого належав і Ф. Матушевський, відкололося, утворивши Українську радикальну партію (УРП). Тут вважали, що на своїй території автономію повинна мати кожна національність з правом формувати репрезентаційну раду, видавати закони й порядкувати на цій території. Проте, на думку С. Єфремова, у разі неможливості забезпечити таким чином права українського народу, слід ставити питання про відокремлення України від Росії й утворення Української Демократичної або Народної Республіки¹.

Наприкінці 1905 р. УДП та УРП об'єдналися в Українську демократично-радикальну партію (УДРП). До керівного осередку партії увійшли Сергій Єфремов, Євген Чикаленко, Ілля

Шраг та Федір Матушевський. Коли у 1908 р. група її колишніх членів, представників творчої інтелігенції, заснувала Товариство українських поступовців (ТУП), Ф. Матушевський приєднався до них. Члени ТУП, крім основної мети — досягнення автономії України, прагнули відродження української національної культури і мови.

Власне цій справі віддано служив Федір Павлович Матушевський. Він натхненно працював у журналах «Киевская старина», «Украинская жизнь», редагував першу на Наддніпрянщині українську щоденну газету «Громадська думка», на зміну якій прийшов часопис «Рада»². Разом із найближчими друзями й однодумцями С. Єфремовим, О. Лотоцьким, В. Доманицьким та В. Дурдуківським став одним із засновників видавництва «Вік»³. За редагування газети «Громадська думка» (1906) потрапив до київської Лук'янівської в'язниці, куди 1929 р. ДПУ відправило і його синів.

Після перших повідомлень із Петрограда про відречення царя від влади і утворення Тимчасового уряду члени Товариства українських поступовців зібралися для консультацій. Вони вважали, що ТУП є найбільш послідовним провідником української справи. На той час це була справді єдина реально діюча в Києві організація, яка виступила з ініціативою заснувати загальноукраїнську організацію, у майбутньому Центральну Раду⁴. Від цього Товариства у Центральній Раді працювали Ф. Матушевський, С. Єфремов, О. Волошин, В. Науменко. У своєму політичному виборі Федір Матушевський був дуже близький до Сергія Єфремова. У червні 1917 р. на базі ТУП та УРДП виникла Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) на чолі з С. Єфремовим. До неї увійшов і Федір Матушевський. Члени УПСФ брали активну участь у створенні Української Народної Республіки.

Стан здоров'я не дозволив Федору Павловичу повністю віддатися справам, і він змушений поїхати лікуватися в Кисловодськ. Через громадянську війну довелося затриматися у Ростові. До Києва повернувся наступного року, коли влада перейшла гетьману П. Скоропадському.

Під час Директорії Ф. Матушевського призначили послом УНР у Греції. Українська надзвичайна дипломатична місія ступила на грецьку землю 2 березня 1919 р. Федір Павлович збирався їхати в Грецію разом з усією родиною, для всіх були

замовлені паспорти⁵. Та виїхав з України Ф. Матушевський, забравши з собою на прохання матері лише старшого сина, 13-літнього Юрія. Чому так сталося? Відповідь на це питання знаходимо у спогадах сина Ф. Матушевського Бориса, переданих Гелієм Снегирьовим, та Бориса Лотоцького — сина Олександра Лотоцького і товариша Юрія Матушевського. Обидва згадують: в місії не думали, що покидають вітчизну назавжди.

Найважливішим завданням Ф. Матушевського за кордоном стало ознайомлення громадських і офіційних кіл Європи із культурним та літературним надбанням України. У його творчі задуми входило також видання серії збірників з творами українських класиків, публікація статей з історії та економіки України.

Вік Федора Павловича виявився недовгим. Про останні дні його життя дізнаємося з листа, якого в дуже тяжкому стані він написав 2 жовтня 1919 р. у Берлін до доньки Євгена Чикаленка — Ганни (Галини) Чикаленко-Келлер⁶.

Завершував лист під диктовку батька син Юрій 14 жовтня.

«Дев'ятий місяць серце точиться кров'ю і тільки каторжною роботою, з якої навмисно не вилажу, ні в день, ні в ночі, щоб хоч таким способом приглушити і затамувати невимовні муки, я підтримую себе і своє існування в надії ще зазнати щастя громадського і дожити до ясніших днів. Але навряд, бо ледве волочу ноги...⁷

Довго не довелося бути пророком. Попереду ніж кінчить цього листа увечері я вже вився в припадку грудної жаби. Припадок тягся 12 годин і я ледве не загинув. Зараз живий і безперечно ще трохи поживу, та немає втіхи в такому життю. Тепер до діла. Сам я одписувати не можу і не знаю, коли та змога з'явиться. Пише до вас Юрко, як секретар мій.

До 1-го вересня носив дві тяжкі рани в серці: одна то Україна, друга — сім'я... Я розіслав запитання по всіх і всюди, питаючи і благаючи, але все даремне... Даремне Ви сподіваєтесь, що ми в Атенах ближче до когось і чогось, ми тут страшенно на одшибі... Ви питаєте, що невже ж не було способу вивезти С. Ол.⁸ Чому не було? Я його благав їхати зо мною, він був мені потрібний..., але вже й тоді С. О. казав, що то спеціальність господ В-ків, Х-ів, які нашкодять, а тоді як коти тікають. Чом своїх не взяв? Ой, Галю, Галю! Я й сам дивуюсь і не вірю...

Росказувати як все це сталося страшенно довго. Скажу коротко: спричинилася багато віра в людей... Багато важила моя строго принципіальна позиція не робити з громадського діла якогось «парті-де-плезіра»⁹. Як умру, то може прочитаєте про це докладно колись. Бога ради пишiть, озивайтесь...»¹⁰.

21 жовтня 1919 р. Федір Павлович помер у Афінах від серцевого нападу. «Ця смерть батькова, коли мені було лише 12 років, — писав пізніше Борис Матушевський, — зробила на мене дуже сильне вражіння і завжди примушувала пам'ятати, що він приніс в жертву задля національної справи не лише своє життя, але й добробут своєї сім'ї: своєї жінки і трьох дітей»¹¹.

Залишив по собі Ф. П. Матушевський важливі наукові праці та щоденникові записи як українського посла, опубліковані стараннями сина Юрія.

Юрій зібрав багато цінних матеріалів про життя та діяльність свого батька, спробував укласти біографію, написав коментарі і подбав про друк батькового щоденника у збірнику Українського наукового інституту у Варшаві («3 минулого», Варшава, 1938, т. I, с. 138—157), який ми пропонуємо узазі читачів.

¹ Соловей Е. Сергій Єфремов і його щоденники. — В кн.: Єфремов С. Щоденники. 1923—1929. — К.: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. — С. 8.

² Газета «Рада» виходила в Києві в 1906—1914 рр. Її видавав і фінансував Є. Чикаленко при підтримці В. Симиценка, В. Леонтовича, Л. Жебуньова. Будинок, у якому знаходилась редакція газети «Рада», зберігся; він розташований на розі нинішніх вулиць Ярославів Вал і М. Лисенка.

³ Українська літературна енциклопедія. — К., 1995. — Т. 3. — С. 318.

⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. — Т. 1. 4 березня — 9 грудня 1917 р. — К., 1996. — С. 7.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 4.

⁶ Цей лист цитує Г. Чикаленко-Келлер у своєму листі до Сергія Єфремова, написаному 7 квітня 1923 р. з Берліна до Києва.

⁷ Далі йде текст листа, писаний дитячою рукою 14 жовтня.

⁸ Сергія Олександровича Єфремова.

⁹ «Парті-де-плезір» (фр.) — прогулянка, розвага.

¹⁰ Архів Інституту архівознавства Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України. — Ф. 257. — Оп. 5. — Спр. 155. — Арк. 3—4.

¹¹ Державний архів Служби безпеки України. — Спр. 67098-фп. — Т. 80. — Арк. 138 зв.

Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ

ІЗ ЩОДЕННИКА УКРАЇНСЬКОГО ПОСЛА

2-го березня ц. р. минуло рівно 19 літ, як на грецьку землю ступила Українська Надзвичайна Дипльоматична Місія, щоб по кількох століттях перерви знову навязати старі зносини між Україною та Грецією.

Праця Місії в державі, що не визнала тоді України, не була показною. Порівнюючи з голосними воєнними подіями, що тоді відбувалися на Україні і що залишили невмирущу славу героїзмові й самопожертві українських лицарів, з крові яких саме тоді народжувався наш міт ХХ століття, — згадки про Місію видаються сірими, безцвітними.

Та, не дивлячись на це, я вважаю за свій обов'язок довести до загального відому це започаткування наших закордонних зносин, як одного з фрагментів нової української історії. Тим паче, що, як мені відомо, архів Місії загинув безслідно¹.

Головою Місії був мій покійний Батько — Федір Павлович Матушевський. Я, тоді 14-літній хлопець, разом із ним в Ате-нах² бувши, зберіг його щоденник, що є єдиним джерелом відомостей про працю тієї першої Місії.

Ставлячи суворі етичні вимоги до всіх проявів національного життя українського народу, Батько дивився на Українську Державу тільки з українського, ідеалістично-національного і безкомпромісного погляду.

Подаючи до друку частину цього щоденника, хочу виконати хоч дрібну частку мого святого обов'язку перед пам'яттю Батька. Значну частину цього обов'язку взяв на себе і гідно виконав підчас харківського процесу «Союзу Визволення України»³ мій молодший брат Борис⁴, боронячи пам'ять і честь нашого Батька перед збіговищем ворогів української справи: «Мій батько все своє життя віддав Україні, він для неї зруйнував навіть власну родину...».

Волинь⁵, у березні 1938 р.

Юрій Матушевський.

...Ранком 2. III. нов[ого] стилю (1919 р.) проснулися ми вже в Пирею. Радість велика. Не сподівалися вже достатись до Греції. Капітан французького воєнного судна, до якого треба було вдатися, щоб пустили нас на беріг, був дуже ввічливий і прихильний, коли до нього звернулися в цій справі. Дав катер і баркас. Перевезли нас і наші речі.

Електричною залізницею поїхали ми до Атен. День ясний, сонячний, теплий. Атени — з класичними руїнами Акрополя. І радісно, і сумно, і... страшно. Радий, що по тяжких митарствах упродовж п'яти тижнів ми, нарешті, добилися до Греції. Сумно, що Україна в огні большевизму і що на тому пожарищі я покинув своїх рідних, своїх близьких, яких — не знаю, — чи побачу ще коли, а страшно перед новими обов'язками, перед завданнями, до яких ніколи не готувався.

Хоч ми й послали з Корфу⁶ кілька депеш до готелів, проте в Атенах довго не могли знайти притулку. Сила всякого люду набилося в цей затишний куточок, де на вулицях жовтіють оранжі на деревах, цвітуть квітки, пахнуть оливки й евкаліпти. «Руських» чимало. Знайшовся один pokій у «Grand Hotel de Bretagne»⁷, першорядній гостинниці коло королівського палацу. До готелю поїхав я з Р[афальськ]ою і Р[ей]зе*. Над вечір Лямбр[іонідіс]** знайшов мешкання для Раф[альського] і собі з хлопцями в Фалеро⁸. Рейзе в Атенах десь, а я з Юрком⁹ до другого дня лишився в готелі.

Цікава зустріч із старенькою прислугою-галичанкою з Києва. Глянула на мене й відразу сказала: «Здрастуйте!» Розбалакалися. Думала, що ми біженці від голоду й большевиків. Шкодувала дуже за Миколою II.

Молодий, незвичайно симпатичний швайцарець, рахівник чи секретар готелю, довідавшись, хто я, з великою симпатією віднісся до мене.

Надійшов вечір. Атени з Акрополем уявляли чудову панораму. Був останній день карнавалу¹⁰. Цілу ніч греки веселились. Але ми були так стомлені, що лягли спати.

Другого дня ранком прийшов Лямбр[іонідіс] і перевіз мене до Фалерону в готель над морем. В «Бретанії»¹¹ треба було пла-

* Жінки членів Місії — Рафальського й Рейзе (прим. Ю. Матушевського).

** Урядовець Місії Лямбріонідіс (прим. Ю. Матушевського).

тити по 35 драхм з кожного за добу, а тут по 30 др[ахм]. При курсі 2 карб[ованці] = 1 драхма, це виходить 120 карб[ованців] за день. Нічого собі! Зате оранжі — дешевші від нашої картоплі. Мій покій з бальконом у бік моря. Але море обридло і все шумить — і вдень, і вночі. Готель гарний, але й готелєві блощиці теж добрі. Упродовж цілої дороги по брудних вагонах, по касарнях¹² — цього добра не було, а тут — до скандалу. Нас тут тим часом оселилося 9 душ, а 9 душ — в Атенах.

Другого дня скликав я всю Місію до себе на нараду. Сказав дещо про завдання нашої Місії, про важливість завдань, про нашу спільну відповідальність. Нагадував про потребу великої обережності з усіх боків і про пантрування за нами всяких ворогів. Дав коротенький нарис історії зносин України з греками в далекому минулому, щоб довести, що теперішній наш приїзд є тільки поновленням давньої традиції. Радився, про що говорити з міністром на першому побаченні, якщо воно відбудеться цими днями, і нарешті перейшов до розподілення обов'язків між членами Місії. Все йшло ніби гаразд, хоч я більше хотів би почути поради від своїх помішників.

В грецьких газетах появилися звістки про приїзд нашої Місії. До Фалєро прибіг репортер, але Лямбр[іонідіс], що знав його, як людину підозрілу ще з Петербургу, не пустив його до мене, щоб часом не дискредитувати Місії, подавши йому від себе деякі відомості. Редактор іншої газети мав інтерв'ю з Рейзе. В третій газеті появилася коротеньке моє інтерв'ю, хоч ніхто від тієї газети до мене не приходив. Як видно, те інтерв'ю було вміщене тільки для того, щоб пропагувати думку про непотрібність висилки грецького війська на Україну. В газеті написано, ніби я заявив, що нам грецького війська не треба, а потрібна тільки технічна допомога. У той час тут ішло приготування до висилки війська, до чого Грецію зобов'язувала умова з Антантою¹³, але значна частина греків була проти тої висилки.

Тут довелося ще раз виявити справжню ціну Лямбріонідіса й подякувати Мацієвичеві¹⁴ за рекомендацію. Золоту людину маю в його особі, на яку з охотою проміняю десяток «ширих» українців. На середу (5.III. Нов[ого] ст[илію]) мені була вже призначена авдієнція в міністра закорд[онних] справ Діомідіса¹⁵. Рішив їхати з Мод[естом] Пилип[овичем]* і Лямбр[іонідісом].

* М. П. Левицький, радник Місії (прим. Ю. Матушевського).

Надзвичайна Дипломатична місія УНР у Греції.

Стоять: аташе Емануїл Глузман, Назаренко, урядовець Павло Галаган, аташе Никодим Гриневич.

Сидять: позаштатний секретар Ламбро-Ламбріонідіс, глава місії Федір Матушевський, радник Модест Левицький.

Немає на фото секретаря Сергія Рафальського і урядовця лікаря Жоржа Рейзе.

Світлина з колекції О. С. Кучерука — директора бібліотеки ім. Ольжича, м. Київ.

Рівно в 11-й год[ині] ми були в міністра. Прийняв нас негайно. Не можу сказати, щоб увійшов я до його кабінету спокійно. Дуже хвилювався. Та й було чого. Перш за все від незвичайної ролі й важливості справи; друге — знав заздалегідь, що йду на «буде, що буде», бо сподіватися, щоб визнала Україну Греція, ця невірниця Антанти, яка гарматами й голодом в 1916 році примусила греків до «добровільного» союзу з нею¹⁶, — було неможливо; третє — що мушу все говорити чужими устами.

Я попередив Лямбр[іонідіса] і Лев[ицько]го, що буду говорити по українськи й якщо чого Лямбр[іонідіс] не зрозуміє, то щоб приходив на поміч Мод[ест] Пил[ипович] і відповідав йому по французьки. Міністр прийняв нас ввічливо й привітно. Пер-

ші фрази були сказані по франц[узьки], а потім Лямбр[іонідіс] перейшов на грецьку мову. Те, що я казав, міністр власноручно все записував. Це спонукало мене до подвійної обережності.

Сказавши, від кого і по що ми приїхали, я перейшов до коротенького історичного нарису українсько-грецьких відносин, починаючи з VII в. по Р[ізду] Хр[истовому]. Підкреслив, що в X в. Україна-Русь, як самостійна держава, була в тісному зв'язку з Візантією — релігійному, культурному й економічному, що ті зв'язки поновила в XVII ст., а тепер знову хоче збити те саме по довгій перерві. Коротко розповів, чому добивається самостійности, як *conditio sine qua non*¹⁷. Далі перейшов до програми теперішнього правительства і до боротьби України з большевиками, а також до того, чого ми хочемо від держав. Говорив коротко, бо розмова затягалася завдяки перекладові й записуванню моїх слів. Нарешті, щоб викликати самого міністра на розмову, я навмисне дещо промовчував. Він з особливою увагою записував мої слова, коли я говорив про необхідність радикальних соціяльних реформ і про те, на яких засадах хоче базуватися Директорія. Йому хотілося довідатись, чи буржуазія матиме місце в нашій республіці. Я сказав, що всі трудові класи України повинні знайти собі місце в державно-народньому житті. Тут уже хтось поширив чутки, немов ми також большевики, і я зрозумів, чому міністр так цікавиться цією справою. Але це була тільки одна точка, на якій він затримався. Більше ніяких питань не задавав. Я зробив спробу передати йому дипломатичну грамоту. Він її тільки перечитав і сказав, що до розв'язання питання на мировому конгресі нічого певного не може мені сказати й грамоти не прийме, але «гостинности» не тільки не відмовляє до того часу, а й вельми радий, що ми прибули. Я подякував і просив допомогти нам наладнати зносини з нашим правительством. Він сказав, що про мою візиту й прохання повідомить правительство і дасть мені про це знати. Я висловив надію, що побачення наше не останнє і що коли міністр забажає ще щось довідатися про наші справи, чого я не встиг, чи забув сказати, то я до його послуг. Він відповів, що дуже з цього радий. Попрощались, пробалакавши 1 годину.

Не скажу, щоб моя перша візита лишила в мене добре вражіння. Хоч упередження не було помітно, зате, видко, міністр боявся, як би цим прийомом не попсувати відносин з Антантою, не прогнівити її. Почувалося й те, що правительство Греції без

Венізелъоса — не правительство, що за його головою й плечима всі живуть. Д[іомідіс] на прощання дуже мягко, скоріше тоном благального побажання, натякнув на те, що Греція не відмовляє нам в гостинности, поки не прийде звідкілясь якась відповідь, а ми тимчасом будемо спокійно сидіти, але не роблячи великого розголосу.

Це прохання мене дуже зв'язало. Щоб не ставити ні правительство, ні себе в прикре становище, я почав уникати інтерв'юерів і знайомостей та засів тимчасом за роботу — за писання меморандуму про те, що таке Україна, які її відносини до Росії, чого Україна завжди домогалася, чого домагається тепер, за що бореться і якої допомоги потребує від держав. Сподівався, що за тиждень напишу, днів за три його перекладуть і перепишуть, а тимчасом може й від Венізелъоса прийде відповідь.

Коли в середу виходили від міністра, то Лямбр[іонідіс] познайомив мене і Лев[ицько]го з колишнім консулом у Москві Сагіріянісом, греком із Смирни. Другого дня він був у мене на вечері. В грудні він утікав із Совдепії через Україну, коли там була вже Директорія, і дуже був вдячний їй за те, що з Києва до Одеси йому дала можливість вигідно переїхати. Перейнявся симпатіями до українців і прийшов до нас, уже як приятель. За вечерею він тихенько повідомив мене, що мало не слідом за мною був у міністра prince Demidoff¹⁸, який напевно поінформував його, що ми большевики. Сагіріяніс радив мені «викинути фортель» і зробити візиту до митрополита¹⁹. Цим можна вбити відразу кількох зайців, а саме: 1) поставити prince'а в становище брехуна, бо большевики до митрополита не ходять; 2) викликати цим дуже добре вражіння серед греків, які дуже побожні не тільки в сірій, а й в інтелігентській масі; 3) митрополит відомий демократ і має вплив не тільки на духовенство; 4) в справі признання автокефальности української церкви голос атенського митрополита матиме неабияке значіння. Сагіріяніс бував у митрополита і взяв на себе місію добитися в нього авдієнції для мене. Я погодився на це.

В п'ятницю Саг[іріяніс] дав мені знати, що в суботу (8-го) в 4-ій год[ині] дня митрополит мене прийме. В назначеній годині я з Лямбр[іонідісом] були у митрополита. Їдучи до нього, я попередив Лямбр[іонідіса], що буду вітатися з м[итрополи]том, як православний християнин, тобто візьму благословення, до чого й він був би готовий. «Хоросо» — від-

повів мій любий Лямбр[іонідіс], мій вірний «Лічарда». Я дав картку монахові і за хвилину нас прийняв митрополит. Привіталися. Він попросив по російськи сідати, дуже ввічливо й гостинно. Високий, огрядний, з чорними, досить веселими очима, з сивиною в бороді.

— Як син православної церкви, — заявив я, — як представник держави, що колись прийняла віру й науку Христову від Греції та й до цього часу залишається їй вірна, я вважав за свій обов'язок, ступивши на грецьку землю, завітати до вищого представника грецької церкви, бо, добиваючись політичної незалежності, Україна добивається і церковної незалежності від московської церкви.

Коротенько розповів йому, що Москва гнобила нашу віру й церкву та, не вважаючи на таких наших святителів, як Дмитро Ростовський²⁰, дивилась на нас, мало не як на єретиків.

М[итрополи]т, щоб показати мені, що знає нашу церковну історію, почав говорити про деякі видатніші факти церковно-політичних зносин Візантії з православною «руською» церквою, плутаючи Україну з Московією.

Я подав кілька реплік, відмежовуючи виразно Україну від Москви.

Тоді він почав говорити про (грецька мова) або «Україну» і сказав, що вона тепер після собору в Києві²¹ має церковну автономію.

Я розповів, як виглядав той собор і що то була за автономія. Довелося пригадати Антонія з Євлогієм²².

Тоді він у дуже обережних виразах, але досить твердим тоном, почав говорити про те, що весь православний схід дуже тяжко вражений тим, що Директорія арештувала святителів Антонія й Євлогія і тримає їх у полоні в католицькому монастирі, що митрополит Платон²³ писав йому, що там над ними знущаються, що Антонія східні гієрархи дуже поважають і т. д.

Я відповів, що арешт Антонія і Євлогія не мав характеру якоїсь пімсти, а викликаний був необхідністю. З одного боку А[нтоній] занадто втручався в політику і проводив антинаціональну і антидержавну роботу та був центральною фігурою у багатьох реакційних заходах гетьманського уряду. Що ж до Євлогія, то робота його на Волині і у Галичині здобули йому загальну ненависть. Отже, треба було для втихомирення загального ворожого настрою ізолювати їх. З другого боку — обурен-

ня загалу було таке велике проти них, що можна було сподіватись і ексцесів, а уряд не бажав того, щоб повторилася прикра подія, як за большевиків із митр[ополитом] Володимиром²⁴. Згадав також при цій нагоді про злочинні замисли Антонія розпочати карний процес проти українських священників, обвинувачуючи їх у душоубствах.

Тоді м[итрополи]т зауважив, що коли владики й робили щось злочинне, то на те є суд, який їх може судити. Для чого ж їх віддавати на поталу й глум уніятam, що суворо тримають їх в уніятському монастирі й чинять їм усякі прикrostі.

У відповіді митрополитові я зауважив, що їхав через Галичину, довідувався про ув'язнених і не чув, щоб їм щось навмисне чинилося недобре. Крім того, знаю митрополита Шептицького й не думаю, щоб цей розумний архипастир був здатний до пімсти над православними ієрархами за те, що російська влада його арештувала, вивезла й тримала в православних монастирях²⁵. Проте я подам реляцію своєму правительству про те, що мені м[итрополи]т сказав, і проситиму розвідати, чи справді цим ієрархам чинять те, про що пише м[итрополи]т Плятон, і, якщо так, то щоб уряд Директорії наказав або того не робити, або, як просить м[итрополи]т, тримати їх у православному монастирі. Але це я можу зробити лише тоді, коли грецьке правительство дасть мені змогу мати зносини з моїм урядом, про що я прошу митрополита подбати в інтересах хоч би порушеної справи.

М[итрополи]т обіцяв. Далі він почав говорити про православіє взагалі, що воно, в протилежність латинству²⁶, не втручалося в політику і через те, він думає, і на Україні (м[итрополи]т говорив ріжно: то «Україна», то «Мала Русь») православна віра та церква не повинні зазнати утисків і переслідувань.

Не заперечуючи йому щодо аполітизму православія, я всеж завважив, що на Україні церква провадила велику політику обмосковлення, що через ту політику все вище духовенство у нас уже не національне, що український народ не мав слова Божого на рідній мові і що тільки революція дала йому його, що Москва скасувала нашу церковну автономію²⁷ і гнобила духовно-релігійне життя народу, — тому-то ми й добиваємося автокефалії церкви в незалежній державі. При цьому я звернув увагу м[итрополи]та на те, що наш народ зберіг стару благочестивість краще, ніж московський, що в нас національна боротьба завж-

ди була релігійною, а релігійна — національною, і що збулося слово апостола: «Буяя міра избра Господь, щоб посрамить премудрих»... Тяжко було мойому Лямбр[іонідісу] справитись із перекладом цього тексту, але сам м[итрополи]т прийшов йому на допомогу, задоволено глянувши на мене і потішивши тим, що, мовляв, якимось воно «все образується»: матимете незалежну державу, то й церква матиме незалежність. Правда, говорив він про це дуже обережно, згадуючи про велику Росію і страждання там православної віри.

Я на це відповів, що національне відродження нашого народу, позбавленого інтелігенції, головним чином провадилося силами селянського духовенства та його дітей і що серед теперішніх політичних українських діячів є багато дітей духовенства, і вже через одно це українське правительство, яке б радикальне воно не було, не може ставитися до духовенства так, як ставляться большевики.

На тім наша розмова скінчилася. Велася вона досить жваво упродовж цілої години. Подякувавши м[итрополи]тові за щирю гостину та за мудрі поради, я попрощався.

Він мене благословив і провів до дверей. Від м[итрополи]та я вийшов у кращому настрої, ніж від міністра. Почував це й Лямбр[іонідіс].

Другого дня появилася в часописах замітка про мою візиту в м[итрополи]та. Я спитав потім Сагіріяніса, чи мав він розмову з м[итрополи]том про вражіння від моєї візити. Звичайно, мав, — і м[итрополи]т йому сказав, що ця візита зробила на нього дуже добре вражіння. «Правдивий християнський народ ці українці», — сказав ніби м[итрополи]т. Та, мабуть, так-таки воно й було, бо за день у м[итрополи]та, так само, як і в міністра, слідом за мною, був і Демидов. Як видно, мої візити не давали йому спокою. В одній газеті появилася глузлива замітка з приводу візити Демидова в м[итрополи]та і його обіцянки помолитися за велику Росію.

11.III. Мені сказали, що приходили українські вояки до Місії, зачувши про наш приїзд сюди. З ними мали розмову Гринев[ицький] і Лямбр[іонідіс]. Приходили вони з проханням допомогти їм дістатися на Україну. Вони охоче, кажуть, вступили б до армії Петлюри, щоб битися з большевиками, а тим часом їх Антанта, особливо французи, намагаються вирядити до армії Денікіна. Другого дня прийшло знову кілька вояків-зем-

ляків у тій самій справі. Були між ними люди з Полтавщини, Київщини, Катеринославщини й Чернігівщини. Декого з них я бачив і розмовляв з ними. Робили незвичайно приємне враження; скаржилися, що їх приймають за большевиків за те, що, провоювавши на македонському фронті в незвичайно тяжких умовах, вони, як тільки дійшла до них чутка, що Росія помирилася з центр[альними] державами²⁸, не захотіли більше воювати й почали проситись додому. Їх не пустила Антанта. В деяких полках зчинився справжній бунт. За це бунтарів тяжко покарали: загнали до глибоких ям, огорожених колючим дротом, били, голодом морили і т. д. Потім поділили на три категорії: першу, небунтівників, почали готувати до війни з большевиками в армії Денік[іна]; другу — тримаючи під пильним доглядом, вживали на всяку військову роботу; третю (яку вважали за справжніх большевиків), позбавивши пайка, трактували, як бранців, і віддали на каторжні роботи: бити камінь, поправляти залізниці, тощо. А тепер знову викликають групами і дають речинець на відповідь, чи годяться вступити до армії Денікіна. Я порадив їм не відмовлятися, щоб знову не накликати на себе якоїсь біди, а заявити, що вони охоче вступили б до армії Петлюри. Вояки говорили, що на македонському фронті було чимало українців, а тут, в Атенах, було їх душ 85. «Ми тепер тихше води, ніжче трави», — запевняв мене один із-під Кременчука з дуже симпатичним лицем.

Цими днями я придбав іще одну знайомість. Якось Галаган з Ахрам. мені сказали, що в трамваї до них причепився чернець, назвавши себе архимандритом Сергієм, настоятелем посольської церкви. Запрошував до себе.

10.III. я був недужий: вдень трусила мене фебра²⁹, мав я 38,5° температури і лежав у ліжку. Увечері хтось стукає до мене в двері. Входить архимандрит. Просить дарувати йому³⁰ й т. д. Прошу його сідати. Сідає, каже, що він українець, з самої Полтави, з давнього сербо-українського роду Дабижив — і пішов, пішов. Просидів години з півтори. І чого тільки не наговорив! Суєтна і суєтлива людина. Думки скачуть і не тримаються купи.

Під час його візити надійшли: Гриневич і Раф[альсь]кий. Як видно, архим[андрит] прийшов на якісь розвідки, бо про все розпитував, удаючи себе приятелем і виявляючи намір «стати на коротку ногу». Прохав розповісти йому, що таке українс-

тво, причому то висловлював до нього симпатії і повну віру, то виявляв сумніви і говорив страшенні дурниці. Нарешті, просив книжок і запрошував до себе.

Коли вийшов, Раф[альський] висловився про нього дуже рішуче, заявивши, що від когось він чув (чи не від Гаршина), ніби о. Сергієві доводилося не раз чувати такі слова: «Батюшка, я не даю вам по пиці тільки через те, що ви в рясі», і що взагалі в багатьох домах для нього закриті двері. Одні вважають його тепер за большевика, а інші просто за авантюриста. Знаючи велику небезсторонність Раф[альського] і його невірноваженість, з якою він часто дуже легко прив'язується до людини, так само, як легко й відхитується від неї, я мав від першої зустрічі з архимандритом таке вражіння, що це людина не зовсім нормальна. Виникало питання, чи маю я відповісти архимандритові візитою.

Ще перед розмовою з міністром я шкодував, що в мене не було виготовленого меморандуму, а навіть готового матеріалу до нього. Перед виїздом із Києва я думав про це, намагався перечитати деякі з тих меморандумів, що їх уже не раз склали й подавали, але, на жаль, виїзд мій відбувався за таких умов, що рішуче не мав я змоги здобути й запастися тим, що було треба. Більше того, я примушений був повикидати чимало наготовлених книжок, коли виявилось, що на Одесу ми не можемо їхати, а поїдемо манівцями. Отже, я засів за меморандум «із страхом і трепетом», бо матеріалу, здавалося, фактичного й перевіреного було мало, до того ж треба було боятись, як би в офіційнім документі не сказати чогось такого, чого не слід зовсім говорити, або можна говорити, але обережно. Через те моя робота йшла дуже мляво. Та й не дають мені спокою думки про Україну, про родину, бо вже надійшла відомість, що Київ у руках башибузуків³¹, хоч і не знати з газет, як це сталося. Взагалі, як можна це ствердити по газетах, Європа дуже слабо поінформована про Росію, а ще гірше про Україну. Що ж до грецьких газет, які щодня читає мені Лямбр[іонідіс], то вони дають ще менше відомостей. Мізерні газетки.

15 III. Знову приходять наші вояки за порадою, а я їм нічого не можу допомогти. Збираються подати мені «петицію». Французи вимагають, щоб вони їхали до Денікіна. Дехто погодився, але дав собі слово: при першій же нагоді втікати. Я пішов порадитись до ближчих членів Місії, що робити: чи перед

міністром з'ясувати справу, щоб Антанта знала, що вона робить. На превеликий жаль, не почув ні від кого якоїсь поради. Один тільки Раф[альський] рішуче висловлював думку, що це не наша справа. Я стояв при тому, що все залежить від форми, як це зробити. Ні до чого не домовилися. Бачу якусь непевність нашу. Не можу навіть добитися того, щоб знайти помешкання для Місії, щоб подбати про організацію канцелярії, бо набирається потроху матеріалу. Раф[альський] просто каже, що ми не маємо права цього робити, бо правительством оголосило військовий стан і завело цензуру, яка стежить і за нами.

Якось ми вийшли з готелю гуртом: я з Юрком, Лямбр[іонідіс], Галаган, Гриневич і Раф[альсь]ка з дівчиною. Ідемо пляжею. Бачу, з-за куців виходить поліціант і простує до нас. Підійшов і щось починає говорити по-грецьки. Добре, що з нами був Лямбр[іонідіс]. Довго вони сперечалися, нарешті поліціант пішов. Л[ямбріонідіс] переказав, що поліціант хотів нас на вулиці потрусити й арештувати. Довго йому Л[ямбріонідіс] толкував, хто ми, й загрожував відповідальністю. Поліціант виправдувався тим, що ніби має наказ нас потрусити й арештувати. Ледве відчепилися від нього. Ми пішли далі, а Л[ямбріонідіс] побіг до комісаріату і мав там з вищим агентом поліції довгу розмову, загрожуючи скандалом і пригадуючи, що на Україні є 400 тис. греків. Я, крім цього, просив Л[ямбріонідіса] другого дня піти до міністерства. Дехто висловлював підозріння, чи не натравлюють на нас поліцію пп. Демидови і К°? Не хочеться вірити, щоб справді люди були здатні на таку гидоту.

В міністерстві висловили великий жаль і запевнили, що правительством тут не винне, а що це звичайне непорозуміння, викликане тривожним часом і ретельністю поліції. Обіцяли зробити спеціальний наказ, щоб нас не турбувала поліція.

Забув записати кілька важних фактів. У четвер (13) коло 4 год[ини] Гриневич привів до мене молодого козака-кубанця, що їде разом із Лукою Лавр. Бичем³² до Парижа. Ранком прибули з Царгороду³³ до Пирею. Взяли гіда, щоб показав Атени. Коли їхали назад і проїздили повз Фалерон, то гід, мабуть, прислухавшись до їх української розмови, сказав їм, що у Фалероні перебуває українська Місія. Боючись спізнитись на корабель, Бич вирядив козака до мене, просячи прибути в Пирей до пристані. Я поїхав. Бич із жінкою чекали на мене. Взяли повіз і поки доїхали до пристані, я коротенько розповів про наше стано-

вище та просив переказати Місії в Парижі, щоб знайшли шлях до Венизельоса і щоб дали знати Директорії, які чутки розповсюджують ченці про утиски українців над м[итрополит]том Антонієм. Від Бича мало що довідався за браком часу. Сказав він тільки, що з Кубані виїхав давно й довго сидів в Одесі, бо Антанта нікого не пускала, що в Царгороді Лот[оцького]³⁴ ще нема, тільки чутка пройшла, що він їде; що Суковкін³⁵ робив там йому пакості, тримався як росіянин, що турецький уряд не знав, що з ним робити, а коли гетьман зробив *coup d'état*³⁶, то Сук[овкін] і зовсім почав держати «равненіє» на Росію.

Бич повідомив ще, що на Кубані, як і на Дону, великі тертя з добровольцями і з Антантаю, такі самі і на тому ж ґрунті, що і в нас на Україні. Між іншим, він потвердив чутку, що дійшла цими днями й до нас з англійських газет, про вихід Винниченка³⁷ з Директорії і навіть арешт його, про зміну міністерства, до якого тепер входять: Остапенко — прем'єр³⁸; К. Мацієвич — м[ініст]р закорд[онних] справ; Чопівський³⁹ — торгу; Федак⁴⁰ — фінансів; Архипенко⁴¹ — хліборобства; про переговори Петлюри з Антантаю⁴² і про 5 чи 8 тез тих переговорів; про деякі перемоги над большевиками, а також про зраду у війську. Все це говорилося похапцем, бо не було часу; корабель мав відпливати. Шкодували ми дуже, що так сталося.

А перед цим були в мене два кооператори: Урусов — із Ростова і Бекер (жид) — з Одеси. Розповідали про Дон і Одесу те саме, що Бич про Кубань. Скрізь великі «тертя» з добровольцями й Антантаю. На що вже отаман Краснов, а його англійський генерал з Денікіном довели до того, що він стукав кулаком по столі, а англієць так само під час розмови. Дончаки кажуть, що поза Дон не підуть і на «возсоединение з матушкою-Росією» не пристануть.

Кооператори дали мені один примірник свого «меморандума» (мода тепер на них пішла) в французькій мові про кооперативні зносини «Юга Росії» з сусідніми краями. Я переглянув його і тут же сказав, що принципово не мав би нічого, щоб пропагувати справу кооперації, але панове так плутаються в термінології і так сунуться не в свою хату, що я не можу з цим погодитися. «Юг Росії», «Одесса центр», до якого вони хочуть притягнути всю Херсонщину, частину Катеринославщини, Таврію й Поділля — це вже вибачте! Бекер засоромився (бо — есер і стоїть за згоду з большевиками), а Урусов буркнув щось про

«українськія чрезмерныя притязанія и будущее раскаяніе за раздуваніе вражды». Я різко відказав йому на це, і ми попросилися. Бекерові дав на прощання кілька книжок.

20. Нема часу щодня вести свій записник. Маю три великі роботи: пишу меморандум, вислухую щодня силу газетних повідомлень преси грецької, франц[узської] та англійської, що мені їх читають, і вчуся французької мови з книжок. Найбільше часу забирає писання меморандуму. Мав думку, що за тиждень зроблю цю роботу, а ось уже сижу третій тиждень. Кінчаю вже цю роботу. Треба прочитати в гурті, перекласти й написати на машинці, а потім хочу відвідати різних послів. Обридло сидіти так. Панькався з грецьким правительством, а тепер перестану. Через занадто велику обережність не зав'язав зносин із пресою. Сам засів за роботу, а моїм помішникам, окрім Лямброса, — ані гадки про щось. Вже не раз доручав їм деяку роботу, щоб позаводили сяку-таку канцелярію та, на всякий випадок, коли б нас визнали, підготовлялися до практичної роботи, щоб знайомилися з Грецією — нічого не виходить. Скінчу роботу і візьмуся за них, хоч заздалегідь бачу, що тільки Галаган, Лямброс та Глузман будуть справжніми помішниками, а решта — ліпше й не згадувати!

Не дає мені спокою архим[андрит] Сергій. Мало не щодня в мене, не вважаючи на те, що я в нього не був. Все розпитує про Україну, просить книжок, питається, чи «серйозное дело» — те українство. У своїй писаній газеті (дуже дурній), що видає щодня для салдат, почав заводити відділ «Україна» й просив мене, щоб я співробітничав. Приходить іноді й з конфіденціальними «сообщеніями»: щоб я був обережний із співробітником газети Паїсіосом, що prince Demidoff прислав йому офіціальний «запрос», чи правда, немов він нав'язав знайомість із українською місією, і т. д. Іноді від нього довідуюсь і про цікаві факти. Був тут Гучков⁴³. Сергій із ним бачився. Мав розмову про Україну. Гучков йому сказав, що такої нема, а для теперішніх її діячів скоро настане час, що їм не буде місця в Росії. Я на це відповів «занепокоєному» архимандритові, що є дуже гарна українська приказка: «дурний піп, дурна його й молитва»...

25.III. Скінчив меморандум. Три тижні працював запопадливо, не розгинаючи часом спину по три-чотири години. Як і завжди те зо мною буває — з своєї роботи я невдоволений. Крім того, боюся офіціально сказати те, чого я або не маю права

сказати, або чого не слід сказати. Тим часом — «еже писах — писах». Перечитав свою роботу своїй Місії, просячи критики й уваги. Дещо прийняв до уваги. Взагалі ж моя Місія захоплена меморандумом, хоч нового в ньому нічого нема. Я дбав тільки про те, щоб оперувати фактами й бути правдивим та щирим. Мод[ест] Пил[ипович] захоплений так, що повів розмову про видання меморандума книжечкою і про широке його розповсюдження. Я проти цього. Зараз сідаю за його оброблення і буду частками давати Лямбр[іонідісу] для перекладу й переписки.

Меморандум вийшов трохи завеликий, хоч я намагався не многословити. Але вбгати на 50—60 стор[інках] історію, економіку, політику, нарис матеріальних і духових ресурсів України і, нарешті, її сучасні вимоги — річ дуже тяжка й складна. Нехай читають дипломати та вдумуються, коли взялися улаштувати весь світ. Не знаю, чи яка з Місій спромоглася на таку роботу.

Тепер доручив Лямбр[іонідісу], щоб він протоптав мені стежку до тутешніх послів. Дам їм по примірнику меморандума. Нехай прочитають і перешлють своїм правительствам. Був уже він у серба, пам'ятаючи, як у Букарешті⁴⁴ серб став нам у великій пригоді. Але тутешній серб, як видно, інший. Тоді я рішив почати з американця. В тутешній газеті («Messenger'i»)⁴⁵ недавно була його стаття, для посла дуже незвичайна, в якій він загрожує, що Америка швидко, мабуть, скаже Європі: ідіть, мовляв, до дідька всі! Почну з нього, тим паче, що недавно в англ[ійській] газеті була звістка, немов Америка й Італія мають вислати до Укр[аїнської] Респ[убліки] своїх представників. До речі: в «Temps»⁴⁶ за 8.III. надруковано звістку про приїзд нашої місії до Атен зо мною на чолі.

27.III. Сьогодні Лямбр[іонідіс] був в американського посла Дроперса, протоптував мені стежку. Др[оперс] прийняв його добре і довго розмовляв. Спочатку тільки спитав, чому вдаємося до нього — адже визнання України залежить від конференції⁴⁷. Л[амбріонідіс] завважив, до речі, що ми насамперед чекаємо визнання нашої свободи від свободної Америки. Дроперс сказав, що він до моїх послуг завжди і що прийме мене avec plaisir⁴⁸. Значить, завтра можна було б і побувати у Др[оперса], та, на жаль, Рейзе, з яким я намірявся до нього поїхати, завтра перебирається на нове помешкання. Доведеться поїхати в суботу в 11-й год[ині] зранку.

28.III. Завтра в 11-ій год[ині] поїду до Дроперса. Бажання його бачити якимось підбадьорює мене, а крім того, дякуючи тому, що написав меморандум і все систематизував і звів до ладу не тільки в думках, у голові, а й виклав на папері, улекшує значно розмову. Шкода тільки, що мушу розмовляти через перекладача. Не кажучи вже про те, що вдвоє затягається розмова, вона втрачує елемент переконливості, що сам собою криється в моєму власному переконанні, в моєму голосі, в моїх рухах. Та ще не знаю, який з Рейзе перекладач буде. Щось не дуже то він дужий в англійській мові, як я бачу... Отже, не буде безпосередності вражіння взагалі, а при поганому перекладі дано ще гірше буде. Ну, та що зробиш!

Меморандум, після такої тяжкої подорожі, мене виснажив. Сівши його виправляти, я геть його переробив, перекроїв, багато додав, викинув зайве. Здається, вийшло досить добре, бо члени Місії почали до мене відноситись іще з більшою повагою. Може від надмірної праці, а може від тяжких думок про те, що діється на Україні і що з дітками та Вірою⁴⁹, я геть втратив сон. Коло серця завжди немов гадюка вється. Нема спокою ані вдень, ані вночі. Тільки за роботою, після надмірного насильства над собою, я трохи заспокоююся. Через це не можу ані хвилини бути без діла, бо зараз немов хмара заступає мені сонце...

29.III. За цілий місяць, що я тут, перший день видався радісний. Почуваю себе бадьорим, веселим і не зайвим на світі, не зайвим вважаю і своє перебування тут. За це все мушу скласти щиро й велику подяку американському послові — Дроперсові. Рівно в 11-й годині з Рейзе прибули ми до нього. Дав свою картку. Зараз прийняв. Познайомилися, сіли, закурили. Почав розмову я коротеньким вступним словом, як до представника вільної країни, який швидче зрозуміє нас, що добиваємося волі. Дав коротенький, схематичний нарис історії України, як самостійної держави, втрати незалежності і боротьби за неї, пригноблення національного й політичного. Дроп[ерс] відразу заявив, що всі його симпатії на нашому боці і що він щиро бажає волі Україні, але що тут політика не робиться. Я відповів, що розумію це, але, маючи на увазі мету свого приїзду, вважаю за свій обов'язок скрізь і всюди пускати проміння світла на заплутану лихими людьми українську справу та розвіювати туман, яким її обгорнено. Зваживши, що говорю з практичним американцем, я наліг на економічний бік справи. Меморандум тільки

що скінчив, і всі дати, всі цифри в мене, як на долоні. Почував сам і бачив, як вражав ними посла. Він іноді перебивав мою промову питаннями. Коли виявилось, що Рейзе не дуже добре перекладає на англійську мову мою промову, Др[оперс] перейшов на німецьку. Я майже все почав розуміти, і розмова наша пішла швидче, бо мені не треба було перекладати того, що він говорив, і я відразу давав репліки. Це прискорило обмін думками і зразу зблизило нас. Мені здавалося, що маю розмову з давнім добрим знайомим, тим паче, що після коротко й яскраво намальованої картини економічно-фінансового визискування України Др[оперс] ще раз щирим тоном сказав:

— Я тепер усе розумію і ще раз скажу, що всі симпатії наші на боці України, а тільки скажіть, яку реальну поміч вам можемо ми дати взагалі, і чим я міг би стати Вам у пригоді? Бо Ви знаєте, що Америка ні одного жовніра не дасть, бо це викликало б протест у країні.

Я відповів, що Україна потребує помочі не людьми, а грошми, амуніцією й моральною піддержкою і що найкращою моральною піддержкою було б негайне признание її незалежності, бо незалежність — *conditio sine qua non* боротьби сучасних свідомих елементів, що прийшли до цієї ідеї тяжким шляхом.

Др[оперс] спитав, чому ми не боремося проти большевиків вкупі з добровольцями?

Я докладно йому виклав новішу історію російсько-українських відносин: ролю армії добровольців, її дух, поведінку добровольців у Києві за часів гетьмана перед останнім повстанням.

Др[оперс] зацікавився періодом гетьманщини і гетьманом.

Я розповів йому, які шари суспільства його висунули, розповів про «Протофіс», про те, що гетьман сам із себе уявляв і що робилося за гетьмана на Україні. Довелося зачепити й Антанту, згадати про Одесу й Енно, про те, як нас не пускали, коли ми домагалися вияснити дійсне становище на Україні, а також про те, хто ми й що, ті, що боролися за Україну й добиваємося її незалежності!..

Дроперс завважив про загальне, заплутане становище в старій Європі через те, що всі заходилися відразу вимагати всього та раптом усі захотіли бути великими державами. Чому, мовляв, трохи не зменшити своїх домагань і не помиритися.

Я відповів, що, як давній публіцист, який спеціально студював національне питання в Росії і в Європі, міг би багато ска-

зати з приводу цього, але не смію відбирати часу в посла. Скажу тільки про Україну, що вона в своїх вимогах не зазіхає на чуже, а тільки хоче, щоб признане було їй право на те, що їй прислуговує.

Вкінці розмова втратила діловий характер і перейшла на «приятельський» обмін думками. Др[опер]с сказав кілька слів про те, чому Америка вплуталася в цю війну, а саме: перемога її гегемонія Германії в Європі загрожувала б небезпекою й Америці; а кожен американець так любить свою батьківщину, що хоче почувати себе в ній так само спокійно й добре, як ось я почувую себе зараз у цьому кріслі, на якому сижу. Отже, треба було подужати Германію і роздушити її, і ми добилися свого. Далі втручатися у внутрішні справи Європи Америці нема потреби.

Я завважив, що ледве чи вдасться Америці відмежуватися від Європи, бо тепер народи й держави так зв'язані, що ізолюватися неможливо...

Треба було кінчати розмову, бо вже вона провадилася години. Знову вернулися до цілі моєї візити, до того, чим Др[опер]с міг би бути нам корисним. Я формулював свої бажання проханням, щоб Др[опер]с ужив усю силу свого авторитету для того, щоб, зрозумівши справедливість та природність наших домагань, представив тутешнім представникам дипломатії українське питання в тому об'єктивному освітленні, яке я, як давній громадський діяч, йому дав, а докладніше ще маю дати в меморандумі, який написав і тепер перекладаю. Якщо посол дозволить, то за якийсь час я йому пришлю його.

Він виявив велику охоту перечитати його й переслати своєму правительству, заявив, що взагалі «завжди радий бути до наших послуг», і ще раз висловив свою повну симпатію до нас.

Попрощавшись, я вийшов від Дропера в найкращому настрої. Хоч добре розумів, що ці симпатії мають більш плятонічне значіння, бо вся справа вирішиться в Парижі, проте радісно було почути перше слово спочуття...

Тут кінчається перший зшиток «Щоденника» й далі йдуть на окремих аркушах конспективно записані розмови під час дипломатичних візит. Правдоподібно, вони мали бути пізніше вписані до «Щоденника», бо для них залишено в ньому місце. — Редакція.

12.IV. 10½ год[ина] ранку в мін[істерстві] закорд[онних] справ. Мої привіти. 1 місяць гостини. За місяць великі події, які могли вплинути на в'яснення питання про визнання нас, і який настрій тутешнього правительства? — Діомідіс питає, що я маю на увазі, які події? — Я йому відповів: Прибуття нашої Місії до Парижа й видимий поворот політики Антанти щодо нас, що може цей поворот відбився і на периферії політичного центру. — Д[іомідіс] сказав, що рішення — в центрі і що зараз зателеграфує до Парижа, щоб дізнатися, в якому стані знаходяться ці переговори. — Тоді я сказав, що маю меморандум. — Д[іомідіс] сказав, що з великим інтересом (особливо підкреслив) він його перечитає і просив дати другий примірник, щоб вислати до Парижа як можна швидче, при першій нагоді. При цьому заявив: «Усі наші симпатії до національних стремлень народностей Росії, в тому числі й до українців». — Питання про вислання курієра. — Обіцяв допомогти, казав, що не має нічого проти. Потім особисті розмови, як я живу? Чи мені добре? Чи може потребую яких услуг?

½ 5 у італ[ійського] посла, барона Авенацо. Спочатку моє привітання. Від Данте до Амічіса. — Відкіля ми прибули? — Ми посланці прав[ительства] Директорії, як і інші місії, щоб в'яснити перед державами згоди становище України і розсіяти той туман, який обгортає українську справу. — Посол заявив, що в італ[ійців] завжди були симп[атичні] відносини до народів Росії, як Україна, Польща та ін., і що вони їх зустріч[али], як братів. Здавна демократія венеціанська і торгові центри Італії завжди мали торгові зносини з півднем Росії, тобто з Україною. — Я сказав, що тепер помічається перелом у відносинах до нас і в Антанти, і в російських дипльом[атів], але: 1) він прийшов занадто пізно, а 2) він не є рішучий. Ми домагаємося признання суверенности, але його нам відмовляли і йому ставали на перешкоді. — Посол сказав, що протелеграфує до свого правительства (сказав двічі) про необхідн[ість] признання суверен[ітету] України і технічної допомоги.

Посол: — Якщо Україна створить правительство більш-менш сильне, то ви цим укріпите справу сувер[енітету] України.

Я: — Україна веде боротьбу вже стільки місяців сама мінімальн[ими] засобами, без помочі.

П.: — Це сильний аргумент у Вас.

Я: — Щедрою рукою даються Денікінові мільйони і Д[енікін] може за гроші мати офіцерів, а тут люди б'ються без грошей. Хіба це не доказ авторитетності української влади?

Посол: Антанта утомилася після 4-х літ війни і — нехай буде між нами — Франція не захоче битися і думає використати елементи, що не дали багато для цієї війни, і тому elle menage⁵⁰ за Румунією і Польщею.

Я: Без бази — фронту проти большев[иків] не може бути, а Україна — центр.

Посол знову сказав, що буде телеграфувати про це. Значить, думка його ексцеленції про призначення України підійме престиж, 2) призначення валюти і 3) технічна поміч. Яким шляхом, бо ж большев[ики] відрізали нас від моря?

Я: — Шлях — через Румунію і Польщу.

Посол: Заняття Одеси не добре відбилосся на престижі Директорії, не говорячи про престиж Антанти (засміявся).

Я: дав відповідь, що так, але Україна хотіла зробити Одесу інтернаціональним портом. Я сказав, що маю дати меморандум.

Посол дякує.

Я: Про труднощі України.

Посол: Свобода й держава родяться в муках. — Дякував за візиту.

В понеділок 14. IV. в 11 год[ині] ранку мене з Лямбр[іонідісом] прийняв посол Румунії. Розмова тяглася півтори години. Дуже щира і приємна. Посол, попереджений про мою візиту ще в суботу, як видно, чекав. Портієр відкрив двері, як тільки наш повіз під'їхав; ми й не дзвонили. Я скинув пальто і не встиг ще дати картки лякеєві, як сам посол вийшов із кімнати і, привітавшись, повів нас на перший поверх, питаючися по дорозі, по якому я розмовляю. Я сяк-так сказав по-французьки фразу, що, на великий жаль, тільки по-українськи. Увійшов до кабінету, сіли. Я заявив, що вважав за свій обов'язок скласти візиту представникові сусідньої держави, яка тісно зв'язана з Україною, як у сучасному, так і в минулому. З Молдавією у нас зв'язки з XVI в. Богдан Хм[ельницький] посилав своє військо на допомогу Молдавії, а сина свого одружив з донькою Лупула⁵¹. Згадав і про Петра Могилу⁵². При цьому додав, що подам меморандум з історією укр[аїнсько]-рос[ійських] відносини, а поки-що бажав би йому освітлити сучасне становище. Посол по-

передив, що він мене приймає, як і його колега, неофіційно. Я відповів, що розумію це і роблю з того всі висновки, та почав в'яснювати ролі України в боротьбі з московськими большевиками. Ось уже півтора року не тільки без усякої допомоги від держав згоди⁵³, а навпаки — при протиукраїнській політиці їх. Через це большевики вже на порозі дверей Зах[ідної] Європи. — Посол на це відповів, що всі оці питання розв'язуються і в'яснюються в політичному центрі, в Парижі, а тут він, як і інші послы, не мають директив і не покликані до розв'язання цих питань, бо мають обмежене поле діяльності. Я сказав, що цілком розумію це, а разом із тим, як представник Української Республіки, вважаю своїм конечним обов'язком йому, як представникові Румунії, так само, як і іншим представникам, в'яснити становище України, щоб оминати хоч відтепер ті помилки, яких уже набрано так багато. Потім пішла мова про українсько-румунські, українсько-польські та українсько-російські відносини, після чого я сказав:

— Нас не хочуть признати. Коли б визнали суверенність України, то українські керманічі відкладуть спір про деталі надалі, а зараз спільно виступлять з іншими державами проти большевиків, коли, звичайно, ці держави не переслідують реставраційних цілей. Ось нас обвинувачують у тому, що ми не хочемо йти спільно я добровольцями, з Денікіним і т. п. Так, ми психологічно й фактично не можемо йти вкупі з ними, бо ці всі панове не визнають прав нашого народу і краю навіть на автономію, а потім — це сила безперечно реакційна. Тимчасом необхідність найширших соціальних реформ така гостра, що не зважати на них, відкладати надалі, не йти їм назустріч — річ неможлива, бо ніяка влада, ніякий уряд без переведення їх не втримається.

Посол запитав, яка політично-соціальна програма того правительства, що я його репрезентую.

Я сказав, що як давно, так і підчас революції, коли ми вірили в здоровий розум Росії, ми були федералістами. Ми думали в рямках Росії існувати на федеративній основі. Коли ж через нерозум уряду і росіян Росію штовхнули в обійми большевиків і анархії, ми проголосили свою незалежність, списали мир з центр[альними] державами і почали боротьбу з большевиками. Тепер у сфері політичній ми домагаємося признання нашої незалежності, що ж до нашої внутрішньої програми, то хочемо

бути щиро-демократичною республікою на найширших основах повного народоправства, не допускаючи панування одної кляси, через що ми і боремося з большевиками, що базуються на тиранії пролетаріяту й бідноти.

Посол зацікавився тоді територією України й швиденько вийняв карту. Карта неповна, без східніх границь, бракувало деяких повітів Курщини, Харківщини, Катеринославщини й Азовського моря.

Наприкінці вже пішли «приємні» розмови. Посол сказав, що між Молдовою та Україною багато спільного в одежі, сумних співах і т. д. і що Румунія, що так довго була під чужою владою, не може не співчувати Україні. Потішив мене, що дасть Бог, справа вийде на добре. — Я висловив повну віру в правоту нашої справи й повну надію, що самостійний український народ буде жити в братерському сусідстві з румунами. — Посол повідомив, що їх рід із хотинського повіту, півтораєста літ діди-чів там і ще 60 років тому мав там маєток. Потім спитав, чи не знаю я про той протест, що внесений проти Румунії в Парижі⁵⁴ з приводу якихось ексцесів? — Я відповів, що не читав його (не брехав, бо в той час забув), але якщо й є такий, то в цей час, коли народи змучені й роздратовані війною та революцією і накидаються один на одного з ріжних причин, — це річ, що заслуговує на вибачення і зрозуміння. Як видко, він був задоволений з мого пояснення. Потім сказав, що в Румунії є тепер Гасенко⁵⁵. Я виявив обережне задоволення. Згадав він також про Чоботаренка та про деякі неприємності з ним. Я відповів, що Ч[оботаренка] рішуче не знаю, а тільки чув про нього, що був такий за часів гетьманщини, а в ті часи, завдяки революції, починали відогравати ролю ріжні випадкові люди. Посол сказав, що розуміє це. Почали прощатися. Коли вийшли до салі, він виявив бажання познайомити мене з своєю дружиною. Познайомилися. Приємна жінка. Спитав, чи щось є в європейських мовах про українське питання? Потім поцікавився, чи мій меморандум є офіційальний. Я сказав йому, що він є мій власний, складений на основі тільки директив правительства.

9.V. Був сьогодні у деяких греків. Що-далі незадоволення проти Антанти, особливо проти Франції, зростає серед них. Грецію держать за горло. Боязкий цей народ. Не вважаючи на те, що багато людей знає, як до мене прихильно поставилися всі послы, навіть французький, що взяв від мене меморандум,

щоб відіслати до Парижа, греки бояться одверто вести зо мною знайомство, газети бояться писати про Україну, хоч ми їм даємо готовий матеріал, в «ліберальному» клубі бояться виголосити реферат про Україну, бо, мовляв, військовий стан...

10.V. Учора чогось Демидов і франц[узький] посол були в міністра Діомідаса. В чім річ? Щось там є, а довідатися не маю від кого. Горе, бо без мови я. Мав би мову, то довідався б — коли не в Др[оперса], то в Ав[енацо]. Думаю, що сказали б, як не той, то другий; і взагалі розповіли б про загальне становище. А то при мені завжди повинна бути третя особа, а це утруднює справу.

11.V. Не було вже днів три англ[ійської] і франц[узької] преси. А тутешня — загумінково-провінціальна, злиденна й мало інформована, а до того ще підцензурна. Отже завжди доводиться нетерпляче чекати на газету. Сьогодні чотири годині зряду читали мені газети. Відомості не свіжі, за 27, 28, 29, 30 квітня і трохи за 1 мая. В голові каша якась від того калейдоскопу. Проте треба розібратися в тій каші. Перш за все почну з України. Треба гадати, що вигнання большевиків з Києва — факт. Всі газети про це на всі лади пишуть, а в одній газеті зазначено (Daily Telegr[af]⁵⁶ за 29.IV), що звістка ця прийшла до Женеви від самого генерала Петлюри. Додає Петлюра, що вся північна Україна вільна від большевиків. Дяка Богові! Але... вільна вона від большевиків московських, а чи справиться з своїми? Коли прийшла чутка, що Київ відбили селяни, я зрадів дуже. Наука військової муштри, значить, марно не пропала для наших хахлів.

Проте, як би там не було, а факт вигнання власними силами московсько-большевицько-жидівської навали — дуже великої ваги, нехай навіть і через те тільки, що наш «великий український народ» повстав проти большевиків тільки тому, що вони не тільки не дали змоги йому пограбувати інших, а ще і його самого пограбували, лишивши на хазяйстві по 1 коняці, 1 корові, 1 свині й по 1 курці тим, в кого було по троє, а тому, в кого нічого не було, нічого й не дали, а все собі забрали (ось зразковий соціалізм!)... Навіть і такий, дуже проблематичний крок національної свідомости є для нас плюс і ним можна трохи заткнути рота тим, хто твердить, ніби наша народня маса зовсім несвідома.

13.V. Інтернаціональна соціалістична конференція в Амстердамі⁵⁷ визнала права України на незалежність. Подробиць нема, отже не знаю, хто там був з українців. «Temps» (1.V) сповіщає, що Сидоренка⁵⁸ і Шульгина⁵⁹ запрошено до українсько-польської комісії⁶⁰, де б вони висловили свій погляд на справу Східньої Галичини⁶¹. Хто ж там іще в Парижі? Боюся, що наші інтереси, заступлені так мізерно, не матимуть авторитетної і вмілої оборони. В той самий час, не вважаючи на давні й уперті чутки про повстання проти большевиків на Україні, 1.V. в англійському парламенті віце-міністр заявляє, що правительству невідомо, де тепер на Україні антибольшевицьке правительство; що Київ і Одеса в руках московських большевиків... Один із тутешніх міністрів теж вчора сказав, чи не заслабо часом представлена Україна в Парижі? Крім цього — вороги не дримають; вони все пускають у хід, все можуть використати.

24.V. Цілий тиждень не заглядав до свого щоденника, аж ніяково стало, як подивився. Нездужав — серце не служило, і через те перебував у страшенній депресії днів із чотири. Нудно. Цей тиждень особливо був тяжкий. Звісток майже ніяких бадьорих і цікавих, навпаки — часом приходять препогані. Гроші вичерпуються, а надії на повернення додому нема: не пускають. Раніш сюди не пускали, а тепер звідсіля не пускають. Та й куди вертатися? Коли б була змога, то, поки ще є гроші на дорогу, вирядив би звідсіля всіх, лишивши тільки Лямброса та Галагана. Решта мені мало що непотрібна, а навіть у дечому шкодить своїм неукраїнським «обличчям». Глузмана⁶², правда, лишив би ще, бо можна на нього у всьому покластися і все він робить швидко та до пуття. Робив заходи, щоб добути грошей, а проте іноді ловлю себе на потайній думці: коли б гроші не прийшли, то половині членів Місії дав би за місяць і сказав би: «Ідіть з Богом, куди хочете», а на решту грошей ще якимось би перебивався місяць-другий. Три вже тижні, як сповістив Марголін⁶³, що Сидоренко з Парижа нам пришле тижнів за два 150—200 тисяч франків, про що я просив. Проте від С[идоренка] ні слуху, ні духу. Моя Місія, завжди дуже пасивна до своєї справи, бо за три місяці я ні від кого не почув і трьох добрих порад, тепер трохи «ожила», коли я попередив, що за тиждень-півтора дам останні гроші на дорогу і буду задростити тому, хто рушить на Україну. Ухвалили по недовгим міркуванні побувати в американського посла й попросити його

допомогти нам подати звістку до Парижа. 21-го ранком удвох із Мод[естом] Пилип[овичем] я поїхав до Дроперса. Хотілося під претекстом справи побачитися з ним і трохи поговорити про загальне становище, зокрема — про наше. Він певне щось знає. Поїхали. Прийняв нас дуже мильо. Охоче взявся переслати від себе наші депеші до П[арижа]. Про загальне становище не міг сказати нічого втішного; навпаки, почав дуже схвильовано говорити про незвичайну заплутаність справ, скаржитись на Європу, в якій дідько знає, що діється, що він би залюбки кинув усе і вернувся б до Америки. Заговорили про те, як зловживають принципами Вільсона⁶⁴. Др[ропер]с дуже експансивно на цю увагу зареагував і сказав: «За Вільсона в Європі хапаються тоді, коли хочуть вжити його імя до чогось, як печатку, а коли В[ільсо]н відмовляє цього, то його отак-о» — і Д[ропер]с дригнув ногою, зробивши рух, немов когось випихає з хати... До посла хтось прийшов, бо до кабінету зазирнув секретар. Ми зробили рух, щоб прощатися, але мені захотілося почути, чи посол читав мій меморандум і яке він зробив на нього вражіння. Запитати про це — було ніяково, отже, я попросив вибачення, що не додержав слова і не прислав меморандуму в англійській мові, а тільки в французькій, бо тримаю слабого перекладача. Він відповів мені, що вже перечитав меморандум. Попрощалися і пішли. Мені видалося, що під час першої візити він був привітніший і щедріший на слова, ніж тепер. На Мод[еста] Пилип[овича] він зробив незвичайне вражіння: «Хотілося обійняти його», — сказав М[одест] П[илипович], коли вийшли.

Щось іще треба було б занотувати в нотатнику, та забув що — слаба пам'ять у мене стала. Якись брехні чи що, які розпускає про нас тутешня російська амбасада, впевняючи всіх, що ми большевики. Сьогодні в розмові з Др[роперсом] я натякнув на це, коли довелося просити його, щоб вислав нашу депешу до Парижа про гроші.

— Доводиться, — кажу, — пане міністре, турбувати вас про таку річ, хоч про нас тут дехто, кому наш приїзд став сіллю в оці, і розповсюджує брехні, ніби ми привезли з собою на большевицьку агітацію мільони⁶⁵.

Др[роперс] махнув рукою.

— Льютки⁶⁶, — каже, — скрізь розповсюджені, а тут — особливо. Не думайте, що тільки вами цікавляться.

На тому треба було б скінчити, але Мод[ест] Пил[ипович], що перекладав мою репліку, мабуть через те, що репрезентувати звук «безталанну вдову-Україну», до моєї репліки приточив ще від себе: «Тут, каже, справа пахне тим, що може й за готель скоро нічим платити буде». Покоробила мене ця вдовина скарга, та пропало — не вернеш...

Мене повідомили, що біженці з Одеси, багатії, що позалишили там статки-маєтки, інформують тутешній уряд про український уряд дуже погано. Большевики — так характеризують вони тут усіх нас...

На цьому щоденник уривається. Далі подаємо виїмки з справоздання Ф. П. Матушевського українському Міністерству закордонних справ про діяльність місії, писаного в 20-х числах серпня 1919 р. — Ред.

В місяці квітні й травні склав голова місії візити до послів Англії, Італії, Франції, Румунії, Голяндії, Бразилії й *chargés d'affaires*⁶⁷ Естонії, Бельгії й Персії. Всім їм вручив по одному примірнику меморандума.

Окрім представника Франції, всі послі й *chargés d'affaires* віддали візити голові місії. Дехто (як послі Англії й Румунії), приймаючи й віддаючи візити, попереджали, що вони роблять це неофіційно; інші ж робили те й друге без усяких попереджень.

Майже всі представники держав виявили великий інтерес до України та її змагань і висловили повне спочуття. Особливо треба відзначити прямодушне й щире відношення послів Італії та Голяндії, а також Румунії.

Говорячи про дипломатичні зносини з представниками інших держав, треба зазначити, що українська Місія не нав'язала зносин із представником Сербії та колишнім послом Росії. *Chargés d'affaires* Сербії, було видко, ухилився від візити й розмов, не знаючи погляду на українську справу свого уряду, хоч із розмов із ним секретаря української Місії видно було, що він знає справу досить добре.

Щодо колишнього посла бувшої Росії, то про офіційну чи неофіційну візиту до нього навіть не могло бути й мови, хоч дехто з послів, коли секретар Місії підготовляв візиту до них голови Місії, обережно запитував про наше становище щодо

посла Росії і про візиту до нього. Нічого не маючи проти того, щоб десь зустрінутися з ним, голова Місії згодом переконався, що не варто навіть іти на випадкову з ним зустріч. Як видно, з наказу Демидова один із його секретарів почав шукати зустрічі з секретарем нашої Місії. На таку зустріч пішов нештатний секретар д. Лямбріонідіс. З перших же слів секретар д. Демидова почав говорити про Україну, про українську справу і т. д. такі несотворені дурниці, що з ним трудно було проводити будь-яку розмову. Коли ж він нарешті сказав, що «в моєму умі не можуть поміститися такія понятія, як самостійная Україна і самостійная українская мова», то д. Л[амбріонідіс] на це одказав: «Якщо ви, пане, маєте такий розум, що не можете ним збагнути таких простих річей, то це ще не можна вважати за докопаний факт, що України нема». На тім розмова й покінчилася.

За деякий час в газеті *Koiviavia*, що почала виходити 1 квітня, появилася інтерв'ю п[ана] Демидова, в якому він не раз ужив таких виразів: «Так звана Україна», «якась Україна» і т. п., виявляючи цим одверто своє відношення до нас.

Не прибильшуючи, можна сказати, що за 5 місяців перебування й праці Місія зробила досить поважну й помічну роботу. В Греції побачили, що відбудування великої й єдиної Росії — велика небезпека для Греції завтрашнього дня, а зазіхання Сазонових⁶⁸ на Царгород із Дарданелами⁶⁹ викликає тут обурення.

Тим-то з великими симпатіями зустріли тут дипломатичну Місію від Грузії, що прибула сюди в кінці червня і для якої наша Місія в значній мірі підготовила ґрунт. З цією Місією українська Місія з перших днів приїзду її до Атен увійшла в дружні щирі зносини і дещо робила на підставі спільної наради й навіть спільними силами. Грузинська Місія складається всього з двох людей (голова її — А. Мдівані), і нашої Місії, як багатшій людьми, доводилося ставати не раз їй у пригоді. З свого боку, грузинська Місія віддячувалася нашої чим могла, а підчас офіційальних візит скрізь підкреслювала повну обоснованість українських домагань, так само, як і підчас наявання літературних звязків.

Антанта, іменем якої у французькім парламенті промовляв міністр Пішон⁷⁰ і похвалявся, що має наготові 750 тис. війська, яке має визволити Росію від большевиків, за кілька тижнів зрадила Росію. Перша роля у тій зраді належиться Фран-

ції, а найбільше потерпіла від неї бідна Греція, яка тільки одна послала своє військо до Одеси, де його французи покинули на убій большевикам⁷¹. До Греції повернулося офіційно біля 500 ранених, а неофіційно кажуть — вдвоє більше. А скільки було вбито — невідомо. Цей факт викликав тут велике обурення проти Антанти, особливо проти Франції.

До відомостей про діяльність Місії, що подані в цьому справозданні, треба додати ще, що голова Місії надсилав до міністра закордонних справ Греції копії значніших меморандумів, які подавала українська Місія в Парижі на Міровій Конференції і пересилала в копії до Атен. Щодо свого меморандума, надрукованого за браком коштів тільки в кількості 500 прим[ірників], то Місія розіслала його до всіх своїх амбасад і місій, а також до всіх українських бюро у Європі, до редакцій місцевих впливовіших газет, інституцій та до лідерів політичних партій.

З минулого. Праці Українського Наукового Інституту, т. I. — Варшава, 1938. — С. 138—157.

¹ Архів Надзвичайної дипломатичної місії в Греції не загинув, він зберігається в ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 54.

² Місто Афіни, столиця Греції.

³ Показовий процес відбувався у Харкові 9 березня — 20 квітня 1930 р. і став, за влучною оцінкою Г. Костюка, першою після «революційного терору» в епоху громадянської війни «генеральною чисткою старого демократичного покоління української інтелігенції» (Костюк Г. Сталінізм на Україні (Генеза і наслідки). Дослідження і спостереження сучасника. — К.: Смолоскип, 1995. — С. 250).

⁴ Борис — середульший син Ф. П. Матушевського, народився 5 (18) червня 1907 р. в м. Києві. У справі Спілки визволення України (СВУ) засуджений до заслання.

⁵ Західна Волинь на той час належала Польщі.

⁶ Корфу — грецький острів в Іонійському морі.

⁷ Grand Hotel de Bretagne (фр.) — «Великий готель Британії».

⁸ Фалеро — місто в Греції.

⁹ Син Юрій Матушевський.

¹⁰ Очевидно, йдеться про свято на честь зустрічі зими з весною, яке проводиться в останній тиждень перед великим постом.

¹¹ «Бретанія» — згаданий вище готель у столиці Греції.

¹² Касарня — казарма.

¹³ Угода Греції з Англією.

- ¹⁴ Мацієвич Костянтин Андріанович (1873—1942), у 1917 р. — член Центральної Ради, за Директорії — міністр закордонних справ в уряді С. Остапенка, в 1919—1923 рр. — голова дипломатичної місії УНР в Румунії.
- ¹⁵ Діомідіс — міністр закордонних справ Греції.
- ¹⁶ Союз Греції та Англії 1916 р.
- ¹⁷ *Conditio sine qua non* (лат.) — неодмінна умова.
- ¹⁸ prince Demidoff — князь Демидов.
- ¹⁹ Митрополит — предстоятель грецької церкви, архієпископ атенський та всієї Греції.
- ²⁰ Дмитрій Ростовський (Туптало Данило Савич, 1651—1709) — митрополит Ростовський. Народився в Макарові на Київщині. Чернець Кирилівського монастиря в Києві, проживав також у Києво-Печерській лаврі, 1702 р. призначений митрополитом у Ростові Ярославському. Автор численних богословських та історичних творів. 1757 р. канонізований.
- ²¹ Всеукраїнський церковний собор був скликаний в січні 1918 р. з ініціативи прихильників автокефалії Української церкви і тривав з перервами весь рік. Було 3 сесії собору — в січні, червні-липні та жовтні-грудні 1918 р. На другій сесії було обговорено і затверджено проект «Тимчасового Положення», яким затверджувався автономний статус православної церкви в Україні. Був представлений 9 липня 1918 р. Складався з 4 розділів. Перший розділ проголошував автономію Української церкви і її канонічний зв'язок з Московським патріархом і визначав його повноваження: патріарх затверджував Митрополита Київського і всіх єпископів на кафедри українських єпархій, приймав на них скарги і мав право вищого апеляційного суду щодо них; благословляв скликання соборів, затверджував всі постанови і положення, що стосуються церкви, ім'я патріарха згадувалось під час богослужіння в усіх українських церквах. Закон УНР про автокефалію Української православної церкви був підписаний 1 січня 1919 р., однак власну ієрархію обрано та затверджено канони і устрій УАПЦ лише на Першому Всеукраїнському православному церковному соборі у жовтні 1921 р.
- ²² Антоній (Олексій Храповицький, 1863—1936) — митрополит Київський і Галицький (1918—1919), дворянин. У грудні 1918 р. був заарештований разом з митрополитом Євлогієм представниками військ Директорії УНР з обвинуваченням у втручанні в політику. Відправлений у м. Бучач. В 1919 р. емігрував. Євлогій (Василь Георгієвський, 1868—1948) — у 1914—1920 рр. — архієпископ Волинський і Житомирський, архімандрит Свято-Успенської Почаївської лаври. Брав участь у Всеросійському Помісному Соборі 1917—1918 рр., Всеукраїнському Соборі в Києві 1918 р. Після арешту і заслання виїхав за кордон. 2 жовтня 1920 р. призначений Вищим Тимчасовим Російським Управлінням РПЦ митрополитом Західноєвропейського екзархату Московської патріархії з осідком у Парижі (Франція).
- ²³ Платон (Порфирій Рощевський) (1866—1934) у 1915—1917 рр. — архієпископ Карталинський і Кахетинський, Екзарх Грузії. В березні 1917 р. представниками руху за проголошення автокефалії Православної Церкви в Грузії позбавлений права керувати Екзархатом. Учасник Всеросійського Помісного Собору 1917—1918 рр. В лютому 1918 р. обраний митрополитом Херсонським і Одеським, був делегатом двох останніх сесій Всеукраїнського Собору 1918 р. З 1920 р. в еміграції в США.

- ²⁴ Володимир (Василь Богоявленський) (1 січня 1848 р. — 25 січня 1918 р.), Митрополит Київський і Галицький, священноархімандрит Києво-Печерської лаври, доктор богослів'я, член Св. Синоду. Народився на Тамбовщині, в с. Мала Моршка, закінчив Київську Духовну Академію (1874), викладав в Тамбовській духовній семінарії гомілету, літургіку, німецьку мову та інші дисципліни. Після смерті дружини і дитини став монахом (1886) з ім'ям Володимир. Потім був архімандритом Козловського Троїцького монастиря. З 1891 р. — єпископ Самарський, 1892 — екзарх Грузії. У 1898—1912 рр. — митрополит Московський. З 1912 р. — митрополит Санкт-Петербурзький. З 1915 р. — митрополит Київський і Галицький, але жив переважно в Петрограді як член Св. Синоду. Автор декількох творів морально-повчального змісту. Був головою першої сесії Всеукраїнського Собору в м. Києві у січні 1918 р. Під час захоплення Києва більшовицькими військами на чолі з Муравйовим був вбитий (25 січня 1918 р.). Похований 29 січня 1918 р. у Хрестовоздвиженській церкві Києво-Печерської лаври. У 1991 р. канонізований як новомученик російський.
- ²⁵ Шептицький Андрей (1865—1944) — митрополит Української греко-католицької церкви, депутат Галицького сейму і Державної Ради (парламенту) Австрії, де відстоював інтереси українського населення Галичини. На початку Першої світової війни заарештований російськими військами, відправлений до Києва, потім утримувався у Новгороді, Курську й Суздалі. Звільнений 1917 р. А. Шептицький підтримував Українську Центральну Раду, а після повернення до Львова увійшов до складу Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки. Відстоював ідеї незалежності й соборності України.
- ²⁶ Латинство — вірування католицького (латинського) обряду.
- ²⁷ Ймовірно, маються на увазі події 1686 р., коли Київську метрополію було приєднано до Московського патріархату. До цього вона перебувала у складі Константинопольського патріархату, маючи відносно широку автономію.
- ²⁸ Очевидно, йдеться про переговори Росії з державами Четверного союзу і підписання Брестського мирного договору у березні 1918 р.
- ²⁹ Фебра — хвороба.
- ³⁰ Тут: приносить вибачення.
- ³¹ Башибузуки — учасники нерегулярних військових формувань у Туреччині у XVIII—XIX ст.; перен.: розбишаки, розбійники.
- ³² Лука Лаврович Бич (1875—1944) — один з керівників Кубанської народної республіки і ініціаторів прийняття в лютому 1918 р. акту про її самостійність. Між Кубанню та Українською державою було підписано угоди про консульські, торговельні, морехідні, поштово-телеграфні зносини та залізничну конвенцію. В еміграції Л. Бич працював в Українській господарській академії в Подєбрадах, де, вірогідно, з ним міг контактувати Юрій Матушевський.
- ³³ Царгород — історична назва Константинополя.
- ³⁴ Лотоцький Олександр Гнатович (1870—1939) — під час гетьманату і Директорії — міністр віросповідань, 1919 р. — глава української дипломатичної місії в Туреччині.
- ³⁵ Суковкін Михайло Акінфійович — у 1918 р. посол Української Держави в Туреччині.
- ³⁶ Coup d'état (фр.) — державний переворот.

- ³⁷ Винниченко Володимир Кирилович (1880—1951) — заступник голови Центральної Ради, перший голова Генерального Секретаріату. З листопада 1918 р. до лютого 1919 р. очолював Директорію і був усунутий за ліві погляди, емігрував.
- ³⁸ Остапенко Сергій Степанович (1881—1937) — у лютому-березні 1919 р. — голова уряду Директорії УНР.
- ³⁹ Чопівський (Фещенко-Чопівський) Іван Андріанович (1884—1952) — з лютого 1918 р. — міністр торгу і промисловості УНР, 1921 р. емігрував.
- ⁴⁰ Федак Степан (1861—1937) — один із засновників та керівників кооперативних і фінансово-кредитних установ у Галичині. У 1915 р. потрапив до Києва; у квітні 1917 р. повернувся у Львів. В Державному секретаріаті ЗУНР очолював секретаріат харчових справ. Очевидно, С. Федак не був членом уряду С. Остапенка.
- ⁴¹ Архипенко Євген (1884—?) — у 1919 р. міністр земельних справ УНР в уряді Б. Мартоса.
- ⁴² Петлюра Симон Васильович (1869—1926) — у 1917 р. — член Центральної Ради, з жовтня 1918 р. — член, з лютого 1919 р. — голова Директорії УНР. У 1918—1919 рр. за дорученням Директорії УНР переговори з представниками Антанти про допомогу в боротьбі з більшовиками вів К. Мацієвич.
- ⁴³ Гучков Олександр Іванович (1862—1936) — у 1910—1911 рр. — голова Державної думи Росії, у березні-квітні 1917 р. — військовий і морський міністр Тимчасового уряду. 1919 р. емігрував.
- ⁴⁴ Букарешт — Бухарест, столиця Румунії. Йдеться про допомогу сербського посла в Румунії українській місії.
- ⁴⁵ В тутешній газеті («Messenger'i») — очевидно, йдеться про французьку газету «Le Messenger» («Вісник»).
- ⁴⁶ «Temps» — газета «Час».
- ⁴⁷ Мирова конференція — Паризька мирна конференція 1919—1920 рр. скликана державами-переможцями у Першій світовій війні. Провідна роль у прийнятті рішень належала представникам Великої Британії, Італії, Франції та США. Українська делегація на конференції була спільною від УНР і Західної Облaсті УНР і мала завдання домагатися виведення іноземних військ з території України, надання країнами Антанти допомоги в боротьбі з більшовицькою Росією та денікінськими військами, визнання незалежності УНР. Можливість створення самостійної Української держави відкидала Франція, натомість делегація Великої Британії на чолі з Ллойд Джорджем заперечувала приналежність до Польщі західноукраїнських земель. У підсумку держави Антанти не прийняли рішення про включення Галичини до складу Польщі, хоч і визнали за нею право взяти під опіку західноукраїнські землі з обов'язковим забезпеченням автономного статусу. Пізніше вони увійшли до складу Польської держави.
- ⁴⁸ Avec plaisir (фр.) — із задоволенням.
- ⁴⁹ В Україні Ф. П. Матушевський залишив молодших синів Бориса та Василя, дружину Віру Олександрівну і разом з ними свою сестру Олександрю Павлівну.
- ⁵⁰ Elle тїпаг (фр.) — тут: слово за...

- ⁵¹ Лупул (Лупу) Василь — господар Молдавії 1634—1653 рр., видав заміж свою дочку Роланду за сина Б. Хмельницького Тимоша. Козацькі війська воювали на боці Молдавії проти турків; в одному з боїв Тиміш загинув.
- ⁵² Могила Петро Симеонович — визначний український церковний і культурний діяч XVII століття, митрополит Київський і Галицький, автор численних богословських праць, один із засновників Київського колегіуму (з 1701 р. — Києво-Могилянська академія) та першої румунської школи — Слов'яно-греко-латинської академії в Яссах. Освітня, видавнича та духовна діяльність П. Могили відіграла велику роль у національно-культурному розвитку народів України, Румунії та Молдавії, формуванні ідей боротьби за національне визволення.
- ⁵³ «Держав згоди» — держави, що входили до військово-політичного блоку Антанта (франц. entente — згода). Виник у 1904—1907 рр. як союз Англії, Франції та Росії, під час Першої світової війни об'єднав понад 20 держав, у тому числі США, Італію, Японію, які протистояли Четвертому союзу Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії.
- ⁵⁴ Ймовірно, йдеться про невдоволення Румунії проектом договору, який пізніше дістав назву Сен-Жерменського. Прем'єр-міністр Румунії Й. Бретіану вважав, зокрема, що передбачені заходи захисту національних меншин є втручанням у внутрішні справи Румунії і на знак протесту залишив Паризьку мирну конференцію. Ультиматум країн Антанти змусив його піти у відставку. Сен-Жерменський договір та угоди про національні меншини підписував уже новий прем'єр-міністр Румунії.
- ⁵⁵ Гасенко Юрій (1894—1933) — у 1917 р. особистий ад'ютант генерального секретаря військових справ С. В. Петлюри. Брав участь у переговорах в Брест-Литовську. За дорученням уряду УНР організував за кордоном діяльність Українського інформаційного бюро.
- ⁵⁶ Daily Telegraph — англійська щоденна газета.
- ⁵⁷ Конференція в Амстердамі
- ⁵⁸ Сидоренко Григорій Микитович (1874—1924) — у лютому-квітні 1918 р. міністр пошт і телеграфу УНР, у 1919—1922 рр. — посол УНР у Відні. До 22 серпня 1919 р. очолював українську делегацію на Паризькій мирній конференції.
- ⁵⁹ Шульгін Олександр Якович (1889—1960) — член Центральної Ради, у липні 1917 р. — січні 1918 р. — генеральний секретар міжнародних справ, 1918 р. — посол Української Держави в Болгарії, в 1919—1921 рр. — член українських делегацій на Паризькій мирній конференції, глав дипломатичної місії УНР в Парижі.
- ⁶⁰ Ймовірно, йдеться про міжнародну комісію, створену у Парижі для припинення українсько-польської війни й опрацювання умов перемир'я.
- ⁶¹ Після поразки ЗУНР в українсько-польській війні 1918—1919 рр. польські війська при підтримці Антанти окупували Східну Галичину і Західну Волинь. У березні 1923 р. Рада послів Антанти прийняла рішення про приєднання цих територій до Польщі.
- ⁶² Глузман — аташе посольства, відповідав за розвиток торговельно-економічних відносин між Грецією й Україною, що на той час практично означало розробку проектів співробітництва двох країн. Водночас аналізував французьку пресу і готував огляди для членів місії.

- ⁶³ Марголін Арнольд Давидович (1877—1956) — член української місії на переговорах з представниками Антанти в Одесі (1919 р.), дипломатичної місії УНР на Паризькій мирній конференції, у 1919 р. посол УНР у Лондоні.
- ⁶⁴ Йдеться про 14 пунктів президента США Вудро Вільсона — план мирного врегулювання міжнародних відносин після Першої світової війни.
- ⁶⁵ На хід Паризької мирної конференції певний вплив мали міністри колишнього Тимчасового уряду та представники Польщі, державність якої була відновлена в листопаді 1918 р. І ті, й інші звинувачували українців у співпраці з більшовиками (від радянської Росії делегати на конференцію взагалі не запрошувались), а також в участі у минулій війні у складі військ Австрії.
- ⁶⁶ Плітки, чутки, безпідставні розмови.
- ⁶⁷ Charges d'affaires — повірений у справах.
- ⁶⁸ Сазонов — міністр закордонних справ царської Росії у 1914—1917 рр.
- ⁶⁹ Царгород (Константинополь) — столиця Східної Римської, потім Візантійської імперії. Після взяття міста турками (1453 р.) перейменований у Стамбул. Місто розташоване на березі протоки Босфор і північно-східної частини Мармурового моря. Протягом століть Росія намагалася впливати на використання протоки Босфор, що з'єднує Чорне море з Мармуровим, і протоки Дарданелли, що з'єднує Мармурове море з Егейським. Внаслідок тривалих переговорів 1920 р. укладено Севрський мирний договір — один із договорів Версальсько-Вашингтонської системи, за яким встановлювався міжнародний контроль над протоками. На Лозаннській мирній конференції 1922—1923 рр. Туреччина при активній підтримці радянської Росії домоглася скасування цього договору.
- ⁷⁰ Пішон — військовий міністр Франції.
- ⁷¹ До 1917 р. Греція займала нейтральну позицію у Першій світовій війні, потім виступила на боці Антанти, країни якої брали участь у збройній боротьбі проти Радянської влади в 1918—1920 рр.

Віденське відрядження Андрія Ніковського

Народився у 1961 році на Київщині, кандидат історичних наук (1992). Докторську дисертацію, присвячену проблематиці української дипломатії 1917—1921 рр., захистив у 2003 р. Працював старшим науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України, з 1995 року — доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби, з 1997 року — заступник директора Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка із заочного навчання (друга вища освіта). Автор понад 50 публікацій з проблем міжнародних відносин, історії української дипломатії, зокрема книг «Україна і Ліга Націй» (2000), «Історія української дипломатії ХХ століття у постатях» (2001 р., у спів-

авторстві), «Українська дипломатія 1917—1921 рр.: на теренах постімперської Росії» (2002), 4 посібників та підручників. Учасник Гарвардської програми «Національна безпека України» (США, листопад—грудень 1997 р.).

Поглядаючи на початку січня 2005 року веб-сайт МЗС України (за адресою <http://www.mfa.gov.ua>), допитливий користувач мережі інтернет у розділі «Історія та традиції зовнішньополітичної служби України» серед перерахованих керівників зовнішньополітичних відомств усіх державних формувань на території України ХХ ст. не зміг би знайти жодної згадки про останнього міністра закордонних справ УНР доби Директорії А. Ніковського. Подібна неточність мала місце й раніше, в низці друкованих праць 90-х років, що висвітлювали українську дипломатію періоду 1917—1921 рр.¹ Залишається фактом, що лише на початку ХХІ ст. постать А. Ніковського як керівника МЗС УНР знайшла належне їй відображення в новітніх працях українських вчених². Пояснення такого стану

речей скоріш за все в тягlostі становлення нової, повномасштабної історії української дипломатії, що передбачає перегляд усталених поглядів, уточнення та відкриття нових історичних фактів, у тому числі ролі та місця на авансцені української історії уже відомих дійових осіб, що не може бути зроблено одномоментно.

На посаді міністра закордонних справ А. Ніковський перебував чи не в драматичніший для Української Народної Республіки час, адже приступивши до виконання обов'язків керівника зовнішньополітичного відомства УНР за перебування її уряду на національній території, він згодом став першим міністром закордонних справ екзильного уряду України.

Андрій Васильович Ніковський був авторитетною фігурою в українському національно-визвольному русі. Народився він 14 жовтня 1885 р. в селі Малий Буялик на Одещині в родині агронома. Його батько походив із збіднілого українського дворянського роду, мати була простою селянкою. По закінченні одеської класичної гімназії вступив до Новоросійського університету в Одесі, де брав активну участь у діяльності українських студентських гуртків. Згодом стає відомим як публіцист та літературознавець (псевдоніми: А. Василько, А. Яринович та ін.). У 1910–1914 рр. — редактор газети «Рада» (Київ), 1915 р. — журналу «Основа» (Одеса); був активним членом Товариства українських поступовців і Союзу українських автономістів-федералістів. З червня 1917 р. — один з керівників (заступник голови проводу) Української партії соціалістів-федералістів, яка багато в чому завдяки його зусиллям стала найпотужнішою інтелектуальною силою в Україні (в майбутньому члени партії — О. Шульгин, В. Прокопович, К. Мацієвич, С. Шелухин та ін. склали еліту державного апарату УНР, насамперед дипломатичної служби). У квітні 1917 р. обраний до складу Центральної Ради, згодом — Малої ради та товаришем голови Центральної Ради; до весни 1919 р. був також редактором газети УПСФ «Нова Рада». На початку листопада 1917 р. входив до складу створеного Центральною Радою Крайового комітету для охорони революції в Україні, а під час наступу більшовицьких військ під командуванням М. Муравйова був призначений командантом Києва. З початку серпня до 18 вересня 1918 р. очолював Український національний союз (УНС), що стояв в опозиції до гетьманської влади й готував повстання проти неї; зго-

дом — член УНС, учасник повстання під проводом Директорії. Перед тим як А. Ніковський під тиском радикалів змушений був залишити керівництво УНС, він виконав важливу дипломатичну місію, яка, безсумнівно, значно полегшила Директорії захоплення влади. «Як представник УНС він їде до Німеччини, де зустрічається з лівими депутатами рейхстагу та з впливовими членами німецького уряду. А. Ніковський намагається перекопати їх у необхідності переорієнтації з гетьмана на УНС, якого, за його запевненнями, підтримує більшість населення. Певних успіхів у цьому було досягнуто: в листопаді—грудні 1918 р. Німеччина зайняла позицію невторчання у внутрішні українські справи, що й зробило можливим повалення гетьманської влади»³. Згодом А. Ніковський знову зосередився на редакторській роботі у «Новій Раді» та зайнявся перекладами українською мовою творів британських та американських письменників.

26 травня 1920 року у звільненому українсько-польськими військами від більшовиків Києві головою Директорії С. Петлюрою було призначено нову Раду Народних Міністрів на чолі з В. Прокоповичем, де А. Ніковський став міністром закордонних справ УНР й продовжував займати цю посаду в складі уряду А. Ливицького та екзильного уряду П. Пилипчука (до 14 січня 1922 р.). Як керівник зовнішньополітичного відомства займався реалізацією Варшавського договору 1920 р. між УНР і Річчю Посполитою, а також досягненням порозуміння з кримським урядом генерала П. Врангеля, який на початку червня 1920 р. розгорнув успішний наступ проти більшовиків у Північній Таврії. Саме на урядування А. Ніковського припадає організація участі УНР на 4-й Балтійській конференції у серпні 1920 р. у Ризі, що, за задумами організаторів, мала привести до створення «Східної Антанти» у складі УНР, Польщі, Фінляндії, Латвії, Литви та Естонії; спроба вступу УНР до Ліги Націй; розроблення та втілення в життя концепції Чорноморського союзу за провідної ролі України через оформлення військово-політичних союзів з Кубанню та кавказькими державами. А. Ніковський виявився досить сильною особистістю на посаді міністра закордонних справ: незважаючи на вкрай несприятливі зовнішньополітичні обставини для УНР, при ньому центральний апарат МЗС та дипломатичні представництва за кордоном почали діяти надзвичайно активно. Досить значущою для активізації української дипломатичної служби була нара-

да глав дипломатичних представництв та місій УНР, проведена А. Ніковським у Відні 18—20 серпня 1920 р. за участю міністра фінансів Х. Барановського, сенатора С. Шелухина, члена української делегації на Паризькій мирній конференції О. Шульгина, послів та глав дипломатичних місій УНР в Австрії, Швейцарії, Чехословаччині, Великій Британії, Голландії та Бельгії, Греції, Угорщині — Г. Сидоренка, М. Василька, М. Славинського, А. Марголіна, А. Яковліва, М. Левитського, М. Галагана, виконуючого обов'язки посла в Німеччині В. Смаль-Стоцького та колишнього посла в Італії Д. Антоновича. На порядку денному були питання: «1. Польсько-український договір; 2. Самостійність України і політична акція у зв'язку з нею; 3. Орієнтація; 4. Верховна влада в Україні; 5. Фінанси; 6. Скорочення дипломатичних місій»⁴. На нараді було визначено необхідність зберегти українську армію як основу для відбудови незалежної України, поставлено завдання якнайширшої пропаганди української справи за кордоном силами дипломатичних представництв. Дипломати були ознайомлені зі статтями Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920 р. й одногосно підтримали як саму угоду (погодившись із тим, що «Україна може бути зараз не соборною, а лише самостійною»)⁵, так і започаткований українсько-польський військово-політичний союз. Глави дипломатичних представництв були поінформовані про Балтійську конференцію за участю делегації УНР, про переговори з П. Врангелем щодо можливого об'єднання зусиль у боротьбі проти більшовиків, про облаштування союзницьких відносин із Кубанню, про складне фінансове становище в Україні тощо. В ході наради відбувся обмін думками з нагальних проблем, у т. ч. щодо скорочення українських дипломатичних місій за кордоном. Головам дипломатичних місій було запропоновано подати проекти скорочення своїх представництв та обрахунки на утримання на 4 місяці вперед з тим, щоб «робота за кордоном не спала»⁶. Нарада загалом засвідчила спільну платформу послів із розглядуваних питань та перспективи подальшої діяльності в складних для незалежної України умовах тогочасної дійсності. Важливим було те, що на нараді А. Ніковський фактично уточнив та конкретизував напрямки зовнішньополітичної діяльності УНР та відповідні завдання її закордонних представництв, які через складнощі зв'язку з центральним апаратом МЗС відчували потребу дієвішої координації своїх

зусиль та діяльності у відносинах з основними акторами міжнародними задля успішної реалізації справи міжнародного визнання України та організації її захисту у боротьбі з переважаючими силами більшовиків. Через об'єктивні причини зусилля МЗС не привели до позитивного результату, однак це жодною мірою не применшує тієї великої роботи, що здійснювалась безпосередньо А. Ніковським з метою зміни ситуації, насамперед, у відносинах з країнами Антанти на користь України.

Перебуваючи на посаді міністра закордонних справ, А. Ніковський з 30 серпня 1920 р. водночас очолив урядову комісію з вироблення Конституції УНР. З переходом державних інституцій та Республіканської армії УНР за Збруч зосередився на нейтралізації негативних наслідків Ризького мирного договору 1921 р. між Польщею та радянськими Росією й Україною. У 1924 р. з дозволу радянської влади повертається в УСРР. На відміну від багатьох реемігрантів, А. Ніковський не робить при цьому ніяких виправдувальних політичних заяв. Після повернення працював у історико-філологічному відділенні ВУАН, очолював Правописно-термінологічну комісію. 1930 р. заарештований і засуджений у справі «Спілки визволення України» до 10 років позбавлення волі. Після відбуття покарання 21 квітня 1940 був звільнений під нагляд до Ленінграда, де й помер під час блокади. Реабілітований 11 серпня 1989 р.

У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України (ЦДАВО України) авторові статті вдалося віднайти досить цікавий документ, що проливає світло на повсякденну роботу МЗС УНР у 1920 році та безпосередньо його керівника. Це «Звіт МЗС УНР за місяць серпень 1920 року»⁷, що має гриф «таємно» та містить правки і помітки, внесені рукою А. Ніковського. «Звіт» готувався під керівництвом міністра, відображає детальні відомості про діяльність МЗС УНР за серпень 1920 р. і складається, за смисловим навантаженням, фактично з двох частин: опис роботи самого міністра у закордонному відрядженні та опис виконавчої діяльності апарату МЗС УНР, що перебував у Тарнові. Пропонуємо до ознайомлення першу частину цього документа, що особисто підготовлена А. Ніковським і висвітлює роботу керівника МЗС УНР під час відрядження з 11 серпня до 29 серпня 1920 р. до Відня. «Звіт» містить пояснення причин відрядження А. Ніковського до австрійської столиці та докладний перелік питань, якими він пе-

реймався під час своєї поїздки, а тому не потребує особливих коментарів при публікації.

ТАЄМНО

ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ МЗС УНР ЗА МІСЯЦЬ СЕРПЕНЬ 1920 року

Необхідність автентичної інформації закордону взагалі, а українського представництва та української еміграції зокрема, рівно ж вимоги можливо якнайбільш доцільного координування політичних і громадянських українських сил закордону, як також поладження деяких біжучих питань по відомству Міністерства Закордонних Справ на місці — викликали мій виїзд за кордон (до Відня).

ВИЇЗД МІНІСТРА. ВІДЕНЬ.

Внаслідок цього за час моєї відсутності в місці осідку Міністерства від 11.08 до 29.08, діяльність Міністерства була ведена з двох центрів: Відня й Тарнова, причому треба заважити, що ініціативна робота йшла з Відня, а сама установа Міністерства в Тарнові являлась в тому часі більш технічним виконавцем доручень і вказівок, подаваних мною із-за кордону. Моя безпосередня праця у Відні торкнулась:

- 1) конференції Послів і Голів Місій У.Н.Р. у Відні;
- 2) реорганізації закордонних дипломатичних установ У.Н.Р.;
- 3) розпоряджень, наказів і переписки внутрішнього характеру по відомству Міністерства;
- 4) висилки нот, меморандумів до закордонних установ чужоземних держав;
- 5) справ фінансового характеру;
- 6) справи військово-санітарних Місій.

КОНФЕРЕНЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ У.Н.Р. у Відні.

Безпосередньо після мого приїзду до Відня запросив я п.п. Послів і Голів Місій на конференцію дипломатичних представників У.Н.Р., яка і відбулася під моїм керуванням в днях 18—20 серпня. Крім Послів і Голів Місій були запрошені на конференцію також п. Міністр Фінансів У.Н.Р. Х. БАРАНОВСЬКИЙ і п.п. ШЕЛУХІН та АНТОНОВИЧ, як люди, яких дотеперішня офіційна і приватна діяльність стояла весь час

в близькому зв'язку з державними справами У.Н.Р. за кордоном. Деталі зазначеної конференції, яка мала чисто інформаційно-інструктивний характер, зафіксовані в протоколах тої ж конференції, які розіслані в копіях відповідним чинникам Правительства У.Н.Р. Тут я обмежусь тільки коротким рефератом про перебіг нарад і порушуваних на конференції питань загального характеру.

З'ясувавши п.п. учасникам конференції коротко стратегічне і політичне становище на Україні під сучасну хвилю, підкреслив я, що зараз вся справа будівництва державності У.Н.Р. базується на двох основах, якими нам треба якнайбільш піклуватись і які треба поставити на відповідну їхньому завданню височінь.

Перша з них — це справа армії У.Н.Р., яка з подиву гідним самопожертвуванням вже довгий час бореться по-геройськи серед дуже важких матеріальних і технічних обставин за остаточне зреалізування ідеї самостійності України.

Друга база — це справа якнайширшої пропаганди і поширення дипломатичної роботи за кордоном для збереження прав і охорони інтересів У.Н.Р. перед Урядами чужоземних держав.

Політичне становище України під сучасну хвилю доволі тяжке, а до того, крім подій широкого світового характеру, у великій мірі причинилося також розчленування наших політичних сил за кордоном, розбиття нашої закордонної дипломатичної роботи, повна дезорієнтація та недисциплінованість нашої еміграції.

Від імені Уряду У.Н.Р. попрохав я наших політичних діячів і громадян У.Н.Р. за кордоном, щоби вони як слід зорієнтувались в теперішньому положенню, щоби доцільно розділили поміж себе поодинокі ролі в роботі та щоби своїми сепаратними виступами не дискредитували Правительства У.Н.Р. як такого, а Українців як націю спеціально. Чергове перебування українського народу під московськими окупантами (Денікіна і большевиків) не тільки не звихнуло національного обличчя нашого народу, не тільки не притупило його національного «я», але навпаки, національна свідомість серед українського громадянства на Україні змоглась, виросла і в цьому факті маються саме повні гарантії того, що український народ збудує свою державу і встановить лад на своїй землі.

Зараз черга до роботи за тим великим числом наших інтелегентних кваліфікованих робітників, які перебувають за кордоном. Вони повинні і мусять принести користь державному будівництву України; вони в ніякому разі не сміють дискредитувати перед чужинцями української державності і високопатріотичного громадянства на Україні.

При з'ясуванні міжнародного становища У.Н.Р. розвинулись на конференції широкі дискусії, між іншим, відносно польсько-українського договору. Обговоривши детально позитивні і негативні сторони зазначеного договору, конференція погодилась з тим, що такий союз для У.Н.Р. був необхідний, що він дав нам ще одне визнання держави, яка існує і буде існувати та що він відкрив нам доступ до держав Заходу, в чому і найважнійший його ефект. В тому, що факт заключеного договору не осягнув свого властивого завдання, а саме цілковитого зближення України з державами Заходу, спеціально ж Антанти, в тому до певної міри вина нашої політики і дипломатії, яка не використала зазначеного договору у відповідний момент і спосіб.

В дальшому ході нарад обмірковувались між іншим такі питання, як становище Врангеля у відношенні до самостійності У.Н.Р., його залицяння до Українців і спроби нав'язання переговорів, актуальність і вага договору, заключеного Правительством У.Н.Р. з Кубанню, справи Галичини, справа Ліги Націй у її відношенні до України, концепція створення Чорноморського союзу та ін.

У зв'язку з загальним політичним групуванням держав Європи піднесено на конференції — після докладів поодиноких представників У.Н.Р. у відповідних державах — необхідність проведення більш інтенсивної праці в напрямку державного групування Англія—Німеччина, Італія і повзято відповідні вирішення. Конференція торкнулась також справи міжнародного фінансового з'їзду, що має відбутись 24-го вересня в Брюсселі. Визнано необхідність нашого заступництва на тій конференції європейських фінансистів, яке тим більш актуальне зараз, коли у міжнародній політиці вирішальний вплив мають економічні інтереси. Резолюції, винесені міжнародною фінансовою конференцією в Брюсселі, можуть мати далеко ідучі позитивні наслідки для фінансового становища У.Н.Р.

В дальшому ході нарад конференція дипломатичних представників У.Н.Р. погодилась з моєю пропозицією відносно утворення Громадського Національного Комітету для оборони українських інтересів за кордоном, якого статут базувався б на принципі, що державні інтереси повинні стояти вище партійних, а національні — вище від класових.

Після вислухання повідомлення п. Міністра Фінансів Х. БАРАНОВСЬКОГО про фінансове становище У.Н.Р. взагалі, про становище наших грошових вкладів за кордоном, ревізію фінансового агентства в Берліні та ін., конференцією обмірковувалась справа компетенції ділань п.п. Членів Директорії, а спеціально виступів п. Макаренка. Констатовано, що уповноваження п.п. Членів Директорії були їм дані для біжучої урядової роботи, як представникам Верховної Влади та Уряду, а не як Верховній Владі, і що ці уповноваження, з днем їх скасування, втратили свою актуальність і силу.

На конференції піднято також питання про реорганізацію наших закордонних дипломатичних установ відповідно вимогам міжнародної політичної ситуації, а також питання про скорочення штатів поодиноких Посольств і Місій у зв'язку з тяжким фінансовим становищем У.Н.Р. При тому підкреслено, що коштом скорочення штатів не може бути зменшена продуктивність роботи наших представництв. Поодинокі Посли і Голови Місій подали при цьому письменні і усні доклади про персональний склад доручених їм Установ і про їх фінансове становище. Відповідно по вирішенню цієї справи Міністерством будуть в найближчому майбутньому складені окремі штати і пороблені грошові асигновки.

Деякі з представників У.Н.Р. за кордоном з певних причин звернулись з проханням про їх звільнення з офіційних посад. Їх прохання задоволено і їм виготовлено відповідні відручні (відкличні. — *В. М.*) листи. Такого листа вислано, між іншим, до п. М. Галагана з подякою за дотеперішню його корисну діяльність на посаді Голови Місії в Будапешті. Пан М. Галаган при цьому обіцяв, що не відмовиться взяти участь в Громадському Національному Комітеті, або якій іншій справі для підтримання нинішнього урядового курсу. Рівно ж звільнено п. Марголіна від головування Місії в Лондоні, висловлено йому признання за його енергійну діяльність та запропоновано йому посаду юрисконсульта Міністерства Закордонних Справ

з тим, що він має залишитись за кордоном і продовжувати свою працю при Лізі Народів (Ліга Націй. — *В. М.*), а також вести юридичний догляд на протязі 2-х найближчих місяців за роботою Посольства У.Н.Р. в Німеччині і Дипломатичної Місії в Лондоні.

З огляду на те, що теперішня міжнародна політична ситуація вимагає від нас більшої уваги до Німеччини та Італії — а в тих державах якраз немає зараз наших представників — відряджено Голову Бернської Дипломатичної Місії п. М. Василька до Італії та Німеччини і передано йому відповідні ноти на ім'я Президента Ради Міністрів Королівства Італії Джолітті і Міністра Закордонних Справ Італії графа Сфорци, як також до Міністра Закордонних Справ Німеччини п. Сімонса. В тих нотах я, вказуючи на наше щире побажання жити в найкращих зносинах з зазначеними державами, прохав сказати п. Василькові у всіх порушених ним справах повне довір'я. Подібну ноту вислано також до Міністра Закордонних Справ Угорської Республіки графа Текелі.

Загальне враження з Конференції, відбутої мною з нашими дипломатичними представниками більш чим задовольняюче. За час мого хоч і короткого перебування за кордоном, а голов-но під час розмов та дискусій на конференції дипломатичних представників У.Н.Р. мав я змогу переконатись, що більшість наших дипломатичних представників за кордоном — це люди дійсно фахові, вироблені політики-дипломати, на яких можна опертись з довір'ям, як на корисних українській справі працівників. Висліди відбутої конференції багато кращі чим я міг надіятись, судячи по настроях нашої української еміграції за кордоном. У представників нашої дипломатії за кордоном дода-чив я все-таки одну спільну платформу і непохитну твердість дальшої консеквентної праці по накресленій лінії виборення самостійності Україні.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ МІНІСТРА.

Моє добування у Відні і ближче ознайомлення з справами нашого закордонного представництва викликали цілий ряд важних розпоряджень.

І так:

видано розпорядження Міністерству Закордонних Справ приспішити виїзд генерала ЮНАКОВА до Парижу і видати йому потрібні документи.

Повідомлено Ставку п. Головного Отамана про потребу виїзду генерала ОСЕЦЬКОГО з Бельгії до Будапешту для відповідної політичної та військової акції; про це повідомлено рівночасно також Голову Дипломатичної Місії в Бельгії.

Повідомлено про потребу негайного виїзду до Парижу п.п. А. ЛІВИЦЬКОГО і О. ШУЛЬГІНА та генерала ЮНАКОВА і про потребу виїзду полковника САЛЬСЬКОГО до Лондону.

Дано розпорядження Міністерству приспішити асігновки 1/2 мільйона австр. корон на ліквідацію Військово-Санітарних Місій.

З огляду на асігновку українським Урядом грошових сум Урядові Білорусі та із-за браку відповідних фондів у моєму розпорядженні, виготовлено відповідне відношення до п. Посла барона Василька з проханням видати Білоруському Міністру Закордонних Справ п. ЦВІКЕВИЧУ з власних фондів позичково за кошт Державної Скарбниці 100.000 австр. корон.

З огляду на висилку п. Макаренком нової Делегації до Парижу, вислано п. Тишкевичу повідомлення про те, що Міністерство Закордонних Справ не робило ніяких нових призначень і що уповноваження п. Макаренка не важні.

Через Українську Дипломатичну Місію і Український Національний Комітет в Америці надіслано телеграму фінансовому агенту У.Н.Р. п. Імханецькому з пропозицією припинити всякі публічно заявлені його претензії до нашої Місії та не допускати судових процесів; йому рівночасно зазначено, що всякі непорозуміння вирішить Міністерство Закордонних Справ.

В справі піднятого на нараді Послів і Голів Місій У.Н.Р. питання про конференцію чорноморських держав, надіслано в Ригу п. Міністрові САЛІКОВСЬКОМУ повідомлення про потребу пороблення відповідних заходів для скликання окремої Чорноморської конференції.

Надіслано повідомлення п. Галіпу в Париж, щоби він без згоди Міністерства Закордонних Справ не робив ніяких офіціальних виступів в Парижі.

Повідомлено полковника КОЛОСОВСЬКОГО про те, що в персональному складі Паризької Делегації Міністерством не зроблено ніяких змін. Персональний склад Делегації лишається той самий до видання нового закону про Мирову Делегацію

(викреслено А. Ніковським: «принайменше до часу прибуття в Париж п. Шульгіна та генерала Юнакова». — В. М.).

Викликано п. М. ЗАЛІЗНЯКА для подання йому відповідних роз'яснень про його становище. Рівно ж повідомлено його через шарже д'афер (повірений у справах. — В. М.) Посольства в Берліні про те, що його звільнено з посади в. о. шарже д'афер Місії у Фінляндії.

З огляду на те, що діяльність дипломатичної Місії в Італії і Посольства в Берліні необхідно поширити, доручено окремим листом п. Голові Дипломатичної Місії в Берні М. ВАСИЛЬКОВІ вести внутрішнє управління Посольства в Німеччині та Надзвичайної Дипломатичної Місії в Італії.

Продовжено відпустку через недугу п. Послу М. ПОРШУ на 2 місяці, а керування справами Посольства доручено п. СМАЛЬ-СТОЦЬКОМУ.

У зв'язку з тяжким фінансовим становищем деяких наших дипломатичних місій за кордоном, виникла необхідність негайного задоволення їх грошми. В тій справі зносився я листовно і телеграфно з фінансовим агентом У.Н.Р. в Берліні і п. Міністром Фінансів. В першу чергу прийшлося заспокоїти грошми Місію при Ватикані і Квіриналі; цій останній видав на моє прохання п. Посол ВАСИЛЬКО з власних фондів 16 000 італійських лір.

Щоби на майбутнє Міністерство Закордонних Справ мало ясний перегляд сум, виданих Посольствам і Місіям і щоби тим самим упорядкити в тому відношенні роботу Бухгалтерського Відділу Міністерства, я звернувся з проханням до п. Міністра Фінансів і Фінансового Агента в Берліні, щоби вони виплачували гроші Посольствам і Місіям тільки на підставі офіційних призначень і розпоряджень Міністерства Закордонних Справ. У зв'язку з заходами відносно отримання наших активів з австро-угорського банку, виготовлено і передано мною Віце-Президентові Австрійської Республіки п. Д-ру Реннеру відповідний меморандум.

Видано розпорядження Голові Місії в Америці п. Ю. Бачинському про пересилання лишків грошей Міністерству, після забезпечення Місії протягом 4-х місяців.

Надіслано телеграму п. проф. МАЦІЄВИЧУ, щоби зі сум, які маютья в Скарбниці нашої Румунської Місії, відіслати Царгородському Посольству У.Н.Р. (Посольство УНР в Туреч-

чині. — В. М.) 5000 долярів на покриття боргів та на дальше утримання зазначеного Посольства.

Згідно з законом від 11-го серпня ц. р. про ліквідацію військово-санітарних Місій для справ полонених в центральній та південній Європі і про передачу справи допомоги полоненим Українцям з Міністерства Військових Справ до Міністерства Справ Закордонних надіслано мною відповідний наказ до Голови Української Військово-Санітарної Місії п. д-ра ОКОПЕНКА.

За весь час мого перебування за кордоном ведено також переписку з п. Прем'єром Ради Міністрів В. ПРОКОПОВИЧЕМ, в якій повідомлялося його про мої поодинокі зарядження...

Машинопис.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Фонд 3696. — Опис 2. — Справа 14. — Аркуші 50—54 зв.

¹ Див.: Овсій І. О. Зовнішня політика України (від найдавніших часів до 1944 року): Навч. посібник. — К.: Либідь, 1999; Гайдуков Л. Ф., Крушинський В. Ю. Історія України: Посібник для старшокласників та абітурієнтів. — К.: Либідь, 1999.

² Див.: Стрельський Г. В. Українська дипломатія національно-державного відродження 1917—1920 рр. в особах: Навч.-довід. посібник. — К., 2000; Матвієнко В. М., Головченко В. І. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях: Монографія. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001; Табачник Д. В. Історія української дипломатії в особах: Навч. посібник. — К.: Либідь, 2004.

³ Табачник Д. В. Історія української дипломатії в особах. — К., 2004. — С. 278.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 119. — Арк. 4.

⁵ Там само. — Арк. 1 зв.

⁶ Там само. — Арк. 17.

⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 14. — Арк. 50—54 зв.

Пам'ятка дипломатичного джерелознавства

Доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Фахівець у галузі історичного джерелознавства, архівістики, історіографії, біографістики, комплексу спеціальних історичних дисциплін. Автор понад 170 публікацій, серед яких 6 монографій, 8 підручників та посібників.

Заступник головного редактора часопису «Пам'ять століть», щорічного альманаху «Історичний календар», наукового академічного видання «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики», член редколегії наукових видань «Український богослов», «Історико-географічні дослідження в Україні», «Пам'ятки. Археографічний щорічник» та ін. Вчений секретар наукового історичного товариства Нестора літописця, член правління міжнародного історичного клубу «Планета». Нагороджена медаллю 2000-ліття Різдва Христового. Відзначена Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України.

риства Нестора літописця, член правління міжнародного історичного клубу «Планета». Нагороджена медаллю 2000-ліття Різдва Христового. Відзначена Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України.

Українська дипломатія, як стратегічний напрям зовнішньополітичної діяльності нашої держави, пройшла довгий і тернистий шлях розвитку від становлення і самоствердження на право незалежного існування до побудови гуманістичного демократичного суспільства з багатовіковою самобутньою культурою і традиціями.

Історія діяльності вітчизняної дипломатичної служби, що базується на принципах мирного співіснування держав у соціумі і керується низкою практичних заходів, прийомів і методів, направлених на вирішення двосторонніх і міжнародних проблем, — сьогодні вийшла на новий концептуальний рівень гармонійного поєднання захисту національних інтересів із загальнолюдськими тенденціями цивілізованого світу.

Століття боротьби за свою незалежність, за національну ідею і національну свідомість були рушійною силою еліти українського народу і дієвим засобом формування суспільства. Як кожний народ є неповторним, самобутнім, так і кожне суспіль-

ство має свою, властиву йому форму, висловлену певною національною мовою певної національної спільноти¹. За ці ідеї боролись українські дипломати у 1917–1920-х рр.

Вивчення, аналіз та використання досвіду української дипломатичної історії безперечно слугуватиме не тільки повчальним уроком і свідченням важкої тривалої боротьби за незалежність нашої країни, а й репрезентує особистості в українській дипломатії — борців за державницьку ідею на міжнародному рівні.

Імена перших українських дипломатів, які виборювали право своєї країни на рівне, вільне співіснування з іншими державами сьогодні закарбовані поряд з іменами державотворців, які силою свого розуму і відданості справі спромоглися підвестись на найвищій щабель поборників громадянського суспільства. Дослідження їхньої діяльності є одним з актуальних завдань сучасної української дипломатії і дипломатичного джерелознавства зокрема.

Вивчення історії української дипломатії, як окремого напрямку історичних знань, діяльності її зовнішньополітичних відомств і окремих їхніх представників, що боролись за визнання міжнародного авторитету української держави, якнайширше репрезентують документи, що відклалися в процесі їхньої діяльності і слугують базовим підґрунтям при вивченні різнопланових проблем дипломатичного джерелознавства.

Визначення джерельного комплексу української дипломатії базується на загальних принципах історичного джерелознавства — спеціальній галузі наукових знань про історичні джерела, теорію і практику їхнього використання в наукових дослідженнях. Джерелознавство як міждисциплінарна галузь вимагає системного підходу до визначення її структурних компонентів, їхніх зв'язків, співвідношення та функціонування. Структуру історичного джерелознавства доцільно розглядати у чотирьох аспектах, які умовно охоплюють основні напрями історичних досліджень: логічному, предметному, функціональному та субдисциплінарному². Логічний аспект структури історичного джерелознавства складається з чотирьох складових, органічно пов'язаних між собою: теорії, методології, методики та практики джерелознавства. Предметний аспект передбачає виокремлення окремих історичних наук, окремих історичних епох, окремих груп джерел, окремих проблем науки, окремих сфер суспільного життя (наприклад, зовнішньополітичної діяльності)

та окремих регіонів. Функціональний аспект відбиває основні стадії роботи з джерелами, послідовні етапи джерелознавчого дослідження: пошук та виявлення джерел, відбір джерел та їхня класифікація, джерелознавчий аналіз та критика, введення джерел до наукового обігу. Останній, субдисциплінарний аспект висвітлює взаємозв'язок історичного джерелознавства з комплексом спеціальних історичних дисциплін, яких сьогодні майже 80, зокрема з геральдикою, сфрагістикою, символікою, фалеристикою, текстологією тощо.

Щодо змісту предметного аспекту структури джерелознавства — об'єкта нашого дослідження, зазначимо, що сучасне історичне джерелознавство включає багато структурних компонентів, що відповідають напрямам історичної науки та окремим її галузям, однією з яких є дипломатія. Як основу для вивчення і класифікації джерел можна обрати хронологічний, просторово-географічний, тематичний та ін. принципи, вибір яких, звісно, залежить від мети і поставлених дослідником завдань. Так, кожний з напрямів дослідження окремих проблем джерелознавства відрізняється специфікою вивчення минулого, особливими прийомами дослідження. Джерелознавство окремих історичних дисциплін (історія України, політологія) вирішує комплекс проблем джерелознавства, пристосовуючи їх до предмету даних дисциплін: виявляє корпус джерел з обраної проблеми, систематизує та класифікує їх, визначає потенційну інформацію та ін. Джерелознавство окремих епох (давня історія, середньовіччя, нова історія, новітня історія) базується на загальних тенденціях історичного процесу і проходить два рівні свого дослідження: емпіричний та теоретичний. Перший ставить за мету згрупувати сукупність джерел, які несуть соціально-історичну інформацію та містять факти про події та історичні процеси, що відносяться до обраного періоду історії, а другий включає аналіз та джерелознавчу критику сукупності фактичного матеріалу, його опрацювання та узагальнення.

Одна зі складових предметного зрізу в структурі джерелознавства — це джерелознавство окремих проблем науки, тобто її різноманітних тематичних напрямів (наприклад «Джерельна база дипломатичної історії Другої світової війни (1939—1945)», «Джерелознавство зовнішньополітичної служби у 1920-х—1930-х рр.», «Джерела до вивчення українсько-російських стосунків у 1648—1657 рр.»). Окремим зрізом структури джере-

лознавства виступає дослідження проблем сфер суспільного життя: як-то джерелознавство історії культури, військової розбудови, зовнішньополітичних відомств тощо. Таким чином, дипломатичне джерелознавство як складова і напрям історичного джерелознавства, є одночасно і предметом його вивчення, оскільки базується на комплексі історичної та історіографічної документальної бази, створеної у процесі дипломатичної служби, яка відбиває її результати і вкупі репрезентує цілісну інформаційну забезпеченість дослідження проблеми.

Отже, дипломатичне джерелознавство вирішує комплекс проблем, пов'язаних з вивченням історії дипломатії і базується на виявленому корпусі джерел з обраної теми, їх систематизації, групуванні, критичному аналізі і оцінці потенційної інформації. До дипломатичного документального масиву відноситься нормативна, законодавча та діловодна документація, офіційне листування (офіційні ноти, вербальні ноти, меморандуми), приватний епістолярій та багато інших професійних документів, створених на рівні дипломатичних відомств у різні історичні періоди, що регламентували процес зовнішньополітичної сфери державного управління.

Джерельна база української дипломатії, що зберігається в архівах України, Росії, Польщі та ін. країн, репрезентована комплексом документів, які відквалилися під час роботи офіційних делегацій і місій, котрі представляли Українську державу на міжнародній арені, відстоювали її інтереси і права, є невичерпним джерелом вивчення історії.

Від початку державної незалежності України і, відповідно, самостійної зовнішньої політики імена керівників національних зовнішньополітичних відомств репрезентують когорту найактивніших розбудовників української державності (О. Шульгин, М. Василенко, Д. Дорошенко, Д. Мануїльський, М. Скрипник, В. Чехівський та ін.). Своїми досягненнями (які і досі трактуються неоднозначно) вони зробили, мірою своїх сил, значний внесок у становлення вітчизняної дипломатії³.

До їх числа можна віднести і одного з непересічних постатей української дипломатії доби УНР Михайла Станіславовича Тишкевича (1857—1930), який свідомо і віддано відстоював право Української держави на незалежне і вільне існування на Паризькій мирній конференції⁴.

Особистість М. Тишкевича цікава своєю неординарністю: випускник Петербурзької академії мистецтв, брав активну участь в українському народо-вському русі, заснував Михайлову премію товариства «Просвіта» за кращу історичну працю, матеріально підтримував українських і польських письменників та художників, пожертвував 20 тис. руб. Українському Науковому Товариству у Києві, надавав добродійні внески на будівництво церков, видання часописів тощо. Автор численних досліджень з генеалогії, міжнародних відносин, залишив спогади. Чимало його праць з проблем історії української літератури та мистецтва видруковано за кордоном.

Під час Першої світової війни жив у Лозанні, публікував статті у західній пресі, у яких відстоював незалежність України. У 1917 р. був обраний Головою Об'єднання українських католиків у Києві, а у 1919 р. призначений Директорією УНР Головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Ватикані. Згодом очолив українську делегацію на Паризькій мирній конференції.

Це був час активної боротьби за незалежну Українську державу, створення системи зовнішньополітичного відомства. Колекція документів про дипломатичну діяльність М. Тишкевича у період роботи Паризької мирної конференції зберігається у Львівському Центральному державному історичному архіві і нараховує 38 справ⁵. Серед них комплекс матеріалів про діяльність делегації УНР у Парижі: звіт секретаря делегації УНР А. Петрушевича про діяльність дипломатичної місії УНР в Парижі від 25 жовтня 1919 р.⁶, листи делегації УНР президенту Паризької мирної конференції з протестом проти збройного виступу генерала Денікіна, документи про переслідування українського населення та нищення української культури⁷, статті і замітки про діяльність дипломатичної делегації УНР в Парижі⁸, списки і характеристики членів делегації в Парижі, складені М. Тишкевичем⁹, листи президенту Найвищої Ради Паризької мирної конференції з історичним обґрунтуванням незалежності України¹⁰ та ін. Документи засвідчують наполегливу, в умовах міжнародної ізоляції, роботу української делегації, яку очолив граф Михайло Тишкевич.

Наводимо його спогади про той період, зберігаючи лексику, стиль, орфографію та ін. авторські особливості тексту. Повністю збережено синтаксичну структуру тексту. Передрук здійсне-

но з машинописної копії спогадів, яка, очевидно, не є остаточним варіантом тексту її автора, оскільки містить чимало правок олівцем.

Спогади Тишкевича Михайла про його діяльність як голови делегації УНР в Парижі

Приймаючи на себе обов'язки Голови Української Делегації в Парижу, я був свідомий того, що спіткаю через край багато всяких утруднень, однак я вжив всіх залежних від мене заходів, щоб виконати прийняти на себе обов'язки.

Для мене ясно було, що делегація повинна добивати зв'язків і зносин не так з урядовими, а і з громадськими колами, щоб утворити і використати найширше всякі впливи. Ще в Римі я чув¹¹, що члени політичної секції української делегації в Парижі завели зв'язки з соціалістичними колами суспільства. Я, для повноти справи, рішив звернути свою увагу більше на урядові воєнні, фінансові¹² і другі впливові кола.

Мушу завважити, що утруднення побачень ще збільшилось з того часу, як Вищою Радою було вирішено провізорично питання за західну область У. Н. Р. /Галичину/, а питання за східну Україну відкладено до розгляду загального питання про бувшу Росію. В Римі я прохав Папу¹³ підтримати нашу справу і Папа зараз же зателеграфував в Париж до свого легата Монсініора Черетті, який після свого повертання до Риму, сказав мені¹⁴, що він говорив з Радою П'ятох і довідався, що справа наша стоїть дуже погано через те, що наші вороги представили її як німецько-більшовицьку авантюру купки недоспілих політиків, позаяк маса населення є темна і національно не свідомою. З цього приводу я негайно зробив спростовання в офіційному італійському часописі «Popolo Romano», яке було передруковано в багатьох часописах інших держав. Папа запевняв мене, що він цілком на боці Самостійної України і сказав, що Рада П'ятох останнє слово про Україну не сказала.

Результатом моєї праці в Римі було і те, що кардинал Гаспарріо¹⁵ — державний секретар — надіслав Отаманові Петлюрі листа, який є фактично визнанням нашої самостійності: «Подаючи подяку Вашому Превосходительству за ввічливе послання, спішу запевнити, що Св. Престол, шануючи як належить благородний характер українського народу, бу-

де славити голячи молитви про його добробут і твердо віруючи в право самовизначення, візнане за другими народами, які належали до бувшої Російської Імперії, вірять що і Україна скористується цім правом.

В Парижі я приступив до виконання своїх обовязків 31-го вересня 1919-го року. Призначення мое до Парижа зробило мене де-яке вражіння на антантські кола, а викликало сильну пресову кампанію б в «Cause Commune», «Общее Дѣло», «Солдат-Гражданин», «L'Ukraine», «Nazional Zeitung», «Kurjer Warszawski» etc. Парижська пресса зустрїла мое призначення прихїльно, опрїчь московських та польських часописей і большевицької «L'Humanite», а орган Клемансо «L'homme Libre» помїстив спростованне наклепів Буцєва.

За час перебування в Парижі мене інтерв'ювало б журналістів і ці інтерв'ю були передруковані в 30-ті журналах, як «Le Temps», «Figaro», «Le Petit Parisien», «Gasette de Lausanne», «L'homme Libre», «Revue Diplomatique», «Democratie Nouvelle», «Le Pays», «Le Construction», «Suisse Orient», «La Petite Republique», «Journal d'Orient», «L'Europe Nouvelle», «Journal d'Alsace Lorraine», «Paris Midi», «La Croix», «La Libre Parole», «L'Evenement», «Le Gaulois» etc.

За недовгий час свого перебування в Парижі, я мав багато ділових побачень з ріжними впливовими особами: граф de Castellane який має вплив в колах міністрів, граф Segur і дипломат Бернської амбасади граф de Chateauneuf давали для мене обїди, на яких я зустрічався з поважними представниками тутешнього суспільства. Іспанський інфант Альфонс з дружиною ангельскою королевською княжною запросили мене на сніданок. З свого боку я дав обїди для депутатів і дипломатів Франції, для румунського посла МІШУ, для свого товарища з Ватікану — голяндського посла і президента парламенту Van Nispen, для дружини шведського посла графа Brenswar, для дружини англійського морського міністра леді Вімс і т.д.

Близчі зносини я завязав в Тіттоні, якому, в додаток до своїх заходів ще в Римі, подав меморіал в справі наших полонених з Італії, наслідком чого є дозвіл італійського уряду формувати з наших полонених бойові частини.

Таки ж зносини я завязав з Пашичем — президентом сербської дєлегації, Трумбічем — сербським міністром справ за-

кордських, Політісом — грецьким міністром справ закордонних, а особливо з Венезілосом та румунською делегацією, на яку звернув особливу увагу.

Я мав побачення також з Маршалком Фошем, який прийняв мене надзвичайно ввічливо. З початку розмови Маршалок заявив, що він зовсім не ознайомлений зі справою України, а в кінці розмови, міцно стискаючи мою руку, сказав: «Треба, щоб самостійність України була визнана». Окрім того бачився з американським делегатом Длодес. З іншими членами мирової конференції я не міг бачитись, позаяк вони були заняти справами Австрії, Фіуме, Болгарії і Турції [...]

Згідно моїм бажанням, мій знайомий депутат від Парижу Дене нині організує групу французьких депутатів різних політичних партій, яка має звернути увагу на справи України в добрім для нас напрямку.

Мав наради також з визначнішими представниками фінансового світу: п.п. Фабр Люс — головним директором Credit Lyonnais, Жан¹⁶ Бонардель, який має великі інтереси на Україні, Канн, якого банк вироблює позики (Emprunts d'Etat) і др. Я запевнив їх, що Український Уряд готов їм допомогти і дати гарантії інтересам французьких підприємців і послав циркуляр в тим дусі до головних фінансових підприємств.

Для допомоги фінансової справи я прийняв до помочи бувшого антантського посла, в Швейцарії¹⁷ який має звязки тут і в Лондоні.

На запись мою з візитом до Президента Французької Республіки, на другий день до мене прислав Президент свого особистого секретаря Адольфа Пішона — сина міністра Пішона.

Комітет відбудовання Лувенського Університету вибрав мене своїм почесним членом. Почесними членами цього комітету пробувають також: Бальфор, дюк Коннот, Бенеш, Курзон, Ланзінг, Дешанель, Падеревський, Люцаті, Бальфор, Пішон Тафт, Тіттоні, Венезілос. За час мого пробування на чолі делегації, мною подано до Президента Мирової Конференції три ноти з протестом проти наїзду на Україну генерала Денікіна.

ЦДІАЛ України, ф. 681, оп. 1, спр. 4, арк. 1—4.

Копія. Машинопис з рукописними правками.

Цей документ свідчить, у яких умовах виборювалось право на самостійний і незалежний розвиток України, хто і яких зусиль доклав до цієї справи.

Спогади, що залишили учасники і свідки конференції у Парижі, публікації у французькій періодиці, численні листи і записки членів делегації свідчать про резонанс, що прокотився серед громадськості, коли стало відомо, що дипломатичну делегацію УНР у Парижі очолить граф М. Тишкевич: «Щирі українці вільно зітхнули. Це була їх мрія. Всім було відомо, що в Римі, де граф Тишкевич був назначений нашим представником і послом при Ватикані, де його прийнято надзвичайно ввічливо не тільки як вченого, але і дипломата, він зумів в короткім часі узискати признання України, про що свідчить лист, писаний до отамана Петлюри... Взагалі більша частина українців вважала, що номінація графа Тишкевича, це один із найщасливіших номінаційних актів Директорії»¹⁸.

Згодом цей дипломат очолював делегації на конференції у Сан-Ремо у 1920 р., яка була скликана з метою вирішення тих питань, які залишились проблемними на Паризькій мирній конференції; очолював делегацію на Спа-конференції (Бельгія) у 1920 р. У 1921 р. М. Тишкевич полишив дипломатичну службу. Останні роки життя провів у маєтку свого сина в с. Зиданові Познанського воєводства, де і помер 3 серпня 1930 р.

Не дивно, що його ім'я не увійшло у жодне енциклопедичне видання радянського періоду. І тільки у нещодавно виданій «Українській дипломатичній енциклопедії»¹⁹ з'явилася об'єктивна, заслужена оцінка діяльності вітчизняного дипломата і політика української визвольної боротьби, послідовного речника незалежності України.

¹ Іванченко Р. До проблеми сучасної концепції державотворення // Пам'ять століть. — 1999. — № 4. — С. 4.

² Укладання базової схеми структури джерелознавства належить М. Я. Варшавчику. Див.: Варшавчик М. А. Историко-партийное источниковедение. Теория. Методология. Методика. — К., 1984. — С. 97.

³ Див.: Табачник Д. Історія української дипломатії в особах. — К., 2004. — 638 с.; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.

- ⁴ Мається на увазі Паризька мирна конференція, яка проходила з 18.01.1919 до 21.01.1920. Скликана державами-переможцями у Першій світовій війни для укладання мирних договорів з переможеними країнами. У її роботі взяли участь 27 делегацій. Головував на конференції Ж. Клемансо. У результаті роботи конференції було підписано 5 мирних договорів: з Німеччиною (Версальський мирний договір 1919 р.); Австрією (Сен-Жерменський мирний договір 1919 р.); Болгарією (Нейїський мирний договір 1919 р.); Угорщиною (Тріанонський мирний договір 1920 р.); Туреччиною (Севрський мирний договір 1920 р.).
- ⁵ Центральний державний історичний архів України у місті Львові (далі — ЦДІАЛ України). — Ф. 681. — Оп. 1. — Спр. 1—38.
- ⁶ Там само. — Спр. 1. — Арк. 1—6.
- ⁷ Там само. — Спр. 2. — Арк. 1—9.
- ⁸ Там само. — Спр. 5. — Арк. 1—44.
- ⁹ Там само. — Спр. 7. — Арк. 1.
- ¹⁰ Там само. — Спр. 8. — Арк. 1—12.
- ¹¹ У січні 1919 р. уряд УНР призначив М. Тишкевича Головою дипломатичного представництва при Ватикані. Такий вибір був зроблений ще наприкінці 1918 р., коли нунцій А. Ратті прибув до Києва для зустрічі з Гетьманом України П. Скоропадським. Обговорювались питання дипломатичних стосунків між УНР і Римським престолом, зокрема мова йшла про особу, яка могла б очолити дипломатичну місію. Вибір впав на графа М. Тишкевича, який прибув до Ватикану 5.05.1919 р. і практично домігся визнання *de facto* Ватиканом УНР.
- ¹² Слова «воєнні» та «фінансові» вписані олівцем у машинопис.
- ¹³ Мова йде про папу Бенедикта XV.
- ¹⁴ Слово «мені» вписано олівцем у машинопис.
- ¹⁵ Правильно «Гаспаррі». П'єро Гаспаррі був державним секретарем Римської курії при папі Бенедикті XV.
- ¹⁶ Слово «Жан» вписано олівцем у машинопис.
- ¹⁷ Слово «Швейцарії» вписано олівцем у машинопис.
- ¹⁸ ЦДІАЛ України. — Ф. 681. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 7—7 зв.
- ¹⁹ Українська дипломатична енциклопедія / Редкол. О. Губерський (голова) та ін. — У 2 т. — Т. 2. — К., 2004. — С. 563—564.

З ВІДСТАНИ ЄТОЛІТЬ

Наталія Солонська

Дипломатичний архів бібліотеки Ярослава Мудрого. Спроба реконструкції

Культуролог, книгознавць, пресознавць. Кандидат історичних наук. Коло наукових інтересів — історія давньоруських бібліотек, зокрема Бібліотеки Ярослава Мудрого; історія української книги; історія української книгознавчої преси; сучасні проблеми комунікативістики тощо. Понад 12 років Н. Г. Солонська працює в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; майже 9 років — на посаді завідувачої науково-видавничим відділом; останній рік — керівник культурно-просвітницького центру. Під її керівництвом та за її літературною редакцією видано десятки наукових праць; вона виконувала обов'язки заступника головного редактора журналу «Бібліотечний вісник»; була членом редколегії «Наукових праць Національної бібліотеки

України імені В. І. Вернадського»; Н. Г. Солонська — автор майже 120 наукових статей та рецензій у провідних наукових виданнях України та зарубіжжя (наприклад, у «Рукописній та книжковій спадщині України», «Збірнику наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства»; у збірниках наукових праць, що видає Інститут історії України НАН України («Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики», «Історіографічні дослідження в Україні»); «Вестнике Библиотечной Ассоциации Евразии»; «Архівах України», «Бібліотечному віснику», «Віснику Книжкової палати України», «Сіверянському літописі» тощо); чимало статей та рецензій опубліковано нею в ЗМІ з метою популяризації української історичної, зокрема бібліотечнознавчої науки, української мови. Майже 30 статей ученої присвячено проблематиці розробки теоретичної моделі реконструкції фонду бібліотеки Ярослава Мудрого. Як науковець активно займається проблемами розвитку та популяризації української мови.

Спектр літератури з теми «Київська Русь» колосальний. Величезним є масив і наукових праць, присвячених міжнародним стосункам Давньоруської держави IX—XI ст., де значна увага і, відповідно, значний обсяг припадає на аналіз міждержавних договорів і дипломатичних відносин. Ідеться про доробок таких учених різних поколінь, як М. Грушевський, В. Істрін, В. Карамзін, В. Ключевський, І. Колесников, М. Левченко, А. Сахаров, В. Пархоменко, В. Пашуто, М. Погодін, М. Покровський, В. Пресняков, С. Соловійов, В. Тагищев, М. Присьолков, Б. Греков, М. Тихомиров, Б. Рибаків, І. Шеке-ра, М. Котляр, Г. Литаврін, А. Лонгінов, А. Мулюкін, О. Рид-зевська, Т. Рождественська, О. Самоквасов, А. Димитріу, Г. Величко, С. Юшков, Я. Шапов та ін.

Однак Софійський собор з погляду осередку дипломатичних відносин ще не був об'єктом спеціального наукового дослідження, як і дипломатичний архів (ДА) першого державного архіву та бібліотеки Ярослава Мудрого, що відбив зовнішню політику й дипломатію Київської Русі, зовнішню політику та її міжнародні відносини. Архів відіграв свою помітну роль не тільки в історії зовнішньої політики України, а й у світовій дипломатичній практиці¹. Тому нам особливо імponує висновок С. Грабаря: «Церква, наголошує він, — завжди була, крім храму духовності, ще й предметом дипломатичних відносин»².

Реконструкція дипломатичного архіву має суттєве значення і для характеристики достовірності історичних відомостей стосовно давньої історії Русі IX—XI ст.

Дипломатичний архів став частиною тієї платформи, на якій вироблялися певні дипломатичні прийоми, засоби, форми, нагромаджувалася практика міжнародних контактів та зв'язків, та все те інше, що було спрямоване на подальше піднесення державного престижу Київської Русі³, яка активно включилася в міжнародні відносини й створила свій «дипломатичний корпус»⁴.

Дипломатика — одна із галузей спеціальних історичних дисциплін, однак вивченням історії давніх архівів займається архівознавство. Оскільки архіви та бібліотеки в давнину являли собою єдиний соціальний інститут, то він також є предметом дослідження бібліотекознавства і входить до спеціальних історичних дисциплін (СІД). Дослідити цю унікальну структуру неможливо без залучення методів і методології книгознавства,

кодикології та кодикографії, палеографії, мистецтвознавства та ін. наук.

Договори, грамоти, угоди майже завжди згідно із дипломатичним етикетом супроводжували звислі печатки⁵. Останні вивчає така галузь СІД як сфрагістика, що є невід'ємною частиною актового джерелознавства.

Дослідженням договорів⁶ займаються історики, правознавці, мовознавці, літературознавці, лінгвісти та ін.

Тому, порушуючи питання про реконструкцію цієї частини великокнязівського дипломатичного архіву (ВДА), ми маємо керуватися методами і методологією великого спектру гуманітарних дисциплін.

Реконструкція ВДА (кінцева мета — створення моделі постійно поповнюваного електронного каталогу та електронного архіву, що буде реконструюватися, і, в міру нових досліджень, поповнюватися) дасть змогу збирати нині розпорошену, уривчасту інформацію, а це, в свою чергу, — створити об'єктивну картину не тільки зовнішньополітичної діяльності Давньоруської держави IX—XI ст.⁷, а й інших ділянок його життя: соціального, духовного, культурного тощо.

Реконструкція дипломатичного архіву Софійського собору має здійснюватися в контексті й невідривно від загального завдання — створення реконструкції фонду бібліотеки Ярослава Мудрого і, зокрема, великокнязівського архіву. Ми здійснюватимемо це дослідження в контексті сучасної історичної думки (з характерною для неї поляризацією методологічних підходів).

Створивши модель дипломатичного архіву, ми тим самим сприятимемо відтворенню історичних фактів: «поняття «історичний факт» застосовується, як правило, для позначення твердо встановленого, достовірного знання, тотожного реальній одиничній події минулого, що реконструюється свідомістю історика на підставі критики історичних джерел»⁸, що і має місце в нашому дослідженні.

Оскільки процес реконструкції ДА, як і взагалі фонду бібліотеки Ярослава Мудрого, пов'язаний з ретельним пошуком розпорошених деталей, то в цьому випадку «факт» може складатися з величезного числа «півфактів» або елементарних фактів. Їх установлення також передбачає певне узагальнення знань, що містяться в різних історичних джерелах, які відбивають чи описують окремі події⁹.

Як окрему подію можна, ми вважаємо, розглядати будь-яку грамоту, угоду, будь-який договір та інші дипломатичні документи, що фіксують та узагальнюють конкретну історичну подію. Ці документи містять у собі чимало розрізаних фактів, ще не складених в єдину картину.

Американський учений К. Л. Беккер дійшов висновку, що історичний факт — «це розумова конструкція», «тільки символ, просте формулювання, котре є узагальненням тисячі та одного найпростішого факту»¹⁰. З огляду на таку думку, дипломатичний документ відбиває цілий спектр історичних фактів. Це ще раз підтверджує доцільність реконструкції фонду дипломатичного архіву, попри те, що одиниць його збереження не можна, за надірідким винятком, торкнутися чи взяти в руки. Реконструкція в нашому випадку має відбуватися слідами нематеріального відбиття епохи. Втім, утішає те, що все-таки є текст, уривок, слід, згадка про документ.

Дипломатична діяльність Давньоруської держави — це історичний факт, як і функціонування структури, яка накопичувала результати цієї діяльності. Відтворюючи документи епохи, ми тим самим відтворюємо її саму.

«Історія розглядає об'єкт, який не тільки пройшов (якщо це подія), не тільки вже щез (якщо це природна чи людська умова), але який досяг існування та змін тільки в свідомості»¹¹. Втім, межі такого факту побачити важко.

І якщо ми відшукуємо архівний документ, навіть відновлюємо його частину, відшукуємо згадку, слід, то ми тим самим констатуємо реальність певного історичного факту чи події, його існування в минулому.

Історична подія (дипломатична діяльність) стає історичним фактом, якщо його реальність доведено на підґрунті історичних джерел, що цю подію відбили. А документи епохи відображають ці події.

Закладення і зведення Софійського собору Ярославом Мудрим і заснування першої на наших землях державної бібліотеки є історичним фактом, доведеним у ряді історичних джерел, зокрема в «Повісті временних літ» та ін.

Великокнязівський і дипломатичний архів, як частина цілого, крім того, ще є й соціальним інститутом, породженим діяльністю людей (самим Ярославом Мудрим та його урядом), несе

на собі відбиток певного стану суспільної свідомості, що супроводжує будь-яку історичну подію.

«Наукова реконструкція історичної події, — зазначає Г. Іванов, — складний процес дослідження. Об'єктивну реальність минулого не можна перетворювати в безпосередньо дану реальність сьогодення»¹².

Звичайно, в процесі реконструкції дослідник не відтворює цю подію, а створює її модель, що й має місце в нашому випадку. Ця модель «фіксує знання про реальність даної події у формі «наукового історичного факту» (факту-знання), що є результатом аналізу історичних джерел і являє собою певною мірою адекватну історичним подіям реконструкцію минулого, створювану в свідомості історика¹³.

Дипломатичний документ відбиває конкретний історичний факт. Тому реконструкція дипломатичного архіву сприяє реконструкції подій, явищ, процесів, історії форм розвитку суспільної свідомості, історії суспільних відносин, психології давньоруських людей, причетних до цих фактів, ідеології, політичної, економічної, торговельної, культурної, релігійної діяльності та ін.

Перші відомості стосовно дипломатії східних слов'ян припадають на V—VI ст. Однак для архіву, який реконструюється, становлять інтерес не всі договори, що уклалися в давнину, а тільки зафіксовані на папері.

Є відомості, що в Києві архіви існували (ще до Софії) при церквах Св. Ілії, Богородиці чи Десятинній¹⁴. Дипломатичний архів існує в Київській Русі відтоді, як почали укладатися письмові міжнародні угоди. Як державна структура, соціальний інститут — від часу заснування бібліотеки Ярослава Мудрого.

Безперечно, як будь-яка реконструкція, реконструкція дипломатичного архіву є відновленням систем і форм суспільного життя, а тут, як уже зазначалося, існує істотний масив наукових розробок стосовно Київської Русі¹⁵, тому без наукових передбачень чи гіпотез щодо підвалин та процесу розвитку дипломатичного архіву як соціального інституту не обійтись.

У цьому випадку наша гіпотеза щодо існування дипломатичного архіву спирається на великий масив досягнутих знань, а конкретне історичне дослідження дає можливість перетворити цю гіпотезу в переконання, оскільки тексти договорів відбито в давніх джерелах. Уривки та згадки про інші документи, які

мали зберігатися в конкретному обумовленому місці, дають нам змогу стверджувати це.

Зрозуміло, сьогодні ми жодним чином не претендуємо на вичерпність і повноту дослідження, що потребує зусиль цілого колективу науковців, а тільки накреслюємо модель, яка дасть можливість здійснювати подальші дослідження, конструювати гіпотези за принципом історичної аналогії. І керуватимемося ми при цьому даними нам фактами, вдаватимемося й до історико-порівняльного та ретроспективного методів¹⁶.

Про цілеспрямовану дипломатію, розраховану на перспективу зовнішньополітичної діяльності Київської Русі, що мала на меті і найближчі тактичні, й далекі стратегічні цілі, в майбутньому, вважає М. Котляр, можна говорити починаючи з епохи Ярослава Мудрого¹⁷.

Початок дипломатичних відносин Русі з Візантією вчені відносять до 838—839 рр. (посольство до франків)¹⁸.

860 р. Київська Русь вийшла на міжнародну арену¹⁹. Це відбито у договорі 911 р. Олега з греками.

П. П. Толочко наголошує на особливій активності дипломатії часів Ярослава Мудрого²⁰. Система дипломатичної служби формується в Київській Русі в першій половині X ст. Її діяльність відбивається насамперед у договорах Київської Русі з Візантією²¹.

Чимало інформації про міжнародну політику Київської Русі міститься в таких давніх джерелах, як «Повість временних літ», Новгородський перший літопис, Патріарший або Никонівський літопис, Руська Правда, скандинавські саги, іноземні хроніки, життя, тощо.

Дипломатична діяльність уряду Київської Русі залишила відповідні документи. Ці дипломатичні документи ми пропонуємо розглядати згідно з періодизацією, розробленою М. Ф. Котляром. У питанні дипломатичного архіву для нас становить інтерес другий, ранньодержавний період (друга половина IX—XI ст.)²².

В. П. Пашуто розділяв історію давньоруської дипломатії на два періоди. Ми працюватимемо в межах першого, ранньофеодального періоду — IX—XI ст. другий період отримав назву періоду феодальної роздрібненості, виходячи, мабуть, з того, що історію Давньоруської держави більшість радянських учених пропонувала поділити на два основних етапи: формування

феодалних відносин (до кінця X ст.) та розвитку феодалізму (з кінця X ст.)²³.

Хоча Г. В. Боряк, аналізуючи нове обличчя архівних служб і національних архівів світу, зазначає, що «оцифрування писемної спадщини — це окрема і складна проблема»²⁴ і тому він її не розглядає в статті. Однак його концептуальний підхід становить безперечний інтерес і для розв'язання нашої проблеми, тобто представлення в інтернет першого державного архіву.

Думається, з огляду на дипломатичну практику, не помилявся С. Висоцький, який припускав, що в структурі була великокнязівська канцелярія, через яку проходила вся дипломатична пошта, листування релігійних діячів, офіційне та приватне листування. Цей висновок підтвердили археологічні розкопки. Українські археологи довели, що князівський храм знаходився поруч з князівським палацом, а той — на князівському дворі, збудованому Ярославом Мудрим у XI ст.²⁵

У першій державній бібліотеці крім стародавніх рукописних книг, перекладів християнської літератури, хронікальних записів зберігалися й тексти перших договорів Київської Русі з Візантією, переписані, на думку М. Ю. Браїчевського, літописцем на зламі XI та XII ст.»²⁶.

«Посилання договорів з греками на норми «закона руського» слугували для Татищева доведенням наявності законодавства в Ярославоу пору»²⁷.

В. М. Істрін оцінював кожний договір як відомий дипломатичний міжнародний акт. Він припускав, що договори, які уклалися двома мовами — грецькою і давньоруською, зберігалися спочатку у Візантії і тільки в XI ст. за Ярослава Мудрого були вилучені з архівів²⁸, доставлені в Київ і перекладені тут за розпорядженням князя київськими книжниками й, мабуть, після того і покладені на зберігання в спеціально відведене місце — архів.

Основна інформація писемних джерел з питань давньоскандинавських зв'язків раннього середньовіччя найповніше міститься в сагах²⁹.

Наші літописи донесли до нинішніх днів імена дуже небагатьох діячів того часу, зокрема й дипломатів. І саме договори дають поіменний список багатьох з тих, хто брав безпосередню участь в їх укладанні³⁰. Уповноважені, котрі представляли Київську Русь у Константинополі, і є першими нашими дипло-

матами. Вони, в свою чергу, представляли інтереси не тільки уряду, а й певних класів суспільства, зацікавлених у налагодженні торгових³¹ і політичних³² зв'язків між країнами.

«Ченці й церковні ієрархи стали, — доходить висновку М. Ф. Котляр, — на службу зовнішній політиці держави, маючи для цього відповідну освіту й знання міжнародних мов (тоді ними були латина й грецька) <...>. Часом неможливо було відрізнити ченця від дипломата, а руський монастир за межами Київської держави від консульства»³³. Дипломатами ставали ті, хто опановував книжну премудрість³⁴. Вона дала їм змогу вийти на міжнародний простір із власною формою переговорів і їх запису.

З ряду видів давньоруських князівських актів Х—XIV ст., запропонованих С. М. Каштановим, для нашої теми становлять інтерес тільки договори з іноземними державами та жалувані грамоти³⁵.

Візантія на початку Х ст. вже мала свою розроблену систему ведення посольських переговорів та оформлення писемних документів. У договорах, які мали добре відпрацьовані юридичні норми, зокрема і міжнародного права, було визначено порядок щорічних торгових стосунків обох країн. З договорів можна судити про дипломатичні традиції, зовнішньополітичні зв'язки Київської Русі, торгові відносини. Стиль договорів — документальний, він відрізняється від оповідного, літописного.

Мову договорів досліджували О. О. Шахматов, В. М. Істрін, С. П. Обнорський та ін. Та якщо за останнім, писемність на Русі існувала з кінця Х ст., то за М. М. Тихомировим — з початку Х ст., що підтверджується договором князя Олега з візантійським імператором, точно датований 911 р.

За І. І. Огієнком, мовою дипломатії, міждержавного спілкування була в IX—X ст. і пізніше грецька — «мова великої культури, мова давньої науки»³⁶.

За договорами судять і про проникнення південнослов'янської писемності на Русь, що сягає кінця Х ст. Так, перекладачем договору Олега 911 р. з греками на слов'янську мову був, за С. П. Обнорським, болгарин, а договір 945 р. переклав давньоруський книжник. В. П. Адріанова-Перетц вважала, що переклади документів робили, ймовірно, члени християнської общини, які «вивчили слов'янське письмо за текстами з Біблії, Євангелія, Псалтиря та літургійних книг»³⁷. З мовного аналізу

договору 907 р. впливає, що в списку прибулих до Візантії були саме русини³⁸.

Договори — не тільки найдавніші писемні джерела, а й пам'ятки давньоруської ділової мови. Втім, «мова договорів далеко не однорідна (мова договору 911 р. більш архаїчна за мову інших договорів), а в цілому мова всіх договорів більш архаїчна за мову літопису»³⁹.

Про значний обсяг дослідження кожного з документів того часу свідчить зауваження Г. Г. Литавріна лише відносно тільки одного огляду нині існуючих гіпотез про посольство росів у 838—839 рр. і розміщення руського каганату, історіографія якого могла б «скласти великий історіографічний нарис»⁴⁰.

Реконструкція дипломатичного архіву, що є складником великокнязівського архіву першої на наших землях державної бібліотеки, входить до комплексу досліджень, зумовлених побудовою моделі її реконструкції та реконструкцією фонду книгозбірні. Бібліотека складатиметься з електронних видань реконструйованого фонду з відповідним електронним каталогом і стане частиною Національної електронної бібліотеки і, звичайно, Національної бібліотеки Україна імені В. І. Вернадського⁴¹.

У ДА будуть включені оригінали, копії, уривки листів, проекти договорів, згадки («слід») про них у різних джерелах.

Дипломатичний архів, що існує в Київській Русі відтоді, як почали укладатися письмові угоди, умовно поділимо за змістовим принципом на розділи: 1) договорів; 2) грамот; 3) листів. Усі документи буде класифіковано за їхньою значущістю та призначенням.

При науковому описі договорів, грамот та інших дипломатичних документів приймемо такі елементи описової статті: 1) порядковий номер; 2) дата; 3) місце складання документа; 4) анотація; 5) автентичність; 6) мова; 7) розмір аркуша та незаписаних полів; 8) художньо-мистецькі елементи; 9) оригінальні підписи; 10) наявність або відсутність печатки; 11) опис печатки; 12) матеріал; 13) збереженість; 14) походження (провенієнція); 15) місце публікації (якщо документ опубліковано); 16) примітки.

Нижче ми пропонуємо приблизний список тих документів, які накопичувалися в дипломатичному архіві й підлягають науковому опису для побудови електронного каталогу і включення

цих складових в електронний архів бібліотеки Ярослава Мудрого, що буде, в міру вивчення та дослідження, постійно поповнюватися.

Розділ договорів

Договори Київської Русі з Візантією проаналізовано в багатьох наукових працях і ми на цьому питанні не спинятимемося. Для нас становить інтерес тільки проблема включення текстів і форма їх включення у фонд великокнязівського архіву, що буде реконструйовуватися.

Згідно з підрахунками А. М. Сахарова, за понад сто років Київська Русь, її молода дипломатія уклала більше 30 дипломатичних угод «різного рівня й типу — усних і письмових, довготривалих та короткочасних, відкритих і таємних. Це були угоди з Візантією, Німеччиною, Болгарією, Угорщиною, Хазарією, варягами, печенігами, аланами, народами Закавказзя, Поволжя, Приазов'я, правителями Криму»⁴². З Візантією Київська Русь уклала 11 договорів.

Договори Київської Русі з Візантією 911, 944 та 971 років не дійшли до наших днів ні в оригіналах, ні в автентичних грецьких або давньоруських копіях. Однак їх тексти простежуються за ПВЛ.

Договір 839 р. За Бертинським літописом, руси приходили в Константинополь для встановлення мирних стосунків, тобто для укладання договору⁴³.

Хоча договір 838—839 рр. не встиг, імовірно, реалізуватися, документ цей існував. Переговори послів з Феофілом завершилися офіційною угодою: русичі здобули право торгувати з Константинополем і зобов'язалися платити імперії за допуск на її ринки, а кагану — збільшити дань на його користь⁴⁴.

838—839 рр. місія уряду Київської Русі в супроводі візантійських послів прибула до Ингельгейму. Мета — зібрати інформацію про імперію франків, ознайомитися з навколишніми країнами. Посольство зазнало невдачі⁴⁵.

Договір 860 р. Київської Русі з греками, укладений Аскольдом⁴⁶.

Договір 867 р. У загальних рисах «світських» статей відбив договір 838 р.⁴⁷

Договір 874 р. Київської Русі з греками. Укладений Аскольдом («слід» — у ПВЛ).

М. Ю. Брайчевський вважав, що обидва договори були віднесені літописцями Ярослава до початку X ст. і «штучно пов'язані з іменем Олега, який захопив київський престол у 882 р.»⁴⁸

Договір 907 р. За ним Візантія мала сплачувати одночасно контрибуцію у вигляді грошей, золотих речей, тканин тощо. Текст відбито в ПВЛ⁴⁹.

Цей договір перший відомий у науці⁵⁰ в історії давньоруської міжнародної політики, затверджений за всіма дипломатичними нормами⁵¹.

Договір 911 р. Перший письмовий договір. Підсумок успішного походу Олега на Візантію в 907 р. Відбивав систему польських і торгових обмінів. Відображено в «Повісті временних літ». Складений грецькою мовою та перекладений давньоруською⁵². С. М. Соловйов вважав, що в 907 р. була попередня угода, яку 911 р. було затверджено⁵³.

С. М. Каштанов схилився до думки тих учених, які бачили компіляцію літописця⁵⁴ в літописному тексті договору 907 р.

Дослідники досі не дійшли однастайності у визначенні договорів і причини включення в літопис обох текстів, 907 та 911 рр. Так, О. О. Шахматов вважав, що договір 907 р. штучно відтворений літописцем, який скористався для цього договором 911 р.⁵⁵ М. Д. Присьолков розвинув цю думку. Він зазначав, що Нестор при написанні праці міг знайти у великокнязівському архіві (тобто вчений не піддає сумніву існування цього інституту) різні частини договору 911 р., одну з яких і визнав за окремий договір Олега з Візантією, причому раніший за договір 911 р.⁵⁶

За С. М. Каштановим, «грамота 911 р. найбільше відповідає типу договорів кінця X — середини XIII ст., укладених у Константинополі без попередніх переговорів візантійських послів у місці перебування резиденції уряду іншої зі сторін, що укладають договір».

Текст договору 911 р., на думку М. Ф. Котляра, можна спробувати реконструювати⁵⁸.

Договір 915 р. Укладено Ігорем з печенігами.

Договір 944 р. Угода між Київською Руссю та Візантією⁵⁹. В ній об'єднано ідеї і конкретні частини двох попередніх угод — 907 та 911 рр. «Вони розвинуті, поглиблені, доповнені новими важливими положеннями»⁶⁰. Перше грецьке посольство в Києві.

С. Грабар дійшов висновку, що цей документ «повністю підтверджував основні положення договору 874 р. В основній частині повторення було майже дослівне. Головні відмінності стосуються преамбули та завершальної частини. Різниця стосується насамперед суто релігійного аспекту. Якщо договір 874 р. підписували дві християнські країни, то у договорі 944 р. Русь виступає як дуалістична країна з ідеологічним двовір'ям»⁶¹.

М. Ф. Котляр підкреслює, що в цій угоді не йшлося про безмитну торгівлю руських купців у Візантії чи про особливі пільги для київських послів, про сплату Константинополем Русі щорічної контрибуції. Однак Ігор зобов'язався захищати від печенігів і хазар грецькі володіння в Криму»⁶².

Договір 945 р. Укладений Ігорем з Візантією після його другого, невдалого походу⁶³. За цим договором руські послы й купці мали приходити у Візантію не з печатками (перші раніше мали золоті, другі — срібні), а з грамотами від князя⁶⁴. Отже, грамоти — саме ті дипломатичні документи, про наявність яких ми можемо судити з прямих на них указівок⁶⁵. Хоча текст цього договору й зберігся в ПВЛ, сьогодні вже нема сумнівів щодо його окремого походження⁶⁶.

Договір 967 р. Святослава з Візантією⁶⁷.

Договір 971 р. Укладено мир між Святославом та візантійським імператором Іоанном Цимісхієм, за яким Київській Русі було дозволено привозити у Візантію хліб на продаж⁶⁸. Крім того, «За угодою 971 р. Цимісхій змусив князя Святослава здати Доростол і повернути бранців з Болгарії»⁶⁹.

Договір 985 р. Мирний договір Русі з Камською Болгарією⁷⁰.

Договір 1000 р. Перебування князя Володимира на Дунаї в Переяславці (Никонівський літопис). Тут він уклав мирний договір⁷¹.

Взагалі договори Київської Русі з Візантією — надзвичайно важливі пам'ятки, що відбивають значний авторитет країни в міжнародному житті середньовічного світу X ст., характеризують економічні, політичні, культурні зв'язки давньої Русі з Візантійською імперією. Разом з тим, за цими дипломатичними документами дослідники вивчали і продовжують вивчати, відкриваючи нові сторони та цікаві подробиці, соціально-економічні відношення та динаміку розвитку прав у Київській Русі.

Договір 1006 р. — договір Володимира Святославовича з волзькими болгарами⁷².

Договір 1008 р. Мир Русі з печенігами⁷³.

Договір 1013 р. Між Київською Руссю та Священною Римською імперією⁷⁴.

Договір 1014 р. Мирний договір між Польщею та Київською Руссю⁷⁵. Цій угоді передував русько-польський союз (приблизно 1009—1010 рр.), закріплений шлюбом Святополка, пасинка Володимира, та дочкою польського князя Болеслава Хороброго⁷⁶.

Укладення русько-польської угоди не могло статися раніше 1009 р. В. Королюк пристає до думки М. Закревського щодо цієї дати.

Договір 1038 р. Між Польщею і Київською Руссю. Дав можливість визнання нового русько-польського кордону, здійснити обмін бранців, захоплених і Польщею, і русами⁷⁷.

Трактат 1039 р. Польсько-києворуський трактат⁷⁸.

Договір 1046 р. Між Київською Руссю та Візантією, за яким Константинополь повинен був відшкодувати збитки київським купцям та руському монастирю на Афоні. За угодою давньоруські воїни мали продовжувати службу у Візантії⁷⁹. Втім, цей договір не зовсім влаштував уряд Ярослава⁸⁰.

Договір 1052 р. Між Київською Руссю та Візантією.

Розділ грамот, супровідних документів

Грамоти складалися за певною дипломатичною структурою. Наведемо деякі приклади.

Лист (охоронний та рекомендаційний), що імператор Феодіф дав київським послам, які у супроводі візантійського посольства відправилися в Інгельгейм.

На слід імператорського хрисулу, «тобто указа візантійських імператорів, які підтверджували від свого імені ті привілеї, на які погоджувалася грецька сторона у ході переговорів» указує А. Сахаров⁸¹.

У договорі Ігоря (912—945) з греками йдеться, зокрема, і про грамоти, які київський князь мав давати морякам, які йшли до Греції⁸².

Договірна грамота князя Ігоря 946 р. між «чорними болгарами» або тьмутараканськими болгарами та русами. Згідно

з нею київський князь був зобов'язаний стримувати болгар від нападів на Корсунь та грецькі кримські колонії.

Грамота 957 р. княгині Ольги для посольства у Візантію⁸³.

Грамота 959 р., з якою посольство княгині Ольги було направлено до Оттона I (936—967 рр.) (згідно із повідомленнями німецьких хронік)⁸⁴.

Грамота 971 р. «Справляє враження запису клятви Святослава в ставці імператора»⁸⁵.

Грамота 977 р. Обмін посольствами Київської Русі та Риму (князювання Ярополка)⁸⁶. На якісь, «не дуже яскраві відомості» про цю подію натрапив П. П. Толочко в одній із німецьких хронік. Він припускає, що в «центрі цих переговорів були питання, пов'язані з християнізацією Русі»⁸⁷.

Грамота 978 р. — грамота Володимира Святославовича до імператора Василя II (976—1025).

Грамота 980 р., з якою за дипломатичним етикетом римське посольство прибуло до Володимира; мета — умовити київського князя прийняти християнство за римським обрядом⁸⁸.

Грамота чи супровідний лист 990 р. З цим документом прийшли «від грецьких царів послы просити мир»; деякі документи мали й єпископи, котрі представляли інтереси патріарха Фотія⁸⁹.

Як свідчать літописи, «напередодні прийняття Руссю християнства неодноразово обмінювалися посольствами»⁹⁰. Тобто можна сподіватися на виявлення нових знахідок.

Грамота 991 р., з якою мало прибути папське посольство для залучення Русі на свій бік. Його супроводжували послы королів польського та чеського, котрі теж повинні були мати супровідний документ.

Грамота 991 р. Її повинно було мати при собі посольство князя Володимира до Риму.

Грамота 1040 р. З нею мало прибути київське посольство до германського імператора Генріха III. Мета візиту — розширення двосторонніх зв'язків.

Грамота чи супровідний лист 999—1000 рр., який папські дипломати мали, коли прибули до Києва. Це посольство супроводжували послы від королів чеського та угорського⁹².

Грамота 1000 р. посольства від папи Сильвестра II, з якою те прибуло до Києва⁹³.

Грамота 1001 р., з якою та з іншими дипломатичними атрибутами посольство русичів дісталось Риму⁹⁴.

Грамоти 1001 р. З ними, зазначав В. Іконников, посилаючись на Степенну книгу, I, 270, Никонівський літопис, I, 111, В. М. Татищева, II, 88, Володимир I «відправив послів до Єгипту, в Єрусалим та інші країни, щоб вони на місці побачили життя богоугодних мужів»⁹⁵.

Лист 1006 р. Місія єпископа Брунона Кверфуртського із Німеччини в Київську Русь. Він мав прибути в країну із супровідним листом, про який у наших літописах нема жодної згадки. Однак єпископ відправив з Києва Генріху II листа. В ньому єпископ називає князя Володимира «повелителем русів, могутнім, завдячуючи своєму королівству та багатству»⁹⁶.

Грамота 1015 р. посольства Ярослава⁹⁷ в Скандинавію⁹⁸.

Грамота 1017 р. німецького посольства, що прибуло в Київську Русь⁹⁹.

Грамота 1034 р. чи супровідний документ. Приблизно 1034 р. до великого князя Ярослава прибуло посольство з Норвегії, щоб запросити Олафа Святого Магнуса¹⁰⁰, який жив при дворі князя, на престол у цю країну.

За часів Ярослава Русь підтримувала зв'язки і з Англією. Вельми важливою, що є вказівкою для подальших досліджень, є інформація П. П. Толочка про деякі уривчасті відомості про ці контакти, що «містяться в пам'ятці англосаксонського походження — коментарях до законів короля Едуарда Сповідника, написаних до XII ст. За цим джерелом при дворі Ярослава Мудрого проживали якийсь час сини короля Англії Едмунда Залізнобокого — Едуард та Едвін»¹⁰¹.

Грамота або супровідний документ 1040 р. Києво-руського посольства до Генріха III¹⁰².

Грамота 1043 р. За хронікою Ламберта, її мали послати від київського князя до Генріха III¹⁰³.

Грамота 1044 р. Посольство на Русь із Франції на чолі з єпископом Шелонським Рожером для переговорів щодо одруження французького короля Генріха I з дочкою Ярослава Мудрого¹⁰⁴ (Толочко датує 1048 р.)¹⁰⁵.

Грамота 1048 р., з якою до Києва мало прибути посольство із Франції з метою домовленості про одруження французького короля Генріха I на доньці Ярослава I Анні. Місію очолив єпископ шелонський Рожер¹⁰⁶.

Роль вірчих грамот зрідка відігравали печатки, що згадуються у грамотах 944 та 971 рр. В. Л. Янін прирівнює їх до звислих булл. Ті були атрибутами влади, які зберігали «на собі свідчення приналежності державної юрисдикції (або її частини) того чи іншого політичного інституту»¹⁰⁷. Існували й грамоти, засвідчені посольськими печаткам¹⁰⁸. Їх зразків поки що не виявлено.

Класифікацію печаток В. Л. Янін прирівнював до дзеркала, що відбиває «склад та еволюцію тих органів влади, яким у різні століття середньовічної історії належало на Русі виняткове право підтвердження офіційних документів»¹⁰⁹. Він застерігає від вибіркового вивчення печаток, а електронний каталог великокнязівського архіву й зокрема його дипломатичної частини, що буде реконструйовуватися, саме і дасть змогу послідовно і логічно заповнювати прогалини.

Печатка має іконографічний ракурс. Вивченням печаток займається спеціальна історична дисципліна — сфрагістика, яка ґрунтується на іконографічному та епіграфічному методах. Засоби сфрагістики дають можливість установити, кому належала печатка, в який час вона була виготовлена. Втім, не можна сподіватися на легкість і швидкість у досягненні результатів дослідження.

П. П. Толочко попереджає, що «Сфрагістичні та нумізмати́чні матеріали давньоруських часів у місті не належать до числа масових знахідок»¹¹⁰. Він нагадує, що за понад 50 років розкопок Києва археологи виявили тільки вісім давньоруських актових печаток (шість із них описав і вивчив В. Янін) і лише сім віднайдено за сім останніх років.

Ми виокремлюємо печатки як своєрідні вірчі грамоти, що видавалися на підтвердження князівського представництва. Печатки теж потребуватимуть розробки спеціальної моделі опису, за якою їх можна буде вводити в електронний каталог першого державного архіву на наших землях. Понад 30 років тому В. Л. Янін констатував наявність близько 2000 печаток¹¹¹. Колись ті були пов'язані з документами, які поглинув час. Вони мали форму невеликих свинцевих кружків, що в своїх зображеннях та написах містять значний матеріал для дослідження. Його залучення до наукового обігу, як зауважує В. Л. Янін: «здатне прояснити чимало важливих проблем і дати початок новим дослідженням. Найзначнішою з цих проблем є історія

давніх державних інститутів, еволюція яких відбивається в змінах типів печаток, у зникненні чи появі нових типів та розрядів офіційних булл тощо»¹¹².

Праця В. Л. Яніна й до сьогодні залишається неперевершеним довідником, свого роду сфрагістичною енциклопедією. Втім, сучасні комп'ютерні технології дають можливість видати електронний каталог печаток Київської Русі домонгольського періоду.

Розділ листів (офіційне та приватне листування)

Наприклад, лист із Києва Брунона Кверфуртського, єпископа імператора Генріха II. Церковний діяч гостював у Володимира Святославовича цілий місяць¹¹³. Лист патріарха Фотія князю Аскольду¹¹⁴ тощо.

I. Франко вважав кінець X ст. часом, коли суспільна та політична організація була вже «близька до зеніту свого розвою», а в XI ст. «почала хилитися вниз аж до монгольської руїни»¹¹⁵.

Дипломатичний архів, що є невід'ємною частиною першого архіву та першої державної бібліотеки на наших землях, об'єктивно відобразив період, указаний I. Франком. Завдання дослідників — реконструювати цей унікальний масив документів у контексті загального завдання — реконструкції фонду бібліотеки Ярослава Мудрого, побудови електронного каталогу та електронного архіву, які стануть складовою, інформаційним ресурсом Національної електронної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Реконструйований архів дасть змогу не тільки відтворити тексти договорів або їх частини, вказати згадку про ті документи, тексти яких не збереглися, а й відбити процес відтворення того чи іншого тексту, його історію, з об'єктивної історичної точки зору розглядати історію української дипломатії, сприяти розробці її нової періодизації. Це дасть можливість спеціалістам і всім, хто цікавиться історією України, глибше вивчати давні дипломатичні засоби, методи, форми та стиль, що застосовувалися в ході дипломатичного листування та ін.

Актуальність реконструкції дипломатичного архіву, побудови його моделі зумовлена тим, що договори з греками допомагають відтворити картину розвитку суспільно-політичного ладу Київської Русі, що нагально у зв'язку з відновленням історич-

ної справедливості й переосмисленням та переоцінкою багатьох історичних подій і загалом усієї історії України. У контексті цього й назріла необхідність підготовки видання, що мало б, наприклад, таку назву: «Українська дипломатика Х—XXI ст. Бібліографічний покажчик». Пропоноване дослідження та вибіркова бібліографія з питання, подана в кінці статті, в примітках, сподіваємося, сприятиме цьому.

¹ Грушевський М. Про зносини з західними народами // Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р.; Новосельцев А. Киевская Русь и страны Востока // Вопр. истории. — 1983. — № 5. — С. 17—31; Солонська Н. Бібліотека Ярослава Мудрого як «поле документації» та як архів епохи Київської Русі // Архіви України. — 2003. — № 1/3. — С. 107—129.

Руські послы на початку Х ст. на договорах з греками клялися іменами Перуна та Волоса.

² Грабар С. Міжнародні зв'язки Київської Русі (продовження) // Україна дипломатична. — К., 2002. — Вип. II. — С. 212.

Є перші відомості про купців як про окремий прошарок населення, про міста, де відбувалася торгівля. Болгарам дозволено вільну торгівлю в містах по Волзі, руським купцям — у Болгарії.

³ Толочко П. Древнерусский феодальный город. — К., 1989. — 256 с.; Восточная Европа в древности и средневековье: Сб. ст. / Ред.: Л. Черепной (отв. ред.) и др. — М.: Наука, 1978. — С. 180; Толочко П. Киев и Южная Русь в период феодальной раздробленности. Черты общности и своеобразия развития Руси и Польши XII—XIV вв. — М., 1974.

Часи Ярослава Мудрого відрізнялися особливою активністю дипломатії. Київ був резиденцією великого князя, який мав право сюзерена. За договором візантійці повинні були сплатити данину по 12 гривень «на ключ», тобто на корабель і дати певні кошти давньоруським містам. Купці, котрі прибуватимуть до Візантії, мали одержувати від уряду цієї країни гроші на своє утримання.

⁴ Толочко П. та ін. Давня історія України: У 2 кн. — К.: Либідь, 1995. — Кн. 2. — С. 150.

⁵ Соболева Н. Русские печати. — М.: Наука, 1991. — 240 с.

⁶ Щапов Я. «Закон руський» договорів Русі с Візантією і «Правда Русская» // Внешняя политика Древней Руси: Юбил. чт., посв. 70-летию со дня рождения чл.-кор. АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто. — Москва, 19—22 апр. 1988 г.: Тез. докл. — М., 1988. — 128 с.; Перхавко В. Несколько комментариев к русско-византийским договорам X в. // Восточная Европа в древности и средневековье. Междунар. договорная практика Древней Руси. Материалы к конф. — М., 1997.

⁷ Толочко П. Киев — соперник Константинополя // Византийские очерки. Труды сов. ученых к XVIII конгрессу византинистов / Отв. ред. З. Удальцова и А. Каждан. — М.: Наука, 1991. — 238 с.; Платонова Н. Русско-византийские договоры как источник для изучения политической истории Руси X в. //

Восточная Европа в древности и средневековье. Междунар. договорная практика Древней Руси. Материалы к конф. — М., 1997.

Фотій, зокрема, застерігав київського князя від контактів з Римом.

⁸ Иванов И. К вопросу о понятии «факт» в исторической науке // *Вопр. истории.* — 1969. — № 2. — С. 74.

⁹ Там само. — С. 76.

¹⁰ Becker C. What are «Historical Facts? The Western Poetical Quarterly», vol. 8. — 1955. — № 3. — Pp. 329, 331, 333.

¹¹ Aron R. Introduction to the Philosophy of History. An Essay on the Limits of Historical Objectivity. — Boston, 1961. — Pp. 113, 118, 189; Кон И. Неопозитивизм и вопросы логики исторической науки // *Вопр. истории.* — 1963. — № 9. — С. 45—66.

¹² Иванов И. К вопросу о понятии «факт» в исторической науке. — С. 82.

¹³ Там само.

¹⁴ Кузьмин А. Древнерусские исторические традиции и идейные течения XI века // *Вопр. истории.* — 1971. — № 10. — С. 57.

¹⁵ Ломоносов М. ПСС. Т. 3. — М., 1952. — С. 231; Рыбаков Б. Обзор общих явлений русской истории // *Вопр. истории.* — 1962. — № 4. — С. 41; Лаптев П. О роли гипотезы в историческом исследовании // Там само. — 1970. — № 1. — С. 75—89.

¹⁶ Лаптев П. О роли гипотезы в историческом исследовании. — С. 84.

Ретроспективний метод — метод, коли історичне явище вивчається в зворотному дійсному розвитку порядку — від пізніших до раніших подій. Здійснюється спроба простежити еволюцію явища, що вивчається, і встановити його вхідну природу та коріння.

¹⁷ Котляр М. Дипломатія Київської Русі // *Нариси з історії дипломатії України.* — К.: Вид. Дім «Альтернативи», 2001. — С. 31.

¹⁸ Swiencickij I. Die Friedensvertraege der Bulgaren und der Russen mit Byzanz // *Studi Bizantini Neoellenici.* — Vol. 5. Atti del v Congresso internazionale di Studi Bizantini. — Roma, 1939. — S. 324; Сахаров А. Русско-византийский договор 907 г.: реальность или вымысел летописца? // *Вопр. истории.* — 1978. — № 2. — С. 115—136; Його ж. 1978. — № 3. — С. 98—116; Його ж. Русско-византийский договор 907 г.: реальность или вымысел летописца // Там само. — № 3. — С. 98—116; Його ж. За похода на Олег срещу Византия през 907 и за первия руско-български съюзен договор // *Исторически преглед.* — 1954. — Год. 10. Кн. 1. — С. 69—77.

Угода 860 р. — усна політична угода. 907 р.

¹⁹ Сахаров А. Дипломатическое признание Древней Руси (860 г.) // *Вопр. истории.* — 1976. — № 6. — С. 33—65.

Грецька сторона обумовлювала в тексті питання поведінки давньоруських польських і торгових місій на своїй території, порядок їхнього пересування по ній, умови перебування під Константинополем і в самій столиці. Думки, закладені в цьому тексті, було розвинуто в договорі 911 р.

²⁰ Толочко П. Древний Киев. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 180.

²¹ Котляр М. Зовнішня політика і міжнародні зв'язки Давньоруської держави // Котляр М., Гломозда К., Головка О., Корінний М., Ричка В., Сидоренко О., Толочко О., Шабунько Ф. Запровадження християнства на Русі. Історичні нариси. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 144.

- Усі договори Візантії з іншими країнами, в тому числі із Київською Руссю, мали форму пожалуваних грамот (хрисовул). Зміст визначався візантійською дипломатичною структурою.
- ²² Котляр М. Дипломатія Київської Русі. — С. 9.
- ²³ Памятники русского права Киевского государства. Вып. 1. — М.: Гос. изд-во юр. лит-ры, 1952. — 257 с.
- ²⁴ Боряк Г. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів // Архіви України. — 2002. — № 4/6. — С. 141—169, 141, 144, 155.
- ²⁵ Висоцький С. Великий Ярославів двір стародавнього Києва // Укр. іст. журн. — 1998. — № 4. — С. 120.
- ²⁶ Браичевський М. Походження слов'янської писемності. — К.: «КМ «Академія», 1998. — С. 148.
- ²⁷ Волк С. «Русская Правда» в изданиях и изучениях XVIII—XIX века // Археографический ежегодник за 1958 г. — М., 1960. — С. 146.
- ²⁸ Сергеев Ф. Исследование В. М. Истриным договоров X в. и их современной интерпретации // Академик Василий Михайлович Истрин. Тез. докл. обл. науч. чтений, посв. 125-летию со дня рождения ученого-филолога. 11—12 апр., 1900. — Одесса: Б. и. 1900. — 107 с.
- ²⁹ Мельникова Е., Глазырин Г., Джаксон Т. Древнескандинавские письменные источники по истории европейского региона СССР // Вопр. истории. — 1985. — № 10. — С. 36—53; Рыздзевская Е. Древняя Русь и Скандинавия в IX—XIV вв. (Материалы и исслед.). — М., 1978. — 240 с.; Скандинавский сборник. — Таллинн, 1970. — Вып. 15; Скандинавский сборник. Вып. 24. — Таллинн, 1979; Ловманский Х., Русь и норманны. — М., 1985.
- ³⁰ Греков Б. Славяне. Возникновение и развитие Киевского государства. — М.: Военное изд-во Мин-ва вооруженных сил СССР, 1946. — 59 с.; Лихачев Д. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — М.: Изд-во АН СССР, 1947. — С. 130, 162.
- ³¹ Толочко П. Торговые связи Киева VIII—X в. / Новое в археологии Киева. — К., 1981.
- ³² Чичуров И. Политическая идеология средневековья. Византия и Русь. — М., 1990.
- ³³ Котляр М. Дипломатія Київської Русі. — С. 11.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Каштанов С. Русские княжеские акты X—XIV вв. (до 1380 г.) // Археографический ежегодник. — М.: Наука, 1975. — С. 94—96. Формулу, що відбиває суть угоди (встановлення миру) розміщено в договорах 911 та 971 рр. У диспозиції, в договорі 944 р. — в нарації-преамбулі. Деякі дослідники вважають документ 911 р. копією проекту (чернетки-договору, підготовленого якоюсь особою із киеворуського середовища, котра добре розумілася на візантійських дипломатичних приватних актах.
- ³⁶ Огієнко І. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. Част. I. — Вінніпег, Канада: Накладом Тов-ва «Волинь», 1970. — С. 190.
- ³⁷ Адрианова-Перетц В. Древнерусские литературные памятники в югославской письменности // ТОДРЛ. Русская литература XI—XVII веков среди славянских литератур, 1963. — С. 33—35.

- ³⁸ Німчук В. Виникнення східнослов'янської писемності // Бібл. вісн. — 2000. — № 6. — С. 11; Рождественская Т. В. Язык договоров Руси с греками X в.: концепция Б. Ларина и перспективы исследования // Восточная Европа в древности и средневековье. Междунар. договорная практика Древней Руси. Материалы к конф. — М., 1997; Ї ж. Договори Руси с Византией X в. в структуре летописного повествования // Там само.
- ³⁹ Сергеев Ф. Исследование В. М. Истриным договоров X в. в их современной интерпретации. — С. 17.
- ⁴⁰ Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX — начало XII в.). — СПб.: Алетейя, 2000. — С. 37, 45, 46, 52 та ін.
- ⁴¹ Попроцька В., Солонська Н. Від бібліотеки Ярослава Мудрого до Національної бібліотеки // Дивослово, 2001. — № 10. — С. 66—69.
Праці таких учених, як Татищев, Карамзін, Погодін, Соловйов, Істрин, Ключевський, Колесников, Берац, Грушевський, Пресняков, Пархоменко, Покровський, Присьолков, Греков, Гуслистий, Тихомиров, Робаков, Мавродін, Шекера, Котляр, Лавровський, Лонгінов, Левченко, Мулюкін, Мейчик, Ридзевська, Самоквасов, Димитріу, Величко, Юшков, Якубовський та ін.
- ⁴² Сахаров А. Дипломатия Древней Руси. — М.: Педагогика, 1987. — С. 126; Пашуто В. Опыт периодизации истории русской дипломатии // Древнейшие государства на территории СССР. — М., 1984.
- ⁴³ Толочко П. та ін. Давня історія України. У 2 кн. Кн. 2. — К.: Либідь, 1995. — С. 150; Старостин Б. Древнерусская наука в контексте средневековой культуры // Вестн. истории естествознания и техники. — 1981. — № 1. — С. 21.
Договори свідчать про те, що наші предки поклонялися сонцю, оскільки угоди укладалися «на вся лета, донеже сияет солнце».
- ⁴⁴ Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX — начало XII в.). — СПб.: Алетейя, 2000. — С. 46.
- ⁴⁵ Сахаров А. Русское посольство в Византию 838—839 гг. // Общество и государство феодальной России. — М., 1975. — С. 260, 261; Головка А. Христианизация восточнославянского общества и внешняя политика Древней Руси в IX — первой трети XIII века // Вопр. истории. — 1988. — № 9. — С. 60; Васильевский В. Введение в житие св. Георгия Амастридского // Васильевский В. Г. Труды. Т. 3. — Пг., 1915. — С. СХV.
Єпископ Пруденцій описує епізод 839 р., коли при дворі франкського короля Людовика Благочестивого (814—841) в Інгельгеймі з'явилися послы візантійського імператора Феоділа (829—842). Цікаве те, що разом з ними прибули й послы Давньоруської держави.
- ⁴⁶ Браичевский М. Ю. О первых договорах Руси с греками // Сов. ежегодник международного права за 1979 г. — М., 1980; Його ж. Походження слов'янської писемності. — К.: Вид. Дім «КМ «Академіа», 1998. — 151 с.; Котляр М. Зовнішня політика і міжнародні зв'язки Давньоруської держави // Котляр М., Гломозда К., Головка О. та ін. Запровадження християнства на Русі. Історичні нариси. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 144.
- ⁴⁷ Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь. — С. 56.
- ⁴⁸ Браичевский М. Неизвестное письмо патриарха Фотия киевскому кагану Аскольду и митрополиту Михайлу Сирину // Византийский временник. — Т. 47. — С. 34; Його ж. О первых договорах Руси с греками // Сов. ежегодник международного права за 1979 г. — М., 1980; Грабар С. Міжнародні

- зв'язки Київської Русі (прод.) // Україна дипломатична. — К., 2002. Вип. II. — С. 212.
- ⁴⁹ Повесть временных лет. Ч. 1. — М., 1950. — С. 24, 25.
- ⁵⁰ Сахаров А. Русско-византийский договор 907 г.: реальность или вымысел летописца // Вопр. истории. — 1978. — № 2 та 1978. — № 3 — С. 98—115.
- ⁵¹ Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. — М.: Педагогика, 1987. — С. 107, 108; Його ж. Дипломатия княгини Ольги // Вопр. истории. — 1979. — № 10. — С. 25, 28; Сахаров А. Н. Дипломатическое признание Древней Руси (860 г.) // Там само. — 1976. — № 6. — С. 101; Каштанов С. М. Русские княжеские акты X—XIV вв. (до 1380 г.). — С. 95.
- Грецька сторона обумовлювала в тексті питання поведінки давньоруських польських і торгових місій на своїй території, порядок їхнього пересування по ній, умови перебування під Константинополем і в самій столиці. Думки, закладені в цьому тексті, було розвинуто в договорі 911 р. Формулу, що відбиває суть угоди (встановлення миру) розміщено в договорах 911 та 971 рр. У диспозиції, в договорі 944 р., — в наративі-преамбулі.
- ⁵² Обнорский С. П. Язык договоров русских с греками // Язык и мышление. Т. VI—VII. — М.; Л., 1936. — С. 101—102; Німчук В. Виникнення східнослов'янської писемності // Бібл. вісн. — 2000. — № 6. — С. 11; Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі в період утворення давньоруської держави в VII—X ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 57, 59; Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. — М.: Педагогика, 1987. — С. 27.
- ⁵³ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — Т. 1. — М., 1959. — С. 142—143.
- ⁵⁴ Каштанов С. М. Русские княжеские акты X—XIV вв. (до 1380 г.) // Археографический ежегодник. — М.: Наука, 1975. — С. 99; Договора, акты // Вспомогательные исторические дисциплины. Сб. ст. — М.; Л., 1987. Підписано обома сторонами 2 вересня.
- ⁵⁵ ПВЛ, ч. I, с. 29; Шахматов А. А. Несколько замечаний о договорах с греками — Олега и Игоря // Записки Неофилол. об-ва, 1914. Вып. 8.
- ⁵⁶ Приселков М. Д. Киевское государство второй половины X в. по византийским источникам // Уч. зап. Ленинград. гос. ун-та. 1941. Ист. сер. Вып. 8. — С. 229.
- ⁵⁷ Каштанов С. М. Русские княжеские акты X—XIV вв. (до 1380 г.) // Археографический ежегодник. — М.: Наука, 1975. — С. 95; 96.
- ⁵⁸ Котляр М. Ф. Дипломатія Київської Русі // Нариси з історії дипломатії України. — К.: Вид. Дім «Альтернативи», 2001. — С. 16.
- ⁵⁹ Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. — М.: Педагогика, 1987. — С. 81—82; Лонгинов А. В. Мирные договоры русских с греками, заключенные в X веке // Зап. Одес. об-ва истории и древностей. — 1904. — Т. 25. — С. 355—395.
- ⁶⁰ Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. — С. 81—82; Котляр М. Ф. Зовнішня політика і міжнародні зв'язки Давньоруської держави. — С. 174; Толочко П. П. Древний Киев. — С. 226; Сахаров А. Н. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 53.
- ⁶¹ Грабар С. Міжнародні зв'язки Київської Русі (прод.). — С. 211, 212.

- ⁶² Котляр М. Ф. Дипломатія Київської Русі. — С. 19; Назаренко А. В. Некоторые соображения о договоре Руси с греками 944 г. В связи с политической структурой Древнерусского государства // Восточная Европа в древности и средневековье. Политическая структура Древнерусского государства. Тез. докл. — М., 1988; Никольский С. Л. «Мужи цесарства нашего» в свете статьи 12 русско-византийского договора 944 года государства // Восточная Европа в древности и средневековье. Материалы к конф. — М., 1998.
- ⁶³ Татищев В. Н. Избранные произведения. — Л.: Наука, Ленинград. отделение, 1973. — Т. 2. — С. 41, 42; Полное собрание русских летописей, II, 13; Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — М.: Изд-во соц. экон. лит-ры, 1959. — Т. 1, Т. 2. — С. 147—148; Юшков С., Славин Л., Петровський М. Історія України / Під ред. М. Н. Петровського. — К.; Вид-во АН УРСР, 1943. — Т. I. — С. 45—46; Мальшевский И. И. Происхождение русской великой княгини Ольги св. // Киев. Старина, 1889, июль, авг., сент. — Т. 26. — С. 350, послання; Vemadski G. The Rus' in the Crimea and the Russo — Byzantine Treaty of 945 // Byzantina — Metabyzantina. — Paris, 1946. — Vol. I, part. 2.
- ⁶⁴ ПВЛ, 48.
- ⁶⁵ Каргер М. К. К характеристике древнерусского летописца // ТОДРЛ. — 1955. — Т. 11. — С. 60—59.
- ⁶⁶ Воронин Н. Н., Кузьмин А. Г. Духовная культура Киевской Руси // Вопр. истории. — 1972. — № 9. — С. 116; Остромишенский Е. Исследования о древней Киевской церкви св. Ильи, упоминаемой в договоре великого князя киевского Игоря Святославовича с греками 945 года, сохраненном в Летописи преподобного Нестора. — К., 1830.
- ⁶⁷ Величко Г. Політичні і торговельні взаємини Русі і Візантії в X і XI століттю // Зап. наук. тов-ва Тараса Шевченка. — 1895. — Т. 6. — Кн. 2. — С. 16, 17; Сахаров А. Н. Балканские походы Святослава и дипломатия древней Руси // Вопр. истории. — 1982. — № 2. — С. 81—108.
- ⁶⁸ ПВЛ, ч. I, с. 52; История Льва Диякона Калайского и другие сочинения византийских писателей // Пер. с гр. Д. Попова. — СПб., 1820. — С. 105, 107; Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 3. — СПб., 1903. — С. 314; Шахматов А. А. Несколько замечаний о договорах с греками — Олега и Игоря. — С. 398; Чижевский Д. Die Nestor-Chronik, Wiesbaden, 1969; Успенский Ф. Значение похода Святослава в Болгарию // Вестн. древней истории. — 1939. — № 4; Карышковский П. О. Балканские войны Святослава в византийской исторической литературе // Византийский временник. Т. 6, 1953. — С. 36—71; Його ж. Русско-болгарские отношения во время Балканских войн Святослава // Вопр. истории. — 1951. — № 8. — С. 101—105; Успенский Ф. Русь и Византия в X в. — Одесса, 1884; Васильевский В. Г. Русско-византийские исследования // Труды. — Пг., 1915; Його ж. Неизданное церковное письмо о болгаро-византийских отношениях в первой половине X века. — Одесса, 1894.
- ⁶⁹ Котляр М. Ф. Дипломатія Київської Русі. — С. 25.
- ⁷⁰ ПВЛ, ч. 1, Лавр. летопись. — М.; Л., 1950. — С. 59; Шекера І. М. Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах. — К.: Наук. думка, 1967. — 199 с.
- ⁷¹ Татищев В. Н. История российская. — М.; Л., 1963. Т. 2. — С. 58, 69.

⁷² ПСРЛ, II, с. 52; Татищев В. Н. История российская. Т. 2. — С. 61; Пештич С. Л. «О договоре» Владимира с волжскими болгарами 1006 года // Ист. записки. — М., 1946. — Т. 18. — С. 327—335; Толочко П. П. та ін. Давня історія України: У 2 кн. — К.: Либідь, 1995. — Кн. 2. — С. 152.

Тут є перші відомості про купців як про окремий прошарок населення, про міста, де відбувалася торгівля. Болгарам дозволено вільну торгівлю в містах по Волзі, руським купцям — у Болгарії.

⁷³ Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі. — С. 80, 82; Линниченко И. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. Ч. I. Русь и Польша до конца XII века. — К., 1884; Памятники русского права / Под ред. С. В. Юшкова. Вып. 1. Памятники права Киевского государства. X—XII вв. / Сост. А. А. Зимин. — М., 1952.

⁷⁴ Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі. — С. 86; Ильин Н. Летописная статья 6563 года и ее источник (Опыт анализа). — М., 1957; Толочко П. П. Древний Киев. — С. 177.

⁷⁵ Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. — С. 88; Татищев В. Н. История российская. — М.; Л., 1963. — Т. 2. — С. 70.

⁷⁶ Фортинский Ф. Я. Титмар Мерзебургский и его хроника. — СПб., 1872. Королюк В. Д. Русь и Польша в первые 15 лет XI века // Из истории межславянских культурных связей. — М.: Изд-во АН СССР, 1963; Його ж. Летописные статьи о русско-польском союзе 40-х годов XI в. // Славянский архив. Сб. ст. и материалов. — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — С. 5—1; Його ж. Западные славяне и Киевская Русь в X—XI вв. — М., 1964; Lowmianski H. Stosunki polsko-ruskie za pierwszych Piastow // Przeglod Historyzny, 1960; Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность. — СПб.: Алетейя, 1998. — С. 132; Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2 т. До середини XII століття. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1. — С. 125.

⁷⁷ Котляр М. Ф. Дипломатія Київської Русі. — С. 33.

⁷⁸ Kuczynski S. M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039 // Slavia antiqua, t. v. — Poznan, 1956. — Str. 259—260.

⁷⁹ Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность. — С. 142; Його ж. Зовнішня політика і міжнародні зв'язки Давньоруської держави. — С. 150.

⁸⁰ Котляр Н. Ф. Історія давньоруської державності. — К.: Київ. славист. ун-т, 2002. — 234 с.; Греков Б. Д. Киевская Русь. — М.: Госполитиздат, 1953. — С. 16.

У договорах з греками обумовлювалося право обох сторін на викуп бранців навіть у тому разі, коли тих встигли продати.

⁸¹ Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. — С. 105.

⁸² Греков Б. Д. Культура Киевской Руси. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1944. — С. 24; Його ж. Борьба Руси за создание своего государства. — М.: Изд-во АН СССР, 1942. — 68 с.; Максимович М. История древней русской словесности. Книга первая. — К.: В Университет. типогр., 1839. — С. 78.

⁸³ Греков Б. Д. Київська Русь. — М., 1949. — С. 29 і т. д.; Wattenback Deutschlands Geschichtsquellen. — Bd. I. B. 1858; Grossfuerstin Helga am Hofe von Byzantinen // Zetschrift fuer Geschichte und Philologie, hrsg. Von Zwiedenek Suedenhorst, Stuttgart, 1888. — Т. XI.

⁸⁴ Толочко П. П. Торговые связи Киева VIII—X в. // Новое в археологии Киева. — К., 1981. — С. 228.

- ⁸⁵ Каштанов С. М. Русские княжеские акты X—XIV вв. (до 1380 г.) // Археографический ежегодник. — М.: Наука, 1975. — С. 95; Памятники русского права. Вып. 1. — С. 6—10; 30—35; 58—59.
Інституція, інскрипція — елементи формуляра грамот. В інституції, зокрема, перераховуються члени посольств, що супроводжується вказівками князів; в інскрипції називаються імена візантійських імператорів.
- ⁸⁶ ПСРЛ. Т. 9. Никоновская летопись. — С. 39.
- ⁸⁷ Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 69.
- ⁸⁸ ПСРЛ. Т. 9; Татищев В. Н. История российская. Т. 2. — С. 59; Толочко П. П. Торговые связи Киева VIII—X в. — С. 238.
- ⁸⁹ Татищев В. Н. Избранные произведения. Т. 2. — С. 64; Берхин И. Еврейский документ о посольствах Св. Владимира для испытания вер // Киев. Старина, 1884. Т. 10, дек. — С. 568—585; Голб Н., Прицак О. Хазарско-еврейские документы X века. — М., 1997; Закревский Н. Описание Киева. — М., 1868. — С. 9, 119, 193, 194, прим. 173; Архиепископ Макарий. История христианства в России до Владимира. — С. 261.
- ⁹⁰ Толочко П. П. Торговые связи Киева VIII—X в. — С. 238.
- ⁹¹ Котляр М. Ф. Зовнішня політика і міжнародні зв'язки Давньоруської держави // Запровадження християнства на Русі. Історичні нариси. — С. 150.
- ⁹² Греков Б. Д. Культура Киевской Руси. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1944. — С. 32; Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 54; Толочко П. П. Торговые связи Киева VIII—X в. — С. 238.
- ⁹³ Греков Б. Д. Культура Киевской Руси. — С. 32.
- ⁹⁴ Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. — СПб., 1862. — С. 65, 59.
- ⁹⁵ Иконников В. С. Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории. — К.: В унив. типогр., 1869. — С. 68.
- ⁹⁶ Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — С. 53.
- ⁹⁷ Толочко П. П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. — К.: АртЕК, 1996. — 214 с.; Котляр М. Ф. Ярослав Мудрий (До 1000-річчя з часу народження) // Укр. іст. журн. — 1978. — № 6. — С. 89—100.
- ⁹⁸ Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі. — С. 92.
- ⁹⁹ Там само.
- ¹⁰⁰ Грушевський М. С. Історія України-Руси. XI—XIII вік. Т. 2. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 31, 32; Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2 т. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1. До середини XII століття. — С. 125; Толочко П. П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. — С. 196.
- ¹⁰¹ Толочко П. П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. — С. 197.
- ¹⁰² Там само. — С. 200.
- ¹⁰³ Там само. — С. 214.
- ¹⁰⁴ Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі. — С. 140; Граф де Ке де Сент-Емур. Анна-Русинка — королева Франції і графиня Валуа / Пер. з фр. Івана Франка. — Львів, 1909.
- ¹⁰⁵ Толочко П. П. Древний Киев. — С. 81.

- ¹⁰⁶ Толочко П. П. Торговые связи Киева VIII—X в. — С. 241.
- ¹⁰⁷ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. Т. 1. — М., 1970. — С. 5.
- ¹⁰⁸ Каштанов С. М. Русские княжеские акты X—XIV вв. (до 1380 г.). — С. 97.
- ¹⁰⁹ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. — С. 5.
- ¹¹⁰ Новое в археологии Киева / Отв. ред. П. П. Толочко. — К.: Наук. думка. — С. 403.
- ¹¹¹ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. Т. 1. — М., 1970. — С. 5.
- ¹¹² Там само.
- ¹¹³ Толочко П. П. Древний Киев. — С. 175.
- ¹¹⁴ Браичевский М. Ю. Неизвестное письмо патриарха Фотия киевскому кагану Аскольду и митрополиту Михайлу Сирину // Византийский временник. Т. 47. — С. 34; Памятники русского права. — М., 1952. — Вып. 1. — С. 237; Никоновская летопись // ПСРЛ. — СПб., 1862; Муравьев А. В. Переписка Василия Великого в связи с житийной традицией последнего // Вестн. древней истории. — 1897. — № 2. — С. 138—145.
- ¹¹⁴ Франко І. Києво-Печерський монастир какъ культурный (sic!) центр Домонгольской Россіи. — Пасад, 1904. — С. XXXIV, 238 с.

Володимир Борисенко

*Закономірності і парадокси
української дипломатії
(1654–1657)*

Народився в с. Федунка на Полтавщині. Закінчив історико-філософський факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Трудову діяльність розпочав учителем історії в Шпитківській середній школі на Київщині. Згодом працював завідувачем редакцією у видавництві «Наукова думка», Інституті історії АН України. Доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук, відмінник народної освіти. З 1990 р. завідувач кафедри історії України Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

Укладаючи договір про об'єднання і Українська гетьманська держава і Московське царство переслідували власні інтереси, які в своїй основі мало збігалися і вже тим заклали підвалини для непримиренних суперечностей в українсько-російських відносинах. Згідно рішення Земського собору 1 (11) жовтня 1653 р. московський цар брав «Військо Запорозьке під високу государеву руку для православної християнської віри і святих божих церков» з обіцянкою захищати Україну від ворогів і «в ласці тримати». Конфесійне мотивування волі царя в цьому випадку виступало своєрідним прикриттям справжніх планів московського уряду — «щоб їх (гетьмана і Військо Запорозьке. — В. Б.) не відпустити у підданство турецького султана або кримського хана...»¹ Цим самим російський уряд планував ослабити свого традиційного супротивника на заході Річ Посполиту, не дати можливості посилитись Туреччині й Кримському ханству та з допомогою соціально-економічного й війсь-

кового потенціалу України домогтися гегемонії на євразійському континенті.

Уряд Богдана Хмельницького прагнув через спілку з Московською державою заручитися надійною зовнішньою допомогою в боротьбі з Польщею за незалежну Українську державу та проти претензій на неї інших держав. Причому головна небезпека для України ним вбачалась не стільки в самій Польщі, оскільки остання вже була досить ослаблена і не могла справитися з молодією Українською державою і війна між ними могла тривати досить тривалий час, скільки в агресивній політиці Туреччини та її сателітах. Причому, якщо повернення України під владу Речі Посполитої за рахунок суттєвих втрат попередніх завоювань, хоч це і було малоімовірним в умовах великодержавних настроїв переважної більшості польської шляхти та непримирності до неї значної частини українського суспільства, ще якось могло знайти підтримку певних регіональних старшинсько-духовних угруповань, то добровільне зближення з Туреччиною викликало б рішучий спротив чи не всього православного люду України, а відповідно і падіння уряду Б. Хмельницького, що добре розумів і сам гетьман. Тому перспектива спілки України з різними державами з усією гостротою і прозвучала на Переяславській раді 18 січня 1654 р.

Сторони по-різному дивились на свої майбутні відносини. Якщо російська сторона вважала схвалені царем Березневі статті 1654 р. офіційною формою залежності від неї «Війська Запорозького» в усіх сферах його існування, то українська — формальному визнанні державної зверхності московського монарха допускала тільки його військову допомогу Україні без втручання у її внутрішні справи. Це становище державної автономії на грані незалежності². Невизначеність становища обох сторін при розподілі здобутків у майбутніх війнах проти спільних противників заклало основу політичних суперечностей і навіть конфліктів.

Існували й інші причини майбутніх суперечностей між Україною та Московією. Українська і Московська держави на час Переяславської ради 1654 р. перебували в діаметрально протилежних соціально-економічних умовах. Насамперед, це виявлялось в економічній основі обох держав, яку становила земельна власність і землеволодіння. У Московській державі панува-

ла велика земельна власність у формі вотчини з повним правом розпорядження нею власника.

Існувало помісне землеволодіння, яке формувалось з державних надань особам за військову чи державну службу. На відміну від вотчинної земельної власності помістя не можна було ні дарувати, ні продавати. Над ним висіла постійна загроза конфіскації та передачі іншій особі. Селянство у своїй масі, особливо після остаточного закріпачення в 1649 р., мало обмежене право тільки на володіння наділами. Багато в чому подібна картина спостерігалась і в Україні до 1648 р.

Ситуація у ній кардинально змінилась вже в 1648 р. Хвиля народного гніву ліквідувала велику земельну власність польських магнатів і шляхти, а також сполонізованих українських землевласників. Незважаючи на певні перепади, велика земельна власність в Україні на феодалному праві на 1654 р. так і не була відновлена, що потягло за собою суттєві зміни і на інших рівнях земельної власності.

На стабільно підвідомчих гетьманському уряду теренах запанувала розщеплена земельна власність різних рівнів. Верховним власником землі стала новостворена держава, розпорядчі права якої зосередив у своїх руках гетьман Б. Хмельницький. Найбільшими земельними власниками в Українській гетьманській державі стали православні монастирі, ідеологічна підпора гетьманського уряду. Нижчу ланку в земельній сфері становила земельна власність тієї дрібної шляхти, як польської, так й української, що стала на бік повсталого народу. Досить повільно і невпевнено формувалась земельна власність тієї козацької старшини, що не мала до революції спадкових прав на землю.

Панівною формою земельної власності в Українській гетьманській державі стала козацька земельна власність, яка користувалась всенародним визнанням і урядовою підтримкою. В її основі лежала військова служба як у мирний, так і у воєнний час. Право власності на землю завоювало і селянство, правда, воно не було міцним і загальновизнаним. Але в усіх спірних питаннях у земельних справах головним доказом селян у праві на землю залишалось те, що земля здобута «козацькою шаблею». Цей постулат перетворився в народний звичай, що мав силу закону, і з ним мусив миритися й уряд. Українська держава не могла існувати без підтримки маси селянства, яке виступало рішучим противником відновлення як влади Речі Поспо-

литої, так і реставрації колишніх порядків. За своєю питомою вагою і козацька, і селянська земельна власність була приблизно рівною, що зрівнювало і їх вплив на внутрішнє становище в державі.

Кардинально різним був соціальний устрій обох держав. У Московському царстві після 1649 р. запанувало кріпацтво, яке зв'язувало селянина по руках і ногах, стримувало його господарську ініціативу і не давало змоги повністю використати потенційні можливості сільського виробника у різних сферах діяльності. Фактично, з введенням кріпацтва в 1649 р. Московія використала останній резерв середньовічного способу виробництва для утвердження у себе відживаючих виробничих відносин. Але такий захід міг дати тільки тимчасовий позитивний результат, оскільки кріпосницький лад міг існувати, а то й прогресувати доти, доки кріпаки могли забезпечувати потреби свого і поміщицького господарства.

В Україні на 1654 р. склалась зовсім інша соціальна обстановка. Револьюційний 1648-й дощенту знищив кріпосницькі відносини, і селяни завоювали особисту свободу з правом земельної власності. Козацька старшина не мала змоги вживати до неї позаекономічний примус.

До 1654 р. гетьман Б. Хмельницький проводив щодо селянства обережну політику. По-перше, він добре розумів життєву важливість для Української держави селянської підтримки у смертельному двобої з Річчю Посполитою, що чітко виявилось у його виступі на переговорах з польськими комісарами у лютому 1649 р., коли він заявив про те, що не відступить «від черні, бо то рука наша правая». Подібної позиції щодо селянства Б. Хмельницький дотримувався і надалі. По-друге, гетьманський уряд всіляко ухилявся від підтримки бажань землевласників і окремих старшин відновити попередню соціальну залежність селян.

Щоб заручитися стабільною підтримкою духовенства і козацької старшини, гетьман був змушений декларувати свою згоду з їх власницькими устремліннями щодо селянства. Найвиразніше це виявилось у ставленні до монастирів, яким він, починаючи з літа 1648 р., став видавати універсали на володіння селами. І хоча у них містилися вказівки селянам типу «віддавати звикле послушення» або «ведлуг звичаю», жодних заходів на гарантування виконання цих обов'язків селянами уряд не вжи-

вав. У аналогічних універсалах окремим шляхтичам і старшинам цей термін взагалі не вживався.

За цих обставин в Україні швидко сформувалось дрібно-товарне сільськогосподарське виробництво, яке базувалось на використанні сімейної та вільнонайманої праці. Навіть ті землевласники, що мали гетьманські універсали на села, не наважувались примушувати підданих працювати на себе і мушили вдаватися до найму офіційно залежних від них селян. Дрібно-товарне виробництво на базі вільнонайманої робочої сили стало основою швидкого розвитку сільського господарства, гальмом якого служила тільки воєнна обстановка з усіма її негативними факторами.

Прогресування такого характеру сільського господарства залежало від цілого ряду обставин, серед яких на першому місці стояла політика гетьманського уряду. Вже перші урядові кроки в цьому напрямі свідчили про те, що він прагнув відновити на селі ті порядки, що існували в Україні до революції. В цьому плані український уряд у своїй політиці не виходив за рамки традиційних середньовічних уявлень про станово-класовий характер суспільної структури населення і прагнув їх реалізувати. На перешкоді цих планів стояли антифеодальні настрої селянства. В перші роки національно-визвольної революції українське селянство здобуло такі величні соціальні й економічні завоювання, для ліквідації яких навіть консервативно налаштованому в цьому плані уряду не вистачило б і 100—200 років. Цим Українська гетьманська держава різко відрізнялась від Московського царства.

За своїм промисловим розвитком і Україна, і Московія перебували приблизно на однаковому рівні. В обох державах ремесло переростало в дрібнотоварне виробництво, зароджувалися і розвивалися мануфактури — провісники індустріальної стадії промисловості.

Якщо в технічному оснащенні й технологічних процесах у промисловості двох держав не існувало серйозних відмінностей, то цього не можна сказати стосовно характеру робочої сили у ній. У промисловості Московської держави вона мала переважно кріпосницький характер, що не сприяло інтенсивному розвитку нових (буржуазних) виробничих відносин, а відповідно і самої галузі господарства.

Промислові підприємства ж Української гетьманської держави, як децентралізовані, так і централізовані мануфактури, використовували винятково вільнонайману робочу силу. Навіть ті їх власники, що мали гетьманські універсали на володіння селами чи промисловими підприємствами, мусили наймати на роботу офіційно належних їм селян. У цьому і виявлялась характерна особливість української промисловості після повалення влади Речі Посполитої.

У результаті національно-визвольної революції середини XVII ст. в Українській гетьманській державі склалися необхідні умови для переходу національної економіки на капіталістичний спосіб виробництва. З'явився потужний ринок робочої сили, здатний забезпечити відповідні потреби сільського господарства і промисловості. Прискорилося формування когорти підприємців буржуазного типу, господарство яких велося на базі використання вільнонайманої робочої сили. На другому соціальному полюсі українського суспільства збільшувалась кількість працівників, для яких основним джерелом існування став продаж власної здатності до праці. За характером виробничих відносин, що склались в економіці країни на 1654 р., Українська гетьманська держава цілком реально могла поповнити ряди тих передових європейських держав (Нідерланди, Англія), які йшли по буржуазному шляху розвитку. Цим вона різко відрізнялась від Московської держави, де в соціально-економічній сфері утвердились типові середньовічні порядки.

На перших порах союзного існування двох держав розбіжності у їхній політиці найшвидше виявились у міжнародних відносинах. Для української сторони вони регламентувались затвердженням царем п'ятим пунктом Березневих статей 1654 р., який істотно відрізнявся від того варіанту, що був спочатку запропонований українським урядом. У ньому зазначалось: «послов о добрых делах принимают и отпускают. А о каких делах приходили и с чем отпущены будут, о том пишут к царскому величеству подлинно и вскорее. А которые послы присланы от кого будут царскому величеству с противным делом, и тех послов и посланников задерживать в Войске и писать в указе к царскому величеству вскорее ж, а без указа царского величества назад их не отпускают. А с турским салтаном и польским королём без указа царского величества не ссылаются»³. Цим самим можливості гетьманського уряду на відносини з урядами найваж-

лівіших на той час для України держав суттєво обмежувались, з чим, зрозуміло, Б. Хмельницький та його однодумці примиритись не могли. Звичайно, що, йдучи на поступки Москві в цьому питанні, гетьман, добре розуміючи неминучість суперечностей, а то й конфліктів між Україною та Московією, на практиці не збирався виконувати цього пункту договору, оскільки він суперечив інтересам Української держави. В цьому плані можна стверджувати, що Б. Хмельницький передбачав дотримання умов Переяславського договору тільки до тих пір, поки вони відповідали життєвим інтересам України.

На перших порах вони були спільними і полягали у розгромі Речі Посполитої. Тільки після цього Україна могла затвердити свій статус незалежної держави і домогтись при цьому задоволення своїх максимальних державно-політичних цілей. Для Московії Річ Посполита продовжувала залишатись головним противником на Європейському континенті, що захопив цілу низку московських територій та взагалі загрожував самому її існуванню. Але вже в самій ідеї спільних дій України і Московії ховалась неминучість суперечностей між ними при розподілі відвойованих земель, що явно свідчило про несумісність стратегічних цілей зовнішньої політики двох союзників. Якщо московський уряд традиційно проводив агресивну зовнішню політику на заході під лозунгом збирання «давньокиївських» земель під скіпетром царя, то зрозуміло, що й українські території він розглядав під цим кутом зору. Але на заваді цим далекосяжним планам несподівано стала нова Українська держава, керівництво якої також претендувало на «давньокиївську» спадщину і явно не збиралось поступатись своїми претензіями будь-кому. Одне з цих завдань і переслідувало укладення союзу з Московією в 1654 р.

Спадковість давньокиївських державотворчих ідей в діяльності Б. Хмельницького з'явилась ще на перших етапах Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Вона виявилась у його намірах закріпити за собою монархічну спадкову владу, титулуванні себе «єдиновладцем і самодержцем руським», «володарем і князем Русинських провінцій» і т. п.⁴

Інтелектуальна еліта українського суспільства зберігала пам'ять про тяглість етнічного розвитку «руського» народу ще з докиївських часів. Та й сам Б. Хмельницький відзначав його походження від давніх сарматів, під іменем яких виступа-

ли і праукраїнські племена. В залежності від спроможності український гетьман по-різному ставився до визначення кордонів Української держави на переговорах з урядами зарубіжних країн. Але стратегічно його метою залишалась ідея її територіальної єдності в межах Київської Русі. Зрозуміло, що свої ідеї він приховував перед московським урядом під різними словесними варіаціями, але практична діяльність свідчила про протилежне — відродження Давньоукраїнської державності у нових формах, проте, у старих межах. Геополітичні плани українського і московського уряду були несумісними, що незабаром і стало очевидним не тільки для них, але й для зарубіжних правителів, які почали використовувати їх у власних інтересах.

Після Переяславської ради 1654 р. і підписання Березневих статей гетьманський уряд взяв чіткий курс на територіальне розширення Української держави. Його вже не задовольняють обмеження її рамками Чернігівського, Київського і Брацлавського воєводств, що Польща змушена була визнати на початку зими 1653 р. під Жванцем. Гетьман спрямував свої сили на відвоювання західноукраїнських, білоруських та частково російських земель.

Причому північні від України землі гетьманський уряд трактував спочатку як регіон стратегічного впливу Московської держави, що явно відповідало її традиційним задумам і планам. Саме вони і були одним з головних козирів Б. Хмельницького ще на заключному етапі підготовки об'єднання України з Московією. Ще в серпні 1653 р. гетьман зацікавив московський уряд можливістю швидкого розгрому Литовського князівства за активною участю козацького війська. При цьому він обіцяв, що після взяття царем України під свій захист негайно відправить до білоруського населення, яке перебувало під сильним впливом козацької держави, своїх посланців з закликком до повстання проти литовської шляхти. Тому, продовжував гетьман, на боці українсько-московитських військ виступить щонайменше 200 тис. білоруських міщан⁵, які допоможуть швидко визволити Могилів, Оршу та інші важливі стратегічні центри для дальшого наступу в глибокій зайнятій ворогом території. Подібної політики у відносинах з Московією стосовно білоруських земель дотримувався гетьманський уряд і надалі. Зокрема, вже після отримання повідомлення про рішення Земського собору в Москві 1 жовтня 1653 р. про взяття «Всього Війська Запорозького з го-

родами і їх землями» «під високу царську руку» генеральний писар І. Виговський заявив царським посланцям у Чигирині, що й білоруське населення слідом за українським радо перейде у підданство до московського царя, позбавившись таким чином тих утисків і переслідувань, яких завдавала йому шляхта⁶.

Однією з головних домовленостей між Україною та Московією була допомога української армії воєнним діям московської у визволенні Смоленська та оволодінні білоруськими землями. Після оголошення війни Речі Посполитій цар Олексій Михайлович наполягає на відправленні в Білорусію значного контингенту українських козаків, які б діяли спільно з московитськими полками. Реально оцінюючи політичну обстановку і розстановку соціальних сил на білоруських землях, московський уряд передбачав можливість залучення на свій бік частини місцевої шляхти і міщан. Причому, напевне, головну роль у цьому він покладав на українських козаків північних полків, які мали з білорусами давні зв'язки, бойове побратимство, а поспільство всіляко намагалось запровадити у себе ті порядки, які існували в сусідній Українській державі. Увірувавши в благодійність ідеї спільної боротьби східнослов'янських народів православного віросповідання з католицьким світом під своїм скіпетром, московський цар вважав, що вона буде не тільки ефективною, але й сприятиме посиленню його авторитету як у Білорусі, так і в Україні. На чолі українського козацького корпусу цар хотів бачити ніжинського полковника Івана Золотаренка та переяславського полковника Павла Тетерю, які зарекомендували себе прихильниками українсько-московитського державного союзу⁷.

У розгортанні наступу проти військових сил Польщі і Литви московський цар діяв не як союзник українського гетьмана, а як його сюзерен, цим самим демонструючи підлеглість Української держави. Він спочатку через своїх дипломатів тисне на Б. Хмельницького з вимогами про надіслання військових контингентів у Білорусію, а у першій половині травня 1654 р. надсилає йому до Чигирини вже наказ як своєму підлеглому. Хоч і до цього український гетьман вже самостійно активно готував військові сили для виконання взятих на себе союзницьких зобов'язань. У складних весняних умовах швидко було сформовано 20-тисячний козацький корпус з козаків Ніжинського, Київського і Стародубського полків, а також добровольців. На

Його чолі гетьман поставив свого родича по жінці ніжинського полковника І. Золотаренка. 15 червня 1654 р. останній доповідав царю, що він з «войском своим, которого прибрали есмя 20 000 конных и пеших, с пушками и запасом пушечным» рушив на білоруські землі⁸.

Воєнна кампанія у Білорусії влітку — на початку осені 1654 р. розвивалась у неоднозначній обстановці. Вступ козацького корпусу І. Золотаренка на білоруські землі активізував визвольний рух білоруської шляхти, селян і міщан. Значна частина білоруських патріотів зі зброєю в руках виступила проти литовської та польської шляхти. Передбачаючи такий перебіг подій, московський уряд дав дозвіл на формування з добровольців білоруського козацького полку шляхтича К. Поклонського, який мав підпорядковуватись російському командуванню. Такий полк було створено, і він разом зі стихійними загонами білорусів розгорнув активні воєнні дії проти противника, що сприяло успішному наступу українського козацького корпусу І. Золотаренка.

Але вже перші місяці спільних воєнних дій у Білорусії показали як їх ефективність, так і суперечність поглядів московського і чигиринського урядів на долю білоруських земель. Українські козацькі полки з важкими боями поступово просуvalись в глиб білоруських земель, громлячи на своєму шляху ворожі гарнізони й виганяючи місцеву шляхту з насиджених місць. У цих боях корпус І. Золотаренка зазнав великих втрат. До осені 1654 р. він втратив приблизно 12—14 тис. козаків з свого первісного складу, що могло серйозно позначитись на його наступній боєздатності. Щоб не допустити цього, наказний гетьман І. Золотаренко почав звертатись за допомогою до місцевих добровольців, на що ті радо відгукнулись.

Почався масовий їх відтік з полку К. Поклонського і приєднання до козацького українського корпусу. З цього приводу К. Поклонський повідомляв царю 17 вересня про те, що ніхто з ним уже не хоче бути, а «а всі до нього (І. Золотаренка. — В. Б.) передалися»⁹. В цьому, на перший погляд, не було нічого дивного і небезпечного для московського уряду, якби не одна обставина.

Наказний гетьман у Білорусії І. Золотаренко активно реалізував на практиці стратегічний план гетьманського уряду про приєднання визволених територій до Української держави. При

цьому він зарекомендував себе талановитим державним діячем і вмілим адміністратором, зразу ж пояснивши населенню Білорусії всі переваги українського державного устрою перед московитським. Найбільш привабливими для білоруських селян і міщан були лозунги ліквідації кріпацтва, особистої свободи і соціальної рівності, права земельної власності й безпосередньої участі в роботі управлінської системи. Білоруська шляхта бажала, за прикладом української, зайняти головні управлінські посади, що відкривало перед нею широкі перспективи для особистого збагачення. Тому ці категорії населення радо відгукнулись на заклик І. Золотаренка про складання присяги гетьману Української держави Б. Хмельницькому, що викликало сильне незадоволення московського уряду.

Просування українського козацького корпусу в глиб Білорусії помітно уповільнювалось. Московський уряд вважав визволені території своїм набутком і всіляко намагався змусити І. Золотаренка прискорити рух козацького корпусу на з'єднання з московськими військами, які вели затяжну облогу Смоленська та ряду інших міст. Але наказний козацький гетьман всіляко відмовляється від участі у воєнних діях московитських військ, демонструючи при цьому на словах свою відданість царю. Кілька разів цар наказував І. Золотаренку залишити під Гомелем невеликий загін, а основні сили форсованим маршем направити на допомогу князю Черкаському, війська якого вели виснажливі бої під Оршею. Після чергового нагадування царя 7 серпня наказний гетьман негайно відповідає царю про готовність виконати його наказ¹⁰, але залишає свої війська під Гомелем аж до його взяття 13 серпня¹¹. Тільки після цього він відправляє під Оршу тисячний козацький загін свого брата Василя Золотаренка, а сам з головними силами продовжує розширювати сферу впливу Української держави на південно-східних білоруських землях.

При підтримці білоруських повстанців козацький корпус І. Золотаренка після взяття Гомеля почав розвивати наступ у північному напрямку, намагаючись зайняти стратегічні позиції для Української держави у Верхньому Подніпров'ї. Опанування цим регіоном відкривало для України торгові шляхи у Південну Прибалтику, країни Скандинавії та Західної Європи, які могли компенсувати втрати від блокованих Польщею традиційних торгово-економічних артерій зі сходу на захід. Тому

головний наступ українських полків вівся по Подніпров'ю. Козаки оволоділи Чичерськом, Новим Биховим і облягли Старий Бихів, натрапивши тут на мужній опір місцевого гарнізону.

Залишивши для його облокування сильний загін, І. Золотаренко продовжував наступ по Подніпров'ю в напрямку Могилева. Близький до І. Золотаренка ніжинський протопоп Максим Филімонович звернувся до жителів Могилева з спеціальною відозвою, яка розкриває плани українського уряду стосовно білоруських земель та ставлення до них частини національної еліти. В ньому, зокрема, закликалось визнати владу Війська Запорозького, щоб «не дай Бог не захотіла Москва своїх звичаїв і свого права у вашім місті завести, але щоб вам тішитися тими ж статтями і правами, які його царська величність призволив і дав нашій Україні з паном гетьманом»¹². Така позиція М. Филімоновича не була чимось особливим в українському суспільстві, її поділяли й інші представники українського духовенства, а також шляхти, старшини, міщанства, що свідчить про певну єдність різних станів України у баченні шляхів реалізації геополітичних планів гетьманського уряду. Це було істотною запорукою їх дієвості та реальності.

Тим більше, що наказний гетьман І. Золотаренко крім воєнних дій намагався закріпити за Україною визволені білоруські землі й іншими методами, зокрема, відповідними актами московського уряду. Так, він звертається до царя з проханням про надання українській старшині маєтностей на визволеній козаками білоруській території. У листах до царя він обумовлює свої прохання активною участю окремих старшин у воєнних діях, тяжким матеріальним становищем і особливо наголошує на їх відданості царю, що, на його думку, мало відігравати головну роль у позитивній реакції московського самодержця. Наказний гетьман випрошує у царя маєтності переважно невеликі за розміром, а для Б. Хмельницького тільки-но визволене місто Старий Бихів, розташоване на Дніпрі¹³. У випадку задоволення подібних вимог Україна закріплювала свою присутність на білоруських землях і разом з тим суттєво обмежувала просування Московської держави на захід понад Лівобережною Прип'ятщиною, яку гетьман Б. Хмельницький вважав сферою впливу України. В цьому випадку головне вістря удару московської армії мало спрямовуватися у традиційному для Москви напрямку — на прибалтійські землі для відвоювання торгових

шляхів з європейськими країнами і одночасно ставило перепону територіальним претензіям Швеції у цьому регіоні. Такий розвиток подій, безумовно, влаштував і український уряд, тим більше, що він дозволяв йому вирішувати проблему територіального розширення власної держави за рахунок відвоєваних земель. За давнім воєнним звичаєм гетьманський уряд вважав зайняті землі воєнним трофеєм, законним своїм набутком.

У липні 1654 р. козацький корпус І. Золотаренка почав облогу Гомеля, досить потужної фортеці й одночасно важливого стратегічного центру на Подніпров'ї. Місто і його сільські околиці ще з 1648 р. перебували у сфері впливу Української держави, місцеве населення виявляло проукраїнські настрої і було вороже налаштовано до польської та литовської шляхти. Після кількатижневої облоги козаки штурмом оволоділи Гомелем, закріпивши таким чином свою присутність на південно-західних білоруських землях.

Козаки мали помітні успіхи і в інших місцях. При активній підтримці місцевого населення вони протягом червня — серпня 1654 р. оволоділи й іншими важливими стратегічними центрами у білоруському Подніпров'ї — Новим Биховом, Пропойськом, Речицею, Чичерськом та іншими¹⁴. Козацькі частини зайняли Биховський, Кричевський, частину Могилівського повітів і зупинились у них на зимівлю. Таким чином, відмова І. Золотаренка від участі у воєнних діях у складі московитської армії дала йому змогу за короткий час зайняти досить значну частину південної Білорусії й фактично поставити її під контроль Української козацької держави. Зиму 1654—1655 рр. І. Золотаренко й використав для зміцнення української присутності в цьому регіоні, почавши активно вводити в ньому козацькі порядки, що викликало підтримку місцевого населення й одночасно несприйняття московського уряду.

Активне показачення білоруських селян і міщан, відмова від сплати податків і виконання різноманітних повинностей становили серйозну загрозу існуванню стабільності на власне московських землях. Змучені підневільним становищем, кріпаки російських поміщиків у будь-який час за прикладом найближчих сусідів могли масово виступити проти своїх панів. Саме у цей час помітно посилились антипанські настрої серед населення найближчих російських повітів, відмови у сплаті податків, почастишали випадки втеч кріпаків від своїх господарів на

визволену козаками територію, внаслідок чого російські поміщики засипали царя своїми скаргами. Під їх тиском царський уряд мусив вжити відповідних заходів для припинення своєвольних дій кріпаків, одним з яких було обмеження втручання козацького командування у місцеві справи та введення козацьких порядків.

Дії козацького корпусу І. Золотаренка скували значні сили противника, що дало змогу московитським військам успішно діяти північніше нього. Поки одна частина московитської армії була зайнята облогою і штурмом Смоленська, інші розгорнули наступ на білоруські землі. Вони протягом літніх місяців 1654 р. взяли Вітебськ, Мстиславль, Оршу, Полоцьк та інші міста, приводячи їх жителів до присяги московському царю. Наприкінці вересня 1654 р. після тримісячної облоги здався гарнізон Смоленська¹⁵. Незабаром і вся Смоленщина стала вільною від гарнізонів. На зайнятій території московські урядовці вводили свої порядки, додаткові побори, що не викликало захоплення у місцевих селян, які і так страждали від шляхетського гніту.

До кінця 1654 р. московські ратники і українські козаки взяли на території Смоленщини і Білорусії 33 міста, багато містечок і сіл. Польсько-шляхетські та литовські війська зазнали відчутних поразок і змушені були відійти на захід. Успішні дії московитських частин і українських козаків у Білорусії відволікали військові сили Речі Посполитої від України. Але в їх ході наростали і суперечності між Україною і Московією за білоруську спадщину, що не могло не позначитись відповідно на їх відносинах. Ці суперечності загрожували з часом перерости у відкритий конфлікт між державами, кожна з яких претендувала на білоруську частину давньокіївської спадщини.

Ставали все помітнішими невідповідності у внутрішньому ладі України і Московії, які викликали серйозну напруженість між урядами обох держав. Одним з них стало питання про козацький реєстр, болюче як для України, так і Московії. Згідно Березневих статей 1654 р. козацький реєстр встановлювався у 60 тис., на який царський уряд зобов'язувався виділяти відповідне жалування. Але гетьманський уряд не наважувався на складання такого реєстру, оскільки кількість людей, що вважала себе козаками, була значно більшою. А гетьман і його оточення добре розуміли неможливість чи виписки з старого реєстру, чи не внесення до нього людей, які воювали проти Польщі, бу-

ли добре озброєні і, чи не найголовніше, пізнали смак козацької вільності і не збирались поступатись своїми завойованими у війні правами і привілеями. За приблизними даними козацької старшини, влітку 1654 р. козаками вважали себе щонайменше 100 тис. чоловіків, здатних не тільки розправитись з усіма претендентами на їх права, але й повалити гетьманський уряд. Це дуже добре розуміла старшина і сам Б. Хмельницький, що вони й продемонстрували у розмові з царським посланцем Протасовим влітку 1654 р., який прибув у цей час до Чигирина з відповідною дипломатичною місією.

Він мав вирішити питання про отримання постатейного списку реєстрових козаків для виплати їм царського жалування. У відповідь старшина 26 липня йому повідомила: «гетьман де с ними о том на всякие меры размышлял, как бы Войско Запорожское розобрати и написать роспись, кому быти в списковых казаках, и прирадили гетьман и полковники так, что такой росписи учинити ныне на шестьдесят тысяч никакими обычаями не уметь, потому: ныне де, государь, они казаки собирались против твоего государева неприятеля болшим сбором, кто был и не казак, и тот ныне казак, а все де они ставяця в ровеньстве казаками, а которые де были у них наперед сего казаки лестровые, как писаны были под Сборажем, и те де люди многие побиты и померли, а после, де того они Войску Запорожскому лестра не дали и не переписывали»¹⁶. Гетьманські урядовці переконали посланця у неможливості складання реєстру у тих умовах, і він відписав царю: «ныне де их в сборе со сто тысяч и болши, и того де, государь, ныне учинить им роспись штидесять тысячам и писати росписи выбором никак не уметь, потому, у них де, государь, в войске будет рознь и смута большая, которые не будут написаны в лестру, и те де все пойдут по домам своим и служить не похотят»¹⁷.

Під час зустрічі розглядався і варіант розподілу жалування козакам самими полковниками, запропонований генеральним суддею С. Зарудним. Але такий варіант викликав різке несприйняття і навіть обурення полковників, які передбачали всі негативні наслідки такого вирішення проблеми. Зокрема, миргородський полковник Г. Лісницький, як писав посланець царю, «на судью Самойла зашумел с великою досадою: то де вы хотите того, чтоб нас полковников казаки побили? Ведаешь де, какие у нас люди самовольные? Кому де... жалованья не достанет,

и они де чают, что мы полковники тем завладели сами»¹⁸. Враховуючи ці обставини, царський посланець пропонував скласти козацький реєстр після зникнення ворожої загрози і повернення козаків до своїх домівок. Пізніше проблему складання козацького реєстру і виплати йому жалування царський уряд буде неодноразово використовувати для тиску на Б. Хмельницького та його наступника І. Виговського.

Однією з причин наростаючої напруженості між Україною і Московією залишалось використання останньою Слобожанщини для притулку опозиціонерів уряду Б. Хмельницького. Ще до 1654 р. досить значна частина українців переселилась з правобережних і лівобережних земель на Слобожанщину, знаходячи там надійний притулок і можливість для спокійнішого господарювання. Серед них були, звичайно, й люди, що не поділяли курсу Б. Хмельницького чи просто уникали необхідності брати участь у військових діях на боці революційних мас. Український гетьман звертався до царя з клопотанням не приймати таких втікачів і переселенців у своїй державі, а відправляти їх у Гетьманщину. Але на такі клопотання гетьмана московський уряд не звертав уваги, послідовно проводячи політику заохочення переселенського руху на слобідські землі, оскільки переселенці прикривали південні рубежі Московії й не давали можливості татарам прориватись в центральні регіони країни. Їм царський уряд надавав цілий ряд привілеїв у соціальному статусі, політичних і економічних правах.

Влітку 1654 р. у Путивлі, Севську і Комарницькій волості з'явилися син Івана Сулими, керівника козацького повстання 1635 р., Василь Сулименко з своїм писарем, а також син полковника Івана Сулими Вороненка Степан, які висловили бажання взяти самостійну участь у військових діях на боці царських військ. Причому вони заявили місцевому воєводі, що надумали це зробити без відома Б. Хмельницького¹⁹. Ці особи репрезентували ту частину українського козацтва, яку не задовольняла політика Б. Хмельницького і яка хотіла використати московського царя для забезпечення власних інтересів. В. Сулименко від імені своїх однодумців просив у царя дозволу на зарахування «себе из гулящих людей Черкас... А как приберём, и нам бы с теми охочими людьми идти к государю в полк под Смоленск»²⁰. Сулименко розраховував створити з охотників полк у 2 тис. козаків, що, зважаючи на масу українських переселенців в українсь-

ко-російському пограниччі, було цілком реальним. При цьому він виявив досить значну обізнаність з політичною обстановкою в Білорусії, знав про облогу Смоленська московитськими військами і перебування там царської ставки, що може говорити тільки про серйозну і давню підготовку до задуманої акції.

Путивльський воевода М. Зюзін прийняв у себе В. Сулименка з товаришами, але вирішити їх пропозицію сам не наважився і тому звернувся з відповідним поданням до царя. На це подання цар наклав таку резолюцію: «...челом, чтоб им позволить прибрать вольных людей, а вольных кроме беглых холопей не живёт,.. а впред будет такие же... учнут... приходится и вы б им в таких делах велели отказывать и отсылали их...»²¹, тобто цар не визнав існування на Слобожанщині та в інших пограничних з Україною районах Московії наявності значної кількості вільних переселенців з України, а висловив побоювання, щоб до українських ініціаторів акції не пристали втікачі від московитських панів. Це була головна причина його відмови взяти на службу українських добровольців, які мали намір діяти поза волею Б. Хмельницького.

Український гетьман був добре поінформований про спроби окремих його опозиціонерів діяти на шкоду інтересам держави, передбачав усі негативні наслідки цього і намагався всіляко їх відвернути. 5/15 вересня 1654 р. надіслав листа путивльському воеводі, де в черговий раз запевняв того у своїй вірності московському самодержцю, а також у тому, що втікачі з України — це бунтарі й вбивці²². Після викладу своїх аргументів Б. Хмельницький просив царя надіслати наказ «во все порубежные города и деревни воеводам и к прикащикам... чтоб тех мятежников и убойцов, которые б к вам без листов наших шли, имав вешали и стинали и в неволю имали, а имения их на его царское величество отбирали. Также много тех своевольников на Тор без ведома нашего идут и там собираютца, тогда и туды изволь послати и тех своевольников разорити»²³.

Відсутність позитивної реакції московського царя явно не задовольнила українського гетьмана, який бачив всю небезпеку концентрації опозиційних до нього сил на пограниччі з Московією. Тому 28 вересня (ст. ст.) 1654 р. він доручив своєму послу А. Ждановичу передати царю прохання такого змісту: «а что некоторые казаки не будучи заслуженными, но как впрямь своевольники, побунтував и много своровав, в слободы царско-

го величства за рубеж уходят, тогда молити его царского величства, чтобы грамоты свои разослал боярам на границах, будучим, чтоб таковых своевольников не принимали и назад выганяли, те бо своевольники много людей бунтуют»²⁴. Змальована Б. Хмельницьким політична ситуація на Слобожанщині відповідала дійсності, і одночасно пасивність у цьому питанні урядових кіл Москви переконають у тому, що останні збирали в цьому регіоні опозиційні українському гетьману сили, плануючи використати їх при можливій боротьбі з ним. Пізніше так і станеться.

Разом з тим і царський уряд виявляв незадоволення політикою українського гетьмана стосовно втікачів від московитських поміщиків, яке мало давню передісторію. Вже в 1648 р. в Україні, як і в козацьких районах Московії — на Дону й Яїку, утвердився звичай не видавати царським властям колишніх кріпаків. Це було важливим завоюванням простих людей України, з яким змушена була рахуватись і гетьманська адміністрація, для якої приплив утікачів становив важливе джерело поповнення людських ресурсів, необхідних як для ведення війни, так і поповнення податкового фонду.

У розмові з московським посланцем А. Сухановим у 1650 р. Б. Хмельницький говорив: «того у него не повелось, да и у вас... на Дону тот же чин — никаких беглых людей не выдают»²⁵. Царський уряд поступово посилював тиск на козацьку старшину, вимагаючи відміни цього звичаєвого права, що не відповідало інтересам московитських поміщиків. В окремих випадках йому вдавалось добитись видання біглих кріпаків, переборовши таким чином сильний опір рядового козацтва, міщанства і селянства. Та й козацька старшина йшла на це не дуже охоче, оскільки втікачі становили зручний об'єкт для підпорядкування їх своїй владі й одержання додаткових прибутків.

Після об'єднання України з Московією царизм всіляко намагався зупинити втечі кріпаків на українські землі. Зокрема, воеводам, що прибули до Києва після Переяславської ради, було наказано уважно слідкувати за тим, щоб козацька адміністрація не дозволяла місцевому населенню приймати в себе втікачів з Московії. Правда, враховуючи обставини, правлячі кола Московії змушені були піти в цьому питанні на певні поступки, дозволивши не віддавати «чолобитникам» тих втікачів, які прибули в українські міста до Переяславської ради 1654 р.

Питання про видання з України втікачів з Московії царський уряд намагався вирішити і під час вироблення умов про їх союз. Під час переговорів у Москві у березні 1654 р. царський уряд наполягав на прийнятті старшиною зобов'язань видавати московитським поміщикам втікачів від них. У заключному варіанті ця вимога була сформульована таким чином: «... боярських людей і селян, які від поміщиків і вотчинників почнуть бігати в черкаські (українські. — *Авт.*) міста, велів віддавати назад тим людям, від кого хто втече»²⁶.

У цьому випадку звертає на себе безапеляційність формулювань, їх наказовий характер для української сторони, що може свідчити про розуміння московським урядом об'єднання України з Московією як одну з форм підпорядкування першої. Це положення і стало визначальним у стосунках царського уряду з старшинською адміністрацією відносно московитських втікачів. Причому царський уряд пильно стежив за тим, щоб це положення виконувалось гетьманською адміністрацією.

У 1655 р. дипломатичний тиск на старшинську адміністрацію в цьому плані посилювався. У Білорусію від імені царя було надіслано наказному гетьману І. Золотаренку повідомлення про те, що з будних станів Трубчевської волості у Стародубську, Почепську і Погарську сотні Української держави втекли 15 майстрів з своїми сім'ями. Наказному гетьману, хоч він і не підлягав юрисдикції царя, наказувалось віднайти втікачів і повернути їх власникам²⁷. Доля цього наказу невідома, принаймні про неї не збереглося ніяких додаткових даних.

Але, судячи з наступних подій, гетьманська адміністрація якщо не ігнорувала, то принаймні не поспішала виконувати царські розпорядження цього плану. Це змусило царський уряд діяти власними силами, фактично йдучи на порушення Березневих статей 1654 р. Зокрема, він надіслав наказ боярину Бутурліну виловити в північних регіонах України всіх утікачів, яких зібралось там дуже багато, багатьох стратити у Путивлі на пострах іншим, а решту відправити до Москви для ведення слідства і наступної їх кари. Відправлений загін царських солдатів при виконанні наказу стикнувся з великими труднощами. За згодою місцевих урядовців, селяни і міщани переховували втікачів і не дозволяли їх арештовувати, часто використовуючи при цьому силу. Щоб якось згладити не вигідну для себе ситуацію, боярин Бутурлін змушений був повідомити в Москву про

те, що втікачів у «черкаських містах» немає, хоч тут же написав і про допомогу йому місцевої адміністрації та опорі «холопів» при виконанні царського указу²⁸. При цьому насторожує той факт, що одночасно з практичними діями по виконанню царського указу Бутурлін мав завдання заборонити козацькій адміністрації північних полків приймати на підвідомчій їй території втікачів з Московії і виділяти їм орні землі, різні угоддя для господарської діяльності. Фактично це розпорядження суперечило умовам Березневих статей 1654 р., згідно з якими цар зобов'язувався не втручатися у внутрішні справи України.

Такі самовільні дії царських урядовців не могли не викликати незадоволення насамперед тієї частини козацької старшини, яка дотримувалась чітких позицій стосовно необхідності виконання умов Переяславської угоди або йшла на їх порушення заради отримання значних прибутків. Тобто кількість незадоволеної козацької старшини діями царської адміністрації вже в перші роки існування Переяславської угоди збільшувалась, не говорячи вже про явно негативне ставлення до проблеми видачі з України втікачів переважної більшості рядових козаків, селян і міщан.

Але московський уряд не міг залишатись безстороннім спостерігачем втеч московитських кріпаків від своїх поміщиків. По-перше, на нього тиснули власники збіглих селян, волю яких він мав враховувати у своїй політиці. Його насторожували і лякали часті випадки грабування втікачами майна своїх панів, фізичні розправи з ними, на що Розрядний приказ одержував часті скарги власників біглих²⁹. По-друге, це була одна з форм боротьби селян проти панівного ладу, охоронцем якого виступав царський уряд. І чи не найголовніше, це те, що царський уряд добре розумів усю небезпеку наявності у сусідстві з нею республіканської України з її демократичними правами, відсутністю кріпацтва, що становило смертельну загрозу існуванню самодержавно-кріпосницького ладу Московської держави. Щоб цього не сталося, необхідно було або зробити кордон між ними непроникним для втікачів, що в тих умовах було досить проблематичним, або добиватись встановлення в Україні тих порядків, що і в Московії.

Проблеми несумісності двох державних систем, способів реалізації стратегічних планів і досягнення кінцевої мети увесь час наростали й загрожували серйозним міждержавним конфліктом, а то й розривом з таким трудом започаткованих Переяславською радою 1654 р. українсько-російських відносин.

-
- ¹ Воссоединение Украины с Россией. Док. и матер. — Т. III. — М., 1953. — С. 407—414.
 - ² Борисенко В. Й. Курс української історії. — К., 1998. — С. 209.
 - ³ Воссоединение Украины с Россией. Док. и матер. — Т. III. — С. 562.
 - ⁴ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея. — К., 1997. — С. 53; Яковлева Т. Украинская шляхта и государственная идея в годы освободительной войны // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. — К., 1988. — С. 135.
 - ⁵ Акты ЮЗР. — Т. III. — С. 469—498.
 - ⁶ Там само. — Т. 10. — Спб., 1878. — С. 132.
 - ⁷ Акты ЮЗР. — Т. 10. — С. 506.
 - ⁸ Акты ЮЗР. — Т. 14. — Спб., 1889. — С. 127—128, 468—470.
 - ⁹ Акты ЮЗР. — Т. 14. — С. 380.
 - ¹⁰ Акты ЮЗР. — Т. 14. — С. 139.
 - ¹¹ Там само. — С. 143.
 - ¹² Там само. — С. 151.
 - ¹³ Горобець В. М. Білорусь козацька. — К., 1998. — С. 24.
 - ¹⁴ Дворцовые разряды. — Т. 3. — Спб., 1852. — С. 445; Акты ЮЗР. — Т. 14. — С. 137, 143—146.
 - ¹⁵ Дворцовые разряды. — Т. 3. — С. 449.
 - ¹⁶ Акты ЮЗР. — Т. 10. — С. 694.
 - ¹⁷ Там само. — С. 695.
 - ¹⁸ Там само. — С. 696.
 - ¹⁹ Грушевський М. Сулиминіне військо в 1654 р. // Записки історико-філологічного відділу Української Академії Наук. — Кн. XXIV. — К., 1929. — С. 106.
 - ²⁰ Там само. — С. 105.
 - ²¹ Там само.
 - ²² Документи Богдана Хмельницького. — М., 1954. — С. 380.
 - ²³ Там само. — С. 381—382.
 - ²⁴ Універсали Богдана Хмельницького. — К., 1998. — С. 153.
 - ²⁵ Воссоединение Украины с Россией. Док. и матер. — Т. 2. — М., 1953. — С. 185.
 - ²⁶ Акты ЮЗР. — Т. 10. — Спб., 1878. — С. 512.
 - ²⁷ Російський державний архів давніх актів. — Ф. 229. — Оп. 1. — Стовп. 18. — Ч. 3. — Арк. 216.
 - ²⁸ Там само. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 79—80.
 - ²⁹ Там само. — Ф. 229. — Оп. 1. — Стовп. 22. — Ч. 2. — Арк. 204.

*Зовнішньополітична доктрина
Московської держави XV–XVII ст.
та українська державна ідея
доби пізнього Середньовіччя:
причини концептуальної
непорівнянності*

Народився у 1972 р. у м. Бровари Київської обл. Закінчив історичний факультет Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. У 1994–1995 рр. працював заступником відповідального секретаря журналу «Ноосфера», у 1995–1998 рр. — відповідальним секретарем журналу «Нова політика», з 1999 р. — журналу «Людина і політика». Кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Опублікував понад 20 наукових статей. Коло наукових інтересів — військово-політичні, міжнародні та геополітичні проблеми історії України XVII ст.

Однією з найбільш складних, та в певному розумінні «незручних», а тому й малодосліджених проблем в історії українсько-російських взаємозв'язків є проблема зіставлення української і московської державно-політичних концепцій епохи Пізнього Середньовіччя. Абстрагуючись від того, як у концептуальному плані бачили майбутнє своїх країн провідні суспільні верстви Росії та України у цей період, яку систему аргументів висували, до яких традицій апелювали, складно повною мірою досягнути всю глибину суперечностей, які постали перед цими державами і народами у звичайному й трагічному для української державності XVII ст.

Спробуємо аналітично порівняти ключові підходи і положення двох державних концепцій та з'ясування питання, чи бу-

ло принципово можливим їх узгодження у політичній практиці середини XVII ст.

З самого початку свого існування Московська держава активно претендувала на роль історичного спадкоємця Київської Русі та на роль єдиного центру, який має об'єднати навколо себе всі руські та східнослов'янські землі.

Велике символічне і політичне значення у цій справі мав титул «князя всієї Русі», позаяк згідно з тодішніми уявленнями лише його володар міг претендувати на Київ та його історичну спадщину. Першим московським князем, який прийняв титул «великий князь усїєї Русі» був Іван Данилович Калита (1328–1341). Це підтверджують акти Івана Калити з найменуванням: «Князь великий Іван Данилович усїєї Русі»¹. У його наступника, Семена Івановича Гордого (1341–1353), вже князівська печатка мала у титулі князя слова «всїєї Русі»². Великий князь московський Василь II Темний у 1443 р., мабуть, уперше в посланні до іноземного володаря — візантійського імператора офіційно титулувався «великий князь Московський і всїєї Русі»³. Заклятий суперник Василя II у боротьбі за московський престол, великий князь московський Дмитро Юрійович Шем'яка на монетах, випущених у 1446 р., поставив напис: «Осподар усїєї землі Руської». Аналогічним чином, повернувши собі великокнязівський титул, діяв і Василь II, викарбувавши на монетах, випущених у 50-х роках, напис «Осподарі всїєї Русі» (мались на увазі Василь II і його старший син Іван)⁴. Продовжив практику карбування на російських монетах титулу «князь усїєї Русі» й син Василя II — Іван III⁵.

За часів Василя II титул «всїєї Русі» починає використовуватись і в історико-публіцистичних творах. Так, уже в «Повісті про Флорентійський собор» Симеона Суздальця (40-і роки XV ст.) автор наважується іменувати великого князя царем, застосовуючи титул «білий цар всїєї Русі». У Похвальному слові тверському великому князеві Борисові Олександровичу інока Фоми (близько 1453 р.) Василь II також титулується «великим князем усїєї Росії»⁶.

Уже як квінтесенція, символічне вираження офіційної політичної доктрини об'єднаної під рукою Москви Російської землі виступає використання цього титулу під час розмови Івана III в листопаді 1470 р. з новгородським послом Микитою Ларіоновим. Іван III підкреслив тоді, що влада великих князів мос-

ковських носить загальноруський характер: «Їх же рід є Володимирських і Новгороду Великого і всієї Русі»⁷. У 1470 р. він закликав новгородців не відступати від «старини», виводячи її від Рюрика і Володимира Святого. «Старина» в розумінні Івана Васильовича — це прадавня єдність Руської землі під владою великого князя. Іван III наголошував, що спадкоємцем Рюрика є «єдин рід тих великих князів, раніше київських, до великого князя Дмитрія Юрійовича Всеволода Володимирського, а від того великого князя да іже і до мене рід їх»⁸.

На думку Ю. Г. Алексеєва, тут ми вперше зустрічаємось із офіційним історичним обґрунтуванням нової політичної доктрини Московської держави, яка розглядала Руську землю як єдине політичне ціле, верховна влада над якою від великих київських князів через володимирських законно перейшла до великих князів московських. Повернувшись у Москву після насильного приєднання Новгороду, Іван III з 1 вересня 1471 р. почав титулуватись «князь великий... Володимирський і Новгородський і всієї Русі самодержець»⁹.

Великі московські князі відтоді почали ще наполегливіше оспорювати у великих литовських князів титул великих князів Руських. Офіційне прийняття Іваном III титулу государя «всєя Росии» треба розцінювати як офіційну постановку питання про приєднання всіх інших «руських» земель до Московської держави в ранг державної політики, як програму на майбутнє. Тоді ж уперше в титулі було зазначено, що він є московським государем не по завоюванню чи в спадок, а «Божою милістю»¹⁰.

Паралельно із розширенням території вищі правлячі кола Московської держави дедалі системніше починають надихатися ідеями про загальноруський характер влади великого московського князя та дедалі наполегливіше намагаються обґрунтувати панрусистську концепцію безперервної династичної спадкоємності московських володарів — Рюриковичів, з якої випливало патримоніальне право на всі руські землі, а передусім — на «першопрестольний Київ» як прадавню «государеву отчину»¹¹.

Одна з перших спроб системно обґрунтувати цю концепцію робиться у створеному в 1410—1418 рр. під керівництвом митрополита Фотія літописному зведенні «Поліхрон». У цій пам'ятці історико-публіцистичної думки було ідеологічно обґрунтовано пріоритет Москви перед Вільно у справі об'єднання під своєю владою всіх земель Київської Русі. Обґрунтування базувалося

на доведенні прямого спадкоємства Москвою державно-політичної традиції Києва і Володимира та згладжуванні серйозних протиріч між тодішніми Москвою, Твер'ю, Псковом, Великим Новгородом¹². Нові камені у фундамент концепції було покладено на початку XVI ст. Йосифом Волоцьким. За його державно-політичною доктриною, московський государ не лише «владою подібний вишньому Богу», але й є спільним вищим государем не лише північно-східним удільним князям, але й «усієї Руської землі государям государ»¹³.

Після об'єднання всіх великоруських земель у єдину державу систематизацію всіх цих ідей і викладення стрункої теорії родоводу великих князів із давніх часів було замовлено урядовими колами тверянину Спиридону-Саві. Вироблення подібної концепції було потрібне для вирішення ряду складних завдань як внутрішньої, так і зовнішньої політики, зокрема, з огляду на напружену боротьбу з Великим князівством Литовським за колишні землі Київської держави. Спиридон виконав замовлення у формі Послання великому князю, яке було написане десь між 1511 і 1521 рр.¹⁴. У Посланні викладається родовід російських князів, який виводиться від римського імператора (кесаря) Августа через Пруса до Рюрика, потім через великих київських князів до володимирських, а від них до московських. Василій III титулується як «вільний самодержець і цар Великої Росії»¹⁵.

У другій частині Послання Спиридон викладає генеалогію литовських і руських князів таким чином, щоб довести абсолютну вищість російських князів перед литовськими. Це завдання досягається через уведення вигаданої історії про те, що засновник литовської князівської династії Гедимін був нібито «рабом» «Вітенця» — дрібного васала смоленського князя Ростислава Мстиславича. «Гедиміник» був посаджений у західних руських областях для збору данини, потім збагатився й відособився. Князем почав називатися лише його син Ольгерд, і то лише після того, як тверський князь Михайло Олександрович віддав за нього заміж свою сестру Уляну¹⁶.

Послання Спиридона стало матеріалом для вже офіційної переробки ідей возвеличення великокнязівської влади в «Сказанні про князів Володимирських», перша редакція якого з'явилась, як зазначає Р. П. Дмитрієва, до 1533 р.¹⁷. Для нас «Сказання» важливе тим, що, ставши головним виразником

офіційних політичних поглядів Московської держави, воно ідеологічно обґрунтовувало загальноруський характер великокнязівської московської влади через утвердження думки про її божественний характер та про наслідування московськими князями прав київських князів. Невід'ємною складовою всієї цієї побудови було обґрунтування цим наслідуванням претензій Москви в боротьбі з Литвою на повернення їй останньою земель, які колись належали Київській державі.

Починаючи з 50-х років XVI ст., ідеї «Сказання» про вінчання Володимира Мономаха царським вінцем і про походження російських великих князів від римського кесаря Августа починають використовуватись в офіційних монументальних історико-публіцистичних пам'ятках. Ці ідеї були внесені в офіційний Воскресенський літопис, «Государевий родословец» (1555) і, нарешті, в «Степенну книгу», складену в 1560—1563 рр.¹⁸.

Як зазначає Р. П. Дмитрієва¹⁹, цей пам'ятник є ніби узагальненням великої ідеологічної роботи, проведеної під керівництвом митрополита Макарія. В ньому завершено оформлення ідеології царської влади Російської централізованої держави. Викладення російської історії за княжінням підпорядковувалось політичній ідеї самодержавства: показати послідовність переходу влади від київських князів до володимирських, а від володимирських до московських.

Але показати плавний перехід «єдинодержавної» загальноруської князівської влади роду Мономаховичів із Києва саме до Володимира укладачам цих пам'яток було важко, позаяк Київська держава розпалась на окремі князівства і Володимиро-Суздальське було лише одним із них. Тому, як зазначає Д. Н. Альшиц, укладачам Шостої степені «Степенної книги» доводилось «виявляти багато винахідливості, аби привести розповідь у відповідність із поставленим завданням. Вони змушені були піти і пішли на перекроювання давніх пам'яток, на замовчування одних фактів і вип'ячування інших, на створення нових версій про події й спростування старих»²⁰.

Для створюваної Іваном IV легенди про Всеволода Юрійовича Суздальського — загальноросійського самодержця вигадується розповідь про переможні походи Всеволода Суздальського на половців в 1184—1185 рр. на чолі князів Володимиро-Суздальської землі, хоча насправді похід очолював Святослав

Всеволодович Київський, а більшість князів, які брали в ньому участь, були південноруськими князями. Закресливши таким чином «славу Святославоу», оспівану у «Слову о полку Ігоревім», московські книжники роблять висновок, заради якого і була здійснена фальсифікація — характеризують Всеволода Суздальського загальноруським самодержцем: «Богохранимий же великий князь Всеволод Юрійович, благоденственно перебуваючи в граді Володимирі і правлячи скіпетром Руського царства... і всіма численними Володимировими сродниками своїм старшинствуючи... Також... і інші гради руські і всіх праведно управляючи. І всі послушаху його і покоряху йому»²¹.

Іван IV, на замовлення якого і створювались ці пам'ятки, також і сам розгортає, і своєю владою освячує систему доказів про прадавнє походження його царського, самодержавного статусу, невід'ємно пов'язуючи його з питанням законності володарювання на всіх руських землях. Зокрема, він у своїх творах підкреслював, що престол ним не поцуплений і не захоплений через війну і кровопролиття, а успадкований волею провидіння мирним шляхом від предків, а тому він має законні права на їх спадок²².

Ми зупиняємось на цих сюжетах так детально для того, щоб показати, наскільки багато було приділено уваги і докладено зусиль, на які хитрощі, вигадки та прямі фальсифікації йшов московський престол задля ідеологічного обґрунтування російського єдинодержав'я та своїх претензій на приєднання всіх навколишніх руських земель до Московської держави.

Отже можемо констатувати: землі колишньої давньоруської держави (Білорусію та Україну) Москва вважала своїм несправедливо втраченим історичним, природним спадком, частиною держави Рюриковичів, яку Москва покликана повернути в загальноруське православне лоно. Московські царі вважали своїм найважливішим державним, національним і релігійним обов'язком звільнення православного в своїй масі білоруського та українського населення від польсько-литовської залежності²³.

Ідеологічно, окрім теорії династичної спадкоємності московських царів, зовнішньополітичний курс Московської держави обґрунтовувався месіанською ідеєю про те, що після заволодіння Римом «латинською» ерессю й узяття «нечестивими» турками Константинополя у 1453 р. лише Москва залишилась

єдиним центром істинного християнського віровчення, останнім «Третім Римом», а московський государ — покровителем і опорою всього вселенського православ'я. Тому Російська держава, як єдине вмістилище істинної християнської церкви, має захищати православну віру та православних єдиновірців у всьому світі. Піддані московських монархів вважали тільки себе істинно православним народом²⁴, покликаним нести істинну віру та справжню духовність іншим народам.

Тією подією, яка послужила своєрідною точкою відліку у формуванні подібної ідеї, стала підписана у 1439 р. візантійським імператором Іоанном VIII Палеологом, константинопольським патріархом Йосифом II та рядом інших вищих представників православного духовенства, зокрема, й руським (київським) митрополитом Ісидором, Флорентійська унія з Римом. Згідно з нею православні визнавали зверхність папи й приймали догмат католицького віровчення, проте зберігали обряди православної церкви.

Російська православна церква, будучи апріорі налаштована антизахідно, відкидає в 1441 р. Флорентійську унію митрополита Ісидора, який прибув до Москви за наказом великого князя Василя Васильовича, заарештовують як відступника й зрадника старовини. Відтоді, як зазначає у своїй роботі М. Дьяконов, одним із найважливіших завдань державного управління московських государів стає обов'язок очолювати охорону православ'я й благочестя²⁵.

А після захоплення в 1453 р. турками Константинополя й падіння Візантійської імперії вакантним залишилось і місце політичного глави всього православного світу. Тодішня російська публіцистика реагує на цю епохальну історичну подію досить одноставно. У створених по гарячих слідах події повістях «Про взяття Царяграда від безбожного Махмета Амуратова сина», «Про взяття Царяграда від безбожного Турського царя Амурата іже бисть в рік 6961» та інших робиться два висновки. Перший — Московська Русь залишилась єдиною вільною представницею православного світу, і другий — Русі доведеться позбавляти православний світ від ярма невірних, хоча сама Московська Русь перебувала тоді ще під татарським ярмом²⁶.

Наслідком усіх цих подій стала поява у росіян сумнівів щодо благочестя греків, посилення антилатинської пропаганди та усвідомлення необхідності створити власну всесвітньо-історич-

ну концепцію, яка б обґрунтовувала роль і місце Московської держави на міжнародній арені в нових політичних умовах.

Як зазначає у своїй праці М. А. Алпатов, це завдання виконав перший російський Хронограф, складений у 1442 р. сербом Пахомієм Логофетом, який жив у Троїце-Сергієвій лаврі. Хоча текст 1442 р. до нас не дійшов, але про зміст концепції цілком можна судити з редакції 1512 р., в якій всесвітня історія розуміється лише як історія слов'янського, православного світу, а тому після викладу історії стародавнього світу, в Хронографі мова йде лише про історію Візантії, Русі і південних слов'ян. Історію католицьких країн Європи, за винятком написаного в антикатолицькому дусі повідомлення про Флорентійський собор, Хронограф 1512 р. зовсім ігнорує²⁷.

Лінія на обґрунтування власної вишчості, тепер уже не лише над Римом, а й над Константинополем, надалі лише посилюється. У 1448 р. уперше московський митрополит (Іона) обирається на церковному соборі російських ієрархів без участі Константинополя. Невдовзі, між 1458 і 1462 рр., з'являється «Слово вибране від святих писаній іже на латинію», яке мало не лише антилатинську, а й антиконстантинопольську спрямованість, оскільки в ньому проводилась думка, що після контактів Константинополя з Римом Царгород втратив свою чистоту і тепер єдиним зосередженням істинної віри залишається Москва²⁸.

Протиставлення московської церкви як Риму, так і Константинополю посилюється за Івана III, який завершив об'єднання російської держави. Тому в кінці XV — на початку XVI ст. у присязі єпископів Російської православної церкви обов'язковими були слова зречення від усіх ієрархів, поставлених «від Рима латинського чи від Царгорода турецької держави»²⁹.

Новим поштовхом до посилення антилатинських настроїв стала спроба Новгороду геополітично визначитись на корись Заходу й придушення Москвою цієї спроби в 1471 р. Уже в Московському великокняжому зводі 1472 р. різкі випадки проти «латинян» супроводжуються вихваланням «істинного» православ'я Московської Русі³⁰. Тоді ж з'являється класичний антилатинський публіцистичний твір «Словеса вибрані». Як констатує у своїй монографії І. Б. Греков, «ця тенденція посилення «антилатинської» пропаганди була пов'язана з тією обставиною, що все ідеологічне й внутрішньополітичне життя

Московської Русі будувалось на протиставленні православ'я «латинству»³¹.

Узявши собі візантійські символи та оголосивши себе останньою й єдиною хранительницею справжніх цінностей, які полягають у православ'ї, Москва тим самим свідомо протиставила себе католицькому світу, який, на її думку, відступив від правих догматів церкви, втратив духовну сутність. Міфологема «загибелі Європи — відродження Росії» забезпечувала російському престолу поступ у Європу³². Теза про захист православних єдиновірців активно експлуатувалась Москвою та створювала їй сприятливий ореол для виконання головного завдання — приєднання всіх земель і народів, які вона вважала історично та геополітично належними собі.

Уперше перед московським правителем, який названий «боголюбивим і христолубивим великим князем і самодержцем всієї Русі», а також «новим царем Константином», завдання визволення братів-християн з «агарянського полону» висувається вже після скинення татарського ярма в «Изложенни пасхалии» московського митрополита Зосими (1492)³³. Ідеї Зосими та ідеї «Повісті про Білий Клобук» новгородського архієпископа (1484—1504) Геннадія про те, що «в третьому же Римі, еже есть на руській землі благодать святого Духа засяє» та що «всі християнські царства прийдуть в кінець і зійдуться в єдине царство Російське, заради православ'я»³⁴ були розвинуті у Посланнях Філофея Псковського до псковського великокняжого дядка М. Г. Мисюрю Мунехіну (1523 — початок 1524) та великого князя Василя III (між 1524 і 1526 рр.).

Як відзначає сучасна російська дослідниця проблеми Н. В. Синицина, ідея «Третього Риму» є історіософською концепцією. «У першій третині XVI ст... єдина Російська держава, яка сформувалась на сході Європи, утверджувала своє місце не лише в системі сучасних міжнародних відносин, але й у світовій історії. Вона заговорила про себе, апелюючи до давньої традиції, причетність до якої, укоріненість у глибокому минулому, тривалість історичної перспективи були покликані забезпечити їй стабільність і авторитет»³⁵. Ідея «Третього Риму» є частиною релігійного й культурно-історичного образу світу в національній свідомості росіян, вона відбиває перспективу як просторову (розростання території), так і часову (розростання власної історії в глибину віків). Ідея «Третього Риму», зазна-

чає Н. В. Синицина, це віха на шляху розвитку національної свідомості росіян, освоєння нею географічного, хронологічного, культурного простору³⁶.

Визначаючи місце своєї держави і своєї церкви в оточуючому світі, Філофей у посланні Мисюрю говорить: «Скажемо декілька слів про наше православне царство пресвітлішого і високостольнійшого государя нашого, який є єдиним християнським царем у всій піднебесній і браздотримачем святих Божих престолі святої вселенської апостольської Церкви, яка — замість римської і константинопольської — знаходиться в богорятуюемому граді Москві... і яка світиться наче сонце, єдина у всесвіті. Так знай же, христорубець і боголюбець, що всі християнські царства закінчили своє існування і зійшлись в єдиному царстві нашого государя»³⁷.

Поza всяким сумнівом, наданню цій концепції зовнішньополітичного месіанського звучання сприяли численні прохачі з середовища східного православного духовенства, яке, після заволодіння турками Малої Азії, дуже швидко почало сприймати московського правителя як головного охоронця православ'я і титулувати його титулами візантійських імператорів. Так, у 1517 р. ігумен синайського монастиря Даниїл називає великого князя московського Василя III «самодержавним, боговінчанним величним царем всієї Русі», а константинопольський патріарх навіть титулував його «найвищим... царем і великим князем всієї православної землі і Великої Русі». Іноки сербського Хіландаря монастиря в 1548 р. титулюють юного Івана IV «самодержавним великим царем московським, єдиним правим государем, білим царем східних і північних країн, який усім православним християнам цар і господар...»³⁸.

Для обґрунтування свого особливого статусу, згладження з пам'яті канонічного підпорядкування Російської православної церкви Константинополю та утвердження права на першість у православному світі, в XVI ст. у Московській Русі поширюється думка, що РПЦ іде не з Візантії, а безпосередньо від апостола Андрія, який, нібито відвідавши дніпрові пагорби, заклав основи РПЦ. Ця думка проводиться і в офіційній «Степенній книзі», і під час богословського диспуту Івана IV з Антонієм Посевіно в 1582 р., на якому цар заявив, що Москва отримала християнство одночасно з Римом, від апостола Андрія³⁹.

Месіанізм ідеї «Третього Риму» виконував не тільки функцію виправдання зовнішньої експансії через впровадження ідей про спільність, нероздільність історичних доль Росії і поневолених Османською імперією і «латинами» православних держав і народів та про спільність духовного простору, а й внутрішню консолідуючу функцію, підсилюючи почуття єдності нації.

Історико-канонічного характеру концепції «великого Російського царства, Третього Риму» надали соборна грамота 1561 р., якою Вселенський патріарх Іоасаф, підтверджуючи право московського великого князя на титул царя, називає Івана IV «царем і государем православних християн усього всесвіту від сходу, заходу і до океану»⁴⁰ та Уложенна грамота Московського помісного собору 1589 р., скріплена підписом та печаткою Константинопольського патріарха Ієремії II: «...твое же, о благочестивий царю, — звертається Вселенський патріарх до царя Федора Івановича, — велике Російське царствіе, Третій Рим, благочестям усіх перевершило, і всі благочестиві християни в твоє во єдино зібрались, і ти один під небесами християнський цар іменуєшся у всьому світі, у всіх християн»⁴¹. Таким чином Константинополь, по суті, був змушений визнати універсалістську функцію московського царя в християнському світі.

Постійна зовнішня експансія та столітня національно-релігійна традиція, яка закликала до втручання в долі «руського» по крові і православного по вірі населення за межами Московської держави, призвела до глибокого укорінення ідей російського месіанства та панславізму на побутовому рівні. Як зазначає М. Джеймс, росіяни ніколи не сприймали себе як націю, обмежену будь-якими державними кордонами⁴². Прагнення всіх урятувати на масовому рівні виправдовувало завойовницьку політику Московської держави. Більше того, ця традиція постійно підживлювала гегемоністичні прагнення Москви.

Базові уявлення росіян про місце й статус своєї країни у світі скеровували конкретні дії Москви. У XIV—XVII ст. Москва веде постійні війни, спочатку з Литвою, а потім із Річчю Посполитою за втягнення у сферу свого політичного і військового впливу й приєднання інших «руських» земель та національне панування об'єднаної народності на Східноєвропейській рівнині⁴³.

Із середини 80-х років XV ст. після політичного підпорядкування Казані (1469) та ліквідації самостійності Новгородда

(1478) і Твері (1485) питання про приєднання «руських», але не російських територій на Заході Москва поставила перед собою в практичну площину. Протягом 1487–1489 рр. уздовж усього московсько-литовського кордону тривала дрібна порубіжна війна, яка була першою фазою загального плану приєднання до Московської держави приналежних Великому князівству Литовському «порубіжних» руських земель.

Устрявши у військовий конфлікт із Литвою, Іван III у 1490 р. в договорі з цісарем Максиміліаном проголошує курс на опанування «великого князівства Київського»⁴⁴. Улітку того ж року послові Казимира С. Петряшковичу було заявлено, що Іван III не тримає за собою волостей чи земель від королівської «отчини», тоді як «нам від короля великі кривди робляться: наші міста і волості, і землі наші король за собою тримає»⁴⁵. Це перша офіційна заява Москви про невизнання приналежності земель колишньої Київської держави Великому князівству Литовському. Як відзначав у свій час К. В. Базилевич, небажання великого князя у своїх претензіях до Литви назвати конкретні землі (наприклад, прикордонні «верховські», за які тоді йшла боротьба), які він вважає своїми, дозволяє нам трактувати його слова у розширеному розумінні: Іван III вже у 1490 р. претендував на всі землі Київської Русі, які увійшли до складу Великого князівства Литовського⁴⁶.

У «пам'яті» посольства І. В. Берсеня-Беклемішева до короля Казимира у 1492 р. теза про те, що не московські війська нападають на землі Великого князівства Литовського, а король тримає за собою землі, які йому не належать і які треба повернути Москві, повторено знову: «...і ти би наших міст і волостей наших земель і вод, які тримаєш за собою, нам би поступився»⁴⁷.

Наприкінці 1492 р. у вірчій грамоті першого московського посла до нового великого князя литовського Олександра Казимировича Д. Загряжського вперше до титулу московського великого князя були додані слова «всієї Русі». Титул великого князя московського тепер звучав так: «Іоанн, Божою милістю, государ всієї Русі і великий князь Володимирський, і Московський, і Псковський, і Тверський...»⁴⁸. На протести литовців під час переговорів росіяни відповіли, що «государ наш до вашого государя у своєму листі... новини ніякої не вставив: чим

його Бог подарував, від діда і від прадіда, від початку, правий є уроджений государ всієї Русі»⁴⁹.

Вимушене визнання литовцями, згідно з московсько-литовським мирним договором 1494 р., за Іваном III титулу «государя всієї Русі»⁵⁰ лише посилило апетити Москви. Оскільки для Івана III цей титул означав легітимність претензій на всі руські землі у якості єдиного государя цих земель, то з огляду на це, цілком логічною була його відмова влітку 1499 р. послам Олександра Казимировича офіційно підтвердити приналежність великому князю литовському Києва з пригородами й волостями⁵¹. Більше того, в ході дипломатичної підготовки до нової війни з Великим князівством Литовським, між Іваном III і кримським ханом Менглі-Гіреєм було досягнуто неофіційної домовленості щодо розподілу сфер інтересів в Україні. В усякому разі кримський посол Азі-Халіль, який у жовтні 1499 р. прибув у Москву із Криму разом із московським послом кн. С. В. Ромодановським, від імені хана передав Івану III: «Про ту справу тобі брату своєму кажу: Київ і Черкаське містечко твої будуть... І тільки візьмеш, і твоєму брату мені і моему серцю великий спокій, і твоєму імені велике добро». Сферою безпосередніх інтересів і впливу Криму мала залишатись нижня течія Дніпра⁵².

Відправлений у квітні 1500 р. у Крим посол Івана III кн. І. С. Кубенський мав зокрема підтвердити незмінність намірів великого князя московського щодо Києва і Черкас: «А що писали нам про Київ і про Черкаське містечко, щоб нам їх дістати, і ми у Бога того просимо і вельми того хочемо, щоб нам дав Бог своєї отчини дістати»⁵³.

Прагнення Івана III залучити до складу своєї держави Сіверську, Чернігівську та «українні» землі змусило його навіть відмовитись від традиційно ворожої політики щодо С. І. Можайського та В. І. Шемячича, нащадків найлютіших ворогів його батька Василя II. Як встановив сучасний російський дослідник М. М. Кром, десь на рубежі 1499–1500 рр. Іван III таємно «посилав» до князів — «українного» С. І. Бельського, сіверського С. І. Можайського і чернігівсько-стародубського В. І. Шемячича і «обіцяв їм багато міст і волостей своїх». У результаті цих переговорів між Іваном III і згаданими князями була укладена таємна угода про те, що князі переходять зі своїми вотчинами до великого князя московського, а він видасть їм

«опасні» грамоти про забуття ворожнечі батьків, «а які міста і волості вони під Литвою підберуть, то їм усе держати» залишить⁵⁴.

Отже, у результаті таємної сепаратної домовленості про перехід на службу до великого князя московського зі своїми вотчинами трьох удільних князів, Москва наприкінці квітня — на початку травня 1500 р. отримує під свою зверхність: із кн. С. І. Бельським — місто Біле з волостю, із кн. С. І. Можайським — міста Чернігів, Стародуб, Гомель, Любеч із волостями, із кн. В. І. Шемячичем — міста Рильськ, Новгород-Сіверський та багато інших волостей⁵⁵.

У лютому 1501 р. Іван III заявив послам литовському С. Нарбуту і польському пану Олехні, що зайняті нещодавно землі є «із старовини» його «отчиною», тому приєднання їх до Великого князівства Московського є обов'язковою умовою для укладення мирного договору⁵⁶. На переговорах з литовцями у наступному 1502 р. Іван III на вимогу литовської сторони повернути захоплені землі удавав шире здивування: «Нам заради чого великому князю Олександру ту свою отчину відступатись?»⁵⁷ Аналогічну відповідь на пропозицію повернути Литві зайняті московськими військами землі отримав і С. Сантай, посол посередників на московсько-литовських переговорах — папи Олександра VI і угорсько-чеського короля Владислава: «І ми сподіваємось, що папі те добре відомо, що королі Владислав і Олександр вотчичі Польського королівства да Литовської землі від своїх предків, а Руська земля від наших предків, із старовини, наша вотчина... І папа би зважив те на своєму розумі, чи справедливо те королі чинять, що не за свою отчину з нами воювати хочуть?»⁵⁸

У наказі московському послу до Менглі-Гірея І. Берсеню-Беклемішеву, складеному у лютому 1503 р., позиція й плани Івана III були сформульовані досить чітко: «А які міста з Божою допомогою ми взяли, то наша отчина, тих йому не віддамо. А які міста Руської землі, і ми, як дасть Бог, хочемо своєї отчини всієї діставати, як нам Бог допоможе»⁵⁹.

Врешті-решт у результаті перемир'я, укладеного 25 березня 1503 р., до складу Московської держави перейшли фактично всі сіверські міста: Чернігів, Стародуб, Путивль, Рильськ, Новгород-Сіверський, Любеч, Гомель, Почеп, Трубецьк, Радогощ, Брянськ, Мглин, Дроків із значними територіями у середній

і нижній течії річок Сож і Десна. Нові володіння Івана III витягнулись клином до пониззя Десни. Від західної вершини цього клину до Києва було не більше 50 км.

Проте плани Івана III не обмежувались цим. Відпускаючи у вересні 1503 р. свого посла боярина І. І. Ощеріна до Менглі-Гірея, великий князь московський наказав передати хану, що «государ наш» хоче не лише закріпити за собою новоприєднані землі, «а хоче... ще Києва і всієї Руської землі своєї отчини» відняти у Олександра Казимировича⁶⁰.

У результаті наступної московсько-литовської війни 1507—1508 рр. було юридично оформлено (мирним договором від 8 жовтня 1508 р.) перехід Сіверщини, за винятком Любеча, який повертався Литві, до складу Московської держави.

Невдалі спроби Москви приєднати нові українські та білоруські землі під час російсько-литовських воєн 1512—1522 і 1534—1537 рр. не згасили експансіоністської налаштованості Московської держави. У 1554 р. московські послы В. Юр'єв, Ф. Сукін та І. Бухарін під час зустрічі з великим князем литовським у Любліні продовжували вимагати, щоб він «уступив государю нашому государя нашого вотчину одвічну Київ і Волинь і Полоцьк і Вітебськ і інші міста руські з усім по старовині, як було за прабатьків государя нашого і рубежі б відшукав старі, і в тому б між себе міцно утвердився, що за ті старі рубежі ніколи ні у кого не хотіли нічого»⁶¹.

Паралельно з офіційним заявленням претензій на українські землі, в середині XVI ст. російський уряд усіяко намагався посилити свій вплив на запорозьких козаків, щоб за їх допомогою приєднати до Московії всю Лівобережну Україну. За наказом Москви дяк М. Ржевський, маючи завдання налагодити тісні зв'язки із запорозькими козаками та разом з ними організувати похід на низ Дніпра проти татар, навесні 1556 р. з великим загоном російських ратних людей з'являється на Запоріжжі. Звідти, разом із запорожцями, московити здійснили похід на татарські замки Кази-Кермен, Іслам-Кермен, Волан-Кермен та Очаків⁶².

Повідомляючи литовському князю про цей похід, кримський хан зазначав, що після приходу під Очаків «козаки московські... за наказом господаря свого на нашому ґрунті на річці Дніпро в острові Хортиця замок збудувати мали». У цьому листі хан підкреслює, що «московські люди» споруджують за-

мки для того, щоб укріпившись на низу Дніпра, оволодіти всім Подніпров'ям⁶³.

Отже, російський уряд у другій половині 50-х років XVI ст. здійснює спробу взяти запорозьких козаків на свою службу, побудувати на березі Дніпра ряд військових укріплень для захисту Подніпров'я та російських кордонів від татар і таким чином інтегрувати до складу Московської держави всю Лівобережну Україну.

Наприкінці 1558 р. Іван Васильович відправляє на Хортицю спочатку 5-тисячний загін російських ратних людей на чолі з кн. Д. Вишневецьким, який восени 1558 р. перейшов на службу до царя, а слідом за ним 2–3-тисячний російський загін із великими військовими припасами на чолі з дяком М. Ржевським. На початку 1559 р. за наказом царя в урочищі Монастирище на Запоріжжі було споруджено замок, де постійно перебували прикордонні російські гарнізони щонайменше до осені 1561 р. Фактично у цей час південне Лівобережжя перебувало під владою запорозьких козаків і російських військ⁶⁴.

Ці дії Москви викликали чергове загострення російсько-литовських відносин. Під час дипломатичних переговорів російські послы обґрунтовували тезу про те, що все Лівобережжя від Черкас і до гирла Дніпра не належало Литовській державі, а росіяни, споруджуючи фортеці на лівому березі Дніпра, роблять богоугодну справу — «бережуть християнство від татар». Про приналежність цих земель російські посланці заявили, що Москва вважає південне Лівобережжя своєю територією: «А буде по Дніпру між государів... ні на чиєму боці, а тому то він Божий: хто захоче, той на ньому і стоїть; а по цей час того ми не чули, що проти Криму Дніпро королівський; а як це видно, що Дніпро государя нашого, тому що тече із государя нашого землі»⁶⁵.

У зв'язку з розгортанням бойових дій у Лівонії, Москва була змушена тимчасово припинити експансію на територію південного Лівобережжя, хоча своїх домагань не припинила. Так, у 1563 р. московські послы на переговорах із послом Сигізмунда II Августа Ходкевичем виставляли умовами миру з Литвою відмову останньої на користь Московської держави від Волині, Поділля й Галичини⁶⁶. А під час переговорів у Польщі наприкінці зими 1573 р. посол Івана IV Гарабурда вимагав передати Москві Полоцьк, Смоленськ, Київ і Лівонію, закріпити поль-

сько-литовський престол «навіки» за домом Рюриковичів, встановити тісний союз Речі Посполитої і Московського царства проти «поган», Риму та інших держав⁶⁷.

Протягом 70–90-х років XVI ст., як показав у своєму дослідженні Д. І. Мішко, царський уряд неодноразово посилав на Запоріжжя царське жалування й дарунки, прагнучи таким чином прив'язати запорозьких козаків до Москви. У 90-х роках, після того, як гетьман запорозьких козаків Криштоф Косинський присягнув служити московському цареві Федорові Івановичу (1584–1598), останній у своїх листах на Запоріжжя почав писати себе царем запорозьким, черкаським і низовським та віддавав запорожцям накази як своїм військам⁶⁸.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. Москва ініціює ряд міжнародних проектів, основною метою яких було встановлення контролю над українськими землями.

У червні 1587 р. у Варшаву відправилось «велике посольство» на чолі з боярином С. В. Годуновим, яке повинно було виставити на елекційному сеймі на польський трон кандидатуру царя Федора Івановича. Наказ «великому посольству» для нас цікавий з огляду на два моменти. По-перше, він є яскравою ілюстрацією використання офіційною московською дипломатією придуманих ще Спиридоном-Савою легенд про дари Мономаха та теорії про послідовний перехід центру державної влади на Русі з Києва до Москви. Адже саме ці аргументи, на думку російської політичної верхівки, мали підтвердити високе походження влади московських монархів та законність їх претензій на вищу зверхність над українськими територіями⁶⁹.

По-друге, запропонований полякам проект унії дає уявлення про зовнішньополітичні плани царського престолу. Він передбачав побудову росіянами власним коштом ряду фортець «по Дону, по Донцю і по Дніпру», спільне підкорення Криму, а потім, у союзі з іншими державами Європи, виступ проти Османської імперії. У разі успіху, зазначалося в документі, «і Волоська б земля до Польської б землі приложилась, і Мултянська б земля, і Босни, і Серби по Дунаю, і Угорська земля, що за турками, ті б усі були приворочені до Польщі і до Литовської землі»⁷⁰. Інакше кажучи, перед московським царем в іпостасі польського короля відкривались широкі можливості претендувати на зібрання величезних територій Східної Європи під своєю верховною владою. Проте головним стимулом, головною

метою, яка спонукала московський престол до наполегливого проштовхування свого плану, було бажання тим чи іншим чином володарювати саме над українськими землями.

У 1599 р. уже уряд царя Бориса Годунова (1598–1605) розробляє т. зв. «великий проект», згідно з яким Москва, спільно з Імперією, планувала перебудувати всю систему міжнародних відносин у Східній Європі. Оскільки Московська держава на той час не мала достатньо сил для встановлення російського політичного впливу в Речі Посполитій силовими методами, тому Габсбургам пропонувався досить своєрідний союз.

Наприкінці літа 1599 р. до імператора Рудольфа II виїжджає російський посол дяк А. І. Влас'єв із пропозицією «на Польську і на Литовську землю... стояти... з цісарською величністю разом» з метою посадити на польський престол ерцгерцога австрійського Максиміліана. Оскільки одночасно ерцгерцог повинен був одружитися з дочкою Бориса Годунова Ксенією, і згідно з умовами одруження приїхати в Москву і постійно жити там, то, як зазначає Б. Н. Флоря, «очевидно, що результатом усіх цих подій повинно було стати встановлення в Речі Посполитій не австрійського, а російського політичного впливу»⁷¹.

У 1604 р. Борис Годунов повторно відправляє у Відень проект антипольської коаліції, який тепер окрім одруження ерцгерцога Максиміліана на Ксенії включав уже і безпосереднє приєднання Великого князівства Литовського до Московської держави⁷². Розробка й просування цих «великих» проектів були спробою Москви за допомогою дипломатичних методів добитися контролю над землями колишньої Київської Русі і головним «призом» у цій грі, безумовно, було українське Подніпров'я.

Смутні часи початку XVII ст. тимчасово відвернули увагу московських правлячих кіл від українського питання, але тільки-но Московська держава дещо оговталась від розгрому й спустошення, то знову поновила свої зазіхання на Україну.

У програмному зовнішньополітичному документі часів правління першого з Романових — Михайла Федоровича (1618–1645), наказі великому посольству у Швецію в 1632 р. (під час Смоленської війни з Польщею 1632–1634 рр.) було чітко зазначено, що Москва претендує на «споконвічні вотчини великого государя нашого», в які, на її переконання, входять усі землі, що знаходяться східніше лінії: «...від Полоцька вниз по річці Двіні 20 верст до Риги, і від того місця по річці Німан угору

вище Городка 20 же верст, і від того місця... до річки Дніпро нижче Києва 100 верст, і вниз тією річкою до Чорного моря»⁷³.

В офіційних колах Москви за царювання Олексія Михайловича (1645—1676) з новою силою ожило уявлення про «вселенську» роль Москви, мрії про імператорський престол, про поставлення московського патріарха Вселенським⁷⁴, про об'єднання всіх православних народів в одній державі.

В українському питанні «Тишайший» цар Олексій на перше місце висував релігійний мотив. Він вважав богоугодною справу приєднання України до Москви, а будь-які поступки в цій справі противними волі Божій, за які каралось немилосердними муками в аду⁷⁵. Народною історичною справою вважали «причеплення природної гілки (України й Києва. — А. Б.) до належного кореня»⁷⁶ і ряд наближених до царя та впливових вельмож.

У пряму суперечність із згадуваною вище концепцією «Москва — єдиний законний спадкоємець та збирач земель колишньої Київської давньоруської держави» вступала новостворювана в Україні концепція «козацтво — спадкоємець лицарських і державних традицій давніх руських князів».

Подібна «козацька» концепція була логічним продовженням і розвитком погляду на українських православних князів як легітимних правонаступників київських князів. Насправді українські княжі роди виступали у ній «речовим доказом» безперервності історико-генетичних традицій українського (руського) народу.

І цей підхід відповідав історичним реаліям, адже, як відзначає у своїй роботі Н. М. Яковенко⁷⁷, прихід литовської зверхності на українські землі в XIV ст. відбувався непомітно й спочатку не вніс суттєвих змін у життя українських (руських) земель. Деклароване «рядами» (договорами місцевої української знаті з литовськими князями, які укладались під час входження «руських» земель до складу Литовської держави) та пізнішими уставними грамотами збереження принципу «непорушності старовини» сприяло збереженню на українських землях, щонайменше до уніфікації законодавства Першим Литовським статутом 1529 р., давньоруських політичних традицій та у найсуттєвіших рисах соціального ладу⁷⁸. По суті українські землі мали широку автономію в складі Великого князівства Литовського. До появи Першого Литовського статуту Київщи-

на і Волинь жили за власним руським правом, зафіксованим у обласних привілеях, які надавали цим землям у 1392, 1396, 1432, 1452, 1471, 1503, 1507, 1529 роках великі князі литовські з обов'язковим зазначенням, що «...тих прав, котрі ж вони мають, як було за батька і брата нашого, їм не рушимо»⁷⁹.

Особливістю грамот, наданих Київській землі, як традиційному центру країни, є стабільне підкреслення удільної відособленості місцевих феодалів від усіх інших земель Великого князівства Литовського, підкреслення автономності політичного розвитку Київщини: «А городки і волості київські киянам тримати, а нікому іншому...»⁸⁰.

Наслідками такого стану речей було те, що і сучасники, і автори XVI — першої половини XVII ст. сприймали й трактували українських князів як прямих нащадків могутніх князів доби Київської Русі. І хоча формально традиція київського правонаступництва українськими князями перервалася із ліквідацією у 1471 р. Київського удільного князівства у складі Литовсько-Руської держави, але фактично навіть і після об'єднання у 1569 р. Польської і Литовсько-Руської держав у єдину Річ Посполиту та суттєвого законодавчого звуження рівня автономності українських земель, найбільші українські (передусім волинські) князі фактично поводили себе як володарі автономних квазідержавних утворень.

Особливий статус найбільших українських князів-магнатів, т. зв. «королят», крім історичної традиції підтверджувався і їх особливим місцем у державно-політичній системі Речі Посполитої. По-перше, вони могли виставляти значні за тогочасними мірками війська, які були рівні за чисельністю, а іноді й переважали королівські: кн. Костянтин Острозький, київський воєвода в 1559—1608 рр. — 15—20 тис., його сини Януш і Олександр — по 10 тис., Ярема Вишневецький — 8—10 тис. вояків. А по-друге, володіли найбільшими у Речі Посполитій і ледь не у всій Європі земельними комплексами, лише номінально підлеглими контролю державної адміністрації й урядової влади. Так, у другій чверті XVII ст., за підрахунками Н. М. Яковлевої, князі Заславські володіли 32 679 димами, Збараські — 24 382, Вишневецькі — 14 938, Корецькі — 11 173, Острозькі — 10 174. На територіях цих земель діяла єдина влада і єдине право — князя⁸¹.

Відповідно до такого свого статусу українські князі і трактували своє положення у суспільстві, як повноправних і законних володарів цих земель. Так, кн. К. Острозький в одному з листів за кордон, до Сілезії, ігноруючи етикет васала польського короля, підписується цілком по-монаршому: «З Божої ласки, князь на Волині»⁸². А кн. Костянтин Вишневецький, будучи органічно впевненим у праві свого народу бути рівним серед рівних, із спокійною гідністю декларує на Люблінському сеймі 1569 р.: «Ми є народом таким поштивим, що жодному іншому народові на світі не поступимося»⁸³.

Як зазначає у своїй роботі В. Литвинов, не лише у вузькому елітарному прошарку, а в усіх станах України-Руси упродовж XVI ст. «відбувався процес усвідомлення спільних інтересів і передусім потреб у власній державі, яка уявлялася благом для всієї нації. Від цього часу починається новий злет національного самоусвідомлення українського народу, пов'язаний з народженням державотворчих тенденцій»⁸⁴.

І хоча фактично з кінця XVI — початку XVII ст. із згасанням великих українських православних князівських родів чи їх покатоличенням українська державницька «князівська» концепція київського правонаступництва і перервалася, проте, як зазначає Н. М. Яковенко, українська боярсько-князівська еліта протягом XIV — початку XVII ст. зберегла Україну-Русь як цілісну, унікальну, самобутню суспільно-політичну систему зі своїми традиціями. Самим фактом свого існування могутня місцева землевласницька знать, як окрема самодостатня політична сила, забезпечила «визнання чужими владами цієї знаті як спаяної корпоративної одиниці, що за тодішніми мірками було рівнозначно визнанню територіальної автономії». Крім того, «саме на елітарному рівні в силу його вищої освіченості була законсервована історична пам'ять про державну велич і силу княжої Русі»⁸⁵, яка з переходом правонаступництва на «київську» державну традицію до нової провідної політичної верстви українського народу — козацтва, скріпила державницьку платформу визвольного руху відчуттям генетичної спадкоємності з Руссю Володимира Великого і Данила Галицького.

Показовою ілюстрацією суспільного усвідомлення особливого володарського статусу українських князів є, наприклад, вірш Герасима Смотрицького «Всякого чина православний читателю», в якому зокрема йдеться про кн. К. Острозького. Пря-

ма паралель Володимир Святославович — Ярослав Мудрий — Костянтин Острозький та теза про божественне походження влади останнього не залишає сумніву, що саме українських князів, таких як князь К. Острозький, освічена і патріотична українська громадськість бачила спадкоємцями традицій великих київських князів:

*«Колись бо Великий Володимир хрещенням просвітив,
всю землю руську розсудливістю освіти...
Нині же Костянтин, Острозький княже,
його ж Бог сам обрав, яко вірного стража
Прабатьків своїх волі православної віри...
Володимир бо свій народ хрещенням просвітив,
Костянтин же розсудливістю писання освітив.
Ярослав будівництвом церковним Київ і Чернігів прикрасив,
Костянтин же єдину соборну церкву писанням підніс»⁸⁶.*

Ще чіткіше Г. Смотрицький підкреслює продовження київської князівської спадкоємності в сучасній йому Україні у книзі «Ключ царства небесного» (1587), присвяченій кн. К. Острозькому. Там, зокрема, говориться: «Таким благословенням вшанував і увелебив Бог того великого Володимира, який преславно і багато пречудово хрестив землю руську, якого церкви і роду міцна лінія і до сьогодні не перевелась, у ній же справжній спадкоємець і владний нащадок, ваша княжа милість, естє є і на місце тих великосановних і багатославних предків своїх наступає»⁸⁷.

«Паростю Великого Володимира, який Руську землю охрестив», називає К. Острозького у 1598 р. й відомий уніатський церковний діяч, згодом уніатський митрополит Іпатій Потій⁸⁸.

Аналогічним було сприйняття національно свідомою частиною суспільства й сина К. Острозького, передчасно померлого Януша Острозького. Так, І. Домбровський у своїх «Дніпрових каменях» (1619) із гіркотою пише: «згасла надія, що сторожем буде звичай давнього роду, народу, який велетенську мав... колись-то державу»⁸⁹.

Але більш-менш чітке усвідомлення й сприйняття «київської» державницької традиції козацькою елітою і практичні намагання її переосмислити і продовжити прийшло лише з початком Національної революції в 1648 р.

Хоча зауважимо, що ще наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. козацтво прагнуло перебрати на себе одну зі

складових «державницької» традиції українських князів. Адже козаки, як і українські магнати, хотіли обмежити польський суверенітет у Наддніпрянській Україні, насамперед у південних, прикордонних із степом районах і вибудувати тут своєрідне квазідержавне утворення під номінальною польською зверхністю, у якому б панували свої закони і порядки, були свої збройні сили, міжнародні зносини тощо. Треба зазначити, що в реальній дійсності влада польських державних інституцій на цих землях завжди була більш обмеженою, ніж на заході чи півночі України.

Зміцнившись, козацтво розгорнуло широку боротьбу за свої права і вольності, що на практиці приводило не лише до отримання певних преференцій представниками окремого козацького стану, але й до утворення території з обмеженим польським суверенітетом, провідна політична сила якої — козацтво — навіть проводила міжнародні переговори, укладала договори і регулярно вела самостійні воєнні дії проти сусідніх держав.

Для прикладу можна згадати сеймові постанови 1590, 1592, 1609, 1635 років про козаків⁹⁰, у яких, по суті, констатовувалась неможливість для польського уряду повноцінно контролювати українські землі та визнавався факт проведення Військом Запорозьким, яке можна трактувати як армію без держави, дипломатичних зносин та війн із сусідніми державами з власної ініціативи і всупереч інтересам Речі Посполитої. У листі турецькому султанові Ахмеду I від 8 листопада 1607 р. польський король Сигізмунд III розписується у власному безсиллі, говорячи про неможливість покарати запорожців за походи на Туреччину, оскільки вони «не підлягають нічій владі»⁹¹. І справді, на дорікання Варшави за напади на турецькі міста в часи миру Речі Посполитої з Османською Портою, козаки виключно відповідали: «король уложив трактат із султаном, ми — ні».

Подібних прикладів, як і прикладів обміну посольствами між Військом Запорозьким й іноземними правителями, можна наводити багато, але й цих досить для обґрунтування висновку про фактичне існування тоді зовнішньополітичного суверенітету Війська Запорозького, який де-факто ще наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. визнавали Крим, Туреччина, Імперія, Швеція.

Крім того, козацтво прагнуло створити власні владні та судові інституції, ігноруючи польські. Так, у позові королівського

суду до жителів Брацлава 1607 р. говорилося: «Всю юрисдикцію замкову старостинську собі привласнюєте, справи і розсудики всі між скривдженими, узявши те з моці старости нашого, самі над звиклість давню відправляєте, а хто б у реєстр ваш, в юрисдикцію вашу не вписався і проти старости нашого з вами не перестав: тоді з місця геть від маєтності виганяєте, добра їх берете»⁹².

Про те, що тенденція на унезалеження внутрішнього життя України від польської влади через створення козацькою спільнотою паралельних владних і судових інституцій та вимоги визнати значні території т. зв. «удільним панством козацьким» розросталась й укорінювалась, свідчать сеймові постанови. Так, у рішенні сейму 1613 р. зазначалось: «Оскільки ці люди (козаки. — А. Б.) не визнають нашої влади і самовільно вийшли з-під юрисдикції своїх панів, обравши собі своїх старшин і суддів, і не хочуть підпорядковуватись ніяким судам, окрім своїх отаманських, яких вони самі собі встановили, обравши власних суддів і старшин... ми ліквідуємо їхню юрисдикцію як таку, що суперечить загальному праву і зобов'язуємо підкорятись властям за місцем проживання»⁹³. Проте через три роки, у 1616 р. на варшавському сеймі знову констатувалось, що козаки «мають своїх гетьманів і власну форму справедливості,.. самі собі права складають, урядовців і вождів становлять»⁹⁴.

А якщо врахувати той факт, що козаками вважала себе більша частина населення Придніпров'я, то змальована ситуація виглядає вже як загальна тенденція розвитку українських земель під польською владою. Так, наприклад, згідно з люстрацією королівщин 1616 р. у містах Біла Церква, Триліси, Богуслав, Канів, Корсунь, Стеблів, Переяслав, Гельмязове, Бикове, Черкаси, Боровиця, Іркліїв, Говтва, Кропивна, Чигирин і Крилов з 9341 міщанського дому 7461 (80%) були «непослушними», тобто відмовлялись відбувати феодалні повинності і визнавали козацькі суди і владу⁹⁵. Тому, очевидно, в цьому контексті доречно вести мову не лише про певні привілеї козацтва як стану, а про фактичну автономію значної території України, на якій функціонували альтернативні польським «козацькі» владні і судові органи.

У грудні 1625 р. в королівській інструкції на сеймики, хоча й через призму класового погляду, але робиться тривожний висновок про сповзання цієї «самостійницької» тенденції

у політико-державну площину, оскільки зазначається, що козаки, «забувши віру і підданство, вважають себе окремою Річчю Посполитою, вся Україна в їх руках, шляхтич у своєму домі не вільний, в містах і містечках його королівські милості все управління, вся влада у козаків, які встановлюють власну юрисдикцію, свої права»⁹⁶.

Під час козацьких повстань проти польської влади наприкінці XVI— у першій третині XVII ст. мотив і прагнення до створення власного козацького, українського державного утворення вчувалися, хоча й не так чітко, як у 1648—1676 рр., й у політичних документах, що виходили з козацького табору. Пригадаймо проект лідера козацького повстання 1594—1596 рр. Северина Наливайка про створення в межах Речі Посполитої своєрідного екстериторіального утворення, в якому б проживали лише козаки без втручання властей⁹⁷. Або політичну програму козацького повстання 1638 р., сформульовану в універсалі козацького гетьмана Якова Остряниці від 10 березня 1638 р.: «...скинути при божій допомозі з вас, народу нашого православного, ярмо, неволю і ляхівське тиранське мучительство»⁹⁸.

Водночас з виявленням автономістських, державницьких тенденцій у середовищі провідних українських станів і в політичній дійсності України, із кінця XVI ст. в Україні починає відроджуватись ідея спадкоємності й безперервності у розвитку українського народу з часів княжої Русі, окреслюється усвідомлення українцями себе як окремішньої від сусідніх етнічної спільноти⁹⁹.

Українські мислителі-гуманісти у своїх творах не тільки чітко розрізняли, а й пояснювали, що Русь-Україна й Московія — різні народи й країни. Такі роз'яснення не раз зустрічаємо від С. Оріховського до П. Могили та його однодумців¹⁰⁰. Так, наприклад, І. Домбровський чітко локалізує український народ, доблесних русів, яких, згідно з ренесансною традицією, називає сарматським і географічно, й історично, і психологічно в межах українських воєводств Речі Посполитої, протиставляючи його сусідам: хижим скіфам (татарам), байдужим до смерті волохам, диким мосхам (московитам), безтурботним ляхам та міцним духом литвинам. Для Домбровського, мосхи є «плем'ям північним», яке Русь тримало у покорі. Його автор не вважає історичним спадкоємцем Русі, бо воно є чужим¹⁰¹.

Свідомим того, що сучасна йому Україна виступає спадкоємницею Київської держави, є, наприклад, автор «Перестороги», що вийшла з середовища львівських братчиків на початку XVII ст.¹⁰². З початку 20-х років XVII ст. серед українців формується погляд на себе як на народ, що має виняткове право на самостійний розвиток у територіальних межах свого проживання. Так, відомий письменник і церковний діяч Захарія Копистенський, пояснюючи входження українських земель до складу Польщі, наголошував, «що руські князі добровільно, за певними пактами приєднались до Королівства Польського...»¹⁰³.

Тоді ж у колах патріотично налаштованої шляхти, вищого духовенства й інтелігенції концепція спадкоємності й безперервності в розвитку українського народу з часів княжої Русі починає обґрунтовуватись теоретично: через встановлення історико-генетичного зв'язку з минулим, доведення безперервності історії від Київської Русі до України, утвердження думки про Київську Русь як державне утворення українського народу тощо. Цю концепцію у різних варіантах обґрунтовували у своїх творах українські мислителі Захарія Копистенський («Палінодія»), анонімні автори «Перестороги» і Густинського літопису, Касіян Сакович («Вірш на жалосний погреб Сагайдачного»), Іван Домбровський («Дніпрові камені»), Симон Пекалід («Острозька війна»), Севастьян Кленович («Роксоланія», 1584), Іов Борецький («Протестація»), Сильвестр Косов («Патерикон»), Афанасій Кальнофойський («Тератургема»), Ян Щасний Гербурт («Розмисел про народ український») та інші.

Фактично твори українських мислителів, насамперед гуманістів кінця XVI—початку XVII ст., сприяли формуванню нової української еліти з власною національною, культурною й історичною свідомістю, пробудженню національних патріотичних почуттів та заклали основу нової історіографії з виразним національно-патріотичним змістом.

Одним із перших конкретну ідею створення у Подніпров'ї самостійної козацької держави у формі князівства зі столицею у Києві висунув київський католицький єпископ (1589—1598), український політичний мислитель Йосип Верещинський. У його політичних проектах 1590 і 1596 рр. поряд із владою князя визнавалась й влада гетьмана, якого демократично обирало все січове товариство¹⁰⁴.

Розмірковуюючи про прийдешню українську державність, українські мислителі-гуманісти часто згадують славні часи своїх предків, передусім княжу добу, коли київські князі панували на великих просторах Східної Європи і їх поважали і боялися сусідні й далекі вороги. Зразковими у цьому сенсі, зазначає у своєму дослідженні В. Литвинов, можуть бути «Дніпрові камені» І. Домбровського (1619), Густинський літопис (20-ті роки XVII ст.), вірші К. Саковича¹⁰⁵.

Осмилюючи українську історію, український культурний католицький діяч І. Домбровський ставить перед своїми «Дніпровими каменями» два завдання: відкрити Україну для Західної Європи, ідентифікуючи її з відомою там Київською Руссю, та нагадати українцям про їх славне історичне коріння, про подвиги предків, про героїв та державних діячів, що заслужили вдячну пам'ять нащадків. Домбровський не лише описує славне державне минуле українського народу, а й наголошує на тому, що й у сучасній Україні є гідні предків спадкоємці — українські володарі й меценати, що українські князі «виросли з руської крові», а тому лінія київських князів в Україні не переривалась аж до кн. К. Острозького і його синів включно. А оскільки український народ зберіг «цей престол аж понині», оскільки в Києві й досі пам'ятають «давню велич цього міста», а народ і сьогодні «фригійської давньої Трої марить ще снами, — що так на життя теперішнє не схожі», то є надія на відновлення величі й слави країни¹⁰⁶.

Чи не вперше у систематизованій і наукоподібній формі ідея безперервної спадкоємності історії й традиції від Київської Русі до козацької України була ґрунтовно, предметно й послідовно викладена в Густинському літописі, який розпочинається розповіддю про становлення й розквіт Київської Русі, а завершується нарисами про виникнення і діяльність козацтва та про унію.

У ряді творів особливо підкреслюється факт існування в минулому могутньої держави українців — Русі — зі столицею в Києві. Так, той же І. Домбровський у своїй поемі спеціально наголошує, що Київ колись мав

*...Силу велику, коли ще монархи
Київські русів усіх під своєю кормигою мали.
Мова іде про князів, які Київ зробили столичним
Містом і центром держави...*¹⁰⁷

Ректор Київської братської школи Хома Євлевич (1628—1632), хоча й зазначає, що український (словенський) народ, який «колись у царській пишавсь високості», маючи за столицю Київ із 500-ма церквами, тепер «збився з доріг, втоптаних дідами», проте сповнений оптимізму на майбутнє і закликає братися знову добувати «предків славу», тобто будувати власну могутню державу¹⁰⁸.

У «Протестації» від 28 квітня 1621 р. київський правослашний митрополит І. Борецький (1620—1631) підкреслював: «Ми не бунтівники, не підбурювачі, ми взяли за те, що мали раніше, що нам наші предки залишили й віддали... Божі закони й звичаї, а ще й шістсотлітню традицію». Наголошуючи на нерозривній єдності сучасного українського козацтва і княжої Русі, Борецький, зокрема, заявив, що козаки з «плем'я славного народу Руського... що воювали Грецьке царство морем Чорним і сухопуть... Се ж вони за Володимира, святого монарха руського, воювали Грецію, Македонію, Ілірик. Се ж їх предки разом із Володимиром хрестилися...». З подібною ж прямою трактує історичну генезу українського народу й З. Копистенський у «Палінодії» (1621): «Тое-то є військо і той-то народ, котрий віру оную за Володимира «від греків прийняту, тримає»¹⁰⁹; і родовід українського козацтва К. Сакович:

*Їхні предки із руським монархом хрестились —
З Володимиром, — стійко у вірі лишились
І ту віру несхитно тримають, статечно,
Бо за неї вмирати готові конечно...¹¹⁰*

Аналогічне бачення історії свого народу виявляла й недеціоналізована частина української шляхти. Так, відстоюючи свої права, шляхта Чернігівського воєводства на сеймику в 1641 р. звертала увагу польської корони на те, що воно розташоване «на землях голови нашої Русі Київської»¹¹¹.

Наступний після Борецького київський митрополит Петро Могила та його однодумці у творі «Літос» (1644) плекали ідею політичної самодостатності Русі-України. Ця ідея мала реалізуватися в такій українській державі, яка б не підлягала ні польському королеві, ні московському цареві¹¹². На чолі неї повинен стояти сильний український православний володар.

Треба особливо наголосити, що незважаючи на те, що частина вітчизняних мислителів підтримувала ідею запровадження

спадкової монархії у формі українського князівства (С. Оріховський, Й. Верещинський, І. Домбровський, З. Копистенський, С. Пекалід, Х. Євлевич, П. Могила), проте, як зазначає у своєму дослідженні В. Литвинов, українські гуманісти в цілому негативно ставилися до її необмежених, особливо тиранічних проявів, які існували в тодішніх Туреччині, Московії, Татарії, Іспанії. Одіозними вони були передусім тому, що правили одноосібно, не зважаючи на закони й права громадян, яких вважали своїми рабами; не обиралися вільним волевиявленням народу та переважно не мали справжнього легітимного дорадчого органу. Божественність походження княжої влади в майбутній українській державі нашими мислителями під сумнів не ставилась. Але даний Богом володар не виступає ні як «тиран», ні як «август», а лише як «глава землі», як символ або уособлення законної влади, як філософ на троні¹¹³, який насамперед має дбати про спільне благо своїх підданих, про освіту, мир і злагоду в суспільстві та захист від ворогів.

У часи Б. Хмельницького концепція київського спадку стала набувати офіційного звучання, українське керівництво часто саме нею керувалось й у своїй практичній політиці. Плани гетьмана збудувати ні від кого не залежну українську державу, поряд із посиленням монархічних тенденцій у його діяльності та планами заснувати нову династію, на що слушно вказують В. С. Степанков, В. А. Смолій та Ю. А. Мицик, у разі їх реалізації перекреслювали всі плани царського престолу щодо приєднання «київського» спадку і ставили під сумнів концептуальну тезу про Москву, як єдине у світі істинне православне царство, точку притягання всього вселенського православного люду. Інакше кажучи, вся ретельно вибудовувана протягом століть концепція російської державності та основні, геополітичні, за сучасною термінологією, засади її зовнішньої політики опинились перед загрозою втратити наріжний камінь своєї побудови, адже реально могло виникнути ще одне, православне, слов'янське, руське «царство», яке мало б на спадщину Київської Русі прав аж ніяк не менше, ніж Москва.

Проблема дослідження не просто державницьких, а саме незалежницьких тенденцій у діяльності Б. Хмельницького почала серйозно досліджуватись вітчизняними істориками лише в останні роки. Особливий внесок у розробку цієї проблеми зробили В. А. Смолій, В. С. Степанков та Ю. А. Мицик. Са-

ме завдяки їх дослідженням була накопичена критична маса історичних свідчень та зроблені концептуальні узагальнення стосовно проведення Б. Хмельницьким політики щодо створення незалежної української держави та своєрідної легітимізації її перед тодішнім міжнародним оточенням через заснування власної української гетьманської династії Хмельницьких.

Наведемо ряд фактичних свідчень, які підтверджують вищезазначені положення. Вже у перший рік Національної революції, наприкінці травня – на початку червня 1648 р. почали поширюватись чутки про наміри гетьмана створити «вільне козацьке князівство» і проголосити себе його «князем» (монархом)¹¹⁴. Тоді ж маршалок польського сейму Б. Ліщинський з обуренням констатував, що Хмельницький «у своєму задумі хотів заснувати Руську монархію»¹¹⁵. Коронний гетьман М. Потоцький ще у листі до короля від 21 березня 1648 р. повідомляв, що повстанці «хочуть також абсолютно панувати в Україні, укладати договори з іноземцями й зарубіжними монархами і робити все, що лише забагнеться їхній волі та бажанню»¹¹⁶. Оскільки незалежницькі, державницькі тенденції у діяльності гетьмана й Війська Запорозького в цілому з кожним місяцем посилювались, то видається цілком закономірним, що єрусалимський патріарх Паїсій, який наприкінці 1648 – на початку 1649 р. перебував в Україні, надав Б. Хмельницькому у грудні 1648 р. титул «князя Русі й прирівняв його до Константина Великого»¹¹⁷.

У першій половині 1649 р., як переконливо доводять В. А. Смолій та В. С. Степанков, Б. Хмельницький формулює наріжні принципи національної державної ідеї, реалізація яких стає метою національно-визвольної боротьби українського народу. Її найважливіші принципи такі:

По-перше, у розмовах із королівськими комісарами 23 лютого 1649 р. він чітко засвідчив право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання: «виб'ю з лядської неволі народ весь руський... тепер досить достатку в землі й князівстві своїм по Львів, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте, ляхи»¹¹⁸.

По-друге, проголосив незалежність утвореної Української держави. Так, уже в квітні 1649 р. Хмельницький заявив царському послу Григорію Унковському, що писав він «до короля і до панів ради про те, що якщо вони без зради хочуть з нами мир мати, і вони б мир із нами учинили на тому, що

їм, ляхам і литві, до нас, Запорозького Війська і до Білої Русі, діла немає»¹¹⁹. У цей же час один з анонімних шляхтичів, сповіщаючи про початок наступу Хмельницького, підкреслював, що той має намір створити незалежну державу, яка б простягалась від Перемишля до московських кордонів¹²⁰. У жовтні 1652 р. польський розвідник ксьондз Станіслав Шитницький повідомляв коронного канцлера С. Корицінського, що «задум має Хмельницький абсолютно й незалежно від жодного монарха панувати»¹²¹. У квітні 1656 р., у підготовленій королем інструкції послу до Криму Я. Шомовському наголошувалось на необхідності попередити хана про небезпеку для Криму виникнення «сильного сусіда», позаяк гетьман «хоче собі самостійну державу з України вчинити»¹²². За даними анонімого автора праці кінця XVII ст. про королювання Яна Казимира, під час переговорів із трансільванським посольством у 1656 р. гетьман обіцяв князеві допомогти захопити польську корону за умови визнання його, Б. Хмельницького, незалежним «князем всієї Руської землі» зі столицею в Києві¹²³.

По-третє, сформулював положення про соборність Української держави. Під час переговорів із польськими комісарами у лютому 1649 р., як свідчив член польського посольства, львівський підкоморій В. М'ясковський, Хмельницький неодноразово наголошував на намірі «відірвати від ляхів всю Русь і Україну»¹²⁴. Шведський дипломатичний агент Й. Маєр, який улітку 1651 р. проїжджав західноукраїнськими землями, занотував у своєму щоденнику інформацію про намір Хмельницького звільнити «всю Русь» від польського панування та про те, що він через свого посланця заявив польському королю, що вся земля від Кам'янця до Львова має належати Україні¹²⁵. Вже згадуваний ксьондз Шитницький у жовтні 1652 р. також повідомив коронного канцлера про намір Хмельницького «всі ті землі мати у володінні, які починаються від Дністра, простягаються до Дніпра й далі до московських кордонів»¹²⁶.

Яскравим прикладом відданості українського уряду принципу соборності українських земель є переговори із посланими шведського короля Карла X Густава. У жовтні 1655 р., у відповідь на вимогу шведського короля очистити Львів і все Руське воєводство, Хмельницький рішуче заявив, що «став уже паном всієї Русі і нікому іншому ніяким способом її не пустить»¹²⁷. Ця лінія витримувалась і надалі: у січні 1657 р.

гетьман і старшинська рада відхилили запропонований проект договору й вирішили, за словами шведського посла Г. Веллінга, не укладати жодного трактату, поки шведи не гарантують козакам (згідно з миром з Польщею) право на всю стару Україну, або Роксоланію, де панує їх грецька віра і їх мова, аж до Вісли¹²⁸. Вже незадовго до своєї смерті, влітку 1657 р., Хмельницький заявив союзному трансільванському послу Ф. Шебеші, що «хто б не володів Польщею і хто б не панував у ній, вони (козаки. — А. Б.) хочуть затримати за собою Польщу по Віслу, і її нікому не попустять»¹²⁹.

По-четверте, Хмельницький розглядав утворену державу спадкоємицею Київської Русі, засвідчуючи у такий спосіб тяглість розвитку нації, відновлення нею процесу державотворення, перерваного експансією сусідніх держав. Уже в червні 1648 р. єпископ холмський писав про те, що Хмельницький «іменує себе князем київським і руським»¹³⁰. У квітні 1649 р. гетьман, підкреслюючи спадкоємність новоутвореної козацької держави від Київської Русі, говорив царському послу Г. Унковському, що хоче, щоб поляки «уступили б мені і Війську Запорозькому всю Білу Русь по тим кордонам, як володіли благочестиві великі князі»¹³¹. У 1650 р. під час святкового молебню в присутності назаретського митрополита Хмельницького величали «Государем Русі»¹³².

Вельми прикметним є й те, що про киево-руську спадкоємність справи Хмельницького говорили не лише українські державні діячі, а й представники білоруської православної інтелігенції. Так, в одному з панегіриків, присвячених українському гетьманові, який з'явився у Вільно у 1649 р., Хмельницького зображено «як предводителя народу руського», «протектора віри православної», «продовжувача справи великого князя київського Володимира — відновлювача величі землі руської», яка «провиною синів Володимирових... упала, а з Хмельницьких при Богдані на ноги встала...»¹³³.

Цілком закономірними з огляду на вищевикладене є й вимоги Б. Хмельницького під час укладення угоди з Москвою на початку 1654 р., щоб Олексій Михайлович підтвердив «права», «привілеї й свободи», які має Україна й Військо Запорозьке «з віків від давніх князів благочестивих і королів польських»¹³⁴. Цим самим, окрім усього іншого, гетьман засвідчував, продовжувачем якої державницької традиції він себе і свою державу вважає.

Хмельницький також наголошував на спадковості козацької України від Київської Русі і в релігійному контексті. Так, просячи царя й патріарха у листах від 15 і 26 травня 1654 р. підтвердити привілеї київського митрополита, гетьман посилався при цьому на права, надані київській митрополії ще великим київським князем Володимиром Святославичем¹³⁵.

Подібні приклади можна було б наводити і далі, але й ці дають підстави цілком однозначно стверджувати, що принципи, покладені Хмельницьким в основу національно-визвольної боротьби українського народу, об'єктивно, навіть незалежно від того, наскільки це усвідомлювали сучасники, вступали в гостру суперечність з принципами, покладеними в основу ідеї російської державності і з російською зовнішньополітичною лінією.

Ця суперечність постійно приховано посилювалась через відродження ідеї українського монархізму, носієм якої виступав гетьман. Так, уже 31 січня 1649 р. один із польських послів на переговорах з українським урядом В. М'яковський в одному зі своїх листів писав, що Хмельницький «величається князем Русі та Молдавії», та що йому «пропонують князівство Руське або державу Подільську»¹³⁶. Під час тих самих переговорів Хмельницький 22 лютого прямо заявив послам: «...правда то єсть, жем лихий і малий чоловік, але мі то Бог дав, жем єсть єдиновладцем і самодержцем руським». Наступного дня, говорячи про українські землі, гетьман назвав їх своїм князівством»¹³⁷. Члени польського посольства, вже після повернення, у своєму листі від 8 березня, повідомляли короля, що «застали Хмельницького, який так значно переіменився,.. що йому вже не про козацтво [йдеться], тільки про володаря й князя руських провінцій, як він наказав звертатись до нього, хоч і таємно»¹³⁸. Трохи пізніше, у квітні 1649 р. Хмельницький повторює думку про свій володарський статус і перед царським послом Г. Унковським: «волею Божою... мені велено над Військом Запорозьким і над Білою Руссю у війні цій начальником бути»¹³⁹.

Харизматичність особи Б. Хмельницького сприяла утвердженню у свідомості козацтва й інших верств населення погляду на гетьманську владу як таку, що дана від Бога. Так, уже на початку 1650 р. ротмістр С. Чернецький, побувавши в Україні, констатував, що «всі його як Бога шанують; у воєводствах Київському, Брацлавському, Чернігівському і Сіверському так управляє, як і в Чигирині...». У жовтні того ж року,

під час розмови з М. Потоцьким, український посол до короля чигиринський хорунжий Василь між іншим відзначив, що «цей гетьман від Бога даний і гетьманом над військом поставлений; хіба що його і сам Бог скине»¹⁴⁰. Сам же М. Потоцький був змушений констатувати: «Панує собі той Хмельницький як володар і союзний монарх»¹⁴¹. Один із польських панів у травні-червні 1652 р. писав: «Так вважала собі Русь, що той Хміль Богом даний, що то він від Бога даний для їх визволення»¹⁴². Показовим є і лист глухівського сотника С. Вейчина від 2 травня 1651 р. севському воєводі Т. Щербатову, у якому сотник дорікає воєводі, що той до «господаря нашого» пана Богдана Хмельницького не пише і в якому красномовно дає нову титулатуру гетьмана: «Божою милістю великого государя нашого пана Богдана Хмельницького, пана гетьмана і його Війська Запорозького»¹⁴³. Київський митрополит С. Косів у листі до царя влітку 1654 р. також цілком однозначно говорить про Хмельницького як про «їх країни начальника і володаря»¹⁴⁴.

Сам Хмельницький також досить чітко висловлювався щодо свого володарського статусу. Так, 10 жовтня 1655 р. під час переговорів із посольством львівського магістрату, Хмельницький підкреслив, що «вже став володарем всієї Руської землі і її нікому у жодному разі не уступить»¹⁴⁵. Розуміли сутність нового статусу гетьмана і в сусідніх державах. Як цілком слушно зазначає В. С. Степанков, польський посол М. Станіславський мав усі підстави застерігати трансільванського князя Д'єрдя Ракоці II у марності його сподівань поставити гетьмана у залежність від себе: «Чи зможе Хмельницький, який щасливо зміцнювався протягом дев'яти років і став володарем русинських країв, повернутися до природного стану і з володаря, з монарха, на заклик якого виступає 100-тисячне військо, перетворитися у слугу і підданого вашої князівської милості?»¹⁴⁶

В останні роки урядування Хмельницького тенденція до становлення в Україні монархічної форми правління, як зазначають В. А. Смолій та В. С. Степанков, лише посилилась. Так, гетьманський посол до царя П. Тетеря у серпні 1657 р. свідчив, що Богдан «ради не збирав, а володів усім один, що розкаже, те всім військом і роблять»¹⁴⁷. Титулатура гетьмана весь час його правління еволюціонує також у цілком певному напрямку. Так, у листі до валаського воєводи К. Щербана від 28 чер-

вня 1657 р. вона виглядала вже зовсім по-монаршому: «Божою милістю гетьман Військ Запорозьких»¹⁴⁸.

Отже, можемо стверджувати, що війна за реальний контроль над Україною, яка розгорілася по смерті Б. Хмельницького, була для московської верхівки боротьбою за повернення частини свого законного, як вважали в Москві, історичного давньокиївського спадку, своєрідною реалізацією месіанського бачення ролі Росії в слов'янському, православному світі та спробою позбутися потенційного конкурента на цю спадщину шляхом його поглинення і позбавлення таким чином статусу суб'єкта міжнародних відносин.

Головний наш висновок полягає у тому, що бачення Москвою свого місця й ролі як у Східній Європі, так і в слов'янському православному світі в цілому було концептуально незіставним із ключовими принципами української національної державної ідеї, у боротьбі за які Україна у XVII ст. «показала взірць відчайдушної боротьби за національну незалежність та особисту свободу людини»¹⁴⁹. «Полюбовно» узгодити напрацьовані у попередні десятиліття й століття традиції та концепції, які стали частинами світобачення двох народів, але у той же час не могли співіснувати в одному політичному просторі, було неможливо. Тому криваві події Руїни, крім усього іншого, були для українців жорстоким тестом на здатність не лише реалізувати власні державні концепції, спрямовані у майбутнє, а й на можливість відстоювати право на власне минуле.

¹ Черепнин Л. В. Русские феодальные архивы XIV—XV века. — М., 1951. — Ч. 2. — С. 116.

² Ловменський Х. Русско-литовские отношения в XIV—XV вв. // Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе. — М., 1972. — С. 270.

³ Зимин А. А. Витязь на распутье. Феодальная война в России XV в. — М., 1991. — С. 97.

⁴ Мец Н. Д. Монеты великого княжества Московского (1425—1462) // Нумизматический сборник. — М., 1974. — Вып. 3. — С. 60—63.

⁵ Потин В. М. Венгерский золотой Ивана III // Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе. — М., 1972. — С. 283.

⁶ Сеницына Н. В. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV—XVI вв.). — М., 1998. — С. 81, 85.

⁷ Псковские летописи. — М.-Л., 1955. — Т. 2. — С. 284.

⁸ Никаноровская летопись // ПСРЛ. — М.-Л., 1962. — Т. 27. — С. 130.

⁹ Алексеев Ю. Г. Государь всея Руси. — Новосибирск, 1991. — С. 75, 83.

- ¹⁰ Лакіер А. История титула Государей России // Журнал Министерства Народного Просвещения. — СПб., 1847. — Ч. LVI. — С. 105—106.
- ¹¹ Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. — 1993. — № 3. — С. 78.
- ¹² Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI в. — М., 1963. — С. 99.
- ¹³ Дьяконов М. Власть московских государей. Очерки из истории политических идей Древней Руси до конца XVI века. — СПб., 18. — С. 99, 101, 103.
- ¹³ Дмитриева Р. П. Сказание о князях Владимирских. — М. -Л, 1955. — С. 82.
- ¹⁴ Там само. — С. 85, 165.
- ¹⁵ Там само. — С. 86.
- ¹⁶ Там само. — С. 109.
- ¹⁷ Там само. — С. 123, 124, 130.
- ¹⁸ Там само. — С. 132.
- ¹⁹ Альшиц Д. Н. Вказ. праця. — С. 87.
- ²⁰ Там само. — С. 88—89.
- ²¹ Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. — Ленинград, 1979. — С. 122—123.
- ²² Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. — М., 1995. — Вып. II. — Кн. 1. — С. 391—392.
- ²³ Костомаров Н. И. Епифаний Славинецкий, Симеон Полоцкий и их преемники // Исторические произведения. Автобиография. — К., 1989. — С. 314.
- ²⁴ Дьяконов М. Вказ. праця. — С. 54.
- ²⁵ Там само. — С. 64.
- ²⁶ Казакова Н. А. Западная Европа в русской письменности XV—XVI веков. Из истории международных культурных связей России. — Ленинград, 1980. — С. 124; Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII—XVII вв. — М., 1973. — С. 152—153, 156, 158.
- ²⁷ Греков И. Б. Вказ. праця. — С. 206—208; Попов А. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латынян. — М., 1875. — С. 394—395.
- ²⁸ Греков И. Б. Вказ. праця. — С. 231.
- ²⁹ Приселков М. Д. История русского летописания XI—XV вв. — Ленинград, 1940. — С. 173—176.
- ³⁰ Греков И. Б. Вказ. праця. — С. 182.
- ³¹ Немчинов І. Г. Міф та ідеологія як головний механізм «русской идеи» // Нова політика. — 1995. — Листопад-грудень. — С. 60—61.
- ³² Тихонюк И. А. «Изложение пасхалии» московского митрополита Зосимы // Исследования по источниковедению истории СССР XIII—XVIII вв. — М., 1986. — С. 45—61.
- ³³ Памятники литературы Древней Руси. Середина XVI в. — М., 1985. — С. 198—233.
- ³⁴ Сеницына Н. В. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV—XVI вв.). — М., 1998. — С. 187.
- ³⁵ Там само. — С. 59.
- ³⁶ Послание монаха псковского Елизарова монастыря Филофея дьяку М. Г. Мисюрю Мунехину с опровержением астрологических предсказаний Николая

- Булева и с изложением концепции «Третьего Рима» // Синицына Н. В. Вказ. праця. — Приложение № 1. — С. 342.
- ³⁷ Дьяконов М. Вказ. праця. — С. 86—87.
- ³⁸ Там само. — С. 69.
- ³⁹ Чаев Н. С. «Москва — Третий Рим в политической практике московского правительства XVII в. // Исторические записки. — М., 1945. — Т. 17. — С. 19.
- ⁴⁰ Собрание Государственных Грамот и Договоров, хранящихся в Государственной Коллегии Иностранных дел. — М., 1819. — Ч. 2. — С. 97.
- ⁴¹ Джеймс М. Геополитические импликации этнополитики // Політична думка. — 1995. — № 1. — С. 92.
- ⁴² Пресняков А. Е. Российские самодержцы. — М., 1990. — С. 56
- ⁴³ Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. — К., 1998. — С. 172.
- ⁴⁴ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским. — СПб., 1882. — Т. 1. — С. 50.
- ⁴⁵ Базилевич К. В. Внешняя политика Русского централизованного государства. Вторая половина XV века. — М., 1952. — С. 293—294.
- ⁴⁶ Сб. РИО. — СПб., 1882. — Т. 35. — С. 61—66.
- ⁴⁷ Там само. — С. 81.
- ⁴⁸ Русина О. В. Вказ. праця. — С. 154.
- ⁴⁹ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским. — Т. 1. — С. 1 25.
- ⁵⁰ Базилевич К. В. Вказ. праця. — С. 442.
- ⁵¹ Сб. РИО. — СПб., 1884. — Т. 41. — С. 288.
- ⁵² Там само. — С. 302—304.
- ⁵³ Кром М. М. Меж Русью и Литвою. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV — первой трети XVI в. — М., 1995. — С. 97.
- ⁵⁴ Сб. РИО. — Т. 35. — С. 294—295; Т. 41. — С. 318.
- ⁵⁵ Базилевич К. В. Вказ. праця. — С. 468—469.
- ⁵⁶ Сб. РИО. — Т. 35. — С. 380.
- ⁵⁷ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским. — Т. 1. — С. 354.
- ⁵⁸ Сб. РИО. — Т. 41. — С. 457.
- ⁵⁹ Базилевич К. В. Вказ. праця. — С. 527.
- ⁶⁰ Сб. РИО. — СПб., 1887. — Т. 59. — С. 427.
- ⁶¹ Мішко Д. І. Українсько-російські зв'язки в XIV—XVI ст. — К., 1959. — С. 111—112.
- ⁶² Там само. — С. 112—113.
- ⁶³ Там само. — С. 116, 118, 120.
- ⁶⁴ Сб. РИО. — Т. 59. — С. 583—584, 613.
- ⁶⁵ Форстен Г. В. Балтийский вопрос в XVI и XVII столетиях (1544—1648). — СПб., 1893. — Т. 1. — С. 331.
- ⁶⁶ Греков И. Б. Вказ. праця. — С. 350.
- ⁶⁷ Мішко Д. І. Вказ. праця. — С. 122—128.
- ⁶⁸ Флоря Б. Н. К истории развития легенды о дарах Мономаха // Славяне и их соседи. — М., 1998. — Вып. 8. — С. 144—145.
- ⁶⁹ Флоря Б. Н. Русско-польские отношения и балтийский вопрос в конце XVI — начале XVII в. — М., 1973. — С. 19.

- ⁷⁰ Там само. — С. 87—88.
- ⁷¹ Там само. — С. 200.
- ⁷² Російський державний архів давніх актів. — Ф. 96. — Оп. 1. — 1632 р. — Од. зб. 6. — Арк. 136—175.
- ⁷³ Пресняков А. Е. Вказ. праця. — С. 114.
- ⁷⁴ Ключевский В. О. А. Л. Ордин-Нащокин // Исторические портреты. — М., 1990. — С. 128—129.
- ⁷⁵ Матвеев П. Артамон Сергеевич Матвеев в Приказе Малой России и его отношение к делам и людям этого края // Русская мысль. — М., 1901. — Кн. VIII. — С. 21.
- ⁷⁶ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. : (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993. — С. 27.
- ⁷⁷ Там само. — С. 28.
- ⁷⁸ Там само. — С. 44—46.
- ⁷⁹ Там само. — С. 47.
- ⁸⁰ Там само. — С. 113, 118.
- ⁸¹ Halecki O. Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569. — Kraków, 1915. — S. 44.
- ⁸² Яковенко Н. М. Вказ. праця. — С. 270—271.
- ⁸³ Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи відродження в українській філософії XV— початку XVII століття. — К., 2000. — С. 345.
- ⁸⁴ Там само.
- ⁸⁵ Архив ЮЗР. — Ч. 1. — Т. 8. — С. 57 — 58.
- ⁸⁶ Там само. — К., 1887. — Ч. 1. — Т. 7. — С. 233.
- ⁸⁷ РИБ. — 1903. — Т. 19. — С. 1000.
- ⁸⁸ Литвинов В. Вказ. праця. — С. 337—338, 375.
- ⁸⁹ Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV — середина XVII ст. — К., 2000. — С. 71—73, 75, 87.
- ⁹⁰ Джерела до історії України-Руси. — Л., 1908. — Т. 8. — С. 119—120.
- ⁹¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — К., 1995. — Т. 7. — С. 328.
- ⁹² Volumina Legum. Prawa, konstytucyc u przywileie Krolewstwa Polskiedo, Wielkiego Xiestwa Litewskiego u wszystkich prowincyi nalezacych na walnych seymiech koronnych. — Petersburg, 1859. — Т. III. — S. 122.
- ⁹³ Джерела до історії України-Руси. — Т. 8. — С. 174.
- ⁹⁴ Архив ЮЗР. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 284—322.
- ⁹⁵ Жерела до історії України-Руси. — Т. 8. — С. 285.
- ⁹⁶ Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 1998. — С. 223—228.
- ⁹⁷ Величко С. Літопис. — К., 1991. — Т. 1. — С. 294.
- ⁹⁸ Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648—1657 рр.) // УІЖ. — 1995. — №4. — С. 16.
- ⁹⁹ Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. — К., 1997. — С. 79, 90—91.
- ¹⁰⁰ Яковенко Н. Розяттий світ: культура України-Руси в переддень Хмельниччини // Сучасність. — 1994. — № 10. — С. 66; Литвинов В. Вказ. праця. — С. 338, 356.

- ¹⁰¹ Паславський І. В. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI — першій третині XVII ст. — К., 1984. — С. 116—117.
- ¹⁰² Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.). — К., 1999. — С. 61.
- ¹⁰³ Wereszczynski J. Droga rewpa // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. — К., 1911. — Вып. 1. — С. 14—20; Сас П. М. Економічні засади проекту Задніпровського князівства Йосипа Верещинського // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. — Київ; Черкаси, 1994. — Вип. 3. — С. 75—78; Сас П. М. Проект Задніпрянської козацької держави Йосипа Верещинського: політико-правовий аспект // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. — Черкаси, 1992. — Вип. 2. — С. 59—61.
- ¹⁰⁴ Литвинов В. Вказ. праця. — С. 199.
- ¹⁰⁵ Там само. — С. 21, 193, 230, 334, 337.
- ¹⁰⁶ Українські гуманісти епохи Відродження: (Антологія). У 2 т. / Упоряд. В. Литвинов. — К., 1995. — Т. 2. — С. 203.
- ¹⁰⁷ Там само. — С. 251, 258.
- ¹⁰⁸ Памятники полемической литературы в Западной Руси // РИБ. — СПб., 1878. — Т. 4. — Кн. 1. — С. 144.
- ¹⁰⁹ Українська поезія XVII ст.: (Антологія). — К., 1988. — С. 161.
- ¹¹⁰ Литвинов В. Вказ. праця. — С. 62.
- ¹¹¹ Сас П. М. Вказ. праця. — С. 97.
- ¹¹² Литвинов В. Вказ. праця. — С. 20, 290, 291, 301, 302, 304.
- ¹¹³ Бібліотека музею Чорторійських. — Відділ рукописів. — Од. зб. 142. — Арк. 169.
- ¹¹⁴ Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990. — С. 225.
- ¹¹⁵ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: У 3 т. (Далі — ВУР.) — М., 1954. — Т. 2. — С. 15.
- ¹¹⁶ Мицик Ю. Політичні концепції Богдана Хмельницького: деякі аспекти реалізації // Доба Богдана Хмельницького. — К., 1995. — С. 29.
- ¹¹⁷ ВУР. — Т. 2. — С. 118.
- ¹¹⁸ Там само. — С. 154.
- ¹¹⁹ Смолій В. Національно-визвольна війна в контексті українського державотворення // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. — К., 1998. — С. 14.
- ¹²⁰ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. — С. 171.
- ¹²¹ Смолій В. Національно-визвольна війна в контексті українського державотворення. — С. 14.
- ¹²² Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. — С. 124.
- ¹²³ ВУР. — Т. 2. — С. 117.
- ¹²⁴ Архив ЮЗР. — К., 1908. — Ч. 3. — Т. 6. — С. 19.
- ¹²⁵ Степанков В. Українська національна революція XVII ст. : причини, типологія, хронологічні межі (дискусійні нотатки) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. — С. 37.
- ¹²⁶ Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. — К., 1954. — С. 505.

- ¹²⁷ Владимирский-Буданов М. О взаимоотношениях Богдана Хмельницкого с Швецией в 1655—1657 гг. // *Доба Богдана Хмельницького*. — С. 258.
- ¹²⁸ Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепт України в Західній Європі XI—XVIII ст. — К., 1998. — С. 270.
- ¹²⁹ *Документы об освободительной войне украинского народа*. — К., 1965. — С. 44.
- ¹³⁰ ВУР. — Т. 2. — С. 154.
- ¹³¹ Там само. — 187.
- ¹³² Горобець В. М. Білорусь козацька: Полковник Іван Нечай та українські змагання за Південно-Східну Білорусь (1655—1659). — К., 1998. — С. 15.
- ¹³³ *Документы Богдана Хмельницкого (1648—1657)* / Упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. (Далі — ДБХ.) — К., 1961. — С. 326, 332.
- ¹³⁴ Там само. — С. 349, 353.
- ¹³⁵ Мицик Ю. Політичні концепції Богдана Хмельницького: деякі аспекти реалізації. — С. 29—30.
- ¹³⁶ ВУР. — Т. 2. — С. 117—118.
- ¹³⁷ Мыцык Ю. А. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648—1654 годов. — Днепропетровск, 1988. — С. 33.
- ¹³⁸ ВУР. — Т. 2. — С. 154.
- ¹³⁹ Смолій В. Національно-визвольна війна в контексті українського державотворення. — С. 16.
- ¹⁴⁰ Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького. — С. 23.
- ¹⁴¹ Там само. — С. 26.
- ¹⁴² ВУР. — Т. 3. — С. 25—26.
- ¹⁴³ Карпов Г. Критический обзор разработки главных русских источников, до истории Малороссии относящихся, за время: 8 января 1654 — 30 мая 1672 года. — М., 1870. — С. 86—87.
- ¹⁴⁴ Джерела до історії України-Руси. — Львів, 1913. — Т. 6. — С. 138.
- ¹⁴⁵ Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького. — С. 27.
- ¹⁴⁶ АЮЗР. — СПб., 1879. — Т. 11. — С. 764.
- ¹⁴⁷ ДБХ. — С. 592.
- ¹⁴⁸ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. — С. 68.

Валерій Солдатенко

Надзвичайне повноважне посольство УНР до РСФРР навесні 1918 р.

Народився 13 квітня 1946 р. в м. Селидовому на Донеччині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1970). Працював на викладацькій роботі, старшим науковим співробітником Інституту історії партії, завідуючим відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Доктор історичних наук, професор. Опублікував понад 300 наукових праць, з них 8 монографій з проблем суспільно-політичного, національно-визвольного руху в Україні перших десятиліть ХХ ст., генеалогії української ідеї, національного державотворення. Лауреат премії ім. М. Костомарова НАН України за монографію «Українська революція. Концепція та історіографія».

Дипломатичний епізод, пов'язаний зі спорядженням державними установами радянської України спеціальної місії до Москви у березні—квітні 1918 року, автори підручників і монографій з історії міжнародних відносин обходять. Марно шукати його і в дослідженнях з історії України. Згадують про нього хіба що в окремих працях, присвячених життєвому шляху М. Скрипника¹. Та й у такому разі йдеться більше про публічну суперечку між М. Скрипником і Й. Сталіним, у якій останній виявив великодержавні нахили й цинічно висловився на адресу українського радянського керівництва.

Однак мотивація здійснення місії, її зміст були явно ширшими, змістовнішими і потребують відтворення на основі не такого вже й широкого кола джерел, на які може розраховувати сьгодні дослідник.

Січнева (1918 року) перемога радянських військ над силами Центральної Ради не означала завершення боротьби. Ледь встиг Народний Секретаріат перебазуватись до зайнятого червоними

військами Києва і розгорнути свою діяльність, як розпочався наступ німецьких та австро-угорських військ, що здійснювався згідно з договором Центральної Ради з центральними державами. За ліквідацію більшовицької влади Рада пообіцяла поставити до країн Четверного союзу величезну кількість продовольства і сировини: лише одного хліба — 60 млн пудів.

Більшовики закликали маси стати на оборону батьківщини, зайнялись формуванням збройних загонів, очолили їхню боротьбу з іноземними окупантами. За таких обставин навантаження на кожного народного секретаря помітно зросло. Проте найголовнішим завданням кожного члена уряду була мобілізація народних зусиль на боротьбу з УНР та німецько-австрійськими військами. Цьому підпорядковувалася робота кожного народного секретаря. Склад уряду за таких обставин змінювався, змінювалися і конкретні доручення.

Певний час в Народному Секретаріаті України офіційного голови не було. Здебільшого його функції виконувала народний секретар внутрішніх справ Є. Бош. Та після евакуації уряду з Києва до Полтави між його членами виникли суперечності з приводу тактики оборони радянської республіки. Ті, хто дотримувався лівих поглядів (до них належала і Є. Бош), разом з «лівими комуністами» (серед них — Г. П'ятаков, який залишив пост комісара (керуючого) Держбанком РСФРР і прибув в Україну для організації боротьби із загарбниками), вважали у час тяжких випробувань необхідним особисто брати участь у бойових діях. Після чергового засідання уряду 2 березня 1918 року вони відправились на фронт, на дільницю Гребінка—Ромодан.

Довелося ще раз переглянути функції народних секретарів, скоригувати структуру уряду. За таких обставин 4 березня 1918 року ЦВК Рад України призначає М. Скрипника Головою Народного Секретаріату та народним секретарем закордонних справ² (до цього він був секретарем торгівлі й промисловості).

Від ясної, чіткої уяви новообраного голови уряду про ситуацію, у якій знаходилась тогочасна Україна, від глибини усвідомлення її статусу у стосунках як з іншими національно-державними утвореннями колишньої імперії, так і зі своїми західними сусідами, багато в чому залежала політика, лінія поведінки Народного Секретаріату.

У день свого призначення на вищу урядову посаду М. Скрипник направив нарком у справах національностей РСФРР Й. Сталіну телеграму про становище в Україні. На той час голові радянського уряду України ще не було відомо про підписання Радянською Росією Брестського миру. Як інтернаціоналіст, Микола Олексійович висловлювався за підписання такої угоди заради збереження завоювань революції.

«Ваша телеграма, — писав М. Скрипник, — змушує припускати, що у зв'язку з пунктом четвертим мирного договору Раднарком змушений розглядати Україну як таку, що перебуває поза Федерацією і лише в дружній угоді. Чи так це? Якщо так, скажіть певно, якщо не так, то як саме дивиться Раднарком. Це дуже важливо знати, тому що цим визначається досить багато чого, бо, як Вам відомо, ми досі продовжуємо стояти на ґрунті федерації, якщо необхідність рятування революції не змусить стати на іншу позицію Вас. І моя особиста думка: зараз треба відстояти базу для соціалістичної революції хоч би лише на відомій території, якщо це лише можливо. Тому, на мою думку, слід керуватися не стільки міркуваннями зв'язку або нейтралітету щодо України, а, насамперед, інтересами дальшого розвитку соціальної революції. Повторяю, це моя особиста думка і мені самому, як працюючому тут, боляче передчувати можливість вашого формального нейтралітету, але нехай визначає не це, а інтереси загальносоціалістичної боротьби»³.

М. Скрипник, інші більшовики, що входили до ЦВК Рад України, Народного Секретаріату, спрямовуючи боротьбу мас проти австро-німецької окупації, водночас провели роботу по підготовці II Всеукраїнського з'їзду Рад (17–19 березня 1918 року), на який винесли найгостріші питання тогочасного становища республіки.

Голова уряду виступив на з'їзді з привітанням, промовами про поточний та політичний момент.

Хоч більшовики й не мали переваги на з'їзді (вони становили другу за чисельністю фракцію: на початок з'їзду лівих есерів було 414, а більшовиків — 401), спираючись на ліві елементи з інших партій (крім лівих есерів — лівих українських соціал-демократів, максималістів), вони домоглися проведення своєї лінії, своїх рішень.

Більшість делегатів Всеукраїнського з'їзду після впертої боротьби підтримали курс VII з'їзду РКП(б) на мирний пере-

починок і згодились з Брестським миром. Зважаючи на умови останнього, які розривали зв'язок України з Росією, з'їзд оголосив Україну незалежною радянською республікою і заявив, що, по суті, стосунки між братніми республіками залишаються попередніми.

Для інформації про рішення з'їзду, а також для досягнення домовленості про форму взаємостосунків між РСФРР і Радянською Україною у зв'язку з підписанням Брестського миру і австро-німецькою окупацією України 26 березня 1918 року було ухвалено направити до Москви Надзвичайне повноважне посольство ЦВК Рад України і Народного Секретаріату⁴. У спеціальному мандаті значилося:

«Іменем Української робітничо-селянської Республіки.

Робітничо-Селянський уряд України — Центральний Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів та Народний Секретаріат Української Народної Республіки уповноважує Надзвичайне Повноважне Посольство декларувати самостійність Української Соціалістичної Федеративної Республіки перед Урядом Російської Соціалістичної Федеративної Республіки і вести переговори з Радою Народних Комісарів відносно заключення договору між обома Соціалістичними Федераціями — Російською та Українською.

Надзвичайне повноважне посольство складається з Голови Народного Секретаріату, Народного Секретаря Закордонних Справ Миколи Олексійовича Скрипника, народного Секретаря Внутрішніх Справ Юрія Михайловича Коцюбинського та Народного Секретаря Освіти і Міжнародних Справ Миколи Явтуховича Врублевського. Вищезазначені члени Надзвичайного Повноважного Посольства мають право від імені Робітничо-Селянського Уряду України складати заяви та підписувати договори, обов'язкові для держави Української»⁵.

Слова в мандаті звучать досить гучно, навіть урочисто. Та в житті все було не лише значно прозаїчніше, а й безпорадніше.

Чимало зусиль коштувало, зокрема, документально оформити той же мандат. В умовах поспішної евакуації неможливо було відразу знайти голову ВУЦВК В. Затонського, потім печатку вищого органу державної влади УСРР, з приводу чого М. Скрипник і Г. Лапчинський (тоді тимчасово виконував обов'язки головного писаря Народного Секретаріату) затіяли

безрезультатне листування⁶. Комендант Таганрога, де врешті опинилося вище керівництво Радянської України, не мав можливості знайти для повноважного посольства потяга і певний час погоджував з Народним Комісаром з боротьби з контрреволюцією на Півдні Росії В. Антоновим-Овсієнком питання про те, щоб причепити вагон з високими урядовцями до товарного поїзда та негласно оглянути їхній багаж, зірвав екстрений від'їзд до Москви⁷. Не мали практичного наслідку і звертання М. Скрипника, його товаришів до різних відомств у Москві з проханнями прискорити їхній проїзд територією РСФРР. Годинами посольство УСРР чекало на станціях оказії і врешті згоджувалось їхати, коли вагон таки чіпляли до товарних ешелонів⁸.

Звичайно, все це не додавало ентузіазму, певною мірою драгувало, однак не кидало високих посланців у відчай. Прибувши до Москви, М. Скрипник відразу ж підготував статтю «Новий стан революції на Україні», у якій зробив спробу дати більш повну і точну інформацію про події в республіці, які часто висвітлювались невірно російською пресою. У статті йшлося про розстановку сил, настрої мас, ставлення до Брестського миру, взаємини з лівими есерами, про перспективи революційної боротьби. Спеціально виділявся розділ «Мета приїзду до Москви», у якому говорилося: «Нас послав Центральний Виконавчий Комітет українських Рад і Народний Секретаріат, щоб офіційно заявити перед Радою Народних Комісарів і Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом про проголошення другим Всеукраїнським з'їздом Рад незалежності України.

Далі, ми приїхали як посольство від незалежної держави, щоб заявити, що наше ставлення до Російської Федерації буде цілком приятельським.

Ми добре розуміємо, що в цей момент Радянська влада Росії не може нам прийти на допомогу, але сподіваємося на власні сили, що зростають з кожним днем, бо маси все більше розуміють, що їхній «порятунок — в закріпленні й посиленні на Україні Радянської влади»⁹.

1 квітня 1918 року Микола Олексійович виступив на засіданні ВЦВК РСФРР. Розповівши про тяжке становище в республіці, опір мас окупантам та їхнім спільникам, глава Надзвичайного Посольства зупинився на рішеннях II Всеукраїнського з'їзду Рад: «Весь український з'їзд визнав, що нав'язаний

Австро-Німеччиною Російській Федерації мирний договір формально розривав ті федеративні узи, які досі зв'язували Російську Федерацію з Україною. Ми, товариші, завжди були прихильниками об'єднання всіх трудящих мас, всього робітничого класу, всього найбільшнього класу в єдину силу, що бореться проти єдиного ворога — світового капіталу, і ми завжди боролися проти того, щоб які-небудь шовіністичні спонуки відокремлювали Україну від усєї Радянської Федерації, але зараз цілі боротьби, що однаково стоять перед нами і перед вами, змушують нас визнати, що цей нав'язаний Німеччиною (Російській) Федерації мирний договір формально підриває федеративні узи і український революційний народ стає самостійною Радянською республікою. Звичайно, по суті, об'єднання обох республік залишається попереднім. Ми впевнені, з'їзд цей заявить гучногосло у своїй резолюції, ми впевнені, що в подальшій боротьбі трудящих мас федеративний зв'язок буде відновлений і всі радянські республіки об'єднуються в єдину світову соціалістичну республіку»¹⁰.

З квітня на засіданні Раднаркому члени Надзвичайного Посольства виголосили декларацію про вимушений умовами Брестського миру розрив федеративних зв'язків з Радянською Росією і проголошення України самостійною республікою. У декларації говорилося, що український народ не скориться окупації і продовжуватиме боротьбу проти австро-німецьких загарбників і внутрішньої контрреволюції, за відновлення влади Рад на Україні і братніх зв'язків з Радянською Росією. Раднарком РСФРР взяв декларацію до відома і в спеціальній резолюції (автор Г. Чичерін) висловив «своє захоплене співчуття героїчній боротьбі трудящих і експлуатованих мас України, які в даний час є одним з передових загонів всесвітньої соціальної революції»¹¹.

Добре відомо, що міжнародні відносини, дипломатична практика завжди мали і мають не лише парадний, показний бік. За офіційним фасадом часто ховаються й чималі суперечності, проблеми, які часом набирають досить гострих форм, вимагають чималих зусиль для погодження, супроводжуються ускладненням особистісних стосунків тощо. Не обійшлося без прикростей і цього разу.

Паралельно з гучними деклараціями виявлялися конфліктні, у чомусь навіть скандальні тенденції у відносинах між поса-

довими особами УСРР і РСФРР. Справа полягала в тому, що, евакуюючись з України, Народний Секретаріат вивозив певний обсяг цінностей, і ще до прибуття Надзвичайного Посольства до Москви — уповноважені урядом особи почали здавати цінні папери, готівку, коштовні речі до Державного банку Росії, інших установ столиці РСФРР. Однак першого ж дня перебування в Москві М. Скрипник, його колеги зрозуміли, що практичного доступу до надбань України вони надалі не матимуть. Виникали проблеми і щодо долі банківських кредитних білетів, випущених свого часу Центральною Радою. Адже підписаний РСФРР Брестський мир можна було витлумачити і таким чином, що використання згаданих цінних паперів у фінансових операціях РСФРР сприймалось би як опосередкована недружня акція щодо України, тобто як порушення взятих на себе Росією зобов'язань.

Тому вже 1 квітня 1918 року М. Скрипник власноручно написав три офіційних документа про необхідність припинення здачі цінностей, привезених з Катеринослава, і повернення їх, як і тих, що вже були прийняті Московською конторою Держбанку, до Таганрога, в розпорядження Народного Секретаріату України¹². Тоді ж було покладено початок інтенсивному листуванню записками з Й. Сталіним, Г. Чичеріним, Л. Караханом (член колегії закордонних справ РСФРР), однак московські урядові чиновники під різними приводами не хотіли приймати представників України, зволікали з вирішенням питань, які порушувала українська сторона¹³.

Аргументи, які висували російські службовці, буцімто катеринославські цінності зараховуються як відшкодування виділених раніше Радянській Україні кредитів, М. Скрипник, його колеги вважали безпідставними. Тому відповідальним особам, що супроводжували цінності з України, було віддано розпорядження припинити їх здачу в банки Москви і під охороною повернути до Таганрога¹⁴. А у відповідному зверненні до РНК, поряд з неодмінними для такого роду документів дипломатичними атрибутами (завіряннями в повазі, приязні і т. ін.), містилися досить різкі сентенції про незмінність позицій щодо повернення зданих цінностей і про те, що дане прохання не означає «нашого примирення з неприпустимим затягуванням загального повернення Народному Секретаріату всіх евакуйованих цінностей»¹⁵.

Тоді ж було підготовлено доручення на ім'я члена посольства народного секретаря М. Врублевського «одержати від уряду Російської Федерації цінності, евакуйовані з України, повністю або частково»¹⁶.

Останній з виявлених документів щодо порушеного питання датований 6 квітня 1918 року. Це ще одне звернення до уряду Російської Федерації за підписом Голови Народного Секретаріату Української Радянської Республіки і ряду народних секретарів. У ньому сконцентровано сутність колізії, що набрала на той час досить непривабливого вигляду: «Через наступ німецьких військ, цінності, які знаходяться у розпорядженні Народного Секретаріату Української Радянської Республіки були евакуйовані в різні відділення Державного банку (в Москву, Самару, Саратов, а також у Нижній Новгород і Воронеж). Цінності ці були евакуйовані з Києва, Полтави, Катеринослава, Харкова та інших міст України. В числі цінностей знаходяться: кредитні білети, випущені Центральною Радою, казначейські зобов'язання, місцеві торгово-промислові зобов'язання і векселя, кредитні білети і т. д. Здані вони були в Державний банк під самими різними формами: як такі, що перебувають в розпорядженні Народного Секретаріату чи Центр. Вик. Ком., чи окремих рад України, чи навіть просто як евакуйовані з відділень Держ. банку на Україні.

Через наступні переговори Ради Народних Комісарів з Центральною Радою ці цінності, що є надбанням трудящих мас України і тимчасово знаходяться на збереженні в Держ. Банку Російської Федерації, можуть стати предметом зазіхань контрреволюційної Ради; тоді як вони потрібні для справи боротьби українських трудящих мас. Зокрема, т. зв. карбованці можуть бути анульовані Центральною Радою: втратити свою цінність.

Через те просимо Раду Народних Комісарів Російської Федерації зробити загальне розпорядження про негайну видачу Народному Секретаріату Радянської Української Республіки цінностей, евакуйованих з України в Росію»¹⁷.

Із ситуацією, яка склалася, переплелася подія, яка, з одного боку, висвітлила справжнє ставлення тодішнього наркома у справах національностей, а згодом вищого керівника партії і держави Й. Сталіна до України, її суверенності, її повноважних представників, а з другого, чимало визначила у його май-

бутніх особистих стосунках з одним із найталановитіших діячів України тих років — М. Скрипником.

4 квітня 1918 року Голова ЦВК Рад України В. Затонський мав розмову по прямому проводу з Й. Сталіним¹⁸. Пізніше він намагався доводити, що розмова носила приватний характер і мала на меті просто передати М. Скрипнику, з яким, начебто, не було можливості зв'язатись, найновітнішу інформацію про події в районі Ростова—Таганрога, настрої партійних, радянських, військових працівників, наміри активізувати спільну боротьбу щодо відсічі австро-німецьким окупантам, плани вдатись з цією метою до низки організаційно-технічних і воєнних заходів¹⁹.

Не виключено, що В. Затонський свідомо використав такий «дипломатичний хід» для зондажу однієї з найвпливовіших посадових осіб в РСФРР (якій у питаннях політики в національних регіонах беззастережно довіряв В. Ленін) щодо обраної лінії поведінки, уже здійснюваних, хоч і не санкціонованих кроків. Хотів того В. Затонський чи ні, однак він спровокував Й. Сталіна, стурбованого можливим втягуванням Дону — однієї з областей РСФРР — у боротьбу проти німців — як можливого приводу для зриву Брестського миру, на рішучий, категоричний осуд дій українського радянського керівництва. З притаманною йому прямолінійністю Й. Сталін грубо обірвав Голову ВУЦВК і роздратовано заявив: «Ми тут усі гадаємо, що ЦВК Ук. повинен, морально зобов'язаний залишити Таганрог і Ростов. Досить грати в уряд і республіку, здається вистачить, час кинути гру. Прохаю передати копію цієї записки Надзвичайному Комітету (так в тексті, можливо — посольству. — В. С.), Донському Ревкому і ЦВК Ук. Нарком Сталін»²⁰.

Звичайно, така, можливо, за великим рахунком, у чомусь і зрозуміла реакція, висловлена у зовсім недопустимій для діяча високого державного масштабу формі, викликала природне обурення представників Української Соціалістичної Радянської Республіки. Надзвичайне Посольство терміново підготувало заяву урядові Російської Радянської Федерації. Його підписали Голова Народного Секретаріату М. Скрипник, інші народні секретарі. «Ми повинні заявити найрішучіший протест проти виступу наркома Сталіна, — говорилося у документі. — Ми повинні заявити, що ЦВК Рад України і Народний Секретаріат мають джерелами своїх дій не те чи інше ставлення того

чи іншого наркома Російської Федерації, але волю трудящих мас України, яка виразилась у постанові II-го Всеукраїнського з'їзду Рад. Заяви, подібні зробленій наркомом Сталіним, спрямовані до зриву Радянської влади на Україні і не допустимі з боку представника сусідньої Республіки. Трудящі маси України ведуть свою боротьбу зі своєю буржуазною контрреволюцією незалежно від того чи іншого рішення Раднаркому Російської Федерації і зривається радянська влада на Україні зараз багнетами німецьких військ. І якщо хто-небудь наслідують назвати боротьбу української трудящої маси «грою», «яку» час припинити, то самі маси України, що ведуть боротьбу, думають інакше, і ті делегації, які звертаються до нас навіть із зайнятих германцями місцевостей України, підтверджують це, як і та боротьба, яка тепер ведеться нашими військами. Дружнє ставлення, до якого зобов'язався Рад. Нар. Комісарів Російської Федерації щодо Української Республіки вимагають недопущення заяв, які спрямовані до зриву Радянської влади на Україні і прямо сприяють ворогам українських трудящих мас»²¹.

Далі Повноважне Представництво України спробувало довести, що його діяльність ніякою мірою не може кваліфікуватися такою, що суперечить Брестській угоді і може спричинитися до конфлікту між РСФРР і Німеччиною. «Окремі групи і частини Російської Федерації, які від неї відколюються (Крим, Дон і т. д.), зараз пропонують Українській Народній Республіці (мова, звісно, про радянську УНР. — В. С.) створення «Південної Радянської Федерації». Але Народний Секретаріат завжди прагнув об'єднати для боротьби з Центральною радою трудящі маси місцевостей, на які чинить замаху ця Центральна рада, але ніскільки не має намірів втягувати в свою боротьбу Російську Федерацію або її окремі частини»²².

Автори документа торкнулися і питання, яке навряд чи на той час мало однозначне тлумачення — про належність частини Області Війська Донського — а саме Таганрозької округи — Україні: «Відносно вимог наркома Сталіна, щоб Народний Секретаріат України залишив Таганрог, ми лише вкажемо, що Таганрог є частиною території Української Народної Республіки і лише населення цієї території може заявити, до якої Радянської Федерації воно бажає належати — до Російської чи Української»²³.

Надзвичайне Повноважне Посольство висловило прохання до уряду РСФРР «зробити належне роз'яснення щодо виступу наркома Сталіна і тим відвернути можливі наслідки його виступу, які так шкідливо можуть відбитись на боротьбі трудящих мас України за соціалізм»²⁴.

Як було вичерпано конфлікт — достеменно не з'ясовано. Оскільки з боку української делегації нарікань з цього приводу більше не було, очевидно, В. Леніну вистачило політичного хисту, щоб примусити Й. Сталіна зняти напругу.

Та навряд чи до цього моменту більше подумки не звертались і Й. Сталін, і М. Скрипник. І можна допустити, що ця історія залишилася в пам'яті обох, не раз позначалася на їхніх позиціях щодо складних аспектів розв'язання різних проблем, а також і на особистих стосунках.

Доречно згадати, що в період дискусії про принципи утворення Союзу РСР Й. Сталін вдався до тієї ж лексики, якою він користувався під час вищезгаданого конфлікту. Зокрема, у листі Й. Сталіна В. Леніну від 22 вересня 1922 р. автор відомого плану «автономізації» знову звертався до позиції керівництва Компартії України і зазначав: «...За чотири роки громадянської війни, коли ми через інтервенцію змушені були демонструвати лібералізм Москви в національному питанні, ми встигли виховати серед комуністів, поза своєю волею, справжніх і послідовних соціал-незалежників, які вимагають справжньої незалежності у всіх сенсах і розцінюють втручання Цека РКП, як обман і лицемірство з боку Москви.

...Ми переживаємо таку смугу розвитку, коли форма, закон, конституція не можуть бути ігнорованими, коли молоде покоління комуністів на окраїнах гру в незалежність відмовляються розуміти як гру, наполегливо визнаючи слова про незалежність за чисту монету (підкреслення мої. — В. С.) і також наполегливо вимагаючи від нас проведення в життя літери конституції незалежних республік»²⁵.

Коментарі, як мовиться, зайві. Квітневий (1918 р.) випадок Й. Сталіна був зовсім не прикрою випадковістю, а виразом свідомої позиції, якої він принципово дотримувався практично завжди.

І чи не найкраще розумів те М. Скрипник, який одним з небагатьох виступив проти сталінського курсу уконституювання СРСР, а заяви Генерального секретаря ЦК РКП(б) щодо

боротьби проти проявів великодержавного і місцевого націоналізму не дарма дуже образно найменував «подвійною бухгалтерією»²⁶.

Однак те все, та й багато чого іншого, що можна генетично пов'язати з відтвореними подіями, було ще попереду.

А тоді, навесні 1918 р. остаточна окупація України австро-німецькими військами створила принципово нову ситуацію, зумовила пошук лідерами більшовиків республіки шляхів організації повстанської боротьби в тилу ворога. Вирішальним чинником тут вбачалося утворення КП(б)У. Відтак партійно-радянське керівництво України, повернувшись до Таганрога, вважало мету Надзвичайного повноважного посольства досягнутою, місію вичерпаною і зайнялось розв'язанням інших нагальних проблем.

¹ Див.: *Бабко Ю., Білокобильський І.* Микола Олексійович Скрипник. — К., 1967. — С. 131—132; *Кошелівець І.* Микола Скрипник. — Мюнхен, 1972. — С. 46—47; *Солдатенко В. Ф.* Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. — К., 2002. — С. 58—65.

² Постановления и распоряжения рабоче-крестьянского правительства Украинской Народной Республики. — 1918. — № 82; *Бош Е.* Год борьбы. — 2-е изд. — К., 1990. — С. 243—245.

³ *Скрипник М. О.* Вибрані твори. — К., 1991. — С. 93—94.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 7в. — Ч. 1. — Арк. 25.

⁵ Там само. — Арк. 67.

⁶ Там само. — Арк. 1, 1 зв.

⁷ Там само. — Арк. 2—5, 6, 7 зв.

⁸ Там само. — Арк. 26, 27.

⁹ *Скрипник М.* Вибрані твори. — С. 102.

¹⁰ Там само. — С. 97—98.

¹¹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. — Т. 5. — М., 1974. — С. 356.

¹² ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 7в. — Ч. 1. — Арк. 20—23.

¹³ Там само. — Арк. 35, 36, 51, 58, 65, 65 зв., 66, 66 зв.

¹⁴ Там само. — Арк. 20.

¹⁵ Там само. — Арк. 54.

¹⁶ Там само. — Арк. 55.

- ¹⁷ Там само. — Арк. 59.
- ¹⁸ Там само. — Арк. 62—63.
- ¹⁹ Там само. — Арк. 82—101.
- ²⁰ Там само. — Арк. 64.
- ²¹ Там само. — Арк. 57.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. — Арк. 57 зв.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Из истории образования СССР. Документы и материалы о работе комиссии Оргбюро ЦК РКП(б) по подготовке вопроса «О взаимоотношениях РСФСР и независимых республик к Пленуму Центрального Комитета партии (6 октября 1922 г.) // Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 9. — С. 199.
- ²⁶ Скрипник М. Статті й промови. — Т. II. — Ч. 2. — Національне питання. — Харків, 1931. — С. 12; Солдатенко В. Ф. Назв. праця. — С. 118—140.

«Українське питання» на Паризькій мирній конференції 1919 р.

Народився 2 жовтня 1944 р. в с. Таужна Кіровоградської області. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1971). Понад десять років працював на викладацькій роботі в названому вузі, згодом — старшим науковим співробітником спочатку в Інституті історії партії, потім в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Нині — провідний науковий співробітник цього інституту. Кандидат історичних наук, доцент. Опублікував понад 200 наукових праць, присвячених переважно проблемам державності і соборності України, аналізу альтернатив її суспільно-політичного розвитку в період Української революції 1917—1920 років.

Займався також вивченням генеалогії української ідеї, історії політичних партій, професійного руху і періодичної преси України.

На Паризьку мирну конференцію з 18 січня 1919 р. по 21 січня 1920 р. зібралися представники понад 30 країн. Вирішальна роль на конференції належала лідерам трьох великих держав — прем'єр-міністрові Франції Ж. Клемансо, прем'єр-міністрові Великобританії Д. Ллойд Джорджу і президентові США В. Вільсону. Вони справляли домінуючий вплив на роботу її керівних органів — спочатку Ради десяти, з березня 1919 р. Ради чотирьох, з кінця червня — Ради п'яти. Враховуючи, що з усіх великих держав Франція найбільше потерпіла від німецької агресії, головував на конференції Ж. Клемансо.

Український народ, який внаслідок свого геополітичного становища (будучи розділений між двома ворогуючими блоками і опинившись в самому епіцентрі військових дій на Схід-

ному фронті) чи не найбільше постраждав у ході цієї війни, сподівався на справедливе розв'язання українського питання цим найавторитетнішим міжнародним форумом. Тим більше, що своє прагнення до волі, державної незалежності і соборності він неодноразово демонстрував у той період, відродивши ще в листопаді 1917 р. на теренах колишньої підросійської України власну державність у формі Української Народної Республіки (УНР), а в листопаді 1918 р., відразу після краху Австро-Угорської імперії, утворивши на західноукраїнських землях ще одну українську державу — Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР). У ході об'єднавчого руху, який охопив українські землі наприкінці 1918 — початку 1919 рр., вони об'єдналися в єдину соборну УНР. Акт Злуки (об'єднання) УНР і ЗУНР був обнародований Директорією УНР 22 січня 1919 р., а вже наступного дня затверджений Трудовим Конгресом України — вищим представницьким органом.

Природно, що участь українських представників у мирній конференції була одним із зовнішньополітичних пріоритетів молодої держави, яка з самого початку заявила про бажання будувати свої міжнародні відносини на цивілізованих засадах, спираючись на принцип самовизначення народів. Не випадково у зверненні Трудового Конгресу України «До народів усього світу» від 28 січня 1919 р. наголошувалося, що сорокамільйонний український народ прагне ввійти у сім'ю вільних народів світу, стати з ними на рівні і тому «заявляє про право на місце на мировій конференції в Парижі»¹.

29 грудня 1918 р. Рада Міністрів УНР ухвалила послати Надзвичайну дипломатичну місію до Парижа, яка одночасно була б делегацією на мирну конференцію. Згідно з затвердженими 10 січня 1919 р. штатами, вона складалася з голови, його заступника, секретаря, групи дипломатів, радників (14 осіб), канцелярії (34 співробітники), інформбюро (20 осіб), а також спостерігачів від провідних політичних партій України². Делегацію очолив колишній міністр шляхів УНР Г. Сидоренко, його заступником було призначено державного секретаря закордонних справ ЗОУНР В. Панейко. Протягом року її склад доповнювався і змінювався. В серпні замість Сидоренка делегацію очолив граф М. Тишкевич, який до цього працював послом України у Ватикані.

На жаль, через внутрішні та міжнародні негаразди вся українська делегація приїхала до Парижа із великим запізненням — у квітні 1919 р., що негативно позначилося на результатах її діяльності. Лише голова делегації та її секретар прибули 20 січня. У відповідності з досягнутою у березні між урядами УНР і ЗОУНР домовленістю, делегація була «спільною для обох частин України» і заступала на конференції «цілість української справи»³. Однак на практиці її роботі в цьому напрямі постійно заважали існуючі суперечності між «наддніпрянцями» та «наддністрянцями». Через це галицькі дипломати в грудні 1919 р. вийшли із спільної делегації УНР і діяли цілком самостійно.

Перед українськими дипломатами стояли завдання: добитися міжнародно-правового визнання УНР і допомоги з боку Антанти для боротьби проти агресії більшовицької Росії, а також відстоювати територіальну цілість України. У першій же ноті, направлений Г. Сидоренком 10 лютого 1919 р. голові конференції, висловлювалося прохання українського уряду визнати УНР і допустити її делегатів до участі в роботі міжнародного форуму. Того ж дня Г. Сидоренко направив ще одну ноту, в якій повідомляв про віроломну агресію більшовицької Росії проти УНР, готовність останньої взяти участь у майбутній конференції на Принцових островах, що мала розглянути проблему мирного врегулювання так званого російського питання, за умови припинення воєнних дій з боку Росії. Але ці, як і наступні, спроби представників УНР привернути увагу конференцій до українського питання були проігноровані.

У цілому за час свого перебування в Парижі делегація провела велику роботу, спрямовану на захист і роз'яснення української справи. Вона звернулася до конференції з нотами і заявами, в яких порушувалися питання про необхідність визнання суверенітету УНР, про її кордони, самовизначення західноукраїнських земель, обґрунтовувалися права УНР на Східну Галичину, Північну Буковину, Закарпатську Україну та інші українські землі. В них також містилася інформація про історію українського народу, його державницькі традиції, державне будівництво в УНР, її боротьбу проти більшовицької Росії, українсько-польську війну у Східній Галичині, висловлювався протест проти загарбницької політики Росії, Польщі, Румунії, інших держав щодо різних частин української землі.

Наші дипломати проводили зустрічі й консультації з дипломатами і вищими урядовцями Франції, Великобританії, США, інших великих держав, зустрічалися з представниками Польщі, російського «білого руху», контактували і навіть вдавалися до окремих спільних акцій з делегаціями Азербайджану, Естонії, Грузії, Литви, Північного Кавказу, Білорусі.

На жаль, за весь час роботи конференції українське питання в цілому окремо не обговорювалося, а лише у зв'язку з вирішенням двох інших, на думку її організаторів, набагато важливіших питань — російського і польського. Останнього у зв'язку з українсько-польською війною за Східну Галичину і проблемою східних кордонів Польщі. Наддніпрянська ж Україна розглядалася ними як одна з територій колишньої Російської імперії, а отже, частиною російського питання. Обговорення його розпочалося на засіданнях Ради десяти вже на самому початку конференції. Відразу виявилось два підходи до його вирішення: 1) союзна військова інтервенція в Росію, в тому числі на південь України; 2) досягнення компромісу між усіма політичними силами в Росії, включаючи більшовиків⁴. Після зриву плану мирного врегулювання російського питання шляхом проведення конференції всіх зацікавлених сторін на Принцевих островах, Антанта все більше схилялася до політики воєнної інтервенції та створення так званого санітарного кордону щодо більшовицької Росії.

Під час розгляду цього питання 15 лютого висвітлювалась також ситуація в Україні. Учасники засідання були поінформовані про захоплення більшовиками Харкова, Катеринослава, Києва, частини Донбасу, наближення їх до окупованих військами Антанти південних міст України й відповідно про великі невдачі Директорії УНР, перехід значної частини її військ на бік Червоної армії. Ця інформація не могла не вплинути на позицію керівників Антанти, які й до цього, завдяки шаленій наклепницькій пропаганді росіян і поляків, з великою недовірою ставилися до українського руху.

Чим серйознішою ставала для країн Заходу небезпека з боку більшовицької Росії, тим менше залишалося в УНР шансів бути визнаною державами Антанти. Навесні 1919 р. Червона армія, захопивши майже всю Україну, наближалася до Збруча і Случа, готувалася до прориву через Галичину на допомогу революційній Угорщині. Наприкінці березня Рада чо-

тирбох прийняла рішення про евакуацію союзницьких військ з Одеси, надання допомоги румунській армії та створення захисного бар'єра проти більшовизму у Польщі й Румунії. Тим самим відкидався запропонований ще в лютому українцями проект такого бар'єра через Україну. На початку квітня Франція зобов'язалася відновити нормальні стосунки з керівництвом російської Добровольчої армії і водночас відмовитися від співробітництва з УНР. Під впливом ідеологів білогвардійського руху Антанта остаточно взяла курс на відновлення «єдиної Росії». 26 травня 1919 р. Найвища Рада Паризької конференції визнала адмірала Ф. Колчака «верховним правителем і вождем усіх антибільшовицьких сил Росії», проігнорувавши УНР та інші національні держави, що існували на теренах колишньої імперії, за винятком Польщі і Фінляндії. Протести української делегації та спільна заява делегацій усіх проігнорованих республік не мали ніякого впливу.

Небажання розглядати УНР як суверенну державу обумовило також підхід лідерів Антанти до долі західноукраїнських земель, які з моменту виникнення ЗУНР зазнали збройної агресії з Польщі, Румунії та інших держав. Вони стали по суті розмінною монетою, за допомогою якої великі держави, задовольняючи територіальні претензії наших західних сусідів, намагалися створити захисний бар'єр проти більшовизму. Головна роль при цьому відводилася Польщі, тому не дивно, що організатори конференції приділяли їй велику увагу, надаючи всіляку підтримку, зокрема у здійсненні експансії на схід. Уже наприкінці лютого 1919 р. Рада десяти погодилася на введення польських військ у Східну Галичину «для охорони від більшовицьких банд»⁵.

Варто підкреслити, що справа Східної Галичини була єдиною проблемою, щодо якої Паризька мирна конференція офіційно зверталася до дипломатів УНР. Українську делегацію було допущено як спостерігача на засідання її робочих органів, де розглядалася ця проблема. Вона брала участь у роботі спеціальної комісії генерала Л. Боти щодо перемир'я між Україною і Польщею тощо. 21 травня на вимогу Ллойда Джорджа Найвища Рада конференції спеціально заслухала українську делегацію у справі Західної України. Щоправда, викликано це було не бажанням справедливого вирішення цього питання, а насамперед великою стурбованістю з приводу продовження українсь-

ко-польської війни, яка ослаблювала Польщу і перешкоджала реалізації планів Антанти. Остання прагнула добитися мирної угоди між поляками і українцями, але в інтересах Польщі, направити Українську Галицьку армію проти більшовиків.

Скориставшись допомогою країн Антанти, польська армія окупувала в червні майже всю Східну Галичину, а Найвища Рада конференції санкціонувала цю окупацію. «Щоб забезпечити особи й майно мирного населення Східної Галичини проти небезпек, що їм загрожують від більшовицьких банд, — зазначалося в постанові від 25 червня 1919 р. — Найвища Рада союзних і прийнятих до союзу держав рішила уповноважити сили Польської республіки вести свої операції аж по ріку Збруч» і використати для цього армію Ю. Галлера⁶. Водночас уряд Польщі отримав дозвіл на впровадження на цій території польської цивільної адміністрації до майбутнього вирішення долі краю шляхом волевиявлення населення. Рішення ці були опротестовані делегаціями УНР і ЗОУНР, але ніхто на це не зважав. Так Східна Галичина опинилася в руках Польщі, хоча тривалий час точилася дипломатична боротьба за політичний статус цього краю.

Ще раніше, в квітні 1919 р. Рада Міністрів закордонних справ конференції схвалила окупацію Закарпатської України Чехословаччиною, а Північної Буковини — Румунією. 8 травня в Парижі було ухвалено остаточне рішення про передачу Закарпаття Чехословаччині. Воно було юридично оформлено Сен-Жерменським мирним договором з Австрією, підписаним 10 вересня 1919 р. Сен-Жерменський, а згодом і Севрський (10 серпня 1920 р.) мирні договори закріпили всю Буковину за Румунією.

Різку, але справедливу характеристику політики Антанти щодо України під час мирної конференції в Парижі дав один з організаторів Директорії, міністр земельних справ у першому її уряді М. Шаповал. «За цей час, — писав він у вересні 1919 р., — Антанта: не хоче говорити з українцями, Галичину віддала полякам, а Буковину і частину «Руської Країни» (Закарпатської України. — *І. Г.*) та Бессарабію румунам, другу частину «Руської Країни» чехам, поляки ще самі зайняли половину Волині і заявляють претензії на Поділля, простягають руки по Житомир і навіть Київ, захопили більшу часть Білору-

си і йдуть на Литву і Латвію. З українцями Антанта поводитья так, як з ворогами і трактує їх гірше Туреччини і Болгарії»⁷.

Таким чином, спроби українських дипломатів добитися міжнародно-правового визнання УНР і заручитися підтримкою держав Антанти закінчилися безрезультатно. На жаль, Україна виступала на Паризькій мирній конференції не як суб'єкт, а об'єкт міжнародної політики, як арена експансіоністських інтересів інших держав. Головні творці післявоєнної карти Європи — лідери Франції, Великобританії і США проігнорували законне право українського народу на державну самостійність і соборність його земель. Це свідчить про недооцінку ними важливості справедливого розв'язання українського питання в контексті тодішнього міжнародного розвитку. Така недооцінка дорого коштувала нашому народові, який знову надовго втратив свою державність і виявився штучно розшматованим між чотирма сусідніми країнами. Не принесла вона користі й загальноєвропейській безпеці, оскільки ще більше загострила й ускладнила розв'язання українського питання.

¹ Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 рр. — К., 1998. — С. 176.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 200. — Арк. 10.

³ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Скрентон, 1962. — Т. 4. — С. 251.

⁴ Шевченко І., Балюк О. Антанта проти українського «сепаратизму» // Політика і час. — 1998. — № 8. — С. 68.

⁵ Українська революція і державність (1917—1920 рр.). — К., 1998. — С. 169.

⁶ Там само. — С. 139.

⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3563. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 36.

Україна в геополітичних планах західноєвропейських держав напередодні Другої світової війни

Народився 1951 р. у Тарашанському районі на Київщині. Закінчив історичний факультет Київського державного педагогічного інституту імені Максима Горького. Доктор історичних наук, професор, проректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Коло наукових інтересів — історія Другої світової війни, суспільно-політична думка в Україні та міжнародне життя в ХХ ст. Опублікував понад 80 праць, серед них індивідуальні та колективні монографії, навчальні посібники.

Упоглибленому науковому осмисленні історії першої половини ХХ століття на особливу увагу заслуговує розгляд українського питання в європейському політичному просторі. Незаперечним є його присутність і відчутний революційний, воєнно-політичний, економічний вплив на подальший розвиток міждержавно-дипломатичної кон'юнктури в 1920—1930-ті роки та напередодні Другої світової війни.

Відродження і становлення ряду європейських держав після Першої світової війни характеризувалося ускладненням і загостренням міждержавних стосунків. Версальсько-Вашингтонські домовленості лише посилили зовнішньополітичні суперечності між державами-переможцями і переможеними. Одним із невирішених залишилось українське питання, яке було тим подразником, від якого великою мірою залежав спокій чи напруженість і нестабільність міжвоєнної Європи.

Українське населення в складі сусідніх держав (Польщі, Румунії, Чехословаччини) піддавалося асиміляції, політичному

і економічному гнобленню, воно не мало можливостей будувати життя на власний розсуд.

Щодо становища в радянській Україні, то, як відомо, спроби українських партійних і державних керівників відстояти в ході конституційного оформлення Радянського Союзу політичний і економічний суверенітет України зазнали поразки, наслідком якої стали голодомор та репресії щодо мільйонів українців. Вона обернулася не лише втратою останніх ознак суверенності України, але й катастрофічним зниженням рівня інтелектуальності суспільства, інтересу до національних цінностей, глибоким «манкуртством»¹.

Декларуючи на різних етапах варіанти встановлення міждержавних зв'язків, Москва фактично намагалася використати їх для досягнення стратегічної мети — збереження цілковитого контролю над усіма найважливішими сферами життєдіяльності українського суспільства. Практично централістські принципи більшовицької партії переносились на організацію державних структур. За визначенням відомих дослідників С. Грабовського і Л. Шкляра, в складі радянської імперії «Україна розвивалась близько 70 років у статусі колоніальної квазідержави»².

Що стосується західноукраїнських земель, то у міжвоєнний період радянський уряд майже не цікавився долею українського населення, яке заселяло споконвічні українські території. Й. Сталіна та його найближче оточення турбував лише національно-визвольний рух на окупованих сусідніми з СРСР країнами українських землях, що могло привести до виникнення самостійної української держави. Це яскраво виявилось після проголошення восени 1938 р. автономної, а в березні 1939 р. незалежної Карпатської України.

У міжвоєнний період українське питання стало предметом дипломатичного протистояння, перш за все, між двома найбільшими тоталітарними державними системами — Німеччиною і Радянським Союзом.

Необхідно зауважити, що Україна в німецьких геополітичних планах займала чільне місце ще задовго до приходу А. Гітлера до влади. Особливо цей інтерес посилювався після Першої світової війни та українсько-німецького зближення у 1918 р. Українським питанням займалися спеціальні науково-дослідні установи і центри. Розроблялися різні концепції німецької політики щодо України, в яких вона розглядалася як потенційно

сильна незалежна держава, яка «матиме у майбутньому великий вплив на баланс сил у Східній Європі»³.

Та все ж у німецьких політичних та урядових колах переважала думка, що Україна варта уваги тільки як територія для економічного визиску. Не випадково один з керівників «Німецько-українського товариства», створеного в роки Першої світової війни, А. Шмідт писав після капітуляції Німеччини, що в той час, коли «підвела наша військова система, мусить розпочатися наша політична, економічна і культурна робота в Україні для того, щоб знову здобути втрачену територію»⁴.

Ще до приходу нацистів до влади, на початку 30-х років, була чітко сформульована ідея загарбання українських земель. Так, А. Розенберг, який вважався в Німеччині авторитетним спеціалістом в українських справах, у книзі «Майбутній шлях німецької зовнішньої політики» сповідував ідею військового розчленування радянської Росії з метою «забезпечення Німеччини простором, свободою і хлібом», перетворення «багатого українського Півдня» в аграрно-сировинний додаток Німеччини та ринок збуту її промислової продукції⁵. Газета нацистської партії «Фьолькішер беобахтер», головним редактором якої був А. Розенберг, у липні 1928 р. писала: «Невеликий рішучий удар, підтриманий великими державами, забезпечить за короткий час відрив України від Москви»⁶.

Дещо пізніше, вже після приходу нацистів до влади, він уточнює: «Родюча й багата Україна повинна стати німецькою колонією, територією, заселеною німецькими селянами західної Німеччини й Саксонії»⁷.

З особливим цинізмом і неприхованою зухвалістю нацисти розкрили свої наміри на німецько-італійській нараді в Локарно (березень 1933 р.) та міжнародній фінансово-економічній конференції у Лондоні (червень 1933 р.). Заохочуючи фашистську Італію перспективами її участі в експлуатації людських і природних ресурсів України після нападу Німеччини на СРСР, А. Розенберг обґрунтував присутнім план поділу СРСР «шляхом відриву від Рад України»⁸. У декларації Лондонської конференції, виголошеної керівником німецької делегації А. Гуненбергом, уже містилась пряма вимога до західних держав з відповідним обґрунтуванням щодо передачі їм України «для більш раціонального використання цієї родючої території»⁹.

Таким чином, керівництво німецького Рейху вже з самого початку приходу до влади скеровувало свою військово-економічну доктрину на схід, проти СРСР, найактивнішим чином розігруючи «українську карту».

Із зміцненням своєї влади заяви і відповідні дії німецьких фашистів щодо захоплення України ставали все зухвалішими, агресивнішими. У травні 1936 р. у своїй дискусії щодо європейських справ Г. Герінг доводив англійському високому посадовцю у Берліні, що «ми... ніколи на вас не нападемо. Захопивши Україну, ми раз і назавжди встановимо економічну рівновагу і тим самим не тільки захистимо Європу від більшовизму, а й розв'яжемо всі проблеми, які стоять тепер перед Німеччиною»¹⁰. Розкриваючи «українську проблему» на з'їзді нацистської партії в Нюрнберзі у 1936 р., А. Гітлер у своїй промові зазначав, що із завоюванням України, Уралу і Кавказу «кожна німецька господиня відчула б, настільки її життя стало легшим»¹¹. Логічним продовженням розуміння українського фактору у задоволенні територіального апетиту нацистів була заява А. Гітлера генеральному комісару Ліги Націй в Данцигу К. Буркхардту 11 серпня 1939 р.: «...все, що я застосовую, спрямовано проти Росії. Мені потрібна Україна, щоб ми не голодували як під час останньої війни»¹².

Як зазначалося вище, у досліджуваній нами період розроблялися різні концепції німецької політики щодо України, у т.ч. і напрямки, в яких вона розглядалася як незалежна держава. Проте в усіх німецьких геополітичних, теоретичних розробках українська держава повинна була утворитись і існувати виключно в політичному полі Німеччини. Причому, важливим фактором в її утворенні мав стати український політичний рух¹³.

Ідеї, що їх пропагували німецькі політики, зокрема в частині, де йшлося про незалежну Україну, імпонували політичним поборникам української державності. Безумовно, українці покладали сподівання на Німеччину цілком закономірно. Внаслідок поразки у Першій світовій війні і Версальських угод Німеччина вважала себе обділеною. Як уряд Веймарської республіки, так і уряд нацистської Німеччини мріяли про реванш.

Про зацікавленість українським питанням німецькими партійними та військовими діячами свідчили дані, що почали з'являтися в засобах масової інформації. Є припущення, що розголос про стан «української справи» організовувався з ініціа-

тиви А. Розенберга, щоб прозондувати настрої урядів західних і східних європейських країн¹⁴.

Прийшовши до влади, А. Гітлер пріоритетним напрямом зовнішньополітичної діяльності проголосив боротьбу з російським більшовизмом. Кінцевим наслідком змагань з СРСР передбачалося його розчленування, що не могло залишити байдужим українських політиків на еміграції. Адже, на їхню думку, сталінський тоталітарний режим у той час становив найголовнішу перешкоду на шляху до здобуття соборної незалежної держави.

Спекулюючи на проблемах, створених Версальським договором, незавершеністю процесу воз'єднання українських земель в єдиній державі, їх включення до сусідніх країн, нацистське керівництво планувало використати українське питання як важливий фактор у відносинах з СРСР, Польщею, Чехословаччиною і Румунією. Про це, зокрема, свідчить нарада керівних діячів нацистської партії у другій половині березня 1933 р., на якій обговорювалося питання про політику стосовно України. Було прийнято рішення розгорнути антирадянську пропаганду, залучивши до цієї справи представників українських політичних емігрантських кіл¹⁵.

Про використання актуального на той час українського питання у своїй зовнішньополітичній діяльності свідчать висловлювання, зроблені А. Гітлером у виступі 1 квітня 1933 р., присвяченому пуску на воду лінкора «Тірпіц». Вдаючи вболівання за долю народів, що входили до складу СРСР, він наголошував, що не може спокійно спостерігати за поневоленням більшовиками великого російського і шляхетного українського народів та народів Кавказу. Тому ми вирішили, зазначав фюрер, переглянути Рапальські домовленості і докласти всіх зусиль, щоб знищити комунізм та надати допомогу визвольним змаганням українців. «Тільки падіння більшовизму та постановня нової сильної української держави може завести рівновагу міжнародних сил у Європі та спокій у цілому світі»¹⁶.

Наприкінці 1933 р. на базі Українського наукового інституту в Берліні відбулася наукова конференція, присвячена узгодженню політики щодо українського питання. В ній взяли участь представники націонал-соціалістичної партії, міністерств зовнішніх справ, оборони і культури. Міністерство оборони представляли військовики — прихильники співпраці з ук-

раїнською еміграцією, з Українською військовою організацією (УВО) і Організацією українських націоналістів (ОУН). Під час обговорення висловлювались різні точки зору стосовно вибору пріоритетних напрямів діяльності і орієнтації на певні українські політичні угруповання. Один з прихильників співпраці з націоналістами майор Конкас наголосив, що з усіх політичних об'єднань варта уваги ОУН, оскільки вона користується підтримкою українського населення. Крім того, націоналісти підтримують німецьку політику проти ворога Німеччини — Польщі¹⁷.

Питання про пошуки майбутніх союзників українського народу в боротьбі за незалежну державу розглядалися на конференції ОУН, що відбулася у червні 1933 р. у Берліні. Йшлося про те, що хоча нацистська Німеччина і декларувала своє вороже ставлення до поневолювачів України, політика німецького керівництва викликала недовіру українських націоналістів. Як згадував один з провідних діячів ОУН Є. Врецьона, голова проводу Є. Коновалець висловився проти зв'язків з нацистами, мотивуючи це їхнім негативним відношенням до всіх народів Східної Європи, особливо до слов'ян і до українців зокрема. Посилаючись на «Майн кампф», Є. Коновалець наголошував, що на українських теренах А. Гітлер шукає не союзників, а життєвого простору для німецької нації¹⁸.

Про те, що провід ОУН у цей час не мав зв'язків з німецькими офіційними колами, свідчать документи самих нацистів. Зокрема, керівник департаменту «Схід» управління зовнішньої політики нацистської партії А. Шікенданц, аналізуючи діяльність ОУН на початку 30-х років, зазначав, що Є. Коновалець у часи Веймарської республіки мав широкі зв'язки з німецькими колами в Берліні. Однак незважаючи на те що нацистами були створені передумови для зближення українського й німецького народів, він покинув Німеччину і розгорнув серед українців агітацію, спрямовану проти рейху. У своїх статтях націоналістичні автори характеризували внутрішню і зовнішню політику нацистів як політику «фанатизму і нетерпимості»¹⁹, наголошував А. Шікенданц.

З огляду на те що політика націонал-соціалістичної Німеччини щодо України залишалася не зовсім зрозумілою, голова Проводу ОУН Є. Коновалець намагався заручитися підтримкою англійських правлячих кіл. Представник ОУН у Лондоні

Є. Ляхович налагодив зв'язки з впливовими політиками, журналістами, намагався зацікавити їх станом українського народу, який виборював власну незалежну державу.

Зусилля націоналістичних провідників привернути увагу англійських політиків до українського питання увінчалися певним успіхом. На початку 1935 р. 14 членів англійського парламенту та ряд відомих політиків, громадських діячів звернулися до Ліги Націй з посланням, в якому висловили стурбованість посиленням репресій польських властей на західноукраїнських землях²⁰.

В лютому 1935 р. у Лондоні було утворено «Англо-український комітет», до складу якого увійшли відомі політики, військові, журналісти, вчені Дікінсон, Ноель-Бакстон, Л. Лотон, Е. Аммендс, Дж. С. Веджвуд, Сітон-Уотсон, С. Л. Малон та ін. Комітет, як зазначалось у Декларації, створювався з метою вивчення українського питання, пропаганди ідеї об'єднання українського населення, яке проживало в Польщі, Румунії, Чехословаччині та СРСР²¹.

Зусиллями членів комітету в 1935 р. була видана брошура «Українське питання і його значення для Великобританії». Відомий журналіст Е. Аммендс видав у 1936 р. документальну книгу «Людське життя в Росії», в якій пишеться про голод в Україні у 1932–1933 роках²². Ряд статей на українську тематику написав для англійських часописів Л. Лотон. В одній з них він привертав увагу англійських політиків до планів А. Гітлера щодо України, захоплення якої зашкодило б економічним і стратегічним інтересам Великобританії. Він радив включити Україну в систему Західної Європи, оскільки, на його думку, незалежна Україна необхідна для європейського економічного прогресу і миру. Вона могла б приєднатися до групи держав, з якими Великобританія налагоджувала дружні відносини²³.

Необхідно зазначити, що українська проблематика займала чимало місця на сторінках англійських часописів. Лише з січня до травня 1936 р. вони опублікували понад 280 статей, дописів, повідомлень, інших інформаційних матеріалів. Українське питання обговорювалося на засіданнях товариства «Ближній і Середній Схід». У лютому 1939 р. Л. Лотон виступив з доповіддю «Україна: найбільша проблема Європи», в якій обґрунтував необхідність відродження української держави²⁴.

Українське питання широко обговорювалось в урядових, політичних колах та в пресі Франції. Лише за грудень 1938 р. у французькій пресі з'явилося понад триста газетних і журнальних статей, автори яких приходили до висновку, що Німеччина прагне до утворення незалежної української держави, об'єднавши радянську Україну, західноукраїнські землі, що входили до складу Польщі, та Карпатську Україну.

Однак А. Гітлер ніколи не прагнув сприяти утворенню української незалежної держави, бо це не входило до його планів. Досить влучно написав про це співробітник американського посольства у Варшаві Д. Біддл: «...розігрування карти «Великої України» — це свідомо інспірований Берліном тактичний маневр, спрямований на: 1) здійснення відволікаючих акцій для прикриття інших проміжних ходів; 2) одночасне розгортання пропагандистських дій як акції по «введенню м'яча у гру» і підживленні інтересу до накресленого Берліном українського проекту... Нацисти розраховують скористатися «правом на самовизначення» як прикриттям своїх прагнень проникнути на Схід»²⁵.

У цей час Берліном активно здійснювалося зондування позицій Польщі і СРСР у подальших експансіоністських планах рейху. З цього приводу німецька дослідниця І. Фляйшхауер писала, що А. Гітлер, виношуючи честолюбну програму реваншу, розглядав Україну як важливу житницю, в якості «життєвого простору», з придбанням якого він сподівався запобігти тому, що сталося після Першої світової війни, коли Німеччину охопив голод. «Застосовуючи принцип права народів на самовизначення, він збирався використати Закарпатську Україну, з українською меншиною в 700 тис. чоловік, спочатку як пропагандистський, а пізніше як силовий важіль для того, щоб ідеологічно ослабити, дезорганізувати і, нарешті, захопити радянську Україну з її тридцятимільйонним населенням»²⁶. Як зазначав німецький посол у Москві В. Шуленбург, це для Кремля і особисто Й. Сталіна складало велику небезпеку²⁷.

Тим часом радянський уряд почав отримувати розвідувальними та дипломатичними каналами інформацію про прагнення Німеччини схилити польський уряд до спільної боротьби проти СРСР «перш за все за Україну». Стало відомо про розмову радника німецького посольства у Варшаві Р. Шелія з віце-директором політичного департаменту міністерства закордонних справ

Польщі Т. Кобилянським, який зазначив, що польський уряд на певних умовах готовий виступити на боці Німеччини в поході на радянську Україну²⁸.

Радянський уряд приходив до висновку, що західні країни були б не проти, якби А. Гітлер справді вирушив війною проти СРСР. Радянський посол у Франції Я. Суриц у своєму донесенні у Москву 27 грудня 1938 р. писав, що уряд Франції зітхне з полегшенням, коли німці дійсно нападуть на Україну²⁹.

Нарком закордонних справ СРСР М. Литвинов у своєму листі до повноважного представника у Великобританії писав: «Поки що Гітлер удає, що не розуміє натяків Франції і Англії про свободу дій на Сході, але, можливо, він їх зрозуміє, якщо окрім цих натяків Англія і Франція запропонують йому щось інше, або якщо вони пообіцяють йому, в разі конфлікту на Сході, не лише нейтралітет, а навіть прихильний нейтралітет»³⁰.

Таким чином, нацистський уряд Німеччини зумів переконати уряди західних держав і світову суспільно-політичну думку в тому, що А. Гітлер готовий вирушити на Україну з метою відриву її від Радянського Союзу.

Між тим, щоб зміцнити міжнародне становище СРСР, Й. Сталін почав шукати шляхів до покращання відносин з Польщею. Польський уряд, який спостерігав останнім часом байдуже ставлення до своєї країни з боку західних країн після Мюнхенської конференції, у свою чергу пішов назустріч Радянському Союзу, шукаючи його підтримки.

24 листопада 1938 р. почалися переговори між польським і радянським урядами, внаслідок яких було підтверджено дієвість польсько-радянського договору про ненапад, укладеного в липні 1932 р. Було наголошено, що польсько-радянські відносини будуються на миролюбній основі. На думку німецького посла в Москві В. Шуленбурга, страх Радянського Союзу перед Німеччиною, яка постійно зміцнювалась, і бажання Польщі прикрити свій тил у випадку загрози з боку Німеччини спонукало обидві країни подолати існуючі між ними суперечності³¹.

Головною причиною пошуку Радянським Союзом союзників була та, що після Мюнхена він опинився в ізоляції. Францію радянський уряд вважав безсилою, нездатною на рішучі дії, Чехословаччина перетворилася на васальну державу Німеччини, вона мала стати плацдармом для подальшого просування рейху

на Схід. Тож Й. Сталін, вважаючи себе зрадженим західними державами, бо не був запрошений на Мюнхенську конференцію, намагався вийти з ізоляції. Між іншим, за свідченням учасників тих подій, зокрема радника німецького посольства в Москві К. Тіппельскірха, вже тоді започаткувалось зближення між Берліном і Москвою. В одному із своїх донесень уряду «про наслідки Мюнхена для політики Радянського Союзу», він передбачив, що Й. Сталін перегляне свою зовнішню політику, внаслідок якої «відношення до союзної Франції стане менш дружнім, а відношення до Німеччини — більш позитивним»³².

К. Тіппельскірх вважав, що в обставинах, які склалися, з'явилася можливість для нової, більш широкої економічної угоди між Німеччиною і Радянським Союзом, яка згодом стала основою для покращання політичних відносин між обома країнами. «Вперше, — наголошує У. Шіпер, — в секретних німецьких архівах згадується про зміну в політичному курсі Берліна і Москви, поки що ледь помітної, але яка через рік привела до важливих наслідків»³³.

У грудні 1938 р. німецький міністр закордонних справ Й.Ріббентроп заявив, що німецький уряд не заспокоїться доти, доки давнє ганзейське місто Данціг не буде включене до складу Німеччини. Ця заява стурбувала польські урядові кола. Незабаром до Берліна прибув міністр закордонних справ Польщі Ю.Бек. Під час переговорів з А. Гітлером, що почалися 5 січня 1939 р., польський міністр підтримав політику нацистів щодо Чехословаччини, бо вона, за його словами, була на користь польських інтересів. А. Гітлер, зі свого боку, висловив зацікавленість у збереженні сильної польської держави. На його думку, наявність сильної польської армії знімає з Німеччини значне навантаження, бо дивізії, що їх Польща тримає на російському кордоні, звільняють рейх від значних додаткових воєнних витрат³⁴.

А.Гітлер також зазначив, що світова преса намагається приписати німцям якісь наміри щодо України. Він заявив, що Польща не повинна побоюватись Німеччини, яка не має жодних інтересів у Карпатській Україні і їй байдуже до інтересів щодо неї у інших держав³⁵.

На наш погляд, йдучи на поступки Польщі, А.Гітлер на даному етапі керувався корисливими міркуваннями. Сусідня держава мала забезпечити німецький тил на випадок збройного

конфлікту із західними державами. Як вважає німецький публіцист К.-Х. Янсен, Польща в майбутньому мала відіграти роль молодшого партнера і васала рейху та взяти участь у колонізації України³⁶.

Ведучи переговори з польськими урядовими колами, німецькі дипломати переслідували мету пограти на давніх польських претензіях на українські землі. Польські урядові кола, засліплені ідеєю розширення своєї території за рахунок сусідів, зокрема України, не здатні були зрозуміти, що А. Гітлер насправді не прагнув до укладення союзу з Польщею, плануючи в недалекому майбутньому знищити її й включити до німецького «життєвого простору».

Існує думка й про те, що всі намагання німців розіграти «українську карту» з Польщею в обмін на її антирадянську позицію переслідували мету не допустити втручання СРСР, який би виступив на захист Польщі. Радянський Союз, за задумом А. Гітлера, можна було відвернути від допомоги полякам тільки запевненням, що Німеччина має територіальні претензії лише до Польщі, і що вона зовсім не планує війни проти СРСР, всупереч твердженню світової преси. Отже, в цьому контексті заяв А. Гітлера полякам про те, що Німеччина не має інтересів на Україні, ймовірно адресувались не для поляків, а для Й. Сталіна. Підтвердженням цього є донесення німецького посла в Москві В. Шуленбурга від 28 лютого 1939 р., який писав до Берліна, що заява А. Гітлера польському міністру Ю. Беку стала відома у Москві і викликала у радянського уряду позитивне враження³⁷.

В свою чергу, уряд Радянського Союзу намагався спрогнозувати подальші дії нацистської Німеччини, з'ясувати позиції Польщі, Англії і Франції. Врешті, в Москві прийшли до висновку, що спекуляція А. Гітлером та його оточенням українським питанням велася для того, щоб ввести в оману уряди західних держав, які в його планах стояли першими до реалізації ідеї «Великої Німеччини». Правлячі кола цих держав, насамперед Англії і Франції, не надавали значення тому факту, що на шляху на Схід, зокрема на Україну, перед вермахтом лежала їхня союзниця Польща, яку, як виявилось згодом, вони не збиралися захищати³⁸.

Нарком закордонних справ СРСР М. Литвинов під час офіційних розмов із західними дипломатами намагався донес-

ти думку уряду про те, що гучна пропагандистська кампанія, розв'язана навколо українського питання, інспірована нацистами з метою дезорієнтації західної суспільно-політичної думки. Під час зустрічі з тимчасовим повіреним Франції в СРСР Ж. Пайяром 19 грудня 1938 р. М. Литвинов зазначив, що, можливо, ми маємо справу з пропагандистською диверсією, мета якої приспати та заспокоїти Англію і Францію і під цим прикриттям підготувати для них новий сюрприз³⁹. Преса, казав Й. Сталін, пише, що німці йдуть на радянську Україну з населенням 30 мільйонів чоловік, яку вони хочуть приєднати до Карпатської України, де проживає всього 700 тисяч населення. Схоже на те, що цей галас мав на меті «підняти лють Радянського Союзу проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без видимих на те підстав»⁴⁰.

Далі Й. Сталін зазначив, що ті, хто спрямовує зарубіжну пресу, хотіли штовхнути Німеччину проти Радянського Союзу. Тепер вони розчарувалися німецьким урядом, бо замість того, щоб вирушити на схід війною проти СРСР, змінили свою політику і повернули на захід. СРСР буде проводити політику миру і зміцнення ділових зв'язків з усіма країнами, дотримуватися обережності і не дасть втягнути Радянський Союз у конфлікт тим провокаторам, які звикли закріпати жар чужими руками. Він досить критично, навіть вороже, висловився на адресу Англії і Франції, які віддали німцям райони Чехословаччини як ціну за зобов'язання почати війну з Радянським Союзом. Тобто Й. Сталін дав зрозуміти, що він вважає провокатором не Німеччину, а уряд Англії і Франції⁴¹.

Світова преса, дипломати багатьох країн зрозуміли, що в цих словах міститься натяк на бажання Й. Сталіна піти на співпрацю з Німеччиною. У Берліні дипломати уважно проаналізували виступ Й. Сталіна і дійшли висновку, що тон його промови стосовно спроб західних країн отруїти радянсько-німецькі відносини і спровокувати війну між СРСР і Німеччиною свідчив про бажання налагодити відносини з рейхом. Зокрема, німецький посол у Москві В. Шуленбург звернув увагу свого уряду на те, що критика, з якою виступив Й. Сталін, направлена значно гостріше проти західних країн, ніж проти країн-агресорів, особливо Німеччини⁴².

В Берліні прийшли до остаточного висновку, що в промові Й. Сталіна є приховані пропозиції, спрямовані на покращання

відносин між Німеччиною і СРСР. Але на шляху до зближення серйозною перешкодою стояло питання про Карпатську Україну. А. Гітлер оцінив ситуацію і прийняв рішення відступитися від Карпатської України на користь Угорщини⁴³.

Цей крок А. Гітлера був з надзвичайним ентузіазмом сприйнятий у Москві. Й. Сталін прийшов до висновку, що хитання та сумніви німецького фюрера закінчилися і він прийняв рішення завдати удару не на Сході, в напрямку сировинної бази — України, тобто проти СРСР, а на Заході. Він по-новому підійшов до оцінки небезпеки в найближчому майбутньому з боку Німеччини. Надзвичайно важливу роль у цій оцінці черговості німецьких намірів зіграла, на думку Й. Сталіна, «відмова А. Гітлера від української ідеї»⁴⁴.

Як відомо, А. Гітлер тримав у резерві Карпатську Україну як хорошу карту, щоб у слушний момент її розіграти в інтересах Німеччини. І цього часу він діждався. Давши дозвіл на окупацію Закарпаття Угорщиною, він задовольнив давнє бажання угорського регента М. Хорті, тепер уже союзника по антикомінтернівському пакту. Залишився задоволеним таким вирішенням питання і Й. Сталін. Це послужило хорошою основою для подальшого зближення між Німеччиною і СРСР. Уряд Польщі також виграв, бо врешті утворився, як того бажали поляки, спільний польсько-угорський кордон, зникла загроза утворення незалежної української держави, приклад з якої могла б взяти Галичина. Адже українське населення, що проживало в цьому регіоні, давно прагнуло до самостійності.

Безумовно, що від такого вирішення питання щодо Карпатської України програло все українство, втративши надію на утворення власної незалежної держави. Трагедію Карпатської України український народ сприйняв дуже болісно. На адресу керівників німецького рейху надійшло чимало листів і телеграм від українських політичних об'єднань, окремих діячів. Особливо гостро реагували на події навколо Карпатської України націоналісти, що привело до погіршення стосунків між Проводом ОУН і керівниками рейху. Однак невдовзі керівні кола української спільноти дістали запевнення з Берліна, що епізод з Карпатською Україною не говорить про зміну симпатій нацистського керівництва до прагнень українців⁴⁵.

Однак, як виявилось, це було наступним словоблуддям керівників нацистської Німеччини, особливо А. Гітлера, який

взагалі не був зацікавлений у вирішенні українського питання, яке він періодично використовував у своїх завойовницьких планах.

Отже, маємо достатньо фактів і суджень, щоб стверджувати, що Україна напередодні Другої світової війни займала одне із центральних місць у міжнародній політиці західних держав. Проте в умовах відсутності своєї власної незалежної держави український фактор «спрацьовував» на користь одного чи кількох активних «політичних гравців» Європи.

Відсутність єдиного об'єднуючого політичного центру української еміграції, їхнє постійне протистояння й взаємовідчуження активно використовували зовнішні сили ряду європейських країн, зацікавлених у вирішенні українського питання на свою користь.

Активно використовував українську карту в європейських дипломатично-політичних хитросплетіннях і тоталітарний радянський режим. Прикладом такої «політики» Москви може слугувати її поведінка щодо Карпатської України.

Хотілося б звернути увагу читача ще до однієї морально-політичної проблеми, з якою зіткнулося українське суспільство вже тепер, в умовах розбудови своєї незалежної держави, зокрема — президентських перегонів жовтня—грудня 2004 р. — січня 2005 р. Повага і симпатії до України та її народу з боку світової громадськості посилилися завдяки, перш за все, прихильності дітей і внуків українців 20—30-х рр. ХХ ст. до єдності, стійкості, незламній волі до правди, справедливості, демократичних цінностей. Але далася взнаки і «традиція» великої частини українських політиків вирішувати внутрішньодержавні питання із залученням зовнішніх сил. Аморальність цих кроків може надзвичайно дорого обійтися всій українській нації. Про це говорить як більш далеко, так і близьке історичне минуле України.

¹ Нагорна Л. П. Позиція України у новоствореній союзній державі: 20-ті роки крізь призму 90-х // Український історичний журнал. — 1993. — № 2. — С. 12.

² Грабовський С., Шкляр Л. Від колонії до незалежної держави: початок шляху // Відбудова держави. — 1996. — № 1. — С. 7.

³ Несук М. Україна в планах Німеччини // Там само. — С. 235.

- ⁴ Гольчевський Ф., Ягнацак В. Україна в планах Німеччини у міжвоєнний період // Українські варіанти. — 1998. — № 2. — С. 99.
- ⁵ Rosenberg A. Der Zukunftsweg einer deutschen Aussenpolitik. — Munchen, 1927. — S. 98.
- ⁶ Цит. за кн.: Норден А. Фальсификаторы. К истории германо-советских отношений. — М., 1959. — С. 97.
- ⁷ Цит. за кн.: Коваль М. В. Історія пам'ятає: (Кривавий шлях фашистів на Україні). — К., 1965. — С. 7.
- ⁸ Україна і зарубіжний світ. — К., 1970. — С. 245.
- ⁹ Правда. — 1933. — 17 юня; Україна і зарубіжний світ. — С. 246.
- ¹⁰ Україна і зарубіжний світ. — С. 245.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Цит. за кн.: Ausgewalte Dokumente zur Yeschichte des Nationalsozialismus 1933—1945. — Bielefeld, 1964. — S. 4.
- ¹³ Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918 р. та її історична генеза // Український історик. — 1968. — № 1—4. — С. 14.
- ¹⁴ Україна у Другій світовій війні. — К., 1997. — С. 91.
- ¹⁵ Сардачук П. Д., Швагуляк М. М. Насувалась воєнна гроза. — Ужгород, 1984. — С. 31.
- ¹⁶ Цит. за кн.: Житарюк М. Четвертована, але жива: Закордонна преса про політичні процеси в Україні напередодні Другої світової війни. — Львів, 1997. — С. 50.
- ¹⁷ Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 856.
- ¹⁸ Євген Коновалець та його доба. — С. 477.
- ¹⁹ Цит за кн.: Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 467.
- ²⁰ Косик В. Зазнач. праця. — С. 43.
- ²¹ Сардачук П. Д., Швагуляк М. М. Зазнач. праця. — С. 52.
- ²² Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994. — С. 90.
- ²³ Косик В. Зазнач. праця. — С. 42.
- ²⁴ Трощинський В. П. Зазнач. праця. — С. 90.
- ²⁵ Камінський Є., Трощинський В. Українське питання в англо-американських архівних документах (1938—1951 рр.) // Всесвіт. — 1993. — № 9—10. — С. 145.
- ²⁶ Фляйшхауер І. Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938—1939. — М., 1991. — С. 81.
- ²⁷ Там само. — С. 82.
- ²⁸ Там само. — С. 73.
- ²⁹ Косик В. Зазнач. праця. — С. 472.
- ³⁰ Там само. — С. 472.
- ³¹ Фляйшхауер І. Зазнач. праця. — С. 74.
- ³² Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. — М., 1991. — С. 464.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Україна у Другій світовій війні. — К., 1997. — С. 117.
- ³⁵ Там само.

- ³⁶ Янсен К.-Х. Как Гитлер шел к мировой войне // За рубежом. — 1989. — № 37. — С. 17.
- ³⁷ Прокоп М. Українська справа на тлі підготовки війни 1941—1945 рр. // Сучасність. — 1961. — № 7. — С. 97.
- ³⁸ Коваль В. Довкола радянсько-польської війни 1939 року. — К., 1991. — С. 17.
- ³⁹ СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны (сентябрь 1938 — август 1939 гг.): Документы и материалы. — М., 1971. — С. 134.
- ⁴⁰ Сталін Й. В. Звітна доповідь XVIII з'їзду партії про роботу ЦК ВКП(б). 10 березня 1939 р. — К., 1954. — С. 12.
- ⁴¹ Коваль В. Довкола радянсько-польської війни 1939 року. — С. 21.
- ⁴² Ширер У. Зазнач. праця. — С. 512.
- ⁴³ Вегеш М. М., Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918—1939). — Київ; Ужгород, 1998. — С. 167.
- ⁴⁴ Фляйшхауер И. Зазнач. праця. — С. 93.
- ⁴⁵ Кентій А. В. Нариси історії організації Українських націоналістів (1929—1941). — К., 1998. — С. 96.

Надзвичайні і Повноважні посли України в іноземних державах

**Біографічні довідки подаються станом
на 1 листопада 2004 року. Дані про можливі зміни
у складі керівників дипломатичних місій разом
з біографічними довідками в наступних номерах
альманаху**

**При підготовці матеріалів використано дані
УДП МЗС України**

Австралія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Олександр Міщенко

Народився 24 серпня 1964 року в Туапсе Краснодарського краю. У 1985 році закінчив Донецьке вище військово-політичне училище, вчитель історії та суспільствознавства. у 1995 році закінчив Львівський державний університет ім. Івана Франка, юрист.

Володіє англійською, польською, турецькою мовами. Одружений.

1985–1989 — служба в Збройних Силах СРСР.

1989–1993 — начальник відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету ім. Івана Франка.

12.1993–04.1994 — другий секретар Консульського управління МЗС України.

04.1994–08.1995 — перший секретар Консульського управління МЗС України.

08.1995–01.1996 — радник Консульського управління МЗС України.

01.1996–11.1996 — в. о. завідуючого відділом, завідуючий відділом Консульського управління МЗС України.

11.1996–02.2000 — в. о. Генерального консула, Генеральний консул України в Стамбулі.

02.2000–12.2001 — заступник начальника Консульського управління МЗС України.

12.2001–12.2002 — радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України в Республіці Польща.

12.2002–04.2003 — Посол з особливих доручень Управління послів з особливих доручень та головних радників МЗС України.

04.2003–08.2004 — радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України в Австралії.

08.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австралії.

Республіка Ангола

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Володимир Лакомов

Народився 14 серпня 1958 року в Луганську. У 1981 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, економіст-міжнародник, перекладач англійської мови. Одружений, має двох синів.

1981–1985 — економіст, інспектор Головного управління УРСР у справах іноземного туризму, м. Київ. 1985–1987 — референт Комітету молодіжних організацій міськкому ЛКСМУ, м. Київ. 1987–1989 — інструктор парткому Київських обласних організацій та установ. 1989–1990 — завідуючий редакцією інформаційно-рекламного агентства «Україна», м. Київ. 1990–1991 — провідний інженер фірми «Сплав» МНТК «Порошкова металургія», м. Київ. 1991–1991 — економіст банку «Україна», м. Київ. 1991–1993 — заступник начальника Управління сприяння міжнародному економічному співробітництву Державного комітету України по сприянню малим підприємствам та підприємництву, м. Київ. 1993–1995 — начальник Управління іноземних інвестицій Агентства міжнародного співробітництва та інвестицій України, м. Київ. 02.1995–08.1995 — заступник начальника Управління міжнародного економічного співробітництва МЗС України. 1995–1996 — заступник Голови Агентства України з питань координації міжнародної технічної допомоги, м. Київ. 1996–1997 — начальник Управління розвитку інфраструктури інвестиційної діяльності Національного агентства України з реконструкції та розвитку, м. Київ. 09.1997–04.2002 — радник Посольства України в Федеративній Республіці Бразилія. 04.2002–01.2003 — в. о. заступника начальника, заступник начальника Управління економічного та науково-технічного співробітництва — начальник відділу аналізу двостороннього та регіонального економічного співробітництва МЗС України. 01.2003–08.2003 — в. о. заступника директора Департаменту економічного співробітництва — начальника Управління двостороннього економічного співробітництва МЗС України. 08.2003–12.2003 — заступник директора Департаменту економічного співробітництва — начальник Управління двостороннього економічного співробітництва МЗС України. 12.2003–05.2004 — Посол з особливих доручень Управління двостороннього економічного співробітництва. 05.2004—п. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ангола.

Аргентинська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Олександр Никоненко

Народився 24 жовтня 1953 року в Києві. У 1976 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт, викладач іспанської та англійської мов. Володіє іспанською, португальською та англійською мовами. Одружений, має сина.

1976—1979 — перекладач іспанської та португальської мов, в/ч 44708, м. Москва. 1979—1985 — референт, старший референт, заступник завідувача відділу Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, м. Київ. 1985—1988 — завідувач філії мотели представництва Спілки радянських товариств дружби в Народній Республіці Мозамбик. 1988—1992 — заступник завідувача, завідувач відділу країн Азії, Африки та Латинської Америки Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, м. Київ. 03.1992—05.1992 — радник Управління державного протоколу МЗС України. 05.1992—07.1992 — в. о. начальника Управління державного протоколу МЗС України. 07.1992—03.1993 — завідувач відділу країн Латинської Америки Управління двосторонніх відносин МЗС України. 03.1993—08.1994 — радник, Тимчасовий повірений у справах України в Аргентинській Республіці. 08.1994—08.1995 — заступник начальника, начальник Управління країн Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України. 08.1995—04.1996 — радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України у Федеративній Республіці Бразилія. 04.1996—01.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Бразилія. Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болівія, Республіці Венесуела та Республіці Еквадор за сумісництвом. 01.2000—10.2001 — в. о. начальника, начальник Четвертого територіального управління МЗС України. 10.2001—04.2002 — директор Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України. 04.2002—11.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. 11.2003—03.2004 — Посол з особливих доручень МЗС України. 03.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці. 05.2004 — ц. ч. Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Парагвай за сумісництвом. 06.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Східній Республіці Уругвай за сумісництвом.

Королівство Бельгія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року

Володимир Хандогій

Народився 1953 року в Черкасах. Українець. Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має сина та доньку.

У 1975 році закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права КДУ ім. Т. Г. Шевченка.

1975–1976 — перекладач на будівництві металургійного заводу в Пакистані.

1976–1979 — аташе, третій секретар відділу преси МЗС УРСР.

1979–1983 — аташе Постійного представництва УРСР при ООН.

1983–1985 — другий секретар відділу преси, другий секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР.

1985–1988 — перший секретар Генерального секретаріату, перший секретар відділу головного радника МЗС УРСР.

1988–1994 — перший секретар, радник, заступник Постійного представника, тимчасово виконуючий обов'язки Постійного представника України при ООН.

1994–1995 — начальник Управління міжнародних організацій МЗС України.

1995–1998 — заступник Міністра закордонних справ України.

1998–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, Представник України при Міжнародній організації цивільної авіації.

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Бельгія та Главою Місії України при НАТО за сумісництвом.

Республіка Білорусь

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року

Петро Шаповал

Народився 1948 року в с. Жовтневому Чернігівської області. Українець. У 1981 році закінчив Київський інститут народного господарства.

Заслужений економіст України.

Одружений. Має сина та дочку.

1977–1985 — заступник голови, голова виконкому Городнянської міської ради народних депутатів.

1985–1986 — заступник завідувача відділу сільського господарства і харчової промисловості Чернігівського обкому КП України.

1986–1990 — перший секретар Щорського райкому КП України Чернігівської обл.

1990–1991 — перший заступник голови виконкому Чернігівської обласної ради народних депутатів.

1991 — перший секретар Чернігівського обкому КПУ.

1991–1992 — перший заступник начальника управління сільського господарства Чернігівського облвиконкому.

1992–1994 — перший заступник начальника управління сільського господарства Чернігівської облдержадміністрації.

1994–1995 — голова Чернігівської обласної ради та виконкому.

1995–2001 — голова Чернігівської обласної ради та Чернігівської облдержадміністрації.

2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Киргизькій Республіці.

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Білорусь.

Республіка Болгарія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Юрій Рилач

Народився 6 жовтня 1946 року в с. Великих Проходах Липецького району Харківської області. У 1972 році закінчив Київський торгово-економічний інститут, товаровознавець.

Володіє німецькою мовою.

Одружений, має дочку.

1972–1979 — завідувач відділу, директор магазину № 477, заступник начальника торговельного відділу гастрономторгу Московського району м. Києва.

1979–1983 — заступник директора, директор гастрономторгу Шевченківського району м. Києва.

1983–1992 — заступник начальника, начальник Головного управління торгівлі Київського міськвиконкому, м. Київ.

03.1992–01.1999 — заступник Міністра закордонних справ України.

01.1999–05.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словацькій Республіці.

05.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болгарія.

Федеративна Республіка Бразилія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2001 року

Юрій Богаєвський

Народився 25 квітня 1942 року в с. Дернівці Баришівського району Київської області. Українець.

Освіта вища — 1969 року закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов. Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку й сина.

1973—1975 — аташе, третій, другий секретар відділу преси МЗС УРСР.

1975—1978 — помічник міністра закордонних справ УРСР. 1978—1982 — співробітник

Секретаріату ООН, Нью-Йорк.

1982 — перший секретар МЗС УРСР.

1982—1985 — перший секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР.

1985—1991 — перший секретар Посольства СРСР у Канаді.

1991 — перший секретар відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС УРСР.

1991—1992 — радник відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС України.

1992 — завідуючий відділом США і Канади Управління двосторонніх відносин МЗС України.

1993—1996 — в. о. начальника, начальник Управління Європи та Америки, начальник Другого територіального управління МЗС України.

1996—1998 — заступник Постійного представника України при ООН, Нью-Йорк, США.

1998—2000 — Генеральний консул України в Нью-Йорку.

2000—2001 — начальник Третього територіального управління МЗС України.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом у Федеративній Республіці Бразилія (в 2002 р. — за сумісництвом Посол в Еквадорі, Болівії та Венесуелі).

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Григорій Хоружий

Народився 23 травня 1947 року в с. Матяшівці Великобагачанського району Полтавської області. У 1970 році закінчив Харківський державний університет, викладач німецької мови та літератури. Доктор філософських наук, професор. Володіє англійською, німецькою, болгарською мовами. Одружений, має дочку та сина.

1970–1973 — референт, лектор, завідувач лекторською групою, завідувач відділу Харківського обкому ЛКСМ України.

1973–1975 — референт, старший референт Комітету молодіжних організацій УРСР. 1975–1979 — завідувач сектору, заступник завідувача відділу ЦК ЛКСМ України, м. Київ. 1979–1990 — аспірант, старший викладач, заступник декана, декан міжнародного факультету Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ, м. Москва. 1990–1992 — заступник директора Українського науково-дослідного інституту проблем молоді, м. Київ. 12.1992–11.1993 — перший секретар Посольства України в Російській Федерації. 11.1993–09.1994 — радник Посольства України в Російській Федерації. 09.1994–03.1995 — радник Посольства України у Федеративній Республіці Німеччина. 03.1995–04.1998 — Генеральний консул України в Мюнхені (ФРН). 05.1998–06.1998 — заступник начальника Управління Європи та Америки МЗС України. 06.1998–05.1999 — заступник Міністра інформації України. 05.1999–03.2000 — перший заступник Голови державного комітету інформаційної політики України. 03.2000–05.2001 — заступник керівника Головного управління з питань внутрішньої політики Адміністрації Президента України. 05.2001–03.2004 — радник-посланник Посольства України в Російській Федерації. 04.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України при Святім Престолі, Ватикан.

Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року

Ігор Мітюков

Народився 1952 року в Києві. У 1975 році закінчив факультет кібернетики Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Кандидат економічних наук.

Володіє англійською мовою.

1975–1990 — інженер, аспірант, науковий співробітник Інституту економіки АН України.

1990–1992 — економічний радник, начальник відділу, начальник управління, заступник Голови правління АПБ «Україна».

1992–1994 — заступник Голови правління Національного банку України.

1994–1995 — віце-прем'єр-міністр України з питань фінансової та банківської діяльності.

1995–1997 — спеціальний представник Уряду України при ЄС з повноваженнями віце-прем'єр-міністра України.

1997–2001 — Міністр фінансів України.

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сполученому Королівстві Великобританії та Північної Ірландії.

2003 — призначений Постійним представником України при Міжнародній морській організації.

Соціалістична Республіка В'єтнам

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року

Павло Султанський

Народився 3 січня 1957 р. у с. Костянтинівці Харківської обл. 1983 року закінчив Інститут країн Азії та Африки при Московському держуніверситеті ім. М. В. Ломоносова, економіст-сходознавець. Володіє китайською та англійською мовами. Одружений, має чотирьох синів.

1974–1975 — оператор ЕОМ Київського авіаційного виробничого об'єднання. 1975–1977 — служба в армії. 1977–1983 — слухач підготовчого відділення, студент Московського держуніверситету ім. М. В. Ломоносова. 1983–1984 — стажер кафедри міжнародних економічних зв'язків Інституту країн Азії та Африки при Московському держуніверситеті ім. М. В. Ломоносова. 1984–1987 — вчитель китайської мови Київської школи-інтернату № 1. 1988–1989 — старший експерт ВО «Укрімпекс». 1990–1991 — начальник відділу зовнішньої торгівлі Київського ВО ім. Артема. 1991–1992 — заступник директора товариства з обмеженою відповідальністю «Матас». 1992–1994 — другий, перший секретар відділу країн Азії і Тихоокеанського басейну Управління двосторонніх відносин МЗС України. 1994–1995 — перший секретар Посольства України в Японії. 1995–1996 — перший секретар, радник, завідуючий відділом аналізу регіональних проблем Управління політичного аналізу і планування МЗС України. 1996–1998 — в. о. заступника начальника, заступник начальника Управління Європейської і трансатлантичної інтеграції — завідувач відділу Європейського Союзу МЗС України. 1998–2000 — радник-посланник Посольства України в Китайській Народній Республіці, Тимчасовий Повірений у справах України в Китайській Народній Республіці. 2000–2003 — заступник начальника, начальник Управління Європейського Союзу — завідувач відділу координації Департаменту європейської інтеграції МЗС України. Вересень 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Соціалістичній Республіці В'єтнам.

Республіка Вірменія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року

Володимир Тягло

Народився 24 червня 1947 року в с. Катеринівці Лозівського р-ну Харківської обл.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має доньку та сина.

У 1970 р. закінчив Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства по спеціальності механізація сільськогосподарського виробництва, у 1990 р. закінчив Київську вищу партійну школу по спеціальності партійне та державне будівництво. 1970–1971 — помічник бригадира тракторної бригади колгоспу ім. Орджонікідзе, с. Катеринівка Харківської обл.

1971–1981 — головний інженер-механік колгоспу ім. Орджонікідзе, с. Катеринівка Харківської обл.

1981–1986 — голова колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, с. Шатівка Харківської обл.

1986–1987 — 2-й секретар Лозівського міськкому компартії України, м. Лозова Харківської обл.

1987–1990 — голова Лозівського виконавчого комітету, м. Лозова Харківської обл.

1990–1992 — заступник голови Харківської обласної Ради народних депутатів.

1992–1994 — голова Харківської обласної Ради народних депутатів.

1994–1995 — заступник голови Харківської обласної Ради.

1995–1997 — заступник голови Харківської обласної державної адміністрації.

1996–1998 — обраний головою Харківської обласної Ради, м. Харків.

04.1998–02.2002 — переобраний головою Харківської обласної Ради, м. Харків.

Лютий 2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом у Республіці Вірменія.

Грецька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року

Віктор Кальник

Народився 21 травня 1949 року в с. Антоновичах Овруцького району Житомирської області. Українець.

Освіта вища. 1971 року закінчив Київський інститут народного господарства, економіст.

Одружений, має двох дочок.

Трудову діяльність розпочав 1966 електромонтером Овруцької РЕС на Житомирщині.

1967–1971 — студент Київського інституту народного господарства. 1971 — економіст

Мукачівського винзаводу.

1971–1972 — служба в армії.

1972–1990 — економіст, заступник начальника відділу, начальник Держінспекції цін, начальник головного управління контролю цін Держінспекції УРСР.

1990–1992 — начальник зведено-економічного відділу, заступник начальника Державної інспекції України по контролю за цінами.

З 1992 — заступник міністра, перший заступник міністра економіки України.

1994–1998 — депутат Верховної Ради України.

Указом Президента України від 27 березня 2001 року призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Грецькій Республіці.

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року

Микола Слис

Народився 15 серпня 1946 року в м. Темрюку Краснодарського краю, Російська Федерація.

Володіє німецькою мовою.

Одружений, має двох дочок.

У 1974 р. закінчив Сімферопольський державний університет ім. М. В. Фрунзе, географ; у 1992 р. — Одеський державний університет ім. І. Т. Мечнікова, політолог.

1961—1966 — учень Кримського радгоспу-технікуму механізації сільського господарства, с. Радянське Кримської області.

1966—1968 — служба в армії.

1968—1973 — військовий керівник, старший піонервожатий Всесоюзного піонерського табору «Артек», м. Ялта.

1973—1974 — заступник директора середньої школи № 1, м. Можайськ Московської області.

1974—1981 — заступник начальника комплексу таборів «Горний», помічник начальника Головного управління по кадрах Всесоюзного піонерського табору «Артек», м. Ялта.

1981—1990 — консультант, завідуючий відділом, секретар, перший секретар Ялтинського міськкому Компартії України.

1990—1994 — Голова комісії з питань гласності та засобів масової інформації Верховної Ради України, член Президії Верховної Ради України, м. Київ.

1994—1999 — Генеральний консул України в Тюмені, Російська Федерація.

1999—2000 — перший заступник начальника Консульського управління МЗС України.

2000—2003 — виконуючий обов'язки начальника, начальник Управління кадрів та учбових закладів МЗС України. Серпень 2003 року — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Грузії.

Естонська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року

Микола Макаревич

Народився 1940 року в с. Камінно-Товкачах Овруцького району Житомирської області. Освіта вища. У 1966 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист-міжнародник.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дочок.

1966–1967 — аташе протокольно-консульського відділу МЗС УРСР.

1967–1971 — другий секретар відділу преси, відділу міжнародних організацій.

1971–1977 — аташе, третій, другий секретар Постійного представництва УРСР при ООН.

1977–1982 — радник, генеральний секретар, головний радник МЗС України.

1982–1986 — перший секретар Постійного представництва СРСР при міжнародних організаціях у Відні, Австрія.

1986–1989 — начальник Консульського відділу МЗС України.

1989–1990 — заступник Постійного представника УРСР при ООН.

1990–1994 — перший заступник міністра закордонних справ України.

1994–1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Австрія та Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні.

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Естонській Республіці.

Арабська Республіка Єгипет

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2001 року

Андрій Веселовський

Народився 28 липня 1951 року у Львові. Українець. Освіта вища, 1974 року закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, референт-перекладач французької та англійської мов, викладач російської мови.

Володіє англійською і французькою мовами. Одружений, має двох синів та дочку.

Трудову діяльність розпочав навчаючись в університеті — перекладачем французької мови у Гвінейській Республіці.

1974—1975 — старший лаборант підготовчого факультету Київського інженерно-будівельного інституту.

1975—1977 — редактор, старший редактор, оглядач, випусковий редакції для прогресивних українських закордонних газет РАТАУ при РМ УРСР.

1977—1983 — редактор, старший редактор відділу преси та інформації Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном.

1983—1986 — перекладач французької мови в Алжирі. 1986—1992 — другий, перший секретар, радник відділу інформації МЗС України.

1992—1996 — радник-посланник Посольства України в Канаді.

1996—1998 — заступник, в. о. начальника Управління політичного аналізу та планування МЗС України.

1998—2001 — начальник Управління політичного аналізу і планування МЗС України.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України другого класу.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Арабській Республіці Єгипет (в 2002 р. призначений за сумісництвом в Судані).

Республіка Індія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2001 року

Олег Семенець

Народився 14 червня 1946 року в Москві. Українець. Освіта вища, 1969 року закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт англійської мови, доктор філологічних наук, професор. Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

Трудову діяльність розпочав 1969 року по закінченні Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка викладачем кафедри іноземних мов Київського інституту народного господарства. 1971—1973 — старший лаборант, старший методист підготовчого факультету для іноземних громадян Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1973—1992 — викладач, старший викладач, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу германських мов, декан факультету романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1992—1993 — заступник начальника центру реалізації міжнародної технічної допомоги України, м. Київ. 1993 — радник Групи послів і радників МЗС України. 1993—1995 — радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах. 1996—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Єменській Республіці за сумісництвом. 1998 — начальник Управління країн СНД МЗС України. 1998—1999 — начальник Першого територіального управління МЗС України. З 1999 р. — начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Індія (в 2002 р. за сумісництвом в Бангладеш, Королівстві Непал та Шрі-Ланці).

Республіка Ірак

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Анатолій Олійник

Народився 8 лютого 1950 року у Вінниці. 1981 року закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист-міжнародник, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку і сина.

07.1981–01.1985 – третій секретар відділу кадрів МЗС УРСР. 01.1985–04.1987 – другий секретар відділу кадрів МЗС УРСР. 04.1987–09.1987 – другий секретар консульського відділу МЗС УРСР.

09.1987–06.1989 – перший секретар консульського відділу МЗС УРСР. 06.1989–11.1992 – перший секретар Постійного представництва УРСР при ООН.

11.1992–09.1995 – Генеральний консул України в Чикаго (США). 09.1995–01.1997 – заступник начальника Управління міжнародних організацій МЗС України.

01.1997–03.1998 – керівник регіонального офісу Цивільної служби Перехідної Адміністрації для Східної Славонії і Західного Срему, Хорватія.

03.1998–03.2003 – керівник регіональних офісів Цивільної служби місії ООН в Боснії і Герцеговині.

03.2003–05.2003 – в. о. директора Департаменту нових викликів і загроз МЗС України.

05.2003–09.2003 – директор Департаменту нових викликів і загроз МЗС України.

09.2003–03.2004 – директор Департаменту нових викликів і загроз, Посол з особливих доручень з питань Іраку.

03.2004–08.2004 – радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України в Іраку.

08.2004–ц. ч. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ірак.

Зеландська Республіка Іран

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Володимир Бутяга

Народився 9 травня 1949 року в с. Велика Багачка Великобагачанського району Полтавської області. У 1971 році закінчив Харківський державний університет, викладач історії та суспільствознавства.

Володіє перською, англійською мовами.

Одружений, має сина та дочку.

1971–1973 — командир мотострілецького взводу в/ч 61484, Угорщина.

1973–1974 — лектор, завідуючий лекторською групою Херсонського обкому ЛКСМУ, м. Херсон.

1974–1979 — голова бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» Херсонського обкому ЛКСМУ.

1979–1983 — викладач Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1983–1986 — викладач суспільно-політичних предметів Кабульського університету, Республіка Афганістан.

1986–1993 — старший викладач Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

01.1993–05.1997 — перший секретар, радник, Тимчасовий Повірений у справах України в Ісламській Республіці Іран.

05.1997–09.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран.

09.2000–07.2001 — перший заступник директора Українського центру досліджень проблем міжнародної безпеки.

07.2001–11.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Федеративній Республіці Нігерія.

11.2003 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран.

Ірландія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Євген Перелигін

Народився 16 червня 1962 року в Дніпро-дзержинську. У 1985 році закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов, викладач іспанської та англійської мов. У 1994 році закінчив Всеросійську академію зовнішньої торгівлі, економіст. Володіє англійською, іспанською мовами. Одружений, має двох синів.

1984—1985 — перекладач Держкомітету з економічних зв'язків СРСР (Куба). 1985—1986 — служба в армії. 1986—1990 — лаборант, дослідник, викладач кафедри іспанської філології Київського державного педагогічного інституту іноземних мов.

1990—1991 — інженер торгпредства СРСР в Республіці Нікарагуа. 1991—1992 — провідний спеціаліст Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України. 06.1992—12.1992 — завідувач сектору багатогалузевої корпорації «Астра-Агро», м. Київ. 01.1993—08.1993 — начальник відділу країн Європи Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України. 08.1993—01.1994 — завідувач відділу країн Центральної та Південної Америки Другого територіального Управління МЗС України. 01.1994—08.1994 — завідувач відділу країн Центральної Європи Другого територіального Управління МЗС України. 08.1994—12.1994 — помічник-радник Секретаріату міністра закордонних справ України. 12.1994—11.1995 — заступник начальника Управління НБСЕ та ЄРС МЗС України. 11.1995—03.1996 — начальник Управління європейського регіонального співробітництва МЗС України. 03.1996—02.1998 — в. о. Постійного представника України при Раді Європи (м. Страсбург). 02.1998—07.2000 — радник-посланник Посольства України в Республіці Корея. 09.2000—01.2001 — начальник Управління економічного та наукового співробітництва МЗС України. 01.2001—07.2001 — в. о. заступника директора Департаменту європейської інтеграції, економічного та науково-технічного співробітництва — начальник Управління економічного та науково-технічного співробітництва МЗС України. 08.2001—11.2001 — директор Департаменту європейської інтеграції, економічного та гуманітарного співробітництва — начальник Управління Європейського Союзу. 11.2001—12.2003 — директор Департаменту європейської інтеграції МЗС України. 12.2003—01.2004 — Посол з особливих доручень МЗС України. 29.01.2004—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ірландській Республіці.

Хашимітське Королівство Йорданія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року

Віктор Нагайчук

Народився 23 червня 1946 року в Чорткові Тернопільської області. Закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт англійської та французької мов, кандидат історичних наук.

Володіє англійською та французькою мовами. Одружений, має двох синів.

1964–1969 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1969–1970 — служба в армії. 1970–1972 — військовий перекладач в/ч 44708 «А», АРЄ. 1972–1978 — молодший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, м. Київ. 1978–1983 — молодший науковий співробітник Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, м. Київ. 1983–1990 — редактор англійськомовного видання журналу «Хроніка ООН» Секретаріату ООН, м. Нью-Йорк. 1990–1992 — радник відділу інформації — керівник прес-центру МЗС України, м. Київ. 1992–1993 — завідувач відділу країн Близького і Середнього Сходу та Африки управління двосторонніх відносин МЗС України, м. Київ. 1993–1996 — радник-посланник Посольства України в Арабській Республіці Єгипет. 1996–1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет. 1997–1998 — начальник управління інформації МЗС України, м. Київ. 1998–1999 — перший віце-президент Української державної корпорації «Укрзовніштур», м. Київ. 1999–2000 — доцент відділення міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. 2000–2001 — професор Дипломатичної академії України при МЗС України, м. Київ. 2001–2002 — Повноважний представник України на Близькому та Середньому Сході. 2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Хашимітському Королівстві Йорданія.

Республіка Казахстан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року

Василь Цибенко

Народився 8 січня 1950 року у Черкаській області. Освіта вища — 1972 року закінчив Київський автомобільно-дорожній інститут.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дочок.

По закінченні вузу в 1972—1977 року працював інженером відділу експлуатації автомобілів, заступником начальника автоколони, начальником відділу Уманської автоколони 2234.

1977—1980 — інструктор промислово-транспортного відділу Уманського райкому Компартії України.

1980—1988 — інструктор, заступник зав. відділу, завідувач промислово-транспортного відділу Черкаського міськкому Компартії України.

1988—1990 — перший секретар Придніпровського райкому Компартії України, м. Черкаси.

1990—1992 — голова виконкому Придніпровської районної Ради народних депутатів, м. Черкаси.

1992—1998 — перший заступник глави Черкаської обласної державної адміністрації, представник Президента України в Черкаській області, голова Черкаської обласної державної адміністрації.

1999—2000 — керівник Головного управління з контролю виконання актів Президента України Адміністрації Президента України.

2000 — заступник міністра транспорту України.

2000—2001 — перший заступник міністра транспорту України.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Казахстан.

Канада

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Микола Маймескул

Народився 18 грудня 1948 року в с. Приморському Татарбунарського району Одеської області. У 1972 році закінчив Київський ордена Леніна державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт, викладач французької та англійської мов. Кандидат історичних наук. Володіє французькою, англійською мовами. Одружений, має дочку.

06.1972—11.1974 — інженер Центрального проектно-конструкторського бюро тресту «Енергоавтоматика».

11.1974—02.1976 — перекладач французької мови групи радянських спеціалістів військової частини 44708, Центральноафриканська Республіка.

04.1976—07.1977 — перекладач французької мови групи радянських спеціалістів військової частини 44708, Республіка Чад.

07.1977—08.1980 — старший лаборант, старший методист, старший інженер факультету міжнародних відносин і міжнародного права Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

08.1980—06.1981 — аспірант Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

06.1981—02.1983 — третій секретар консульського відділу МЗС УРСР.

02.1983—08.1986 — третій, перший секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР.

08.1986—09.1992 — другий секретар Постійного Представництва СРСР при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві.

09.1992—08.1993 — начальник відділу міжнародного економічного співробітництва МЗС України.

08.1993—07.1996 — начальник Управління міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України.

07.1996—10.2000 — Постійний представник України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві (Голова Конференції з роззброєння (1998), Голова женецького Дипломатичного комітету (2000), Віце-голова Європейської економічної комісії ООН (1996—1998)).

11.2000—01.2001 — Посол з особливих доручень Групи послів з особливих доручень та головних радників МЗС України.

01.2001—07.2001 — Директор Департаменту європейської інтеграції, економічного та гуманітарного співробітництва — начальник Управління Європейського Союзу МЗС України.

07.2001—11.2001 — Посол з особливих доручень по координації діяльності МЗС України з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами, відомствами та регіонами України Управління послів з особливих доручень.

11.2001—02.2002 — Посол з особливих доручень — керівник Групи координації взаємодії МЗС України з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами, відомствами та регіонами України.

02.2002—11.2003 — Директор Департаменту консульської служби МЗС України.

11.2003—02.2004 — Посол з особливих доручень Управління Послів з особливих доручень та головних радників МЗС України.

02.2004—04.2004 — Посол з особливих доручень Управління консульської служби МЗС України.

04.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді.

Республіка Кенія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Володимир Забігайло

Народився 27 травня 1944 року в Києві. У 1967 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка по спеціальності правознавство, у 1971 році — аспірантуру Інституту держави і права Академії наук УРСР, доктор юридичних наук, професор.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має сина.

1971—1988 — молодший, старший науковий співробітник, завідувач сектору Інституту держави і права Академії наук УРСР.

1988—1992 — професор, заступник директора, завідувач кафедри Інституту міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1992—1995 — радник Посольства України у США.

1995—1998 — професор, завідувач кафедри Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1998—1999 — заступник Міністра юстиції України, Уповноважений Кабінету Міністрів України з Європейської Конвенції прав і основних свобод людини.

1999—2003 — професор, завідувач кафедри Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

12.2003 — п. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кенія.

Китайська Народна Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Сергій Камишев

Народився 8 квітня 1956 року в Дніпропетровську. У 1977 році закінчив Донецький державний університет, економіст. У 1993 році закінчив Дипломатичну академію МЗС Російської Федерації. Володіє англійською мовою. Одружений, має дочку та сина.

1977–1977 — старший інженер шахти «Кіровська» ВО «Донецьквугілля». 1977–1979 — служба в армії. 1979–1987 — дільничний гірничий нормувальник, гірничий майстер, старший інженер, заступник секретаря партійного комітету, помічник начальника дільниці шахти «Кіровська», м. Донецьк.

1987–1990 — заступник директора, секретар партійного комітету шахти ім. Є. Т. Абакумова ВО «Донецьквугілля», м. Донецьк. 1990–1991 — заступник голови Кіровської районної Ради народних депутатів, м. Донецьк. 1991–1993 — слухач Дипломатичної академії МЗС Російської Федерації. 1993–1994 — головний консультант з міжнародних відносин Ради директорів підприємств та установ, м. Донецьк. 03.1994–06.1994 — перший секретар відділу світових та європейських організацій Управління міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва МЗС України. 06.1994–04.1998 — перший секретар, радник Посольства України в Арабській Республіці Єгипет. 04.1998–01.2001 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Ліванській Республіці. 04.1999–03.2000 — Тимчасовий Повірений у справах України в Сирійській Арабській Республіці за сумісництвом. 01.2001–04.2002 — в. о. начальника, начальник П'ятого територіального управління. 04.2002–12.2003 — директор Департаменту двостороннього співробітництва. 12.2003–04.2004 — Посол з особливих доручень Першого територіального управління МЗС України. 04.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці.

Республіка Кіпр

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Борис Гуменюк

Народився 18 червня 1953 року в с-т Муровані Курилівці Вінницької області. У 1976 році закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, доктор історичних наук, професор, Академік Міжнародної слов'янської академії.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку та двох синів.

1976—1979 — аспірант факультету міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1979—1985 — асистент факультету міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1985—1994 — доцент, заступник декана, заступник директора Інституту міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1994—1996 — доктор історичних наук, завідувач кафедри, в. о. професора Інституту міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

02.1996—10.2003 — ректор Дипломатичної академії України при МЗС України, член Колегії МЗС України.

10.2003—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кіпр.

Республіка Корея

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2001 року

Володимир Фуркало

Народився в Києві. Українець. У 1972 році закінчив факультет міжнародного права Московського державного інституту міжнародних відносин МЗС СРСР, юрист-міжнародник, кандидат юридичних наук.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має доньку.

1972–1974 — військовий перекладач.

1977–1979 — аташе Постійного представництва УРСР при ООН.

1979–1980 — співробітник Департаменту з політичних питань та деколонізації Секретаріату ООН.

1980–1991 — старший інспектор, науковий співробітник, консультант, заступник начальника Управління міжнародних зв'язків Президії Академії наук України.

1991–1994 — перший секретар, завідувач сектору, заступник начальника відділу, заступник начальника Управління НБСЄ та європейських регіональних структур МЗС України.

1994–1996 — керівник Управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України.

1996–1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді.

1998–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія.

2001— призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Корея.

Республіка Куба

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2001 року

Віктор Пашук

Народився 20 жовтня 1945 року в с. Бистріївці Ружинського району Житомирської області. Українець.

Освіта вища — у 1971 році закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, історик-міжнародник; доктор історичних наук, професор. Володіє іспанською і португальською мовами. Одружений, має дочку.

Трудову діяльність розпочав 1964 року завідувачим клубом с. Бистріївка Житомирської обл. 1971—1974 — аспірант факультету міжнародних відносин і міжнародного права Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. 1974—1977 — лектор ЦК ЛКСМ України.

1977—1984 — старший викладач, доцент кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка.

1984—1990 — завідувач кафедри історії і права країн Азії, Африки і Латинської Америки історичного факультету Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка.

1990—1994 — директор Українського інституту міжнародних відносин при Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка.

1994—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, Республіці Парагвай, Східній Республіці Уругвай та Чилі за сумісництвом.

2000 — начальник управління інформації МЗС України.

2001 — Посол з особливих доручень МЗС України. Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла.

Указом Президента України від 5 жовтня 2001 року призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Куба (в 2002 р. — Надзвичайним і Повноважним Послом України в Домініканській Республіці за сумісництвом).

Держава Кувейт

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2002 року

Анатолій Бурмаков

Народився 19 квітня 1940 року в Канську Красноярського краю. У 1963 році закінчив Одеський політехнічний інститут, інженер-технолог; доктор хімічних наук, професор. Володіє італійською та англійською мовами.

Одружений, має двох синів.

1963–1985 – аспірант, асистент, старший викладач, доцент, старший науковий співробітник кафедри технології основного органічного синтезу та органічної хімії Одеського політехнічного інституту.

1985–1987 – проректор з міжнародних зв'язків Одеського політехнічного інституту.

1987–1993 – перший проректор Одеського політехнічного інституту.

01.1993–05.1997 – радник Посольства України в Італійській Республіці.

06.1997–08.1998 – в. о. завідувача відділу аналізу внутрішньоекономічних та внутрішньополітичних проблем України Управління політичного аналізу та планування МЗС України.

08.1998–10.1998 – радник відділу аналізу внутрішньоекономічних та внутрішньополітичних проблем України Управління політичного аналізу та планування МЗС України.

10.1998–02.1999 – завідувач відділу аналізу процесів світового розвитку Управління політичного аналізу та планування МЗС України.

02.1999–12.2002 – радник Дипломатичної місії України в Королівстві Нідерланди.

12.2002 – ц. ч. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Кувейт.

Латвійська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Мирон Янків

Народився 25 липня 1951 року в с. Лисовичах Стрийського району Львівської області. У 1973 році закінчив Львівський державний університет ім. І. Я. Франка за спеціальністю планування народного господарства. доктор економічних наук, професор.

Володіє польською та німецькою мовами.

Одружений, має двох дочок.

07.1973—09.1975 — викладач Тернопільського фінансово-економічного університету ім. І. Я. Франка.

09.1975—09.1978 — аспірант Львівського державного університету ім. І. Я. Франка.

09.1978—11.1988 — асистент, доцент, старший науковий співробітник Львівського державного університету ім. І. Я. Франка.

11.1988—06.1990 — завідувач сектором економіки і прогресивних форм організації праці аграрного відділу Львівського обкому КП України.

07.1990—07.1994 — доцент, завідувач кафедри економіки і організації сільськогосподарського виробництва Львівської академії ветеринарної медицини.

07.1994—12.1995 — голова Комітету економіки Львівського облвиконкому. 12.1995—03.1997 — начальник Головного управління економіки Львівської облдержадміністрації.

03.1997—05.1998 — заступник голови Львівської облдержадміністрації.

05.1998—02.2000 — перший заступник голови Львівської облдержадміністрації.

02.2000—04.2002 — керівник торговельно-економічної місії у складі Посольства України в Республіці Польща.

04.2002—01.2004 — голова Львівської облдержадміністрації.

01.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Латвійській Республіці.

Литовська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Борис Клімчук

Народився 18 березня 1951 року в с. Волошках Ковельського району Волинської області.

У 1974 році закінчив Харківський державний університет, вчитель географії. У 1998 році закінчив Національну юридичну академію ім. Ярослава Мудрого, юрист. Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

09.1974—08.1975 — вчитель географії середньої школи-інтернату, м. Острого Рівненської області.

08.1975—08.1980 — вчитель географії середньої школи № 7, м. Ковель Волинської області.

08.1980—01.1982 — директор восьмирічної школи № 9, м. Ковель.

01.1982—06.1982 — інженер заводу сільськогосподарських машин, м. Ковель.

06.1982—06.1990 — директор середньої школи № 14, м. Ковель.

06.1990—06.1992 — заступник голови виконкому Ковельської міської Ради народних депутатів, м. Ковель.

06.1992—06.2002 — голова Волинської обласної Ради народних депутатів та її виконавчого комітету, голова Волинської обласної державної адміністрації, м. Луцьк.

06.2002—02.2004 — радник Президента України.

04.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці.

Ліванська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2002 року

Валерій Рилач

Народився 1950 року в с. Юрківці Черкаської області. Українець. 1977 року закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Кандидат філософських наук.

Володіє французькою мовою.

Одружений. Має сина.

1977–1978 — заступник секретаря парткому Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1978–1981 — аспірант, викладач КДУ ім. Т. Г. Шевченка.

1981–1985 — інструктор відділу науки і навчальних закладів Київського міськкому партії.

1985–1987 — інструктор відділу науки і навчальних закладів ЦК Компартії України.

1987–1990 — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР.

1990–1992 — перший секретар Посольства СРСР (РФ) в Республіці Малі.

1992–1993 — доцент Українського інституту міжнародних відносин при Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка.

1993–1998 — перший секретар, радник Посольства України у Французькій Республіці.

1998–2000 — виконуючий обов'язки заступника начальника Першого територіального управління — завідувача відділу Російської Федерації.

2000–2001 — радник-посланник Посольства України в Російській Федерації.

2001–2002 — радник-посланник Посольства України в Ліванській Республіці.

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ліванській Республіці.

Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 1999 року

Олексій Рибак

Народився 1956 року в Києві. Українець. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, економіст-міжнародник.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина.

1978 — старший референт Українського товариства дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами.

1979—1982 — перекладач англійської мови групи радянських геологів в Соціалістичній Ефіопії.

1983—1985 — інспектор, старший інспектор Київської митниці Головного митного управління Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР.

1985—1995 — третій секретар Консульського відділу, третій, другий секретар Відділу міжнародних економічних організацій, другий секретар Відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу НБСЄ і регіонального співробітництва.

1992—1995 — перший секретар Посольства України у Фінляндській Республіці.

1995—1997 — радник, виконуючий обов'язки Тимчасового Повіреного у справах України в Королівстві Данія.

1997—1999 — заступник, начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України.

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії, у 2000 р. — Надзвичайним і Повноважним Послом України у Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія за сумісництвом.

Республіка Македонія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Олексій Шовкопляс

Народився 11 лютого 1956 року в с. Свяченівці Дворічанського району Харківської області. У 1981 році закінчив Харківський державний університет, філолог, викладач української мови і літератури. У 1999 році закінчив Національну юридичну академію України ім. Я. Мудрого, юрист.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

1981–1986 – кореспондент газети «Ленінська зміна», м. Харків. 1986–1989 – редактор видавництва «Знання», м. Москва. 1989–1991 – старший редактор агентства преси «Новости», м. Москва.

1991–1992 – заступник завідуючого інформаційним відділом Посольства СРСР у Шрі-Ланці, м. Коломбо.

1992–1994 – викладач англійської мови, заступник декана Харківського державного економічного університету.

1994–1996 – провідний спеціаліст експертно-правового протокольного відділу комітету по міжнародних та зовнішніх економічних зв'язках Харківського облвиконкому.

02.1996–01.1997 – заступник начальника Управління Європи та Америки МЗС України. 01.1997–02.2000 – радник Посольства України в Турецькій Республіці.

04.2000–09.2001 – віце-президент державного підприємства «Кримська компанія розвитку і підтримки інвестицій».

11.2001–10.2002 – заступник начальника Управління ООН та інших міжнародних організацій Департаменту з питань політики та безпеки МЗС України. 10.2002–05.2003 – в. о. начальника Управління інформації МЗС України.

05.2003–03.2004 – начальник Управління інформації МЗС України.

03.2004 – ц. ч. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Македонія.

Малайзія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Олександр Шевченко

Народився 20 лютого 1961 року в с. Порошковому Перечинського району Закарпатської області. У 1983 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

1983–1986 – кореспондент газети «News from Ukraine», м. Київ. 1986–1987 – керівник лекторської групи Київського міськкому ЛКСМУ. 1987–1991 – другий, перший секретар Мінського райкому ЛКСМУ, м. Київ. 1991–1992 – голова спілки молодіжних організацій Мінського району, м. Київ.

11.1992–09.1995 – другий, перший секретар Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

09.1995–01.1999 – другий, перший секретар Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк.

02.1999–11.1999 – в. о. начальника відділу, начальник відділу політичних питань ООН та її спецустанов Управління міжнародних організацій МЗС України.

11.1999–12.2001 – радник Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк. 01.2002–04.2002 – в. о. заступника начальника Шостого територіального управління – начальника відділу країн Близького та Середнього Сходу Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

04.2002–10.2002 – в. о. начальника Шостого територіального управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України. 10.2002–03.2004 – начальник Шостого територіального управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

03.2004–п. ч. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Малайзії.

Королівство Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Борис Гудима

Народився 29 грудня 1941 року в с. Соснівці Яковлевського району Уссурійської області. У 1969 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт. у 1982 році закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, юрист.

Володіє англійською, французькою мовами. Одружений, має дочку.

1971–1974 — викладач кафедри теорії і практики перекладу романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 02.1974–12.1974 — старший лаборант, референт-перекладач Інституту держави і права АН УРСР, м. Київ. 12.1974–07.1975 — аташе консульського відділу МЗС УРСР, м. Київ. 07.1975–10.1980 — співробітник Міжнародної організації праці, м. Женева. 10.1980–08.1982 — другий секретар Генсекретаріату МЗС УРСР, м. Київ. 09.1982–08.1983 — слухач Курсів удосконалення керівних дипломатичних кадрів при Дипакадемії МЗС СРСР, м. Москва. 09.1983–09.1989 — другий, перший секретар Постійного представництва УРСР при ООН, Нью-Йорк, США. 09.1989–08.1993 — перший секретар, радник відділу міжнародних економічних організацій, радник, начальник відділу міжнародних організацій МЗС України, м. Київ. 08.1993–06.1994 — начальник Управління міжнародних організацій, член Колегії МЗС України, м. Київ. 06.1994–03.1996 — заступник Постійного Представника України при ООН, м. Нью-Йорк, США. 04.1996–02.1998 — заступник Міністра закордонних справ України. 02.1998–04.2000 — Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу). 03.2000–04.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці. 09.2000–04.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сан-Марино за сумісництвом. 11.2000–04.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мальта за сумісництвом.

09.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Марокко.

Мексиканські Сполучені Штати

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Олександр Тараненко

Народився 24 листопада 1947 року в Києві. У 1970 році закінчив факультет іноземних мов Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт.

Володіє іспанською, англійською мовами. Одружений, має двох синів.

1973–1975 — аташе по резерву, аташе відділу преси МЗС УРСР.

1975–1977 — третій, другий секретар протокольного відділу МЗС УРСР.

1977–1979 — другий, перший секретар відділу кадрів МЗС УРСР.

1979–1984 — співробітник Секретаріату ООН, м. Нью-Йорк, США.

1984–1992 — начальник протокольного відділу МЗС УРСР.

1992–1992 — начальник Управління державного протоколу МЗС УРСР.

1992–1994 — заступник Глави Київської міської державної адміністрації із зовнішніх питань.

1994–1995 — головний радник Групи послів з особливих доручень та головних радників МЗС України.

1995–1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба.

02.1997–02.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Іспанія.

11.1998–02.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Князівстві Андорра за сумісництвом.

02.2004—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Мексиканських Сполучених Штатах.

10.2004—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Гватемала, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Панама за сумісництвом.

Республіка Молдова

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2000 року

Петро Чалий

Народився 29 березня 1944 у Вінниці. Українець. Освіта вища, у 1972 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, правознавство, юрист; кандидат юридичних наук.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Трудову діяльність розпочав 1961 року токарем Вінницького агрегатного заводу. 1962—1963 — плиточник-штукатур БМЦ № 1 Вінницького будівельно-монтажного тресту, м. Вінниця. 1963—1966 — служба в армії. 1966—1967 — плиточник-штукатур БМУ-машбуд, м. Вінниця.

1967—1972 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1975—1980 — молодший науковий співробітник Інституту держави і права АН України.

1980—1983 — вчений секретар Інституту держави і права АН України. 1983—1987 — старший науковий співробітник Інституту держави і права АН України. 1987—1989 — старший науковий співробітник Київської вищої партійної школи ЦК КПУ. 1989—1990 — старший викладач вищої партійної школи при ЦК КПУ.

1990—1991 — в. о. завідувача сектору громадянства Секретаріату Верховної Ради України. 1991—1992 — завідувач сектору громадянства Секретаріату Верховної Ради України. 1992—1996 — завідувач відділу у питаннях громадянства Адміністрації Президента України. 1996—2000 — завідувач відділу громадянства Адміністрації Президента України.

З 2000 року — керівник Управління з питань громадянства Адміністрації Президента України.

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Молдова.

Королівство Нідерланди

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2002 року

Дмитро Марков

Народився 1948 року в Ногінську Московської обл. Росіянин.

У 1971 році закінчив факультет романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина.

1971–1988 — редактор, старший редактор, заступник головного редактора, головний редактор Головної редакції радіомовлення англійською мовою Головної дирекції програм

республіканського радіомовлення на зарубіжні країни Держтелерадіо УРСР.

1988–1992 — головний редактор Генеральної редакції всесвітньої служби радіомовлення Укртелерадіокомпанії.

1992–1995 — перший секретар, радник Посольства України в США.

1995–1996 — прес-секретар — керівник прес-служби Президента України.

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Ізраїль.

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Нідерланди.

Федеративна Республіка Німеччина

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Сергій Фаренік

Народився 23 лютого 1960 року в смт Володарці Київської області. 1987 року закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, філософ, викладач філософської дисципліни. У 1990 році закінчив аспірантуру інституту філософії АН УРСР, у 2002 році — докторантуру інституту філософії НАН України, доцент кафедри філософії і методології державного управління.

Володіє німецькою мовою.

Одружений, має двох дочок.

08.1987—07.1988 — асистент кафедри філософії гуманітарних факультетів Державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

12.1987—07.1990 — аспірант інституту філософії АН УРСР.

09.1990—11.1994 — експерт, заступник голови представництва фірми «Alpha Baumanagement».

12.1994—12.1997 — голова правління товариства з обмеженою відповідальністю «Saf-Inmed».

01.1998—03.1999 — голова правління будівельної корпорації «Укразіабуд».

03.1999—11.1999 — докторантура інституту філософії НАН України.

11.1999—02.2002 — доцент кафедри філософії і методології державного управління Української академії державного управління при Президентіві України.

02.2002—01.2004 — директор Ради директорів консорціуму «Укріндустрія».

01.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина.

Королівство Норвегія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Ігор Сагач

Народився 19 травня 1956 року в Києві. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською мовою. Одружений.

1978–1981 — перекладач групи спеціалістів Апарату радника з економічних питань Посольства СРСР в Ефіопії.

1982–1987 — молодший науковий співробітник, старший лаборант Київського торговельно-економічного інституту. 09.1987–11.1988 — третій секретар консульського відділу МЗС УРСР.

11.1988–07.1991 — третій, другий секретар Секретаріату Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО МЗС УРСР. 07.1991–04.1992 — другий секретар відділу культурних зв'язків і гуманітарних проблем, другий секретар сектору ЮНЕСКО відділу культурних зв'язків МЗС України. 04.1992–09.1993 — помічник — перший секретар Секретаріату першого заступника Міністра закордонних справ України. 09.1993–05.1994 — завідувач відділу Північної Європи та Балтії Другого територіального управління МЗС України. 05.1994–07.1997 — радник Посольства України у Фінляндській Республіці — Тимчасовий Повірений у справах України у Швеції. 07.1997–08.1997 — виконуючий обов'язки заступника начальника Управління європейського регіонального співробітництва МЗС України. 08.1997–06.1998 — заступник начальника Управління європейського регіонального співробітництва МЗС України. 06.1998–01.2001 — заступник голови Фонду сприяння місцевому самоврядуванню при Президентові України. 01.2001–05.2004 — начальник Управління ООН та інших міжнародних організацій МЗС України. 05.2004–09.2004 — Посол з особливих доручень МЗС України. 09.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Норвегія.

Об'єднані Арабські Емірати

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Євген Микитенко

Народився 25 серпня 1953 року в Києві. У 1978 році закінчив Інститут країн Азії та Африки при Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова, філолог-сходознавець, референт-перекладач арабської мови.

Володіє арабською та англійською мовами. Одружений, має дочку.

1978–1981 — аспірант Інституту країн Азії та Африки при Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова.

1981–1982 — відповідальний секретар Комітету у зв'язках з письменниками Азії та Африки, консультант Спілки письменників СРСР.

1982–1983 — редактор, старший редактор Головної редакції Близького Сходу та Африки Агентства «Новости», м. Москва.

1983–1984 — редактор-стажер бюро АПІ в Йорданії, м. Амман.

1984–1985 — старший редактор Головної редакції Близького Сходу та Африки Агентства «Новости», м. Москва.

1985–1990 — кореспондент, завідувач бюро Інформаційного агентства «Новости» в Лівані, м. Бейрут.

1990–1991 — редактор-консультант, старший редактор Головної редакції Близького Сходу та Африки Агентства «Новости», м. Москва.

1991–1992 — експерт дирекції міжнародних проектів Російського інформ агентства «Новости», м. Москва.

02.1992–04.1993 — радник відділу Близького і Середнього Сходу та Африки Управління двосторонніх відносин МЗС України.

04.1993–08.1993 — в. о. завідувача відділу країн Близького і Середнього Сходу та Африки Управління двосторонніх відносин МЗС України.

08.1993—04.1995 — в. о. завідувача відділу країн Близького і Середнього Сходу та Африки Першого територіального управління МЗС України.

04.1995—06.1996 — заступник начальника управління — завідуючий відділом країн Близького і Середнього Сходу Управління країн Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України.

06.1996—02.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Саудівська Аравія, Хашимітському Королівстві Йорданія за сумісництвом.

02.2000—10.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сирійській Арабській Республіці.

10.2001—03.2004 — Перший заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України — керівник управління.

03.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

10.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Катар (за сумісництвом).

10.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бахрейн (за сумісництвом).

·
·
·

ґелалевка Республіка Пакистан

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Ігор Поліха

Народився 8 червня 1965 року в с. Вільховому Сокальського району Львівської області. У 1989 році закінчив Московський інститут міжнародних відносин, спеціаліст-міжнародник зі знанням східних мов, кандидат історичних наук.

Володіє англійською мовою, хінді, урду.

Одружений, має дочку.

08.1989—10.1989 — референт-секретар МЗС СРСР. 10.1989—02.1993 — референт, аташе Посольства СРСР (РФ) в Республіці

Індія. 02.1993—08.1994 — третій, другий секретар Посольства України в Республіці Індія.

08.1994—09.1996 — перший секретар відділу Азії і Тихоокеанського регіону Управління країн АТР, БСС та Африки.

09.1996—11.1996 — перший секретар відділу звичайних збройних сил Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

11.1996—10.1997 — радник відділу звичайних збройних сил Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

10.1997—04.1999 — заступник завідувача відділу Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України. 04.1999—12.2000 — завідувач відділу двостороннього співробітництва Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України.

12.2000—09.2002 — радник-посланник Посольства України в Турецькій Республіці.

09.2002 — 2004 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України.

10.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Пакистан.

Республіка Перу

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Ігор Грушко

Народився 19 жовтня 1952 року в с. Курчиці Новоград-Волинського району Житомирської області. У 1975 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт, викладач іспанської та англійської мов.

Володіє іспанською та англійською мовами. Одружений, має сина.

1970–1975 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1975–1977 — служба в армії, Республіка Куба.

1977–1980 — ст. редактор відділу міжнародного обміну програмами Держтелерадіо УРСР, м. Київ.

1980–1983 — військовий перекладач, закордонне відрядження по лінії МО СРСР, Республіка Куба.

1983–1984 — редактор відділу соціологічних досліджень Держтелерадіо УРСР, м. Київ.

1984–1991 — ст. редактор головної редакції зарубіжної інформації Держтелерадіо УРСР, м. Київ.

1991–1994 — оглядач радянської та зарубіжної преси, завідувач відділом зарубіжної інформації газети Верховної Ради України «Голос України», м. Київ.

1994–1995 — перший секретар Посольства України в Російській Федерації, м. Москва.

1995–1999 — радник Посольства України в Російській Федерації, м. Москва.

1999–2001 — начальник Прес-служби, речник МЗС України.

2001–2003 — радник-посланник Посольства України в Аргентинській Республіці.

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Перу.

Південно-Африканська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Михайло Скуратовський

Народився 25 лютого 1953 року в Києві. У 1975 році закінчив Київський університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт, викладач англійської і французької мов.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

1976–1977 — перекладач Київського зонального науково-дослідного і проектного інституту типового і експериментального проектування житлових та громадських будинків.

1977–1979 — викладач-погодинник англійської мови, старший лаборант кафедри іноземних мов природничих факультетів Київського державного педінституту ім. М. Горького. 1979–1982 — служба в армії, Республіка Замбія. 1982–1991 — завідувач фонолабораторії, викладач, старший викладач англійської і французької мов Київського державного педінституту ім. М. Горького. 1991–1993 — старший редактор, режисер-постановник Укрконцерту, м. Київ.

11.1993–12.1999 — старший консультант, завідувач відділу офіційного листування і перекладів Управління Протоколу Президента України. 12.1999–11.2000 — радник Постійного представництва України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. 11.2000–02.2004 — Постійний представник України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві.

02.2004 — по ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Південно-Африканській Республіці.

06.2004 — по ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Намібія за сумісництвом.

10.2004 — по ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Замбія, Республіці Зімбабве за сумісництвом. 11.2004 — по ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мозамбик, Республіці Мадагаскар за сумісництвом.

12.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ботсвана за сумісництвом.

Республіка Польща

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Ігор Харченко

Народився 15 травня 1962 року в Києві. У 1985 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської та румунської мов, кандидат історичних наук.

Володіє англійською та румунською мовами. Одружений, має двох дочок.

1985 — 1988 — аспірант Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1988 — 1992 — асистент кафедри історії міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

06.1992 — 10.1992 — перший секретар відділу політичного аналізу і планування МЗС України.

10.1992 — 07.1993 — завідувач сектору європейської політики відділу політичного аналізу і планування МЗС України.

07.1993 — в. о. начальника відділу політичного аналізу і планування МЗС України.

08.1993 — 12.1993 — в. о. начальника Управління політичного аналізу і планування МЗС України.

12.1993 — 08.1997 — начальник Управління політичного аналізу і планування МЗС України.

08.1997 — 10.1998 — заступник Постійного представника України при ООН (керівник секретаріату Голови 52-ї сесії ГА ООН), Посол з особливих доручень.

10.1998 — 11.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії.

11.2000 — 08.2001 — заступник Міністра закордонних справ України. 08.2001 — 12.2003 — заступник Державного секретаря МЗС України.

12.2003 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща.

Португальська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2001 року

Костянтин Тимошенко

Народився 19 січня 1946 року. Українець. Освіта вища: 1971 року закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, у 1991 році — Київський інститут політології й соціального управління.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має сина й дочку.

Трудову діяльність розпочав 1964 року робітником Полтавської обласної друкарні.

1965—1971 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1971—1973 — служба в армії.

1973—1978 — референт Українського товариства дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами. 1978—1981 — директор Радянського культурного центру в Алжирі. 1981—1986 — старший референт Українського товариства дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами.

1986—1988 — інструктор відділу зарубіжних зв'язків із зарубіжними країнами Київського міськкому Компартії України.

1989—1992 — перший секретар, радник відділу двосторонніх зв'язків МЗС України. 1992—1994 — завідувач відділу країн Західної Європи Управління двосторонніх зв'язків МЗС України. 1994—1995 — заступник начальника управління Європи та Америки МЗС України.

1995—1998 — радник-посланник Посольства України у Французькій Республіці. 1999—2001 — начальник Другого територіального управління МЗС України. З березня 2001 року — директор Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Португальській Республіці.

Російська Федерація

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 1999 року

Микола Білоблоцький

Народився 1943 року в с. Дем'янівці Нижньосирогоського району Херсонської області. Українець. У 1970 році закінчив Харківський сільськогосподарський інститут, аспірантуру при Академії суспільних наук ЦК КПРС, кандидат економічних наук.

Одружений. Має сина.

1964–1990 — відповідальний працівник комсомольських та партійних органів.

1990–1994 — народний депутат, член Президії Верховної Ради України. Голова комісії з питань соціальної політики та праці.

1994–1996 — генеральний директор акціонерної будівельної компанії «Золоті ворота», м. Київ.

1990–1997 — міністр праці України.

1997–1998 — віце-прем'єр-міністр України з питань соціальної політики, міністр праці та соціальної політики України.

1998–1999 — глава Адміністрації Президента України.

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Російській Федерації.

Румунія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Теофіл Бауер

Народився 30 січня 1962 року в с. Тарашанах Глибоцького району Чернівецької області. У 1988 році закінчив з відзнакою Українську сільськогосподарську академію, економіст. Кандидат філософських наук.

Володіє німецькою мовою.

Одружений, має дочку.

04.1988—02.1990 — головний економіст колгоспу «Радянська Україна» Глибоцького району Чернівецької області.

02.1990—10.1996 — голова колгоспу «Радянська Україна» Глибоцького району Чернівецької області.

10.1996—06.1998 — голова Глибоцької районної державної адміністрації Чернівецької області.

06.1998—07.2003 — голова Чернівецької обласної державної адміністрації.

02.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії.

Королівство Саудівська Аравія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2002 року

Леонід Гур'янов

Народився 20 травня 1945 року в с. Ключицях Верхньо-Услонського району Татарської області. У 1969 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, референт-перекладач англійської мови, у 1988 році – Дипломатичну академію МЗС СРСР.

Володіє англійською мовою. Одружений, має сина.

1963–1967 – студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1967–1968 – перекладач англійської мови групи радянських спеціалістів, м. Дургапур, Індія. 1968–1969 – студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1969–1971 – перекладач англійської мови групи радянських військових спеціалістів, Нігерія.

1972–1973 – аташе Консульського відділу МЗС УРСР.

1973–1974 – третій секретар Консульського відділу МЗС УРСР. 1974–1975 – другий секретар Консульського відділу МЗС УРСР. 1975–1977 – другий секретар Протокольного відділу МЗС УРСР. 1977–1978 – другий секретар Відділу кадрів МЗС УРСР. 1978–1982 – співробітник Секретаріату ООН. 1982–1984 – другий секретар Відділу кадрів МЗС УРСР.

1984–1989 – перший секретар Відділу кадрів МЗС УРСР.

1989–1991 – радник Відділу кадрів МЗС УРСР.

1991–1993 – в. о. начальника, начальник Відділу кадрів МЗС УРСР, м. Київ. 1993–1995 – начальник Управління кадрів МЗС УРСР. 1995–1999 – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Південно-Африканській Республіці, в Республіці Мозамбик за сумісництвом. 2000–2001 – начальник Шостого територіального управління МЗС України.

2002 – призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Саудівська Аравія (Надзвичайним і Повноважним Послом України в Султанаті Оман і в Єменській Республіці за сумісництвом).

Сербія і Чорногорія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Руслан Демченко

Народився 15 липня 1965 року в Києві. У 1989 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

1982–1983 – студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1983–1985 – служба в армії.

1985–1989 – студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1989 – 1990 – економіст другої категорії відділу міжнародного співробітництва Міністерства будівництва УРСР.

1990–1992 – третій секретар Консульського управління МЗС України.

1992–1996 – другий секретар Посольства України в Сполучених Штатах Америки.

1996–1997 – завідувач відділу Служби протоколу Президента України.

1997–2000 – заступник керівника Служби протоколу Адміністрації Президента України.

2000–2003 – Генеральний консул України в м. Стамбул, Турецька Республіка.

2003 – призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сербії і Чорногорії.

Сирійська Арабська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2002 року

Володимир Коваль

Народився 1946 року в с. Стадниці на Київщині. Українець.

У 1969 році закінчив Львівський політехнічний інститут, інженер-конструктор-технолог радіоапаратури.

Доктор технічних наук, професор, академік Академії інженерних наук України. Заслужений діяч науки і техніки України.

Одружений. Має дочку.

1969–1972 — асистент Львівського політехнічного інституту.

1972–1975 — аспірант Електротехнічного інституту, м. Ленінград.

1975–1996 — асистент, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри Львівського політехнічного інституту.

1996–2000 — радник Посольства України у Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії, заступник начальника Управління організаційно-технічного забезпечення МЗС України.

2000–04.2002 — начальник Управління інформаційних технологій.

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сирійській Арабській Республіці.

Республіка Сінгапур

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2002 року

Олександр Горін

Народився 11 листопада 1956 року в Києві. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1981 року закінчив аспірантуру Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Кандидат історичних наук, доцент.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку та сина.

1981–1991 – асистент, старший викладач, заступник декана по роботі з іноземними студентами, доцент кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1991–1993 – докторант Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

09.1993–06.1997 – перший секретар, радник Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк.

07.1997–05.1999 – заступник керівника – завідувач відділу країн Європи, Північної Америки та Японії Управління зовнішньої політики Адміністрації Президента України.

05.1999 – 12.1999 – заступник керівника Головного управління з питань зовнішньополітичної діяльності Адміністрації Президента України.

12.1999 – 12.2002 – радник-посланник Посольства України в Канаді.

12.2002 – ц. ч. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сінгапур.

12.2003 – ц. ч. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Брунеї Даруссаламі за сумісництвом.

Словацька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Сергій Устич

Народився 9 червня 1955 року в с. Загатті Іршавського району Закарпатської області. У 1978 році закінчив Ужгородський державний університет, кандидат філософських наук.

Володіє чеською, німецькою мовами.

Одружений, має сина та дочку.

1978–1979 – вчитель історії середньої школи № 4, м. Новоукраїнка Кіровоградської області.

1979–1981 – аспірант Львівського державного університету ім. І. Франка.

1981–1990 – асистент, доцент Ужгородського державного університету.

1990–1991 – заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів.

1991–1992 – заступник голови Закарпатського облвиконкому – начальник управління зовнішніх зв'язків облвиконкому.

1992–1994 – перший заступник глави Закарпатської обласної державної адміністрації.

07.1994–07.1995 – голова Закарпатської обласної Ради народних депутатів.

07.1995–05.1999 – голова Закарпатської обласної державної адміністрації.

08.1999–05.2004 – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці.

06.2004 – ц. ч. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словацькій Республіці.

Республіка Словенія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Іван Гнатишин

Народився 20 червня 1951 року в м. Вашківцях Вижницького району Чернівецької області. У 1980 році закінчив Чернівецький державний університет, економіст, кандидат економічних наук.

Одружений, має двох синів.

1980—1983 — інструктор відділу будівництва і міського господарства міськкому КПУ України, м. Чернівці.

1983—1985 — начальник міського управління житлового господарства, м. Чернівці.

1985—1986 — перший заступник голови Чернівецького міськвиконкому. 1986—1987 — заступник голови обласної планової комісії, м. Чернівці. 1987—1988 — заступник голови міськвиконкому, голова обласної комісії, м. Чернівці.

1988—1989 — заступник голови облвиконкому, начальник головного планово-економічного управління, м. Чернівці.

1989—1990 — перший заступник голови облвиконкому, начальник головного планово-економічного управління, м. Чернівці. 1990—1991 — Голова Чернівецького облвиконкому.

1991—1992 — Голова Чернівецької обласної Ради народних депутатів та її виконавчого комітету. 1992—1994 — Представник Президента України в Чернівецькій області. 1994—1995 — Голова Чернівецької обласної Ради народних депутатів. 1995—1996 — Голова Чернівецької обласної державної адміністрації, Голова обласної Ради народних депутатів, м. Чернівці.

05.1996—04.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова. 09.2002—12.2003 — в. о. директора, директор Департаменту адміністративно-фінансових питань, документації та архіву МЗС України. 12.2003—10.2004 — Посол з особливих доручень Управління розвитку та забезпечення дипломатичної служби МЗС України.

10.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Словенія.

Сполучені Штати Америки

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Михайло Резнік

Народився 5 лютого 1950 року в ст. Донгузькій Першотравневого району Оренбурзької області. У 1973 році закінчив Київський торговельно-економічний інститут, інженер-технолог.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

1972–1973 — старший інженер лабораторії Головного управління громадського харчування Мінторгу УРСР, м. Київ.

1973–1974 — служба в армії.

1974–1982 — старший інженер, керівник технічного відділу Мінторгу України, м. Київ.

1982–1983 — заступник керівника Управління громадського харчування Київського міськвиконкому.

1983–1986 — заступник керівника Головного управління Мінторгу України, м. Київ.

1986–1992 — генеральний директор, начальник виробничого об'єднання «Укрторгзабезпечення» Мінторгу України, м. Київ.

1992–1993 — генеральний директор державного зовнішньо-економічного об'єднання «Укртехмашімпекс», м. Київ.

1993–1994 — заступник Міністра, перший заступник міністра зовнішніх економічних зв'язків України, м. Київ.

11.1994–09.1997 — керівник ТЕМ у складі Посольства України у Сполучених Штатах Америки, м. Вашингтон.

09.1997–10.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея.

10.2001–11.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці.

11.2003 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сполучених Штатах Америки.

Королівство Таїланд

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Ігор Гуменний

Народився 6 грудня 1956 року в Ковелі Волинської області. У 1979 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, економіст-міжнародник, референт-перекладач англійської мови. Володіє англійською мовою. Одружений, має двох дочок.

1979—1988 — економіст, заступник секретаря, секретар комітету комсомолу, заступник начальника відділу центрального статистичного управління УРСР, м. Київ. 1988—1990 — заступник начальника Управління Держкомстату УРСР, м. Київ. 12.1990—02.1992 — перший секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС України. 02.1992—09.1992 — перший секретар сектору міжнародних економічних і науково-технічних організацій відділу міжнародних організацій МЗС України. 09.1992—01.1994 — другий секретар Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк, США. 01.1994—08.1995 — перший секретар Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк, США.

08.1995—11.1998 — радник Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк, США. 11.1998—12.1998 — заступник начальника Управління по резерву МЗС України.

12.1998—02.2001 — начальник Валютно-фінансового управління МЗС України. 02.2001—07.2002 — заступник директора Департаменту адміністративно-фінансових питань, документації та архіву, начальник Валютно-фінансового управління МЗС України. 07.2002—10.2002 — заступник директора Департаменту по посаді Посла з особливих доручень Управління Послів з особливих доручень та Головних радників. 10.2002—03.2004 — радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України в Королівстві Таїланд. 03.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Таїланд.

11.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Лаоській Народно-Демократичній Республіці за сумісництвом.

Угорська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Юрій Мушка

Народився 8 вересня 1964 року в м. Береговому Закарпатської області. У 1991 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, Інститут міжнародних відносин, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською та угорською мовами. Одружений, має сина.

07.1991–11.1991 – аташе Консульського управління МЗС України.

11.1991–07.1992 – третій секретар Консульського управління МЗС України.

07.1992–02.1993 – другий секретар відділу консульсько-правових питань Консульського управління МЗС України.

02.1993–10.1993 – третій секретар Посольства України в Угорській Республіці. 10.1993–02.1997 – другий секретар Посольства України в Угорській Республіці.

02.1997–08.1997 – радник – виконуючий обов'язки завідувача відділу країн Центральної та Східної Європи Управління Європи та Америки МЗС України.

08.1997–08.1998 – завідувач відділу країн Центральної та Східної Європи Управління Європи та Америки МЗС України.

08.1998–04.2000 – виконуючий обов'язки начальника Третього територіального управління МЗС України.

04.2000–08.2002 – радник Посольства України в Угорській Республіці. 05.2002–12.2002 – радник, Тимчасовий повірений у справах України в Угорській Республіці.

08.2002–06.2003 – радник-посланник Посольства України в Угорській Республіці.

09.2003–11.2003 – в. о. начальника Третього територіального управління МЗС України.

11.2003 – ц. ч. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці.

Республіка Узбекистан

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2000 року

Анатолій Касьяненко

Народився 1942 року в Тбілісі, Грузія. Українець. У 1969 році закінчив Одеський технологічний інститут ім. М. В. Ломоносова, інженер-електромеханік.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку й сина.

1969–1974 — завідуючий відділом, голова Міжнародного молодіжного туристичного бюро «Супутник» Херсонського обкому комсомолу.

1974–1991 — на профспілковій та партійній роботі у Херсоні.

1991–1994 — член Постійної комісії у закордонних справах Верховної Ради України.

1992–1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Грузія.

1997–1998 — голова Державного Комітету України по туризму.

1997–1999 — голова Херсонської облдержадміністрації.

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Узбекистан.

Фінляндська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Олександр Майданник

Народився 15 травня 1956 року у Миронівці Київської області. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови. Кандидат історичних наук.

Володіє англійською мовою.

Одружений.

08.1978—09.1980 — стажист-дослідник кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

09.1980—01.1987 — зовнішньополітичний коментатор, завідувач відділу коментаторів Держтелерадіо УРСР, м. Київ.

01.1987—10.1991 — інструктор, консультант ЦК Компартії України. 10.1991—10.1992 — начальник Управління міждержавних відносин Міністерства охорони навколишнього середовища України, м. Київ.

10.1992—11.1994 — радник з політичних питань Посольства України в Державі Ізраїль.

11.1994—01.1996 — Тимчасовий повірений у справах України в Державі Ізраїль.

01.1996—03.1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль.

03.1998—11.1998 — Прес-секретар Президента України — керівник Прес-служби Президента України.

11.1998—12.2000 — заступник Міністра закордонних справ України.

02.2001—01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, Посол за сумісництвом у Парагваї, Чилі та Уругваї.

01.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндській Республіці.

Французька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Юрій Сергеев

Народився 5 лютого 1956 року в Ленінкані Вірменської РСР. У 1981 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, філолог-викладач, кандидат філологічних наук.

Володіє англійською, французькою мовами. Одружений.

1981–1989 — асистент кафедри філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1989–1992 — доцент кафедри філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

04.1992–09.1993 — керівник прес-центру МЗС України.

09.1993–08.1994 — начальник управління інформації МЗС України. 08.1994–12.1994 — керівник Секретаріату Міністра закордонних справ України.

12.1994–01.1997 — начальник управління інформації МЗС України. 01.1997–11.1997 — радник-посланник Посольства України у Великобританії.

11.1997–12.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грецькій Республіці.

08.1999–12.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Албанія за сумісництвом.

12.2000–02.2001 — керівник Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України.

02.2001–07.2001 — перший заступник Міністра закордонних справ України.

07.2001–03.2003 — Державний секретар МЗС України.

03.2003 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці.

03.2003 — ц. ч. — постійний представник України при ЮНЕСКО.

Республіка Хорватія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2001 року

Віктор Кирик

Народився 22 червня 1944 року в Ново-сибірську Російської Федерації. У 1973 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист, референт-перекладач англійської мови. Володіє англійською мовою. Одружений, має дочку.

09.1973—12.1973 — аташе відділу міжнародних організацій МЗС УРСР.

12.1973—09.1974 — аташе консульського відділу МЗС УРСР.

09.1974—03.1976 — третій секретар консульського відділу МЗС УРСР.

03.1976—01.1979 — другий секретар консульського відділу МЗС УРСР. 01.1979—08.1984 — перший секретар консульського відділу МЗС УРСР.

08.1984—08.1989 — радник консульського відділу МЗС УРСР. 08.1989—08.1991 — начальник Консульського управління МЗС УРСР.

12.1991—11.1993 — перший заступник начальника Консульського управління МЗС України.

11.1993—12.1994 — в. о. начальника Консульського управління МЗС України.

12.1994—06.1995 — начальник Консульського управління МЗС України. 06.1995—07.1995 — начальник Управління по резерву МЗС України.

07.1995—05.1998 — Генеральний консул України в Чикаго, США. 05.1998—01.2001 — начальник Консульського управління МЗС України.

01.2001—01.2001 — в. о. директора Департаменту Консульської служби — начальник Консульського управління МЗС України. 01.2001—10.2001 — директор Департаменту Консульської служби МЗС України.

15.10.2001 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Хорватія.

Чеська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Іван Кулеба

Народився 11 липня 1953 року в с. Погарщині Лохвицького району Полтавської області. У 1982 році закінчив Полтавський сільськогосподарський інститут. У 1992 році — Всеросійську Академію зовнішньої торгівлі, економіст зі знанням іноземної мови. Володіє англійською мовою. Одружений, має сина.

1979—1985 — інструктор, заступник завідуючого, завідуючий відділом робітничої і сільської молоді Сумського обкому ЛКСМУ. 1985—1987 — начальник штабу ЦК ВЛКСМ

на будівництві народногосподарських об'єктів, заступник завідуючого відділом ЦК ЛКСМУ, м. Київ. 1987—1988 — радник ЦК ВЛКСМ при Центральному комітеті Демократичної організації молоді Афганістану, м. Кабул. 1988—1989 — заступник начальника штабу ЦК ВЛКСМ на будівництві інтернаціональних об'єктів, м. Київ. 1989—1992 — слухач Всесоюзної академії зовнішньої торгівлі, м. Москва. 1992—1992 — комерційний директор на будівництві газопроводу в Туркменістані. 10.1992—05.1993 — перший секретар сектору міжнародних організацій відділу міжнародних організацій МЗС України, м. Київ.

05.1993—08.1993 — радник сектору міжнародних і науково-технічних організацій відділу. 08.1993—01.1995 — завідуючий відділом адміністративно-бюджетних питань ООН Управління міжнародних організацій МЗС України. 01.1995—02.1996 — радник Постійного представництва України при міжнародних організаціях у Відні. 02.1996—11.1997 — заступник Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні.

11.1997—12.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет. 01.2001—06.2002 — директор Департаменту адміністративно-фінансових питань, документації та архіву МЗС України. 06.2002—07.2003 — заступник Державного секретаря МЗС України. 07.2003 — 09.2004 — заступник Міністра закордонних справ України.

09.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці.

Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія

Роман Шпек

Народився 1954 року в снт Брашнів Рожнятівського району Івано-Франківської обл. У 1976 році закінчив Львівський лісотехнічний інститут.

Одружений. Має дочку та сина.

1976–1978 – інженер-технолог, начальник цеху лісокомбінату «Осмолода» снт Брашнів Рожнятівського району Івано-Франківської обл.

1978–1985 – головний інженер, директор Верховинського лісокомбінату.

1985–1989 – директор Ворохтянського лісокомбінату.

1989–1992 – заступник Міністра лісової та деревообробної промисловості України, заступник голови комітету по деревообробній промисловості України.

1992–1992 – Міністр України у справах роздержавлення і демонополізації.

1992–1993 – перший заступник міністра економіки.

1993–1995 – Міністр економіки України.

1995–1996 – віце-прем'єр-міністр України з питань економічної політики.

1996–2000 – голова Національного агентства України з питань розвитку та європейської інтеграції.

2000 – представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія.

Надзвичайні і Повноважні посли іноземних держав в Україні

**Біографічні довідки подаються станом
на 1 листопада 2004 року. Дані про можливі зміни
у складі керівників дипломатичних місій разом
з біографічними довідками в наступних номерах
альманаху**

**При підготовці матеріалів використано дані
УДП МЗС України**

Австрійська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.12.2001 р.

Міхаель Місс

Народився 24 липня 1953 року. Закінчив Віденський університет, доктор юридичних наук. Одружений, має двох дітей.

1983–1984 — Федеральне міністерство закордонних справ Австрії.

1985–1988 — Посольство Австрійської Республіки в Москві.

1988–1992 — Посольство Австрійської Республіки в Стокгольмі.

1992–1997 — Федеральне міністерство закордонних справ Австрії.

1997–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Австрійської Республіки в Естонській Республіці.

Азербайджанська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 03.09.2001 р.

Алієв Талят Мусеїб оглу

Народився 1942 року. Закінчив Інститут нафти і хімії Азербайджану. Володіє турецькою, українською та російською мовами. Одружений, має двох дітей.

1967—1970 — співробітник тресту «Азнафткашфіят».

1970—1981 — співробітник заводу «Геофізприлад».

1981—1995 — заступник директора інституту ВНДІхімпроект.

1996—1997 — генеральний директор «БАМ—Київ Лтд».

1997—2000 — генеральний директор «МЕСА Лтд».

2000—2001 — керівник представництва компанії «Азерхімія» в Україні.

Алжирська Народна Демократична Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 21.10.1997 р.

Шеріф Шихі

Народився 15 грудня 1951 року. Закінчив дипломатичне відділення Національної школи адміністрації. Володіє англійською та французькою мовами. Одружений, має трьох дітей.

1976—1979 — працівник Міністерства закордонних справ Алжирської Народної Демократичної Республіки.

1980—1981 — керівник відділу Генерального управління консульських справ МЗС Алжиру.

1982—1984 — перший секретар Посольства Алжиру в Мозамбіку.

1984—1988 — радник Посольства Алжиру в США.

1989—1993 — заступник начальника управління МЗС Алжиру.

1993—1995 — радник-посланник Посольства Алжиру у Великобританії.

1996—1997 — уповноважений з питань дослідження та синтезу при повноважному міністрі з питань співробітництва і в справах країн Магрибу.

Аргентинська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 21.03.2000 р.

Мігель Анхель Кунео

Народився 16 червня 1944 року в Буенос-Айресі. Закінчив факультет права та соціальних наук Національного Університету Буенос-Айреса та Вищу школу міжнародних наук (Вашингтон, США), магістр з міжнародної політики, володіє іспанською, англійською, французькою та російською мовами. Одружений.

1972–1973 — третій секретар Головного управління консульських справ МЗС Аргентинської Республіки.

1973–1978 — другий секретар Посольства Аргентини в Таїланді.

1978–1979 — другий, перший секретар Управління державного церемоніалу МЗС Аргентини.

1979–1986 — перший секретар Посольства Аргентини в Норвегії.

1986–1989 — радник Секретаріату з адміністративно-технічних питань МЗС Аргентини.

1989–1992 — радник Посольства Аргентини в СРСР.

1992–1993 — радник, радник-посланник Посольства Аргентини в Парагваї.

1993–1999 — заступник директора Управління Центральної та Східної Європи МЗС Аргентини.

Ғелалевка Держава Афганістан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 12.11.2002 р.

Сеєд Мохаммад Хаїрха

Народився у 1953 році. Закінчив Інститут мусульманського права в Анкарі (Туреччина). Володіє турецькою, англійською та арабською мовами, автор публікацій політичного характеру мовою дарі. Одружений.

1981—1992 — участь у Русі опору моджахедів афганського народу, працював у політичній та кадровій структурах Руху.

1993—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Держави Афганістан в Ісламській Республіці Іран.

2002 — Народний депутат Лойя Джирги (народних зборів) Афганістану.

Королівство Бельгія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 29.09.2003 р.

П'єр Коло

Народився 30.04.1942 року. Закінчив Інститут політичних та соціальних наук, доктор правничих наук.

1971–1973 — Міністерство закордонних справ Бельгії.

1973 (серпень—вересень) — аташе Посольства Бельгії в Вашингтоні.

1973–1974 — Міністерство закордонних справ Бельгії.

1974–1976 — аташе Посольства Бельгії в Ісламабаді.

1976–1977 — Міністерство закордонних

справ Бельгії.

1977–1978 — секретар Посольства Бельгії в Ісламабаді.

1978–1981 — секретар, перший секретар Посольства Бельгії в Алжирі.

1981–1985 — перший секретар, радник Посольства Бельгії у Данії.

1985–1989 — міністр-радник Посольства Бельгії у Нідерландах.

1989–1992 — Міністерство закордонних справ Бельгії.

1992–1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії у Бурунді.

1994–1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії у Кот-д'Івуарі.

1997–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії в Саудівській Аравії.

2000–2003 — Міністерство закордонних справ Бельгії.

Республіка Білорусь

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 16.07.2001 р.

Валентин Величко

Народився 1944 року. Закінчив Ленінградський технологічний інститут холодильної промисловості та Академію суспільних наук при ЦК КПРС.

1962—1968 — машиніст холодильних установок Брестського молочного та Гомельського м'ясокомбінатів.

1968—1979 — другий секретар, перший секретар Новобілицького та другий секретар Гомельського райкомів комсомолу; другий, перший секретар Гомельського обкому комсомолу.

1979—1982 — аспірант Академії суспільних наук при ЦК КПРС.

1982—1983 — секретар Гомельської обласної Ради профспілок.

1983—1985 — голова Советського райвиконкому м. Гомеля.

1985—1989 — перший секретар Советського райкому КПБ м. Гомеля.

1989 — заступник голови Гомельського облвиконкому.

1990—1993 — голова об'єднання профспілок Гомельської області.

1993—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Латвійській Республіці.

1997—1998 — міністр у справах Співдружності Незалежних Держав Республіки Білорусь.

1999—2001 — перший заступник міністра закордонних справ Республіки Білорусь.

Республіка Болгарія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 12.11.2002 р.

Ангел Ганев

Народився у 1953 році. Закінчив Московський інститут міжнародних відносин, володіє російською, англійською, німецькою мовами. Одружений, має двох дітей.

1980—1983 — Міністерство закордонних справ Болгарії.

1983—1987 — третій секретар Генерального консульства Болгарії в Сиктивкарі (СРСР).

1987—1989 — третій секретар відділу інформації МЗС Болгарії.

1989—1992 — другий секретар Посольства Болгарії в Москві.

1992—1994 — другий секретар, головний спеціаліст Управління Східної Європи та СНД МЗС Болгарії.

1994—1997 — перший секретар Посольства Болгарії в Москві.

1997—1998 — перший секретар, головний спеціаліст управління СНД МЗС Болгарії.

1998 — міжнародний спостерігач на парламентських виборах у Боснії та Герцеговині по лінії ОБСЄ.

2000—2002 — Директор дирекції «Канцелярія мера, зв'язки з громадськістю та міжнародне співробітництво» общини у м. Варні.

Федеративна Республіка Бразилія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 14.05.2003 р.

Ренато Луїз Родрігес Маркес

Народився 4 березня 1944 р. Закінчив Дипломатичну школу Бразилії (інститут ім. Ріо-Бранко), курси права в Бразилії, аспірантуру Джорджтаунського університету (Вашингтон) за спеціальністю «Міжнародні відносини» та курси зі Спільної аграрної політики Інституту Європейських студій Вільного Університету Брюсселя. Має публікації з питань міжнародних відносин.

1970–1973 — помічник начальника відділу країн Азії та Океанії та відділу Східної Європи МЗС Бразилії.

1973–1975 — другий секретар та Тимчасовий повірений у Представництві Бразилії в Латиноамериканській асоціації вільної торгівлі (Монтевідео, Уругвай).

1975–1980 — другий, перший секретар Посольства Бразилії у Вашингтоні.

1980–1983 — начальник відділу розповсюдження документів та відділу систематизації та інформатизації МЗС Бразилії.

1983–1986 — член Бразильської місії в Європейському Союзі.

1986–1989 — радник Представництва Бразилії в Латиноамериканській асоціації з інтеграції в Монтевідео (Уругвай).

1989–1991 — Генеральне консульство Бразилії в Барселоні.

1991–1992 — заступник начальника Департаменту сприяння торгівлі та начальник відділу торговельних операцій МЗС Бразилії.

1992–1993 — секретар з питань зовнішньої торгівлі Міністерства науки та технологій Бразилії.

1994–1999 — начальник Департаменту латиноамериканської інтеграції МЗС Бразилії.

1999–2002 — Генеральний консул Бразилії в Барселоні.

Святий Престол (Ватикан)

Апостольський Нунцій з 16.06.2004 р.

Архієпископ Іван Юркович

Народився 10 червня 1952 року. Рукоположений на священника для Архидієцїї Любляни у 1977 році. Доктор з канонічного права. На дипломатичній службі Папського Престолу з 1984 року. Володіє італійською, хорватською, іспанською, німецькою, французькою, англійською та російською мовами.

1984—1995 — виконував дипломатичну місію при Папських Представництвах в Кореї, Колумбії та Російській Федерації.

1995—2001 — працював у Секції відносин з державами при Державному Секретаріаті Святого Престолу.

2001—2004 — Апостольський Нунцій Ватикану в Республіці Білорусь.

Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 29.08.2002 р.

Роберт Едвард Брінклі

Народився 21 січня 1954 р. Одружений, має трьох синів.

1977–1978 — співробітник Управління контролю над озброєнням Міністерства закордонних справ Великої Британії.

1979–1982 — другий секретар Посольства Великої Британії в Москві.

1982–1983 — начальник відділу Управління інформації МЗС Великої Британії.

1983–1985 — заступник директора відділу досліджень Управління контролю над озброєнням МЗС Великої Британії.

1985–1988 — начальник відділу Управління республік СРСР МЗС Великої Британії.

1988–1992 — перший секретар Посольства Великої Британії у ФРН.

1992–1995 — помічник начальника фінансового управління МЗС Великої Британії.

1995–1996 — начальник відділу контролю матеріального забезпечення МЗС Великої Британії.

1996–1999 — радник з політичних питань Посольства Великої Британії в Російській Федерації.

1999–2002 — начальник спільного візового відділу МЗС та Міністерства внутрішніх справ Великої Британії.

Соціалістична Республіка В'єтнам

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 24.09.2002 р.

Бу Зионг Хуан

Народився у 1942 р. Закінчив Інститут міжнародних відносин, доктор міжнародних відносин. Одружений, має двох дочок.

1973—1975 — експерт Управління іноземних досліджень та архівів МЗС СРВ.

1975—1981 — викладач з історії міжнародних відносин Інституту міжнародних відносин СРВ.

1986—1992 — заступник начальника, начальник Управління міжнародних відносин і зовнішньої політики СРВ; заступник начальника Управління освіти і науки Інституту міжнародних відносин СРВ.

1992—1995 — проректор Інституту міжнародних відносин СРВ.

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРВ в Польщі.

1998—2002 — Ректор інституту міжнародних відносин СРВ; головний редактор журналу «Міжнародні дослідження»; заступник голови Наукового комітету МЗС СРВ; голова Комітету зі співробітництва у галузі безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Республіка Вірменія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 18.12.2003 р.

Армен Авакович Хачатрян

Народився 13 серпня 1957 року. Закінчив філологічний факультет Вірменського педагогічного університету ім. Х. Абовяна. Володіє чотирма мовами. Одружений, має трьох дітей.

1978—1980 — викладач вірменської мови і літератури в середній школі.

1980—1981 — завідувач наукового відділу Державної картинної галереї Вірменії.

1981—1985 — інструктор Єреванського міського комітету ЛКСМВ.

1985—1987 — інструктор Шаумянського райкому КПВ.

1987—1990 — директор середньої школи № 191 м. Єревана.

1990—1999 — член-співзасновник, проректор університету «Грачя Агарян» м. Єревана.

1999—2003 — депутат, голова Комісії зовнішніх зносин, голова Національних Зборів Республіки Вірменія.

Грецька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 18.03.2002 р.

Панайотіс Гумас

Народився у 1942 році. Закінчив факультети економіки і права Мюнхенського університету та школу поглибленого вивчення міжнародних відносин університету Дж. Хопкінса у Вашингтоні. Магістр з міжнародних відносин, володіє французькою, англійською, німецькою мовами. Одружений, має двох дітей.

1975–1977 — Міністерство закордонних справ Греції.

1977–1981 — третій, другий секретар Посольства Греції в Дубліні.

1981–1988 — перший секретар, радник Посольства Греції в Нікосії.

1988–1993 — заступник глави Посольства Греції в Бонні.

1993–1996 — заступник начальника управління міжнародних організацій МЗС Греції.

1996–2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Греції в Республіці Білорусь.

Грузія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 28.11.2000 р.

Грігол Катамадзе

Народився у 1961 році. Закінчив факультет міжнародного права і міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, кандидат юридичних наук. Одружений, має двох дітей.

1985–1993 — інженер, ст. інженер, завідувач учбового кабінету, в. о. завідувача кафедри Академії Міністерства внутрішніх справ Грузії.

1993–1994 — заступник директора Департаменту зовнішньоекономічних зв'язків Міністерства закордонних справ Грузії.

1995–1998 — Надзвичайний і Повноважний Посланник Посольства Грузії в Україні.

1998–2000 — заступник міністра оборони Грузії з питань військової політики і міжнародного військового співробітництва.

Естонська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 8.10.2002 р.

Пауль Леттенс

Народився 22 січня 1949 року. Закінчив медичний факультет Талліннського Державного Університету, Естонську Вищу школу Торгівлі, Естонську Дипломатичну школу, курс з дипломатії Дослідного Центру політики та дипломатії Університету Лідсу та програму зовнішньої політики Інформаційного Агентства США. Володіє англійською, фінською, російською, португальською мовами. Одружений, має трьох дітей.

1975–1983 — хірург Республіканського

Шпиталю Харбор.

1983–1985 — кардіолог Республіканського Шпиталю Таллінна.

1985–1991 — науковий співробітник Інституту наукових досліджень з кардіології.

1991–1992 — директор Естонського Національного Центру Здоров'я.

1992–1994 — директор ТОВ «Спрінг».

1994–1998 — начальник підрозділу (дипломат) Міністерства закордонних справ Естонії.

1998–1999 — радник з питань зовнішньої політики Прем'єр-міністра Естонії.

1999–2000 — Тимчасовий Повірений у справах Посольства Естонії в Лісабоні, Португалія.

Арабська Республіка Єгипет

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 11.12.2001 р.

Мона Алі Хашаба

Народилася 19 вересня 1946 року. Закінчила факультет мистецтв Університету Ейн Шамсу. Володіє англійською, французькою та німецькою мовами. Одружена, має двох дітей.

Професійна діяльність:

робота в Посольстві Арабської Республіки Єгипет в Дакарі (Сенегал);

директор Департаменту у справах біженців МЗС Єгипту.

Держава Ізраїль

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 29.09.2003 р.

Наомі Бен-Амі

Народилася у 1960 році. Закінчила Єврейський Університет в Єрусалимі, магістр з міжнародних питань. Володіє російською, французькою, англійською мовами. Одружена, має двох дітей.

1983–1990 — робота в МЗС Ізраїлю.

1990–1992 — спеціаліст з комерційних питань Посольства Ізраїлю в Португалії.

1992–1994 — другий секретар, Тимчасовий Повірений у справах Посольства Ізраїлю в Литві та Естонії.

1994–1995 — перший секретар координаційного відділу офісу Генерального директора МЗС Ізраїлю.

1995–1996 — перший секретар Департаменту Європейських організацій МЗС Ізраїлю.

1996–2000 — радник з політичних питань Посольства Ізраїлю в Російській Федерації.

2000–2001 — радник Департаменту з питань політики планування МЗС Ізраїлю.

2001–2002 — директор Департаменту зовнішніх зв'язків Міністерства національної інфраструктури Ізраїлю.

2002–2003 — радник Департаменту економічного співробітництва МЗС Ізраїлю.

Республіка Індія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.06.2002 р.

Шехкхолен Кіпген

Народився у 1945 році. На дипломатичній роботі з 1974 року.

1974—1976 — аташе, помічник секретаря в МЗС Індії.

1976—1979 — другий, перший секретар Посольства Індії в Малайзії.

1979—1980 — перший секретар, спеціальний помічник Посольства Індії у Великій Британії.

1980—1982 — Тимчасовий Повірений у справах Посольства Індії в Республіці Суринам.

1982—1984 — заступник начальника управління МЗС Індії.

1984—1987 — перший секретар, заступник Надзвичайного і Повноважного Посла Індії в Австралії.

1987—1990 — заступник Посла Індії у Нігерії, Тимчасовий Повірений у справах Посольства Індії в Камеруні.

1990—1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол Індії в Народній Демократичній Республіці Корея.

1994—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Індії в Зімбабве.

1998—2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Індії в Новій Зеландії.

Республіка Індонезія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 16.07.2001 р.
(закінчив свою місію в серпні 2004 р.)

Ремі Рамаулі Сіахаан

Народився у 1941 році. Закінчив Джакарський Університет Індонезії та дипломатичну школу при МЗС Індонезії. Володіє англійською та французькою мовами. Одружений, має трьох дітей.

1975–1977 — керівник секції з прикордонних питань Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії.

1997–1982 — керівник бюро інформації Посольства Індонезії в КНДР.

1982–1984 — виконуючий обов'язки заступника директора відділу договорів із соціальних питань та культури Директорату міжнародних договорів Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії.

1984–1989 — керівник бюро інформації Посольства Індонезії в Республіці Корея.

1989 — заступник директора з юридичних питань Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії, заступник директора Директорату переговорів з політичних питань та питань міжнародної безпеки Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії.

1990–1995 — керівник секції політичних питань Представництва Індонезії при відділенні ООН у Женеві.

1995–1998 — інспектор МЗС Індонезії.

1998–2001 — радник-посланник Посольства Індонезії у Великобританії.

**Тимчасовий Повірений у справах Індонезії в Україні
пан Срівідойо.**

Ісламська Республіка Іран

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.09.2003 р.

Бахман Тахеріян Мобаракє

Народився у 1956 році. Володіє англійською та арабською мовами. Одружений, має чотирьох дітей.

1985—1989 — радник Міністра оборони Ісламської Республіки Іран.

1989—1992 — радник Міністра закордонних справ Ісламської Республіки Іран.

1993—1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран в Нігерії.

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран в Бразилії.

1998—2000 — старший експерт з політичних питань МЗС Ісламської Республіки Іран.

Королівство Іспанія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2.10.2001 р.

Луїс Гомес де Аранда і Війєн

Народився у 1946 році. Володіє англійською, французькою та німецькою мовами. Одружений.

1974 — співробітник МЗС Іспанії, член підготовчої Комісії з питання присутності Іспанії в Міжнародному Суді.

1975—1979 — співробітник Посольства Іспанії у ФРН.

1979—1982 — співробітник Управління міжнародних економічних зв'язків та Управління Африки і Континентальної Азії МЗС Іспанії.

1982—1984 — радник-посланник Посольства Іспанії в СРСР.

1984—1990 — радник-посланник Посольства Іспанії в Аргентині.

1990—1992 — завідувач відділу інформатики Генерального секретаріату країн ЄС, завідувач відділу Середнього Сходу МЗС Іспанії.

1992—1997 — Генеральний консул Іспанії в Мюнхені.

1997—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Танзанії та за сумісництвом в Руанді і Бурунді.

Італійська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 24.02.2004 р.

Фабіо Фаббрі

Народився 1943 року.

Закінчив юридичний факультет Пармського Університету та міжнародні студії університетів Д. Хопкінса та Гарвардського (США).

Одружений. Двоє дітей.

1970–1973 — протокольна служба МЗС Італії.

1973–1975 — перший секретар Посольства Італії в Нью-Делі.

1975–1979 — перший секретар з комерційних питань Посольства Італії в Москві.

1979–1982 — перший секретар, радник Постійного Представництва Італії в ЄЕС (Брюссель).

1982 — Генеральна дирекція з економічних питань МЗС Італії.

1982–1983 — радник Посольства Італії у Вашингтоні.

1983–1985 — радник, перший радник Посольства Італії в Москві.

1986–1990 — перший радник Посольства Італії у Вашингтоні.

1990–1993 — Генеральна дирекція з економічних питань, Генеральна Дирекція з кооперації та розвитку МЗС Італії.

1993–1997 — перший радник, міністр-радник з комерційних питань Постійного Представництва Італії в ЄЕС.

1997–1999 — Генеральна дирекція з економічних питань та координації з ЄЕС МЗС Італії.

1999–2002 — заступник голови Постійного Представництва Італії в ЄЕС, Повноважний міністр.

2002–2004 — Генеральна дирекція з європейської інтеграції МЗС Італії.

Республіка Казахстан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 10.02.2004 р.

Амангельди Жумабаєв

Народився 1951 року. Закінчив Казахський державний університет, Алматинський інститут народного господарства та Академію народного господарства. Володіє англійською і російською мовами. Одружений, має чотирьох дітей.

1974–1977 — референт з іноземного туризму, інструктор Алматинського обкому комсомолу.

1977–1979 — старший економіст Міністерства харчової промисловості КазРСПР.

1979–1982 — аспірант Всесоюзного науково-дослідного інституту економіки сільського господарства.

1982–1983 — завідувач сектору, завідувач відділу сільськогосподарства Казахського філіалу Мінплодоовощхозу СРСР.

1983–1988 — лектор, інструктор, помічник першого секретаря Алматинського обкому КП Казахстану.

1988–1989 — начальник відділу Державного комітету РМ Казахстану.

1989–1991 — головний спеціаліст економічного відділу управління справами РМ Казахстану.

1991 (серпень—грудень) — помічник державного радника, помічник заступника прем'єр-міністра Казахстану.

1992–1993 — консультант відділу зовнішніх зв'язків апарату Президента та Комітету Міністрів Казахстану.

1993–1994 — заступник Міністра зовнішніх економічних зв'язків Казахстану.

1994–1996 — начальник управління з торгово-економічних зв'язків з іноземними державами Міністерства промисловості і торгівлі Казахстану.

1996 (квітень—листопад) — заступник Міністра промисловості і торгівлі Казахстану.

1996–1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Казахстан в Малайзії.

1999–2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Казахстан в Туркменістані.

Канада

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 3.08.2001 р.

Ендрю Норвал Робінсон

Народився 11 грудня 1946 року. Закінчив університет Трент (1964); університет Квінз (1969). Одружений, має п'ятеро дітей.

1975—1976 — заступник директора відділу Північно-Західної Європи МЗС Канади.

1976—1980 — перший секретар з питань культури, перший секретар з політики та економіки Посольства Канади у Великобританії.

1980—1982 — радник і консул Посольства Канади в Лівані.

1982—1985 — заступник директора відділу політичного та інформаційного аналізу МЗС Канади.

1985—1988 — радник і консул Посольства Канади в Єгипті.

1988—1992 — директор управління Близького Сходу МЗС Канади.

1992—1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Йорданському Хашимітському Королівстві.

1995—1996 — Генеральний директор управління Близького Сходу МЗС Канади.

1996—2000 — участь у координації мирного процесу на Близькому Сході.

2000—2001 — Генеральний директор управління Африки МЗС Канади.

Киргизька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 16.07.2001 р.

Есенгул Омуралієв

Народився 1950 року. Закінчив Фрунзенський політехнічний інститут та Інститут підвищення кваліфікації Академії народного господарства при РМ СРСР, академік Інженерної академії Киргизької Республіки, член-кореспондент Міжнародної інженерної академії. Одружений, має п'ятеро дітей.

1973—1976 — науковий співробітник Фрунзенського НДІ електромеханіки.

1976—1982 — заступник генерального директора, директор Пржевальського електротехнічного заводу.

1982—1985 — генеральний директор Іссик-Кульського ВО електротехнічних заводів.

1991—1992 — міністр промисловості Киргизької Республіки.

1992—1993 — голова Фонду державного майна — міністр Киргизької Республіки.

1993—1994 — віце-прем'єр-міністр — голова Фонду держмайна Киргизької Республіки, член Координаційно-консультативного комітету СНД від Киргизької Республіки.

1994—1996 — перший заступник голови Державного комітету Киргизької Республіки з економіки, генеральний директор держдепартаменту з антимонопольної політики, голова Міждержавної комісії при уряді Киргизької Республіки з переговорів з СОТ.

1997—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки в Республіці Білорусь, Постійний представник Киргизької Республіки при Статутних органах СНД за сумісництвом.

1999—2001 — віце-прем'єр-міністр, міністр зовнішньої торгівлі і промисловості Киргизької Республіки.

Китайська Народна Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 18.12.2003 р.

Яо Пейшен

Народився 1945 року. Закінчив Пекінський університет та Пекінський інститут іноземних мов. Одружений, має одну дитину.

1973—1979 — співробітник, аташе Посольства КНР в СРСР.

1979—1982 — референт Канцелярії з питань китайсько-радянських переговорів МЗС КНР.

1982—1987 — третій секретар, заступник завідуючого відділом Департаменту країн СРСР та Східної Європи МЗС КНР.

1987—1990 — другий, перший секретар Посольства КНР в СРСР.

1990—1994 — завідуючий відділом Департаменту країн СРСР та Східної Європи, Департаменту країн Східної Європи та Центральної Азії.

1994—1995 — радник, заступник директора Департаменту країн Східної Європи та Центральної Азії.

1995—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Киргизії.

1997—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Латвії.

1999—2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Казахстані.

Республіка Корея

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 10.07.2003 р.

Лі Сонг-Джу

Народився 1950 року. Закінчив відділення міжнародних відносин Сеульського Університету та Міжнародний Інститут Державного Управління у Парижі, магістр міжнародної політології. Одружений, має двох дітей.

1975—1979 — співробітник МЗС Республіки Корея.

1979—1980 — третій секретар Посольства Республіки Корея у Великій Британії.

1980—1985 — віце-консул Генерального Консульства Республіки Корея в Нідерландах, Амстердам.

1985—1988 — перший секретар Посольства Республіки Корея в Індії.

1988—1991 — директор відділу багатосторонніх торговельних організацій, Бюро з питань міжнародної торгівлі МЗС Республіки Корея.

1991—1994 — радник Постійної Місії Республіки Корея при Секретаріаті ООН та Міжнародних Організацій в Женеві, Швейцарія.

1994—1997 — радник Постійної Місії Республіки Корея при Організації Об'єднаних Націй в Нью-Йорку, США.

1997—1998 — заступник Генерального Директора Бюро Системи Організації Об'єднаних Націй МЗС Республіки Корея.

1998—1999 — заступник Генерального Директора Бюро з міжнародних економічних питань Міністерства Зовнішніх Зв'язків і Торгівлі (МЗСТ) Республіки Корея.

1999—2001 — Міністр, Посольство Кореї в Бельгії та Корейська Місія при Європейському Союзі.

2001—2003 — Генеральний Директор Бюро з питань багатосторонньої торгівлі Міністерства закордонних справ і торгівлі (МЗСТ) Республіки Корея.

Республіка Куба

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 24.03.2004 р.

Хуліо Гармендія Пенья

Народився 1952 року. Закінчив Гаванський університет, ліценціант з політичних наук. Володіє англійською і російською мовами. Одружений, має двох дітей.

1975—1976 — помічник спеціаліста, Міністерство закордонних справ Куби.

1976—1977 — співробітник Центрального Комітету Комуністичної партії Куби.

1977—1982 — начальник Департаменту Державного Комітету економічного співробітництва Куби.

1982—1989 — заступник радника, радник з економічних питань Посольства Куби в СРСР.

1989—1991 — міністр-радник Посольства Куби в СРСР.

1991—1994 — міністр-радник Посольства Куби в Російській Федерації.

1994—1999 — начальник відділу Центрального Комітету Комуністичної партії Куби.

Держава Кувейт

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2.10.2001 р.

Хафіз Мухамед Аль-Аджмі

Народився у 1960 році. Закінчив Кувейтський університет за спеціальністю «торгівельно-економічні відносини». Одружений, має семеро дітей.

1980–1984 — співробітник МЗС Кувейту.

1984–1985 — аташе управління економічного співробітництва МЗС Кувейту.

1985–1988 — співробітник Посольства Держави Кувейт в Бангладеш.

1988–1991 — третій секретар Посольства Кувейту в Іраку.

1991–1992 — третій секретар Управління міжнародних організацій МЗС Кувейту.

1992–1996 — другий секретар Посольства Кувейту в Сирії.

1996–2001 — перший секретар, радник Посольства Кувейту в Саудівській Аравії.

Латвійська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 15.01.2001 р.

Андріс Вілчанс

Народився 16 березня 1957 року. Закінчив біологічний факультет Латвійського державного університету. Володіє англійською, німецькою та російською мовами. Одружений.

1979–1990 — співробітник Інституту мікробіології АН Латвії.

1990–1991 — голова міжнародних зв'язків підкомітету молодіжної політики Верховної Ради СРСР.

1991–1992 — співробітник політичного департаменту МЗС Латвії.

1992–1994 — завідувачий відділом МЗС Латвії.

1994–1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Республіці Узбекистан.

1996–1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Киргизькій Республіці (за сумісництвом).

1999–2000 — Генеральний інспектор МЗС Латвії.

2000–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Арабській Республіці Єгипет.

Литовська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 11.12.2001 р.

Вікторас Баубліс

Народився 10 січня 1943 року. Закінчив юридичний факультет Вільнюського університету та ленінградську Вищу партійну школу.

1966—1972 — працював на Клайпедському рибопереробному підприємстві (водночас навчався на юридичному факультеті Вільнюського університету).

1972—1983 — інструктор, голова партійної комісії, голова комітету громадського управління міського комітету Комуністичної партії м. Клайпеди.

1979—1982 — навчався у Вищій партійній школі в м. Ленінграді.

1983—1989 — перший секретар міського комітету Комуністичної партії м. Клайпеди.

1989—1991 — завідуючий відділом ЦК КП Литви.

1991—1992 — голова ради контролю за пресою МВС Литви.

1992—1993 — директор приватного підприємства.

1993—1994 — речник Уряду Литовської Республіки.

1994—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол Литви в Республіці Білорусь.

1998—2000 — радник МЗС Литви з питань співробітництва з Калінінградською областю Російської Федерації.

2000—2001 — радник Прем'єр-міністра Литовської Республіки.

Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 5.03.2002 р.

Аль-Седдіг Мохаммед Аль-Шібані-Аль-Гвері

Народився 1954 року. Закінчив факультет політичних наук інституту Гардуджет (Лідс, Великобританія). Доктор юридичних наук, має наукові праці, володіє англійською мовою (диплом Кембриджського університету). Одружений, має чотирьох дітей.

1974—1979 — службовець-спеціаліст з контрактів компанії «ЕССО Стандарт» в Лівії.

1980—1988 — асистент, член навчальної ради юридичного факультету Гарьюніс.

1988—1991 — начальник Головного управління юридичних справ Секретаріату Всенародного Конгресу (парламенту) Лівії.

1989—1995 — уповноважений з питань міжнародних зв'язків у Середземноморській організації соціалістів.

1997—1998 — начальник Головного управління освітніх місій та культурних зв'язків Головного Народного Комітету освіти та наукових досліджень Лівії.

1998—2000 — начальник Головного управління фінансових та адміністративних справ Головного Народного Комітету освіти та наукових досліджень Лівії.

2000—2001 — начальник Головного договірно-правового управління Головного Народного Комітету закордонних зв'язків і міжнародного співробітництва Лівії.

2001—2002 — начальник Головного консульського управління Головного Народного Комітету закордонних зв'язків і міжнародного співробітництва Лівії.

Республіка Македонія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.09.2003 р.

Мартін Гулескі

Народився 1945 року. Закінчив факультет архітектури Львівського державного політехнічного університету України, аспірантуру факультету архітектури в Белграді та спеціалізацію на факультеті архітектури в Москві, доктор наук.

Володіє російською, українською та англійською мовами.

Одружений, має двох дочок.

1969—1972 — інженер-проектувальник будівельно-інженерного підприємства «Пелагонія», м. Скоп'є.

1972—1985 — асистент факультету архітектури Скоп'євського університету.

1985—1986 — аспірант факультету архітектури в Белграді та спеціалізація на факультеті архітектури в Москві.

1986—2003 — заступник декана, екстраординарний професор, ординарний професор факультету архітектури Скоп'євського університету.

Республіка Молдова

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 14.05.2003 р.

Ніколає Черномаз

Народився 14 грудня 1949 року. Закінчив історичний факультет Молдовського державного університету та аспірантуру Московського державного університету ім. М. Ломоносова, кандидат історичних наук.

Володіє російською та французькою мовами. Одружений, має одну дитину.

1971–1973 — служба в Радянській Армії, секретар комітету комсомолу.

1973–1976 — інструктор ЦК ЛКСМ Молдови.

1976–1979 — аспірант Московського державного університету ім. М. Ломоносова.

1979–1981 — викладач кафедри історії Молдовського державного університету.

1981–1983 — старший референт відділу культури Ради Міністрів МРСР.

1983–1990 — завідувач кафедри теорії виховання Державного педагогічного інституту ім. Іона Крянге.

1990–1991 — заступник Генерального Директора Державного департаменту з питань туризму МРСР.

1991–1994 — Генеральний директор Національної асоціації з питань туризму «Молдова-тур».

1994–1997 — Генеральний директор Державної компанії «Молдова-тур».

1999–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Молдови в Угорщині та за сумісництвом — в Хорватії та Чехії.

2000–2001 — Міністр закордонних справ Республіки Молдова.

Федеративна Республіка Нігерія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 16.06.2004 р.

Аджуру Ігнатіус Хекайре

Народився 25 березня 1949 року. Закінчив Лондонський коледж Хамерсміта та Веста, університет Хадерсфілда (Великобританія) та університет науки і техніки штату Ріверз (Нігерія), магістр бізнес-менеджменту (MBA), загального менеджменту.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дітей.

1978–1979 — чиновник з маркетингу компанії «Bendel Food Production Board», м. Бенін.

1980–1981 — менеджер зі зв'язків з громадськістю адміністрації компанії «Nancon Nigeria Limited».

1981–1994 — комерційний менеджер (1981–1988), менеджер з маркетингу (1989–1994) компанії «Eastern Bulkcen Company Limited».

1992–1994 — голова ради директорів газетної корпорації штату Ріверз.

1994–1999 — виконавчий голова «Unionted 21, Azikiwe Road».

1999–2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Нігерії в Республіці Габон.

Королівство Нідерландів

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2.10.2001 р.

Монік Патрісія Антуанетта Франк

Народилася у 1945 році. Закінчила Лейденський університет.

1970—1985 — співробітниця посольств Нідерландів у Канаді, Швейцарії, Ізраїлі, Постійному представництві Нідерландів при ООН, центральному апараті МЗС Нідерландів (управління кадрів).

1985—1989 — радник Посольства Нідерландів у Туреччині.

1989—1993 — директор департаменту консульської служби МЗС Нідерландів.

1993—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Нідерландів у Румунії.

1997—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Нідерландів у В'єтнамі.

Федеративна Республіка Німеччина

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.09.2000 р.

Дітмар Гергард Штюдеманн

Народився у 1941 році. Закінчив юридичну академію в м. Майнці. Одружений, має двох дітей.

1973–1974 — підготовча служба до вступу до МЗС Федеративної Республіки Німеччина.

1974–1977 — співробітник МЗС Федеративної Республіки Німеччина.

1977–1981 — співробітник Посольства Німеччини в Москві.

1981–1984 — співробітник Посольства Німеччини в Афінах.

1984–1986 — співробітник Посольства МЗС Німеччини у Відні.

1986–1991 — співробітник МЗС Федеративної Республіки Німеччина.

1991–1997 — керівник відділу політики Посольства Німеччини в Москві.

1997–1998 — завідувач відділу Департаменту з питань економіки МВС Федеративної Республіки Німеччина.

1998–2000 — завідувач відділу Департаменту з питань політики МЗС Федеративної Республіки Німеччина.

Королівство Норвегія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 3.04.2001 р.

Йостейн Бернхардсен

Народився у 1945 році. Освіта — вища.
1973—1975 — співробітник МЗС Норвегії.

1975—1977 — другий секретар Посольства Норвегії в Бельгії, місії Норвегії при НАТО.

1977—1979 — спеціаліст з питань роззброєння та контролю над озброєнням МЗС Норвегії.

1980—1983 — перший секретар з політичних питань Посольства Норвегії у Великій Британії.

1983—1985 — провідний спеціаліст з питань НАТО, ООН та контролю над озброєнням МЗС Норвегії.

1985—1989 — начальник управління з питань НАТО та оборони МЗС Норвегії.

1989—1992 — радник з політичних питань місії Норвегії при НАТО.

1992—1995 — радник-посланник представництва Норвегії при Міжнародних Організаціях у Женеві.

1995—2000 — заступник Генерального директора, начальник Управління експортного та імпорного контролю МЗС Норвегії.

Җелалевка Республіка Пакистан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 5.10.2004 р.

Таджул Хак

Народився 1 вересня 1948 року. Закінчив Ісламабадський університет, магістр з воєнних та стратегічних наук. Одружений.

1969–1995 — різні посади в Пакистанській Армії, командував двома піхотними бригадами, в тому числі в Сіахамі.

1995–1997 — військовий аташе Посольства Пакистану в Пекіні.

2000–2003 — ревізор Прикордонного Корпусу Пакистану.

2003–2004 — начальник Охоронної служби Пакистану.

Південно-Африканська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 16.06.2004 р.

Ашраф Сентсо

Народився 28 січня 1963 року. Закінчив університет Віста (ПАР), університет Західного Кейпу (ПАР), Міжнародний інститут Нагої (Японія) та магістратуру Гарвардського університету (США), бакалавр загальної торгівлі, магістр економіки. Володіє англійською, африкансом, коса і сьуть мовами. Одружений, має двох дітей.

1986–1989 — помічник адміністратора корпорації розвитку малого бізнесу, Порт Елізабет (ПАР).

1989–1990 — консультант по роботі зі студентами в університеті Західного Кейпу.

1990–1994 — старший радник з питань підприємництва.

1994–1995 — менеджер філії корпорації розвитку малого бізнесу.

1995–1996 — консультант з питань інвестицій та підприємництва корпорації MNR Enterprises, Вашингтон (США).

1996–1997 — менеджер Корпорації промислового розвитку Південної Африки.

1997–1998 — старший менеджер з питань маркетингу та інвестицій Корпорації розвитку провінції Північний Кейп.

1999–2000 — директор Центру сприяння інвестиціям Корпорації національного розвитку Лесото.

2000–2002 — старший директор Управління міжнародного розвитку та економічних питань МЗС ПАР.

2002–2004 — старший директор Управління Центральної та Східної Європи МЗС ПАР.

Республіка Польща

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 30.05.2001 р.

Марек Зюлковські

Народився у 1955 році. Закінчив інститут філософії Варшавського університету. Володіє російською, англійською та німецькою мовами. Одружений, має двох дітей.

1975—1976 — технічний співробітник Головної школи сільського господарства.

1976—1981 — студент Варшавського університету.

1981—1982 — інструктор Спілки польських журналістів.

1982—1986 — спеціаліст бюро подорожей «Orbis».

1986—1990 — старший спеціаліст, керівник відділу видавництва Інституту туризму.

1990—1991 — старший спеціаліст відділу з питань релігії Головного управління статистики.

1991—1992 — консул Генерального консульства Республіки Польща у Мінську.

1992—1996 — радник, Тимчасовий повірений Посольства Республіки Польща в Білорусі.

1996—2001 — старший радник, заступник директора, директор департаменту Східної Європи МЗС Республіки Польща.

Португальська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 24.03.2004 р.

Жозе Мануел Пессанья Вієгас

Народився 1946 року. Закінчив літературний факультет Лісабонського університету за фахом філософія та педагогічні науки.

1975–1986 — аташе, третій секретар, другий секретар, перший секретар, голова відділу Східної Європи Управління у справах Європи МЗС Португалії.

1986–1991 — перший секретар Посольства Португальської Республіки в Римі.

1991–1995 — Генеральний консул Португалії в Торонто.

1995–2001 — директор служби комунікацій МЗС Португалії.

2001–2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португалії в Абіджані.

Російська Федерація

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 30.05.2001 р.

Віктор Черномирлін

Народився у 1938 році. Закінчив Куйбишевський політехнічний інститут та Всесоюзний заочний політехнічний інститут, кандидат технічних наук. Одружений, має двох дітей.

1966—1967 — начальник технологічної установки Орського нафтопереробного заводу.

1967—1973 — інструктор, заступник завідувача, завідувач промислово-транспортного відділу Орського міськкому КПРС.

1973—1978 — заступник головного інженера, директор Оренбурзького газопереробного заводу.

1978—1982 — інструктор відділу важкої промисловості ЦК КПРС.

1982—1985 — заступник міністра газової промисловості СРСР, начальник Всесоюзного промислового об'єднання з видобутку газу «Тюменьгазпром».

1985—1989 — міністр газової промисловості СРСР.

1989—1992 — голова правління державного газового концерну «Газпром».

1992—1998 — голова Уряду Російської Федерації.

1999 — спеціальний представник Президента Російської Федерації з врегулювання положення в Югославії.

1999—2001 — депутат Державної Думи Російської Федерації.

Румунія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 21.03.2000 р.

Александру Корнеа

Народився у 1956 році в Москві. Закінчив Політехнічний інститут в Бухаресті (факультет технологій машинобудування), курси удосконалення в дипломатії Університету в Бермінгамі (Англія), коледж стратегічних досліджень економіки та оборони при Європейському центрі для досліджень в галузі безпеки ім. Джорджа Маршала (ФРН). Володіє англійською, російською та французькою мовами. Одружений, має доньку.

1981–1984 — інженер на підприємстві електричної апаратури НДІ електротехніки.

1984–1990 — інженер-дослідник Бухарестського політехнічного інституту.

1990 — третій секретар МЗС Румунії.

1990–1993 — третій, другий секретар Посольства Румунії в Москві.

1993–1997 — другий, перший секретар МЗС Румунії.

1997–1999 — директор Управління сусідніх країн та нових незалежних держав МЗС Румунії.

Словацька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 8.04.1999 р.

Василь Гривна

Народився у 1958 році. Закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка, факультет міжнародних відносин і міжнародного права, має спеціальність міжнародні економічні відносини. Володіє українською, російською, англійською мовами. Неодружений.

1982—1984 — референт з комерційних питань фірми EXISO.

1984—1990 — працівник МЗС Чехословаччини.

1990—1992 — третій секретар Посольства Чехословаччини в РФ.

1992 — член місії ОБСЄ в Україні з питань моніторингу.

1992—1994 — третій секретар Посольства Словацької Республіки в РФ.

1995—1999 — начальник відділу МЗС Словацької Республіки з питань розвитку відносин з країнами СНД, країнами колишньої Югославії та Албанії, член міждержавних комісій з торгово-економічного та науково-технічного співробітництва Словацької Республіки з Російською Федерацією, Хорватією та Союзною Республікою Югославією.

Республіка Словенія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 5.10.2004 р.

Прімож Шеліго

Народився 11 вересня 1966 року. Закінчив економічний факультет Люблянського університету, володіє англійською, російською та італійською мовами. Неодружений.

1995—1999 — другий секретар Посольства Словенії в Москві.

1999—2000 — радник Міжнародного піклувального фонду допомоги жертвам розмінування та мін.

2000—2001 — перший секретар Посольства Словенії в Туреччині.

2001—2004 — начальник Управління Східної Європи МЗС Словенії.

Сполучені Штати Америки

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.09.2003 р.

Джон Гербст

Народився у 1952 році. Закінчив Джорджтаунський університет, Болонський Центр (SAIS) та Флетчерську школу права і дипломатії, магістр дипломатії. Володіє російською та арабською мовами. Одружений, має п'ятеро дітей.

1979—1980 — дипломатична підготовка в Державному Департаменті США.

1980—1984 — співробітник консульського відділу Посольства США в Джидда, Саудівська Аравія.

1985—1987 — співробітник Політичного відділу Посольства США в СРСР.

1987—1988 — керівник відділу Ради Національної безпеки США.

1988—1990 — заступник керівника відділу СРСР, бюро Європейських і Канадських справ.

1990—1993 — політичний радник Посольства США в Ізраїлі.

1993—1997 — директор офісу регіональних справ, заступник уповноваженого у справах нових незалежних держав Держдепартаменту США.

1997—2000 — Генеральний консул Генерального консульства США в Єрусалимі (Ізраїль).

2000—2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол США в Узбекистані.

Республіка Туреччина

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.12.2001 р.

Алі Більге Джанкорель

Народився у 1946 році. Закінчив факультети політології та міжнародних відносин Анкарського (Туреччина) та Огайського (США) університетів, магістр. Володіє англійською мовою. Одружений, має двох дітей.

1971–1973 — третій, другий секретар Департаменту протоколу МЗС Туреччини.

1973–1976 — другий, перший секретар Посольства Туреччини в Канаді.

1976–1978 — перший секретар Посольства Туреччини в КНР.

1978–1980 — керівник відділу Генеральної дирекції Кіпру та Греції, Департамент морських та авіаційних справ МЗС Туреччини.

1980 — керівник відділу кабінету Міністра закордонних справ Туреччини.

1980–1984 — радник Постійної місії Туреччини при ООН в Женеві.

1984–1987 — керівник відділу Департаменту морських та авіаційних справ, керівник Департаменту соціальних та технічних установ МЗС Туреччини.

1987–1991 — керівник відділу Європейського Економічного співробітництва, Підсекретаріат організації державного планування МЗС Туреччини.

1991–1995 — радник-посланник, заступник постійного представника місії Туреччини при ООН в Женеві.

1995–1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки в Афганістані.

1997–2001 — Генеральна Дирекція протоколу. Посол, радник МЗС Туреччини.

Туркменістан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 8.04.1999 р.

Аман-Гельди Байрамов

Народився у 1942 році. Закінчив Московський інститут народного господарства. Володіє російською мовою. Одружений, має трьох дітей.

1959—1961 — токарь Ашхабадського заводу «Червоний молот».

1961—1969 — студент Московського інституту народного господарства.

1969—1979 — економіст, начальник відділу Держплану Туркменістану.

1979—1986 — робота в партійних органах

Туркменістану.

1986—1991 — голова міського виконавчого комітету м. Ашхабад.

1991—1992 — Міністр фінансів Туркменістану.

1992—1993 — заступник Міністра економіки і фінансів Туркменістану.

1993 (липень—листопад) — заступник директора Інституту економіки при Кабінеті Міністрів Туркменістану.

1993—1999 — Посол Туркменістану в Ісламській Республіці Іран.

Угорська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 10.07.2003 р.

Янош Тот

Народився 1945 року в Будапешті. Закінчив факультет міжнародних відносин та аспірантуру Будапештського Економічного Університету імені Карла Маркса. Володіє сербською, хорватською, російською, іспанською та англійською мовами. Одружений, має доньку.

1967—1972 — співробітник МЗС Угорщини.

1972—1976 — аташе, третій секретар Посольства Угорщини в СФРЮ.

1976—1984 — співробітник відділу зовнішніх справ ЦК УСРП.

1984—1988 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Мексиці, за сумісництвом в Ямайці та Гондурасі.

1988—1989 — Перший секретар Парторганізації УСРП в МЗС Угорщини.

1989—1990 — консультативний відділ Апарату Прем'єр-міністра Угорщини (делегований від МЗС Угорщини).

1990—1991 — заступник директора Департаменту країн Латинської Америки МЗС Угорщини.

1991—1993 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Перу та за сумісництвом в Болівії.

1993—1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Колумбії.

1994—1996 — заступник Державного секретаря Департаменту країн Центральної та Східної Європи МЗС Угорщини.

1996—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Союзній Республіці Югославія та за сумісництвом в Македонії.

2001—2002 — головний радник МЗС Угорщини.

2002—2003 — керівник Регіонального Офісу кантону Уна Сана Головного Уповноваженого в Боснії та Герцеговині.

Республіка Узбекистан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 3.02.2003 р.

Равшанбек Алімов

Народився у 1966 році. Закінчив Московський державний університет ім. М. Е. Баумана та Академію Державного та громадського будівництва при Президенті Республіки Узбекистан. Володіє англійською мовою. Одружений, має двох дітей.

1990–1992 — спеціаліст відділу з роботи зі студентами наукового центру «Ніхол» при Союзі молоді Республіки Узбекистан.

1992–1993 — завідувач відділу асоціації «Толаїмпекс».

1993–1994 — заступник генерального директора спільного підприємства узбецько-білоруського підприємства «УзБелст».

1994–1996 — заступник начальника Управління Повноважного представника Міністерства зовнішніх економічних зв'язків Узбекистану в Андижанській області.

1996–1997 — слухач Академії державного та громадського будівництва при Президенті Узбекистану.

1997–2000 — консультант з питань зовнішніх економічних зв'язків Апарату Президента Узбекистану.

2000 — начальник управління Міністерства зовнішніх економічних зв'язків Узбекистану.

2000–2001 — провідний спеціаліст з питань мобілізації та державних резервів секретаріату прем'єр-міністра Узбекистану.

2001–2003 — начальник Управління розвитку зовнішніх економічних відносин та прогнозування зовнішнього торгового балансу Міністерства макроекономіки та статистики Узбекистану.

Республіка Фінляндія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 3.02.2003 р.

Лаура Рейніля

Народилась 3 лютого 1950 року. Закінчила дипломатичний факультет Гельсінського університету та Паризьку школу Національного управління, магістр політичних наук.

1985—1988 — Місія Фінляндії в Організації з економічного співробітництва (ОЕСР), Париж.

1988—1990 — перший секретар Посольства Фінляндії в СРСР.

1990—1993 — радник політичного відділу МЗС Фінляндії.

1993—1996 — радник, заступник глави Посольства Фінляндії в Австралії.

1996—1997 — міністр-радник, заступник глави Посольства Фінляндії у Франції.

1997—1999 — Посол, заступник начальника служби протоколу МЗС Фінляндії.

1999—2003 — Посол з урегулювання цивільних криз МЗС Фінляндії.

Французька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.06.2002 р.

Філіп де Сюремен

Народився 16 жовтня 1940 року. Закінчив Національну школу східних мов (російська, румунська).

1964–1965 — робота в Управлінні Європи МЗС Франції.

1965–1966 — співробітник консульського відділу Посольства Франції в Румунії.

1967–1968 — перебував на військовій службі.

1967–1968 — співробітник Управління Північної Африки МЗС Франції.

1969–1972 — третій, другий секретар Посольства Франції в СРСР.

1972–1976 — другий, перший секретар Посольства Франції в Угорщині.

1976–1979 — перший секретар Посольства Франції в Бельгії.

1979–1981 — заступник керівника Служби протоколу МЗС Франції.

1981–1985 — радник з питань культури Посольства Франції в СРСР.

1985–1989 — другий радник, перший радник Посольства Франції в Ізраїлі.

1989–1991 — заступник начальника Управління Європи МЗС Франції.

1991–1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Литві.

1996–1998 — заступник генерального секретаря з питань політики та безпеки.

1998–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Ірані.

2001–2002 — співголова Мінської групи ОБСЄ з питань врегулювання конфлікту в Нагорному Карабасі.

Республіка Хорватія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 6.06.2002 р.

Маріо Миколіч

Народився 24 березня 1937 року. Закінчив Загребський університет, доктор історичних наук. Володіє англійською, італійською, французькою, російською мовами.

1976—1992 — на дипломатичній службі СФРЮ: перший секретар Посольства СФРЮ в Могадішу (Сомалі); радник з питань Італії у Федеральному секретаріаті закордонних справ (СФРЮ); голова відділу Близького та Середнього Сходу у Федеральному секретаріаті закордонних справ (СФРЮ); голова

Відділу країн Південно-Східної Азії у Федеральному секретаріаті закордонних справ (СФРЮ); радник Посольства в Лондоні; голова Протоколу у Федеральному секретаріаті закордонних справ (СФРЮ).

1992—2002 — на дипломатичній службі Республіки Хорватія: Посол, керівник Протоколу Президента Хорватії; директор Державного протоколу МЗС Хорватії; викладач у Дипломатичній академії при МЗС Хорватії; Надзвичайний і Повноважний Посол Хорватії в Данії, Ісландії та Норвегії з резиденцією в Копенгагені.

Чеська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 6.06.2002 р.

Карел Штіндл

Народився 17 березня 1938 року. Закінчив філософський факультет Карлового університету, доктор філософських наук. Володіє російською та англійською мовами. Одружений, має чотирьох дітей.

1960–1962 — дійсна військова служба.

1962–1963 — редактор Чехословацького радіо.

1963–1970 — викладач філософського факультету Карлового університету.

1970–1973 — співробітник виробничого об'єднання іграшок UNION.

1974–1989 — програміст комп'ютерної техніки IBM та ЕС Дослідного інституту інженерії.

1989–1990 — член виконавчого комітету Громадянського форуму.

1990–1992 — депутат, голова Комітету із закордонних справ, член Президії Парламенту Чеської Республіки.

1992–1993 — викладач філософського факультету Карлового університету.

1994–1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Республіці Польща.

2000 (січень—грудень) — заступник директора Департаменту аналізу та планування МЗС Чеської Республіки.

2001 (січень—листопад) — пенсіонер, позаштатний викладач філософського факультету Карлового університету.

Королівство Швеція

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 5.10.2004 р.

Йон-Крістер Оландер

Народився 24 березня 1944 року. Закінчив Упсальський університет, магістр права. Володіє англійською, німецькою, російською, іспанською, словенською мовами.

1970—1971 — співробітник Представництва Шведської торгової палати в Парижі.

1971—1973 — слухач Програми підготовки дипломатів МЗС Швеції.

1973—1982 — служба в дипломатичних місіях Швеції за кордоном та в МЗС Швеції.

1983—1986 — Міжнародний секретаріат, Комітет у закордонних справах, радник спікера з міжнародних питань Парламенту Швеції.

1987—1992 — радник з політичних питань Посольства Швеції в Москві.

1993—1996 — посланник, заступник голови місії Посольства Швеції у Відні.

1997—1999 — радник, заступник начальника Управління Центральної та Східної Європи МЗС Швеції.

2000—2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Швеції в Словенії, а з 2001 року також у Сан-Маріно.

2003—2004 — Посол, МЗС Швеції.

Японія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 12.11.2002 р.

Кішіро Амае

Народився 26 грудня 1943 року. Закінчив університет Хітотсубаші. Одружений, має трьох дітей.

1982—1984 — начальник відділу іноземної преси Управління культурних зв'язків та зв'язків з громадськістю МЗС Японії.

1984—1985 — начальник відділу міжнародної преси секретаріату Міністра закордонних прав Японії.

1985—1987 — начальник відділу Управління ООН МЗС Японії.

1987—1990 — радник Посольства Японії в Республіці Корея.

1990—1994 — радник Посольства Японії в СРСР, радник-посланник Посольства Японії в Російській Федерації.

1994—1995 — заступник Генерального директора з питань преси та зв'язків з громадськістю секретаріату Міністра закордонних справ Японії.

1995—1998 — Генеральний консул Японії в Гонолулу, США.

1998—2000 — Генеральний директор Управління країн Близького й Середнього Сходу та Африки МЗС Японії.

2000—2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Сирійській Арабській Республіці.

СЛОВО ІНОЗЕМНИМ ДИПЛОМАТАМ

Дітмар Штюдеманн

*Надзвичайний і Повноважний Посол
Федеративної Республіки Німеччина в Україні*

Німецько-українські зв'язки: стабільність і нові горизонти

Я дуже радий, що ви цікавитесь Німеччиною! Ваш інтерес — це ще один доказ того, що німецько-українські зв'язки знаходяться сьогодні на солідній основі. Свідченням цьому є велика кількість німецько-українських зустрічей на найвищому рівні, динаміка яких стає все відчутнішою. Так, наприклад, Президент Бундестагу Тірзе взяв участь в інавгурації нового Президента України, Федеральний президент Кьолер і Президент Ющенко зустрічалися в Польщі, визначено офіційний візит Ющенка у Берлін.

Ще одним виявом цього є також дуже тісні культурні зв'язки. Відкриття Днів німецької культури в Україні восени 2003 р. Міністром закордонних справ Німеччини Є. Фішером надало їхньому успішному перебігу додаткової яскравості.

Однак насамперед — це наші економічні зв'язки, які унаочнюють значення наших відносин. Вони тісніші, ніж будь-коли досі: сьогодні Німеччина є другим за важливістю торговельним партнером України.

Разом з тим, на мою думку, німецько-українські зв'язки необхідно також розглядати в більш широкому контексті. Адже вони є частиною відносин між Україною та Європейським Союзом.

Україна поставила перед собою амбітну мету: членство в євроатлантичних структурах. Потенціал для цього Україна має, я в цьому переконаний.

Нове українське керівництво оголосило насамперед відносини з ЄС своїм пріоритетом. Люди в Україні закарбувалися вотребуваною ними демократією в пам'яті не тільки європейської політики, але й політичної громадськості. У нас до них повсюди велика симпатія. Тепер необхідно цілеспрямовано реалізувати цей «капітал» і потенціал України.

Уже певний час Україна є безпосереднім сусідом розширеного ЄС.

В ЄС наразі інтенсивно роздумують над оформленням цих нових відносин. Ці роздуми відбуваються під девізом на кшталт «Нові сусіди» чи «Європа в ширшому розумінні». Але як це точно розшифровується? На якій стадії перебуває дискусія? Як дивиться Федеральний уряд на ці процеси? Дозвольте мені зазначити декілька важливих пунктів. Провідна ідея нової концепції така: розширення ЄС створює нові шанси і нові виклики; але за жодних обставин воно не повинне привести до нових розмежувальних ліній, ровів, а чи то навіть і стін в Європі. ЄС сам дуже зацікавлений у поширенні надійності, стабільності та добробуту на сусідів розширеного ЄС.

Одна фраза в концепції здається мені особливо важливою: розширений ЄС є для «нових сусідів» найважливішим партнером, насамперед також і там, де з обох сторін йдеться про збільшення обсягів виробництва, зовнішньої торгівлі, темпів економічного росту та про створення розширеного простору політичної стабільності й функціонуючих принципів правової держави. Тобто йдеться передусім не про спільне відвернення небезпек, ризику, так званих нових загроз для безпеки, а набагато більшою мірою про шанси, які випливають з нового сусідства. Цей аспект занадто часто губиться у суспільній дискусії щодо нового сусідства. І саме така країна, як Німеччина, що має надзвичайно інтенсивні в будь-якому відношенні зв'язки зі східноєвропейським простором, особливо зацікавлена у використанні цих шансів.

Навіть якщо концепція ЄС є багатовекторною з одночасним поглядом на схід і на південь, тобто спрямована на той простір, який в дискусії уже називається «кільцем друзів», у ній уже на самому початку з повною підставою констатується

ся, що положення Росії, західних держав СНД і країн південного Середземномор'я майже з будь-якої точки зору дуже різняться між собою. Не в останню чергу це стосується амбіцій, які плакаються урядами «нових сусідів» щодо їхніх відносин з ЄС. Сусідство є вихідним пунктом для формування цих відносин, а не їхньою кінцевою метою!

Україна має на меті найамбітнішу перспективу серед усіх нових сусідів: членство в ЄС. Із двостороннього діалогу з Україною ми знаємо, що запропоновані у новій концепції сусідства шляхи зближення з ЄС для неї недостатні. Україна довго і рішуче наполягала на застосуванні так званого road map, свого роду розкладу подальшого руху з чітко окресленою перспективою вступу до ЄС як його метою. Причини таких прагнень певною мірою зрозумілі, проте вони скоріше відвертають увагу від найважливіших питань суттєвого зближення України з ЄС. Конкретніше це можна виразити так: тема членства наразі не обговорюється, проте вона в жодному разі не виключена в середньо- та довгостроковій перспективі. І навіть навпаки: саме Німеччина неодноразово і наполегливіше, ніж інші партнери по ЄС, з великим розумінням ставилась до амбіцій України.

Важливо зауважити: ЄС, як він сам себе розуміє, є, насамперед, спільнотою цінностей. Права людини, основні свободи, демократія, правова держава та ринкова економіка — це базові опори спільної будівлі. Всі, хто наближається до ЄС або навіть повністю хотів би інтегруватися в ЄС, мають показати своїми діями, що вони не лише зрозуміли цю основну засаду, але й повністю ототожнюють себе із цими принципами і за ними живуть. Також і громадськість та, не в останню чергу, критичні засоби масової інформації в ЄС точно реєструють, яка країна, який уряд наближається у змістовному сенсі до Європи, а яка розвивається у протилежному напрямі. Рух за демократію в Україні справив для її іміджу в цьому відношенні неціненну службу!

Згідно зі статтею 49 Договору про Європейський Союз кожна європейська держава може подати клопотання на членство в Союзі. Але країни-претенденти мають відповідати критеріям членства: демократія, принципи правової держави, права людини, увага до меншин, функціонуюча ринкова економіка, спроможність витримувати тиск з боку конкурентів і брати на себе зобов'язання, пов'язані з членством (тобто ефективно за-

стосовувати правові приписи і політику ЄС). Цим умовам щодо заяви на вступ до ЄС Україна, на наш погляд, сьогодні ще не відповідає. Але зауважимо: сьогодні ще ні! Тому потрібно спочатку спрямувати погляд на ті можливості, які вбачаються вже зараз.

При цьому дуже важливо пам'ятати: виконання норм і стандартів ЄС не є якоюсь «ціною», яку має «сплатити» Україна, щоб досягти довгоочікуваного зближення з ЄС. Скоріше в інтересах України та її людей впровадити ці норми як основу європейського співжиття.

Не в останню чергу Україна скаржилась на те, що програма ЄС щодо «нових сусідів» несправедливо стриже всіх під один гребінець. Цей докір невиправданий. ЄС пропонує «новим сусідам» індивідуальні, зорієнтовані на умови та амбіції відповідних країн і тому диференційовані програми співробітництва, т. зв. плани дій, які дуже різняться від країни до країни. Зрозуміло, що недавні демократичні перетворення в Україні будуть враховані при оформленні плану дій «ЄС — Україна» та, насамперед, при обговоренні наступних кроків.

Дозвольте мені вказати ще на один дуже важливий, на мій погляд, пункт: ЄС не ставить Україну перед альтернативою: або з нами, або з Росією. Така альтернатива була б з огляду на тісні політичні, економічні та військові відносини, а також сімейні, емоційні, історичні, мовно-культурні зв'язки між обома країнами відірваною від життя і нереальною. Водночас ми бачимо, що насамперед молоде покоління в Україні більше не розглядає лише спільність долі з Росією як визначальний чинник для формування позиції його країни, а бажає також і фактичного повороту в бік Європи.

Дозвольте ще раз повторити, що своєю концепцією ЄС послав ясний і позитивний політичний сигнал новим сусідам. Тепер необхідно наповнювати концепції та плани дій конкретним змістом. Проте давайте повернемося до двосторонніх зв'язків. Вони, як уже говорилося, тісніші, ніж будь-коли, причому за всіма напрямками.

Спочатку подивимося на економіку. Ріст в українській економіці продовжується. Незважаючи на певний спад щомісячних темпів зростання станом на кінець року, за весь 2004 рік слід очікувати 10% збільшення обсягів валового внутрішнього продукту. Такий економічний зріст спричинив надпропорційне

підвищення середніх доходів і тим самим відчутне піднесення рівня життя в Україні.

Для німецьких підприємств Україна є надзвичайно цікавою країною принаймі з двох міркувань:

— зі своїм майже 50-мільйонним населенням ця країна презентує себе як великий внутрішній ринок, жителі якої ще протягом багатьох років концентруватимуть значну частину свого зростаючого доходу на задоволенні власних споживчих потреб. Це супроводжуватиметься створенням або модернізацією відповідних виробництв та розподільчих і сервісних мереж;

— з огляду на своє розташування і внутрішні умови для трудомістких виробництв Україна ще довгий час залишатиметься інвестиційно привабливим місцем світового ринку.

Ця подвійна привабливість означає, що Україна безпосередньо межує з «ЄС 25-ти», а отже малим та середнім підприємствам буде легше зважитися на логістичний ризик, пов'язаний з кожною інвестицією за кордоном, порівняно, наприклад, з іншими ринками за межами Європи.

За підсумками 2004 року Німеччина є для України торговельним партнером № 2 з обсягом торгівлі в розмірі 3,5 млрд доларів США. При цьому на Німеччину припадають 9,3% імпорту та 7,5% експорту; торговельний баланс (з точки зору Німеччини) традиційно позитивний. Також і стосовно прямих інвестицій, обсяг яких становить понад 550 млн доларів США, Німеччина є важливим партнером: вона піднялася з сьомої (2001) на четверту (2004) позицію.

В Україні представлено понад 1000 німецьких фірм. Окрім Посольства їхніми інтересами опікується також Бюро Делегата німецької економіки, яке є представництвом Об'єднання німецьких зовнішньоторговельних палат (www.dihk.com.ua). Крім того, Посольство і Бюро Делегата німецької економіки є також контактними установами для підприємств обох країн, які вже активно діють у рамках двостороннього економічного обміну або мають відповідні плани. Німецьким підприємствам платформу для започаткування контактів пропонує Федеральне агентство зовнішньої економіки в Кельні (www.bfai.de).

З початку дев'яностих років Федеральний уряд надає підтримку процесу реформ в Україні в рамках своєї програми ТРАНСФОРМ, якою опікується Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку як головне відомство.

Хоча програма ТРАНСФОРМ згідно з планом завершиться в 2005 році, Федеральний уряд вирішив продовжити та інтенсифікувати співробітництво з Україною як партнером німецького двостороннього економічного співробітництва. Пріоритетами розпочатого співробітництва є сприяння розрахованому на тривалу перспективу та на подолання бідності економічному росту, зміцнення структур малого та середнього бізнесу (малих та середніх підприємств — МСП), підтримка фінансового сектору і розвиток сільської місцевості. На програму ТРАНСФОРМ від моменту її започаткування були виділені фінансові кошти в обсязі приблизно 120 млн євро; за їх рахунок в Україні було надано підтримку 200 проектам. У 2004 р. під нові консультаційні проекти в Україні було надано приблизно 2,5 млн євро.

Одним з центральних інструментів реалізації проектів є Німецько-Український фонд (НУФ); він був заснований Кредитною Установою для Відбудови (KfW) за дорученням Федерального уряду спільно з Національним банком та Міністерством фінансів України. Починаючи з 1997 року НУФ видав малим підприємствам через українські банки-партнери 30 000 кредитів загальним обсягом 110 млн євро. У зв'язку з цим слід згадати також ПроКредитБанк (Мікрофінансовий банк), в якому KfW має частку в розмірі 20%. ПроКредитБанк концентрує свої зусилля на співпраці з малими та міні-підприємствами і видав з 2001 року українським підприємствам більше ніж 39 000 кредитів на суму понад 208 млн євро. Завдяки цьому були не тільки створені нові робочі місця, а й зроблений суттєвий внесок у розвиток українського фінансового сектору.

У галузі навчання і підвищення кваліфікації фахівців центральну роль відіграє «Українська ініціатива щодо менеджерів». За цей час понад 200 молодих українських менеджерів пройшли стажування на німецьких підприємствах.

Це підводить мене до наступного пункту.

Тихо і малопомітно для громадськості, але тим не менш інтенсивно і протягом багатьох років стабільно розвивається також німецько-українське співробітництво в галузі освітньої політики. При цьому йдеться про те, щоб дати молодим людям для їхнього життєвого шляху освітній багаж, який би містив так багато німецько-українських і європейських елементів, щоб їхній транскордонний професійний і приватний обмін став буденністю.

Сьогодні у вищих навчальних закладах Німеччини навчаються майже 10 000 українських студентів, що є дев'ятою за кількістю групою іноземних студентів. Важливий внесок тут роблять різноманітні програми сприяння, насамперед програми Німецької служби академічного обміну (DAAD). Але переважна більшість молодих українців навчається у Німеччині за власний рахунок. І всупереч різного роду наріканням, мовляв, навчання за кордоном — це лише одна з форм еміграції, статистика засвідчує, що більша частина цих студентів повертається до України. Посольство Німеччини підтримує регулярні контакти з багатьма із цих випускників. У майбутньому зростатиме також кількість німецьких студентів у вищих навчальних закладах України. Німецька служба академічних обмінів пропонує відповідні програми сприяння — зокрема, для вивчення української мови. Аби вийти за межі початкових кроків і досягти суттєвих результатів, ми сподіваємося також на посилення активності української освітянської політики.

Іntenсивний обмін студентами забезпечується майже всеукраїнською мережею із 130 німецько-українських партнерств у галузі вищої освіти. Насамперед, слід згадати німецько-українські навчальні програми в Донецьку (партнер — Магдебурзький університет), Києві (з Констанцьким університетом) і Тернополі (з Дрезденським університетом). Подальші проекти цього формату перебувають у стадії підготовки. Заплановане в 2005 р. приєднання України до Болонського процесу, яке користується повною підтримкою з боку Німеччини, ще більше поглибить співпрацю між німецькими та українськими вищими школами в європейському контексті.

Другим конститутивним елементом наших освітніх зв'язків є сприяння вивченню мови партнера. У сфері викладання іноземних мов в Україні німецька мова займає непогане друге місце. У 20 школах по всій території країни проводять заняття викладачі, делеговані Федеративною Республікою Німеччина. Гете-Інститут, представлений в Україні 12 центрами вивчення німецької мови та чотирма читальними залами, регулярно пропонує також курси підвищення кваліфікації для сотень учителів німецької мови. Ми послідовно розширюємо цю діяльність. При цьому ми з вдячністю беремо до відома сприяння з боку наших українських партнерів на всіх рівнях — загальнонаціональному і регіональному, університетському і шкільному.

Становище ж української мови в Німеччині слабше з багатьох актуальних та історичних причин. Однак і тут слід відзначити позитивні тенденції. Наші українські партнери докладають зусиль на підтримку німецьких навчальних закладів у розширенні слов'янських студій українікою.

Німеччина та Україна мають багатовікову традицію культурного обміну, розпочату ще за часів Київської Русі. У XVII і XVIII століттях культурні зв'язки досягли першого апогею, коли, насамперед, Києво-Могилянська академія стала немовби мостом між Центральною та Східною Європою. Наскільки сильними є наслідки цих культурних зв'язків, можна судити з того, що їхній фундамент не був серйозно пошкоджений навіть трагедіями і війнами XX століття. Свій внесок у це робили до 1990 р. також і відносини між СРСР і НДР.

Сьогодні бачимо, як німці та українці знову беруть до рук ці ниточки і розвивають їх далі. Музика, мистецтво і література обох країн утворюють нові розмаїті зв'язки. Представники української інтелігенції виступають у німецьких засобах масової інформації; молодій українській культурній сцені приділяється у нас все більша увага. Німецькі автори з терену літератури і історії, суспільства і політології, гуманітарних наук і культурознавства перекладаються у великій кількості українською мовою. На заходи німецьких культурних центрів у Києві, Одесі, Харкові та Чернівцях приходять багато відвідувачів. Гете-Інститут і Посольство Німеччини в Києві діють як мотори процесу, в якому культурні зв'язки вже скоро набудуть такої щільності, за рахунок якої їхній розвиток стане самодостатнім, оскільки вони спиратимуться на міцну основу взаємозацікавленості і доповненості. Окрім цього, зв'язуючим елементом залишаються також і цінності ліберальної демократії та принципи правової держави. Отже, культурний обмін робить особливий внесок у те, щоб німці та українці наповнювали своє сусідство у спільному домі під назвою «Європа» життям на основі загальних базових цінностей.

Також і в галузі науки, технологій та інновацій Україна є важливим партнером для співпраці з Німеччиною. Привабливими українськими партнерськими установами для співпраці з Німеччиною у сфері науково-технічного співробітництва (НТС) є, насамперед, інститути Національної академії наук, а також вищі навчальні заклади. З німецької сторони партне-

рами традиційно є університети, в багатьох випадках також установи Співтовариства німецьких науково-дослідних центрів ім. Гельмгольца (HGF), Товариство зі сприяння розвитку наук ім. Макса Планка (MPG) і Товариство ім. Фраунгофера. Діапазон дослідницьких тем сягає від «Фуллеренів і біологічних систем» до «Рентгенівської оптики та нанотехнологій». Зростає також частка задіяних підприємств з обох сторін. Особливо значну роль відіграє при цьому інноваційна програма Федерального міністерства економіки та праці (PRO-INNO). Підтримуване Федеральним міністерством економіки та праці контактне бюро «Співробітництво в галузі науково-дослідної діяльності» Робочого співтовариства «Отто фон Геріке» (AiF) у Києві консультує німецькі малі та середні підприємства (МСП) щодо встановлення і здійснення співробітництва з українськими партнерами в галузі наукових досліджень і конструкторських розробок. У рамках PRO-INNO загалом було надане сприяння понад 50 проектам німецьких МСП з українськими партнерами. Сприяння співпраці у сфері технологій буде продовжене в рамках PRO-INNO II (термін: 2004 – 2008 рр.).

Головними відомствами, відповідальними за німецько-українське НТС, є Федеральне міністерство освіти і досліджень Німеччини та Міністерство освіти і науки України. Регулярні засідання німецько-української Робочої групи з НТС, до складу якої входять представники обох міністерств, інших органів влади, а також науковці та експерти, відбуваються поперемінно в обох країнах. Проведене у липні 2004 р. в Києві засідання було шостим, починаючи з 1997 року.

З огляду на успіхи програми ТРАНСФОРМ Федерального уряду Німеччини, досягнуті при співпраці в різних галузях, в тому числі у сфері наукових досліджень і конструкторських розробок (з 1992 до 2000 року було надано підтримку понад 70 проектам на суму близько 3 млн євро), основою співробітництва за останні роки стала здійснювана Міжнародним бюро Федерального міністерства освіти та досліджень за участі української сторони інтенсифікація зусиль з реалізації проектів у рамках фахових програм цього міністерства та підготовка і додаткове встановлення й супроводження двосторонніх контактів.

Двостороннє НТС між Німеччиною та Україною характеризувалося впродовж останніх років динамічним розвитком, особ-

ливо у таких пріоритетних для обох сторін галузях, як нано-технології, фізичні й хімічні технології, біотехнології, вивчення довкілля та океанографія. В 2000—2003 рр. було надано підтримку майже 70 німецько-українським проектам на суму 3 млн євро. Паралельно для цього в обох країнах регулярно організуються воркшопи та зустрічі експертів.

Велике значення надається обома сторонами німецько-українському співробітництву в галузі інноваційної діяльності. Поряд із загальним спрямуванням двосторонніх і багатосторонніх семінарів у фокусі уваги знаходиться, насамперед, практична співпраця, за рахунок якої має надаватися сприяння інноваційній діяльності в окремих регіонах. Пріоритетне значення мають проекти, які поєднують науку, економіку, освіту, політику, управління та фінанси у вигляді т. зв. інноваційних мереж.

Для спільної німецько-української океанографії особливе значення мають науково-дослідницькі рейси по Чорному морю німецьких дослідницьких суден «Метеор М52/1» у січні 2002-го і «Посейдон» у вересні 2004 року.

У рамках вивчення довкілля під егідою ЮНЕСКО реалізується українсько-німецький проект як складова частина відповідної фахової програми Федерального міністерства освіти та досліджень, присвячений дослідженню екосистеми у верхній течії Дністра. З його допомогою були створені засади для майбутніх концепцій користування в таких сферах, як сільське, лісове і водне господарство в модельних регіонах, де проводилися дослідження.

Помітно інтенсифікувалося також і багатостороннє НТС за спільної участі німецької та української сторін. Особливе значення має при цьому спільна участь у створенні європейського дослідницького простору. Добре зарекомендували себе тут європейські рамкові програми INTAS, EUREKA, COST, а також науково-дослідні програми НАТО. Українським науково-технологічним центром (УНТЦ) за 2000—2003 рр. щорічно в середньому знову надавалося сприяння майже 110 проектам, чверть з яких складали проекти з німецькою участю. Сума коштів за один бюджетний рік становила приблизно 11 млн доларів США. З моменту заснування УНТЦ за участю німецької сторони було реалізовано 180 проектів. У 2003 році із 65 нових регулярних проектів надано сприяння 13 проектам з українською та німецькою участю, а також одному українсько-німецькому

партнерському проекту. Починаючи з 1999 р. 6 німецьких партнерів профінансували загалом 14 (із приблизно 140) проектів партнерства з українськими інститутами.

З 2003 р. Міжнародне бюро Федерального міністерства освіти та досліджень презентує інформацію про Україну в галузі наукових досліджень і технологічних розробок в інтернеті через портал www.internationale-kooperation.de, створений за дорученням цього міністерства.

На тривалу перспективу розраховане також співробітництво Федеративної Республіки Німеччина з Україною у сфері правової політики, започатковане 1993 року через Німецький фонд міжнародного правового співробітництва. За дорученням фонду німецькі експерти-правники знаходяться в постійному діалозі з партнерами з українських установ, передусім з парламенту, Міністерства юстиції, Конституційного Суду, Верховного суду, інших судів, Антимонопольного комітету і Харківської національної юридичної академії. Хоча ця сфера не передбачає швидких успіхів, проекти завжди мають на меті практичні видимі зміни. Досягнуті за цей час конкретні результати в реформуванні законодавства і законодавчої практики цієї форми юридичного партнерства можна бачити наочно. Починаючи з 1996 р. у тісній співпраці з Федеральним конституційним судом Німеччини створювалася система української конституційної юрисдикції. Сьогоднішні зв'язки, які встановилися між обома «хранителями конституції», досягли в міжнародному порівнянні вражаючої щільності, яка маніфестувалася в десяти проведених за цей час німецько-українських колоквиумах з конституційних питань, кожного разу з учасниками найвищого рангу з обох сторін. Численні робочі візити до Німеччини мали на меті контакти українських практиків з їхніми німецькими колегами, аби вони могли отримати з перших рук інформацію про найрізноманітніші сфери права, такі як правові питання реєстрації за місцем перебування, законодавство щодо іноземців, щодо захисту даних, конкурентне право або цивільно-процесуальне ревізійне право, і таким чином підготувати ґрунт для успішного здійснення в Україні ухвалених реформ у галузі права.

Особливо важливим для України реформаторським проектом у сфері юстиції є створення дієздатної системи адміністративних судів. Створення цієї юрисдикції, завданням якої є перевірка незалежними суддями державних актів відносно кожного

окремого громадянина на їх законність та ефективність, ознаменувало собою початок нового розділу процесу реформ у системі органів юстиції в Україні. Прив'язка також (і саме) дій держави до права і закону та можливість отримання ефективного правового захисту проти заходів, що не відповідають закону, має центральне значення для розбудови правової держави. Відповідно такою ж інтенсивною є тут підтримка з боку Федеративної Республіки Німеччина. Першим кроком стало розпочате у 2002 році створення «модельних адміністративних судів», яке супроводжувалося вже існуючим на той час інтенсивним партнерством з німецькими судами міст Тріра і Кобленца. Продовженням співробітництва стали курси для українських суддів щодо новоствореного порядку адміністративного судочинства в німецьких установах підвищення суддівської кваліфікації. Федеративна Республіка Німеччина забезпечить необхідне тривале супроводження також і щодо запланованих на найближчий час кроків з удосконалення процесуальних основ та створення по всій країні працездатних адміністративних судів.

Посольство Німеччини в Україні турбують на конкретному рівні правові питання зовсім іншого виду. Для значної частини українського населення уявлення про Посольство асоціюється насамперед з консульськими справами. У цьому відношенні Посольство щодня знаходиться в контакті з безліччю клієнтів і саме це формує образ Посольства у сприйнятті української громадськості. Якщо я говорю тут про «клієнтів», то я роблю це свідомо: адже ті в середньому понад 1000 українських громадян, які щодня звертаються до Посольства з консульських питань, є не лише просто «заявниками», але й клієнтами, що претендують на прозорий та ефективний процес. Візовий відділ Посольства є для кожного українського громадянина, який планує поїздку до Німеччини, першою інстанцією. У 2004 році ми видали понад 120 000 віз. Я сподіваюся, що рано чи пізно завдяки процедурі роботи у візовому відділі, спрямованій на те, щоб по кожній заяві якомога швидше було прийняте рішення, поширена, але така, що не відповідає дійсності, думка, що без особистих зв'язків або спеціальних платежів «посереднику» отримання німецької візи фактично неможливе, поступиться місцем загальному усвідомленню того, що відвідування Федеративної Республіки Німеччини можливе і без цих витрат.

Слід згадати також здійснювану Федеративною Республікою Німеччина виплату компенсацій колишнім примусовим робітникам України. Цей важливий жест показує, що Німеччина також і сьогодні визнає протиправною заподіяну під час війни шкоду, і, крім того, здійснює відчутні матеріальні відшкодування постраждалим особам. За цей час компенсації в Україні отримали понад 470 000 осіб, які були силоміць вивезені до Рейху. Весь процес виплат завершиться навесні 2005 року. Особливо позитивним є те, що співробітництво між установами, відповідальними за здійснення компенсаційних платежів, федеральним фондом «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» з німецької сторони та національним фондом «Взаєморозуміння і примирення» з української сторони, незважаючи на делікатність цієї теми, завжди здійснювалось на засадах партнерства. Цим духом було створене підґрунтя, на яке у майбутньому зможуть спиратися розраховані на тривалу перспективу проекти, фінансовані за рахунок коштів фонду «Майбутнє» федерального фонду «Пам'ять, відповідальність, майбутнє».

Дозвольте наприкінці торкнутися ще однієї маловідомої для громадськості, але тим більш важливої сфери нашого співробітництва, а саме військово-політичної співпраці. Партнерство і співпраця як центральні принципи профілактичних заходів безпеки у Німеччині прописані в концепції Бундесверу як довгострокове завдання. В інтересах Німеччини сприяти забезпеченню стабільності на основі тісної співпраці. Двосторонні військово-політичні заходи, здійснювані спільно з країнами-партнерами, як, наприклад, з Україною, підтримують і доповнюють співпрацю у багатонаціональних організаціях та форумах і сприяють забезпеченню стабільності і демократії в країнах-партнерах. В цьому сенсі Німеччина з самого початку надавала підтримку розвитку українських Збройних сил як складової суверенної держави.

Німеччина вітає насамперед чіткі реформаторські кроки, здійснені в 2004 році. Вона сподівається, що масштабний аналіз Збройних сил, узагальнений у «Стратегічному оборонному бюлетені», слугуватиме тепер також основою зусиль з реформування Збройних сил і що реформи в першу чергу матимуть достатнє фінансування.

Німеччина й надалі робитиме внесок у підтримку зусиль України. Основою нашого військового співробітництва з Україною

є чинна вже протягом 11 років міжурядова угода, згідно з якою ми щорічно розробляємо програму двосторонньої співпраці та програму для навчання українських офіцерів у Німеччині.

Двосторонні річні програми (започатковані в 1994 р.) в минулому характеризувалися невисоким рівнем виконання — лише на 50%. Але з 2003 року ми відмічаємо помітне поліпшення. 2004-й був найуспішнішим з точки зору реалізації річних програм: із запланованих 26 заходів проведено 20. В цих програмах містяться також можливості надання підтримки Україні щодо її бажання сильнішої орієнтації на зближення з НАТО.

Найважливішим заходом у цій сфері є, мабуть, семінар при Фонді науки й політики в Берліні, в якому щороку беруть участь 14 високопоставлених українських військових представників (заступники міністрів, генерали). На семінарі розглядаються насамперед питання, пов'язані з темою «Збройні сили в умовах демократії». У 2004 році відзначався 10-річний ювілей семінару. Поряд з цим українські офіцери були ознайомлені з нашою концепцією «Внутрішнього управління», яка в своїх істотних елементах може бути орієнтиром також і для українських Збройних сил.

З 1994 року Німеччина надає також допомогу у сфері військового навчання. З військово-політичної точки зору Україна має високий пріоритет і отримує щороку максимум до 20 навчальних місць. За цей час курс навчання в Німеччині пройшли 238 представників Збройних сил, з них 21 — міжнародні курси служби Генерального штабу і Головного морського штабу Бундесверу. До цієї частини військово-політичного співробітництва належить також фінансування мовних курсів у Києві: щороку німецька сторона фінансує два 4-місячні курси у сфері військової освіти в Університеті ім. Шевченка. Щороку ці курси проходять близько 25 українських офіцерів. Наразі 16 військовослужбовців перебувають на навчанні в Німеччині. Слід також відзначити покращання ситуації з використанням навчальних місць: у 2004 році були використані майже всі запропоновані нові навчальні місця. Також і на 2005 рік отримано підтвердження щодо 17 з 20 запропонованих місць, у тому числі трьох місць на курсах служби Генерального штабу і Головного морського штабу.

У рамках німецької підтримки процесу реформування Збройних сил України лише протягом останніх 8 місяців відбули-

ся три зустрічі експертів, присвячені передачі нашого досвіду щодо реструктуризації та процесу трансформації Бундесверу, а також його фінансування. У зв'язку з цим слід зазначити, що на момент возз'єднання Німеччини в країні було близько 700 000 військовослужбовців. У процесі реформування ми скоротили особовий склад Бундесверу до приблизно 240 000 військовослужбовців. Ці обсяги абсолютно співвідносні з українськими умовами. Процес трансформації дозволяє нам тепер зробити Бундесвер таким, щоб він міг адекватно реагувати також і на нові виклики, якісно вести боротьбу з терором та надавати підтримку будь-яким видам операцій по стабілізації миру. Німеччина бажає ділитися цим досвідом з Україною в рамках військово-політичних зв'язків.

Вочевидь, наші країни пов'язує багато що, і я переконаний, що ми й далі разом активно, стабільно і продуктивно будемо плекати та розвивати ці зв'язки!

Грігол Катамадзе

*Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Грузія в Україні*

В єдиній сім'ї європейських народів

Наші країни пов'язує багатовікова історія. Не випадково у квітні 2004 року Михайло Саакашвілі один із перших візитів як глави держави здійснив саме до Києва, міста своєї юності. Тоді ж президенти держав домовилися, що наступний, 2005-й, буде Роком Грузії в Україні. Були прийняті відповідні укази і створено спеціальні комісії. Грузинська сторона має свої міркування і пропозиції, думаю, їх мають і наші українські колеги, але наразі формально затвердженого плану не існує. З нашої точки зору, було б добре

у рамках цього року провести кілька бізнес-форумів, виставок грузинських товарів, фотовиставок, представити роботи грузинських художників, зокрема легендарного Ніко Піросмані. Цікавою подією для українського глядача стануть також гастролі (у великих містах України) драматичного театру ім. Шота Руставелі, а також не менш ушлюблених Кутаїського драматичного театру, театру з Горі, театру ім. Грибоедова.

Одним із основних напрямів співпраці має стати активізація відносин між регіонами наших країн. Ці контакти були в минулому, але через зміни влад та персоналій так звані мости дружби треба налагоджувати знову. Маю надію, що Рік Грузії в Україні сприятиме цьому. Нині Аджарія, скажімо, вже готова підписати угоду про співпрацю з Одеською областю. Це прибережні регіони, їх зв'язує поромне сполучення, тому тісніші контакти тільки на користь. Попередньо була також домовленість про проведення Днів Аджарії в Одеській області.

Не можу не згадати Івано-Франківську область, яка співпрацює з Кахетинським краєм. Щороку майже 30 українських дітей відвідує Кахетію і, відповідно, 30 грузинських дітей — Івано-Франківщину. Тож дві столиці — Київ і Тбілісі — мають активізувати подібні заходи.

Мрію також, аби в рамках Року Грузії в Україні на вулиці Шота Руставелі у Києві з'явився пам'ятник цьому видатному грузинському письменнику. Цю точку зору міська влада поділяє і, сподіваюся, ця мрія стане реальністю. Восени плануємо провести фестиваль грузинського вина. Не просто дегустацію, а продемонструвати весь цикл виробництва вина традиційним способом. І все це — з національними піснями, танцями.

А кульмінацією Року Грузії в Україні буде 300-річчя від дня народження великого грузинсько-українського поета Давида Гурамішвілі.

Крім того, Міністерство оборони України погодилося включити до плану співпраці з Міністерством оборони Грузії спільні військові навчання, обмін армійськими самодіяльними ансамблями, дружній візит грузинського військового корабля в один із портів України. Тож план заходів буде насиченим і нестандартним.

Між нашими державами завжди були добросусідські відносини, взаємоповага і взаємодопомога (останні події це ще раз підтвердили). У будівництві багатьох енергетичних об'єктів у Грузії використовувалися українські турбіни.

Для нас дуже важливо, аби український бізнес був представлений якомога ширше у Грузії. Цього року буде налагоджено спільне виробництво міні-тракторів з Харківським тракторним заводом. Грузія займає вигідне географічне положення і може бути корисною для українських бізнесменів. Наше посольство надасть для зацікавлених підприємців необхідну інформацію. Впевнений, що й Посольство України у Грузії так само сприятиме активізації українського бізнесу в Грузії. Щодо грузинського бізнесу в Україні, то крім традиційно відомої продукції (вино, коньяк, мінеральні води) активізувалося і постачання цитрусових. Напередодні Нового року понад 3,5 тисячі тонн цитрусових надійшло в Україну з Грузії. А ще мінеральні води. Крім відомої «Боржомі», у Грузії є й інші мінеральні джерела, менш відомі, але не менш корисні для здоров'я.

Та найпершим, як на мене, «зорієнтується» туристичний бізнес. Найближчим часом буде організована поїздка для українсь-

ких туроператорів курортами Грузії для ознайомлення з маршрутами, готелями.

Обидві наші країни мають активно працювати і в енергетичній сфері. Нафта, газ, електроенергія можуть постачатися через Грузію в Україну.

Михайло Саакашвілі став першим президентом, який побажав українському народові перемоги. Тбілісі, аби підкреслити дружбу між грузинами та українцями, передав наметовому містечку на Майдані Незалежності у Києві вантаж із теплим одягом, ковдрами, валянками тощо. Чи означає це, що Грузія хотіла підкреслити, на якому боці в українському конфлікті?

Безперечно, людина, яка сім років прожила в Україні, навчалася тут, пройшла строкову службу в армії, особливо грузин, не може бути байдужою до неї. Віра і впевненість у прекрасному майбутньому України підштовхнули Михайла Саакашвілі першим привітати український народ з перемогою демократії. Він не випадково приїхав до Києва і виступив на Майдані Незалежності новорічної ночі. Майбутнє покаже, чи порозуміються політики, чи йтимуть на компроміси. Грузинський народ рік тому відстояв демократію, але ці успіхи були б неповноцінними без перемоги української демократії.

Україна — європейська держава. Так само і Грузія географічно, геополітично і навіть за своїм менталітетом — європейська держава. Аби обидві наші країни увійшли до європейської сім'ї повноправними членами, потрібен час. Але спільно пройти цей шлях нам буде легше, аніж поодинці, а для маленької Грузії й поготів. Разом з Україною ми здолаємо всі негаразди на шляху до Євросоюзу. Наша сила — в єдності. Як казав Гораций, «нас багато, нас не подолати».

Україна — не Грузія, та все ж є спільне між революцією троянд та помаранчевою революцією.

Спільними були фальсифікації. Проте в Грузії вони були тотальними й цинічними щодо громадян. Скажімо, батьки не знаходили в списках своїх прізвищ, але там були прізвища їхніх дітей, котрі загинули під час громадянської війни та конфлікту Абхазії і Росії, знаходили у списках прізвища померлих родичів.

Спільним насамперед є дух українців і грузинів. Люди встояли.

Після президентських і парламентських виборів Грузія стала жити без політичних баталій. Найперше було вирішено питання повернення в єдиний економічно-правовий простір Аджарської автономії. Розв'язали цю проблему безкровно. Хоча аналітики й політики називали Аджарію каменем спотикання, об який спіткнеться Михайло Саакашвілі. Але так не сталося, бо це було не тільки бажання Саакашвілі, це — воля народу Грузії, зокрема й аджарців. І осетини, і абхазці — наші брати і сестри. Між нами існує кровний зв'язок. Звісно ж, за день, за рік неможливо вирішити всі проблеми, які накопичувалися впродовж десятиліть.

Грішать ті, хто пов'язує проблеми сепаратизму з революцією троянд. Навпаки — після революції влада стала думати про свій народ, про допомогу регіонам. Це не одноденні акції, а соціальні програми. Раніше цього не було. Нині треба будувати політику так, аби обидві сторони зрозуміли: краще жити в єдиній державі. П'ять мільйонів туристів щороку відвідували Абхазію. За останні 10 років її відвідали щонайбільше 10 тисяч осіб. А це ж усе гроші, й немалі. За минулий рік ліквідовано заборгованість із виплати зарплат та 60 відсотків заборгованості по пенсіях. Запрацював малий і середній бізнес. Президент скасував податки на індивідуальну працю. З'являються нові робочі місця. У туристичній сфері ухвалено закон про 50-відсоткове звільнення від податків у перші два роки тих, хто займається туристичним бізнесом. Оголошено фінансову амністію, що створило інше середовище для розвитку бізнесу. Розпочалася приватизація. Аджарія повернулася в єдиний економічний і правовий простір, тож державний бюджет збагатився. На черзі — прийняття змін до податкового кодексу, який стане ліберальнішим. Завершується будівництво нафтопроводу Баку — Тбілісі — Джейхан. Це проект світового масштабу. Перша нафта по ньому піде навесні 2005 року. Цього року розпочнеться будівництво газопроводу Шахденіз — Тбілісі — Ерзерум (через Грузію до і Туреччини), що дасть Грузії енергетичну незалежність. У цьому плані дуже важлива співпраця з Україною: будівництво газопроводу через Грузію в Україну. Це перспективний проект.

Вірю, що майбутнє України та Грузії — в єдиній сім'ї європейських народів. Дивлячись, як росте і розбудовується Київ, як зберігається старовина, хочу, щоб так було і в Тбілісі.

НОТАТКИ ПОСЛА

Борис Гуменюк

*Надзвичайний і Повноважний
Посол України в Республіці Кіпр*

Щодо українсько-кіпрського економічного співробітництва

В колоніальний період Кіпр являв собою типовий приклад аграрно-сировинного придатку Великої Британії, спеціалізацією якого було виробництво мінеральної сировини та субтропічних культур. З перетворенням острова на важливу військово-морську та військово-повітряну базу метрополії був пов'язаний розвиток комунікацій та інфраструктури Кіпру. Основою економіки країни на той час були відстале сільське господарство та наявність невеликої промисловості з переробки його про-

дукції, яку представляли дрібні підприємства з примітивним технічним оснащенням та абсолютною перевагою ручної праці. Більш розвинена добувна промисловість, повністю орієнтована на експорт, знаходилася в руках іноземного капіталу. Національний продукт країни постійно скорочувався, значних масштабів набули безробіття, еміграція робочої сили та «виведення» за кордон приватних капіталів.

Після отримання Кіпром незалежності у 1960 році стан кіпрської економіки стабілізувався, створились передумови для її росту. Маючи невелику кількість населення та малу за розмірами територію, Кіпр, проте, в стислі історичні строки посів одне з провідних місць серед країн з динамічною економікою, які розвиваються.

Водночас улітку 1974 року активний економічний розвиток країни було призупинено антиурядовим путчем та висадкою на острів турецьких військ. В результаті військових дій значну частину національного багатства Кіпру було знищено, а його економіка опинилася у стані руїни. На окупованій Туреччиною території залишилась суттєва частина господарчих ресурсів та підприємств. Достатньо вказати, що до подій 1974 року там вироблялося до 80% цитрусових, 70% зернових, 45% маслин, 25% картоплі, вся тютюнова продукція, а також розташовувалось близько 56% усіх потужностей добувної галузі та забезпечувалося 60% прибутків від туризму. Близько 200 тис. осіб лише на півдні острова — в основному біженці з окупованих територій — потребували забезпечення житлом та роботою.

У результаті фактичного розколу кіпрської економіки на дві частини та кризи, яка охопила на той час Туреччину, розрив у соціально-економічному становищі двох общин, що мав місце і до 1974 року, позначився ще більш яскраво: в 1983 році ВВП на душу населення південної частини острова складав 4000 доларів США, в той час як північної — 1300 доларів США або ж утричі менше. Вказана велика нерівномірність зростання ВВП Кіпру виникла внаслідок впливу трьох основних факторів:

- політичної нестабільності;
- впливу циклічних та структурних криз світової економіки;
- залежності кіпрської економіки від погодних умов (посухи, неврожаї тощо).

Наприкінці ХХ сторіччя основною тенденцією, яка супроводжувала зміну в структурі ВВП Кіпру, стало поступове зниження частки сільського господарства та, за рахунок цього, росту сучасних промислових галузей. Значні зміни торкнулися й сфери послуг — відчутно зріс вклад у ВВП країни торгівлі, фінансово-кредитної системи та туризму. В цей же час і проявляється на Кіпрі тенденція відомої в усьому світі гіпертрофії сфери послуг, яка під впливом ряду внутрішніх та зовнішніх умов та факторів стає однією з головних сфер вкладання приватного капіталу. Кіпрські економісти вбачають у цьому прояв неблагополуччя в соціально-економічній структурі країни, пов'язуючи його з ростом інфляції, дефіцитності зовнішньої торгівлі, послабленням ефективності державного контролю та регулювання приватнокапіталістичного підприємництва.

Нині сільське господарство залишається основною галуззю кіпрської економіки. Незважаючи на те що його частка у ВВП країни постійно знижується та в останні роки коливається в рамках 9–10%, воно є головною сировинною базою та ринком збуту для місцевої промисловості, забезпечує більше двох третин експорту, а також більше однієї п'ятої всієї зайнятості на Кіпрі. В економічній політиці кіпрського уряду сільському господарству постійно приділяється значна увага, капіталовкладення у вказану галузь складають більше третини всіх витрат країни. Природні умови на острові сприятливі далеко не для всіх оброблюваних культур — гірський рельєф, посушливий клімат, ґрунтова ерозія особливо негативно відображаються на вирощуванні зернових та деяких інших продовольчих культур, воно характеризується значною нестійкістю, а його приріст значно відстає від росту кількості населення острова. Тому Кіпр періодично імпортує зерно, м'ясо-молочні продукти та окремі види інших продовольчих товарів.

Різноманітні сільськогосподарські культури, які вирощуються на Кіпрі, можна розділити на дві головні групи. До першої належать зернові, бобові, маслини та овочі, які споживаються власне населенням острова. До другої — цитрусові, виноград, коренеплоди, фрукти, баштанні культури, значна частина яких виробляється для подальшого їх експорту.

На Кіпрі виробляється й широкий асортимент вин та лікерів, серед яких особливо славиться кіпрське десертне вино «Коммандарія», яке експортується в Англію, Італію, Францію та інші західноєвропейські країни.

Іншою важливою підгалуззю Кіпру є тваринництво. За часи незалежності країною досягнуто самозабезпечення з виробництва свинини, яєць, бітої птиці, значно виросло виробництво яловичини та молока. Однак нині основу поголів'я складає мілка рогата худоба — вівці та кози, які знаходять корм на необроблених кіпрських землях. Не дивлячись на значне збільшення виробництва м'ясо-молочної продукції (особливо молока, свинини та бройлерів), Кіпр змушений кожного року імпортувати певну кількість цих продуктів за кордоном.

Також активно розвиваються на Кіпрі рибальство, шовківництво, бджільництво та лісоводство.

Після досягнення незалежності розвиток галузей місцевої промисловості стає одним з головних напрямів економічного

розвитку Кіпру. Зважаючи на власні розміри, нестачу ресурсів для розвитку базових галузей промисловості та забезпечення повного циклу відтворення, головним напрямом промислового розвитку Кіпру було визначено розвиток обробної промисловості, в першу чергу тих галузей, які забезпечуються місцевою сировиною (легка та, особливо, харчова промисловість, виробництво будівельних матеріалів), а вже потім — галузей, які частково працюють на імпортованій сировині та напівфабрикатах (хімічна і нафтохімічна, паперова, металообробна промисловість, виробництво та збирання нескладних машин та транспортних засобів). Головним чинником, який стримує розвиток індустріалізації острова, є вузькість енергетичної бази Кіпру, позбавленого власних родовищ енергоносіїв та значного гідроенергетичного потенціалу.

Однією зі сфер кіпрської інфраструктури, яка останнім часом отримала інтенсивний розвиток на Кіпрі, є морський, авіаційний та автомобільний транспорт. При цьому слід зазначити, що залізничний транспорт на острові практично відсутній. Лише в західній його частині розташована вузькоколія (114 км), яку було споруджено ще до Першої світової війни для потреб кіпрських гірничодобувних компаній. Нині ця дорога не функціонує.

Після проведення 24 квітня 2004 року об'єднаного референдуму по затвердженню плану Генерального секретаря ООН К. Аннана та вступу Республіки Кіпр до Європейського Союзу кіпрська економіка плавно була інтегрована до загальноєвропейської, що відразу ж відобразилося на її головних показниках.

Проведений аналіз стану зовнішньоекономічної діяльності країни протягом січня — жовтня 2004 року показав, що зовнішньоторговельний дефіцит країни зріс у зазначений період на 21,6% порівняно з аналогічним періодом 2003 року, склавши при цьому 1,82 млрд кіпрських фунтів (табл. 3).

Загальний рівень імпорту товарів та послуг Республіки Кіпр зріс на 16,6%, склавши 2,22 млрд кіпрських фунтів (табл. 1). При цьому, країни-члени Європейського Союзу, який своєю чергою підвищив рівень власної імпоротної квоти з 56% до 66%, імпортували до Кіпру товарів та послуг на загальну суму в 1,46 млрд кіпрських фунтів.

Загальний рівень експорту товарів та послуг кіпрського виробництва в зазначений період порівняно з 2003 роком змен-

шився на 1,3%, склавши 404,5 млн кіпрських фунтів (табл. 2). При цьому рівень експорту кіпрських товарів та послуг до країн, які не є членами ЄС, в тому числі й до України, впав з 168 млн кіпрських фунтів до 154 млн кіпрських фунтів, в той час як рівень експорту вказаних товарів та послуг до країн-членів ЄС дещо зріс — із 212 млн кіпрських фунтів до 250 млн кіпрських фунтів.

Таблиця 1.

Загальний рівень імпорту товарів до Республіки Кіпр (к. ф.)

<i>Країни/період</i>	<i>10 місяців 2004 р.</i>	<i>10 місяців 2003 р.</i>	<i>Різниця (%)</i>
Всього	2 222 718 000	1 905 477 000	16,6
Країни — не члени ЄС	761 900 000	832 850 000	- 8,5
Країни — члени ЄС	1 460 000 000	1 070 000 000	36,4
Квота ЄС	65,69	56,15	-

Таблиця 2.

Загальний рівень експорту товарів Республікою Кіпр (к. ф.)

<i>Країни/період</i>	<i>10 місяців 2004 р.</i>	<i>10 місяців 2003 р.</i>	<i>Різниця (%)</i>
Всього	404 526 000	409 869 000	- 3,1
Країни — не члени ЄС	154 390 000	168 370 000	- 8,3
Країни — члени ЄС	250 120 000	241 500 000	3,6
Квота ЄС	61,83	58,92	-

Таблиця 3.

Рівень зовнішньоторговельного дефіциту Республіки Кіпр (к. ф.)

<i>Країни/період</i>	<i>10 місяців 2004 р.</i>	<i>10 місяців 2003 р.</i>	<i>Різниця (%)</i>
Всього	1 818 192 000	1 495 608 000	21,6
Країни — не члени ЄС	607 510 000	664 480 000	- 8,6
Країни — члени ЄС	1 209 880 000	828 500 000	46,0
Квота ЄС	66,54	55,40	-

З метою виконання Маастріхських вимог до країн — членів Європейського Союзу, за якими дефіцит бюджету країни, яка є членом ЄС, не повинен перевищувати 3% від ВВП, та вчасного входження країни до так званого стабілізаційного механізму

му «ERM-2» для подальшого запровадження у 2007–2008 роках євро на південній частині острова, урядом Республіки Кіпр у другій половині 2004 року було запроваджено низку заходів, спрямованих на значне скорочення дефіциту державного бюджету країни порівняно з 2003 роком. Основними такими заходами стали проведення податкової амністії в країні, значне скорочення імпорту та підвищення рівня експорту продукції, розширення бази оподаткування та замороження росту рівня заробітної плати державним службовцям.

За результатами запровадження вказаних заходів вдалося зменшити дефіцит бюджету 2004 року до 306,3 млн кіпрських фунтів (674 млн доларів США) або ж до 4,2% ВВП. У 2003 році дефіцит бюджету склав 6,3% ВВП.

Запланований рівень дефіциту держбюджету на 2005 рік складає 2,9%, що повністю відповідає вищезгаданім Маастріхським критеріям. Передбачається, що висновки Європейської Комісії з приводу відповідності Республіки Кіпр Маастріхським критеріям будуть зроблені вже протягом 2005–2006 років.

Вказане значне зниження рівня дефіциту державного бюджету країни було досягнуто двома шляхами: підвищенням рівня наповнення дохідної його частини та запровадженням обмежень щодо її витратної частини. Так, загальний рівень дохідної частини протягом вказаного періоду зріс на 7,7%, склавши 2866,9 млн кіпрських фунтів (приблизно 6,4 млн доларів США), в той час як рівень витрат зріс лише на 2,7%, склавши 3173,2 млн кіпрських фунтів (приблизно 7 млн доларів США). При цьому зростання рівня дохідної частини випередило (за виключенням рівня інфляції) рівень росту ВВП, який склав 6,3% (табл. 4).

Вказаного успіху у скороченні дефіциту бюджету передусім було досягнуто внаслідок значного підвищення рівня його дохідної частини за рахунок загальнонаціональних вкладень, який зріс на 27,7% та склав 613,9 млн кіпрських фунтів (1351 млн доларів США). Проведення податкової реформи та податкової амністії для власників таємних рахунків у країні, перегляд санкцій за скоєння злочинів у сфері ухилення від оподаткування у бік їх жорсткішання дозволили уряду країни вивести з так званого «чорного» ринку значну суму коштів, яка також поповнила дохідну частину державного бюджету. Крім цього, протягом другого півріччя 2004 року уряду вдалося стримати на рівні 5,5% зростання заробітної плати.

Таблиця 4.

**Порівняння зведених державних бюджетів Республіки Кіпр
у 2003—2004 рр.**

<i>Державний бюджет 2003—2004</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>%</i>
Загальний рівень дохідної частини	2661,7	2866,9	7,7
Загальний рівень витратної частини	3089,4	3173,2	2,7
Дефіцит бюджету	– 427,7	– 306,3	– 28,4
Дефіцит бюджету від ВВП (%)	– 6,3	– 4,2	–
Консолідований валовий борг	4751,5	5203,6	9,5
Консолідований валовий борг до ВВП (%)	69,8	71,9	–
ВВП в поточних цінах	6805,1	7233,9	6,3

Джерело: Міністерство фінансів Республіки Кіпр.

Основними джерелами наповнення дохідної частини державного бюджету країни стали оподаткування виробництва та імпорту товарів (1165,3 млн кіпрських фунтів), з яких було отримано ПДВ на суму 666,4 млн кіпрських фунтів (на 11,5% більше порівняно з 2003 роком), податки на прибуток та власність, рівень яких порівняно з 2003 роком зріс на 1,1%, склавши 665,7 млн кіпрських фунтів, загальнонаціональні вкладення (зростання на 27,7%, до 613,9 кіпрських фунтів), а також доходи від продажу товарів та надання послуг, які зросли на 2,6%, склавши 190,1 млн кіпрських фунтів.

Водночас витратна частина державного бюджету використовувалась передусім на виплату заробітної плати державним службовцям Кіпру (рівень зріс на 5,1%, склавши 1121,1 млн кіпрських фунтів), соціальні витрати (зросли на 8%, склавши 839,5 млн кіпрських фунтів), виплату відсотків за депозитними вкладками (зросли на 4%, до 244 млн кіпрських фунтів), торгівлю товарами та надання послуг (рівень витрат знизився на 21,4%, до 318 млн кіпрських фунтів) та основні витрати, які зросли на 10%, сягнувши 254,1 млн кіпрських фунтів.

Беручи до уваги євроінтеграційні прагнення України та її наміри в майбутньому стати повноправним членом Європейського Союзу, вже сьогодні доцільним було б урахування Маастрихських вимог до країн-членів ЄС та практики їх виконання новими його членами, зокрема Республікою Кіпр, в ході підготовки Кабінетом Міністрів України та прийняття Верховною Радою України Державного бюджету України.

Окрім вказаних заходів, не дивлячись на політичні суперечки між урядом Республіки Кіпр та керівництвом самопроголошеної Турецької республіки Північний Кіпр, а також загострення так званої «кіпрської проблеми», для підвищення рівня експорту продукції власного виробництва Кабінетом Міністрів Республіки Кіпр розглядається можливість започаткування прямої торгівлі між двома общинами острова.

Так, лише через тиждень після офіційного запровадження групою компаній «M.G.C. Group» програми започаткування торговельно-економічних відносин між Республікою Кіпр та ТРПК (так званої програми «Green Line Trade»), близько трьох десятків компаній, зареєстрованих на південній частині острова, висловили готовність до негайного започаткування двостороннього співробітництва із своїми партнерами з північних територій. Такий інтерес до співробітництва було сформовано співпрацею з січня 2005 року вказаної компанії «M.G.C. Group», що виступає як координатор проекту та діяльність якої фінансується USAID, Торгово-промислової палати Республіки Кіпр (KEVE) та Турко-Кіпрської торговельної палати (КТТО) за консультативної допомоги радника з питань розвитку бізнесу Джона Андерсона та під егідою започаткованої USAID «Програми економічного розвитку Кіпру».

Офіційно двостороння торгівля через так звану «зелену» лінію розпочалася у серпні 2004 року. Однак лише наприкінці лютого 2005 року Міністерство торгівлі, промисловості та туризму Республіки Кіпр внесло необхідні зміни до інструкцій, якими регулюється процес перетину буферної зони між двома частинами острова.

За оцінками американських експертів, ринок ТРПК має величезний потенціал. Водночас для започаткування взаємної торгівлі між двома общинами острова необхідним є проведення гармонізації турко-кіпрської економіки, приведення її основних показників до середньосвітових стандартів та запровадження економічних інститутів на північних територіях Кіпру. Тимчасом як Республікою Кіпр останніми роками проводилася економічна політика, спрямована на створення передумов макроекономічної стабільності, поширення власних ринків збуту та домінування експорту в зовнішньоекономічній діяльності, економіка ТРПК будувалася в основному на приватному секторі та фінансово-економічній допомозі Туреччини. Після 1994 року, коли

Європейський Суд своїм вироком заборонив експорт продукції та послуг виробництва ТРПК, економічний стан країни значно погіршився. Підтвердженням цього став високий рівень прихованого безробіття, «урядовий» контроль цін, низький рівень інвестицій, слабкість кредитно-фінансового та банківського сектору, а також макроекономічна нестабільність та слабка стратегія подальшого економічного розвитку.

Разом з тим, останнім часом спостерігається активізація економічного розвитку ТРПК, на що вказує щорічне зростання протягом 2003—2004 років ВВП країни на рівні 10—11%. За оцінками іноземних експертів, найбільш привабливими для іноземних інвесторів сферами економіки ТРПК можуть стати в першу чергу туризм, освіта та відпочинок.

Рівні економічного розвитку двох частин острова можливо порівняти в таблиці основних макроекономічних показників Республіки Кіпр та ТРПК протягом 2003 року:

<i>Основні економічні показники, 2003</i>	<i>Республіка Кіпр</i>	<i>ТРПК</i>
Основні показники		
Населення (тис.)	730	216 (включаючи поселенців з Туреччини)
ВВП (євро, млрд)	11,4	1,13
ВВП на душу населення (євро)	15 600	5240
Продуктивність праці (євро)	35 800	11 250
Економічна структура ВВП (% від ВВП)		
Сільське господарство	3,9	7,6
Промисловість	18,3	16,3
Послуги	72,2	68,9
Послуги побутового сектору	15,1	16,7
Робоча сила (%)		
Сільське господарство	7,8	15,1
Промисловість	20,8	27
Послуги	71,4	57,9
Послуги побутового сектору	13,0	19,6
Середньостатистичні показники		
Рівень зростання ВВП протягом 1977—2000 рр. (%)	4,9	3,9

Основні економічні показники, 2003	Республіка Кіпр	ТРПК
Рівень зростання ВВП протягом 2000—2003 рр. (%)	3,3	3,1
Попередня оцінка зростання ВВП у 2004 році (%)	3,5	9,6
Рівень інфляції протягом 2000— 2003 рр. (%)	3,2	41,8
Рівень дефіциту бюджету 2000— 2003 рр. (% ВВП)	- 4,0	- 16,7

Джерела: Ugur (2003), Turkish Cypriot State Planning Organisation (2004), European Commission Autumn 2004 Economic Forecast, NewCronos Database.

За результатами зовнішньоекономічної діяльності Республіки Кіпр з Україною у 2004 році можна констатувати значну її активізацію в зазначений період, що підтверджується офіційними даними Державного комітету статистики України та Службою статистики Республіки Кіпр.

Так, у 2004 році загальний рівень торгівлі товарами та послугами між Україною та Республікою Кіпр зріс порівняно з 2003 роком на 114 293 млн доларів США або ж у 1,3 разу, склавши при цьому 494 879 млн доларів США.

Основною складовою вказаного зростання стало значне (у 2 рази) підвищення протягом 2004 року рівня торгівлі послугами. Так, лише експорт українських послуг збільшився порівняно з 2003 роком на 30,5%, що становить 149,8 млн доларів США. За цим найважливішим показником ефективності зовнішньоекономічної діяльності будь-якої суверенної держави Республіка Кіпр у 2004 році випередила не лише Грузію (18,2 млн доларів США відповідно), Вірменію (5,6 млн доларів США), Грецію (63,8 млн доларів США) та Канаду (26,9 млн доларів США), а й Німеччину (140 млн доларів США), Польщу (41,9 млн доларів США), Туреччину (71,9 млн доларів США), Єгипет (6,7 млн доларів США) та ряд інших країн. Імпорт кіпрських послуг в Україну протягом 2004 року збільшився у 4,5 разу, що становить 111,8 млн доларів США. Позитивне сальдо торгівлі послугами між Україною та Кіпром у зазначений період склало 38 млн доларів США.

На позитивній динаміці зовнішньоекономічної діяльності України та Республіки Кіпр у 2004 році позначилося і збільшення у 3,8 разу, порівняно з 2003 роком, рівня імпорту в Україну з Республіки Кіпр товарів, який сягнув позначки в 64829,9 тис. доларів США.

У той же час дещо негативно на загальне зростання рівня торгівлі товарами та послугами між Україною та Республікою Кіпр протягом 2004 року вплинуло зменшення в 1,08 разу (на 18 397,41 тис. доларів США) порівняно з аналогічним періодом 2003 року загального рівня товарообігу між вказаними країнами, який склав при цьому 233 279,01 тис. доларів США. Зазначене зниження вказаного рівня відбулось в першу чергу за рахунок зменшення на 38,22% рівня експорту товарів українського виробництва до вказаної країни, який у 2004 році склав 168 449,11 тис. доларів США. Разом з тим необхідно зазначити, що за рівнем експорту товарів до Республіки Кіпр Україна у 2004 році випередила Грузію (147 583,39 тис. доларів США, відповідно), Вірменію (70 799,56 тис. доларів США), Грецію (118 124,89 тис. доларів США), Португалію (27 063 тис. доларів США), Канаду (82 590,81 тис. доларів США), Аргентину (21 828,78 тис. доларів США), Японію (100 176 тис. доларів США) та багато інших країн. Позитивне сальдо зовнішньоторговельної діяльності України з Республікою Кіпр 2004 року становило 103 619,21 тис. доларів США.

Загальне позитивне сальдо торгівлі України товарами та послугами з Республікою Кіпр у 2004 році склало 141 619 млн доларів США, що на 155 246 млн доларів США менше, ніж у 2003 році.

Ознакою зростання активності зовнішньоекономічної діяльності України та Республіки Кіпр протягом зазначеного періоду став і вихід у 2004 році Кіпру на перше місце рейтингу країн, які є провідними іноземними інвесторами економіки України. Так, станом на кінець 2004 року рівень прямих іноземних інвестицій Республіки Кіпр в Україну сягнув 1092,9 млн доларів США, що склало 14,1% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в українську економіку, починаючи з самого початку її іноземного інвестування. За цим показником Кіпру вдалося випередити такі країни, як США (1054,6 млн доларів США відповідно), Великобританію (809 млн доларів США), Німеччину (551,3 млн доларів США) та ряд інших.

Найбільш інвестиційно привабливими в Україні для Кіпру є такі види економічної діяльності, як оптова торгівля і посередництво в торгівлі (248,1 млн доларів США), металургія та обробка металу (224,1 млн доларів США), а також фінансова діяльність (132 млн доларів США).

Республіка Кіпр входить до десятка країн, економіки яких є найбільш привабливими для їх інвестування Україною. Зважаючи на той факт, що перше місце в зазначеному рейтингу займає Російська Федерація, на долю якої припадає 52,8% від загального обсягу українських інвестицій, що спрямовуються за кордон, можна стверджувати про особливу привабливість інвестиційного клімату Кіпру для українських суб'єктів підприємницької діяльності, які станом на кінець 2004 року вже інвестували в цю країну 1,9 млн доларів США (1,1% від загального рівня українських інвестицій за кордон).

Разом з тим, вищенаведені дані Державного комітету статистики України щодо географічної структури зовнішньої торгівлі товарами між Україною та Республікою Кіпр за 2004 рік вказують на певне зменшення рівня товарообігу (особливо експорту продукції українського виробництва) між двома країнами.

Результати проведення попереднього аналізу стану та напрямків розвитку зовнішньоторговельної діяльності України з Республікою Кіпр свідчать, що основними факторами певного падіння рівня експорту товарів українського виробництва до Республіки Кіпр передусім є:

1. Вступ Республіки Кіпр з 1 травня 2004 року до Європейського Союзу з подальшим приєднанням країни до Європейського економічного простору (European Economic Area) на основі ст. 128 Угоди про Європейське економічне об'єднання (EEA Agreement) та пов'язаний з цим процес імплементації норм європейського законодавства в економічній сфері, який не без проблем триває і нині.

Зазначений фактор мав подвійний вплив на зменшення рівня товарообігу між Україною та Республікою Кіпр.

По-перше, вступ країни до ЄС викликав необхідність проведення реформування її податкового законодавства, що корінним чином змінило податкову систему Республіки Кіпр — країни, яка у міжнародній торгівлі до 2004 року активно використовувалася під час податкового планування як податкова гавань.

Згідно з положеннями нового податкового законодавства країни ставка податку на прибуток усіх без винятку кіпрських компаній починаючи з 2003 року збільшена з 4,25% до 10%. Крім цього, отримання прибутку, який перевищував 1 млн кіпрських фунтів, підлягало оподаткуванню протягом 2004 року за ставкою в 15%. Така ситуація призвела до значного скорочення у 2004 році кількості кіпрських компаній, які виступали як посередники у зовнішньоторговельній діяльності України з третіми країнами.

По-друге, вступивши до ЄС, країна отримала значно ширші можливості саме в економічній сфері, в першу чергу завдяки розширенню можливостей преференційної торгівлі в рамках ЄС, а також збільшенню аж до 455 млн потенційних споживачів кіпрських товарів. В рамках Європейського Союзу функціонує спільний ринок (свобода руху товарів, послуг, робочої сили та капіталу), митний союз із спільними зовнішніми митними тарифами, квотуванням, преференціями тощо, а також проводиться спільна політика в сільськогосподарській галузі та галузі рибальства, що, без сумніву, створює передумови для розвитку зовнішньої торгівлі Республіки Кіпр саме з країнами ЄС, а також Ісландією, Норвегією та Ліхтенштейном, які є членами Європейського економічного простору, незважаючи на те що вони не є країнами-членами ЄС. Своєю чергою, активізація торгівлі з країнами Європи призводить до спаду зовнішнього товарообігу Республіки Кіпр з Україною.

2. Недосконалість нормативно-правової бази у сфері регулювання двосторонніх українсько-кіпрських економічних відносин.

Так, конче необхідною на сьогодні є активізація доопрацювання та підготовки до підписання двосторонньої Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Кіпр про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво, Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про сприяння та взаємний захист інвестицій, Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Кіпр про військово-технічне співробітництво, Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Кіпр про співробітництво в галузі туризму тощо.

3. Проведення протягом 2004 року урядом країни на вимогу Європейського Союзу економічної політики, спрямованої на зменшення дефіциту державного бюджету Республіки Кіпр,

в першу чергу шляхом зменшення його витратної частини, призвело до різкого падіння рівня імпорту товарів до Кіпру за державним замовленням, в тому числі й з України.

4. Висока частка в загальному обсязі двостороннього товарообігу укладення одиничних (мінорних) українсько-кіпрських торговельних угод без подальшого системного продовження торгівлі шляхом укладення нових контрактів, що передусім пояснюється обмеженою ємністю кіпрського ринку, населення якого становить менш як 1 млн жителів.

З метою постійного нарощування зовнішньоекономічних операцій між Україною та Республікою Кіпр доцільним є пошук нових сфер двостороннього співробітництва, однією з яких може стати сфера надання послуг в туристичній галузі.

Так, за інформацією Кіпрської організації туризму (Cyprus Tourism Organisation), туристична галузь Республіки Кіпр нині переживає не найкращі свої часи внаслідок значного скорочення кількості туристів, які відвідали острів у 2004 році. З метою виправлення ситуації уряд країни та Кіпрська туристична організація перебувають у постійному пошуку нових можливостей для збільшення рівня туристичних потоків до країни та віднайдення нових ринків для власних громадян, що, як вже зазначалося, може стати непоганою передумовою налагодження двосторонніх туристичних зв'язків з Україною.

За результатами проведення економічного аналізу прибутків, які отримав уряд країни від туристичної галузі у січні–жовтні 2004 року порівняно з аналогічним періодом 2003 року, можна зробити висновок про зменшення на 11,4% рівня прибутків у листопаді 2004 року, які склали 43,1 млн кіпрських фунтів, а також зменшення на 2,9% загального річного рівня інвестицій від туризму, який сягнув лише 953,5 млн кіпрських фунтів порівняно з 982,2 млн кіпрських фунтів у період з січня по жовтень 2003 року.

Кількісний потік туристів до Кіпру у листопаді 2004 року порівняно з аналогічним періодом 2003 року зменшився на 7,9%, сягнувши лише 114 048 осіб. Водночас проведений аналіз свідчить про деякий приріст загальної кількості туристів, які відвідали Кіпр у період з січня по листопад 2004 року, який порівняно з аналогічним періодом 2003 року склав 2,3%.

Наступна таблиця вказує на загальну кількість туристів, які щомісяця відвідували Республіку Кіпр в період з 2001 по 2004 роки.

<i>Період</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>
Січень	64 213	54 067	59 529	56 504
Лютий	83 568	71 950	77 972	75 705
Березень	137 577	138 625	91 634	111 945
Квітень	237 228	180 481	169 891	191 251
Травень	324 901	279 070	231 527	261 646
Червень	322 835	293 192	262 100	264 799
Липень	373 385	327 404	318 143	305 978
Серпень	371 536	301 724	325 390	305 926
Вересень	329 400	306 731	287 358	303 506
Жовтень	269 744	275 840	271 980	278 976
Листопад	107 454	111 327	123 800	114 048
Січень–листопад	2 621 841	2 340 415	2 219 328	2 270 288
Грудень	74 887	77 822	83 919	–
Січень–грудень	2 696 732	2 418 238	2 303 245	–

Джерело: Department of Statistics of the Republic of Cyprus.

Щодо проведеного аналізу подорожей греко-кіпріотів за кордон в період з січня по листопад 2004 року, то його результати вказують на певне збільшення порівняно з аналогічним періодом 2003 року, а саме на 17,1%, до рівня 794 237 осіб туристів-кіпріотів, які подорожували протягом січня – листопада минулого року. У 2004 році греко-кіпріоти головним чином віддавали перевагу таким країнам, як Греція, Великобританія, Російська Федерація, Єгипет, Ізраїль, Ліван та Сирія. При цьому показник туристичних подорожей до Греції у зазначений період зріс на 15,6%, а кількість туристів сягнула 336 604 осіб, а показник подорожей до Великобританії – на 14,6% унаслідок проведення в травні 2004 року лібералізації туристичного бізнесу та вихід на туристичний ринок Кіпру нових приватних авіакомпаній, таких як «Helios» та «Aegean», які знизили вартість авіаквитків та зробили подорожі більш комфортними.

За оцінками кіпрських експертів, погіршення ситуації в туристичній галузі Кіпру в першу чергу пов'язане з надмірно високою вартістю проживання на острові, підвищенням рівня конкуренції з боку інших країн, насамперед Туреччини та Єгипту,

економічною рецесією в Європі, а також загрозою міжнародного тероризму.

Для виправлення ситуації у жовтні 2004 року Кіпрською туристичною організацією було підготовлено та проведено міжнародну конференцію «Conference on New Models For Destination Management and Marketing Structures», метою якої став пошук нових маркетингових методів та моделей менеджменту у сфері міжнародного туризму. Основними результатами проведення конференції стало спільне визнання необхідності якнайширшого використання технологій Internet в туристичному бізнесі, запровадження нових маркетингових досліджень, вивчення передового досвіду успішних в організації туристичного бізнесу країн, а також активізація налагодження дво- та багатосторонніх контактів між країнами.

За результатами проведення аналізу стану та напрямів подальшого розвитку кіпрської туристичної бізнесіндустрії можна зробити висновок про те, що основними напрямками співробітництва України та Республіки Кіпр у туристичній сфері в першу чергу можуть стати:

- рекреаційний туризм;
- так званий sightseeing туризм;
- релігійний туризм;
- мисливський та рибальський туризм.

Так, вже сьогодні Міністерством торгівлі, промисловості та туризму Республіки Кіпр та Кіпрською організацією туризму висловлена готовність до налагодження взаємовигідних двосторонніх зв'язків із Державною туристичною адміністрацією України. Крім того, Кіпрська православна церква виявляє зацікавленість у співробітництві з Українською православною церквою у сфері налагодження двосторонніх зв'язків у сфері так званого релігійного туризму (нині чимало кіпрських християн бажали б відвідати всесвітньо відомі Києво-Печерську лавру, Софійський собор, Володимирський собор та інші релігійні місця, які знаходяться в Україні), а ряд кіпрських компаній зацікавлені у створенні умов для започаткування туризму, пов'язаного із мисливством та рибальством на території України.

Для належної організації двостороннього співробітництва в зазначеній сфері Україною ініційовано процес підготовки до підписання міжнародної українсько-кіпрської угоди про співробітництво у сфері туризму.

Особливої уваги потребують також такі напрямки двостороннього українсько-кіпрського співробітництва, як гуманітарний обмін, розвиток торгівлі (особливий інтерес у кіпрської сторони викликає металопродукція українського виробництва, а також сфера послуг).

Зважаючи на вищевикладене, були й відпрацьовані головні завдання в роботі українського Посольства в Нікосії, а саме:

1. Всебічне сприяння поглибленню політичних, економічних, торговельних, бізнесових, культурних, спортивних, гуманітарних, туристичних зв'язків між Україною та Республікою Кіпр.

2. Надання якомога детальнішої інформації громадянам Кіпру про політичні та соціально-економічні перебудови, що мають місце в нашій державі і неминуче ведуть її по шляху євроінтеграційних трансформацій, утвердженні України як надійного, виваженого та стабільного партнера на міжнародній арені.

3. Інформування політичного керівництва України, а також українського суспільства про головні процеси політичного, економічного, культурного характеру, які відбуваються на Кіпрі і від шляхів вирішення яких суттєво залежатиме доля Кіпру сьогодні та в найближчому майбутньому.

4. Знаходження серед політичних, бізнесових, мас-медійних та культурологічних еліт Республіки Кіпр осіб, які зацікавлені поглиблювати розгалужену мережу українсько-кіпрських відносин на благо обох народів.

5. Здійснення в межах законодавства України та Республіки Кіпр, а також відповідних норм міжнародного права захисту прав та інтересів громадян України, які перебувають на Кіпрі.

6. Робити все залежне, щоб традиційно дружні та теплі відносини між двома країнами набували ще більшого позитивного змісту, сприяли стабілізації обстановки в регіоні Південно-Східного Середземномор'я та європейського континенту в цілому.

Таким чином, подальший розвиток економічних і торговельно-комерційних українсько-кіпрських відносин, без сумніву, сприятиме зміцненню двосторонніх стосунків між Україною та Республікою Кіпр, зближенню позицій наших держав на міжнародній арені, а отже й створюватиме передумови для сприяння кіпрської сторони в реалізації головного українського зовнішньополітичного завдання — інтеграції країни до Європейського Союзу.

Роман Шпек
Представник України при ЄС

Україна—ЄС сьогодні

Знабуттям Україною незалежності та з формуванням зовнішньої політики незалежної держави питання європейської інтеграції завжди було і наразі залишається пріоритетним завданням. Останні президентські вибори та події навколо них значно активізували розвиток «європейського» питання всередині України та привернули увагу світової громадськості до євроінтеграційних амбіцій України. Ще в 2002 році колишній Президент Європейської Комісії Романо Проді заявляв, що шанси України щодо вступу в ЄС прирівнюються до шансів Нової Зеландії. Сьогодні

ж європейські політики оцінюють їх зовсім не так і песимістично. Так, останні заяви Віце-президента Європейської Комісії Марго Вольстром говорять про те, що «Європейський Союз не закриває двері перед Україною», надаючи тим самим місце перспективі членства. Крім того, активна підтримка з боку Європейського парламенту, який відповідно до останньої резолюції від 13 січня 2005 року закликав інститути ЄС дати чіткий сигнал щодо можливості членства, кажуть про більшу популяризацію України, про формування позитивної громадської думки та про активізацію підтримки нашої держави на шляху до інтеграції в ЄС.

Ми активно відстоюємо визнання з боку європейських чинників законного права України претендувати на членство в ЄС у відповідності до його статутних документів, зокрема статті 49 Договору про Європейський Союз та статті 1 і 58 Конституційного договору ЄС. При цьому треба чітко зрозуміти, що наші євроінтеграційні амбіції мають поєднуватися з неухильним провадженням внутрішніх політичних та економічних перетворень.

Від прогресу у їх здійсненні буде напряду залежати можливість запровадження між Україною та ЄС такої моделі інтеграції, кінцевою метою якої була б підготовка до повномасштабного вступу України до ЄС.

Європейська інтеграція є стрижнем не лише зовнішньої політики нашої держави, але й внутрішніх перетворень. «Копенгагенські критерії», які висуваються до країн-кандидатів на членство в ЄС, містять в собі вимоги до політичного, економічного та соціального розвитку суспільства, які безпосередньо відповідають курсу нашої держави. Досягнувши цих критеріїв, Україна стане демократичною країною з такою розвиненою економічною системою, яка спроможна буде забезпечити соціальний захист громадян, розвиток освіти та інші сфери діяльності суспільства, що в цілому і складає генеральну стратегію розвитку України як європейської держави. Курс на європейську інтеграцію, включаючи всеохоплююче поглиблення торговельно-економічного співробітництва з ЄС, є і залишається невід'ємною заповною поглиблення процесів демократичного розвитку нашої держави, її інтеграції в світові економічні процеси та прогресу в здійсненні внутрішніх соціально-економічних перетворень.

Сьогодні, після чергової хвилі розширення, Євросоюз переживає досить складні, а інколи й болісні внутрішні трансформації. Розширення ЄС та його адаптація до діяльності в нових умовах, гострі дискусії щодо подальшого розширення, проблеми з виконанням Пакту стабільності — всі ці фактори внутрішнього розвитку Євросоюзу мали очевидний вплив на ефективність та результативність взаємодії з європейською стороною.

Набуття членства в ЄС десятьма новими країнами-членами, в тому числі традиційними партнерами Польщею, Угорщиною, Балтійськими державами, а також новий статус України як безпосереднього сусіда ЄС (сумарна довжина кордону України та ЄС складає 1400 км) значно підвищили коефіцієнт як підтримки позиції нашої держави в рамках ЄС, так і відповідальності української сторони перед Європейським співтовариством за впровадження європейських стандартів та цінностей.

Розширення ЄС відкрило для України нові стратегічні перспективи та додаткові можливості для поглиблення євроінтеграційної політики. В цілому, формування на кордоні України важливого інтеграційного об'єднання з єдиними торговельними правилами, тарифами та процедурами вигідні нашій країні, оскільки це суттєво спрощує ведення бізнесу з європейськими

компаніями, покращує умови торгівлі та сприяє появі нових інвестиційних можливостей для України.

Разом з тим, у короткостроковій перспективі Україна не виключає існування протягом певного часу ряду негативних наслідків розширення, в тому числі торговельно-економічного характеру. Зокрема, після 1 травня 2004 року майже повністю припинилися поставки восьми видів української хімічної та металургійної продукції, що підпадають під дію антидемпінгових заходів ЄС, до нових 10 країн-членів — традиційних ринків збуту для України. В цьому контексті хочу відмітити, що не все залежить лише від уряду, основою успіху у вирішенні питань зменшення або скасування антидемпінгових мит є дотримання чесної конкурентної практики виробниками-експортерами. В цілому ж, ми ведемо інтенсивний діалог з ЄС з усіх питань, що нас турбують — від зняття візових обмежень до відкриття доступу до ринку ЄС для української продукції.

Наближення ЄС до українських кордонів має також вирішальне значення для поглиблення двостороннього співробітництва, що направлено на посилення безпеки та стабільності на континенті.

Президентські вибори та помаранчева революція, під час яких український народ мирним шляхом відстоював своє право на вибір, стали серйозним випробуванням для двосторонніх відносин та перспектив їх подальшого розвитку. Свідченням цього стала безпрецедентна кількість заяв і коментарів з боку різних європейських чинників ЄС щодо подій в Україні, пов'язаних із президентськими виборами в Україні. Поступове усунення негативних стереотипів щодо України у свідомості західних партнерів сприяло переосмисленню ролі України в Європі та започаткуванню дискусій серед держав-членів ЄС до розробки довгострокової стратегії відносин з нашою державою.

Водночас протягом останнього часу у зв'язку як із внутрішніми подіями в Україні, так й внутрішньою ситуацією в ЄС тактика нашої середньострокової інтеграції до ЄС зазнала модифікації. Ми налаштовані будувати наші відносини з ЄС шляхом реалізації конкретних, але прагматичних і дієвих заходів. В їх основі — трирічний План дій (ПД) Україна—ЄС, що був затверджений в Брюсселі 21 лютого 2005 року під час останнього спеціального засідання Ради з питань співробітництва Україна—ЄС.

План дій Україна—ЄС, який був узгоджений делегаціями на кінець вересня, прийнятий Радою Європи наприкінці грудня 2004 року і Україною 12 лютого 2005 р., є своєрідною «дорожньою картою» поступової економічної інтеграції України в ЄС. Цей документ уперше систематизує заходи, які має реалізувати Україна за допомогою європейської сторони з метою наближення до ЄС та переведення наших відносин на рівень інтеграції. План дій передбачає перехід від співробітництва до поступової економічної інтеграції України шляхом отримання доступу до внутрішнього ринку ЄС та можливість брати участь у ключових аспектах політики та програми Євросоюзу. Належна імплементація цього двостороннього документа повинна також створити передумови для започаткування з ЄС зони вільної торгівлі. Кінцевою політичною метою Плану дій визначено можливість укладення нової посиленої угоди, конкретний зміст якої буде визначено за результатами його виконання. Нашим сподіванням і метою буде укладення угоди вже про асоціацію.

В політичному діалозі, згідно з Планом дій, важливо відмітити готовність сторін до співпраці у придністровському врегулюванні, зокрема у вирішенні питання спільного контролю кордону на українсько-молдовській ділянці, включно з придністровським сектором, з метою протидії контрабанді. В цьому контексті Європейський Союз висловлює готовність надати допомогу на зміцнення прикордонної інфраструктури України, демаркацію державного кордону та запровадження системи обміну інформацією щодо переміщення товарів та осіб.

План дій містить комплекс практичних заходів, що направлені на поглиблення двостороннього співробітництва в таких важливих сферах, як політичний діалог, соціально-економічні перетворення, торгівля, ринкові реформи, юстиція та внутрішні справи, енергетика та ряд інших. Переконалий, що позитивний вплив унаслідок реалізації Плану дій відчує практично кожна галузь української економіки: від сільського господарства до сталеливарної промисловості, від митних справ до сфери культури.

Звичайно, домінантою ПД є забезпечення інтересів пересічного українця. В конкретному плані йдеться про перспективу укладення Угоди щодо спрощення візового режиму між Україною та ЄС, усунення різного роду дискримінації по відношенню до українських робітників-мігрантів. Це питання стало вже принциповим для української сторони, оскільки розширення

ЄС за рахунок сусідніх з Україною держав та загальне пожорсткішання вимог при оформленні віз призводять до певної напруги у двосторонніх стосунках. Крім того, Україна завжди виступала й виступає проти дискримінаційного відношення з боку ЄС до громадян України. Оскільки Європейська Комісія в листопаді 2004 року вже отримала мандат на проведення переговорів щодо спрощення візового режиму з Російською Федерацією.

Впевнений, що з урахуванням положень Європейської політики сусідства ЄС зобов'язаний не допустити появи нових розподільчих ліній в Європі. Європейська сторона має забезпечити сприятливий, недискримінаційний порядок в'їзду в країни-члени ЄС громадян України — держави, яка активно співпрацює з ЄС в напрямі боротьби з нелегальною міграцією, організованою злочинністю та тероризмом, здійснює реформування прикордонного менеджменту, міграційно-візової політики та правової системи.

Заторкнувши тему співробітництва в сфері юстиції та внутрішніх справ, хотів би відзначити його дуже динамічний та перспективний характер, яке, за визнанням обох сторін, вийшло далеко за межі Угоди про партнерство і співробітництво. Основою такого співробітництва є План дій в сфері юстиції та внутрішніх справ в Україні, що був прийнятий 12 грудня 2001 року, та графік його імплементації, узгоджений 18 червня 2002 року. Згаданими документами передбачається розвиток стосунків сторін за такими основними напрямками, як: міграція та притулок, прикордонне співробітництво та візова політика, боротьба з організованою злочинністю, тероризмом, співпраця у питаннях забезпечення верховенства права, вдосконалення правової системи, правове та правоохоронне співробітництво.

Протягом останніх років суттєво посилилося співробітництво у галузі боротьби з організованою злочинністю. Наразі перед Україною стоїть завдання вжити заходів для набуття чинності Спільною Декларацією міністрів юстиції та внутрішніх справ ЄС і України відносно створення контактних пунктів для обміну інформацією з питань боротьби з організованою злочинністю, а також прийняття Радою ЄС рішення про надання мандату Директору Європолу на проведення переговорів і укладення Угоди про співробітництво з Україною.

Співробітництво між Україною та ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ характеризується й реалізацією конкретних проектів технічної та фінансової допомоги ЄС, спрямованих

на забезпечення ефективної протидії організованій злочинності в Україні. Так, виконання проекту TACIS (1 млн євро) щодо зміцнення адміністративних спроможностей Державного Комітету фінансового моніторингу сприяло вилученню України з «чорного» списку FATF та її приєднанню до Егмонтської групи країн. Активна спільна участь сторін у реалізації проектів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків та протидії торгівлі людьми (1,9 млн євро) дозволила суттєво поліпшити ситуацію в Україні у цих сферах. При цьому сторони продовжують роботу за усіма згаданими напрямками та працюють над реалізацією нових проектів технічної і фінансової допомоги.

Хочу звернути увагу, що з боку представників ЄС неодноразово відзначався суттєвий прогрес, досягнутий українською стороною у реформуванні судової влади, розробці та імплементації нових кодексів України. Це дозволило ЄС прийняти рішення збільшити та вдосконалити надання допомоги Україні у навчанні і перепідготовці українських суддів.

Активно проводиться спільна робота й у сфері реадмісії та боротьби з нелегальною міграцією, прикладом чого можна назвати реалізацію проекту технічної допомоги ЄС щодо вдосконалення системи міграційного менеджменту (4 млн євро). Наразі ми проводимо переговори щодо формування юридичної бази нашого співробітництва в цій сфері, а саме укладення Угоди про реадмісію між Україною та ЄС, й переважну більшість положень вже погоджено.

Вельми успішною можна визнати спільну роботу сторін за напрямами надання притулку, управління кордонами, митного співробітництва. Європейським Союзом за участю Офісу Верховного комісара ООН у справах біженців було надано ґрунтовну підтримку в удосконаленні законодавчих і нормативних актів України у сфері біженців та притулку, виділені кошти (1,1 млн євро) для забезпечення будівництва центру для утримання шукачів притулку в Україні. У ході реалізації проекту TACIS щодо управління кордонами суттєво посилено рівень технічної забезпеченості Сумського прикордонного загону (2,5 млн євро), вирішується питання про надання такої допомоги Чернігівському, Донецькому, Луганському та Харківському прикордонним загонам (8,75 млн євро). Ефективна реалізація митного проекту (2 млн євро) програми TACIS у 2003–2004 роках сприяла подальшій модернізації діяльності Державної митної служби України, вдосконаленню митного законодавства, запрова-

дження нових форм і методів роботи, заснованих на стандартах ЄС. Продовжувалася активна робота, спрямована на прискорення виконання проектів фінансової допомоги з будівництва та розвитку інфраструктури пунктів пропуску Ягодин, Ужгород, Рава-Руська (33,5 млн євро). На черзі — початок реалізації ще ряду проектів у різних напрямках діяльності в сфері юстиції та внутрішніх справ.

Залишаючись поза межами Євросоюзу, Україна успішно асоціюється з процесом здійснення спільної європейської політики безпеки та оборони. З січня 2003 року Україна бере участь у Поліцейській місії ЄС у Боснії та Герцеговині, а з лютого 2004 року є учасницею Поліцейської місії ЄС у Республіці Македонія. Крім того, також з жовтня 2003 р. на запрошення Х. Солани Україна бере участь у командно-штабних навчаннях Європейського Союзу. Отриманий під час навчань позитивний досвід співробітництва може бути використаний для розвитку практичного співробітництва у сфері кризового врегулювання в рамках Європейської політики безпеки та оборони. Подальше поглиблення відносин з ЄС у сфері врегулювання криз сприятиме підвищенню міжнародного іміджу нашої держави та набуттю Україною статусу стратегічного партнера з реалізації цілей Стратегії європейської безпеки.

Зміцненню правової основи цієї співпраці слугуватиме укладення Угоди про участь України в операціях Європейського Союзу з врегулювання кризових ситуацій, а також про безпечові процедури обміну інформацією, яке очікується ближчим часом. Укладення Рамкової угоди щодо безпекових процедур обміну інформацією з обмеженим доступом, так звана Безпечова угода, сприятиме спрощенню механізмів співробітництва та взаємодії у сфері кризового врегулювання, ліквідації звичайних озброєнь та зброї масового знищення, військово-технічного співробітництва.

В цьому контексті хочу відмітити, що Україна очікує на розвиток співробітництва з Європейським Союзом й в процесі утилізації боєприпасів, непридатних для подальшого використання та зберігання, а також ліквідації протипіхотних мін в Україні, на що у відповідності до Оттавської конвенції Європейською Комісією виділено 4 млн євро. Продовжується діалог з ЄС щодо можливого співробітництва у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, який було започатковано під час саміту Україна—ЄС у Копенгагені

4 липня 2002 року. Започатковано переговори щодо можливості залучення ЄС до фінансування запропонованих Україною проєктів у рамках ініціативи Великої вісімки «Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення», які передбачають створення в Україні ефективної системи контролю за радіоактивними та небезпечними біологічними матеріалами, знищення шахтних пускових установок до ракет SS-4 та SS-5, а також палива до ракет SS-24.

На тлі активного розвитку політичних відносин Україна надає особливо важливого значення розвитку торговельно-економічних зв'язків з Європейським Співтовариством. З року в рік стабільно зростає двосторонній зовнішньоторговельний оборот та прямі іноземні інвестиції з країн ЄС в українську економіку. На сьогодні ЄС є найбільшим зовнішньоторговельним партнером України у світі (на 25 країн-членів ЄС припадає 33% зовнішньоторговельного обороту України). Виходячи з цього, поглиблення торговельно-економічних зв'язків, подальша інтеграція України до єдиного ринку ЄС є пріоритетом у двосторонніх стосунках.

Передумовою ж економічної інтеграції України до ЄС є, перш за все, адаптація поточного та перспективного українського законодавства до відповідних положень законодавства Європейського Союзу. Приведення умов функціонування української економіки до практики ЄС означатиме, що при інтеграції українські виробники зможуть витримати конкурентне навантаження з боку виробників з країн-членів ЄС, а також в повній мірі захистити свої права при проведенні торгівлі, отриманні державної допомоги, виконанні технічних стандартів та вимог, необхідних для доступу до ринку ЄС.

Поряд з цим, для того, щоб інтеграція України до єдиного ринку ЄС була ефективною, оптимальною та проходила з найменшими втратами для економіки України, необхідно перш за все вирішити основні проблемні питання двостороннього торговельно-економічного співробітництва, які на сьогодні знаходяться на порядку денному переговорів між Україною та ЄС. Ці питання пов'язані, в основному, із наданням Україні статусу країни з ринковою економікою в рамках антидемпінгового законодавства ЄС та з доступом до ринків Співтовариства «чутливої» української продукції, такої як сталеливарні вироби, труба, хімічна, сільськогосподарська продукція тощо. Вирішення цих питань дозволить сторонам розпочати переговори щодо

створення зони вільної торгівлі та поступового відкриття окремих секторів економіки без шкоди для національної промисловості.

Так, в результаті того, що Україна досі не має повного ринкового статусу в рамках антидемпінгового законодавства ЄС, до нашої країни встановлюються більш високі ставки антидемпінгових мит, відбувається довша тривалість процедур перегляду, а результати щодо України базуються не на даних українських виробників-експортерів, а на даних країн-аналогів, якими для України обирались США, Бразилія тощо. На сьогодні дією антидемпінгових заходів, які запроваджує ЄС по відношенню до імпорту товарів походженням з України, охоплені вісім видів хімічної та металургійної продукції (мінеральні добрива, карбід кремнію, поташ, труби зварні та безшовні, сталеві канати та троси). Встановлені антидемпінгові мита фактично забороняють поставки згаданої української продукції до країн-членів ЄС. Проблема поглибилась після вступу до ЄС десяти нових країн-членів, коли антидемпінгові мита поширились на поставки української продукції до традиційних партнерів країн Центральної, Східної Європи та Балтії. В результаті цього, після розширення ЄС, поставки української продукції до нових країн-членів, питома вага яких у загальному експорті цих видів продукції до ЄС складала близько 10%, були майже припинені.

Затягування надання Україні статусу країни з ринковою економікою призводить до того, що результати антидемпінгових процедур для України є набагато гіршими за результати, ніж, наприклад, для Росії. При цьому ціни на українську продукцію, як правило, не відрізняються від цін на російську, а подеколи навіть вищі. Все це створює умови, за яких українська продукція витісняється з ринків країн-членів ЄС.

Оцінка відповідності економіки України критеріям ринковості, викладеним у антидемпінговому законодавстві ЄС, триває ще з листопада 2001 року. Після постійної передачі ЄК відповідей на їх запитання, проведення ряду зустрічей як на високому рівні, так і на рівні експертів, у грудні 2004 року українська сторона передала ЄС інформацію на останні запитання. Таким чином, на сьогодні українська сторона виконала усі вимоги щодо забезпечення ЄК необхідними даними та матеріалами. Надана ЄК інформація свідчить, що економіка України відповідає критеріям ринкової економіки, викладеним у антидемпінговому законодавстві ЄС. Наразі ми працюємо над активізацією робо-

ти з ЄК та країнами-членами для прискорення позитивного вирішення цього «технічного питання», як його називають представники ЄС, на яке не вистачає відповідного політичного рішення.

Іншим «актуальним» питанням розвитку торговельно-економічних відносин між Україною та ЄС є вирішення питання торгівлі сталеливарними виробами. Вступ до ЄС десяти країн Центральної, Східної Європи та Балтії, які споживали української сталі у чотири рази більше за обсяг, встановлений як граничний для України при імпорті до ЄС-15, має вирішальний вплив на активізацію діалогу з ЄК із зазначеного питання.

У червні 2004 року українська та європейська сторони парафували Угоду про торгівлю деякими сталеливарними виробами на 2004 рік, однак ця угода була підписана лише 22 листопада. Більше того, відповідна Постанова Ради ЄС була опублікована лише наприкінці грудня 2004 року, що, фактично, унеможливило використання українськими виробниками та експортерами сталеливарних виробів квоти на 2004 рік у повному обсязі (600,824 тис. тонн). Окрім цього, хоча Європейська Комісія мала мандат на проведення переговорів з Україною щодо Угоди по сталі на 2005–2006 роки ще у листопаді, за ініціативою ЄК офіційні переговори з цього питання, всупереч попередній домовленості, не були розпочаті у грудні 2004 року через очікування на формування нового складу українського уряду та були перенесені на невизначений термін. Таким чином, з 1 січня 2005 року імпорт до ЄС деяких видів українських сталеливарних виробів здійснюється в рамках односторонніх кількісних обмежень, які складають 703 тис. тонн. У разі підписання Угоди по сталі на 2005–2006 роки рівень квоти має стати 1 млн тонн при збереженні Україною експортного мита на брутто чорних металів у розмірі 30 євро за тонну або близько 1,4 млн тонн при скасуванні такого мита. Отже, фактично, та сфера співробітництва, яка для країн-членів ЄС стала однією з основ, що була закладена у побудову європейського економічного союзу в цілому, у відносинах Україна–ЄС є поки що предметом невирішеностей та не сприяє бажаному розвитку торговельно-економічних стосунків.

В той же час, позитивним прикладом наших економічних відносин є торгівля текстильною продукцією між Україною та ЄС, яка практично повністю лібералізована з 2001 року після укладання Угоди між Україною та ЄС про торгівлю текстиль-

ною продукцією, яка передбачає незастосування до української продукції кількісних обмежень. При цьому сторони домовилися, що ЄС не застосовує кількісні обмеження на імпорт товарів текстильної та швейної галузей з України, а Україна, у свою чергу, зобов'язується дотримуватись рівня європейських митних тарифів на аналогічні товари. Цю Угоду, дія якої мала припинитися 31 грудня 2004 року, замінено новою, яка передбачає повну лібералізацію з 1 січня 2005 року. До того ж, регламентом Ради ЄС від 13 грудня 2004 року Україну виключено з 1 січня ц. р. з переліку країн, по відношенню до яких запроваджується подвійна перевірка при поставках текстильної продукції.

Спостерігаються позитивні тенденції у торгівлі й сільськогосподарською продукцією. Наприкінці 2004 року між Україною та ЄС вперше було погоджено надання країнової квоти на рівні 1 млн тонн на поставки до ЄС українського зерна низької та середньої якості протягом 2005 року. Крім того, позитивно вирішено питання щодо поставок з 2004 року українського меду до країн-членів ЄС. Тривають також переговори щодо відкриття доступу для України до ринків рибної та іншої сільськогосподарської продукції ЄС.

Подальша диверсифікація торгівлі між Україною та ЄС стане важливою передумовою досягнення українськими виробниками міцних позицій на Єдиному ринку Європейського Союзу.

Крім того, Україна та ЄС активно співпрацюють у рамках Робочої групи з питань розгляду заявки України на вступ до Світової організації торгівлі. ЄСівська сторона на постійній основі підтримує Україну як у багатосторонньому, та і двосторонньому переговорному процесі у рамках СОТ, підписавши у 2003 р. Двосторонній протокол щодо доступу до ринків товарів та послуг.

В останні роки помітно активізувалося співробітництво України та ЄС в галузі енергетики, в тому числі ядерної, сільськогосподарства та охорони навколишнього середовища. Поступово зростає політична та фінансова допомога Україні з боку ЄС у вирішенні наболілих проблем в енергетичному секторі та подоланні наслідків аварії на Чорнобильській станції.

За підтримки ЄС здійснюється також реформування системи управління газотранспортною системою України, проведення технічного аудиту нафтотерміналу «Південний» та техніко-економічного обґрунтування для проекту транспортування каспійської нафти нафтопроводом Одеса—Броди—Гданськ, підтри-

мується розвиток альтернативної енергетики в Україні, модернізація вугільної промисловості тощо.

Особливої важливості для Європейського Співтовариства, з огляду на необхідність забезпечення потреб в енергоресурсах та доступу на ринки Азії, набуває розвиток транспортного сполучення в східному і південно-східному напрямках. Нещодавні дослідження прогнозують подальше зростання обсягів торгівлі і транспортних перевезень, і вже до 2020 року обсяг перевезення вантажів наземним транспортом між ЄС та сусідніми країнами зросте більш ніж на 100%. Враховуючи транзитні можливості України, через територію якої щорічно перевозиться залізничним і автомобільним транспортом до країн ЄС близько 200 мільйонів тонн вантажів, пріоритетним напрямком співпраці вважається розвиток національної транспортної системи в контексті пан'європейської транспортної системи, для чого має бути приведена у відповідність до стандартів ЄС законодавча і нормативна база, вимоги до забезпечення безпеки і технічних стандартів.

Іншим важливим напрямком співпраці між Україною та ЄС слід вважати розвиток інфраструктури коридору TRASECA (Європа—Кавказ—Азія), морських і річних магістралей, що з'єднують Європу і Азію. Активна участь в 2005 році в роботі Групи високого рівня ЄС з питань транспорту дозволить врахувати інтереси України при визначенні пріоритетних напрямків і проектів, що будуть реалізовуватися в наступні декілька років із залученням коштів Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) і ЄБРР.

У цьому зв'язку хочу відзначити, що співпраця з ЄІБ допоможе реалізувати амбітні проекти в сфері як транспорту, так й комунікацій, енергетичної інфраструктури, які тісніше зв'яжуть нас з європейським континентом, сприятимуть нашій економічній інтеграції до Європи та розвитку міжлюдських контактів. Остаточне рішення про умови мандату Банку для роботи в Україні було прийняте наприкінці 2004 року, і наразі відбувається підготовка до переговорного процесу та визначення можливих проектів під фінансування. Загальна сума, виділена Україні в рамках цього мандату до 2007 року, сягатиме до 250 млн євро.

Європейський Союз взагалі є найбільшим донором України. Починаючи з 1991 року загальний обсяг допомоги, наданої Україні з боку ЄС в рамках програми TACIS, макрофінансової

та гуманітарної допомоги, складає понад 1 млрд євро. Програма TACIS, яка передбачає надання технічної допомоги з метою підтримки переходу до ринкової економіки, реалізується в Україні вже понад 12 років. У 2004—2006 роках пріоритетними напрямками співпраці визначено: підтримку інституційної, правової і адміністративної реформи; підтримку приватного сектору і економічного розвитку та пом'якшення соціальних наслідків перехідного періоду.

Перспективним напрямом співробітництва України та ЄС є сфера космічних досліджень. Враховуючи той факт, що Україна належить до вісімки держав, які мають значний космічний технічний та технологічний потенціал, 2 вересня 2004 року Європейська Комісія звернулася до Ради міністрів ЄС з пропозицією розпочати переговори з Україною щодо угоди про співпрацю у створенні Глобальної навігаційної системи (GNSS) GALILEO. При тому, що Україна є однією із восьми країн світу, що мають власні ракетно-космічні технології із значним досвідом реалізації космічних програм, наша космічна галузь знаходиться серед світових лідерів в розробці і виробництві ракетоносіїв і компонентів ГНСС. Наразі Україна і ЄС ведуть переговори щодо угоди по GALILEO, підписання якої очікується в першій половині 2005 року. Рамками угоди передбачається, що співпраця буде розвиватися в галузі промисловості, науково-дослідницькій роботі, зокрема, в питаннях стандартизації, в контролі сумісності регіональних систем тощо.

Таким чином, спектр відносин України та ЄС охоплює значну кількість сфер. Разом з тим, своє пріоритетне завдання українська сторона бачить в тому, аби внутрішніми перетвореннями довести незмінність свого євроінтеграційного курсу. Адже впровадження в життя європейських норм і стандартів здійснюється нами не стільки на вимогу Євросоюзу, скільки заради забезпечення добробуту і процвітання пересічних українців. Ніхто не знімає з України власну відповідальність за це домашнє завдання. Впевнений, що успіх та прогрес у здійсненні внутрішніх реформ буде визначальним для подальшого просування України шляхом європейської інтеграції. У цьому — запорука суспільної стабільності і сталого розвитку нашої держави.

Іван Гнатишин

*Надзвичайний і Повноважний
Посол України в Словенії*

Щоб завжди залишатися друзями

Роздуми, нотатки, сюжети

Одні кажуть: дипломатами, як і поетами, народжуються, інші мають протилежну думку і переконані, що ними стають. Не хочу заперечувати, певне, слухність мають і ті, й ті. Звичайно, людина, яка обрала цей, тільки зовні привабливий, шлях, повинна бути наділена природним даром передбачення і вміння виходити із складних життєвих ситуацій, нерідко вміло й тактовно обминаючи критичні рифи, вчасно уникаючи конфліктів, а ще бути мудрою, розважливою. Усе це, безперечно, так.

Однак не останнє місце належить життєвому досвіду (зокрема ґрунтовним знанням економіки), умінню зорієнтуватися у розстановці політичних сил у тій країні, де акредитований, а також відчуття тамтешніх народних культурних традицій. Погодьтеся, що таке дається з роками.

Доля розпорядилася так, що в той час, коли мене призначили послом, я не мав спеціальної дипломатичної підготовки. І хоча, безперечно, хвилювання було, але сумнівів, що з поставленими переді мною главою держави завданнями не справлюся, не мав. І поясню чому. Попередня моя діяльність протягом 1989—1996 років на посаді керівника Чернівецької області певною мірою давала на це підстави. Адже Чернівецька область межує з Молдовою, її мешканців протягом століть об'єднують історичне і культурне коріння. Постійні контакти, які відбувалися в останнє десятиріччя за мою участь на міжрегіональному рівні між Чернівецькою областю і Молдовою, надали, хай і малого, але все ж дипломатичного досвіду.

Отримавши пропозицію обійняти посаду посла, я перейнявся великою відповідальністю і вирішив ознайомитися з напрацюваннями у Міністерстві закордонних справ України на моїй майбутній ділянці роботи. Признаюсь, найперше майнула спокуслива думка — розпочинати свою дипломатичну діяльність, як то кажуть, з білого аркуша. Та доскіпливо проаналізувавши стан справ, переконався у помилковості свого наміру, бо ж навіть, урахувавши власні набутки у розширенні українсько-молдовських відносин на посаді керівника Чернівецької області, я вже розпочинаю не з абсолютно білого аркуша, не на голому місці. Тоді чомусь спливли у пам'яті квітневі події 1990 року, коли ще за часів Радянського Союзу, очолював урядову делегацію до Канади. Тодішня поїздка до далекої країни іншого суспільного ладу та ідеологічних засад власне з дипломатичною місією була для мене, скажу відверто, великим і серйозним випробуванням. Хоча мої повноваження з погляду сьогодення були досить скромними: завдання полягало в тому, щоб підписати міжрегіональну угоду про економічну співпрацю між Чернівецькою областю та канадською провінцією Саскачеван. Зазначу, що це був перший крок, коли Буковина представляла Україну на рівні суверенної держави. Я й тепер з якимось піднесеним, урочистим хвилюванням згадую незабутні моменти тієї події. І, може, відтоді я став себе відчувати не просто буковинцем, земляком і родичем відомого державного канадського діяча Романа Гнатишина, а свідомим українцем, часткою нашої великої нації — талановитої, працьовитої, волелюбної. Згодом, укладаючи вже міжрегіональну угоду з керівництвом Сучавського і Баташанського повітів сусідньої Румунії, землею Баварії (Німеччина), це високе почуття мене не полишало.

Тож прибув у червні 1996 року представляти нашу державу до Молдови у ранзі Надзвичайного і Повноважного Посла з твердим переконанням, що довір'я виправдаю і мав чітку програму дій. Якими були перші кроки? Питання і просте, і водночас складне.

Улітку Кишинів зустрів мене привітно. Яскраве сонце, тепле повітря імпонувало настрою. Щойно відбулася зустріч з Президентом Молдови Мірчо Снегуром, якому вручив вірчі грамоти. Невимушена дружня бесіда з керівником держави, приємні хвилини урочистої зустрічі тишили. Чого вже там приховувати власне самолюбство, коли проїжджав автомобілем вулицями мол-

довської столиці, на флагштоці якого гордо майорів жовтоблакитний прапорець моєї держави. Однак, вдивляючись в обличчя зустрічних перехожих, запримітив якусь внутрішню досаду. Ні, не невдоволення і не, боронь Боже, зневагу, а власне, як потім дізнався, дрібне роздратування: у нас, мовляв, економічні всілякі негаразди, проблеми із заробітком, а вони, бач, роз'їжджають у престижних машинах з прапорцями. Порадившись з колегами — главами дипломатичних місій країн СНД, прийшли до однозначного рішення: виїжджати ошатно з прапорцем на флагштоці лише на офіційні зустрічі державного рівня. З часом це обмеження відійшло само по собі, адже зарубіжні амбасади стали звичним явищем у Кишиневі і посольські кортежі викликали приязну усмішку. Але на той час таке вимушене обмеження, певне, було незайвим. Випадок, на перший погляд, може здаватися дріб'язковим, але у дипломатії дрібниць немає.

Прибувши у державу з дружньою місією (а це одне із завдань дипломата), передусім треба шанобливо ставитись до місцевих традицій. Тільки так можна викликати повагу до себе і відповідно до власної країни. У цьому я не раз пересвідчувався згодом, перебуваючи у Молдові. Особисто мені допомагало не лише знання молдовської мови, а й знання звичаїв. Без перебільшення, такі контакти сприяли успішному вирішенню першорядних завдань, над якими доводилося працювати нашому дипломатичному представництву, а саме: проведенню інвентаризації правової бази між нашими державами і створенню митного союзу. Особливо варто виділити економічний аспект у відносинах між державами. Треба відзначити, що створена зона вільної торгівлі дала плідні наслідки і ми підійшли до взаємовигідного розвитку економіки. Досить сказати, що експорт наших товарів до Молдови у 1996—1997 рр. становив близько 360 млн американських доларів при позитивному сальдо України. Безперечно, у цьому був і наш внесок, українських дипломатів. Переконаний, що економіка завжди буде превалюючим орієнтиром у дипломатичній діяльності.

І дуже прикро, коли приховані сили породжують конфлікти, особливо міжнаціональні. Розбурхане полум'я важко загасити. Із щемом у серці повертаюся до подій у Придністров'ї, свідком яких довелося бути. З плином часу, вивчаючи причини того конфлікту, доходило висновку, що основою протистояння стала зміна стану придністровської партноменклатури у системі

політичної влади в республіці протягом 1989—1991 рр. На той час великі промислові підприємства Придністров'я переважно мали підпорядкування Радянському Союзу і були орієнтовані на загальносоюзні потреби. Відповідно й директорський корпус, а також партноменклатура регіону комплектувалася не з молдовського населення, а з представників великих міст Росії та України. Отже, як справедливо трактують українські політологи, спадщина Радянського Союзу допомогла придністровській номенклатурі об'єднати навколо себе населення регіону не за принципом етнічності, а за принципом «радянськості». Зважмо й те, що здебільшого населення Придністров'я було російськомовним, відірваним від своєї етнічної батьківщини і від своєї мови. Воно й ставилося вороже до процесу етнополітизації молдовського суспільства і сприймало його як реальну загрозу існуванню свого життєвого устрою, тим паче, що сама влада Молдови своїми діями тільки сприяла загостренню ситуації та посиленню дії конфліктогенних чинників, одним з яких став мовний. Прийнятий 31 серпня 1989 р. закон, згідно з яким офіційною стала мова титульної нації, фактично позбавив офіційний Кишинів каналу комунікації з російськомовним населенням Придністров'я. Різка зміна мовного середовища і стала домінуючою у виникненні конфлікту. Треба мати на увазі й історичні моменти. Згадаймо, Придністров'я до складу Республіки Молдова ввійшло з 1940 р. З 1924 до 1940 р. — це державне утворення у формі Молдавської Автономної Соціалістичної Республіки у складі України. А ще раніше обидві частини Республіки Молдова — і Придністров'я, і Бессарабія — входили до складу Російської імперії. Все це, а ще й протилежність зовнішніх геополітичних орієнтацій Придністров'я та офіційного Кишинева вселяли їхньому керівництву впевненість у військовій допомозі зовнішніх сил (одна сторона розраховувала на підтримку Росії, інша — Молдови). Стався найгірший варіант — конфлікт перейшов з латентної стадії до збройної експансії.

Моє перебування в Молдові збіглося з часом, коли конфлікт втратив збройне протистояння, але й активних дій щодо примирення також не спостерігалось. Тому наші зусилля полягали у виробленні конкретних пропозицій і рекомендацій для прикінцевого врегулювання конфлікту.

На мій погляд, документом, який засвідчував суттєвий прорив у тій кризовій ситуації, був меморандум про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям,

підписаний керівниками ворогуючих сторін, президентами держав-гарантів Росії і України в присутності представника ОБСЄ 8 травня 1997 р.

Поступальним кроком у політичному врегулюванні наслідків конфлікту у Придністров'ї була російсько-українська заява 20 березня 1998 р., підписана в Одесі Президентом України Л. Кучмою і тодішнім главою уряду Російської Федерації В. Чорномирдіним. У прийнятому документі вказувалося: «Росія і Україна вважають, що пріоритетними напрямками на переговорах, де вже створені певні напрацювання, повинні стати вироблення конкретних заходів щодо відновлення єдиного економічного, соціального і правового простору, розподілу і делегування повноважень як складової частини майбутнього статусу. Зміцнення взаємної довіри і створення системи гарантій».

Конфліктна ситуація примушує по-іншому дивитися на навколишній світ. Відчуття реальної загрози людському існуванню викликає не лише емоції, а й повертає наші помисли на шлях тверезого обмірковування, пошуків можливих компромісів. Одним із таких, я вважав, до речі, разом з тодішнім головою місії ОБСЄ Джоном Євансом, мала бути федералізація Молдови. І хоча ця пропозиція не знайшла тоді розуміння, переконаний, що політики до неї ще повернуться.

За кордоном якимось особливо гостро відчуваєш себе чужинцем. І тому рідніше, ближче сприймаєш турботи і проблеми своїх земляків, які волею долі опинилися в іншій країні, де вони є громадянами, але пам'ятають рідне коріння, витоки свого родоводу. У Молдові проживає близько 600 тисяч українців. Наше посольство — це той острів, де вони можуть відчути себе немовби в далекому родинному колі. І ми намагалися зробити атмосферу затишку своїм землякам. Для працівників нашого представництва незмінним стало гасло: «Ми для українців, а не українці для посольства». Це особливо відчувалося під час культурно-освітніх заходів, які традиційно організовувалися на терені пропаганди української історії та культури. За цей час запам'яталися щирі контакти з нашою діаспорою у дні відзначення 400-річчя українського державного і культурного діяча Петра Могили. З ініціативи посольства було відкрито українську церкву святого Володимира в Кишиневі і при ній недільну школу, у Рибниці — українську школу, а у Бельцькому університеті — факультет української мови.

З безлічі справ, які доводилося вирішувати протягом кількох років на дипломатичному рівні у Молдові, виокремлюються, на мій погляд, найсуттєвіші. До наших набутків варто віднести такі: завершення процесу делімітації кордону між Україною і Молдовою; підписання відповідно керівниками держав міжнародного договору про кордон; сформовано нормативно-правову базу (а це понад сто угод, із них близько половини прийнято у 1996–1999 рр.); забезпечення спрощеної торговельної процедури між нашими країнами. Особливо хочу відзначити продуктивну роботу щодо створення зони вільної торгівлі. Це значною мірою сприяло економізації зовнішньополітичних українсько-молдовських відносин. Окремої уваги заслуговує форма дипломатичної діяльності, що забезпечувала розширення двосторонніх відносин і переростання їх у тристоронні відносини. Показова у цьому плані заява президентів України, Республіки Молдова і Румунії стосовно тристороннього співробітництва, зроблена 3 липня 1997 р. у м. Ізмаїлі. У ній зазначалося, що сторони домовилися підтримувати ініціативи і проекти за участю трьох держав, зокрема, розвиток транскордонного співробітництва, прямих зв'язків між територіально-адміністративними одиницями, створення євро регіонів «Нижній Дунай», «Верхній Прут», а також точкової вільної економічної зони в районі Рені – Галац – Джурджулешти.

Залишаючи Молдову по завершенні посольських повноважень, підсумовуючи зроблене (а за час перебування довелося тісно контактувати з трьома президентами Молдови і за цей період було проведено близько десяти зустрічей на високому міждержавному рівні, прийнято низку угод політичного, економічного, культурного характеру, що надали відносинам наших країн стабільності і прозорості), твердо переконався: компроміси унеможливають конфлікти, а праця дипломатів слугує одвічному правилу — завжди залишатися друзями.

Дипломатична доля склалася так, що через кілька років мені довелося цю місію виконувати вже в іншій країні – Республіці Словенії. Між нашими державами є чимало спільного – ми слов'янського коріння, наші країни виборювали і отримали незалежність в один і той же рік.

Договірно-правова база двосторонніх відносин дає можливість розвивати співробітництво в політичній, економічній, науково-технічній і культурній сферах, на що й налаштовані

і я, як Надзвичайний і Повноважний Посол України, і дипломатичний корпус.

У словенському суспільстві присутні симпатії до України та готовність розширювати, урізноманітнювати міждержавні стосунки. У свою чергу, ми відкриті для здійснення спільних проєктів у різних галузях економіки, в тому числі на регіональному рівні.

Підтвердженням цьому є зростаючий обсяг торгівлі між нашими країнами, який склав за минулий рік понад 100 млн дол. США.

Україна підтримує ініціативу Словенії щодо Форуму слов'янських культур, бо саме Київ свого часу мав центробіжне значення в розвитку міждержавних слов'янських зв'язків на Сході і Півдні Європи. Мені, як послу, приємно констатувати активізацію співробітництва між Україною і Республікою Словенією в галузі культури. В оперно-балетній трупі Моробору співає наш ушавлений бас, народний артист України Валентин Пивоваров, запрошують на гастролі й інших вокалістів. Великий успіх у Словенії мали виступи переможниці конкурсу «Євробачення-2004» Руслани та художня виставка «Барви України», що пройшла в музеї Град Бістра. Функціонує товариство українсько-словенської співпраці NETUSS. Отож, як мовиться, дружба долає кордони.

Володимир Фуркало
*Надзвичайний і Повноважний
Посол України в Республіці Корея*

Перший масштабний збройний конфлікт повоєнного часу

У 2005 р. виповнюють ювілеї і річниці подій на Далекому Сході, які мали важливе значення як для Далекосхідного регіону, так і подій світового значення.

Зокрема, цього року виповнюється 100 років з часу закінчення російсько-японської війни, 60 років з часу закінчення Другої світової війни на Далекому Сході, події якої багато років розглядалися як самостійна і в той же час окрема частина Другої світової війни, перемога в якій багато років була самостійним святковим днем у колишньому Радянському Союзі, підкреслюючи самостійне значення перемоги на Далекому Сході, 95-та річниця окупації Кореї Японією і 60-та річниця її визволення, 60-та річниця першого в історії використання ядерної зброї, п'ята річниця саміту лідерів двох корейських держав у Пхеньяні, з яким пов'язано стільки надій жителів роз'єднаної Кореї, 55 років з часу початку маловідомої в Україні Корейської війни тощо.

Навіть сам по собі цей далеко не повний перелік важливих для історії міжнародних відносин подій, пов'язаних з Кореєю, свідчить про те, що в сучасній історії ця країна зіграла далеко не останню роль, суть якої продовжує залишатися поки що далеко не повністю пізною фахівцями в галузі міжнародних відносин.

У цій статті ми зупинимося на одній з найменш відомих подій з наведених вище — Корейській війні, тематика якої багато років була практично закрита в радянській історії, незважаючи на те, що десятки тисяч громадян СРСР брали в ній безпосередню, ще до кінця повністю не вивчену участь.

* * *

З середини ХІХ століття територія Далекого Сходу постійно притягувала до себе увагу великих держав, у тому числі й Російської імперії, яка на той час, перш за все, крім освоєння східних територій і отримання доступу до Тихого океану, була вмотивована пошуками незамерзаючого порту, який позбавляв би Росію залежності від позитивної чи негативної позиції країн, що контролювали вихід російських кораблів з акваторії Чорного, Балтійського морів і Тихого океану. Для читача цього матеріалу, який знайомий з основами геополітики, зрозуміло, що на той час, коли військово-морський флот виконував роль носія державних інтересів і інструменту зовнішньої політики (за умов відсутності сучасної стратегічної авіації і ракет-носіїв сучасної зброї), безперешкодний і гарантований вихід у відкрите море — Великий океан було державною задачею. В той же час вихід російських кораблів з Чорного та Балтійського морів міг бути легко блокованим в разі недружньої позиції Туреччини чи Німеччини (або інших балтійських держав).

Тому не дивно, що закріплення Російської імперії на Далекому Сході і отримання гарантованого виходу до незамерзаючого порту на Далекому Сході вважалося одним із важливих державних завдань і викликало серйозний спротив з боку Японської імперії.

Саме боротьба за контроль над Корейським півостровом і Північно-Східною частиною Китаю, включаючи Маньчжурію, стала основною причиною російсько-японської війни 1904—1905 рр., яку Росія програла, втративши тим самим контроль над цими територіями до 1945 р.

Програш у російсько-японській війні — один із найбільш тяжких у російській історії, про що довгий час не наважувалися говорити російські історики. За умовами Портсмутського мирного договору Російська імперія не тільки втрачала свої позиції на Ляодунському півострові, на якому знаходилися дві військово-морські бази — Порт-Артур (нині Ляошень) і порт Дальній

(зараз Далянь), які розглядалися як опорні точки російської присутності, впливу, діяльності і забезпечення єдиного наявного виходу до незамерзаючих круглий рік морів, але й визнала Корею, до якої давно приглядалася як до важливої опорної точки своєї присутності на Далекому Сході, сферою японського впливу, віддала південну частину о. Сахалін тощо. «Японська, китайська і російська боротьба призвела до японської перемоги над двома суперниками і встановлення японського впливу над Кореєю, яка формально була анексована у 1910 р.» — зазначається у дослідженні організації «Глобальна безпека» «Корейська війна»¹.

Ось чому І. Сталін, який інтуїтивно добре розумівся в питаннях геополітики, хоча ця «буржуазна псевдонаука» й була заборонена в Радянському Союзі, так швидко відреагував на прохання союзників у війні допомогти з вирішенням проблеми японської окупації Маньчжурії та Кореї на нарадах союзників, незважаючи на колосальні втрати у Другій світовій війні. У цьому й одна з причин Корейської війни 1950—1953 рр.

Власні інтереси, передусім геополітичні, мали в цьому регіоні інші великі держави, що багато в чому обумовило їхнє регіональне протистояння після Другої світової війни.

Аксіома, що «зовнішня політика багато в чому визначається географією», в черговий раз отримала своє підтвердження в цьому регіоні. На початку ХХ століття, напередодні російсько-японської війни 1904—1905 рр., яка велась переважно через контроль над Кореєю та Маньчжурією, роль півострова суттєво зросла.

Крім того, з території Японії, Кореї та о-ва Цусима в Цусимській протоці між Кореєю та Японією Японія здійснювала досить ефективний контроль над Цусимською протокою, суттєво обмежуючи тим самим доступ кораблям у проході з Індійського до Тихого океанів і навпаки. Щоб переконатися в цьому, досить лише подивитися на карту — і стає ясним, що II Тихоокеанська ескадра адмірала Рождественського у 1905 році була за умов війни практично приречена на розгром у Цусимській протоці, якщо б не огинала Японію далеко на сході.

На початку ХХ століття провідну роль у регіоні відіграла і молода східна імперія — **Японія**. Якими б не були цілі Японії на Азійському континенті, першим етапом планів Японії завжди залишалася Корея, на території якої мав би бути зроблений

«перший крок» на континенті. Інакше кажучи, Корея цікавила Японію не лише сама по собі — додатковий і найбільш близький до островів «життєвий простір», який, до того ж, мав свої, хоча й обмежені, але певні природні ресурси, практично повністю відсутні в Японії, але й як плацдарм на Азійському континенті, спираючись на який набагато простіше вирішувати свої плани.

Японська агресія проти Китаю на межі XIX і XX століть розпочалася з колоніальної експансії в Кореї на початку віку, яка закінчилася окупацією Кореї у 1910 р., що продовжувалася 35 років — до 1945 р. — і залишила корейському народу тяжку спадщину. Понад 100 тис. чоловіків Кореї було призвано на японську військову службу, десятки тисяч корейських жінок, які славляться своєю красою на усю Південно-Східну Азію, використовувалися японськими окупаційними силами як «жінки для комфорту» — повії. Вся економіка була підпорядкована потребам війни.

Тому неважко зрозуміти, чому «корейське питання» стало окремим предметом розгляду на конференціях великої трійки, особливо у міру наближення кінця війни в Європі.

Першою такою конференцією стала **Каїрська конференція** (22—25 листопада 1943 р.), на якій розглядалося майбутнє територій, що знаходились під японською окупацією, включаючи Корею². З цього питання було прийнято відповідне рішення, яке передбачало, що «Японія має бути позбавлена всіх окупованих нею чи захоплених з початку Першої світової війни у 1914 р. островів у Тихому океані... всіх територій, які Японія відібрала в Китаю... [та]... всіх інших територій, які вона захопила шляхом насилля.

Вищезгадані три великі держави, обізнані з долею народу Кореї, мають намір забезпечити в належний час свободу і незалежність Кореї».

Одразу ж після Каїрської, відбулася **Тегеранська конференція** (28 листопада — 2 грудня), в якій взяли участь керівники Сполучених Штатів, Великої Британії та Радянського Союзу, одним з основних питань порядку денного якої стало повоєнне врегулювання в Європі, а також залучення Радянського Союзу до вирішення існуючих проблем на Тихому океані. З точки зору цієї статті важливе значення має прийняття Й. Сталінін принципів Каїрської конференції щодо майбутнього Кореї.

За даними авторів фундаментального тритомного дослідження «Корейська війна», включення в тексти терміну «в належний час» (*in due course*) викликало певний сумнів патріотичних сил у Кореї щодо справжніх намірів союзників відносно надання незалежності Кореї. Хоча насправді це означало, що незалежність Кореї буде забезпечена не негайно після капітуляції Японії, а за певний період у декілька років. З цього приводу Тимчасовий уряд Кореї заявив, що «Корея має стати незалежною одразу ж після поразки Японії». Однак всупереч позиції представників Кореї, термін не лише зберігся, але й отримав підтвердження і подальший розвиток у документах щодо майбутнього Кореї.

На зустрічі в **Ялті** (4–11 лютого 1945 р.) рішення лідерів США та СРСР у частині, що стосуються Кореї, передбачали встановлення опіки чотирьох країн — США, СРСР, Великої Британії та Китаю — під керівництвом США та СРСР. Довготермінове розміщення іноземних військ на території Кореї не передбачалося. Всупереч бажанню США розтягнути період опіки на 20–30 років СРСР наполіг на більш короткому терміні.

Реконструюючи ситуацію, що існувала у регіоні до війни, яка неминуче впливала на позицію нового гравця у регіоні — Сполучених Штатів, закладаючи тим самим основу всієї повоєнної політики США на Далекому Сході (в регіоні Південно-Східної Азії), можна відзначити наступні фактори:

- бажання не допустити в майбутньому експансії Радянського Союзу, Китаю та Північної Кореї в регіоні;

- намір закріпити за собою плацдарм для можливих у майбутньому військових операцій проти зазначених країн;

- намагання перетворити Корейський півострів у компонент системи стримування «комуністичної агресії», який би доповнював Японію, Гуам тощо у «базовій стратегії» Пентагону;

- Південна Корея, відносно дружньо налаштована щодо США, які визволили Корею від японських окупантів, мала певний людський потенціал, який можна було б використати, якщо б того вимагала ситуація;

- Південна Корея через своє географічне положення могла б бути використана як плацдарм для розгортання сил Сполучених Штатів на континенті, оскільки основні сили були сконцентровані в Японії;

- з огляду на специфіку взаємовідносин США — Японія та США — Південна Корея було б нерозумним виключати мож-

ливість того, що за певних умов Південна Корея могла б стати опорною точкою дій США проти Японії;

— присутність США на Корейському півострові порівняно з Японією майже на 2 тис. кілометрів скорочувала «підлітний час» до об'єктів на континенті;

— Південна Корея є єдиною точкою континентальної Північно-Східної Азії, де Сполучені Штати мають можливість вже понад століття утримувати військові контингенти, що можуть бути розгорнуті в разі військових дій у цьому регіоні.

Остання обставина має ще більше значення, якщо йдеться про операції військово-морського флоту проти об'єктів на південному і східному узбережжі Китаю, в якому в другій половині 40-х років розвивалися події не на користь інтересів США.

Усі ці чинники не могли не взяти до уваги Сполучені Штати при визначенні позиції щодо Корейського півострова. Однак як не дивно, війна в Кореї почалася після рішення США виключити півострів з «периметру стратегічної оборони США» і виведення звідти американських військ, про що було заявлено у виступі держсекретаря США Д. Ачесона 12 січня 1950 р.

Аналіз дій США напередодні війни і відсутність американських військ та важкого озброєння на півострові свідчать про те, що США «скоріш були не готові, ніж готові» до початку війни. Про це ж свідчить і доповідь ЦРУ від початку 1950 р., в якій давалася негативна оцінка намірів і рівня готовності Півночі до війни на найближчий час.

Однак на довгостроковий характер планів США щодо Південної Кореї вказувало і те, що їй не було негайно надано незалежність, як того вимагали її політичні керівники. Рішенням Московської угоди над обома частинами Кореї було встановлено опіку, термін дії якої було визначено в 5 років.

Американська «теорія доміно», згідно з якою падіння одного проамериканського режиму у будь-якій азійській країні викличе аналогічні події в інших країнах, була багато в чому нав'язана розвитком подій у Китаї в 40-ві роки, де гомінданівський режим було евакуйовано до Тайваню лише за дев'ять місяців до початку Корейської війни, яка ледь не закінчилася катастрофічною поразкою американців і Сеула в 1950 р.

«Таємна війна на Далекому Сході» — саме такою була для громадян Радянського Союзу Корейська війна, що почалася 25 червня 1950 р. і продовжувалася три роки, один місяць і два

дні. Практично єдиним посиланням на неї була згадка у підручниках з історії міжнародних відносин про те, що, «користуючись відсутністю» радянського представника у Раді Безпеки, члени РБ засудили КНДР як агресора та прийняли рішення про надсилку до Кореї миротворчих сил.

Разом з тим, роль і значення Кореїської війни як першого збройного протистояння двох антагоністичних соціально-політичних таборів полягає в тому, що у її ході відпрацьовувалася модель взаємовідносин між провідними великими державами на наступні десятиліття, модель локальних війн на периферії двох імперій. У цих війнах йшла боротьба за розширення сфер впливу і їх безпосередні учасники виступали у ролі зброї в руках набагато більш сильних і досвідчених бійців, які рідко дозволяли вибити цю зброю зі своїх рук. Ця політика дорого коштувала країнам, що знаходилися у сферах впливу «великих держав», і неодноразово ставила світ на грань ядерного конфлікту. Лише під час війни в Кореї питання про використання ядерної зброї США вперше ставилося у практичній площині щонайменше двічі.

Водночас це був наймасштабніший збройний конфлікт повоєнного часу, перше серйозне бойове зіткнення двох протилежних політико-ідеологічних угруповань і соціально-економічних систем.

Неважко зрозуміти причини замовчування війни істориками недавніх часів. Ця трирічна війна не мала сенсу для обох таборів, оскільки не призвела до вирішення поставлених завдань, крім, хіба що, реального випробування політичної волі та військово-технічних потенціалів комуністичного та капіталістичного таборів. Однак вона була безцінною з т. зв. відпрацювання стратегії та тактики збройних конфліктів епохи «холодної війни», інструментарію «науки та мистецтва» протистояння двох таборів. Утаємниченою була й участь радянських військових спеціалістів, передусім військових льотчиків, як і справжні масштаби радянської та китайської участі у конфлікті. Лише за останні роки з'явилася обмежена кількість публікацій, в основному мемуарів, у російських виданнях, в яких поступово вимальовується загальна картина подій (бачення війни «з іншого боку») і участь у них громадян СРСР³.

15 серпня 1945 р. Корея, за рішеннями Каїрської, Тегеранської, Ялтинської та Потсдамської конференцій, була звільнена радянськими та американськими військами. Лінія розподілення між на той час союзними силами з метою встановлення «зон відповідальності» була встановлена по 38-й паралелі⁴. Протягом наступних п'яти років в обох частинах Кореї були встановлені режими за зразком країн, що здійснювали контрольні функції над відповідними частинами півострова: на півночі — комуністичний режим Кім Ір Сена, на півдні — проамериканський режим Лі Син Мана, який проголосив створення Республіки Корея (РК) 15 серпня 1948 р. Створення КНДР було проголошено за три тижні потому — 9 вересня того ж року.

Якщо дивитися на події на Корейському півострові об'єктивно, не можна не відзначити, що спроби демократизації та об'єднання обох частин роз'єднаної Корейської держави закінчилися, ледве розпочавшись, після закінчення Другої світової війни. Виглядає на те, що переломним моментом у цьому став фултонський виступ У. Черчілля у 1946 році, який знаменував собою початок «холодної війни». Однак слід відзначити, що як США, так і СРСР розпочали створення на територіях, що знаходилися під їхнім контролем, державних структур «по своєму образу и подобию», певним чином вбачаючи і передрікаючи майбутнє Корейського півострова і наступне більш ніж піввікове майбутнє обох Кореї.

У 1948 р. було створено і приведено до влади уряди КНДР і Республіки Кореї, система організації яких була відображенням керівних структур СРСР та США.

На Півночі Кореї особливу увагу було приділено створенню силових структур. В 1949 р. з Національно-визвольної армії Китаю до Північної Кореї було передано від 40 до 100 тис. етнічних корейців із складу переважно Корейської добровольчої армії в Китаї, які пройшли підготовку в Китаї і отримали досвід ведення партизанських і регулярних військових дій у регіоні. Близько 10 тис. корейців пройшли наприкінці 40-х років військову підготовку у Радянському Союзі. У Північну Корею було передано значну кількість озброєнь, військової техніки і боєприпасів як радянського виробництва, так і захоплених як трофеї в японської Квантунської армії. Для будь-якого стороннього спостерігача Північна Корея сприймалася як країна, що

швидкими темпами готувалася до воєнних дій — оборонного чи наступального характеру.

Розподіл Корейської держави було завершено у 1948 році створенням спочатку Республіки Корея (15 серпня) і КНДР (9 вересня).

Період 1948—1950 років позначився різким посиленням підривної та партизанської боротьби на півдні Кореї. Корея була однією з найбільших країн Азії, в якій комуністичні ідеї знайшли благодатне підґрунтя для свого поширення. Свого піку партизанський рух досягнув у 1948 р. повстанням на острові Чеджу, що знаходиться на півдні Кореї, в ході якого загинули тисячі осіб. Не меншим за своїм політичним значенням було повстання військових частин у південній частині Кореї в районі міст Йосу — Санчон. Багато свідчень партизанських дій на півдні Кореї мали місце у 1949 р., причому в них брали участь до 5 тис. корейців з Півночі, а самі партизанські дії охопили практично всю територію Південної Кореї до самої 38-ї паралелі. В результаті, у грудні 1949 р. був прийнятий Закон про національну безпеку, в якому комуністична діяльність розглядалася як державний злочин (який до цього часу не скасований).

Особливої уваги і аналізу ще вимагають дії як СРСР, так і США у передвоєнний період. Обидві великі держави, як виглядає, робили все, щоб викликати військовий конфлікт між двома державами, водночас залишившись в стороні від безпосередньої участі в ньому.

У червні 1949 р. США вивели свої окупаційні сили з Південної Кореї (залишивши 500 осіб як військових радників) і виключили Південну Корею зі свого «оборонного периметра» (Аляска, Японія, Окінава, Філіппіни), в який входили країни, сприяння в обороні яких було «життєво необхідним» для інтересів Сполучених Штатів. У січні 1950 р. ЦРУ всупереч очевидним фактам дало вкрай негативну оцінку можливості виникнення конфлікту між КНДР та РК. Пізніше ці кроки США були охарактеризовані як такі, що «включили зелене світло» для початку Корейської війни.

Разом з тим США виявили напрочуд швидку реакцію на бойові дії між Північчю і Півднем, вже в день початку цих дій скликавши Раду Безпеки ООН.

За висновком авторів праці «Корейська війна», збройні сили Республіки Корея були вирішальною мірою слабкіші порів-

няно з Північно-Корейською народною армією, яка інтенсивно підтримувалась Радянським Союзом. Південнокорейська армія вступила у війну, не маючи у своєму розпорядженні жодного танка або зразків зброї, яка могла б уразити Т-34 радянського виробництва з гарматою 85 мм, що були на озброєнні армії Північної Кореї.

За даними Корейського інституту військової історії, в плані підготовки північнокорейської армії і підвищення її боєготовності в 40-х роках ХХ століття Північною Кореєю за допомогою Радянського Союзу були вжиті такі заходи:

- 8 лютого 1948 р. офіційно створено регулярні збройні сили Північної Кореї (на 7 місяців раніше проголошення КНДР), які були організовані та озброєні за сучасними вимогами;

- на початку 1948 р. введено обов'язкову військову службу і скасовано добровільний принцип комплектування збройних сил, організовано підготовку вищої ланки командування у Військовій академії м. Пхеньяна, офіцерів в офіцерській школі та військовослужбовців у підготовчих центрах;

- з Національно-визвольної армії Китаю до збройних сил Північної Кореї переведено всіх етнічних корейців, що вже мали досвід участі в сучасних бойових операціях (більше 100 тис. осіб);

- Радянським Союзом на озброєння північнокорейської армії поставлено значну кількість сучасного озброєння (крім реактивних літаків), включаючи 242 танки Т-34 з гарматою 85 мм калібру, 176 самохідних установок СУ-75, 172 гаубиці калібру 122 мм, 226 мінометів калібру 120 мм, значна кількість протитанкової та протиповітряної артилерії, бойові літаки (Іл-2, Іл-10, Як-9) тощо.

Майже 200-тисячна армія КНДР була організована і підготовлена китайськими та радянськими офіцерами і озброєна трофейною японською та радянською зброєю. У період з 1946 до 1950 рр. Північнокорейська народна армія виросла у значну силу з 10 піхотних, 1 повітряної дивізії та 3 військово-морських гарнізонів.

Своєю чергою, з боку Південної Кореї їм протистояли 8 дивізій (22 полки загальною чисельністю в 94,5 тис. осіб), 3 флотилії, 7 частин безпеки (чисельністю 7,7 тис. осіб), 2 батальйони морської піхоти (1,1 тис. осіб); 1 повітряне угруповання ВПС (1,8 тис.) — усього 105 тис. осіб.

На озброєнні південнокорейської армії було: танків та БТР — 27 (танків фактично не було); самохідних гармат — 0, гаубиць — 105 мм МЗ — 91; протитанкових озброєнь — 140 з 57 мм гарматами; 1,9 тис. 2,36-дюймових гранатометів; 22 протиповітряних гармат; 71 бойовий корабель.

Наявна зараз інформація дає можливість більш точно представити розвиток подій на той час, що свідчить про наміри як Москви, так і Пекіна і Пхеньяна не зупинятися на досягнутому в Китаї і поширити боротьбу проти Америки на інші регіони, що знаходяться під її контролем. Одним з таких регіонів і був Корейський півострів.

Факти, що стали відомими зараз, свідчать, що Корейська війна ретельно планувалася як Північною Кореєю, так і Радянським Союзом і Китаєм за кілька років до її початку. Підготовка до подій розгорнулася заздалегідь. Кім Ір Сен мав низку зустрічей з вищим військовим керівництвом, з Й. Сталіним, в ході яких виклав свої наміри покінчити із південнокорейським режимом і наголосив на тому, що йому потрібно для цього.

За свідченнями відомого фахівця часів Радянського Союзу з азійських проблем, колишнього заступника міністра закордонних справ СРСР М. С. Капиці, «плани визволення Південної Кореї та об'єднання таким чином Кореї почали обговорюватися у Пхеньяні у січні 1949 р.».

Було б, однак, помилкою покладати виключну відповідальність за виникнення Корейської війни на будь-яку сторону, особливо якщо розглядати конфлікт у контексті глобального протистояння двох систем, при якому події в окремо взятому регіоні планети були лише окремою мозаїкою загальної світової картини.

У цьому зв'язку варто не забувати, що Корейська війна розпочалася лише через дев'ять місяців після перемоги комуністичних сил у Китаї, що справило шокове враження на США, які у той час, після фултонського виступу У. Черчілля і оголошення «холодної війни», усі події в світі сприймали, і не без підстав, як результат «боротьби комуністичного світу» проти «сил демократії».

Заклики до «об'єднання» Кореї силовим шляхом лунали і на Півночі, і на Півдні. Але технічно перший удар було нанесено з Півночі.

Обстановка на Корейському півострові багато в чому визначала ситуацію у радянсько-американському протистоянні не лише в Азії, але й в інших регіонах.

Для кращого розуміння і зручності сприйняття хід Корейської війни можна розділити на наступні етапи:

- окупація Південної Кореї (червень – вересень 1950 р.);
- десант в Інчхоні, зміна балансу сил, окупація Північної Кореї (вересень 1950 – січень 1951 рр.);
- вступ у війну Китаю, боротьба за поновлення контролю над Південною Кореєю (листопад 1950 р. – липень 1951 р.);
- спроба закріпити співвідношення сил, переговори з припинення вогню.

Історія 38-ї паралелі – предмет окремого дослідження. Цікаво, що саме 38-ма паралель пропонувалася Японією як розділ «зон впливу» між Російською та Японською імперіями напередодні війни 1904–1905 рр.⁴

На першому етапі військова вдача була, безумовно, на стороні КНДР. У неділю 25 червня 1950 р. північнокорейські війська перешли демаркаційну лінію, що розділяла обидві Кореї, і розпочали стрімкий наступ на південь. На третій день, 27 червня було захоплено Сеул, який знаходиться на відстані лише приблизно 40 км від 38-ї паралелі. Південнокорейський уряд було евакуйовано до Теджону, потім до Тегу, а після цього – у Пусан, де він залишався до кінця війни.

Північнокорейська армія була значно краще озброєна і підготовлена до ведення бойових дій та «об'єднання» обох Кореї, ніж її супротивник. Вона включала 120 тис. військовослужбовців, 1600 артилерійських орудій та 258 танків, переважно Т-34. Але найголовнішим був бойовий досвід її «станового хребта», отриманий у ході боротьби з Японією у Маньчжурії і Китаї в роки Другої світової війни, більше 100 тис. з яких було з Національно-визвольної армії Китаю.

Військовослужбовці Південної Кореї взагалі не бачили танків і не знали методів, як боротися з ними, що на початковій фазі війни викликало відому хворобу «танкобоязні», яка посилилася в результаті того, що наявні протитанкові засоби не могли вразити Т-34, які до того ж працювали на дизельному паливі, яке у разі ураження паливних баків практично не займалося. Ситуація змінилася на краще після надходження на озброєння південнокорейської армії більш потужних реактивних

гранатометів більшого калібру — 35 дюймів, які досить успішно замінюють протитанкову артилерію.

Водночас чисельність північнокорейських танкових частин, озброєних найсучаснішими Т-34, була більш ніж достатньою для Корейського півострова, особливо беручи до уваги рельєф місцевості та ту обставину, що південніше 38-ї паралелі взагалі не було жодного танка, а американські війська мали декілька десятків легких танків М-24 у складі своїх частин, дислокованих в Японії.

На той час КНДР мала найкращий танковий корпус в Азії з точки зору якості техніки, її оснащеності та боєготовності, в той час як супротивник зміг отримати перевагу над ним лише з прибуттям на театр бойових дій американських танків «Першинг» та появою крупнокаліберних «базук» (протитанкових гранатометів).

Водночас південнокорейська армія через різні обставини не мала такого рівня боєготовності, як Північ. Боєздатної армії як такої не було взагалі; її почали створювати лише після проголошення Південної Кореї у 1948 р. на основі загонів переважно «польової поліції», що були озброєні, як правило, легкою стрілецькою зброєю. Війська були зведені у 10 дивізій і нараховували до 100 тис. осіб.

Не було ефективної протитанкової зброї, що багато в чому обумовило успішний для Півночі розвиток бойових дій на початку війни. «Оборона Півдня швидко розвалилася. Нічого з того, що було на озброєнні Півдня, не могло зупинити російські танки», — відзначав у своїх спогадах у день 53-ї річниці початку Корейської війни один із безпосередніх учасників тих подій⁷. Бої тоді йшли за виграш часу, щоб дати розгорнутися військам коаліції⁸.

Станом на другу половину серпня 1950 р. північнокорейські війська вже контролювали практично весь півострів, за виключенням невеликого анклаву в р-ні м. Пусан (Бусан) на південному сході країни.

Переможне для Півночі закінчення війни було зовсім поруч. Суттєво послабленими силами Південної Кореї та її союзників на південному заході утримувався т. зв. Пусанський периметр оборони, який становив лише 5% території Кореї. Спогади безпосередніх учасників тих подій засвідчують, що на той час під тиском сил Півночі дуже поширеними були наміри повніс-

тю евакуювати війська до Японії, однак цим настроям поклала край жорстка позиція генерала Д. Макартура, який на той час вже готував десантну операцію в Інчхоні — «В Кореї не буде другого Дюнкерка».

Звертає на себе увагу те, що реакція США на початок війни була напрочуд швидка. Того ж дня, 25 червня, було скликане засідання Ради Безпеки ООН, на якому КНДР було звинувачено в агресії проти Півдня. Вже 25 червня 1950 року Президент Трумен дав наказ на використання ВПС та ВМФ, а 30 червня до Кореї було відправлено сухопутні війська. Перші бойові зіткнення з американською 24-ю дивізією сталися в р-ні міста Осан (40 км південніше Сеула) вже на початку липня.

Корейська війна швидко трансформувалася у широкомасштабний міжнародний збройний конфлікт після того, як США 30 червня почали введення своїх сухопутних сил, які до цього були дислоковані в Японії (Восьма армія, 24 та 25 піхотні дивізії, Перша аеромобільна дивізія). Однак до 25 серпня війська, що протидіяли Північній Кореї, склалися з південнокорейських та американських частин.

Тоді ж почалося практичне напрацювання досвіду ведення коаліційних війн «під американським командуванням». Цей досвід і досі активно використовується у зовнішній і військовій політиці США — з того часу США жодного разу не вели збройних дій без участі, хоча б формальної, своїх союзників та партнерів, залишаючи, однак, за собою головну керуючу роль. У Корейській війні США фактично забезпечували 95% від загальної кількості іноземних військ; матеріально-технічне забезпечення та озброєння практично повністю здійснювалося США.

Початок процесу інтернаціоналізації конфлікту було покладено 25 червня 1950 р. після прийняття Радою Безпеки ООН резолюції, що оголошувала КНДР агресором. Це, своєю чергою, створювало необхідні політико-правові передумови для надання допомоги її жертві — Республіці Корея. Вже в червні—липні низка країн — Австралія, Канада, Нова Зеландія, Нідерланди — заявили про надання допомоги силами ВМФ та ВПС, а Великобританія передала під американське командування авіаносець, два крейсери та п'ять есмінців. Коаліційні сили протягом усього конфлікту домінували на морі і більшу частину активної фази війни — у повітрі.

У розгортанні коаліційних сухопутних сил, задіяних у конфлікті, взяли участь 15 країн — Австралія, Бельгія, Великобританія, Голландія, Греція, Ефіопія, Канада, Колумбія, Люксембург, Нова Зеландія, Південна Африка, Таїланд, Туреччина, Філіппіни, Франція — переважно силами піхотного батальйону кожна (лише Великобританія та Канада надіслали піхотні бригади). Данія, Індія, Італія, Норвегія та Швеція направили медичні частини.

Другий етап війни характеризується різкою зміною співвідношення сил в результаті інтернаціоналізації конфлікту та активних дій США на чолі міжнародної коаліції.

Протягом дуже обмеженого часу командуванню військ коаліції вдалося нейтралізувати перевагу Північної Кореї в чисельності військ, а також у танках та артилерії (включаючи протитанкову).

Станом на вересень в районі «Пусанського периметру» складалася своєрідна рівновага сил: відносний паритет у живій силі та танках при перевазі коаліції у протитанкових засобах. Північнокорейські війська не змогли реалізувати плани по ліквідації залишків сил Півдня, а війська коаліції, не бажаючи вести основні бойові дії за несприятливих для себе умов гірської місцевості, очікували на десантну операцію в Інчхоні (80% території Південної Кореї — гірські масиви).

Швидкими темпами нарощувалася кількість танкових сил — на кінець 1950 р. в американських частинах вже налічувалося 1326 танків.

Захопивши на початковому етапі практично повністю південну частину Корейського півострова, збройні сили КНДР суттєво розтягнули лінії постачання (до 500 км), які до того ж щоденно інтенсивно «оброблялися» авіацією США.

Американська авіація з самого початку війни і до початку діяльності радянського 64-го Окремого авіаційного винищувального корпусу була повним і абсолютним господарем у повітряному просторі півострова і активно використовувала цю перевагу до осені 1950 р. — часу появи на театрі воєнних дій радянських винищувачів, хоча це не могло повністю компенсувати перевагу північнокорейських сил на землі на початковому етапі. На середину вересня авіаційне угруповання США нараховувало більш як 1,5 тис. літаків, у тому числі винищувачів новітніх на той час моделей (включаючи реактивні) F-80, F-84 та F-86 —

до 600 машин, стратегічних бомбардувальників В-26 та В-29 — більше 200. Пізніше загальна кількість літаків збільшилася до 2400 машин.

Перелом у Корейській війні наступив після зразкової з військового погляду десантної операції військ США в районі портового міста Інчхон на західному узбережжі Південної Кореї, у глибокому тилу північнокорейських військ.

За умов, що склалися на вересень 1950 р., командуючий силами союзників генерал Д. Макартур прийняв нестандартне, але логічне і рішуче рішення, і наніс головний удар не в районі м. Пусан, де на невеличкому плацдармі були сконцентровані в цілому південнокорейські та коаліційні сили, а у глибині тилу північнокорейських військ, у західній найвужчій частині Корейського півострова — м. Інчхоні. У цьому регіоні була найменша концентрація сил і техніки КНДР, зокрема лише не більше 30 танків. Допоміжний, але масштабний удар наносився і в р-ні Пусана, куди була перекинута з Японії Восьма армія ЗС США. В операціях було задіяно до 230 тис. військовослужбовців, у тому числі в Інчхоні — до 60 тис. і 160 тис. в районі Пусана.

Операція почалася 13 вересня, а 26 вересня вже було зайнято м. Сеул, який був основним залізничним вузлом комунікацій постачання північнокорейських військ на Півдні.

Значення Інчхонської операції, яку і зараз вважають класичною десантною операцією, полягає в тому, що в її результаті були перерізані усі лінії постачання, від КНДР були відрізані північнокорейські сили, що захопили практично всю Південну Корею, загинув її командуючий, розгромлена переважна більшість військ, втрачено всю артилерію і танки. Залишки північнокорейських сил з боями пробивалися на Північ або ж перейшли на партизанські методи боротьби.

1 жовтня 1950 р. війська США та їх союзників вийшли на довоєнний рубіж 38-ї паралелі і розпочали наступ на територію власне Північної Кореї. 20 жовтня було захоплено столицю КНДР Пхеньян. Штаб генерала Макарута приступив до завершальної фази операції по знищенню залишків північнокорейських військ, що знаходилися південніше прикордонної з КНР річки Ялуцзян («Жовта ріка»). Лише за півроку кількість американських танків зросла від 0 до 1326 одиниць.

Однак принциповою помилкою генерала Макарута було те, що він, високопрофесійний військовий, який не один раз довів

це своїм ворогам та опонентам у ході Другої світової війни та операціях у Кореї, дозволив собі вторгнутися у сферу політики, зокрема в питанні можливого використання ядерної зброї проти Китаю. Розглядаючи Корейську війну як прелюдію до знищення комуністичного режиму КНР, який затвердився там лише за неповний рік до подій в Кореї, він не приховував цього, і своїм наступом «розбудив китайського ведмеда», що патрунував Північну Корею. До речі, ця позиція президента США Г. Трумена дає можливість зайвий раз оцінити його як політичного діяча.

КНР не раз попереджала про неминучість свого втручання в разі, якщо США і коаліційні війська перейдуть 38-му паралель, однак американське командування не сприйняло ці попередження всерйоз і пропустило їх повз вуха. Тодішній президент США Г. Трумен ставився до потенційної можливості китайського втручання набагато серйозніше, і ця помилка генерала коштувала йому кар'єри (його було звільнено 11 квітня 1951 р.), а США — програної ними операції в Північній Кореї.

У листопаді 1950 р. у ході Корейської війни, яка внаслідок цього вступила у свою **третю фазу**, знову сталися кардинальні військово-політичні зміни — у війну вступили два нових поважних гравця — КНР, яка направила до Кореї «китайських народних добровольців» (більше одного мільйона за різними джерелами) та СРСР у формі надсилки військових льотчиків.

Збіг у часі цих двох подій не може не привернути увагу: 25–26 жовтня китайські добровольці нанесли масований удар по американській Восьмій армії, яка до цього часу просувалася в напрямку р. Ялуцзян не зустрічаючи будь-якого серйозного спротиву з боку деморалізованих північнокорейських сил, а 24 листопада було завершено формування радянського 64-го Окремого авіаційного винищувального корпусу (64 ОАВК).

До складу ОАВК входили три авіаційні, дві зенітні артилерійські та авіаційно-технічна дивізії, три окремих полки — нічної та морської авіації, а також прожекторний, два госпіталі та служба забезпечення. Загальна кількість — близько 26 тис. осіб. Водночас, за інформацією колишнього заступника міністра закордонних справ СРСР М. С. Капиці, «на кордоні з КНДР стояли наготові п'ять радянських бронетанкових дивізій, у підвищеній бойовій готовності знаходився Тихоокеанський флот». Конфлікт у Кореї був на грані переростання у Третю світову війну⁹.

Поки радянські льотчики швидкими темпами завойовували панування в повітрі, китайські добровольці разом з реформованими частинами північнокорейської армії знову розгорнули наступ в напрямку на південь Корейського півострова. Витримавши перші удари з великими труднощами і лише ввівши в дію всі наявні резерви, командування союзницьких сил прийняло рішення відійти до лінії 38-ї паралелі.

Зима 1950—1951 рр. на Корейському півострові видалася незвичайно суворою, температура опускалася до -30°C . На той час кількість обморожених суттєво перевищила кількість поранених. Однак активні бойові дії продовжувалися незважаючи на суворі природні умови.

У січні 1951 р. північнокорейські частини разом з китайськими добровольцями починають наступ на Південь і 4 січня Сеул було знову захоплено, а лінію фронту колосальними зусиллями вдалося стабілізувати лише на відстані 80—100 км південніше 38-ї паралелі.

Після цього, 25 січня 1951 р. війська коаліції перейшли в контрнаступ і 14 березня поновили контроль над Сеулом.

Хоча в історії Корейської війни не зафіксовано інших масштабних стратегічних операцій, активні бойові дії продовжувалися до кінця 1951 року, а в менших масштабах — до перемир'я у 1953 році. Характерно, однак, що саме на період від початку переговорів і до підписання Угоди про перемир'я коаліційні сили втратили половину від загальної кількості своїх втрат у війні.

Як відзначалося вище, з перших днів Корейської війни авіація США безроздільно панувала в повітрі всього Корейського півострова. Американська авіація переважала як за кількістю, так і за якістю, оскільки ВПС КНДР мали на озброєнні значно меншу кількість, та й морально застарілих поршневих літаків. До цього ще слід додати англійську та австралійську авіацію, передану під американське командування в перші дні конфлікту.

Восени 1950 р., в найбільш драматичний період війни, було завершено формування радянського авіаційного з'єднання — 64 ОАВК, який спочатку базувався в Китаї, а потім також і в КНДР. На озброєнні корпусу знаходилися найсучасніші на той час реактивні винищувачі Міг-15, які за своїми тактико-технічними даними були приблизно рівні з американськими винищу-

вачами, але мали краще озброєння (дві 23 мм та одна 37 мм гармати проти шести кулеметів 12,7 мм американських винищувачів).

Після появи в небі над Кореєю радянських винищувачів США втратили свою односторонню перевагу в повітрі. В результаті втрати США за весь час війни перевищили 1300 літаків, втрати радянських льотчиків становили 335 літаків і до 200 льотчиків¹⁰.

З огляду на міжнародну обстановку тих часів та рішення ООН, що засуджували КНДР, радянське керівництво зробило все, щоб не допустити витoku інформації про свою участь у конфлікті. Літаки мали розпізнавальні знаки ВПС КНР і льотчикам було заборонено пересікати лінію 39-ї паралелі та берегову лінію.

Після усвідомлення тупикового стану ситуації обома сторонами 8 липня 1951 р. в м. Кесон, одній із старовинних столиць Кореї, відбулася перша зустріч представників воюючих сторін з метою розробки умов припинення війни. Подальші переговори проходили у містечку Панминьджом, де були спеціально побудовані будиночки для переговорів, що і зараз стоять якраз поперек демаркаційної лінії.

Так розпочалася **заклучна фаза** Корейської війни, що продовжувалася до 27 липня 1953 р.

Увага учасників переговорів була сконцентрована на таких основних положеннях, що мали увійти до угоди:

- встановлення демаркаційної лінії та демілітаризованої зони;
- умови створення та діяльності органу із спостереження за перемир'ям;
- обмін військовополоненими;
- вироблення рекомендацій для урядів залучених країн щодо політичного врегулювання (виключно політизоване питання, через що, на думку деяких, не вдалось закінчити війну двома роками раніше).

Війна в Кореї велася з мінімальною повагою до законів та звичаїв війни, якщо взагалі була якась повага до норм права. Женевські конвенції щодо захисту жертв війни 1949 р. лише були укладені, але формально ще не були обов'язковими до виконання. Війна велась з надзвичайною жорстокістю та кровопролиттям, що взагалі характерно для громадянських війн

та ідеологічних конфліктів. Доля цивільного населення була страхотливою і про це дуже часто згадують корейці, що пережили той період. Війна була першим конфліктом, у якому практично необмежено використовувався напад. Однак долю військовополонених було вирішено вже в Угоді про перемир'я. На той час Північ мала 60 тис. військовополонених, а коаліційні сили — 160 тис. Цьому питанню силами коаліції було надано найвищий пріоритет в ході переговорів.

Для фахівців у галузі міжнародних відносин повернення ворогуючих сторін до переговорів після найзапеклішої і жорсткої збройної боротьби, що тривала понад один рік, та взаємної окупації обох частин Кореї (незважаючи на те, що до цих дій була залучена у значних кількостях найсучасніша на той час техніка)¹¹ означав мовчазне визнання наявності патової ситуації, паритету сил провідних гравців на міжнародній арені: СРСР та КНР, з одного боку, та США із своїми союзниками — з іншого.

Весь цей час продовжувалися спроби пошуку формули політичного врегулювання конфлікту, як на багатосторонній, так і на двосторонній основі. Однак подіями 40—50-х років обидві Кореї було виведено на лінію безпосереднього протистояння двох систем, і залученість великих держав до міжкорейських стосунків скоріш зашкодила міжкорейському примиренню, ніж сприяла йому.

Першою з таких спроб стала Женевська конференція 1954 р. Як і було передбачено Угодою про перемир'я, 26 квітня 1954 р. вона розпочала свою роботу за участю 16 країн, що надали свої контингенти до Сил ООН у Кореї (крім Південної Африки) та Республіки Корея, з одного боку, та СРСР, КНР, Північної Кореї — з іншого.

Хід конференції, що продовжувалася до середини червня того ж року, лише віддзеркалив усю глибину політичних протиріч між її учасниками з таких основних питань, як: (1) повноваження і компетенція ООН щодо Кореї, (2) визначення засад принципу вільних виборів, (3) виведення іноземних військ з території Кореї. Усвідомивши, що ці протиріччя подолати не вдається, 15 червня 1954 р. у «Декларації 16 держав по Кореї» сили коаліції визнали, що Женевська конференція не привела до вирішення корейської проблеми.

Таким чином, мирна угода не замінила Угоду про перемир'я, як це передбачалося останньою, і тому, з точки зору міжнародного права, Корейська війна юридично та технічно ще не закінчилася; в районі ДМЗ (і не лише там) час від часу виникають збройні сутички і провокації. Останньою найбільш серйозною з них було потоплення південнокорейського патрульного човна і загибель 6 південнокорейських моряків 29 червня 2002 р.

Зараз можна сказати, що найважливішим наслідком Угоди про припинення вогню було не лише припинення бойових дій як таких, але й створення демілітаризованої зони, яка фактично унеможливила поновлення бойових дій на суходолі. Вона являє собою зону у 248 км завдовжки і 4 км завширшки, яка настільки насичена мінами, що розмінування вузької смуги для стикування залізничних магістралей Півдня та Півночі у 2002 р. продовжувалося понад 3 місяці. Після руйнування Берлінської стіни ДМЗ на Корейському півострові залишається єдиною в світі «стіною», що розділяє один народ.

Південнокорейське керівництво і політична еліта добре усвідомлюють, що вони змогли вижити у Корейській війні і у подальшому забезпечити відповідні умови для швидкого економічного розвитку передусім завдяки союзу зі США та фізичній присутності американських військ на півострові. Саме тому одразу ж після Корейської війни було докладено стільки зусиль для формування військово-політичного альянсу США — РК. Для США ж — територія Південної Кореї є єдиним плацдармом на материковій частині Північно-Східної Азії, з якої вони можуть «доносити силу» (to project power) не лише до більшої частини сходу КНР (включаючи Пекін), але й до Далекого Сходу Росії.

В результаті усвідомлення цієї взаємозалежності або взаємовигоди, у 1954 р. обома сторонами було укладено Угоду про взаємну оборону — базову домовленість щодо засад двостороннього союзу. У 1978 р. було створено об'єднане американо-південнокорейське командування, якому підпорядковані не лише американські частини, але й, у випадку війни, **усі збройні сили Південної Кореї**. Фінансові витрати на утримання американського контингенту становлять помітну частку бюджету РК.

Всі важливі для Сполучених Штатів військово-політичні аспекти в основному не втратили свого значення і сьогодні, що є головною запорукою міцності військово-політичного альянсу

США — Південна Корея, що пережив уже півстоліття і має вагомими шанси на подальше існування, незважаючи на такі прояви і конфліктні ситуації, як антиамериканізм, які періодично виникають між союзниками.

З геополітичної точки зору, з точки зору американських військово-політичних інтересів у регіоні, Корейський півострів протягом усього повоєнного періоду продовжує займати виключно важливе місце у політичних і військових планах США, зокрема в силу наступних обставин:

- він є суттєвою і важливою ланкою у системі військових баз, що охоплюють Китай та Російську Федерацію (Росія) з півдня і південного сходу, з яких Сполучені Штати можуть діяти в разі війни;

- американські бази в Кореї, яких зараз нараховується до 40 одиниць, а після запланованого скорочення — приблизно 20 баз сухопутних, військово-морських і військово-повітряних сил, — дозволяють утримувати кількість військовослужбовців і військової техніки, достатньої для завдання ударів необхідної потуги по об'єктах у східному і південно-східному Китаї (включаючи Пекін), а також на Далекому Сході Російської Федерації і по всій території Північної Кореї в радіусі приблизно до 4 тис. км, що вважається достатнім за існуючих умов;

- значення цих об'єктів Південної Кореї об'єктивно різко зростає в разі виникнення напруженої чи конфліктної ситуації з переліченими країнами;

- природний температурний та кліматичний режим дозволяють активно використовувати територію Південної Кореї протягом цілого року на півострові або ж у регіоні в цілому;

- відповідні режими основних портів РК — Інчхон (західне узбережжя) і Пусан (південно-східне), включаючи середньорічну температуру та глибини біля узбережжя і портове обладнання, дозволяють використовувати авіаносні з'єднання, бойові кораблі та підводні човни з мінімальними обмеженнями;

- південна Корея і Японія є двома основними союзниками Сполучених Штатів у регіоні, які є взаємодоповнюючими і такими, що практично повною мірою можуть замінити одна одну в разі необхідності — втрати чи неможливості використання;

- поточний стан обстановки на Корейському півострові багато в чому впливає на формування позиції США з багатьох міжнародних проблем (проблема ядерної зброї, її нерозповсю-

дження, ракетні технології, система протиракетної оборони, заборона та обмеження використання сухопутних мін тощо);

— рівень промислового виробництва і дохід країни дозволяє підтримувати високий рівень витрат на оборону (до 18% на 2005 рік);

— рівень науково-технічного розвитку Республіки Корея досить високий, щоб бути постійним партнером США; РК є однією з 17 країн, що поставляють високоякісну військово-технічну продукцію до США і широко користуються американським озброєнням та військовим обладнанням.

Розуміючи це, Сполучені Штати у повоєнний період завжди намагалися утримувати Корейський півострів у зоні свого впливу і контролю. Південна Корея є справжнім непотопляємим авіаносцем — цим з термінів, якими визначається характер Британських островів.

Лінія розмежування між Північчю і Півднем встановилася практично по 38-й паралелі, як і було визначено в Потсдамі у 1945 р., однак ця лінія на заході заходить вглиб південнокорейської території, а на сході навпаки — на північнокорейську територію. Демілітаризована зона (ДМЗ) завширшки в 4 км, щент заповнена мінами та іншим військовим інженерним обладнанням, простягається на 258 км, повторюючи непростий рельєф місцевості. Про рівень військово-інженерного обладнання ДМЗ свідчить, наприклад, та обставина, що розмінування вузької смуги на сході, а також на заході для забезпечення проходження залізниці для підготовки до відкриття залізничного сполучення між Півднем та Північчю зайняло майже 4 місяці (вересень 2001 р. — грудень 2002-го).

¹ Korean War. — Global Security org. — P. 1.

² The Korean War. Korea Institute of Military History. Republic of Korea. 1997. — P. 8.

³ Войны и вооруженные конфликты второй половины XX века. Под общ. редакцией Б. В. Громова. — М.: Р-медиа, 2003. — С. 24.

⁴ The Korean War, op. cit. P. 10.

⁵ The Korean War, op. cit. vol. I. P. 85.

- ⁶ Капица М. С. На разных параллелях. Заметки дипломата. — М.: Книга и бизнес, 1991. — С. 216.
- ⁷ The Korea Times, June 25, 2003.
- ⁸ Про глибину кризової ситуації, в якій влітку 1950 р. знаходилися Південна Корея та її союзники, свідчить те, що в той час не існувало навіть карт півострова англійською чи корейською мовами. Їх переклад з японської версії розпочався лише наприкінці липня 1950 р. The Korea Times, July 4, 2003.
- ⁹ Капица М. С. Зазнач. праця. — С. 223.
- ¹⁰ The Korea Times, July 7, 2003.
- ¹¹ Саме в Кореї вперше в історії на озброєння США та СРСР надійшли реактивні винищувачі і мав місце перший повітряний бій між реактивними літаками. Взагалі Корейська війна дала потужний поштовх у розробці нових військових технологій і їх практичного використання в наступних збройних конфліктах.

*Микола Галаган
про діяльність першого
українського дипломатичного
представництва в Угорщині*

У вивченні розвитку українсько-угорських стосунків спостерігається помітна диспропорція. На тлі активних студій сучасних проблем¹ недостатньо вивченим залишається період Директорії. Саме тоді в Будапешті було створено перше українське дипломатичне представництво — Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Угорщині. У сучасних дослідженнях з історії дипломатії 1919—1921 рр. про неї або взагалі не йдеться², або згадується в контексті створення дипломатичних представництв в країнах Центральної Європи³ чи в працях біографічного характеру⁴. Однак з огляду на внесок місії у формування українсько-угорських зв'язків під час одного з найскладніших періодів історії України, її діяльність, що тривала понад 5 років (січень 1919 р. — травень 1924 р.), заслуговує на окреме дослідження.

Першими істориками цієї сторінки української дипломатії судилося стати керівникам місії — М. М. Галагану та В. В. Сікевичу, які в своїх спогадах із більшим чи меншим ступенем деталізації висвітлили різні аспекти діяльності місії. Попри «сумний стан» (брак коштів, скорочення штатів, складність політичного становища), як згадує генерал В. В. Сікевич⁵, «Місія була визнана на Угорщині *de facto et de jure*, всі члени користувалися правами рівноправного як і інші члени Дипломатичного кор-

пуса. Праця Місії була дуже тяжка, як з фінансової сторони (Місія отримувала місячно 25 тис. угорських корон, всі члени Місії служили без платні), так і з політичного боку, була велика боротьба з різними партіями і напрямками, а все ж таки Місія високо за весь цей час тримала рідний прапор»⁶.

Детально висвітлено діяльність місії у спогадах її першого керівника — Миколи Михайловича Галагана. Перший дипломатичний досвід уродженець Чернігівщини, представник відомого козацько-шляхетського роду отримав як член Українського генерального військового комітету, депутат Української Центральної Ради, очоливши офіційну делегацію УНР до Катеринодара 10 грудня 1917 р. для переговорів з керівництвом кубанського крайового уряду щодо встановлення постійних відносин Кубані з Україною⁷. Наступний етап дипломатичної кар'єри Миколи Галагана був значно складнішим і відповідальнішим. З «благословення» Голови Української Центральної Ради М. С. Грушевського він став «першим посланником незалежної України в Румунії»⁸. Румунський досвід допоміг йому під час встановлення українсько-угорських стосунків на чолі Дипломатичної місії УНР в Угорщині. Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Угорщині було створено в січні 1919 р., а вже 26 січня її 37-річний керівник (призначений, як він згадує, практично без його згоди)⁹ разом із радником Миколою Шрагом та урядовцем Олексом Клором (призначений на посаду аташе відомий поет Олександр Олесь на час від'їзду не зголосився) вирушили до Будапешта. Лише 10 лютого вони прибули до місця призначення й розташувалися в готелі «Dunapalota», на вул. Марії-Валерії, 14. Тут разом з іншими дипломатичними представництвами¹⁰ вона перебувала до початку 1921 р. Донині не збереглися ні будівля, ні назва вулиці. На місці колишнього готелю на березі Дунаю (вул. Aracsai Csere, 12–14) побудовано готельний комплекс («Маріот» та «Інтерконтиненталь»). Вірогідно, саме готель «Маріот» знаходиться на місці колишнього осідку першого українського дипломатичного представництва в Угорщині.

13 лютого М. Галаган вручив вірчу грамоту заступнику керівника угорського МЗС графу Е. Чакі, а 22 лютого надзвичайного посланника УНР прийняв прем'єр Угорської Республіки М. Каролі, що свідчило про фактичне визнання офіційного статусу української місії в Будапешті.

Спогади Миколи Галагана є цінним джерелом до вивчення діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Вони охоплюють період від заснування місії (січень 1919 р.) до звільнення її першого голови з посади і від'їзду його з Будапешта (11 вересня 1920 р.). Саме тоді почалися емігрантські роки дипломата, в яких було головування в Українській громаді в Празі (1929—1938), керівництво видавництвом Українського національного об'єднання (травень 1941 р. — травень 1942 р.), перебування у Празькій в'язниці гестапо (січень—квітень 1944 р.), 10 років виправно-трудових таборів у Сиблазі за «антирадянську» «націоналістичну» діяльність (1945—1955), реабілітація в травні 1992-го¹¹. Впродовж своєї діяльності в Будапешті Микола Галаган ретельно фіксував усі події та враження, пов'язані з виконанням обов'язків українського дипломата та спілкуванням із яскравими особистостями, намагаючись бути в міру можливості об'єктивним. Його спогади «угорського періоду» відобразили процес формування штату місії, складнощі узгодження позицій з представником ЗО УНР Я. Біберовичем, становлення взаємин з угорським урядом, який кілька разів змінювався, та ін. Ймовірно, саме в Празі, куди Микола Галаган прибув на запрошення Микити Шаповала 1922 р., оформив він свої спогади, оскільки тут долучився до розроблення концепції Українського національного музею-архіву¹². Керівництво УНМА зверталось до українських емігрантів з проханням про «написання спогадів» про події визвольної боротьби та передачі їх до музею¹³. Вперше 4 томи «З моїх споминів» Миколи Галагана надруковано у Львові, в друкарні «Червоної калини» 1930 року.

Спогади Миколи Галагана можна розглядати як джерело особового походження, мета якого полягала в індивідуальній фіксації суспільно значущих подій, первісно призначене для оприлюднення. Особливість спогадів полягає передусім у перевазі фактографічності над емоційністю, притаманною автокомунікативним джерелам. Про це свідчить підкреслене прагнення автора — учасника відтворюваних у спогадах подій — до точності, використання численних документів, посилення на факти. Відтак достовірність відтвореної в спогадах інформації підвищується.

Далі пропонується фрагмент тексту (зі скороченнями) спогадів М. М. Галагана. Орфографію, стилістику і пунктуацію опублікованих документів збережено. До тексту подано необхідні коментарі.

Дипломатична місія на Угорщині

В міністерстві Закордонних Справ радили мені їхати із Києва по змозі скоріше, бо сподівались, що в близкому часі буде трудно, або й зовсім неможливо виїхати. Однак мені треба було полагодити деякі справи службового й персонального характеру і тому зразу виїхати я ніяк не міг. Насамперед треба було передати комусь свої обовязки в Міністерстві Здоровля: потім треба було набрати склад місії; нарешті треба було полагодити й домашні справи, бо невідомо було, як довго доведеться бути закордоном, а через це доводилось брати з собою й родину. В Міністерстві Здоровля кінчив справи доволі скоро. Але щодо складення місії, то тут справа затягалась з ріжних причин. Обставини мого призначення на голову Дипломатичної Місії [1] були такі, що зарані про її склад я, звичайно, зовсім не думав. Та й після призначення мій психологічний стан не сприяв виявленню з мого боку особливої ініціативності чи активності; не було в мене внутрішнього сильного товчка до того. Коли я змушений «коритись верхоній владі» та виконувати покладену на мене місію «в порядку громадського обовязку», то я буду виконувати її з тим персоналом, який мені призначить само міністерство. Хоч, правда, цілковито байдужим до цієї справи я не міг бути, але й проти кандидатур з боку міністерства також не спорив. Чекав, отже, оформлення свого призначення, виготовлення необхідних документів, видачі коштів на утримання місії та призначення інших членів місії.

В день урочистого проголошення злуки українських земель [2] відправився я до помешкання Директорії, щоб зустрінутись там з членами галицької делегації й з ними переговорити про ріжні справи у звязку з моїм призначенням до Будапешту. Угорщина була ж частиною колишньої двоєдиної монархії, до складу якої належала й Галичина; отже природна річ, що уряд Західньої Української Народньої Республіки (тепер уже Західньої Области УНР) мусів мати в Угорщині навіть більше інтересів, ніж уряд Директорії УНР. Мені довелось мати розмову тільки з одним делегатом д-ром Л. Цегельським [3]; інші чи то були зайняті більш важними справами, чи просто мало інтересувались справою призначення представника УНР на Угорщину, але на розмову зі мною не з'явилися. З д-ром Л. Цегель-

ським мені ніколи не доводилось зустрічатись і особисто його я не знав. Отже, я не знав також, чим треба пояснити собі несподіваний для мене *façon de parler* мого співбесідника: по перше він у справі, на мій принаймні погляд, важній і для УНР і для ЗОУНР, говорив зі мною доволі поверхово й без особливого зацікавлення; по друге (може наслідком діймаючого вражіння від урочистого акту або неофіційного чи півофіційного продовження того акту в апартаментах Директорії) він нетвердо вимовляв слова й плутовався в реченнях. Неприємно було вести таку бесіду й мало чого взагалі корисного для мене вона могла дати. Я лише довідався, що в Будапешті є вже представник ЗОУНР; із деяких окремих виразів свого співбесідника міг також зробити висновок, що він не є зовсім задоволений тим, що представника УНР на Угорщину призначено без порозуміння з галицькою делегацією [...]. Про свою розмову з Цегельським переказав я в нашому міністерстві і підніс питання про доцільність призначення представника з Києва, коли вже є в Будапешті один український представник, якого можна було б призначити тепер, з огляду на злуку земель, заступником цілої Соборної України. У міністерстві, однак, були тої думки, що, не знаючи того представника ЗОУНР, трудно його призначити заступником цілої України; говорили мені, що коли я приїду до Будапешту й побачу, що та людина є відповідна, то вона потім буде призначена радником місії. Я на це згодився, але домагався, щоб в кожному разі на Угорщині було лише одно українське представництво; просив міністерство, щоб справа з окремим галицьким представником у Будапешті була розв'язана в порозумінні з галицьким урядом в змислі скасування окремого їх представництва та злиття з нашою місією в цілях зазначення й назовні існування лише одної Соборної УНР. Це мені обіцяно й запевнено, що так іменно буде справа представництва полагоджена; я ставив це категоричною умовою своєї майбутньої чинності, бо вважав за недопустиме й за повний нонсенс існування двох заступництв одної тепер української держави.

Була розмова про призначення до місії як фахівця-економіста, професора (коли не помиляюсь — томського) університету М. Птухи [4]. Я, розуміється, охоче бачив би його в складі місії, бо вважав дуже цінним для місії, щоб в її складі була така кваліфікована людина і фахова в справах господарських. Предложив його кандидатуру міністерству, але не знаю, з яких при-

чин так і не призначено його до складу нашої місії*. Натомість до складу нашої місії призначено бувшого товариша голови Центральної Ради М. Шрага [5]. Він тільки що прибув до Києва, тікаючи із Чернигова пішки перед наступом большевиків, прийшов до міністерства і просився, щоб його призначили до якоїсь закордонної місії. Товариш міністра закордонних справ А. Д. Марголін [6] запевняв, що М. Шраг буде мені корисним помічником у праці; покликувався на заслуги старого І. Шрага. Я не сперечався — нехай іде. Призначили його радником місії. Потім сказали мені, що до складу місії, як аташе, буде призначений поет О. Олесь [7]. Прийняв я пропозицію своїх послуг з боку А. Клора, якого вже знав раніше, коли він був урядовцем місії в Румунії; його мені міністерство призначило урядовцем і тепер. Просив я більше нікого до нашої місії не призначати і залишити вільні посади, на які я міг би пізніше запросити когось із Галичан для здійснення в нашій місії принципу соборності. Затруднення робило мені те, що на посаду радника міністерство обіцяло призначити дотеперішнього заступника ЗОУНР у Будапешті, а потім призначило Шрага; однак, думав, що в такому разі міністерство мусить згодитись на дві посади радників у місії, можливо, на рахунок скорочення загального числа членів місії, яких разом з головою мало бути сім. Отже, нібито вже справа з формуванням місії скінчилась. Більше вже мені нікого міністерство не мало бажання призначати і я нікого більше не пропонував [...].

26-го січня рушили в дорогу. До самого моменту від'їзду я так і не бачив свого аташе О. Олеся і не знав, чи він поінформований про те, що став причетним до української дипломатичної служби. Отже їхали ми без нього. На двірці була сила народу; всі стремілись їхати з Києва, бо чекали, що Київ скоро займуть большевики. З великою бідою, за допомогою станційного начальства, примостились ми у вагоні, так, що не в силі були взяти з собою того старшину, який нам «візував» паспорти; йому довелось їхати окремо від нас [...]. До Волочиська доїхали, порівнюючи, доволі скоро, але дуже погано було їхати по

* Об'єктивно треба признати, на мою думку, що сталось це на добро, бо проф. М. Птуха буде, очевидно, значно більш корисним для України, як член Української Академії Наук, ніж був би корисним як член нашої місії, а потім як емігрант, бо мусів би тепер разом з нами розділяти долю багатьох інших членів колишніх місій УНР.

Галичині, де українсько-польська війна давала себе дуже ясно відчувати. Залізниці функціонували дуже неправильно; не було палива, мало було паротягів і вагонів; польські залізничники, видно, саботували. Нас у Тернополі тримали майже 1½ доби; сидіти довелось у неопалених вагонах. Ходив я поглянути на місто, де довелось перебути кілька місяців у 1915 р. Страшні зміни: деякі частини міста лежали в руїнах. Дякуючи заходам старшини галицької армії, який повнив тут службу, добули якось паротяг і пустили наш невеликий потяг. В дорозі потяг іноді зупинявся серед дороги, бо, казали, не вистарчало палива; дехто казав, що то польський саботаж [...].

Не варто згадувати всіх подробиць нашої подорожі, в якій сумні моменти й неприємно-вражаючі окремі епізоди переплітались із глибоко-комічними. І сміх, і горе. В моїй пам'яті ота ніч у вагоні, без міри й ладу набитому людьми й речами, ще й досі стоїть якоюсь тяжкою примарою. Ніколи в житті не доводилось мені їхати в таких умовах; але всі ті незручності річ не так важна. Цілу ніч гнітив мій ум отой кошмарний контраст між тим, чим ми ніби-то хотіли бути, й тим, що було з нами в реальній дійсності. Щось глибоко понижуючого було в отім контрасті: висока гідність «посла УНР» і оте сидіння в коридорі вагону, до стелі наповненому речами, на власному своєму куфрі й відчужання постійної небезпеки, що хтось, хто сидить десь вище за тебе, поставить тобі свій брудний чобіт на плече або й на голову. Я благословляв природу, коли ми нарешті висіли на двірці у Будапешті.

Отже, 10-го лютого прибули ми нарешті до місця свого призначення. Умови життя впливають, без сумніву, на настрої людини, і тому, коли після всіх неприємних історій під час подорожі, опинились ми в умовах культурного життя, коли в прекрасному, модерному, європейському готелі «Dunapalata» [8] явилась можливість добре вимитись, почиститись і спочити на добрій постелі, то якось скоро забулось усі ті незручності, неприємності й дикий хаос, які щойно довелось пережити. При виді широкого, величавого, повноводного Дунаю, який протікав коло самого готелю, й прекрасної, великої, королівської палати, яка була якраз проти вікон нашої кімнати на другому боці Дунаю, не хотілось думати про кошмарно-тяжку ніч і про всі минулі пригоди. Треба було починати діяти. Першим ділом було: знайти заступника ЗОУНР сотника Я. Біберовича [9] та

довідатись у нього про загальний стан річей і вигляди на можливість визнання угорським урядом нашої місії як представництва УНР. Нічого по суті нового не довелось мені почути від Я. Біберовича; єдине хіба нове й важне в одержаних інформаціях було те, що я довідався про перебування в Будапешті військових представників Антанти, які мали певний вплив на напрям політики угорського уряду. Тут була й залога, складена із військових відділів держав Антанти. Старшим серед антантських військових начальників був французський полк. Вікс, який ворожо ставився до українців. Отже треба було виробити певну тактику щодо заходів перед угорським урядом з метою добитись від нього визнання нас. Рішив я ще перед тим, як іти до Міністерства закордонних справ, розвідатись про цю справу у соціал-демократів, які входили в коаліційне міністерство, неофіційно в порядку товариської інформації. Для цього рішив я відвідати міністра торгівлі соц.-дем. Е. Гарамі; це було тим більше зручно зробити, що треба було йому подякувати за його послуги. Побачення відбулось у міністерстві торгівлі 12-го лютого. Подякувавши міністрові за його ласкавість та вияснивши йому відносини України до Світської Росії і ціль нашого приїзду до Будапешту, запитав я міністра Е. Гарамі про його думку відносно того, яке становище може зайняти до нас уряд Угорщини. Міністр відповів, що на його думку, члени уряду соціал-демократи певне, так само як і він особисто, будуть за тим, щоб нашу місію визнати за офіційне заступництво УНР; щодо інших членів уряду, то він припускав, що соціал-демократам удасться схилити їх до прийняття в цьому питанні позиції соціал-демократів. Міністр Гарамі обіцяв того ж таки дня переговорити зі своїми товаришами міністрами, зокрема з міністром закордонних справ, і про наслідки своїх розмов повідомити мене по змозі скоріше. Дійсно, того ж самого дня увечері я дістав повідомлення, що можу явитись в міністерстві закордонних справ і передати там свої документи. Одночасно з цим ужив я заходів, щоб побачитись із провідними особами мадярської соц.-дем. партії. Увечері 12-го лютого був у мене редактор центрального органу соц.-дем. партії «Népszava» т. Варнай. Він обіцяв, що газета «Népszava» займе становище сприятливе для нас. Загалом можна сказати, що т. Варнай, який, до речі, був у полоні в Росії, виявив розуміння нашої справи і особисто ставився до неї з симпатією [...].

Не гаючи часу, вже 13-го лютого я (оскільки собі пригадую, разом з М. Шрагом) відвідав Міністерство закордонних справ. Прийняв нас заступник кермуючого міністерством граф Чакі. Українську справу він знав, очевидно, ще з часів Берестейського мира. Зовсім не було потреби давати йому довгих пояснень, бо він був добре зорієнтований; довелось лише подати до його відома події останнього часу й вияснити конструкцію тимчасової верховної влади УНР. На запитання про те, чи уряд Угорщини визнає офіційно УНР і мене як повновласного заступника незалежної української держави і чи відповідно до того признає всі права й привілеї, встановлені міжнародним правом для дипломатичних заступників, граф Чакі відповів, що Угорщина затруднилась би взяти на себе ініціативу щодо визнання незалежної української республіки *de jure*, але вона визнає її *de facto* і наслідком цього буде визнавати за нашою місією всі звичайно узнані привілеї дипломатичних заступництв. Мене, як фактичного посланника УНР, прийме тимчасовий президент республіки, про що, мовляв, мене повідомить міністерство писемно. Я передав графові Чакі свою вірительну грамоту. Через те, що адміністрація готелю, з огляду на існуючі приписи, просила нас оформити справу нашого перебування в тім готелі (здається був установлений якийсь термін для перебування), просив я п. заступника міністра, аби це було зроблено урядово та щоб до нашого розпорядження дано було кілька покоїв у готелі для членів місії й канцелярії. Обіцяно було, що все буде зроблено. На тім перша візита була закінчена.

Другого дня д-р Шульц, який раніше співробітничав у Я. Біберовича, предложив мені свої послуги посередничати в побаченні з д-ром Оскаром Ясі, лідером радикальної партії і бувшим міністром національних справ. По обіді ми були у нього. Ніяких обітниць д-р О. Ясі, звичайно, не робив, але загалом можна сказати, що до нашої справи він поставився симпатично. Можна було вважати, що й з боку його партії можна було числити на підтримку. Таким чином наша справа ніби-то стояла не погано як в урядових колах, так і в громадських. Треба було чекати закінчення офіційної сторони нашого визнання [...].

20-го лютого мені принесли пакет із малярського (угорського) міністерства закордонних справ. В ньому була офіційна відповідь на питання, піднесені мною при візиті 13-го лютого. Навожу цей документ повним текстом (в перекладі з французького):

«Міністерство Закордонних Справ
Мадярської Народньої Республіки.
9180/1919

К. И. М.

Пан Микола Галаган.

Надзвичайний Посланник Української
Народньої Республіки.

Будапешт.

Пане Посланнику!

З приємністю маю честь потвердити одержання вірительної грамоти, якою п. В. Чеховський, міністр Закордонних Справ Української Народньої Республіки, акредитував Вас в якості Надзвичайного Посланника при Правительстві Угорської Республіки.

Визнаючи Вас як представника *de facto* (*comme représentant de fait*) Української Народньої Республіки і запевняючи Вас, що Ви можете числити на мою поміч і підтримку у виконанні Вашого завдання, я застерігаю собі подати свого часу до Вашого відома ім'я особи, яку я пропоную; послати до Київа в якості уповноваженого представника Угорської Республіки, аби там зі свого боку сприяв встановленню дружніх і доброзичливих відносин зі шляхетним українським народом та його Правительством.

В цей час пан Ляйтгеб є повірений заступати інтереси угорських громадян на Україні.

Щодо побажань, які Ви заявили графові Чаки під час Вашої візити до Міністерства Закордонних Справ, я постараюсь їх задовольнити в міру можливости. Я буду мати честь повідомити Вас про день і час, які тимчасовий Президент Угорської Республіки призначить для прийняття Вас на авдієнції. В разі, коли б Ви бажали при тому представити Панові Президентові персонал Вашого посольства, я був би Вам вдячний, колиб Ви по зможі скоріше надіслали мені список персоналу Вашої місії. Дозволяю собі додати, що я негайно вжив необхідних заходів, щоб Ваше право перебування в готелі Дунапалата продовжено і щоб адміністрація готелю дала до диспозиції Вашого посольства — як Ви бажаєте — помешкання із пяти кімнат.

Застерігаючи собі повідомити Вас остаточно про те, користуюсь нагодою, щоб висловити Вам, пане Надзвичайний Посланнику, запевнення моєї найбільшої пошани.

Будапешт, 13 лютого 1919.

Кермуючий Міністерством
Закордонних Справ (підпис)».

Цей лист одержав я надто пізно, бо вже другого дня, 21-го лютого, увечері я одержав повідомлення про те, що авдієнція у президента Республіки призначена на 22-го лютого. На цей раз зміст паперу був такий:

«Міністерство Закордонних Справ
Мадярської Народньої Республіки.

9251

К. М.

Пан Микола Галаган
надзвичайний посланник Української
Народньої Республіки.

Будапешт — готель Дунапалата.

Пане Посланнику!

У відповідь на побажання, яке Ви заявили графові Емерикові Чаки перед кількома днями, маю честь Вас повідомити, що пан тимчасовий Президент Угорської Республіки прийме Вас на аудієнції в суботу 22-го лютого в полудне.

Автомобіль Президента приїде за Вами до готелю Дунапалата о год. 11¼.

Церемоніал, встановлений для авдієнцій, які уділює п. п. членам дипломатичного корпусу тимчасовий Президент Угорської Республіки, передбачає, що п.п. члени дипломатичного корпусу при цих авдієнціях одягнені в редингот.

Прийміть, Пане Посланнику, запевнення моєї найбільшої пошани.

Будапешт, 21 лютого 1919.

За кермуючого Міністерством

Закордонних Справ

Драше Лайош, державний секретар».

У мене вже не було часу, щоб ще перед аудієнцією повідомити Міністерство Закордонних Справ про склад нашої місії, і таким чином мати можливість представити Президентові Республіки всіх членів місії. Та, окрім того, ще й інша причина, зовсім прозаїчна стояла тому на перешкоді, а саме та, що ні радник місії Шраг, ні урядовець К-ор не мали відповідних одягів. Із Києва від'їзжали ми поспішно, так, що там не було їм часу належно еквіпуватись, а в Будапешті ще вони не встигли собі справити потрібної для урочистих моментів ноші; тим менше вони

могли задовольнити вимоги, які треба було виконати щодо одягу при аудієнції у Президента Республіки. Із нас усіх тільки в мене зберігся ще з передвоєнних часів «редінгот», в якому треба було явитись на ту аудієнцію. Рішив я, що поїдемо ми разом з Я. Біберовичем. По-перше цим ми нібито відразу маніфестували б ідею «соборности», а по-друге Біберовичеві не треба було старатись про «редінгот», бо це парадне убрання цілком заступав йому військовий однострій бувшого австрійського сотника, на якому були українські державно-національні відзнаки. Президент Республіки граф Михайло Каролі приймав нас у королівській палаті. Високий, показний мущина, Президент Республіки був також у «редінготі». Це, очевидно, мало свідчити про офіційну урочистість акту. Однак, урочиста частина аудієнції тривала недовго: кілька хвилин зайняла моя промова до Президента і також кілька хвилин його промова. Потім усі ми на запрошення Президента посідали й розмова йшла вже без усяких урочистостей на різні політичні теми. З ініціативи гр. М. Каролі були предметом розмови три головні питання: як сильним є большевицький рух; яке становище займає Українська республіка відносно Закарпатської України і нарешті, чи не було б можливим говорити про спільну політику супроти Румунії. Щодо першого питання, то тут Президент Республіки бажав одержати від мене деякі подрібніші інформації та довідатись мою думку, наскільки сильний є большевицький рух і чи може він поширитись за допомогою червоної армії поза межі колишньої російської імперії. Сам гр. М. Каролі висловлював думку, що большевизм має підтримку з боку російських народніх мас і що цей рух є глибоко-народнім рухом, і тому мав би, на його думку, бути сильним. Я не мав змоги перед тим добре зорієнтуватись в обставинах та, зокрема, точно довідатись про відношення провідних політичних сил супроти московських большевиків і тому відповідав дуже загально. Між іншим сказав, що приклад України ясно показує, що московські большевики грубо порушують право народів улаштовувати своє державне життя по своїй волі, що ніяких державних границь большевики не шанують і силою зброї «несуть визволення» всюди туди, куди можуть насильно продертись, і що коли б Україна була переможена в боротьбі, то зовсім не виключено, що слідом за тим, як стерті були б державні границі Української Республіки, прийшла б черга на близчі сусідні держави Західної Європи, в тому числі й Угорську Республіку*. Я

вважав за необхідне зазначити, що правительство УНР бореться з московськими большевиками не як зі своїми соціальними ворогами, а як з російськими імперіялістами. Питання про Закарпатську Україну гр. Каролі поставив, як то кажуть, руба: він просто висловив своє переконання, що було б найкраще, коли б Українське Правительство заявило, що воно визнає Закарпаття інтегральною частиною Угорської Республіки і не підносить питання про його прилучення до України. На це довелося відповісти, що Україна не може відмовити кому б то не було, в тому числі й своїм закарпатським братам, права рішати самим про свою долю. Україна, казав я, не має наміру силою зброї приєднувати до своєї держави етнографічно-українські землі проти волі населення тих земель; однак, проголошення подібне до того, про яке говорив гр. Каролі, підкопувало б ґрунт у нас самих під ногами, бо й свою державу ми проклямували на основі права на самоозначення. Президент гр. Каролі вказував на історичне право Угорщини щодо Закарпаття; я відповідав, що демократія висуває новий принцип, виразом якого являється 14 пунктів Вільсона. Наприкінці я ще дозволив собі висловити надію, що й угорська демократія, яка тепер прийшла до влади, буде стояти на основі признання за всіма народами права їх на самовизначення, а щодо закарпатських українців, то не буде противитись тому, щоб вони виявили свою волю в свобідному голосуванні; додав, що в тому разі, коли б Закарпатські Українці виявили бажання жити разом з усіма іншими українцями в одній державі, то Правительство УНР не вважало б, очевидно, себе в праві відмовитись від своїх братів і не прийняти їх до складу соборної України. На це останнє моє зауваження гр. Каролі нічого зі свого боку не відповів і перейшов до третього питання: про політику відносно Румунії. Тут він також висловлювався доволі ясно і без ніяких затуманювань. Казав, що коли б між Угорщиною й Україною не було спірних питань, то можна б, на його думку, і навіть треба було б застановитись над питанням про спільну політику супроти Румунії, яка виявила захватницькі тенденції як відносно угорських земель, так і відносно українських. Нав-

* Роля гр. М. Каролі напередодні проголошення в Угорщині «диктатури пролетаріату» і підчас тієї диктатури дає мені підстави думати, що я не помилюся, коли був обережним на авдієнції у колишнього президента Угорської Республіки. Само собою розуміється, що я тоді нічого не знав про можливість того проголошення.

паки, казав він, коли б Україна йшла у своїй політиці по лінії союзу з Румунією, то це погіршило б можливість порозуміння з Угорщиною, бо її з Румунією до згоди прийти, очевидно, не можна. Відповідав я зі свого боку, що про союз України з Румунією говорити не приходиться і що дійсно супроти неї Україні більше, очевидно, по дорозі з Угорщиною, бо насильне захоплення Румунією українських земель, без сумніву, буде перешкодою до встановлення цілком дружніх і добрих з нею відносин; казав я накінці, що Україна з великою радістю бачила б Угорщину в числі тих держав, які сприяли б прилученню до УНР тих частин етнографічної української території, які захопила Румунія і яких населення недвозначно заявило свою волю жити разом з усією українською людністю в одній своїй державі. Власне на цім і кінчилась авдієнція у Президента Угорської Республіки. Отже, тут було інакше, ніж у Румунії: там мене голова держави — румунський король — не приймав, бо я заступав «невизнану» державу; тут мене також визнали за представника УНР *de fait*, але голова держави — тимчасовий Президент Угорської Республіки — приймав мене на урочистій авдієнції, як члена дипломатичного корпусу. Поки що я міг бути задоволений. І, забігаючи трохи наперед, можу зазначити, що всі пізніші й дуже різного роду угорські правительства ставились до нашої місії, як до дипломатичного заступництва УНР, та завжди мене трактували відповідним способом, не тільки виконуючи супроти мене всі приписи офіційної куртуазії, але й не обминаючи ріжними повідомленнями, які розсилались угорським міністром Закордонних Справ усім іншим дипломатичним заступникам. Навіть за совітської влади на Угорщині вдалось мені зберегти це становище.

В той час на Угорщині було мало заступників держав. Був я з офіційною візитом у австрійського заступника — посланника барона Кнобльока та у чехословацького — д-ра Годжі. З першим довелось бачитись, при чім вияснено, що австрійське посольство в Будапешті буде числитись з тим, що ми будемо видавати українським громадянам наші паспорти, які воно буде визнавати без застереження при видачі віз на в'їзд до Австрії чи переїзд через її територію. Щодо чехословацького заступника, то з д-ром Годжею зустрінутись не довелось, бо сказали в легатії, що він уже від'їхав до Праги. Як воно було в дійсності — не знаю. Візитну картку в чехословацькій легатії все-таки за-

лишив, але на неї ніхто не відповів. Австрійський посланник відповів візитою другого дня. Через що так сталось з чехословацькою легацією, трудно мені сказати; не думаю, одначе, щоб тут була звичайна неввічливість [...].

У Будапешті склад нашої місії дещо змінився. Переговорював я з Яр. Біберовичем щодо приділення його в склад місії. Як я і сподівався, він не схотів зайняти вільного місця секретаря місії; отже довелось мені просити Правительство УНР призначити його другим радником. Я вважав конче необхідним, щоб було ясно зазначене існування лише одної української місії, а не двох окремих. Я. Біберович згодився на мою пропозицію бути фактичним радником нашої місії ще до одержання офіційного призначення на цю посаду, на що я вже мав принципову згоду Міністерства Закордонних Справ УНР. Він, дійсно, став нашим радником, однак разом з тим він продовжував виконувати різні доручення уряду ЗОУНР, про яких характер далеко не завжди мене інформував. Отже, тим часом органічного злиття в одно заступництво УНР не було, але було вже добре й те, що хоч назовні ми виступали, як єдина українська репрезентація. Я був тієї думки, що з моментом оформлення становища Я. Біберовича справа повного злиття буде остаточно поладжена. Але сталось інакше.

Коло 10-го березня приїхав до нас наш аташе О. І. Олесь. Просив я його нав'язати зносини з літературними й журналістичними колами та постаратись про те, щоб українська справа була добре й правдиво освітлена перед мадярським громадянством. О. Олесь, здається, вже в самий день свого приїзду до Будапешту знайшов дорогу до тих кол і вже того самого вечера вступив із своїми мадярськими товаришами в найтісніші зносини, які, оскільки собі пригадую, перманентне тривали дві доби. Я затрудняюсь сказати, яких результатів досяг би наш поет, коли б його перебування в Будапешті та виконання функцій аташе нашої місії тривало довше, ніж це було в дійсності. Пізніше мені особисто довелось пересвідчитись в тому, що навіть кількадедне перебування Олесь в Будапешті лишило по собі пам'ять серед мадярських літератів та журналістів: після від'їзду О. Олесь де-хто з них приходив до нашої місії розпитуватись про нашого поета-аташе та при тому висловлювали жаль, що не можуть продовжити з ним зустрічей і приємних розмов. Кілька днів перед переворотом на Угорщині 21 березня, коли

була проголошена «диктатора пролетаріату», О. Олесь виїхав до Відня і вже звідти до нас не вернувся, хоч я запевняв, що жадна небезпека йому не загрожує з боку нової влади. Видно, що О. Олесю було досить і свого «рідного» большевизму та не було охоти пізнати ще й «заграничний» [...].

По рекомендації Я. Біберовича прийняв я до складу своєї місії двох галичан, які перед тим співробітничали у нього. Були це гімназійний професор Ів. Флюнт та молодий чоловік Ів. Стасів. Перший зайняв посаду аташе, а другий посаду урядовця. Обидва вони дуже точно й совісно працювали в місії та були в її чинності дуже корисними робітниками, Ів. Флюнт виїхав на початку 1920 р. до Галичини на посаду гімназійного професора, а Ів. Стасів залишився в місії ще й після того, як я вже склав свої обов'язки голови місії та від'їхав з Будапешту. Здається мені, що мій наступник без достатніх причин звільнив пізніше Ів. Стасіва з посади, особливо коли взяти на увагу, що цей останній в тяжкі часи не тільки не покинув праці в місії, хоч не одержував платні, але навіть із своїх скромних збережень платив за помешкання місії. У мене збереглись добрі спогади про проф. І. Флюнта, але ще кращі про Ів. Стасіва, якого я близьке міг пізнати й оцінити його глибоку відданість справі нашої національно-визвольної боротьби. Я з великою приємністю згадую про те, що наші відносини протягом нашої спільної праці у Будапешті не омрачились ніяким серйозним непорозумінням; я дуже радий, що й до цього часу з Ів. Стасевим я знаходжусь в дружніх листових зносинах [...].

Крім дипломатичної місії в Будапешті була ще й військово-санітарна місія, завданням якої було старатись про відправку додому українців-полонених, які були на Угорщині. На чолі військово-санітарної місії стояв полковник В. Сікевич. Секретарем у нього був д-р Д. Лалков; сам він казав, що родом він є болгарин з Херсонщини; що його прив'язувало до українців, я не знаю, але він, здавалось мені, зовсім щиро пристав до українського руху. Військово-санітарна місія мала свою станицю у військових бараках, де містились бувші полонені перед тим, як їх окремими транспортами відправляли додому. Командантом станиці був галичанин поручник Гамерський; його близькими помішниками по станиці були Ілля Маслюк і Конст. Загорода — теж обидва галичане. На українській станиці збиралось

іноді кілька тисяч людей; поруч була російська станиця, де збиралось, звичайно, ще більше народу [...].

В готелі «Dunapalata», де ми жили, містились члени військових місій антантських держав. Увечері 20 березня серед членів цих місій помітна була надзвичайна оживленість і метушня; дехто з них переодягся в цивільний одяг. Тут же містився й п. Ем. Церкович, представник угорського уряду; він підтримував звязок з усіма закордонними місіями в Будапешті. Від нього ми довідалися, що антантські представники готуються до негайного відїзду в звязку з важними змінами, які можуть в близкому часі наступити в правительстві Угорщини. Які саме це зміни, про те п. Церкович не сказав. В Будапешті запанувала якась надзвичайна тиша. Серед цієї тиші несподівано над Дунаєм розляглося кілька пострілів із крісів, а потім коротко заторохкотів кулемет. І знов настала повна мертвечина [...]. На другий день, ц. т. 21 березня, ми проснулись уже під новою владою. Всюди, як це було й у нас дома, стало червоно. Слово «vörös» («вереш» — «червоний») уживане було в найріжнородніших випадках, так само як і «a proletar diktatura». На вулицях появились перші відділи «vörös or» (червоної армії). Виявилось, що між соціал-демократичною партією і комуністами стала згода, на підставі якої соціал-демократи разом з комуністами входили в склад правительства, згодилися проголосити «диктатуру пролетаріату» та радянський режим на московський зразок [...].

Назовні життя за нового режиму спочатку мало чим відрізнялось від попереднього. Правда, вже першого дня існування совітського режиму було багато зачинених магазинів; на вулицях багато було людей з червоними повязками. Але все було зовсім не подібне до того, що ми бачили у себе на Україні за большевицької влади: тут буржуї ходили собі вільно; нікого не хапали на вулицях і не водили по вулицях гуртів арештованих; публіка ходила собі у ковнірцях і це, очевидно, нікого не дивувало й за це нікого не переслідували; ніхто не виявляв жаху перед небезпекою попасти в лапи чекістів та бути розстріляним. Загалом радянський режим у Будапешті мав такий характер, що навіть приємно було на це подивитись. Дивним було якимось бачити, що всі газети під тими самими назвами, як і раніше, виходили й після проголошення радянської системи та «диктатури пролетаріату»; однак тепер уже писали ці газети цілком інакше,

ніж напередодні, бо всі вони були націоналізовані й по редакціях сиділи вже нові люди, призначені до того новою владою.

Я рішив почекати кілька днів, поки члени нової влади ввійдуть у курс справ, і тоді нав'язати зносини з новою владою. Цілком очевидним було, що трудно було сподіватись доброзичливого відношення до нашої місії з боку нового правительства Угорщини, бо воно ж у своїй першій деклярації виразно зайняло становище союзника московської совітської Росії, з якою Україна вела війну. Мій близький співробітник висловлював навіть думку про те, що краще було б нашій місії виїхати з Будапешту. Я ж думав, що це можна зробити завжди, але нашим обов'язком є робити своє діло при всяких обставинах! Тому я був проти виїзду. Ми чекали відповідного часу, щоб офіційно явитись в комісаріяті закордонних справ. Нагода така скоро прийшла і то з приводу події, якої я особисто, признаюся, цілком не сподівався.

У ночі з 23 на 24 березня, коло 4 год. ранку, почув я стукання до свого помешкання. Не одягаючись, вийшов до прихожої й запитав, хто там є. Почув у відповідь: «Telegram!» Відчинив трохи двері й простяг руку, щоб узяти телеграму. Але раптом двері силою відчинено й на порозі з'явилося двоє цивільних з револьверами й 4—5 вояків з рушницями й бомбами. Всі були оперезані червоними бикдами й повязками. Сів я на ліжку, закрившись ковдрою й чекав, що буде далі. Проснулась стрівожена жінка й наляканий син. Один із несподіваних гостей, які вжили той самий спосіб, що його вживали російські жандарми, коли приходили арештувати чи трусити (вони також говорили з-за дверей: «почта!») щось мені говорив. Я звик, що нічого не розумію по мадярськи, і тому, навіть не дуже прислухаючись до слів свого неприємного гостя, якимось механічно відповідав йому: «Ich verstehe nicht». Нарешті чую зовсім ясно, що він уже по третє говорить мені по російськи: «Вы арештованы!» Кажу йому: «Понимаю. А Вы кто и по какой причине арештовываете?» Він назвався комісарем «по русским делам» і додав: «Ваши деньги и документы!» Заявив я йому, що його поступовання противне всяким звичайно прийнятим нормам поведження з представниками чужих держав; казав, що коли б новій владі і «не подобалось перебування нашої місії у Будапешті, то вона мусила б про те нас повідомити і ми виїхали б з Угорщини; я скваліфікував його поступовання як звичайний напад серед

ночі і т. д. Але цей візитер (він був, як видно було по всьому, старшим між усіма іншими нічними візитерами) вимагав у мене грошей і документів місії. Мені було ясно, що це діло російських большевиків. Я нарешті сказав, що противитись шістьом озброєним людям я не в стані і, не підлягаючи силі, видам гроші місії. Вийняв я із куфра 600.000 корон і віддав. Другий цивільний (він був мадяр) знайшов у шуфляді ще й мої власні гроші і їх також забрав. При цій «нічній оказії» він украв мій кишеньковий револьвер. Домагався я, щоб мені дали потвердження на забрані гроші, але вони мені рішучо відмовили на тій підставі, що завтра, мовляв, усе це буде оформлене. Одержавши гроші, мої візитери якось зразу забули про документи. Я власне на це почасти й числив, коли віддавав усе до останньої корони. Обидва цивільні були задоволені своєю здобичею й стали більш добродушно балакати. Той, що говорив по російськи, став навіть перепрошувати мою жінку за те, що турбували в ночі, на що від неї одержав відповідь, що це не первина, бо царські жандарми у нас не раз уже робили подібне, — лиш не брали грошей до останньої копійки. Він почав робити з себе «джентльмена» й з усіх забраних у мене грошей милостиво дав жінці 5.000 корон. Мені запропонував одягатись і їхати з ними на станицю, де, мовляв, мене чекають російські й українські полонені. Це вже мені рішучо не подобалось, бо я майже не сумнівався, що ще по дорозі до станиці, яка була за містом, мене «виведуть в розход». Зробив я контр-пропозицію, щоб вони їхали туди самі без мене, а коли хочуть, щоб я був арештований, то нехай поставлять коло моїх дверей вартового. Після торгів і нарад тих двох цивільних за дверима мого покою, та балачок нарешті таки вони пристали на мою пропозицію, причому навіть не лишили коло дверей вартового, а взяли з мене слово, що до другої години дня я не вийду нікуди зі своєї кімнати; о другій годині мали прийти за мною, щоб таки повезти на станицю (може для того, щоб там справити суд Лінча). Після цього проводир того нападу пустився зі мною в балачку. Він ще раніше патетично вигукував: «Знаете, что теперь в Венгрии объявлена вторая в мире советская республика!» — «Знаю, кажу, — не с луны свалился! Только не вторая, а третья... вторая была так называемая украинская советская республика». Тепер він уже доводив, що УНР — буржуазна республика, а я її буржуазний заступник; потім казав, що Україна проголосила себе федеративною частиною РСФСР і тому,

мовляв, взагалі не може бути окремого заступництва України за кордоном і т. п. На це я йому відповів, що обставини зовсім не є відповідними для того, щоб дебатувати над цим питанням: він зі зброєю в руках вірвався до мене серед ночі, забрав без росписки гроші, стоять у покої озброєні люди, я сиджу без штанів. Згодився говорити з ним на цю тему в умовах, більш відповідних. Спитав я нарешті, як зовуться мої нічні гості. Мадяр-комуніст називався Ковачем, а той, що говорив по російськи, назвав себе Михайловичем. Виявилось, що цей останній до певної міри був навіть «земляком», бо був він жидом із Таврійської губернії. Я довідався від «земляка», що вони були вже перед тим у Біберовича; арештували його і ще дві особи, які у нього працювали; всі арештовані стояли на вулиці коло нашого готелю. Попросив я «земляка», щоб і тих арештованих пущено додому. Потім виявилось, що у Біберовича забрали коло 2 мільйонів корон, які він забрав із банку, щоб заплатити за куплені набої. Канцелярію нашу запечатали. На станиці Михайлович підбурював проти нас полонених; хотів ділити забрані в нас гроші, але мадярські вояки не допустили до цього, заявивши, що гроші мають піти туди, куди скаже Беля Кун. Цілу ніч вони бродили по місті, шукаючи Белю Куна; на ранок його знайшли й одержали наказ передати гроші до комісаріату закордонних справ.

Додержуючи даного слова, я до другого дня не виходив зранку із готелю, але почав дзвонити по всіх напрямках у телефон комісаріату закордонних справ; мені сказали, що гроші є там; що від комісаріату не був даний ніякий наказ «про наш арешт; що нічний напад зроблено самочинно безвідповідальними людьми; що я можу себе вважати вільним і можу зірвати печатки на канцелярії та далі урядувати, обіцяли привезти мені гроші. Михайлович приходив ще два рази до мене з вимогою, щоб я їхав з ним на станицю, але я йому заявив, що буду просити комісаріат, аби мене охоронив перед його небажаними й неприємними відвідинами, і він лишив мене в спокої. Ще якийсь час цей авантюрист чи московський агент робив усякі вибрики, але його зрештою сама угорська радянська влада примусила виїхати з Угорщини разом з якоюсь дуже неприємною й підозрілою особою жіночого роду, яку він подавав за свою жінку. О год. 5-ій вечером член комісаріату закордонних справ Ерне Пор [10], права рука Белі Куна [11], разом з другим своїм товаришем привезли мені гроші в тому самому ручному куфрі-

кові, який забрав у Біберовича Михайлович з компанією. Коли підраховували ми ті гроші, то виявилось, що бракує 200.000 корон, хоч Михайлович запевняв мене, що він узяв тільки всього 200 корон, щоб заплатити візникові. Цю квоту ми з Біберовичем мусіли вважати пропащою і кожен із нас прийняв половину суми на рахунок своєї місії. Пізніше у тієї жінки, що була з Михайловичем, знайшли за пончохою 60.000 корон, які «помилково» попали не до нас, хоч напевне вони належали нам. Ці гроші через щось опинились у голови «російського червоного хреста» Бермана, який фактично був представником московських більшовиків; його французи були арештували, але після приходу нової влади його звільнено і він грав ролю головного інструктора совітської влади на Угорщині, будучи фактичним послом московської влади. Я домагався, коли довідався про те, що Берман забрав ті гроші, щоб їх нам повернули, але ця справа тяглась так довго, що й сама совітська влада на Угорщині впала, а з нею зник і Берман. Так Берман з Михайловичем трохи зробили на нас*. Обороняючи інтереси своєї місії й домагаючись повернення їй грошей, знайдених за пончохою подружки Михайловича, я на всякий випадок у своїх листах до комісаріату вживав доволі різких виразів і домагався, щоб угорська влада покарала тих, що грабували гроші, і вжила заходів проти тих, що пограбовані гроші переховують. Думав, що ці мої листи збержуться в архівах і при зміні обставин можуть мені стати в пригоді. Пізніше довелось мені переконатися, що я в своїх міркуваннях помилився.

Зовсім неприємна історія з нічним нападом була приводом до того, що я ближче познайомився з керівниками закордонної політики радянської Угорщини. Розуміється, що напасни-

* Михайлович зі своєю подругою виїхав з Угорщини через Галичину на Україну. Слідом за ним виїхав один галицький старшина, щоб затримати його на терені Галичини. Михайлович уживав усяких заходів, щоб оминати того старшину, бо догадувався, очевидно, про ціль його подорожі. Переборюючи різні перешкоди, той старшина таки не дав Михайловичеві змоги втекти, його в Галичині арештували й посадили в тюрму у Станиславові, де він сидів через щось доти, доки із Станиславова не уступили українці. Поляки, звичайно, Михайловича випустили, а в газеті «Rzeczpospolita» було потім поміщене інтерв'ю з Михайловичем, який заявляв, що українські місії, мовляв, самі в себе покрали гроші, а його безвинно замкнули в тюрму. «Rzeczpospolita» не посоромилась цього надрукувати.

ки до цих керівників не належали. Той другий, що привіз разом з Ер. Пором гроші, не був членом колегії комісарів закордонних справ. Він був соціал-демократ і, видно, не належав до числа ентузіастів нового режиму. Оправдання своєї участі в новій владі він бачив у тім, що ця нова влада мала зберегти інтегральність Угорщини; про це він нам багато говорив і подарував нам кілька брошур, в яких трактувалась ця справа та доводилось про необхідність збереження цілоти дотеперішньої державної території Угорщини. Загалом слово: «інтегральність» було бойовим гаслом. Про це говорилось і писалось усюди; з цим гаслом виходили на вулицю тисячі демонстрантів. На стінах по цілому місті розліплені були плякати, на яких була намальована територія Угорщини з чотирма відрізними шматками її; на плякатах були погрозливо-бойові написи: «*Voulez-vous spatre Alsaces?*» або «*Nem! nem! soha!*» (т. є. «ні! ні! ніколи!»). Справді, виходило так, як говорив раніше той пан, якого я бачив у Шрага. Не большевизм, а піднесений патріотизм!

Переді мною стояло питання про те, що можна було б зробити корисного для нашої справи в умовах нового режиму в Угорщині. Прийшов я до висновку, що насамперед треба спробувати, чи не пощастило б якимсь способом за посередництвом і допомогою угорської радянської влади припинити війну між Україною та совітською Росією. Для цього треба було звичайно знайти таку аргументацію, в якій говорилось би не про загальні принципи, права й справедливість чи соціалізм та демократію, а вказувалось би на безпосередні вигоди для Угорщини внаслідок припинення українсько-російської війни. Ідею для відповідної аргументації дала мені перша радіотелеграма, яку Беля Кун надіслав до Москви і в якій уся надія покладалась на поміч звідти. Отже, очевидно, треба було спробувати доказати, що без припинення війни Угорщина не може сподіватись одержати бажану поміч з Москви. З тією метою рішив я відвідати комісарят закордонних справ. Я вже був знайомий з комісаром Ерне Пором, і направився насамперед до нього*. Ерне Пор не мав

* Ерне Пор, як я пізніше довідався, був родом із Кошиць. Після повалення большевизму на Угорщині і він опинився в Чехословаччині й став її громадянином. В рр. 1924–26 він грав знатну роль в «політбюрі» комуністичної партії Чехословацької Республіки. Лише випадково я довідався про те, що член «політбюра» Ернест Зайдлер є ніхто інший, як Ерне Пор. Із політбюра був видалений за некоректне відношення до записків у бухгалтерійних книжках. Буває!

належних даних для того, щоб грати кермуючу роль в політиці нової влади. Він був ще молодою людиною, але мав характеристичну для своєї нації спритність (він був жид), так що міг бути добрим підручним. Подібно, як і Беля Кун, Ерне Пор був у полоні в Росії; там навчився большевицьких і теорій й практики і разом з іншими присланий був з Москви на Угорщину для роботи в комуністичному большевицькому дусі. Сам Ерне Пор був завзятим комуністом, але я не помічав у нього тої люти, звірства й людодержства, які були характеристичними рисами московських большевиків. Він справляв на мене вражіння доволі доброї й симпатичної людини, навіть нібито лагідної натури; нагадував він мені трохи російських революціонерів, особливо, коли видали йому, мабуть, із націоналізованого магазину, якесь непомірне довге пальто не на нього шите з довгими рукавами (він був малого росту); пізніше він робив нам різні більші й менші прислуги і взагалі весь час були у нас з ним добрі назверх відносини. Так, отже, кілька днів після нічного нападу пішов я до комісаріату на розмову. Вияснив я перед Пором, що від становища на Україні залежить дальша доля совітської влади на Угорщині і що доки там буде війна, жадна допомога з Москви не прийде, бо між Москвою й Будапештом лежить Україна. Мені здається, що моя аргументація і взагалі ціла проблема, яку я поставив вперед Пором, зробила на нього вражіння, бо він з великою увагою слухав те, що я говорив, запитував та просив про дальші вияснення і, нарешті, запитав, що ж на мою думку треба зробити для того, щоб на Україні сталось замирення. Відповів, що на мою думку угорська влада мала навіть не радити, а просто вимагати від Москви, аби була негайно припинена війна з Україною. Після цього Е. Пор попросив мене почекати, а сам пішов на пораду з Белею Куном. За якийсь час він вернувся й сказав мені, що Беля Кун просить зайти до нього, бо хоч він й сильно зайнятий, але піднята мною справа є, мовляв, настільки важною, що про неї треба поговорити негайно. Ерне Пор повів мене до залі, де урядовав Кун.

Ми йшли розкішними залями королівської палати. У великій залі перед кімнатою, де сидів Б. Кун, товпилась велика кількість всякого народу, мабуть, прохачів; в інших кімнатах так само було багато людей. Поводження відвідувачів нагадало мені образи із нашої домашньої революції: забруджено, засмічено й кругом гармидер; кожен відвідувач, особливо жінки, хоті-

ли обов'язково говорити (так як це було й у нас) з самим комісаром; всі пхались до дверей Куна і нікому іншому не хотіли говорити про свою справу: взагалі Беля Кун був тоді особою, на яку були звернені всі «очі упованія» і разом з тим «гласи вопіющії» про різні вимоги та вислови про різні невдоволення. Не без труду й намагання провів мене Пор крізь цей натовп людей і пропустив до передпокою; двері замкнули й поставили коло них вартового. Із невеликої кімнати-передпокою пройшов я до покою самого Белі Куна. Якось відразу мій погляд довше зупинився на обличчі тієї особи, яка була в той час найбільш популярною в цілій Угорщині. Дуже виразні риси обличчя ясно свідчили про його жидівське походження. Він був чоловік невеликого росту, доволі товстий, з опецькуватою фізіономією, на голові, з коротко стриженим волоссям, видно умний? було шрам (мабуть, слід від биття під час арешту). В поведженні його й у розмові не помітна була властива його нації темпераментність і жвава спритність; натомість його надмірно-товсті губи свідчили про якусь нібито кровожадність і злобну мстивість*. Я знов і перед Куном став викладати, через що на мою думку Угорщина заінтересована в тім, щоб московські большевики припинили війну проти України. Кун відповів мені, що з буржуазною Україною совітська Москва миритись не буде, а треба, мовляв, щоб Україна проголосила себе також радянською республікою; казав він, звичайно, й про те, що радянська Україна вже навіть існує і що, власне, Москва не має особливого інтересу миритись з буржуазною Директорією, маючи за собою радянський український уряд. Я вказував Кунові на те, що не можна накидати всім країнам тієї самої системи совітів, які існують в Росії; говорив про те, що Україна також шукає відповідних форм державного ладу для забезпечення інтересів трудових мас та що у нас заведено «трудові ради». Однак, це все нібито мало впливало на Куна, бо він стояв на своїм. Я собі подумав, що з Куном треба, очевидно, говорити інакше й по змозі різко ставити справу. Сказав йому, що свою розмову з Пором я почав з власної своєї ініціативи і ніякої пропозиції в імені свого уряду я не можу робити, бо на те не уповноважений. Але додав, що розпочав ту розмову через те, що ясно бачу повну без-

* Всю свою жорстоку мстивість Беля Кун виявив у Криму після того, як була розбита армія Врангеля й Кун був призначений диктатором Криму

надійність становища угорської радянської влади в разі, коли буде продовжуватись війна між Україною й Росією; казав, що українці ще в кожному разі будуть воювати кілька місяців, а за цей час Угорщина буде оточена зі всіх боків і вона сама собою знесилиться й упаде, а тоді їх всіх проводирів постріляють як горобців. На це мені Беля Кун (він умів говорити по російськи, хоч і не зовсім добре, і охоче користувався цією мовою) заявив: «Вы же знаете, товарищ, что я «учебник» Ленина (він хотів, очевидно, сказати: «ученик»). Мы знаем, что идёт социальная революция... нас поддержит пролетариат всего мира». «А Вы, кажу, знаете, товарищ, что «ошибиться может даже крокодил». Вы с Лениным тоже можете ошибиться. А тогда, Вы это прекрасно знаете, Вы кончите очень плохо». Не знаю, з якої саме причини, але після цього Кун став говорити зі мною більш лагідно. Я продовжував свій наступ. Знав я між іншим, що Кун дуже не любить Раковського; рішив використати й цю обставину. Кажу, що дивуюсь тому, як це розумні люди не хочуть зрозуміти того, що не можна на Україні вести такої політики, як її хочуть вести московські большевики. «Вот, кажу, такой умный, образованный человек Раковский». Я не встиг нічого більше сказати, як мені перебив Кун: «Кто, Раковский? Он дурак». Я став рішучо заперечувати, що Раковский «дурак»; покликувався на людей, які його особисто знали; згадав, що й колишній болгарський посол на Україні проф. І. Шишманов після побачення з Раковським у Києві хвалив його. Це, видно, дратувало Куна, бо він нервовим голосом вигукував: «Это неправда. Он умный? Я хорошо его знаю. Он дурак». Бачив я, що «інтернаціональної пролетарської солідарності» у відносинах між проводирями комунізму нема. Кажу Б. Кунові, що виходить ще гірше, бо власне через отого «дурака» головним чином і не можна, чи дуже трудно, досягти замирення між Україною та Росією, а це окошиться на радянській владі на Угорщині. Кун почав говорити мені, що раніше всі видатні большевики (в тому числі й сам Кун) були проти всякої самостійності України, але тепер, мовляв, Ленін свій погляд змінив і не є проти; за Леніним змінило свій погляд ще кілька видатних і чільних людей в міжнародньому комуністичному русі (також і Кун); проти української самостійності продовжували бути Троцький, Роза Люксембург і ще дехто. Я знов додав, що й Раковский проти, як про те свідчить уся його поведінка. Це зауваження знов вивело Куна з рівнова-

ги. Він сказав мені, що про нашу розмову він повідомить Москву, а я висловив надію, що при бажанні совітський московський уряд міг би знайти спосіб порозумітись з українським соціалістичним урядом; притому вказав, що в самій Угорщині комуністи працюють разом з соціал-демократами, бо їх не розділяє на два ворожі табори національне питання [...].

Взагалі і за нового уряду наша місія продовжувала виконувати функції дипломатичного заступництва УНР та обороняла інтереси і своїх громадян. Це останнє було особливо важним. Річ у тім, що на підставі порозуміння між московським та мадярським урядами всі громадяне обох цих совітських республік користувались під час свого перебування на території другої республіки відповідними правами, але й несли всі обовязки, т. є. ставали, власне, фактично громадянами тієї республіки, де вони перебували. Отже, на Угорщині російських громадян стали тягти до червоної армії, примусових робіт і т. д. Ми добились того, що тих людей, які мали українські паспорти, трактовано як чужинців, значить, вони були вільні від виконання спеціальних обовязків громадян угорської рад. республіки. Після цього до нас поплили сотні людей, які бажали перемінити посвідку еспанського конзуляту (Еспанія заступала інтереси Росії в Австро-Угорщині під час війни) на український паспорт. Це не тільки давало нашій місії багато праці, але й було причиною різних неприємностей, бо серед цих людей сказалось багато жидів, які жили в Угорщині різними спекуляціями, одержавши український паспорт, ці новоявлені громадяне УНР вимагали, щоб місія наша виступала на їх захист, коли угорська влада ловила їх на якихсь недозволених спекуляціях, виселяла за це поза межі своєї держави або на підставі нових законів націоналізувала те чи інше їх майно. Ці наші нові громадяне думали, очевидно, що український паспорт дає їм право не підлягати законам даної держави, були невдоволені, коли в деяких випадках їм у нашій місії поясняли, що поступування органів угорської влади є законним, оскільки на Угорщині видані були нові закони. Один невдоволений «одесист» домагався навіть, щоб йому вернули паспорт «русского» громадянина. Мадярська влада трохи косим оком дивилась на власників українських паспортів, але до своєї червоної армії їх все таки не змушувала йти.

Якось в кінці квітня Я. Біберович поїхав до Відня, а вернувшись звідти заявив мені, що він дістав від свого уряду уповно-

важнення на окреме заступництво ЗОУНР. Це, звичайно, було льогічним вислідом усієї політики д-ра Петрушевича й Державного Секретаріату ЗОУНР. Однак, сам факт розбиття й назовні ідеї соборности українських земель справив на мене сумне вражіння. Не знаю, чи вживав Біберович якихсь заходів перед радвладою Угорщини, щоб його визнано окремим заступником ЗОУНР, чи за радвлади він тимчасом не добивався такого визнання. Правда, в бувшому будинкові Австрії *Academia utca* він одержав для свого користування (на правах спадкоємця колишньої Австрії) дві кімнати, але я не знаю точно, чи він уже й тоді робив якісь офіційні заяви владі. В кожному разі це було, очевидно, тільки питанням часу [...].

Наслідком радянської зміни господарських і правних відносин, у продукції й обміні почалась велика криза. Буржуазні верстви побачили, що вони сильно помилились у своїх розрахунках, коли сподівались, що нова влада обмежиться тільки обороною батьківщини і не буде ламати дотеперішніх соціально-економічних відносин у краю. Так само й селянство зайняло становище опозиції супроти нової влади; воно бойкотувало Будапешт і не привозило туди продуктів. У столиці радянської Угорщини почався голод; навіть ті, що мали гроші, не могли добути продуктів; за шматок поганого мяса зводились цілі бої, а потім і зовсім його вже не можна було добути; хліба й інших продуктів або не було зовсім, або було дуже мало. Коло двох місяців ми там справді голодували. По вулицях стали ходити демонстрації; жінки з дітьми на руках масами йшли й голосно гукали: «kenyar! kenyar!» (хліба! хліба!) [...].

Я стояв на становищі, що при всяких обставинах ми мусимо робити своє діло; коли не можна робити чогось іншого, то треба вести хоч пропаганду української справи. В умовах «диктатури пролетаріату» й удержавлення всієї преси робити це було, звичайно, доволі тяжко, але все-таки робити треба було, приноровлюючись до обставин. В Будапешті за часів радянської влади видавано комуністичні газети на всіх європейських мовах. Отже, виринула ідея, щоб під покровом комуністичної української газети вести українську пропаганду [...].

В нашій місії зродилась думка заснувати легальне товариство, для піднесення культурного рівня й національно-української свідомости серед українського населення. Це завдання проєктувалось здійснити за допомогою Т-ва «Просвіта», членами

якого мали б бути не тільки «Русини» з Закарпаття, але й українці з усіх інших земель. Після відповідних заходів удалось дістати згоду народного комісара Авг. Штефана підтримати цю ідею в урядових кругах та сприяти тому, щоб статут Т-ва «Просвіта» затверджено. Більше того, А. Штефан згодився бути особисто членом Т-ва. Окрім нього свою згоду бути членами-фундаторами «Просвіти» дали ще два «Русини» — др. Г. Стрипський і др. Ев. Підгаєцький. Інші фундатори — це були співробітники дипломатичної та військово-санітарної місії — наддніпрянці й наддністриянці. Фундатори «Просвіти» в числі 13 осіб відбули в помешканні нашої місії установчі збори, з участю народного комісара Штефана. Т-во намітило дуже широкий плян діяльності.

Оригінал прийнятого статута «Русько-українського Т-ва «Просвіта» підписали: Августин Штефан, Др. Гіядор Стрипський, М. Шаповал, Мих. Шраг, В. Сікевич, Іван Флюнт, Др. Данило Лалків, Олександр Бачинський, Іван Стасів, Остап Гамерський, Володимир Ульяновський і Др. Євген Підгаєцький. Та розвиток подій на Угорщині став на перешкоді здійсненню проєктованого пляну культурно-національної та й громадсько-політичної праці серед закарпатських «Русинів». Зрештою я особисто сумнівався, щоб мадярський радянський уряд взагалі легалізував діяльність і національно-української «Просвіти» [...].

Невдоволення совітською владою перейшло в отверте повстання. 24-го червня почалось повстання в одній із касарень; до нього прилучилась військова школа. На вулицях Будапешту почалась стрілянина. Дня 25-го червня, сидячи у себе в покої, почув я крики і виглянувши у вікно, побачив на набережній і на мості через Дунай натовп людей, які когось витали, махали хустками; за якийсь час перед моїми вікнами плили вниз по Дунаю три монітори з національними прапорами на човбах і червоними на кермах. Вони плавно проплили до готелю «Гунгарія» («Совітський Дім»); спинились якраз проти готелю коло протилежного берега й пустили п'ять гарматних стрілів просто до вікон тієї кімнати, де урядовав Беля Кун. З берега безладно стріляли на монітори з крісів та скорострілів, але оковані панцирем монітори спокійно повернулись; поплили далі вниз по Дунаю. Боротьба тривала два дні, а покінчилась поразкою повстанців. Однак це був грізний симптом, бо це було лише виявленням того настрою, який опанував усю країну, в тому числі

й частину робітництва. Будапешт і далі переживав голодні дні; ми все ще годувались переважно «sovietgemüse», т. є. вареною капостою з поганим соусом. Селяни продовжували бойкотувати Будапешт і вороже ставились до большевицької влади та її господарської й політичної чинності. В липні місяці почались навіть одверті селянські повстання, причому в деяких випадках селяни мали й гармати. Чекісти та карні відділи мали багато роботи з цими повстаннями селян; в самому Будапешті також почались арешти; ширились чутки про десятки й сотні постріляних чекістами по skleпах (це, як потім виявилось, були дуже перебільшені чутки). Потягли якимось до че-ки і голову нашої військово-санітарної місії полк. Сікевича та його сина кадета, підозріваючи в ньому скритого російського генерала-монархіста й контр-революціонера; довелось негайно інтервенювати в комісаріяті, бо в че-ка могло статись усе. На фронті знову справи мадярів погіршали; Угорщину окружено зі всіх боків: чеська армія вже з'єдналась на півночі з румунською; далі стояла сербська, а від сторони Австрії замикали круг відділи антантського війська. До нас не доходили газети й вісти з-за кордону, бо Угорщина була ізольована від зовнішнього світа. Джерелом моїх інформацій про становище на Україні був переважно комісаріят закордонних справ. Я періодично ходив до Пора і затівав з ним балачку, під час якої наздогад говорив про яке-небудь чергове селянське повстання в Таращанщині, або десь в іншому місці; тоді Пор починав доводити, що там, де я вказував, ніякого повстання нема, а хоч і було повстання там-то й там-то, так воно, мовляв, уже здушене. Іноді я не згоджувався з тим, що повстання здушене, а він те признавав. Так я й довідувався цим контрабандним шляхом про деякі події на Україні [...].

1 серпня утворився новий (уже третій за час мого перебування на Угорщині) уряд на чолі з с.-д. Пайдлем. Замість комісарів знову з'явилися міністри, а замість «радянської» знову стала «народня» республіка. Цей новий уряд утворився із провідників професійного робітничого руху та соціал-демократів. Знову вернувся до свого уряду міністра Е. Гарамі; бувший голова ради народніх комісарів Л. Гарбой став міністром освіти, а бувший комісар П. Агоштон став міністром закордонних справ. Цей уряд проіснував усього кілька днів. Не пригадую вже на яку нараду мав я їхати до Відня на початку серпня. Пішли ми з М. Шрагом 4-го серпня до нового міністра, з одного

боку з візитою, а з другого попросити «Laisser-passer» для мене; нас прийняв міністр Агоштон з надзвичайною увагою й цілком по-товариськи; вже коли ми хотіли йти і, стоячи, докінчували балачку, міністр Агоштон цілком свobodно сів собі на стіл і, так балакаючи, несподівано заявив, що він трохи розуміє по українськи, бо знає словацьку мову. Помітна була якась порожнеча й бездіяльність у міністерстві. Я спитав Агоштона, які є перспективи нової влади; на це відповів він, що не певен, чи буде існувати ця влада до вечера того дня. Яка різниця між цією останньою моєю розмовою з П. Агоштоном (1926 р. він умер на еміграції) і тією моєю балачкою з ним, коли він був радянським послом у Відні, П. Агоштон знав, очевидно, стан справи, бо та влада дійсно скінчила своє існування вечером того ще дня.

Смерком 4-го серпня на площі перед пам'ятником Петефі зібрався натовп людей, які гукали «славу» був. «ерцгерцогові» Йосифові Габсбургові; відбувались такі ж зібрання і в інших місцях, при цій нагоді били жидів. Цю вістку приніс нам родич нашого радника М. Шрага по материній лінії; він був також жидом і з його явно семітською фізіономією небезпечно було вже ходити по вулиці. Йосифа проголошено не то намісником короля, не то правителем Угорщини, яка стала називатись знов королівством. Як голова держави Йосиф призначив 7 серпня новий уряд на чолі з Іштваном Фридрихом; міністром закордонних справ призначено генерала Танцоша, бувшого воєнного аташе при австро-угорському посольстві, у Петербурзі. Один галицький старшина, бувший австрійський офіцер, зайшов до мене і повідомив, що він служив колись у полку, яким командував ген. Танцош, що вони добре між собою знайомі і навіть говорять між собою «per du» та що Танцош (говорив зовсім добре, по російськи) виявив цілковите розуміння наших стремлень до створення своєї держави та висловив симпатії для нашої боротьби. За десять днів призначений Йосифом кабінет міністрів частиною змінився, причому міністром закордонних справ призначено Ловасі. Але за два тижні знову зміна уряду; на цей раз уже значніша, бо Йосиф мусив під пресію Антанти уступити зі становища голови держави. Новий кабінет проіснував три місяці. Протягом цього часу в цілій Угорщині й зокрема в Будапешті відбувався процес «контрреволюції» і притому ще в умовах окупації країни чужою військовою силою.

Румуни без боїв, залізницею проїхали майже до самого Будапешту в серпні місяці та зняли його. Прибула також невелика мадярська організаційна армія, яку організував адмірал Горті у Середині на території, занятій чужим військом [...].

Реакція проти комуністичного режиму виявилась в різних формах. По вулицях Будапешту ходили релігійні процесії; появилось велике число уніформованих старшин, які носили відзнаки національної армії; вишукували й виловлювали всюди комуністів та бувших функціонерів большевицької влади, — яких масами замикали по тюрмах; збирали відомости про жертви «чека» й підготовляли суд над бувшими чекістами та активними комуністичними діячами; переслідували й соціал-демократів та їхню пресу [...].

У Будапешті підготовлявся великий процес проти комуністів. Я був дуже здивований тим, що при найбільшій пильності слідчих органів і добровольців-громадян удалось сконстатувати всього лише кілька десятків випадків смерти в чекістських склепах. Думав я, що знайдуть бодай якихсь пару тисяч жертв мадярської «чека», але не нашли. Взагалі «чека» на Угорщині почала розстрілювати людей тільки після того, як піднялись отверті повстання (раніше розстрілювали грабіжників). Нічого навіть приблизно подібного до того, що творилось у Росії й на Україні. І все-таки люта злоба охопила всіх тих, хто хоч в найменшій мірі відчув на собі не то що суворість минулого режиму, але просто яку-небудь незручність його. Навіть в робітничих колах (може й з інших причин) ширилось невдоволення та злоба проти комуністів; про дрібнобуржуазні, селянські й заможні верстви навіть говорити не доводиться: вони палали ненавистю однаково, здається, і до комуністів, і до соціал-демократів. Коли суд виніс 14 смертних присудів на комуністичних діячів, то громадяни Будапешту захоплені були якоюсь психозом. Люди тисячами товпились в надії добути картку на вступ на подвір'я тюрми, де мали вішати осуджених; члени «кращого товариства» шукали протекцій, щоб дістати таку картку. Навіть до мене звертались мадяри з проханням, щоб я дав їм посвідку місії про те, що вони є співробітниками нашої місії; на цій підставі вони надіялись дістати право побачити, як вішають людей. Я не хотів про це балакати, бо гидко було мені бачити і такий неприхований прояв людської чи може звірячої ненависти й злоби. Страшна річ соціальна боротьба. Одну її сторону довелось по-

бачити у Києві, а другу у Будапешті. Жертвою цієї ненависти й злоби падали люди зовсім невинні. Такими невинними жертвами лютої реакції були два редактори соціал.-дем. газети «Мєраґауа» Беля Шомоді і Беля Бачо, яких схоплено по виході їх із редакції, завезено кудись за місто й утоплено. Сталось це вже в лютому місяці 1920 р. Це була настільки ганебна справа, що вона стала предметом уваги цілого культурного світа; проти такого дикого вчинку протестували не тільки всі соціалістичні й робітничі організації, але й видатні представники політики, науки та культурні діячі в цілім світі. На похоронах цих жертв були навіть представники декотрих місій, а австрійський уряд уповноважив свого посла заступати його в цім жалібнім святі. Я післав малярським товаришам лист зі словом співчуття; при тому згадав, що й українська соц.-дем. партія несе тяжкі жертви, хоч і в інших умовах та від інших чинників. Підписав цей лист не як голова дипломатичної місії, а як член УСДРП, але редакція газети помістила текст мого листа з добавком від себе, що я є головою українського посольства у Будапешті. У відповідь на свій лист одержав я від шефа головного редактора «Nepszava» лист який навожу тут (у перекладі з французького), щоб зберегти це на пам'ять про минуле:

Пан М. Галаган, шановний посол України
в Будапешті.

Дорогий Товаришу!

Від імені Угорської соціал-демократичної партії і редакції «Nepszava» щиро Вам дякуємо за Ваше сердечне співчуття в тяжкій втраті, яку нам спричинила трагічна смерть двох наших Товаришів, найбільше нам потрібних.

Свідцтво міжнародної солідарності й чистота наших принципів являються джерелом наших сил у майбутній боротьбі.

Просимо Вас, дорогий Товаришу, при нагоді переказати нашу подяку українським братам і прийняти сердечні соціалістичні поздоровлення.

Будапешт, 25 лютого 1920 р.

І. Ванчак, головний редактор «Nepszava».

Цілий культурний світ напав на виконавців дикого злочину; але український журнал «Воля», виходив у Відні під редакцією д-ра Піснячевського, напав на мене за те, що я висловив

мадярським соціал-демократам співчуття з приводу злочину, жертвою якого впали невинні люди. Всяко буває. В кожному разі я маю сатисфакцію, що навіть п'ять років пізніше писав мені бувший урядовець місії Стасів про те, що т. І. Ванчак все з найбільшою симпатією ставився до українців. Коли правда, що й мій лист, післаний в часі найбільш може тяжкому для мадярських соц.-демократів, хоч трохи спричинився до того, то я можу мати повне вдоволення, а про напади Піснячевського мушу забути. Дуже добре, коли ми придбали в особі І. Ванчака свого симпатика, мусимо цим дорожити, бо у нас так мало друзів.

Окрім уже згаданих, за час мого перебування в Угорщині відбулись ще й інші зміни в уряді та навіть і у формі державного правління Угорщини. 16-го лютого 1920 р. зійшлося Національне Зібрання, обране на підставі нової виборчої ординації. Передвиборчі умови були такі, що соціал-демократична партія зовсім збойкотувала вибори до цього Національного Зібрання і участі в ньому не брала. Національне зібрання потвердило, що Угорщина надалі зістається королівством, але щодо особи короля, то тут виявилась розбіжність думок: одні були за тим, щоб і надалі королями були Габсбурги, яких не хотіла допустити Антанта, а другі обстоювали свобідний вибір короля. Тимчасом постановлено, що на чолі держави має стояти «управитель» (*gouverneur, Verveser*), якому належить виконувати функції короля. На цю посаду «управителя» держави 1-го березня обрано адм. М. Горті, організатора національної армії, 15-го березня утворився новий уряд, призначений «управителем», на чолі з міністром-президентом Шімоні-Шемадашом; він же провізорично виконував також і обовязки міністра закордонних справ; 22-го квітня на цю посаду призначено графа Телекі. Цей уряд існував коло чотирьох місяців. Пізніше, 19-го липня, новий кабінет склав граф Телекі, який продовжував бути міністром закордонних справ. На початку вересня на міністра закордонних справ призначено графа Чакі, того самого, який приймав мене, коли я тільки прибув з місією на Угорщину; за час урядування цього міністра я й виїхав з Угорщини. Доводиться цілком об'єктивно ствердити, що відношення до нашої дипломатичної місії з боку всіх урядів, які настали після повалення радянського уряду, було не тільки льояльне, але навіть дуже добре. Про всякій зміні на становищі міністра закордонних справ доводи-

лось бувати з відвідинами у нового міністра, і завжди зустрічав я якнайкраще відношення до себе, та до нашої національної боротьби і справи державної незалежності України. Мене, як заступника УНР, не тільки прийняли та охоче йшли на її зустріч моїм побажанням, але й самі міністри повідомляли нашу місію про зміну міністерства. Так само, коли на становище «управителя» держави обрано М. Горті, то вже 4-го березня одержав я, нарівні з іншими заступниками держав, повідомлення про цей акт з проханням подати до відома уряду УНР. Всі міністри, яким я складав візити, заєдно відповідали на них, а міністр-президент і міністр закордонних справ Шімоні-Шемадаш був навіть настільки уважний, що особисто передав мені свій візитовий білет і тим у великій мірі підніс наш престиж в очах усіх тих, через руки яких ішла до мене його картка і взагалі тих, які про цей факт довідаються.

Коментарі

1. *Обставини мого призначення...* Як згадує М. М. Галаган, на пропозицію В. М. Чеховського «згодитися бути міністром народного здоров'я (А. Корчак-Чепурківський подав очевидно йому цю думку) або прийняти призначення закордон» (Галаган Микола. З моїх споминів. — Львів, 1930. — Ч. IV. — С. 105), він відповів жартом: «Хіба, що поїхав би зі Стаховським до Будапешту подивитись. Як робиться революція закордоном... і то не надовго, щоб встигнути вернутись до Київа» (Там само. С. 104). Однак цей «жарт», попри небажання М. М. Галагана залишати Київ, визначив долю його призначення головою Надзвичайної дипломатичної місії в Угорщині.

2. *В день урочистого проголошення злуки...* Універсал про злуку було узгоджено 21 січня 1919 р. на спільному засіданні Директорії й Уряду УНР та делегації ЗУНР під проводом заступника голови УНРади Л. Бачинського. 22 січня 1919 р. його було урочисто проголошено на Софійській площі в Києві. Заяву Президії УНРади і Державного секретаріату про рішення ЗУНР об'єднатися з УНР оголосив Л. М. Цегельський. Йому було передано від імені уряду УНР Універсал Директорії УНР про злуку з Західною Україною. Проголошення злуки зумовило необхідність узгодження пріоритетних зовнішньополітичних позицій УНР та ЗУНР.

3. *Цегельський Лонгин Михайлович* (1875–1950) — Державний Секретар внутрішніх справ уряду ЗУНР (11 листопада 1918 р. — 4 січня 1919 р.), Державний Секретар без портфеля та Державний Секретар закордонних справ ЗО УНР (4 січня — 10 березня 1919 р.), учасник підготовки Універсалу про злуку УНР та ЗУНР. Випускник Львівського університету, депутат австрійського парламенту (1911, до розпаду Австро-Угорської імперії), посол Галицького сойму. Під час Першої світової війни — голова Головної української ради, брав участь у діяльності Української бойової управи у Відні. В 1920–1921 рр. на дипломатичній службі представником ЗУНР–ЗО УНР у США. По тому займався редакторською роботою.

4. *Птуха Михайло Васильович* (1884–1961) — відомий український учений-економіст, академік ВУАН (1920). Уродженець м. Остер Чернігівської обл., земляк М. М. Галагана, який народився в м. Требухів Остерського району Чернігівської губ. Професор Київського університету св. Володимира (з 1918). Директор Інституту демографії АН УРСР (1919–1938). 1938 р. заарештований, 1940 р. звільнений. Завідувач відділу статистики Інституту економіки АН УРСР (1940–1950). Чл.-кор. АН СРСР (1944).

5. *Шраг Микола Ілліч* (1894–1970) — громадський і політичний діяч, історик права. Син І. Л. Шрага (1847–1919), українського громадського і політичного діяча, заступника голови ТУП, члена УЦР, члена комісії з розроблення проекту статуту автономії України. Випускник Московського ун-ту. Один із ініціаторів створення УПСР, редактор часопису «Боротьба». Член УЦР, тов. Голови УЦР (28 червня 1917 — 29 квітня 1918 р.). Радник Надзвичайної української місії УНР. Член «закордонної делегації» УСРР у Відні (1920–1924). Засуджений у справі УНЦ. Після повернення з ув'язнення викладав у вищих навчальних закладах у Харкові та Львові.

6. *Марголін Арнольд Давидович* (1877–1956) — відомий діяч української єврейської громади. Випускник Київського університету св. Володимира. Член УПСР, з березня 1918 р. — член Генерального Суду. Товариш (заступник) міністра закордонних справ в урядах В. Чеховського та С. Остапенка. Член української делегації на переговорах з представниками Антанти в Одесі та дипломатичної місії УНР на Паризькій мирній конференції (1919–1920). Посол УНР у Великій Британії.

З 1922 р. на еміграції у США, член УВАН, професор Технічного університету у Нью-Йорку.

7. *Кандиба Олександр Іванович* (1878–1944) — видатний український поет Олександр Олесь. Літературну діяльність почав 1903 р. Автор збірок «З журбою радість обнялась» (1907), «Поезії» (1909), «Кому повім печаль свою» (1931) та ін. Аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині з 24 лютого по 1 квітня 1919 р. З 1919 р. на еміграції в Австрії, потім — у Чехо-Словаччині. Похований у Празі.

8. Будівля готелю «Dunapalata», де розташовувалася перша українська дипломатична місія в Угорщині, значно постраждала під час Другої світової війни й в 1960-х рр. її було розібрано. На місці готелю нині зведено готелі «Маріот» та «Інтерконтиненталь».

9. *Біберович Ярослав* (...–1948). Інженер-сапер, отаман УГА, представник військовий, згодом — дипломатичний ЗУНР в Угорщині, посол ЗУНР у Відні. Керувати галицькою місією призначений за рекомендацією Л. М. Цегельського.

10. *Пор Ерне* (1888–1939) — угорський політичний діяч, соратник Бели Куна; керівник відділу пропаганди МЗС Угорської Радянської Республіки (1919). 1915 р. перебував у полоні в Росії, вів активну більшовицьку пропаганду серед угорців. Після поразки УРР емігрував до Австрії та Чехословаччини, 1922 р. — до Російської РСР. 1937 р. заарештований, 1939 р. розстріляний.

11. *Кун Бела* (1886–1939) — угорський громадський і політичний діяч. Член соціал-демократичної партії Угорщини (з 1902 р.), партії більшовиків (з 1917 р.). Співпрацював з Томським більшовицьким губкомом, працював у журналі «Сибирський рабочий», газеті «Знамя революції». В Угорщині редагував газети «Nemzetosi Szocialista», «Szocialis forradalom». Голова Центральної федерації іноземних груп РКП(б) (1918). Один із керівників інтернаціональних загонів Червоної Армії. Після нелегального повернення до Угорщини 1918 р. став одним із засновників компартії Угорщини, обраний її головою. Після поразки Угорської радянської республіки (проголошено 21 березня 1919 р.) емігрував до Австрії, звідки був інтернований. В 1920 р. виїхав до Росії. Брав участь у діяльності Комінтерну.

- ¹ Див. дис.: Білан В. М. Українсько-угорське співробітництво: формування системи міждержавних відносин у 1990-х роках. — Автореф. дис. канд. іст. наук. — Л., 2004. — 20 с.; Ткач Д. І. Політичні трансформації в Угорській Республіці на рубежі ХХ—ХХІ століть (у контексті демократичних перетворень у постсоціалістичних країнах Центральної і Східної Європи). — Автореф. дис. докт. політолог. наук. — К., 2004. — 38 с.
- ² Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917—1921 рр.: на теренах постімперської Росії. — К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. — 373 с.
- ³ Соловйова В. В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918—1920 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук. — К., 1999. — 18 с.; Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін. / За ред. В. А. Смолія. — К.: Видавн. дім «Альтернативи», 2001. — 736 с.
- ⁴ Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2001. — 266 с.; Табачник Дмитро. Історія української дипломатії в особах: Навч. посібник. — К.: Либідь, 2004. — 640 с.; Веденєєв Дмитро. Нащадок славного роду: дипломат Микола Галаган // Україна дипломатична: Наук. щорічник. — К., 2004. — Вип. IV. — С. 672—681.
- ⁵ Сікевич Володимир Васильович (1870—1952) — український військовий діяч, генерал-майор. Випускник Володимирського Київського кадетського корпусу. Старшина створеного С. Петлюрою Гайдамацького Коша Слобідської України. На початку 1919 р. як військовий аташе очолював репараційну комісію в Австрії. Після звільнення М. М. Галагана очолював Надзвичайну місію УНР в Угорщині. Помер у Торонто.
- ⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3518. — Оп. 1. — Спр. 79. — Арк. 26.
- ⁷ Див.: Веденєєв Дмитро. Нащадок славного роду: дипломат Микола Галаган // Україна дипломатична: Наук. щорічник. — К., 2004. — Вип. IV. — С. 674.
- ⁸ Галаган Микола. З моїх споминів. — Львів, 1930. — Ч. III. — С. 171; Ч. IV. — С. 18.
- ⁹ «16-го січня прийшов я до міністерства відповісти В. М. Чеховському на його останню пропозицію (щодо призначення в якомусь закордонному представництві УНР. — *Авт.*). В. М. Чеховський зустрів мене заявою про те, що вже відбулося рішення Директорії про призначення мене головою Дипломатичної Місії на Угорщині. Зробив ще останню спробу уникнути цього призначення, але міністр, показуючи мені щойно одержану із канцелярії Директорії телефонограму, відповів: «З обов'язку громадянина, товаришу, мусите це виконати. Мусите коритись верховній владі України». Я скорився». Див.: Галаган Микола. З моїх споминів. — Львів, 1930. — Ч. IV. — С. 106.
- ¹⁰ Галаган М. З моїх споминів. — Львів, 1930. — С. 130.
- ¹¹ Веденєєв Дмитро. Нащадок славного роду... — С. 679—680.
- ¹² Палієнко Марина. Український національний музей-архів у Празі // Студії з архівної справи та документознавства. — 2004. — Т. 11. — С. 16.
- ¹³ Там само. — С. 17.

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗВІДКИ

Віктор Даниленко

Володимир Вернадський про українецько-російські взаємини

Народився 1949 р. в с. Карапиші Миронівського району Київської області. Закінчив історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. З 1974 р. працює в Інституті історії України НАН України. Нині завідувач відділом історії України другої половини ХХ ст. Доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат премії ім. М. Грушевського НАН України. Автор 25 монографій, підручників, навчальних посібників, понад 200 наукових праць.

Володимир Іванович Вернадський — визначний вчений-енциклопедист, мислитель і гуманіст. Почесний член багатьох іноземних академій і товариств. Організатор багатьох наукових шкіл. Автор понад 400 опублікованих праць. Він посідає одне з найпочесніших місць у світовій науці поряд з такими її велетнями, як Ісаак Ньютон, Чарльз Дарвін, Альберт Ейнштейн. Творчий доробок В. Вернадського охоплює найрізноманітніші галузі знань. Його глибокі й надзвичайно оригінальні ідеї набагато випередили час, вони змінили хід розвитку природознавства, розкривши при цьому величезні перспективи прогресу як науки, так і людської цивілізації.

В. І. Вернадський за походженням був українцем, завжди пам'ятав про це, хоча й підкреслював, що за вихованням та почуттям цілком та абсолютно належить Росії. Певний час це створювало йому труднощі по обидві сторони. Його називали інколи «упрямый українець», «хитрий хохол» та ін. Молодий Вер-

надський серйозно цікавився історією України. Зокрема, читав і польські книги про історію України. Написав навіть статтю «Угорська Русь з 1848 р.»

Ставлення В. Вернадського до української проблеми формувалося під впливом умонастроїв значної частини російської ліберальної інтелігенції XIX — початку XX ст. і вилилось у пошуки ненасильницьких шляхів і методів її розв'язання, які враховували б демократичне право свободи кожної людини. Будучи демократом за природою, В. Вернадський виступав за демократизацію міжнаціональних відносин в Росії, тоді як більшість російської інтелігенції, зазначав він, прагнула «певної мети» — досягнути «повного злиття українців з панівною народністю і знищити їхню «шкідливу свідомість» своєї особистості, окремішності від росіян. На пріоритетність саме такої «нівеляційної» компоненти в російському мисленні однозначно вказують слова Петра Столипінна про те, що «історичним завданням російської державності є боротьба з рухом,.. прозваним українським, що містить у собі ідею відродження старої України й устрою малоросійської України на автономних адміністративно-територіальних засадах».

На захист українців виступив В. І. Вернадський. У статті «Українське питання і російське суспільство» В. Вернадський вказував, що з моменту приєднання України до Росії політика останньої полягала в тому, щоб знищити в них усі національні особливості. Опиняючись у скрутному становищі, Росія завжди поступалася інтересами українців на користь інших, потрібних для неї в даний момент. В. Вернадський виступав за збереження української культури й культурного прояву самобутності українського народу.

Поразка першої російської революції викликала в нього гіркі роздуми про долю Росії, її перспективи. У поліцейському деспотизмі, в політиці, характерній для бюрократії, яка здійснювала управління державою, Вернадський бачив ганьбу і слабкість рідної країни.

«Нову державну могутність» Росії Вернадський зв'язував з побудовою держави «на принципах свободи і соціальної справедливості», широкого вияву інтересів демократії»¹. Для Росії, писав він, «тепер стоїть дилема: або залишитися великою державою, зробившись вільною, демократичною країною з широкою місцевою автономією, або відігравати у світовій політиці мізерну роль, зберігши свій віджилий самодержавно-бюрократичний лад...»² Погляди В. Вернадського і М. Грушевського на

національно-державний устрій Росії в цей період по суті збіглися. Основоположними його принципами мали стати, на думку вчених, демократія і автономія.

Характерні зауваження, висловлені В. Вернадським в контексті його роздумів про слов'янське питання, міжслов'янське спілкування. В. Вернадський не сумнівався «у неможливості якої б то не було гегемонії інтересів слов'янських народностей у російській державі. Панславизм або слов'янофільство не можуть мати для нас ніякого прямого політичного значення. Ніяка національна боротьба не може бути російським державним завданням. Інтереси слов'янського народу тотожні з інтересами нової Росії тільки постільки, поскільки вони відповідають принципам свободи і демократії, поряд з іншими чужими слов'янськими народами, які входять до складу нашої держави»³. «Нова Росія, — вважав В. Вернадський, — дякуючи своїй обширності і етнічному складу, має коло інтересів, які виходять далеко за межі національної держави... Наша зовнішня політика повинна бути побудована на більш широкій базі загальнолюдських інтересів, і в цьому полягає запорука надзвичайного майбутнього державної могутності Росії»⁴. Слідуючи логіці роздумів великого вченого, думається, можна якоюсь мірою спрогнозувати майбутнє і сьогоденної Росії.

Порятунок Росії, вважав В. Вернадський, полягав у піднесенні і поширенні освіти і знань. «...Тільки підняттям культури можна зберегти світове значення нашої батьківщини, яке сильно похитнулося»⁵. «Країна, яка не працює самостійно в галузі наукової думки, і яка тільки засвоює освіту — чужу працю, — є країна мертва»⁶, — писав він.

Перша світова війна загальмувала революційний вибух у Росії. З початком війни кадетські лідери, до яких належав і В. Вернадський, закликали уряд і суспільство до єдності дій. У зверненні ЦК партії кадетів «До однодумців» говорилося: «Яким би не було наше ставлення до внутрішньої політики уряду, наш прямий обов'язок зберегти батьківщину єдиною і неділимю...»⁷.

З початком Першої світової війни кадети рішуче виступили проти сепаратистських рухів на національних окраїнах Росії. В 1914—1917 роках ЦК кадетської партії сформував кілька комісій з національного питання. В. Вернадський брав активну участь у роботі двох з них — з українського і литовського питань. Він був переконаним прихильником позиції кадетів

про недопустимість утворення самостійної, незалежної від Росії української національної держави. Однак В. Вернадський підтримував рух української інтелігенції проти дискримінації української культури, виступав за надання Україні культурно-національної автономії.

Стаття В. Вернадського «Українське питання і російське суспільство» — це і наукове дослідження, присвячене історії України, і партійно-публіцистичний твір. Він звернувся до джерел утворення української (малоросійської) народності, висвітлив історію російсько-українських відносин, починаючи з включення України до Московської держави. Він засудив заходи уряду проти українського народу, які знаходили вияв у переслідуванні українських діячів, у виключному цензурному режимі, який обмежував вживання української мови в пресі, в утисках української драматургії і сцени, у гонінні на українську мову в школі, в загальному ворожому ставленні до всякого вияву української національної самосвідомості або навіть стихійного потягу до національного українського елемента.

В. Вернадський відзначав, що у боротьбі з «українським сепаратизмом» адміністрація, особливо місцева, доходила до переслідування найбільш невинних і природних проявів національної української культури, таких як співання народних пісень, виступи кобзарів і т. п.

Найбільшої дискримінації, вважав В. Вернадський, піддавалася українська національна ідея в церковно-релігійній і шкільній літературі, — саме там, де українська інтелігенція бачила масовий засіб освіти і найбільш прямий шлях до духовного і культурного піднесення народних мас. Уряд бачив тут лише загрозу єдності російського народу і міцності держави.

В. Вернадський відзначав, що «в останнє десятиріччя, з посиленням у суспільстві національних настроїв, виявилось негативне ставлення до українського руху навіть у свідомій частини прогресивних елементів суспільства, в очах яких головна небезпека руху полягає саме в його культурній ролі, що загрожує Росії національним і культурним розколом. Ці елементи свідомо підтримують протиукраїнську політику уряду, їх не шокують адміністративні способи оцінки і розв'язання питань педагогіки, філології, культури»⁸.

В. Вернадський був переконаний, що саме протидія культурній праці в національних формах поглиблювала внутрішній розлад у державі, суспільстві і народі, породжувала прірву

взаємної недовіри, що переходила у ворожість, а не сприяла її зміцненню, єднанню. Він виступав проти практики державного насильства в національних відносинах, за їх розв'язання на правовій основі. В. Вернадський вважав, що подібне ставлення уряду Росії до українського руху сприяло потягу українців до зовнішніх центрів, «в бік неросійських тяжінь», що не може не послаблювати культурний і політичний вплив Росії на український рух.

Аргументуючи необхідність відмови уряду від попередньої національної політики у відношенні до України, В. Вернадський ні в якому разі не виступав за відділення її від Росії. «При відмові від традиційної політики найбільш широкий розвиток української культури цілком сумісний з державною єдністю Росії навіть при відповідних прагненням українців реформах внутрішнього ладу»⁹.

В. Вернадський пропонував ряд починів, які, на його думку, могли б змінити ставлення російського суспільства до українського питання. Це — видання російських учених і громадських діячів, в яких з наукових позицій висвітлювалася б історія українського руху; висвітлювалася би роль рідної мови в народній школі і заходи звільнення української мови від обмежень з метою сприяння якнайшвидшому розв'язанню шкільного питання; виявлялось би сприяння введенню спеціальних дисциплін з українознавства у вищій школі і відповідних предметів у середній, сприяння відміні всяких обмежень в галузі літератури, преси і культурної роботи, встановлених для українців. В. Вернадський вважав доцільною постановку питання в публіцистичних матеріалах про долю української культури в Галичині і Буковині, яке набуло актуального значення у зв'язку з передбачуваним переходом Буковини і Галичини під владу Румунії і Польщі.

Після приходу до влади в лютому 1917 р. кадетська партія, як правляча, здійснила ряд заходів у галузі міжнаціональних відносин. Однак обговорення і вирішення назрілих актуальних національно-політичних проблем Тимчасовий уряд відкладав до Установчих зборів. Становище національних окраїн залишалось невизначеним і вони самі взяли за розв'язання власних проблем. Україна поряд з Польщею, Литвою, Фінляндією, Латвією поставила питання про державну незалежність.

Кадетська програма з національного питання після Лютневої революції не зазнала суттєвих змін. Вона, як і раніше, базува-

лася на принципі збереження державної єдності Росії. Її лідери П. Мілюков, П. Струве відкидали принципи федералізму. В крайньо обмеженому вигляді трактувалося частиною кадетів положення про культурно-національну автономію.

В. Вернадський послідовно виступав за широкий розвиток місцевої автономії національних територій Росії. В статті «Про автономію», опублікованій 4 червня 1917 р. в газеті «Свободний народ», обстоюючи ідею автономії, він не виключав варіант федеративного устрою держави. «Для великоросів або українців, — вважав Вернадський, — неминуче будуть існувати багато українських або великоруських автономних провінцій, бо важко і навряд чи можливо побудувати міцну і сильну державу із рівних за своїми правами автономних областей, які різко відрізняються за своїми розмірами»¹⁰.

Працюючи з серпня 1917 р. заступником міністра освіти Росії, В. Вернадський ґрунтовно займався, як він писав, питаннями «правильної організації наукової і навчальної роботи». Протягом короткого часу його праці в міністерстві в практичній площині постало питання про створення нових академій наук. «Піднімалося питання про грузинську Академію наук і про Академію наук на Україні і в Сибіру»¹¹. При цьому він виходив безпосередньо з державних інтересів Росії, необхідності зміцнення її економічної і політичної могутності, збереження єдності. Саме в збереженні єдності Російської держави, зменшенні центробіжних сил у ній В. Вернадський бачив одне з найважливіших завдань державної політики. І якщо до цих пір, вважав він, центробіжні прагнення придушувалися «грубою силою і насильницькою русифікацією», то тепер з метою державної єдності суспільні прагнення повинні йти за іншим напрямком. Думка В. Вернадського спрямована на державну організацію роботи по взаємному ознайомленню народностей, які проживали в Росії, на вивчення їх життя в усіх проявах. Він вважав необхідним надання широкої державної допомоги у вивченні історії, мови, етнографії, літератури народностей Росії, у вивченні батьківщинознавства окремих областей нашої країни. Треба перейти, вважав Вернадський, до «політики національної свободи, державної підтримки національних установ народностей, при збереженні державної єдності»¹². Позитивні підсумки науково-дослідної роботи, на його переконання, які досягалися в результаті такої політики, вже самі по собі були могутнім засобом згуртування народів. Отже, єдність — через розквіт.

В. Вернадський вважав, що посилення наукової роботи, пов'язаної з місцевим або національним життям, дозволить активізувати духовні сили народу на місцях, інтенсифікувати наукову працю. «А вона неминуче зв'язана з посиленням вивчення, а відповідно, і використання природних виробничих сил даної місцевості, а відповідно, і всього державного цілого»¹³.

Серед компонентів, які виділяв В. Вернадський у справі збереження єдності Російської держави, особлива роль належала культурі, а також особистим зв'язкам між діячами в різних місцях і областях Росії, «навіть тих, які належали до різних національностей»¹⁴. В. Вернадський після захоплення влади більшовиками прийшов до висновку, що «повернення до унітарної монархії неможливе» і «вихід один — сильні області, об'єднані єдиною організацією — федерація»¹⁵. Таким чином, ні В. Вернадський, ні вся кадетська партія не допускали думки про можливість самостійну державність України. У 1917 р. відомий український філософ і правознавець Богдан Кістяківський писав: «Як би там не було, а російське суспільство не має права нарікати на те, що політичне життя в Україні прийняло в останній рік оберт, якого воно не могло чекати. Воно не знало України та українців, а тому цілком природно, що менш усього передбачало те, що насправді відбулось. Освічену російську людину не цікавили якісь там українці, вона вважала їх існування дрібницею провінційного життя... Тільки відтепер створились зовнішні умови для того, аби російське суспільство спроможне було зрозуміти українців»¹⁶.

В. Вернадський на той час також ще не завважив важливу тенденцію в національному житті українців. Про це написав пізніше у статті «Доля імперій» видатний російський філософ Георгій Федотов, цитую: «На наших очах народжувалась на світ нова нація, але ми закривали на це очі. Ми були ніби переконані, що нації існують вічно і незмінно, як види природи для доєволюційного природознавства. Ми бачили химерність українських міфів, що творили для Київської епохи особливу українську націю, відмінну від російської. Але ми забували, що історична міфологія служила лише для пояснення справжньої реальності. Нації не було, але вона народжувалася — народжувалася століттями, але прискореним темпом у наші дні. 1917 р. став актом її офіційного народження»¹⁷.

Восени 1917 р. В. Вернадський, рятуючись від більшовиків, переїхав в Україну, де згодом знайшла собі пристанище

велика група кадетів. Перебуваючи в Полтаві до весни 1918 р. і зіткнувшись з реаліями українського політичного життя, він стає ще більшим противником української незалежності і української державності.

В полтавський період свого життя В. Вернадський разом з іншими кадетами створив українську партію народної свободи. Працював над програмою партії. Із її начерків випливає, що В. Вернадського не покидала ідея відновлення великої російської держави. Він виступав за співробітництво, зближення України з Росією у сфері економіки, культури. Причому, при орієнтації на Росію В. Вернадський вважав за необхідне враховувати інтереси України, українського населення. Прагнення ж українських самостійників створити українську самостійну державу він повністю відкидав. На його думку, розвиток самобутньої української культури цілком був сумісним з функціонуванням України в рамках єдиної Росії. Це була, звичайно, фантазія. Як не міг бути здійсненим і не здійснився соціальний проєкт кадетів, так не міг бути реалізованим в євразійській Росії і проєкт національний — і про це засвідчив пізніше досвід більшовицький, хоча такий же результат міг мати і досвід кадетів, якби вони лишилися при владі.

В. Вернадський підкреслював роль російської мови в суспільному і культурному житті України, в залученні українського народу до цінностей світової культури. Ним було поставлено по суті питання про вироблення форм державного спілкування всіх територій Росії, які виявилися роз'єднаними в результаті революції і громадянської війни.

Доля В. Вернадського склалася так, що саме він став організатором однієї з ініційованих ним Академій — а саме Академії наук України. З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського Україна стала притягальною силою для багатьох великодержавників, які побачили в ній можливість стати новим державоорганізуючим і державоформуєчим центром по відновленню великої і неділимой Росії. Києво-руська традиція України мала зіграти вирішальну роль у відродженні Великої Росії. Кадети всіляко намагалися укріпити владу П. Скоропадського в різних сферах суспільного життя, в т. ч. і в сфері освіти, науки та культури.

У травні 1918 р. В. Вернадський брав участь у з'їзді кадетських партій у Києві. З'їзд прийняв установку на відновлення єдиної Росії. Як переконаний російський державник, В. Вернад-

ський вважав жахливою ситуацію, коли «на всій території Росії ніде не утворився державний центр»¹⁸.

В червні 1918 р. В. Вернадський часто зустрічався з лідером кадетської партії П. Мілюковим, який у травні — липні перебував у Києві з секретною місією. В цей час П. Мілюков змінив попередню орієнтацію на союзників Росії і почав переговори з німецькими колами про можливість відродження Росії як єдиної централізованої держави з центром у Києві з допомогою німецької військової сили. Одночасно велися переговори з командуванням Добровольчої армії з метою повалення більшовицького режиму.

В червні 1918 р. Вернадський переїхав у Київ і на пропозицію міністра освіти М. П. Василенка, свого старого знайомого, друга і товариша, розпочав організацію Академії наук України. З Москви до Києва переїхало більше 20 відомих учених. В. Вернадському належала провідна роль у визначенні принципових ідейних, наукових і організаційних основ Академії. Із створенням Академії він зв'язував піднесення економіки, науки, культури України і всієї Росії. Оживлення наукових зв'язків між Академіями наук України і Росії сприяло б, на його погляд, посиленню культурної єдності українського і російського народів і на цій базі зміцненню союзу України і Росії в рамках єдиної російської держави. Інші позиції, як відомо, займав М. Грушевський.

Хоча В. Вернадський і заявив публічно про вихід із конституційно-демократичної партії, він продовжував політичну діяльність. В 1919—1920 роках вона була зорієнтована на білий рух, покликаний зберегти Російську імперію. Згодом і в ньому він розчарувався. В умовах денікінської окупації Києва В. Вернадський, підтримуючи ідею боротьби з більшовизмом і відновлення єдиної і неділимої Росії, багато зробив для збереження Академії наук України, яка існувала в цей час як громадська установа, оскільки державне фінансування було припинено. «Надзвичайно важко, — писав В. Вернадський у своєму щоденнику 24 жовтня 1919 р., — що доводиться весь час боротися за наукову роботу, проти якої зараз виставляється інша цінність, але яка? В ім'я чого зараз знищувати розпочату наукову і культурну роботу?»¹⁹

В статті «Наукове завдання моменту», опублікованій у грудні 1919 р. в «Донской речи» (Ростов), В. Вернадський обґрунтовував тезу про роль культури в державному відродженні

Росії, висунув ідею створення спілки наукових організацій або наукових діячів, завданнями якої повинно стати збереження центрів наукової роботи, об'єднання зусиль вчених для плано-мірної роботи по духовному відродженню Росії, розвитку російської культури. На його переконання, «нині головною силою, що зміцнюватиме нову російську державу, ...буде велика світова цінність — російська культура у всіх її проявах»²⁰. У щоденниках цього періоду — та ж думка — про роль російської культури у відновленні Росії як єдиної великої держави.

Цієї державницької лінії В. Вернадський дотримувався завжди. На засадах ідеї єдиної неділимої Росії закономірно відбулося фактичне примирення В. Вернадського з більшовицьким режимом, хоча в силу випадковостей неодноразово він перебував на межі загибелі. Як людина передбачлива, далекоглядна він одним із перших запримітив внутрішню спорідненість більшовизму з революційним російським самодержавством. Режим сприйняв В. Вернадського і як великого вченого, і як носія російської великодержавної ідеї, а В. Вернадський цілком змирився з радянською дійсністю, навіть відмовився від еміграції, ідеї, яка довго ним володіла, бо побачив реальну силу, яка здатна була відновити і яка в дійсності відновила у формі СРСР Велику Росію. «Думки про Росію весь час», — пише він неодноразово у щоденнику.

В. Вернадський був ученим дійсно планетарного масштабу, всю глибину наукових ідей якого людство ще не пізнало й донині. Він справедливо визнаний найвидатнішою людиною ХХ ст. Володимир Іванович об'єктивно відіграв видатну роль у створенні Української академії наук, наукової бібліотеки. Однак його суспільно-політичні погляди, в тому числі й на національне питання, на українсько-російські відносини нерідко перебували в сфері ілюзій, утопій та романтики. Він відстоював привабливі на той час для українців речі — культурно-національні вольності в умовах сильної демократичної Росії. Але де була реально тоді та, демократична Росія? Де вона зараз? І коли вона ще буде? І чи буде взагалі?

Пізніше сам В. Вернадський визнав, що він, як і його соратники по кадетській партії, не знали Росію, переоцінили готовність народу до сприйняття демократичних ідей, до творчої праці. Він з жалем констатував, що опозиція російської інтелігенції до влади, до держави привела до руйнування російської державності. За долю Росії він вболівав завжди і завжди

розумів значення України для існування Росії. В 1920-ті роки в одному з листів до І. І. Петрункевича він писав, що в Росії «все зараз стримується терором, моральні основи комунізму, а мені здається і соціалізму, в Росії вичерпалися. Стримувати довго терором і вбивствами неможливо до безконечності, і коли ці пута щезнуть — з'явиться справжній зміст російського життя. Не знаю, чи не розвалиться Росія і, зокрема, чи не відійде в нове Україна — національна свідомість в якій за ці роки робить величезні успіхи»²¹.

Підкреслюючи досягнення національної політики в СРСР, В. Вернадський загострював увагу на окремих моментах, які, на його думку, можуть перетворитися за певних обставин в серйозний фактор політичного життя. «Багато хто дивиться оптимістично з точки зору російської мови і значення російської культури. У мене є серйозні сумніви і занепокоєння»²², — писав він тому ж І. І. Петрункевичу. «Україна, мені здається, зараз зміцніла національно, і комуністи там повинні рахуватися з національним рухом більше, ніж у Росії. Це зараз важливий фактор внутрішнього політичного життя, і з ним доводиться рахуватися на кожному кроці, зокрема ним визначається, наприклад, і новий устрій нашої Академії наук (мається на увазі перетворення РАН у Всесоюзну. — В. Д.). Адже серйозно було поставлене питання (у зв'язку з Дніпропетровськими порогами) про вихід України із Союзу»²³.

Як переконаний державник, В. Вернадський до кінця свого життя боявся втрати цілісності російської держави. В єдиній Росії він бачив умову її сили і процвітання. Влітку 1929 р., перебуваючи у відрядженні в Празі, у безцензурному листі до сина В. Вернадський писав: «Більше всього я боюся розпаду російської держави, знову зв'язувати розірвані частини звичайно ніколи не вдається — Україна і Грузія — найбільш небезпечні частини...»²⁴

Національно-культурного відродження України побоювався не лише видатний вчений В. Вернадський, а й радянські політики. Тому їй виявилось воно розстріляним. У Радянському Союзі було достатньо прихильників ідеї В. Вернадського про зближення національних культур з російською через їх розквіт. І Україна ще довгі радянські роки «інтегрувалася» до складу Росії, а український народ разом з іншими — плавився в радянській. Поки не з'явилася у нього можливість стати самим собою.

Історичний досвід українсько-російських відносин засвідчує, що українсько-російське єднання, не як частини і цілого, про що піклувався В. Вернадський, а рівносуб'єктне і рівноправне, можливе, доцільне і потрібне, але після того як український народ утвердиться як повноцінна державна нація і українська державна самостійність набуде незворотного характеру, тоді як і Росія, і Україна стануть правовими демократичними державами з розвиненими громадянськими суспільствами. І якщо ця думка не зовсім вписується в систему суспільних поглядів видатного вченого, то цілком логічно впливає вона з його вчення про майбутнє людства, про ноосферу, сферу розуму, гармонізації відносин між природою і суспільством, організації нових форм людського співжиття, рівності рас і народів, що відмовляються від війни, насилля як засобу розв'язання спірних питань, створення, за визначенням В. Вернадського, «цивілізованого культурного людства».

-
- ¹ Вернадский В. И. Публицистические статьи. — С. 104.
 - ² Там само. — С. 107.
 - ³ Там само.
 - ⁴ Там само. — С. 107—108.
 - ⁵ Там само. — С. 169.
 - ⁶ Там само.
 - ⁷ Цит. за: Политическая история России в партиях и мирах. — М., 1993. — С. 101—102.
 - ⁸ Там само. — С. 214—215.
 - ⁹ Там само. — С. 217.
 - ¹⁰ Там само. — С. 238.
 - ¹¹ Дневники.
 - ¹² Вернадский В. И. Публицистические статьи. — С. 248.
 - ¹³ Там само. — С. 249.
 - ¹⁴ Дневники. — С. 41.
 - ¹⁵ Там само. — С. 44.
 - ¹⁶ Цит. за: Гусейнов Г. В чужую правду вслушаться, которая не ниже твоей // Віче. — 1997. — № 4. — С. 97.
 - ¹⁷ Федотов Г. Доля імперій // Сучасність. — 1993. — № 1. — С. 104.
 - ¹⁸ Дневники. — С. 67.
 - ¹⁹ Дневники. — С. 69.
 - ²⁰ Вернадский В. И. Публицистические статьи. — С. 284.
 - ²¹ Вернадский В. И. «Я верю в силу свободной мысли...» // Письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу // Новый мир. — 1989. — № 12. — С. 213.
 - ²² Там само. — С. 220.
 - ²³ Там само.
 - ²⁴ Минувшее. Исторический альманах. Вып. 7. — Париж, 1989. — С. 447.

Міфи зруйновано: хай живуть стереотипи!

Народився 1944 року в Житомирі. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету і планово-економічний факультет Київського інституту народного господарства. Кандидат філософських наук. У пресі працює з 1971 року: кореспондент, власкор, завідувач відділу, заступник головного редактора газети «Молодь України». Пізніше — головний редактор газети «Культура і життя», заступник міністра культури України, входив до складу Національної комісії у справах ЮНЕСКО. Був також головним редактором наукових журналів «Місцеве самоврядування» та «Людина і влада», начальником головного управління преси та інформації Київської міської держадміністрації. Нині — заступник директора Київського науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем міста, головний редактор журналу «Столичний

регіон». Має державні нагороди, почесний знак Київської спілки журналістів України «За особливі заслуги».

Як же стає прикро, коли хтось знічев'я дорікне: ви, українці, мовляв, за своєю ментальністю — дещо інертні й консервативні люди... Ображене національне самолюбство, здається, аж закипає в душі. Навіщо напускати туману — ми ж анітрохи не гірші за інші етноси, котрі витворили слов'янський світ?! Понад те, можливо, саме ми, українці, з-поміж молодих демократичних спільнот найбільше заслуговуємо на розважливе й співчутливе ставлення до наших національних відмінностей, оскільки вижили і вибороли державну незалежність за надзвичайно складних історичних обставин! Більш як трьохсоттридцятилітня неволя хоч і залишила в українській душі болючі карби, проте її глибинний стрижень не зруйнувала. Тож маємо широко пишатися, що належимо до великого й життєздатного роду!

І все ж таки... Звідки взялося (через тринадцять років української незалежності!) у київських наукових колах іронічне твердження, що ми — народ «золотої середини», тобто в нашому характері «намішано» всього й потрохи? Чому нам часто дорікають за надмірний індивідуалізм? Чим пояснити, що етнічних українців мало серед банкірів, успішних бізнесменів, зокрема тих, яких називають «ефективними власниками»? Чому ми, українці, врешті-решт, неохоче беремо участь у заходах політичних партій, всіляких громадських організацій?

Родичів багато. Якби ж стільки ділових партнерів...

Хай що там кажуть, але самотність нашого етносу зумовлена все-таки об'єктивними історичними процесами. Ще й дуже глибокими, суперечливими! Тож маємо розважливо сприймати їх еволюційно-психофізичний і соціально-культурний витвір. А саме: сучасний український народ — це багатомільйонна спільнота, а сформувалася внаслідок довголітнього змішування різноманітних рас; вона постала перед світом як своєрідний етнічний конгломерат — він набував органічних ознак, до речі, протягом кількох тисячоліть під різними впливами. Що й спричинило, врешті-решт, історичне виокремлення українства за ментальними відмінностями з-поміж інших слов'янських етносів.

Але їхню соціально-психологічну спорідненість час не зруйнував. Ось цікаве унаочнення, отримане редакцією газети «Україна молода», Інститутом психології імені Г. Костюка АПН України за підтримки Міжрегіональної академії управління персоналом під час недавнього соціологічного дослідження в усіх областях нашої країни. Його учасники відповідали на досить актуальне (з огляду на сучасні геополітичні орієнтації) питання: хто найближчий психологічний родич теперішніх українців? Отримані відповіді спонукають до глибоких роздумів, як на мене, не лише науковців, а й політиків. І ось чому. Першу позицію в своєрідному рейтингу психологічно найближчих народів опитані надали білорусам (69,7%); другу — посіли росіяни (46,2%), далі — поляки (42,6%), болгари (37,5%), словаки (33%), чехи (15,2%), серби (14,1%). Інші ж євроатлантичні партнери «набрали» значно менше відсотків: німці — 5,6; шведи — 4; австрійці — 3,8; американці й французи — по 2,9. Отож і міркуймо: чи не оця буденна законсервованість соціаль-

но-психологічних орієнтацій багатьох громадян породжує сьогодні певний спротив геополітичним ініціативам нашої нової влади, зокрема тим, що спрямовані на пришвидшений вступ України до НАТО та Європейського Союзу?..

А хіба не стала «головним болем» для офіційного Києва інша обставина — надмірна етнічно-культурна диференціація Наддніпрянської України та Галичини? Звісно, стала. Ще й давно. Я мав змогу (оскільки працював певний час на Запоріжжі, строкову військову службу відбував у Львові, а в професійно-творчих справах об'їздив весь Донбас і Крим) часто пересвідчуватися: тамтешні жителі дуже відрізняються за ментальними ознаками, дотримуються різних традицій і звичаїв. Наддніпрянці, скажімо, належать до спільноти, котра тяжіє до східноєвропейської культури й свідомості (при цьому, звісно, буває чимало винятків). А більшість галичан, передусім тих, чиї діди і батьки зазнавали впливу Польської та Австро-Угорської держав, світоглядно рівняється на західноєвропейську культуру, значно швидше, ніж «східняки», засвоює нові демократичні цінності. Згадаймо, приміром, як галичани героїчно захищали національну свободу в роки Другої світової війни, яких неймовірних зусиль вони доклали для утвердження української державності!

Й що показово: до територіальних (передусім західноукраїнських!) етнічно-культурних відмінностей з глибокою пересторогою ставились у тодішній, ще радянській, Москві. Чому? Кремлівські геронтократи, як вогню, боялись національної самосвідомості поневолених народів, їхніх сподівань на відокремлення від СРСР. Отож повсюдно й жорстко на його території здійснювали державний курс на уніфікацію всіх політичних, соціально-економічних і духовних процесів. Ще й засоби віднайшли відповідні — ідеологічно-пропагандистські міфи, зрощення різних сфер суспільного життя в національних республіках, винищення усього творчо-нестандартного, самобутнього... Тож чи варто дуже дивуватися, що багато етнічних українців (за винятком, звісно, бунтівних інтелектуалів-дисидентів!) збайдужіли до рідної культури й мови, національних традицій і звичаїв, а відтак вдалися, за словами нашого земляка, відомого народознавця Миколи Шлемкевича із США, до «втечі від життя, в душу і долю»? Деяких із них, зневірених, обдурених людей, ми й сьогодні можемо побачити, до речі, на вулицях Донецька або Луганська з плакатами, де ностальгійно-розгублено стверджується: «Наша родина — СССР!»

Нація народжується, наче Фенікс із попелу

Мені не подобається, що молоді київські політики занадто фамільярно «поводяться» з Біблією. Дехто з них за будь-якої нагоди прилюдно, не зважаючи на присутність літніх громадян, стверджує: щоби ринкові реформи в Україні дали, нарешті, омріяні результати, її новий Президент має діяти, мовляв, як біблійний Мойсей — той водив своїх одноплемінників безмежною пустелею аж сорок років, поки не помер останній мандрівник, народжений в єгипетській неволі... Годі й говорити, як ніяково, навіть пригнічено почуваються при цьому городяни, котрі народилися років п'ятдесят-шістдесят тому, ще за радянської влади.

Немає сенсу й сперечатися: під час глибоких демократичних перетворень молодому поколінню справді випадає виняткова місія! Воно стає, так би мовити, потужним локомотивом, який пришвидшено витягує суспільний потяг із сірого, консервативного минулого й упевнено прямує до нової, звісно, привабливішої мети. Яскраве унаочнення — помаранчева революція! Її безпосередні творці (студенти, молоді підприємці, активісти громадських рухів) упродовж кількох місяців вцент зруйнували сумнозвісний міф: офіційна влада — це «генератор» усіх державно-політичних процесів, а звичайні громадяни — «маленькі гвинтики». Сотні тисяч людей, котрі вийшли на столичний майдан Незалежності захищати своє конституційне право на чесний вибір українського Президента, переконливо довели (та ще й перед усім світом!), що кучмівська корумпована влада аж ніяк не «сильна», як запевняв В. Медведчук; що її, всупереч сподіванням В. Януковича, можна все-таки «вичавити» з керівних позицій. Потрібно лише, виявляється, усім свідомим, ініціативним громадянам належно згуртуватись. А відтак — рішуче сказати: ми не «козли», «разом нас багато і нас не подолати»!

Та не забуваймо, що на революційному Майдані був ще й міцний «тил». На його цілодобові потреби працювало, до речі, дуже багато киян — передусім середнього й старшого віку (в цьому я пересвідчувався мало не щодня, позаяк маю службовий офіс на Хрещатику, біля вулиці Прорізної). Вони робили все можливе, щоб учасники помаранчевої революції не надто потерпали від морозів, застудних захворювань або фінансових негараздів (на її потреби було зібрано близько 20 мільйонів

гривень!). Отож мені часто спадало на думку: хіба справедливо, що таких людей вважають за народ «золотої середини», звинувачують у надмірному індивідуалізмі? Невже громадяни, котрі зазнавали багатолітньої, бруталної асиміляції в радянські часи (її вплив надзвичайно дошкуляє Києву, до речі, й сьогодні, набуваючи химерно-штучних виявів!), не скористаються зірковим історичним шансом і не відчують себе, як слушно закликає газета «Столиця», справжніми українцями, цілісною політичною нацією?..

Я глибоко переконаний: найбільше «реформаторська» команда Леоніда Кучми завинила перед нашим суспільством, представниками різних етносів передусім тим, що мало не з перших років свого панування пустила, по суті, на самоплив інтелектуально-інноваційне, соціокультурне творення. Гучні наміри забезпечити в Україні «рух на випередження», сформувати модерну політичну націю майже одразу «забуксували» у псевдоринкових метаморфозах. Їхнє ж спрямування, ліберально-монетаристський зміст тоді визначав, до речі, передусім агресивний кланово-бюрократичний капітал із кримінальними «домішками». До чого це призвело? Українська держава так сповна й не скористалася, вважаю, новими, досить обнадійливими історичними обставинами, за яких можна було б поступово «нейтралізувати» успадковані від минулого соціально-психологічні рудименти (патерналістські настрої, інертність і світоглядну «законсервованість» багатьох людей) та швидко розбудити в суспільстві молоду, справді реформаторську енергію мільйонів громадян. І натомість — здійснити вкрай необхідний інтелектуально-інноваційний «ривок», сповна використати багатогранний соціокультурний потенціал різних поколінь нашого народу.

Як запобігти «розмноженню» реформофобій

Мені можуть, звісно, заперечити: навіщо вибудовувати «замки на піску», коли щонайменше чотири-п'ять мільйонів ініціативних, кваліфікованих фахівців виїхали з нашої країни на заробітки до Західної Європи та Росії?! Та й саму Українську державу за сумнозвісної «братньої допомоги» московських політтехнологів вже розмежовано на мало не самостійні регіональні «князівства». Дійшло до того, мовляв, що Президент Ук-

раїни Віктор Ющенко змушений довго вагатися, перш ніж вирушити на Донбас чи до Криму!..

Що ж, опоненти поцілили, як то кажуть, у самісіньке око. Проте їхні контраргументи навряд чи спроможні «засліпити» того, хто насправді хоче «бачити», щиро сподівається на краще. Молода та амбітна команда нового Президента вже помітила «світло в кінці тунелю» і запропонувала свої рецепти суспільного оздоровлення. Ще й, на мій погляд, достатньо вмотивовані, обнадійливі! Їх прихильно сприйняли, до речі, навіть на Всесвітньому економічному форумі у Давосі, де в січні цього року виступив Віктор Ющенко. Чим це пояснити? Чільні представники світової спільноти пересвідчилися: нова українська влада, по-перше, остаточно списує до історичного архіву авторитарно-комуністичну спадщину (з усіма її псевдонауковими доктринами й політичними міфами!), а також, по-друге, починає застосовувати значно сучаснішу, демократичнішу стратегію національного державотворення (йдеться, нагадаю, про так звані п'ять кроків — детінізацію вітчизняної економіки, відновлення основ макроекономічної стабільності, боротьбу з корупцією, утвердження справедливого правосуддя, якомога ширше залучення інвестицій). Натомість в євроатлантичному світі ще глибше зрозуміли: революційно-помаранчева команда Віктора Ющенко й справді здатна, як він запевняв у Давосі, перетворити українську економіку на соціальну (!) ринкову систему, забезпечити її сталий розвиток. І відтак — створити у державі умови, за яких «маленькі» українці стануть справжніми господарями власної долі.

А що в самій Україні? Як її громадяни сприймають рішучі наміри нового Президента? Чи збігаються вони з революційними закликами, що лунали на столичному помаранчевому Майдані?

Я вважаю: найдоцільніше тут надати слово київським соціологам. Адже саме вони найкраще вимірюють нині соціально-психологічну «температуру» нашого суспільства. Так от, за останніми, лютневими, даними Фонду «Демократичні ініціативи» і Київського міжнародного інституту соціології, політична довіра до Віктора Ющенко навіть зростає! Багатьом людям до вподоби його наміри приборкати корупцію, «поставити на місце» знахабнілі фінансово-олігархічні клани (одноставно підтримується, скажімо, судове рішення щодо реприватизації «Криворіжсталі»). Й головне — населення щиро сподівається на від-

чутне поліпшення свого добробуту! А саме: підвищення пенсій, матеріальної допомоги очікує кожен четвертий з опитаних, створення нових робочих місць — 24%, зростання заробітної плати — 21,5%... Причому впевненість у тому, що новий Президент упорається з отакими завданнями, висловили 23% українських громадян; ще 44% сподіваються на його вагомій здобутки.

Якщо Віктор Ющенко справдить оці надії, помаранчева революція здобуде мільйони нових прихильників! А в суспільстві виникне, на мою думку, зовсім інша соціально-психологічна атмосфера, ніж та, що панувала за часів Леоніда Кучми. Про що йдеться? Рішуче очищення владних інституцій від корумпованих чиновників, яке триває нині у регіонах нашої країни, зміцнення законності та порядку неодмінно допоможе розкріпачити ділову ініціативу мільйонів звичайних українців. Вони перестануть остерігатися й великого бізнесу (зокрема у вже згаданій фінансово-банківській сфері), оскільки він буде прозорим, цілком законним. А чесна праця стане, як у всіх розвинених демократичних країнах світу, головним мірилом, що визначатиме суспільний статус і добробут наших громадян. Натомість виникнуть нові, потужніші імпульси для вдосконалення (!) започаткованих ринкових реформ. Нова влада здійснюватиме їх надалі у такий спосіб, хочеться сподіватись, аби вони ніколи більше не породжували в нашому суспільстві сумнозвісних реформофобій!

Дуже багато залежить і від того, як молода президентська команда втілюватиме радикальні «помаранчеві» ідеї у буденне регіональне життя. Не забуваймо: те, що схвально сприймають у столиці, не завжди вітають в областях. І — передовсім у тих, де більшість виборців не підтримала Віктора Ющенка... Тому щонайменше недоречними (якщо не провокаційними?!) виглядають гучні заяви деяких високопосадовців про «тотальну ротачію» регіональних управлінських кадрів, приборкання непоступливих міських голів. Борони Боже, щоб мирну помаранчеву революцію у нас необачно перетворили на якусь «хунвейбінівську зачистку»! Та ще й незадовго до чергових парламентських виборів, де щойно утвореній партії «Народний союз «Наша Україна» доведеться підтверджувати, по суті, своє право на політичне лідерство. А також — демонструвати, що саме вона спроможна «нейтралізувати» псевдореволюційні агітаційні стереотипи й згуртувати мільйони звичайних українців у сучасну цілісну націю.

Обережно: регіональний патріотизм!

Ще 2002 року, напередодні парламентських виборів, Віктор Ющенко у своїх «Тезах про майбутнє» з гіркою зазначив: упродовж століть чужі еліти нав'язували Україні, її регіонам різні принципи і засади організації життя. Тож свою незалежність ми зустріли «роздертими на подеколи ворогуючі сегменти»... Що й спричинило певні обставини, за яких місцеві хитромудрі «прапороносці» отримують змогу адміністративними методами «диригувати» волевиявленням ізольованих груп громадян, підступно використовуючи мовні та етнічні тертя для отримання політичного капіталу.

Хіба можна забути, що коїлося, скажімо, в листопаді минулого року на Донбасі?! Ні, звичайно. Нова президентська команда має, вважаю, якомога ґрунтовніше — за допомогою авторитетних політологів, соціологів, психологів і культурологів — з'ясувати: чому тамтешнім «губернаторам» і «градоначальникам» за якихось вісім-десять років вдалося, по суті, повністю ізолювати місцеве населення від інформаційно-політичних впливів офіційного Києва? За допомогою яких і чиїх засобів (надто фінансових та організаційно-політехнологічних!) у свідомість мільйонів звичайних людей було глибоко вкорінено загрозливі сепаратистські стереотипи, абсурдно-химерне твердження, що на Донеччині (серед її жителів сьогодні, до речі, налічується 56,9% етнічних українців) сформувалася, мовляв, якась «нова історична спільність», зорієнтована виключно на Росію? Чому вітчизняне правосуддя, врешті-решт, досі не поставило крапки над «і» у започаткованих справах щодо головних ініціаторів Сіверськодонецького «з'їзду депутатів усіх рівнів»?..

Я не поділяю міркувань тих політиків і журналістів, які пропонують «внормувати ситуацію», так би мовити, з кавалерійського наскоку. В усьому має панувати здоровий глузд! Наша нова влада мусить зважати, що регіональні відмінності певної людської спільноти зумовлено об'єктивними чинниками, а місцевий, територіальний, патріотизм, соціокультурна унікальність її представників збагачують український духовний світ. Тобто системна етнопсихологічна й культурна багатоманітність стає запорукою динамічного розвитку сучасного суспільства. Що й засвідчує, до речі, практика розвинутих країн Європейської спільноти.

І все ж у моїй душі виникає певний спротив, коли чую (навіть з парламентської трибуни) войовниче процитовані слова вже майже забутого робітничого поета Павла Безпощадного: «Донбас ніхто не ставив на коліна — і нікому поставити не дано!» Навіщо викликати з минулого доволі неоднозначні символи? Навіщо знову «розмножувати» сумнівні міфи, як це нещодавно намагався зробити на сторінках «Дня» один із найпомітніших «регіоналів» Валерій Коновалюк, стверджуючи, що Донбас «завжди буде не лише економічним, а й політичним центром країни?» Невже історія й справді вчить, що вона нічому не вчить?

Розсудливі політики й науковці вважають: українському народові конче необхідна нова, значно досконаліша державотворча доктрина. Намагання «реформаторської» команди Леоніда Кучми «перетворити Україну на осередок демократії на теренах СНД» (цитата з його останнього послання до нашого парламенту), не змінюючи, по суті, соціально-психологічної, ментальної природи мільйонів її громадян, зазнали повного фіаско. Що й засвідчила недавня помаранчева революція — її вістря було спрямовано насамперед проти збанкрутілого кучмівського режиму!

Нова українська влада може, вважаю, консолідувати суспільство на основі спільного, узгодженого бачення подальшого державотворення, відкритого діалогу між різними верствами і соціальними групами населення. «Помаранчеві» демократичні реалії дають змогу примирити й «ворогуючі сегменти» вітчизняного соціуму, про які Віктор Ющенко писав у своїх «Тезах про майбутнє». Потрібна лише міцна політична воля, взаємодія всіх гілок державної влади, а також численних партій, котрі, якщо вірити їхнім публічним заявам, давно готові повести народні «маси» до відкритого європейського суспільства, подолання «цивілізаційного розколу» між південно-східними і західними регіонами України. Й це при тому, що переважна більшість її громадян досить скептично оцінює можливості політичних партій (45,3% опитаних вважають: багатопартійна система нашій країні поки що не потрібна; понад те, упродовж 1994—2003 років 83% українців взагалі не належали до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів). Як тут не згадати народну приказку: вір своїм очам, а не чужим речам!

Отож найголовніші системотворчі функції доведеться, схоже, здійснювати органам виконавчої влади і місцевого самоврядування. Врешті-решт, саме так і має бути. Європейська демократична практика засвідчує: під час глибоких (до того ж ризикованих!) соціально-економічних перетворень дуже важливу роль відіграє чесна, професійна й патріотична влада, сформована на виборно-конкуренційних засадах. Причому вона, як радить Президентіві Віктору Ющенку Комісія «Блакитної стрічки», утворена за сприяння ООН, має вже не «правити», а надавати якісні послуги нашим громадянам. А ще — створювати належні умови, за яких вони мали б змогу (на території будь-якого регіону України!) сповна задовольняти свої інтелектуально-духовні, етнонаціональні й мовно-культурні потреби.

Ми маємо, нарешті, чесно визнати: у цій царині труднощів — хоч греблю гати!.. Тому нова влада має якомога швидше перейти від «помаранчевих» закликів до діла. Нашому суспільству вкрай необхідна сучасна, виважена внутрішньополітична доктрина, складена на засадах усвідомленої «києвоцентричності»! Для її практичного застосування, можливо, слід утворити загальнонаціональний координаційний орган — цивільне Міністерство внутрішніх справ (на кшталт державних установ, що функціонують у Західній і Центральній Європі). Принаймні до такого висновку часто доходили учасники X Всеукраїнських муніципальних слухань, які нещодавно відбулися в Судаку... Тож не прогавмо, як то кажуть, слушний момент. Діймо ініціативно й наполегливо — так, щоби ніхто більше не дорікав нам, українцям, за «певну» інертність і консерватизм. Бо ми на це не заслуговуємо.

Планетарність проповідей Йосифа Сліпого

Народився 1939 року. Кандидат історичних наук, заслужений журналіст України, Лауреат премії ім. Івана Огієнка. Закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка, аспірантуру Київського університету. Нині — голова Історичного клубу «Планета», головний редактор журналу «Пам'ять століть», шорічника «Історичний календар». Нагороджений церковними орденами Володимира Великого, архістратига Михаїла, відзнакою Київського міського голови «Знак Пошани», Почесною Грамотою Кабміну України. Лауреат журналістської премії «Незалежність», має почесне звання «Відмінник освіти України».

Церковне проповідництво — невід'ємна частина духовного та культурного поступу людства, отож маємо всі підстави стверджувати, що проповідництво у повному науковому значенні є передусім частиною історії християнської цивілізації¹.

Вивчення проповідницької творчої спадщини українського релігійного діяча із світовим ім'ям Йосифа Сліпого є яскравою сторінкою української церковної історії. Його пастирська думка, виходячи із внутрішнього змісту і облаштування церковного життя, традицій проповідництва, змістовною його наповненістю суттєво впливає на духовність суспільства. Ось чому викликає таке зацікавлення, на жаль, ще малодосліджена, але чи не найсуттєвіша в діяльності подвижника християнської думки грань його різнобічної, насиченої, копіткої праці на ниві духовного відродження самотутньої і самодостатньої української нації.

Послання, звернення, казання Йосифа Сліпого до пастви — взірець не лише глибокої богословської думки, філософських узагальнень, але й зразок високої громадянської публіцистики. Слід виокремити унікальність цього виду гомілетики видатного

пастиря, а саме їхню планетарність, світовий погляд на суцці, але водночас нагальні для суспільства проблеми у міжнародному вимірі. У цьому ключі і розглянемо «Послання патріарха Йосифа про поєднання в Христі», написане у Римі 3 червня 1976 р. Тільки богослов-мислитель з власною оригінальною філософською думкою, талановитий ерудит, здатний афористично і переконливо, аргументуючи своє розуміння тих чи інших духовних проблем, незаперечним фактажем з церковної і богословської історії, міг створити таку унікальну пам'ятку екуменічного руху ХХ століття.

Аналізуючи твір, зупинимося на витоках змагань за єдність Христової Церкви, які і стали однією з передумов написання послання.

Думка про єдність християнської Церкви впродовж століть не полишала як провідників українського християнства, так і державних мужів. Цим опікувалися княгиня Ольга та її внук Ярополк, докладав дипломатичних зусиль у цій справі князь Володимир, роз'єднаність Константинополя і Риму опечалювала Ярослава Мудрого. На єдність християнського світу спрямовували свою діяльність митрополити Іларіон, Клим Смолятич, князь Данило Галицький. Згодом цим переймалися митрополити Петро Могила і Андрей Шептицький. Єдність Христової Церкви, яку заповідав Ісус Христос і за цю єдність гаряче молився під час Таємної Вечері: «Отче Святий, заради імені Твого, бережи їх, тих, що їх Ти мені передав, щоб були одно, як Ми» (Ів. 17, 11), «щоб і вони в нас були об'єднані» (Ів. 17, 21), «щоб вам були звершені в єдності» (Ів. 17, 23).

Окреслення ролі Української Церкви в реалізації екуменічних завдань на світовій арені християнства — ось провідні напрями, що складають серцевину послання «Про поєднання в Христі». Зазначимо, що екуменічні ідеї мали в ХХ столітті поширення у слов'янських країнах, про що засвідчують Велеградські конгреси. Впроваджуючи у життя ідею церковного єднання митрополита Андрея Шептицького, який став натхненником їхнього проведення (власне завдяки йому містечко Велеград, колишній осідок першого в моравській державі єпископа св. Мефодія, стало центром міжнародного спілкування богословів з екуменічних питань у 1907, 1909, 1911, 1922, 1924, 1927, 1933 роках), Йосиф Сліпий був активним учасником конгресів і постійно виступав з науковими доповідями, які виголошував, до речі, українською мовою². Ще тоді, у минулому тисячолітті,

автор концентрував увагу представників різних християнських конфесій на важливий, але не досить з'ясований фактор, що «національне відродження розбудило також сильне стремління до унії»³. Осмислення Йосифом Сліпим ідеї християнського з'єднання передавалося не лише через критичний огляд доповідей, які обговорювалися на конгресі, але й через публіцистичну оцінку трактування богословсько-догматичних проблем католицьких і православних теологів, де яскраво простежується синтез тлумачень богословів християнського Сходу і християнського Заходу. Тут принагідно звернути увагу на тезу, яка не втратила актуальності й нині: «для злуки Церков вистачає єдність віри, в наукових виясненнях догм може бути різниця, яка в дійсності й була, а щоб осягнути єдність віри, досить поширення почитання св. Володимира і св. Ольги на Заході, а на Сході культу св. Кирила і Мефодія»⁴.

Знаменною подією у християнському житті стало проведення 22–25 грудня 1936 р. у Львові унійного з'їзду, зініційованого митрополитом Андреем Шептицьким. Усі організаційні турботи з його проведення взяв на себе Йосиф Сліпий. Його доповідь «Погляд на з'єднані і нез'єднані Церкви Сходу і догматичні різниці між ними», багата історичним матеріалом, належить до унікальних наукових досліджень з порівняльної догматичної і обрядової проблематики.

Розкриваючи питання щодо з'єднаних і нез'єднаних церков Сходу і догматичної різниці між ними, Йосиф Сліпий знайомив делегатів тодішнього з'їзду з великим пластом історії Александрійської, Антиохійської, Вселенської церков. Історичні студії церковного життя з погляду вченого-богослова можуть певною мірою служити позитивом у такому складному і довготривалому об'єднувальному процесі християнських церков⁵.

Отож маємо підстави стверджувати, що спадщина Йосифа Сліпого цікава для дослідників церковної історії насамперед з огляду на позицію видатного діяча української церкви щодо важливих подій у вітчизняній і світовій історії ХХ ст. Слушно зазначав Василь Ленчик: «Сьогодні нема поважного автора, який писав би про справи східної догматики, чи візантійської літератури, який не покликувався б на о. Сліпого»⁶.

Безперечно, народження унікального за змістом і викладом думок послання «Про поєднання в Христі» мало передісторію. Яскрава проповідницька пам'ятка ХХ ст. ввібрала всю попередню подвижницьку, організаційну, науково-богословську,

дипломатичну діяльність Йосифа Сліпого. Тут маємо нагадати його «Гомілію про мир», виголошену 20 жовтня 1966 р. на з'їзді Міжнародної федерації католицької молоді в італійському місті Перуджі, де патріарх, привертаючи увагу до поняття мир, пов'язує його з поняттям єдності.

Відозва-послання Йосифа Сліпого скероване до всього українського народу в Україні, на поселеннях у інших місцевостях, в екзилі, що свідчить про його планетарне, всесвітнє значення. У цьому також унікальність пам'ятки, бо традиційно церковні пастирі звертаються словами чи відозвами до визначеної територіально певної частини церковного суспільства. Послання «Про поєднання в Христі» універсальне своїм змістом і своїм скеруванням. Як зазначає богослов І. Гриньох: «Змістом його є універсальна ідея церковного з'єднання в українському народі, тобто ідея всесвітнього церковного екуменічного руху, а адресатом послання є цілий український народ, хоч, як відомо, цей народ, у своїй структурі є надзвичайно здиференційований. Не згадуючи вже про диференціацію, що впливає з факту поселення великої частини народу в різних країнах світу. Вистачить взяти до уваги хоч би тільки релігійно-ісповідну диференціацію українського народу: віруючі в ньому належні в більшості до Православної Церкви, існують в ньому євангелицькі громади... є в українському народі, окрім віруючих людей в Бога, також невіруючі... а втім, послання скероване і до них, бо існує інша основа пастирської влади, ніж та, що судоржно спирається на людських юридичних принципах. Є ще влада, що спирається на Божій основі, на Христовій Благості, в якій мовиться: «І інші вівці маю, які не є з цього двору; і тих мені треба привести; і голос мій почують, і буде одне стадо і один пастир» (Йо. 10, 16). Виконуючи цю свою, на св. Євангелії обосновану владу, патріарх Йосиф промовляє до цілого українського народу»⁷.

Через усе послання головною думкою проходить ідея високого патріотизму. З перших рядків відчувається велика тривога автора за долю народу. «Кожний віруючий в Бога, — пише Йосиф Сліпий, — і свідомий своєї національності українець, дивлячись на нинішнє важке положення українського народу в Україні і на поселеннях, мимоволі проймається жахом за майбутнє в його існуванні і розвій... Де шукати виходу і що треба вчинити, щоб стати в цій недолі на правильний шлях, вжити відповідних засобів уздоровлення і забезпечення свого будучого, ба що більше, щоб не зникнути з лиця землі і не перейти до

історії, як віджитий і мертвий первень, подібно, як це сталося вже з неодним народом...»⁸

Позиція українця-патріота, який вболіває не лише за національну самоідентичність, але передусім мислить як державник, якого хвилює майбутнє українського народу, відчуваються у наступних рядках звернення: «...релігія повинна бути найсильнішим мотором думання і діяння в українському так розбитому і роз'єднаному народі. Є у нас Католицька і Православна Церкви, Євангельські громади і різні релігійні групи... На превеликий жаль, вони себе поборюють і тому не в силі... перейти в наступ проти злих сил світу. А Господь наш напomiнав нас: «...кожне царство, розділене в собі, запустіє, і кожне місто чи дім, розділені в собі самому, не встоїться» (Мт. 12, 25). Тому за усильною спонукою українських віруючих людей, звертаємося оцим, український народе, до тебе, щоби ти розпочав своє uzдоровлення від корення своєї духовності, своєї безсмертної душі і її потреб!»⁹ І хоча час написання послання Йосифа Сліпого все більше віддаляється від нас, актуальність порушених проблем не міліє. Як ніколи є сучасними слова українського пастиря: «Яка могутня була наша Держава за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого! Бо була в нас тоді одна віра і одна церква, яка лучила духовно увесь нарід, скріплювала усе державне життя і створювала свою культуру!»¹⁰ Ця теза перегукується із висловлюванням іншого українського релігійного діяча, подвижника Івана Огієнка, який стверджував, що відродження первісної християнської традиції можливе тільки через зрощення церкви, через використання живої української мови та через виховання священиків української національності з добрим знанням української мови, бо ж, на жаль, на наших вітчизняних теренах привільно почуваються московські зайти, що своїм словом несуть парафіянам заклики, скеровані несприйняттю Української Помісної Церкви, а пропагандою «єдиного слов'янського народу» підривають віру у нашу національну свідомість і державність.

Посилаючись на історичні і богословські аргументи, автор Послання розвиває думку про аспекти замирення і поєднання українських і всесвітніх екуменічних змагань. У розв'язанні цієї планетарної проблеми Йосиф Сліпий наголошує, що Українська Церква з'єднана з Вселенською Церквою і славить Бога «у цілій повноті», наголошуючи про здійснення церковного поєднання з вимогою здійснити повноту віри. Розкриваючи це поняття, слід зазначити, що трактування повноти віри було постійно

предметом дослідження теологів, богословів, а згодом і світських філософів у різних аспектах: богословському, космологічному, природничому, філософському. Як слушно зауважує о. Іван Гриньох: «Повнота — це щось, що є основою і метою всього. Недостача повноти — це недовершеність, недосконалість. Повне заперечення повноти на будь-якому полі людської мислі, життя і діяння веде до порожнечі. В загальному доводиться ствердити, що «повнота» це основа християнського мислення, світовідчуття і світозору. І не тільки це. Це ключ до розуміння світу, Бога, Божого промислу, загадки буття і життя»¹¹. Нагадаймо, в Євангелії записані слова Христа «Не думайте, що я прийшов зруйнувати закон і пророків. Не прийшов я, щоб їх зруйнувати, щоб сповнити...» (Мт. 5, 17), «Із повноти Його всі ми прийняли...» (Йо. 1, 16). Отже, в християнському й богословському розумінні «повнота» — це новий Божеський вимір, це всеобіймаюча сфера видимого і невидимого світу, це джерело й мета усіх творчих змагань на всіх ділянках людського мислення, діяння і життя»¹². Проте поняття «повнота» цим не вичерпується. «Словник біблійного богослов'я» подає ще одне трактування. Цитуємо: «Церква — це повнота Христова. У Христі, наповненім Божою всемогутністю (Кл. 1.19; 2.9), вірні єднаються з Його досконалою повністю (Кл. 2.10; Еф. 3.19). Життя вічне, досконала святість перебувають у прославленому Тілі Ісуса (Кл. 2.9). Вони передаються Церкві, яка стала Його Тілом. Віднині Церква може називатися повністю Христовою (Еф. 1.23). Ці дві назви, тобто Тіло і Повність, не відносяться до Всесвіту, а лише до Церкви. Проте Церква повинна постійно зростати і вдосконалюватися, щоб відповідати Повноті Христа (Еф. 4.13). Це — зростання у глибину й ширину (пор. 4.14 наст.). Церква має обійняти собою всі створіння, які нидіють у чеканні (див. Рим. 8.19—23), щоб усіх зібрати і всіх спасти. Через неї Христос поступово наповнює Всесвіт своєю Повнотою (Еф. 1.20 наст: 4.10). У передмові до Євангелія від Йоана викладено те ж учення у більш доступних виразах. У Своїй славі Син «благодаті та істини» (Йо. 1.14) вилив на людей невичерпне багатство своєї ласки. «Від Його повноти прийняли ми всі» (Йо 1.16)»¹³.

Отож, приходимо до узагальнення: поєднання в Христі — це розуміння повноти, як повноти віри.

Отже, з позиції теології й історизму, досліджуючи Послання, переконаємося у глибині й багатогранності богословських наукових узагальнень і висновків Йосифа Сліпого, життєвій мудрості християнського пастиря, його дипломатичному підході

і планетарному баченні однієї із найсерйозніших духовних проблем, які хвилювали людство у ХХ ст.

Послання окреслює поле діалогу для церковного замирення і поєднання, дає досить об'єктивні і аргументовані напрями пошуку шляхів порозуміння. Йосиф Сліпий закликає: «Будьмо собою! Дивімося на своє власне духовне добро, на спасіння наших душ — і тоді буде між нами єдність, в першу чергу на церковному полі, а опісля на національному й державному! Треба добро Церкви й народу ставити вище своєї марної особистої амбіції і своїх особливих чи гуртових користей!»¹⁴

За роки від написання послання патріарха Йосифа «Про поєднання в Христі» утвердилася самостійна і незалежна Україна. Але проблема створення Української Помісної Церкви, як і думки Великого Українця, ієрарха, залишаються на часі. Від її вирішення залежить подальший процес українського державотворення, національного самоутвердження України у світовому товаристві.

¹ Барсов Н. История первобытной христианской проповеди. — С.-Петербург, 1885. — С. 12.

² Денисенко А. Національні мотиви у творчій спадщині Йосифа Сліпого // Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот. Матеріали міжнародної наукової конференції (20 вересня 2002 року, м. Київ). — К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. — С. 94.

³ Твори Кир Йосифа Верховного архієпископа і кардинала. — Рим, 1971. — Т. V. — С. 84.

⁴ Там само.

⁵ Денисенко А. Публіцистика в проповідницькій діяльності Йосифа Сліпого // Пам'ять століть. — 2004. — № 6. — С. 25.

⁶ Ленцик В. Патріарх і кардинал Йосиф Сліпий як професор і ректор Богословської академії у Львові // Богослов'я. — Рим, 1984. — Т. 48. — С. 124.

⁷ Гриньох І. Введення до творів кард. Йосифа Верховного архієпископа. — Сучасність. — 1988. — С. 175.

⁸ Там само. — С. 139.

⁹ Там само. — С. 140.

¹⁰ Там само. — С. 141.

¹¹ Там само. — С. 171.

¹² Там само. — С. 174.

¹³ Словник біблійного богослов'я. — Львів: Місіонер, 1996. — С. 580—581.

¹⁴ Гриньох І. Зазнач. праця. — С. 141—142.

Значення картографів у визначенні державних кордонів

(на прикладі діяльності Євгеніуша Ромера)

Народився 1956 р. у с. Дуброва Березанського р-ну Тернопільської обл. Закінчив географічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1979). Доктор географічних наук. Директор Державного науково-виробничого підприємства «Картографія», член Президії Вченої ради Українського географічного товариства, член Правління Українського товариства геодезії і картографії. Автор понад 80 наукових праць (у т. ч. 5 монографій) з проблем розвитку та становлення національної картографії, історії картографування України.

Для нових незалежних держав, до яких належить Україна, однією з важливих проблем є встановлення державних кордонів у рамках загальноприйнятих норм міжнародного права, що передбачають територіальну цілісність і недоторканність. Складовою частиною великого і складного комплексу робіт з договірно-правового оформлення державного кордону є картографо-геодезичне забезпечення його визначення та встановлення. Останні включають виконання робіт з делімітації (визначення та узгодження між сторонами проекту лінії кордону на великомасштабних актуальних топографічних картах), демаркації (позначення та закріплення лінії кордону на місцевості) та перевірки проходження лінії державного кордону.

На сьогодні в основному проведено перевірку державного кордону зі Словаччиною, Польщею і Угорщиною. Завершені делімітаційні роботи з Республікою Білорусь і Республікою Молдова. З останньою ведуться роботи з демаркації державного кордону. Розпочато договірно-правове оформлення сухопутного державного кордону з Російською Федерацією. Найбільші проб-

леми становить картографо-геодезичне забезпечення делімітації морських кордонів України з Румунією та Російською Федерацією [1].

Загалом роботи з картографо-геодезичного забезпечення встановлення державного кордону України з сусідніми державами з позиції сьогодення проходять в умовах відсутності територіальних претензій між сторонами переговорних процесів (за винятком певних колізій у стосунках з Румунією). Тому, з огляду на це, картографо-геодезична складова комплексу робіт зі встановлення та проведення державного кордону, не применшуючи її значення, часто зводиться до технічного забезпечення виконання цих робіт. Найбільші задачі доводиться вирішувати при делімітації та демаркації кордонів з колишніми республіками СРСР, для чого необхідно залучати різноманітні картографічні джерела (чергові топографічні карти, великомасштабні матеріали землеустрою та лісотаксації тощо). Навіть у такій складній конфліктній ситуації щодо проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією в районі острова Коса Тузла, що мала місце наприкінці 2003 р., достатньо було використати для уточнення топографічної карти, які постійно чергували відповідні підрозділи колишнього Головного управління геодезії та картографії СРСР, для того щоб розв'язати цю проблему.

Важливим напрямом сучасних досліджень українських істориків стало вивчення міжнародного становища України у період національно-визвольної революції 1917–1920 рр. [2], у тому числі формування західних кордонів, українсько-польські стосунки, участь України в мирних переговорах у Бресті (1918 р.), Парижі (1919–1920 рр.), Ризі (1920–1921 рр.). Проте в численних публікаціях з цієї проблематики картографічний аспект встановлення державного кордону не висвітлювався [3].

У той же час в історії розвитку польської картографії загальновідомими фактами є використання картографічної діяльності окремих вчених та створених ними картографічних творів для обґрунтування встановлення та проведення державних кордонів. Такою постаттю був видатний вчений, засновник сучасної польської географії та картографії Євгеніуш Ромер (Eugeniusz Romer) і його відомі атласи «Geograficzno-statystyczny Atlas Polski» («Географічно-статистичний атлас Польщі») (Варшава–Краків, 1916; друге видання — Львів–Варшава, 1921);

«Polski Atlas Kongresowy = Atlas des problemes territoriaux de la Pologne» («Конгресовий атлас Польщі = Атлас територіальних проблем Польщі») (Львів – Варшава, 1921).

Більшу частину свого життя, наукової та видавничої діяльності Е. Ромер (1871–1954) провів у Львові. Львівський період діяльності вченого та діяльність найбільшого видавництва Польщі міжвоєнного періоду «Książnica-Atlas», до якої він мав безпосереднє відношення, займають своєрідне місце в історії картографії України (не плутати з історією української картографії). Е. Ромер був засновником знаної у часи між двома світовими війнами львівської картографічної школи. До середини 30-х років ХХ ст. видавництво «Książnica-Atlas» було єдиним закладом на території сучасної України, що фахово займалось створенням і тиражуванням картографічних творів.

Паралельно з організацією роботи картографічного видавництва Е. Ромер створює його наукову базу – Інститут картографії (початково це був Інститут картографії професора Е. Ромера, а пізніше імені Е. Ромера), який цілком самостійно розбудовує і яким він від початку керує. Для організації інституту використано досвід аналогічних закладів або концептуальних відділів, що мали багато приватних фірм і державних закладів. Інститут розробляє концептуальні засади створення картографічних творів видавництва. Картографічні джерела, а також всі публікації, які використовувалися при розробленні змісту та укладанні карт, утворили бібліотечний фонд Інституту. Фонд поповнювався головним чином за рахунок налагодженого наукового обміну з іншими видавництвами, а також за рахунок закупівлі картографічних творів у магазинах по цілому світі. У 1939 р. картографічне зібрання Інституту нараховувало близько 200 000 карт і атласів.

Дотепер сторінки історії картографії України, що пов'язані з науковою та практичною картографічною діяльністю видатного польського географа та картографа Е. Ромера, в Україні достатньо не досліджені [4]. Це викликано не в останню чергу неприхильним і навіть ворожим ставленням вченого до української справи.

Ще з кінця ХVІІІ ст. багато польських політиків бачили свою відроджену державу тільки в межах кордонів до 1772 р. Протягом ХІХ ст. було видано, в основному в Парижі та Лондоні, низку різноманітних карт і атласів Польщі саме з таким

територіальним охопленням [5]. Початок Першої світової війни був сприйнятий частиною польського суспільства як можливість у післявоєнному облаштуванні політичного устрою Європи побачити нову державу — незалежну Польщу. Очевидною стає потреба не тільки обґрунтувати на основі джерел право Польщі на незалежність, познайомити світ і політиків з інформацією про Польщу, розселенням поляків та їх кількістю, особливостями господарства та іншими даними, але й підібрати матеріали, які б допомогли у майбутньому встановити омріяні та вигідні для польської сторони кордони. Ці обставини наприкінці 1914 р. спонукали доктора Францишека Стефчика (1861 — 1924), директора Бюро патронату крайового відділу Польських ощадних і кредитних спілок у Львові, запропонувати Е. Ромеру опрацювати і створити великий твір, який міг би становити джерельну базу для майбутнього визначення кордонів Польщі (звичайно з кордонами, що існували до першого поділу Польщі).

Для роботи над атласом «Geograficzno-statystyczny atlas Polski» Е. Ромер запросив низку видатних учених (Я. Новака, В. Шафера, В. Семковича, Я. Рутковського, С. Вайгнера та ін.), а також картографів. При опрацюванні карт атласу були використані матеріали віденських бібліотек (Центральної статистичної комісії, Палати торгівлі та промисловості, надвірної та університетської, різних міністерств), краківських бібліотек (Ягеллонського університету, Міського статистичного бюро), а також приватних зібрань краківчан (професора Ф. Буяка, ксьондза Я. Фіялка, С. Сужицького). Більшість карт Е. Ромер опрацював сам. Практично протягом 1915 р. були розроблені авторські оригінали карт. Підготовку до видання здійснило віденське приватне картографічне видавництво «Freitag & Berndt» і в 1916 р. атлас було віддруковано в друкарні А. Гольцгаузена.

«Geograficzno-statystyczny atlas Polski» містить на 32 аркушах (32 × 34,5 см) 69 карт. Основний масштаб карт атласу — 1:5 000 000. Територіальне охоплення польських земель, яке прийняте в атласі, відповідає кордонам 1772 р., а також включає етнічні польські землі, що знаходились у межах Німеччини та Австро-Угорщини. Атлас містить карти природи (4 арк.), адміністративного устрою (1), історії (1), населення (10), освіти і культури (3), сільського господарства (10), промисловості (2), транспорту (1 арк.). Назви карт і легенди, а також текстовий матеріал, що виданий окремим зошитом, подані трьома мо-

вами (польською, німецькою, французькою). Карти видані двома зошитами у вигляді окремих аркушів у повному кольорі і разом з текстом поміщені у папку. Загалом видання здійснене на доброму картографічному рівні, що засвідчило про зародження нової польської національної картографії.

Із карт населення виокремимо насамперед карту «Поляки» (масштаб 1:5 000 000, табл. IX), на якій показано частку поляків у відсотках до загальної чисельності населення у шкалі з шістьма ступенями: до 1%, 1–5, 5–25, 25–50, 50–75, понад 75%. Більша частина території України, що показана як польські землі у межах кордонів до 1772 р., відображена нижніми трьома ступенями (до 80% території). Двома ареалами виділені місцевості, де польське населення становить від 50 до 75% (площею близько 15 кв. мм навколо міста Львова та площею близько 30 кв. мм в трикутнику міст Тернопіль–Теребовля–Підволочиськ). Ізолінії двох вищих ступенів (переважання польського населення) загалом, з певною долею абстрагування, збігаються з етнографічними межами розселення українців. На додатковій карті дрібнішого масштабу «Мови» зображено територіальне поширення мов: польської, малоруської (української), білоруської, литовської та ін.

Вихід у світ атласу «Geograficzno-statystyczny atlas Polski» викликав великий резонанс як серед офіційних представників австро-угорської влади, так і серед української громадськості (оскільки тематичний зміст атласу подано в межах стародавньої Польщі, що включали й українські землі до Дніпра). Загальновідомим фактом став арешт накладу в результаті клопотання відомого австрійського вченого Альбрехта Пенка за висилання атласу поза межі монархії, що було розцінено як державну зраду. Лише завдяки підтримці віденського Військово-географічного інституту, який ствердив, що атлас є насамперед науковою працею, було призупинено судову справу проти Е. Ромера.

Залишаючи поза увагою детальний аналіз змісту всього атласу, його географічне та історичне значення, відзначимо насамперед політичне значення виходу «Geograficzno-statystyczny atlas Polski» для Польщі. Атлас є найвідомішим виданням та найважливішою науково-політичною справою польської географії та картографії цього періоду. Разом з іншими географічними працями він відіграв важливу роль у встановленні кордонів II Речі Посполитої [6]. За цей атлас за рішенням Паризького

географічного товариства Е. Ромер був нагороджений золотою медаллю Е. Галуа.

Е. Ромер, який займався дослідженнями проведення кордонів і проблемами національностей, став найвидатнішим спеціалістом і знавцем з питань кордонів польської держави, яка відроджувалася. Тому в 1918 р. вчений був включений до складу польської делегації на мирні переговори у Парижі, де він очолював Географічне бюро, що входило до складу Бюро праць конгресових. У Географічному бюро працювало шість осіб, у тому числі Теофіл Шуманський, який у 1920—1930-х роках був співавтором разом з Е. Ромером численних картографічних творів. Бюро опрацювало велику кількість карт і рефератів. Під час переговорів Е. Ромер провів понад 70 зустрічей з обговорення питань кордонів Польщі з членами інших делегацій. З конференції він залишив великий щоденник, який початково мав форму листів до дружини Ядвіги [7].

У травні 1920 р. міністр закордонних справ Польщі Станіслав Патк призначив Е. Ромера керівником Бюро миру. Завданням цього Бюро була підготовка обґрунтування так званої дезанексії, або права Польщі на території, які вона займала перед першим поділом 1772 р. Е. Ромер дуже ретельно підійшов до виконання цього завдання. Він зібрав не тільки багатий картографічний і фактографічний матеріал, але й провів багато розмов із найвидатнішими польськими істориками. Проте підготовлений рапорт так ніколи і не був опублікований і загинув у роки Другої світової війни в архівах Міністерства закордонних справ [8].

У липні і в серпні 1920 р. Е. Ромер брав участь як експерт у роботі Бюро праць конгресових, готуючи реферати і нотатки щодо кордонів Польщі, які це бюро виконувало під керівництвом Єжи Федоровича. Під час дискусій у бюро Е. Ромер був прихильником так званої мінімалістичної концепції встановлення кордонів Польщі, яка була близька до лінії кордону, яку пропонував маршалок Фох, або трохи на схід від лінії Керзона з утриманням при Польщі Львова, Львівського округу і Білостока.

Тоді ж, 1920 р., учений був запрошений як експерт у склад польської делегації на мирні переговори у Ризі. У перші дні перебування польських експертів у Ризі велися дискусії щодо кордонів. Мінімалістичний погляд Е. Ромера підтримували

економісти. Він застерігав від переходу лінії річки Збруч для Польщі. Генерал Мечислав Кулінський вважав, що більш оборонною була б лінія Смотрича. Адам Мечковський висловлював думку, що опорою конструкції польського східного кордону повинна бути етнографія. Якщо не враховувати цього принципу, то можна іти навіть до Березини. А. Мечковський аргументував, що краще і ефективніше господарювати на малому, ніж на великому [9].

Безумовно, значний вплив на проведення переговорів із встановлення кордонів має військова ситуація. Наприклад, під час переговорів у Мінську радянська сторона виставляла дуже тверді вимоги, оскільки мала тоді стратегічну ініціативу. Проте після успіхів польської армії ситуація змінилася і до мінімалістичної концепції проведення східного кордону польська сторона вже не поверталася.

Після затвердження керівниками делегацій в цілому мирних умов, у тому числі і кордонів, настали дні напруженої праці експертів, які повинні були закріпити на карті відповідні домовленості. Е. Ромер як експерт у географічних справах був серед членів польської делегації найкомпетентнішою особою з питань географічного положення окремих місцевостей, мережі шляхів і залізниць та інших питань, що пов'язані з демаркацією кордонів. Учений контролював нанесення лінії проходження кордону, при необхідності вносив правки, а іноді й сам укладав перебіг кордону. Один аркуш оригінальної карти з демаркацією східного польського кордону, яку підписав російський генерал Новіцький, була передана разом із спадщиною Е. Ромера до бібліотеки Ягеллонського університету і зберігається у картографічному зібранні.

У 1921 р. виходить у світ «Polski Atlas Kongresowy = Atlas des problemes territoriaux de la Pologne», у якому подано найважливіші картографічні напрацювання Географічного бюро на конференції в Парижі 1919 р. Під керівництвом Е. Ромера за значної участі Т. Шуманського під час роботи конференції було створено численні карти, що призначалися для аргументації територіальних вимог польської сторони на засіданнях окремих комісій. Сам Е. Ромер був автором близько 100 карт і 65 рефератів. Крім карт, підготовлених на конференції, в атласі вміщено декілька карт, які створені пізніше для ведення у 1920—1921 рр. переговорів з радянською Росією.

«Polski Atlas Kongresowy» включає 40 аркушів односторонніх кольорових карт (31,5 x 33,5 см), що були видрукувані з цинкових форм у Львові в друкарні Народного кооперативного видавничого товариства. Атлас містить багато оригінальних карт. Основні масштаби карт — 1:5 000 000, 1:3 000 000 і 1:2 000 000.

На восьмому аркуші атласу вміщена «Етнографічна карта Польського національного комітету» масштабу 1:5 000 000, на якій, аналогічно до змісту карти «Поляки» такого ж масштабу з атласу «Geograficzno-statystyczny atlas Polski», показано частку поляків у відсотках до загальної чисельності населення. На відміну від попередньої карти тут шкала має п'ять ступенів: більшість польського населення, 33—50%, 20—33, 5—20, менше 5%. Проте цікавим фактом є досить значні зміни у відображенні розселення поляків, які полягають, насамперед, у збільшенні частки поляків на українських землях, а також на території Білорусі та Литви порівняно з картою «Поляки». На етнографічній карті Польського національного комітету на досить великих територіях України та Білорусі, що раніше мали відсоток частки поляків до 5 від загальної чисельності населення, доля поляків складає від 5 до 20%. Дуже збільшилась частка поляків на Вінниччині — в окремих місцевостях, де вона була від 1 до 5%, частка зросла навіть до 33—50%. Площа одного (східного) з двох ареалів в Україні переважання польського населення виросла більш ніж удвічі. Наведені приклади, попри можливе уточнення статистичних даних в окремих місцевостях, свідчать про тенденційність змісту розглянутої карти.

Спільною рисою цих двох атласів є територіальне охоплення змісту карт в межах кордонів до 1772 р., що відповідало устремлінням певних верств тогочасного польського суспільства. Тут слід відзначити, що Е. Ромер і раніше цікавився питанням про геополітичний простір Польщі. Його дослідження про східний кордон для картографічного відображення було ґрунтовним як з огляду на історико-юридичні аспекти, так і з боку власне картографічного.

Тільки у 1925 р. Е. Ромер опублікував дослідження про східний кордон Польщі перед 1772 р. [10]. Завдяки публікації Добеслава Єнджейчика [8] ми маємо змогу ознайомитись з матеріалами цього дослідження, не коментуючи їх.

Е. Ромера цікавив передусім юридичний статус східного кордону. Підставою для визначення території Польщі перед 1772 р. був трактат Гжимултовського від 6 травня 1686 р., який, проте, ніколи не був ратифікований. З цього погляду єдиним правомочним документом, який регулював стан кордонів Польщі з Росією, залишався Поляновіцький трактат 1634 р. Створена на його підставі прикордонна комісія виконала свою роботу тільки у північно-східній частині спірної території. Для відтворення фактичного перебігу кордону між обома державами напередодні першого поділу Польщі можна послуговуватися тільки гіпотезами, а властиво однією гіпотезою, з якою географи та історики зжилися так сильно, що звикли вважати її за факт, який не викликає жодних сумнівів. Ця гіпотеза говорить, що землі, анексовані Росією у Польщі, утворили цілком нові губернії Росії, або що зовнішні кордони старих російських губерній, а саме Псковської, Смоленської, Чернігівської, Полтавської і Херсонської, можна ідентифікувати зі східним кордоном Польщі до 1772 року.

На думку Е. Ромера, такий погляд є цілком помилковий. Передусім на одному відтинку кордону, а саме від гирла Тясмину і до гирла Синюхи (Південний Буг), регулювання кордону між Росією та Польщею було зроблене прикордонною комісією тільки у 1781 р. і ратифіковане сеймом наступного року. Не бракує також документів з тієї епохи, які доводять, що перебіг польсько-російського кордону перед поділами був інший, ніж це приймає згадана гіпотеза. Проти цієї гіпотези говорить також і те, що у цілому ряді деталей, які піддаються підтвердженню, кордони нових російських губерній на території давньої Польщі пристосовуються тільки у загальних рисах, але не в деталях до внутрішніх кордонів давнього польського адміністративного поділу.

До визначення перебігу східного кордону Польщі до 1772 р. Е. Ромерові послужили такі картографічні джерела:

1. Атлас А. Ріцці-Дзанноні у 24 картах, виданий у Парижі 1772 року. На підставі карти у масштабі близько 1:670 000 було зроблено перший поділ Польщі.

2. Рукописна стінна карта Польщі у масштабі, близькому до карти А. Ріцці-Дзанноні, яку уклала Казначейська комісія і яка зберігалася у Казначейському архіві у Варшаві, що була знищена повністю під час варшавського повстання. Ця карта, без да-

ти, походила з часів Станіслава Августа до 1768 р., оскільки на ній ще не виділено гнєзненське воєводство, яке з'явилося саме у цьому році. Як офіційний документ, підготовлений головною польською фінансовою владою, що збирала податкові реєстри у кожній гміні давньої Речі Посполитої, вона має бути цінним джерелом.

3. Ряд карт, що походять із XVII століття і репродуковані у виданні В. Кордта «Материалы по истории русской картографии» (1899, 1910).

4. Окремі аркуші російської штабної карти у масштабі 1:420 000 1849–1853 рр.

5. Окремі аркуші карти Польщі Я. Хшановського у масштабі 1:300 000, виданої в Парижі в 1859 р.

Аналіз названих карт дозволив Е. Ромерові зробити цікаві висновки щодо перебігу і пізнішої деформації східного кордону Речі Посполитої, який був перед поділом Польщі. Е. Ромер поділив цей кордон за географічними критеріями на чотири відтинки. Перший, або північий, сягав аж до гирла річки Ірпінь поблизу Києва. На підставі картографічного матеріалу на цьому відтинку можна стверджувати, що кордон польської держави на території Себезького повіту був відсунутий углиб, а на території Невельського повіту виступив поза сучасну, тобто 1920 р., межу Вітебської губернії. Якщо ж ідеться про Велізький повіт, то не підлягає сумніву, що на час перед поділом не залишався у складі Речі Посполитої тільки його обрізок, обмежений лінією, яка пролягала поблизу і на схід від Ушвяту і Веліжа. Своєю чергою, на всій території прикордонної Могилевської губернії немає жодних даних, щоб стверджувати, що кордон перед поділом у значній мірі відрізнявся від сучасної Е. Ромерові межі губернії.

На другому відтинку, київському, межа губернії пролягала уздовж Дніпра. Територія на правому березі Дніпра коло Києва перебувала у фактичному володінні Росії від 1667 р., або від Андрусівського перемир'я, яким закінчилася польсько-російська війна 1654–1667 років, не зважаючи на те, що жоден із трактатів, дотичних Києва, не дочекався ратифікації. Також немаловажним є той факт, що про польсько-російський кордон гласив уже трактат Гжимултовського, який докладно його визначав. Проте, якщо йдеться про розмежування на території Києва, то як на карті А. Ріцці-Дзанноні, так і на карті Казначейської ко-

місії вони не узгоджуються ані між собою, ані з відповідним визначенням у трактаті Гжимултовського. Отже, виникає обґрунтоване припущення, що фактичний кордон у цьому місці також пролягав інакше, ніж його подають сучасні карти. До такого висновку привів Е. Ромера аналіз карти Й. Кантера 1770 р., на якій за допомогою системи ліній азимуту визначено «диференцію кордону між Польщею та Росією». Ці відступи (винятки) відносяться до південно-західної частини цієї території. Отже, можна припускати, що вони в той час з'являлися також на інших відтинках кордону. Не зважаючи на поділи країни, поняття сталого польсько-російського кордону утримувалося дуже довго. У спеціальній літературі є багато згадок про польський і російський берег Західної Двіни або Дніпра. Е. Ромер на підтримку своєї тези долучає свідчення англійського мандрівника Джонсона, який у 1817 р. проїжджав з Індії до Англії через Південну Росію і Польщу. В описі своєї дороги з Києва на захід він, отже, називає «Беллагоротка» (Белагородка) над Ірпенем, «Мотигін» (Мотижин), нарешті «Роїг» (Рожев) на лівому березі річки Здвижу, де цю поштову станцію визначає як першу прикордонну на території Польщі. Це твердження підсилене ще описом культурної і адміністративної різниці по обох боках кордону над Здвижем, яка є виявом спадковості давнього державного кордону, що пролягав тут. У кожному разі свідчення Джонсона у певній мірі піддає сумніву роль Ірпеня як прикордонної річки Польщі до її поділу.

Третій відтинок кордону, тобто вниз від Дніпра аж до гирла Тясмину, не зазнав жодних змін, адже державний кордон тут установлював саме Дніпро. Натомість в останньому секторі кордону, який досліджував Е. Ромер, або між Дніпром і Дністром, різниця між територією Речі Посполитої перед поділом і межами губерній у 1920 р. є найзначнішою. Е. Ромер розділив його на два відрізки: від Дніпра до Південного Бугу і від Південного Бугу до Дністра, закриваючи у такий спосіб аналіз усього східного кордону. Якщо йдеться про перший із названих відрізків, то в ньому Річ Посполита віддавна межувала з територією Запоріжжя, а кордони фактичного охоплення простору польською владою і адміністрацією змінювалися і по суті ніколи докладно не визначалися. Тільки при самому Дніпрі після воєн другої половини XVII століття було розмежовано сферу інтересів між Польщею та Росією. Адже у трактаті Гжимултовського цей

кордон мала становити невизначена лінія від гирла Тясмину до Чорного Лісу. Попри те, що цей трактат не отримав, як відомо, юридичної сили, ця лінія означала, напевне, фактичний стан і поза неї Польща ніколи вже пізніше не сягала.

Від того часу між ніколи докладно не визначеною територією запорожців і Польщею втиснулася зі своїм впливом і безпосередньою діяльністю Росія. Отож немає нічого дивного, що докладно не розмежована територія стала незабаром предметом незгод між Польщею і Росією. Ці супряги набрали сили у другій половині XVIII ст., коли цариця Єлизавета розпочала систематично поселяти тут сербські, хорватські і українські полки. Проблеми кордону, пов'язані з виникненням так званої Нової Сербії, призвели до того, що сейм коронаційний 1764 р., а потім сейм 1768 р. призначив повторну комісію з кордону, метою якої було усунення усіх суперечок на цій ділянці. Ці комісії з політичних причин не могли, звичайно, приступити до роботи. З ще більшим завзяттям за цю справу взялися після першого поділу Польщі. Спираючись на ухвали сейму від 1764 і 1768 років, король призначив комісію з питань кордону, яка проводила свою роботу разом із російською комісією від 15 червня 1780 р. до 17 лютого 1781 р. Результатом цієї роботи була демаркація кордону між Польщею та Росією відповідно до пролягання межі між Київською і Херсонською губерніями.

Проходження кордону на цьому відтинку відповідає тому, як це визначив у своєму атласі А. Ріцці-Дзанноні, а також Казначейська комісія на офіційній рукописній карті 1768 р. Це могло б підказувати, що цей кордон пролягав уздовж цієї самої лінії уже перед 1772 р. Проте, на думку Е. Ромера, таке припущення позбавлене юридичних підстав і попри будь-яку правдоподібність не відповідає також фактичному станові. Для пояснення збігу пролягання кордону між Польщею та Росією на карті Казначейської комісії і в атласі А. Ріцці-Дзанноні, а також тогочасною межею між Київською та Херсонською губерніями Е. Ромер прийняв дві гіпотези. Вирішальним моментом для фінансової карти було визначення території, якої вже не досягла польська податкова адміністрація, натомість А. Ріцці-Дзанноні спирає свій рисунок кордонів на знання російських вимог у цьому питанні. Для виправдання А. Ріцці-Дзанноні Е. Ромер наводить факт вживання особливої графічної символіки для території «Нової Сербії» з одного боку і Запоріжжя з другого,

завдяки чому спірний характер цієї території А. Ріцці-Дзанноні чітко визначив.

У результаті польський географ схиляється до тези, що південний кордон Польщі до її поділу на цьому відтинку поблизу Дніпра визначає трактат Гжимултовського, далі на захід лінія кордону визначена на картах Г. Боплана, у західній же частині — Чорний Ташлик, який позначав кордони так званої Нової Сербії. Як відомо, найбільш авторитетні карти тієї епохи, власне карти Г. Боплана і його послідовників, не проводять на цьому відтинку жодного спільного кордону, вважаючи його за безгосподарний. Натомість на дрібномасштабних картах, синтетичних, Г. Боплан і його закордонні однодумці, такі як Сансон або Менгден, що працювали за ініціативою царя Петра II, на цій території пересовують кордон Польщі по Дніпро на сході, і по Інгулець — на півдні, відносно трохи на схід від нього. Немаловажним для Е. Ромера був факт, що карта Менгдена визначає кордон на середньому відтинку саме цілком згідно із синтезом Г. Боплана.

Натомість, якщо йдеться про поділ кордону від Південного Бугу до Дністра, то для визначення кордонів Польщі до поділу вирішальним є Карловіцький трактат 1699 р. між Польщею і Туреччиною, угода буджацьких татар з Росією 1770 р., а також трактат у Кучук-Кайнарджі 1774 р. між Росією та Туреччиною.

Е. Ромер не мав сумнівів, що постанови Карловіцького трактату, щоб давні кордони між Польщею і Туреччиною на просторі між Півд. Бугом і Дністром зберігалися і утримувалися, не втратили своєї юридичної сили аж до часу перед поділом Польщі. Це зовсім не означає, що кордон між Польщею і Туреччиною у цьому місці пролягав так само і в 1772 р. по лінії, визначеній на карті Г. Боплана 1650 р. Життя і фактичні стосунки пересунули цей кордон на північний захід, як це доводить офіційна карта Казначейської комісії 1768 р., на якій він визначений цілком однозначно. Форма тієї лінії кордону, а передовсім визначення головної течії річки Тилігул (Малий Тилігул) у межах кордонів Польщі на карті Казначейської комісії, виключає усякі сумніви щодо проходження у цьому місці кордонів Польщі до її поділу.

Таким чином, на прикладі діяльності видатного польського географа і картографа Е. Ромера ми бачимо, якою багатогран-

ною може бути участь картографа-дослідника у встановленні проходження державного кордону. Безумовно, у даному випадку потрібно абстрагуватися від ура-патріотизму та певної тенденційності у дослідженнях Е. Ромера. Мова йде про підходи до вирішення спірних ситуацій у визначенні проходження державного кордону за допомогою картографічного та історико-географічного методів дослідження. У зв'язку з цим постає питання — а чому не були затребувані українською державою послуги засновника української географії Степана Рудницького, що діяв у цей же час у Львові, або іншого українського географа чи картографа?

- ¹ Див.: Бондар А. Л., Дьогтяр А. М., Трюхан М. О. Делімітація та демаркація кордонів: проблеми, пошуки, рішення // Український географічний журнал. — 1998. — № 3. — С. 10—12; Картографо-геодезичне забезпечення договірно-правового оформлення державного кордону України / А. Л. Бондар, А. Л. Буряк, А. М. Дьогтяр та ін. // Вісник геодезії та картографії. — 2001. — № 3. — С. 60—64; Трюхан М. О. Сучасний стан картографо-геодезичного забезпечення встановлення державного кордону України // Національне картографування: Стан, проблеми та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. — К.: ДНВП «Картографія», 2003. — С. 27—33.
- ² Віднянський С. Міжнародні зв'язки України в сучасній вітчизняній історіографії: основні напрями, проблеми та перспективи дослідження // Україна дипломатична. — Вип. IV. — К., 2004. — С. 472—482.
- ³ Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К.: Основи, 1994. — 168 с.; Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920—1939 рр.: Автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2001. — 31 с.; Краківський О. Східна Галичина і Польща в 1918—1923 рр.: Проблеми взаємодієносин. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 304 с.; Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. — К., 2002. — 133 с.; Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918—1919 рр. — Львів: Ін-т українознавства НАНУ; Ін-т Центр.-Сх. Європи, 1998. — 488 с.; Сергійчик В. Етнічні межі і державний кордон України. — Тернопіль: Книжк.-журн. вид-во «Тернопіль», 1996. — 184 с.
- ⁴ Див.: Мельник А. В. До 130-річчя від дня народження Е. Ромера // Український географічний журнал. — 2001. — № 1. — С. 72; Мельник А. В. Ромер Еугеніуш // Географічна енциклопедія України. — Т. 3. — С. 147—148; Ровенчак І., Шубер П. Професор Еугеніуш Ромер: здобутки і втрати на ниві географії та картографії // Історія української географії. — 2003. — Вип. 8. — С. 17—22; Ромер Еугеніуш // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Мюнхен: Молоде життя, 1973. — Т. 7. — С. 2570; Ромер (Romer) Еугеніуш // Українська Радянська Енциклопедія. — 2-ге вид. — К.: УРЕ, 1982. — Т. 9. — С. 487; Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки: Матеріали

- міжнар. конф. до 120-річчя географії у Львівському ун-ті (24—26 вересня 2003 р.). — Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 413 с.
- ⁵ Olszewicz B. Kartografia polska XIX wieku: (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny). T. 1, 2 / Prsygotowała do wydania Wiesawa Wernerowa. — Warszawa, 1998. — 528 s.
 - ⁶ Pawlak W. Eugeniusz Romer jako geograf i kartograf // Eugeniusz Romer geograf i kartograf trzech epok. Materiały Sesji Naukowej: Warszawa, 16 kwietnia 2004 rok / Red. nauk. J. Ostrowski, J. Pasławski, L. Szaniawska. — Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2004. — S. 11—63. — (Studia i Materiały z Historii Kartografii; 19); Jędrzejczyk D., Wilk W. Eugeniusz Romer jako geograf społeczno-gospodarczy. — Warszawa: Uniw. Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, 1999. — 141 s.
 - ⁷ Romer E. Pamiętnik paryski (1918—1919) / Oprac. A. Garlicki, R. Świętek. — Wrocław, 1989.
 - ⁸ Jędrzejczyk D. Eugeniusz Romer o przedrozbiorowej polskiej granicy wschodniej // Polski przegląd kartograficzny. — T. 36. — 2004. — № 1. — S. 29—32.
 - ⁹ Pietrzyk Z. Konferencja pokojowa w Rydze we wspomnieniach Eugeniusza Romera // Eugeniusz Romer geograf i kartograf trzech epok. Materiały Sesji Naukowej: Warszawa, 16 kwietnia 2004 rok / Red. nauk. J. Ostrowski, J. Pasławski, L. Szaniawska. — Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2004. — S. 137—144. — (Studia i Materiały z Historii Kartografii; 19).
 - ¹⁰ Romer E. O wschodniej granicy polski sprzed r. 1772 // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. — Lwów: Nakładem Komitetu Redakcyjnego z zasiłkiem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1925.

*Дипломатична спроба визнання
автокефальної української церкви
Вселенським патріархатом
у добу української революції*

1959 р. народження, декан соціально-гуманітарного факультету, завідувач кафедри теорії та історії держави і права НПУ ім. М. П. Драгоманова. Коло наукових інтересів Б. І. Андрусишина — історія Української революції, історія держави і права України 1917—1920 рр., історія церкви, профспілок, культурологічні питання, археографічна робота. Опублікував понад 130 наукових праць, серед яких чотири монографії, дев'ять навчально-методичних посібників, з них два для вищої, один для середньої школи, які вмістили основні напрями наукових пошуків Б. І. Андрусишина, результати проведених ним досліджень, а також чотири навчальні програми, програма з виховної роботи та ін. Він є членом

редколегії п'яти наукових збірників та періодичних видань. Член спеціалізованої ради по захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 13.00.02 — теорія та методика навчання (історії), голова секції соціально-гуманітарних наук науково-методичної комісії з педагогічної освіти Міністерства освіти і науки України та секції «Правознавство».

Організатор і учасник міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій. Керує п'ятьма аспірантами та одним докторантом (одна кандидатська дисертація захищена, одна докторська рекомендована до захисту).

Нагороди: «Відмінник освіти України» (2001); Орден Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого II і III ступеня (2002).

1 січня 1919 року Уряд Директорії УНР проголосив «Закон про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві», чим було запроваджено автокефалію православної церкви в Україні¹.

Відразу після проголошення автокефалії було вжито заходів, щоб здобути визнання автокефалії Царгородською Патріархією, колишньою Церквою-Матір'ю Київської Митрополії. Міністерс-

тво культів вважало за необхідне поінформувати про це історичне рішення Константинопольського Патріарха та всі автокефальні православні церкви за кордоном, звернувшись з відповідною пропозицією до Міністерства закордонних справ².

На керівництво республіки та МЗС крім завдань «всіх політичних зносин Уряду УНР з іноземними урядами та інституціями міжнародного характеру», охорони різнопланових інтересів України й прав її громадян за кордоном, захисту законних інтересів іноземців в Україні також покладалося регулювання зносин між Патріархами і Українською Православною Церквою, яка декретом Директорії від 1 січня 1919 р. отримала автокефалію³.

Лотоцький згадував, що Голова Ради Міністрів УНР В. Чехівський наполягав на спеціальному посольстві до Царгорода, «бо надавав велике значіння справі визнання царгородським патріархом автокефалії Української церкви». Саме через це посаду посла було запропоновано Лотоцькому, якого «уважали за фахівця в церковних справах»⁴.

Отже, визнання проголошеної Директорією автокефалії Української Православної Церкви Вселенським Патріархатом було одним з найголовніших завдань УНР у царині церковної політики. Про це свідчить та оперативність, з якою Директорія спорядила місію до Константинополя на чолі з Лотоцьким, а також фінансове забезпечення місії Українським Урядом. Згідно із законом, прийнятим Радою Міністрів 24 січня 1919 р., Міністерству культів асигнувалося 250 000 крб для видачі посланникові Української Народної Республіки в Константинополі О. Лотоцькому на витрати під час відрядження, а також на фінансування повідомлень через пресу про визнання автокефалії Української Православної Церкви⁵.

О. Лотоцький належав до УПСФ, працював на державній службі за Центральної Ради, був державним контролером УНР, міністром Української Держави та УНР періоду Директорії. Радником місії став член УПСР, член Центральної і Малої Ради, посол періоду УЦР М. Шраг. Військовим аташе був есер В. Кедровський, секретарем місії — член УСДРП, син відомого в Україні мецената П. Чикаленко⁶.

Однак місія колишнього міністра ісповідань О. Лотоцького не змогла здійснити свої плани, оскільки Царгородська патріарша кафедра була в той час вакантною⁷.

Зауважимо, що несприятливі для УНР міжнародні умови та внутрішні негаразди спричинили велике запізнення дипломатичної місії республіки до місця акредитації. Так, з моменту від'їзду з Києва до перших зустрічей з впливовими духовними особами в Константинополі минуло кілька місяців. Найкоротший шлях — через Одесу, морем — був відрізаний військами Антанти, а також російськими білогвардійцями, котрі мали тут повну свободу дій. Делегації довелося долати шлях до Туреччини через Центральну Європу. Спочатку дипломати доїхали до Станіслава, де тоді перебував Уряд та засідав парламент Західноукраїнської Народної Республіки. Через бюрократичні перешкоди керівництва ЗУНР з великими труднощами потягом, що йшов один раз на тиждень з Лавочного, у переповненому вагоні, змерзлі, голодні дипломати-місіонери прибули до Будапешта⁸. Перепочивши два дні в угорській столиці, українська місія відбула далі до Відня з надією відправитися прямою дорогою через Балкани до Царгорода. У Відні в той час перебував посол УНР В. Липинський, котрий сприяв дальшому проїздові делегації. Відповідну допомогу надав також радник посольства князь Ян Токаржевський-Карашевич, а також М. Василько⁹.

Колишній турецький великий візир Хільмі-Паша сприяв отриманню турецьких віз для українського посольства. Навіть незважаючи на енергійні зусилля О. Лотоцького, а також української діаспори у Празі, серед якої виділялися голова української дипломатичної місії М. Славінський¹⁰, радник місії С. Смаль-Стоцький, а також В. Королів, О. Бочковський та інші, у Відні довелося затриматися на місяць. Після місячного очікування через Югославію, на селянських возах (залізничне сполучення було перерване) посольство прямувало до італійського кордону. На безлюдній горі з посольством стався курйозний випадок, бо сербських возів далі не пускали, а інших поблизу не було. Завдяки двом вантажівкам, що поверталися з Югославії, посольство доїхало до Трієста, а звідти до Венеції, потім залізницею — до Бріндізі. Тут член посольства П. Чикаленко домовився з капітаном турецького транспорту про умови доставки посольства до Царгорода: платили лише за харчі у буфеті. Так, після шестиденного плавання по Середземному та Мармуровому морях, через мінні поля, 23 квітня 1919 р. українські посли дісталися до Стамбула — міста, з яким в українській історії пов'язані неоднозначні спомини.

Не менш складною і тернистою, ніж шлях до Константинополя, була дорога до Фанару*. Визнання Вселенським Патріархом Української Православної Церкви стало дуже важливим чинником, оскільки Патріархові належали перевага честі, першість серед інших східних патріархатів, в основному через традицію зв'язку з маєстатом колишньої Візантійської імперії. Як згадував пізніше О. Лотоцький, це завдання було вкрай нелегким. Одним із факторів, що заважало визнанню Української Церкви, був відомий традиційний консерватизм церковних кіл, котрі в будь-якій ситуації намагалися зберегти *status quo*. Крім цього, українська делегація зустрілася з додатковими непередбаченими труднощами, які стали чи не вирішальними за конкретних історичних обставин. Йдеться про те, що Патріарший Престол був вільний, а справами Патріархату відав місцеблюститель Патріаршого трону митрополит Дорофей. Формальною перепорою для початку роботи в церковній царині було те, що Висока Порто зволікала з посольським визнанням О. Лотоцького. Коли врешті-решт усі формальності владнали, українську делегацію з усіма почестями в Патріарших покоях з посохом в руках та з усіма ознаками сану прийняв митрополит Дорофей — місцеблюститель Патріаршого трону. Перекладачем на переговорах, які велися грецькою мовою, був Іван Спафарій — грек, колишній вихованець Київської Духовної академії, котрий знав українську мову, а також добре розумівся на церковній справі.

Перша зустріч, яка відбулася аж у липні 1919 р., не дала конкретних результатів, а мала загалом характер дипломатичний. Другого дня місцеблюститель відвідав українського посла в його приміщенні, де О. Лотоцький поінформував митрополита Дорофея про церковні справи в Україні. Під час розмови крізь павутиння східної дипломатії проглядалася головна причина, через яку контрагенти з побоюванням ставилися до визнання української автокефалії, а саме — страх, що розшматована і знесилена Російська імперія зможе відродитися й помститися за порушення її інтересів, а визнання автокефальності за однією з частин колишньої Російської церкви, безперечно,

* Так називається будівля Патріархату — від назви тієї ділянки, де міститься ця споруда.

вважалося б таким порушенням¹¹. А відомості, які доходили до Царгорода в другій половині 1919 р., не несли нічого приємного українській делегації. Військово-політичне становище в Україні залишилося вкрай напруженим і непередбачуваним. У середині червня якраз розвивався успішний наступ Червоної армії проти УНР. Більшовики стояли за кілька десятків кілометрів від Кам'янець-Подільського, втрата якого загрожувала взагалі ліквідацією Української Народної Республіки, адже там перебував Український Уряд, інші державні та духовні інституції. Тяжким залишалося міжнародне становище України. 25 червня Рада десяти Паризької мирової конференції дозволила полякам продовжити військові операції до лінії Збруча. Скориставшись цим, польська армія 28 червня почала наступ, внаслідок чого Українська Галицька армія (УГА), що вела бої проти Польщі, змушена була відступати. Досягши угоди з Наддніпрянським урядом, УГА 15 липня 1919 р. перейшла Збруч і об'єдналася з армією УНР для спільної боротьби на більшовицькому фронті¹². З липня почався наступ Денікіна на Москву. Ліве крило цього наступу захопило територію України. У висвітленні згаданих подій простежувався неприхований вплив не лише переможних соборян, а й загальна бравада російської білогвардійщини. Свій внесок в антиукраїнську акцію зробили також представники духовенства — найголовніші, за словами О. Лотоцького, представники українського кліру. В Царгороді опинилися митрополит Одеський Платон, протоієрей Ф. Титов, архієпископ Чигиринський Никодим, а головне — колишні митрополит Київський Антоній (Храповицький) і архієпископ Волинський Євлогій (Георгієвський)¹³.

Митрополит Антоній та архієпископ Євлогій побували на аудієнції у місцеблюстителя Патріаршого трону митрополита Дорофея. Під час зустрічі вони висловили розчарування з приводу зносин з «таким ворогом православної церкви, як тутешній український посол» (О. Лотоцький. — *Б. А.*). Вони висловили сподівання, що цю помилку буде в інтересах Церкви виправлено «та, до огорожі церковної не приступить вовк у овечій шкурі»¹⁴. Митрополит Дорофей намагався змінити думку владик про главу української місії і про наміри української делегації, але безуспішно. Крім названих владик всілякі плітки про діячів українського дипломатичного корпусу та про неіснуючі українські «звірства» розпускав митрополит Платон, котрий ще в Києві

написав текст відозви проти Директорії, після чого в купе іноземного дипломата зник у напрямку Одеси, під охорону війська Антанти. Митрополит Платон у листі до Афінського митрополита вигадав історію про знущання над митрополитом Антонієм українською владою¹⁵. Антиукраїнську агітацію вів протоієрей Ф. Титов, який виїхав разом зі своїми двома синами — білогвардійськими добровольчими офіцерами, котрі перевдяглися в чернечі підрясники, вдаючи з себе духовних осіб.

Усі разом і кожен окремо, ці рештки старого синодального режиму тиснули на Патріархат, формували його думку про українську справу, а головне — вони підживлювали побоювання Патріархату щодо можливості відновлення попереднього стану колишньої могутності Росії. Як показав дальший хід подій, усі наведені фактори зумовили стриманість Патріархату у визнанні автокефальності Української Церкви, хоча, за свідченням О. Лотоцького, сам митрополит Дорофей не був проти такого визнання і вважав підпорядкування Української Церкви Московському патріархатові 1685 р. неканонічним.

Українська дипломатична місія працювала в дуже складних умовах, коли гостро відчувався брак регулярного зв'язку з урядом УНР, його МЗС, що вимагало від делегації діяти часто-густо на власний розсуд.

У зволіканні з визнанням Української Автокефальної Православної Церкви відігравав свою роль ще й міжнародний фактор. Після поразки в Першій світовій війні проти Четверного союзу Константинопольського Патріарха Германа усунули з престолу союзники-переможці за його «германофільство». Він поселився на одному з островів неподалік від Константинополя. Отож Патріарший трон був порожнім, що давало Фанару формальний привід для зволікання з визнанням. «Всі ці обставини разом узяті, — пише О. Лотоцький — утворили глуху стіну, об яку розбивалася справа визнання української автокефалії, цілком вільна од яких будь закидів з погляду правного»¹⁶.

Несподівано виникла ще одна перешкода. Українському послові в Царгороді турецьке Міністерство закордонних справ прозоро натякало на небажаності контактів з представниками грецького елементу в Туреччині, до якого належав і Патріархат, оскільки в той час, користуючись протекцією Антанти, греки почали прагнути реваншу за кількасотлітнє підневільне становище.

Інформація про переговори, які велися українською делегацією з місцєблєстителем Вселєнського Патріаршого престолу митрополитом Дорофеєм з питання надання автокефалії Українській Православній Церкві, регулярно надходила до Рима від папського представника в Туреччині кардинала Дольчі. Зміст донесень нам невідомий, але цілком очевидно, що інформація, яка надходила зі Стамбула, мала вплив на формування позиції Апостольського Престолу щодо вирішення церковного питання в Україні¹⁷.

Про те, що уряд УНР в міру можливості стежив за ходом переговорів і реакцією Ватикана на розвиток подій в Царгороді, свідчать спогади українських дипломатів. Крім О. Лотоцького це Є. Онацький, князь Ян (Іван) Токаржевський-Карашевич, який, будучи послом УНР в Царгороді, цілий місяць провів у Римі, побував на приватній аудієнції у Папи Бенедикта XV, а також відомий український католицький діяч і історик Ісидор Нагаєвський¹⁸.

Як бачимо, у справі визнання автокефалії переплелися не лише духовні, а й політичні, міжнародні, військові, а також моральні чинники.

В результаті тривалих переговорів з Фанаром О. Лотоцький отримав проект листа до Українського Уряду (на ім'я прем'єра), в якому, зокрема, зазначалося:

«Святий Синод Великої Константинопільської церкви, у відповідь на лист з 15 січня 1919 р., насамперед висловлює українському урядові та через нього благочестивому українському народові свою гарячу любов та матірне співчуття з приводу всіх страждань, яких дізнав він за часу війни. Маємо віддати подяку для Милосердного та Всесильного Господа нашого Ісуса Христа, що заховав український народ цілим, непошкодженим та вільним від усякого лихого впливу.

Приступаючи затим до головного бажання Вашої Ексцелєнції, Св. Синод не може чинити інакше, як у згоді з нєложним голосом історії, а саме з тим, що Україна довгі літа була з погляду церковного незалежна та що через несприятливі обставини її пізніше, р. 1685, підпорядковано московській церкві, а тому як рішення українського народу повернути свою незалежність, так і належне бажання Вашої Ексцелєнції не позбавлені підстав історичних та канонічних.

Св. Синод вважав би, що з цього погляду немає перешкод для того, щоб він погодився з так твердо обґрунтованим проханням, коли б лише сприяли тому і необхідні в таких справах канонічні форми, які до сього часу конечно додержуються. За такі вважається, по-перше, незалежність, по-друге, прохання української влади та церкви в даній справі до тої церкви, од якої так чи інакше вона залежала, та, по-третє, наявність вселенського патріарха, необхідна для того, щоб наступний акт здобув відповідний авторитет для себе.

Відсутність якраз трьох зазначених канонічних обставин перешкоджає тому, щоб Св. Синод уважав, що наступили б сприятливі обставини для дотримання вгорі означених, нині відсутніх, форм, які вповні та твердо задовольнили б всі Ваші побажання.

З тою непохитною надією Св. Синод з любов'ю звертається до возлюблених та благочестивих чад Української Церкви, як мати вітає і дякує синові за синовні їх почуття та радить їм, щоб до часу, коли Господь завершить відновлювану будівлю, твердо стояли, об'єднані вірою, любов'ю та надією, закриваючи вуха на спокусливу проповідь інославної пропаганди, підлягаючи тим, кому доля призначила честь та відповідальність управляти та провадити ними з релігійно-церковного та всякого іншого погляду. Благодать Господа та мир і благословенство найбудуть багаті та невичерпані на Вашій Екссцеленції і на всьому благочестивому українському народові»¹⁹.

Зміст проекту листа свідчить про те, що українофобська агітація російських архієреїв досягла таки успіху, оскільки Патріарший Престол висловив сумнів в існуванні незалежної Української Народної Республіки. Навіть зважаючи на швидке вибачення з Фанару за таке непорозуміння, сам факт наводить на сумні роздуми. Ще складнішою виявилася позиція щодо згоди на автокефальність з боку Церкви, од якої відділялася нова Церква. Тут утворювалося замкнене коло. Як матірня Церква, Царгородський Патріархат традиційно виступав проти будь-яких відокремлень, адже всі Церкви, котрі відходили з-під його юрисдикції, діставали визнання набагато пізніше. Цей аргумент для Грецького патріархату був дуже дражливим. Обстоюючи свої позиції, український посол виходив з того, що цей аргумент завжди порушувався практикою церковного життя, оскільки стосувався дещо інших, ніж духовні, засад. «Автокефаль-

ність, — зазначав О. Лотоцький, — це річ не лише звичайного людського права, але зв'язано її з надто нехристиянськими проявами людської натури. Теоретично — нормальна вимога канонічна в цім випадку та, щоб церковна незалежність відбулася по взаємній згоді — на основі спільності церковних інтересів та взаємної християнської любови. Але ця ідеальна форма вирішення справи автокефальности, як вираз зв'язку любови між християнськими церквами, звичайно не знаходить собі ґрунту в подіях церковного життя. Звичайна засада людських відносин, засада не альтруїстична, просякла і міжцерковні відносини, а тому усамостійнення церков відбувалося не з добровільної згоди, а ставало наслідком вже конечної необхідності в результаті довгого та впертого опору. Річ у тому, що через усамостійнення певних церковних територій попередня церковна адміністрація цих територій, розуміється, позбавлялася деяких вигод, головним чином, матеріяльних, і цей неідеальний мотив звичайно спонукає заінтересовану церковну владу виявляти дуже рішучий чи й непримиримий опір стремлінням церковної емансипації»²⁰.

О. Лотоцький вважав, що лише на ґрунті реального співвідношення сил та фактичної можливості протягом останніх майже тисячі літ вирішувалася справа автокефалії. Навколо цієї болючої тези довгий час не вдавалося знайти порозуміння з Фанаром. Переговори зайшли у глухий кут. Допомогу у відновленні діалогу з Патріаршим Престолом надав Деркоський митрополит, внаслідок чого з попередньої редакції вдалося вилучити положення про кінцеву згоду на визнання автокефалії Російською Церквою, бо остання підпорядкувала собі Українську церкву насильно через світську турецьку владу, яка змусила Константинопольського Патріарха визнати цей акт. Не включили вони до тексту положення про благословенство Українській Церкві, бо це означало б її визнання. Остаточо відредагований і погоджений текст відповіді О. Лотоцькому вручив сам місцеблюститель митрополит Дорофей. У листі читаємо:

«У відповідь на послання Вашої Ексцеленції з 15 січня 1919 р. маємо за шану, згідно з синодальною постановою, повідомити Вас: як ми вже устно свого часу повідомляли його Ексцеленцію возлюбленого нами п. О. Лотоцького, обміркування та винесення остаточного рішення щодо висловленого у послан-

ні Вашому бажання стає нині неможливим з причин канонічних з огляду на вакантність патріяршої кафедри.

Подаючи цю відповідь з великою любов'ю, користуємося випадком висловити гарячу прихильність Матері Церкви до благочестивого українського народу, а також тверду нашу надію, що як він, так і поставлене над ним високе правительство стоятимуть і далі й міцно в батьківській православній вірі, ждучи з цілковитою певністю здійснення свого бажання згідно з священними канонами та правилами.

Передаючи при сій нагоді Вашій Ексцеленції та усім достойним членам правительства, як і всьому українському народові, молитвенне благословенство Матері Великої Церкви Христової та випрошуючи благодать Господа нашого для успіху Ваших трудів, остаюсь

Вашої Високодостоїнної Ексцеленції
Пильний до Господа молитвенник та відданий
Місцоблюститель Вселенського Престолу Доротей.
1920 р. березня 9»²¹

Але така позиція Константинопольської патріархії пояснювалася не лише цим. А саме, вирішальним фактором у невизнанні української автокефалії було нестабільне внутрішньополітичне становище в Україні. Патріарший місцоблюститель Доротеї з розумінням поставився до місії О. Лотоцького, проте відмовився здійснювати якісь конкретні кроки до того часу, поки політична і церковна ситуація в Україні не стабілізується, а також буде обрано нового Вселенського Патріарха. Розвинути діяльність в руслі викладених у листі положень О. Лотоцькому не вдалося, бо він невдовзі, наприкінці березня 1920 р., на вимогу уряду покинув Константинополь, залишивши після себе князя І. Токаржевського-Карашевича, який пробув на посаді посла до 11 грудня 1921 р., отримавши весною 1921 р. від Патріарха грамоту, «складену зо всіма грецькими викрутасами, але закінчену благословенням Голови Держави, Уряду і Української Православної Церкви. Розуміється це було не повне визнання, але крок вперед»²². Перед від'їздом О. Лотоцького місцоблюститель пропонував йому взяти з собою представника Патріархату для ознайомлення з обстановкою на місці, але ця поїздка, на пораду О. Лотоцького, була відкладена до кращих часів, оскільки абсолютну більшість території України контро-

лювали більшовики, проводячи тут «воєннокомуністичні» експерименти. Західну Україну окупували польські війська, хоч долю її мала визначати Паризька мирна конференція, якій і була підконтрольна ця територія.

В окупованому поляками Кам'янці-Подільському в грудні 1919 р. було створено Українську національну раду на чолі з соціалістом-федералістом М. Корчинським. Рада перебувала в опозиції до Директорії та Уряду, вважаючи їх винуватцями катастрофи. У свою чергу Уряд УНР 14 лютого 1920 р. ухваливши «Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР», заклав підвалини передпарламенту із законодавчими функціями і припинив свою діяльність²³.

Фактично одночасно з проголошенням автокефалії Уряд розпочав заходи, щоб «прихилити константинопольського патріарха та одержати на проголошену автокефалію його згоду, — пише історик української церкви доктор Ю. Федорів. — Заходи ці, по всій імовірності, були б мали успіх, коли б не те, що на Україну насунула більшовицька орда і молода наша держава опинилася в смертельній небезпеці. Розвал нашої держави в кінці перекреслив усі автокефальні заходи в Константинополі»²⁴.

Спалахами активної збройної боротьби української нації за відновлення демократичної державності протягом 1920—1921 рр. стали героїчний «зимовий похід» тилами денікінської та Червоної армій, українсько-польський похід на Київ, оборонні бої на Правобережжі та інші дії. Водночас зі зменшенням надії на військову перемогу на українських теренах затухали й сподівання на успіхи у зносинах між Україною та Вселенським Патріархатом. Справа визнання Української Автокефальної Православної Церкви відкладалася до кращих часів.

¹ Див.: Андрусишин Б. Директорія УНР і автокефалія Української Православної Церкви // Пам'ять століть. — 2004. — № 5. — С. 4—23.

² ЦДАВО України. — Ф. 1072. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 82.

³ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 97. — Арк. 1.

⁴ Лотоцький О. Сторінки минулого. — Ч. 4. — С. 10, 11.

⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1072. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 16; Ф. 1065. — Оп. 2. — Спр. 177. — Арк. 1—2.

⁶ Андрієвський В. З минулого. В 2 т. — Берлін, 1923. — Т. 2. — С. 147—148.

- ⁷ Мартирологія українських церков: Українська Православна Церква (документи, матеріали, християнський самвидав України). В 4 т. — Торонто; Балтимор, 1987. — Т. 1. — С. 30.
- ⁸ Лотоцький О. В Царгороді. — Варшава, 1939. — С. 16—20.
- ⁹ Див.: Ляхоцький В. Микола Василько: парадокси пам'яті та забуття // Україна дипломатична: Науковий щорічник. — Вип. II. — К., 2002. — С. 475—486.
- ¹⁰ Див.: Веденєєв Д. Остання резиденція дипломата // Україна дипломатична: Науковий щорічник. — Вип. II. — К., 2002. — С. 495—501.
- ¹¹ Лотоцький О. Сторінки минулого. — Ч. 4. — С. 89.
- ¹² Історія України: нове бачення. У 2 т. — К., 1996. — Т. 2. — С. 92—93.
- ¹³ Лотоцький О. Сторінки минулого. — Ч. 4. — С. 88—89.
- ¹⁴ Там само. — С. 90.
- ¹⁵ Там само. — С. 92.
- ¹⁶ Там само. — С. 93.
- ¹⁷ Див.: Андрусишин Б. Церква в Українській державі 1917—1920 рр. (доба Директорії УНР). — К.: Либідь, 1997. — С. 62—70.
- ¹⁸ Див.: Андрусишин Б., Стрельський Г. М. С. Тишкевич: людина, політик, дипломат (до 85-річчя початку дипломатичних відносин України з Ватиканом) // Людина і політика. — 2004. — № 1. — С. 144—152.
- ¹⁹ Лотоцький О. Сторінки минулого. — Ч. 4. — С. 94—95.
- ²⁰ Там само. — С. 95.
- ²¹ Там само. — С. 98—99.
- ²² Хома Іван. Апостольський Престіл і Україна: 1919—1920. — Рим, 1987. — С. 67.
- ²³ Історія України: нове бачення. — Т. 2. — С. 97—98.
- ²⁴ Федорів Ю. Історія церкви в Україні. — Торонто, 1967. — С. 295.

Поняття «міжнародний імідж» у системі міжнародної інформації та філософії

У 2000 р. закінчила з відзнакою Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин за спеціальністю «міжнародна інформація», у вересні-жовтні 2001 р. проходила навчання в Інституті міжнародних відносин Клінгендайл (Нідерланди), працює над кандидатською дисертацією.

У системі МЗС України працює з листопада 1999 р., спочатку — на посаді старшого інспектора УПАП. За старанне та кваліфіковане виконання покладених на неї службових обов'язків 23 жовтня 2000 р. була переведена на посаду аташе УПАП. З грудня 2000 р. по березень 2004 р. — аташе, третій секретар Кабінету Міністра. З березня 2004 р. переведена на посаду другого секретаря Управління кадрового забезпечення. У грудні 2002 р. О. В. Яловій

присвоєно дипломатичний ранг третього секретаря. Володіє англійською та італійською мовами.

Якщо, котре позначають словом «імідж», відомо людській культурі доволі давно, в усякому разі — задовго до появи наук, які зробили його предметом дослідження.

Відомий наразі словник Уебстера в одній із дефініцій тлумачить імідж як «образ особистості, продукту, соціального інституту і т. п., який розділяє широка громадськість і який часто навмисно формується або змінюється засобами інформації, рекламою, пропагандою і т. д.». Приблизно таку ж інтерпретацію пропонує і сучасна вітчизняна наука [1, с. 16].

Онтологічна характеристика феномену іміджу може бути репрезентована крізь призму його ідеологічно нейтральної сутності. Людина не може не створювати собі конкретних уявлень про світ чи його образи, які, власне, і є умовами її буття. Інша

справа, що ці образи можна використовувати в тих чи інших політичних, економічних, електоральних та інших цілях.

На ґрунті попереднього життєвого та соціального досвіду формується соціальна установка, яка являє собою стан готовності, схильності особистості, групи, держави, міжнародного співтовариства реагувати певним чином на ті чи інші явища соціальної дійсності чи інформацію. Установка — це своєрідний акумулятор соціального досвіду, одним з компонентів якого є соціальний стереотип як конкретно визначений образ реальності.

Який шлях виникнення стереотипів? Застосовуючи достатньо спрощену класифікацію, можна запропонувати дві основні версії. По-перше, виявлено, що постійною тенденцією мислення є так звана реіфікація, тобто уречевлення абстракцій або переклад узагальнених уявних конструкцій в конкретні образи. По-друге, можна стверджувати, що сучасна людина через постійно еволюціонуючі кола явищ, які становлять предметне поле її сприйняття, здійснює спрощення дійсних соціальних зв'язків. У суспільстві, де соціальні відносини порівняно нескладні, такі спрощення можуть досить правильно відображати реальність. У сучасному ж техногенному суспільстві з його ускладненими зв'язками проглядається фундаментальна різноманітність, яка постійно поглиблюється, між простими, повсякденними уявленнями та об'єктивною дійсністю. Так виникають стереотипи — шаблони сприйняття, умовні ярлики, які навішуються на людей, явища, події, інститути тощо [4, с. 39].

Стереотип містить у собі оцінку, причому оцінку надзвичайно емоційну, наскрізь пронизану почуттями. Оцінка в стереотипі — це не що інше як диспозиція (схильність), інакше кажучи — це та ж установка, яка диктує вибірковість сприйняття.

Якщо порівняти імідж зі стереотипом, то головне їхнє розходження полягає в протилежності функцій: стереотип узагальнює, нівелює специфіку явища, знеособлює людину чи колективну спільноту; імідж, навпаки, фіксує унікальне, особливе, несхоже, особисте. Друга відмінність проглядається у характері формування образу: стереотип — це спрощена реальність образу, але, при цьому — те, що спрощується та узагальнюється, є реально присутнім у дійсності, властиве реальним явищам, окремим людям і т. д. Стосовно іміджу ситуація є дещо інакшою: він дуже часто наділяє об'єкт — товар, фірму, соціальний

інститут, особистість і т. д. — такими функціональними властивостями, які цим об'єктам реально не притаманні [8, с. 102].

Перераховуючи властивості іміджу, необхідно звертати увагу на окремі психологічні механізми, які дозволяють йому ефективно функціонувати. В першу чергу йдеться про механізм асоціацій. Величезну роль у формуванні іміджу і у свідомому його конструюванні відіграє уява. Власне, сам термін «імідж» генетично, так би мовити, пов'язаний з поняттям «уява» (imagination). Стереотип, наприклад, не вимагає фантазії, «домислювання». Він сприймається як певна «готова» продуктована цінність. Імідж у цьому відношенні являє собою «напівфабрикат» — він задає певні орієнтири для доопрацювання відповідно до емоційної пам'яті та соціального досвіду.

Імідж завжди залишається «недоопрацьованим» і цим заховає уяву, хоча її частка завжди регламентується творцями іміджу задля того, щоб він залишався в заздалегідь визначених контурах, необхідних для виконання чітко заданих практичних функцій. Саме ці функції вимагають від іміджу гнучкості, рухливості, динамічності. Якщо стереотипи практично не піддаються оперативному управлінню, то іміджі, навпаки, дозволяють за необхідністю замінити один їх компонент іншим, який у даний момент володіє значно більшою силою впливу на масову свідомість. Звичайно, пластичність іміджу не є безмежною, і достоїнство гнучкості часто трансформується у свою протилежність: в реальних життєвих умовах іміджі, являючи собою ілюзорні, міфічні утворення, не є об'єктивним відображенням сутнісних ознак та рис явища чи феномену.

Сконструйовані «за науковими принципами» іміджі, звичайно, є більш об'єктивнішими, оскільки в них комплексно враховуються психологічні механізми, утримуючи образ від руйнування. Одним з таких механізмів, поряд з асоціаціями та уявою, є конформні реакції [12, с. 213].

На формування іміджу впливають так звані перцептивні помилки чи то ефекти сприйняття. Серед них найбільш рельєфно виділяється так званий «гало-ефект» — «ефект ореолу», суть якого криється у аксіологічній упередженості людей. До перцептивних помилок відноситься також «ефект новизни (не давнини)». Варто враховувати також і «ефект контрасту», тобто властиву публіці тенденцію оцінювати людину шляхом порів-

няння її якостей з характеристиками людей, які перманентно спостерігаються.

Звичайно, не варто вважати, що в конструюванні іміджу враховуються лише стереотипні форми свідомості та різного роду ефекти сприйняття. У розрахунок береться досить складна система уявлень, характеристики суспільної психології, специфіка національної самосвідомості і т. д. Тільки інтегральний підхід до формування іміджу дозволяє отримати від нього максимальну користь.

Пріоритет тих чи інших засобів у побудові іміджу визначається сферою та характером людської діяльності, умовами, у якій вона протікає. Це можуть бути засоби моделювання зовнішності. Це може бути використання особистісних комунікативних характеристик для створення потрібного образу і, як у випадку з політичною діяльністю, — опора на мовні засоби формування іміджу та комунікабельність.

Соціальна комунікація за всіх часів широко використовує і використовує емоційно навантажені слова для того, щоб викликати певне відношення [2]:

- а) до предмета мови
- б) до мовника.

В останньому випадку емоційна мова виступає інструментом конструювання іміджу.

Поняття іміджу має початком античні уявлення про механізм впливу на аудиторію особистості автора (Ethos) і образу (ролі) автора (Persona). Сучасне розуміння іміджу включає і певну динаміку у співвідношенні реальних якостей особистості та змодельованої, обумовленої рольовою установкою [3].

Вибір іміджу здійснюється на основі прогнозування аудиторії.

У сучасному розумінні імідж (англ. image від лат. imago — образ, вид) — це стереотипізований образ конкретного об'єкта, який існує в масовій свідомості [5, с. 204]. Як правило, поняття іміджу відноситься до конкретної людини, але може також поширюватися на певну групу осіб, організацій, інститутів, феноменів, явищ і т. д. В основі іміджу лежить формальна система ролей, які суб'єкти відіграють у своєму житті, що доповнюється особливостями, характерними рисами, зовнішніми даними, поведінковими чинниками. Імідж формується як на основі реальної поведінки, так і під впливом оцінок і думок інших людей.

Імідж являє собою образ, що ґрунтується на стереотипах, тобто образ узагальнений, спрощений і ригідний. Комунікація завжди була найважливішим елементом суспільного і політичного життя. Поняття «комунікація» визначає суспільний зв'язок, адекватний соціальним цілям, актуальним потребам і наявним технологічним умовам. Комунікації протягом всієї історії розвитку людства відігравали важливу роль у збереженні наступності між поколіннями, передачі культурних цінностей, політичних традицій, норм соціального поведіння. Специфічною сферою інформаційного суспільства виступає масова комунікація, що складається з відкритих, упорядкованих процесів трансляції, за допомогою якої здійснюється соціально-політична взаємодія між людьми і політичними інститутами.

Основною одиницею комунікативного процесу є повідомлення (багатоаспектна інформація про що-небудь), текст (комплексна інформація про численні чи поодинокі істотні аспекти чого-небудь), гіпертекст (комплексна інформація) [10].

Електронні засоби масової інформації сформували нову інформаційну культуру, в якій став розвиватися синтез тексту, аудіо- і відеомодальностей сприйняття особистістю навколишньої дійсності. В результаті виникла нова віртуальна реальність, в якій у єдиному цифровому просторі співвідносяться усі форми культурної спадщини, наше дійсне і наше майбутнє. Віртуальна реальність трактується досить довільно. У релігійних практиках вона розглядається як потойбічне буття, коли останнє виявляється за межами наукового розгляду. У контексті світових релігій це поняття визначається сприйняттям кінцевого стану людини і людства (апокаліпсис), що впливає на масову поведінку людей.

Віртуальна реальність у психології визначається як діюча можливість. Визнання фундаментального впливу її на хід соціальних подій викликає до життя нові підходи до вивчення інформації і комунікації та спроби диференціювати поняття об'єктивної та суб'єктивної віртуальної реальності. До об'єктивної віртуальної реальності відноситься образ поведінки, стиль життя, прийнятний для масової реалізації. Сутність об'єктивності тут складає не фізичний вплив як такий, а певний образ, що містить в собі реалізований зміст буття і практичної діяльності. Осмислення соціальної ролі віртуальної реальності впливає на характер мислення правлячих еліт. Інформаційне

суспільство вимагає створення спеціальних служб, які можуть програвати можливі варіанти розвитку, відсіювати ті з них, які не мають позитивної перспективи. Усвідомлення значущості проблеми віртуального буття означає необхідність створення систем випереджальної інформації в органах державної влади і управління для прийняття рішень [9, с. 113].

У природничих та технічних науках віртуальна реальність давно використовується практично в моделюванні ядерних вибухів, іспитів нових моделей автомобілів. В останні роки віртуальна реальність стала враховуватися в сфері міжнародної безпеки, що пов'язано з розширенням міжнародних військових конфліктів. Створюються бази даних, у яких накопичуються відомості про віртуальні форми буття та їхні наслідки.

Глобальна інформаційна інфраструктура створює технологічну основу об'єднання інтелектуальних здібностей і духовних сил усього людства, але вона ж виступає визначальним фактором становлення «інформаційної експансії», в якій центральну роль відіграють нові засоби масової комунікації, особливо відео та телебачення. Вони поширюють існуючі культурні коди по готових формулах, розроблених інформаційними технологіями. Влада і вплив в інформаційному суспільстві належить тим, хто здатний створювати нові культурні коди, використовувані суспільством для відображення реальності і продукування свідомих рішень. Ця віртуальна влада цілком реальна, оскільки в міру її концентрації вона трансформується у здатність окремих осіб, груп чи інститутів нав'язати свою волю суспільству без його згоди. Міжнародна еліта, яка керує новим мережним суспільством, глибоко інтегрована в простір інформаційних потоків, що складаються насамперед з фінансової, соціально-політичної та особистісної інформації. Чим більшою є «залучення» еліти в простір міжнародних потоків інформації, тим менша її залежність від визначеної національної культури, тим менш вона підконтрольна національним державам і взагалі яким-небудь суспільствам.

Для розуміння механізмів інформаційного впливу на масову, групову й індивідуальну свідомість доцільно звернутися до категорії «інфологема», введеної в науковий оборот В. З. Коганом. Інфологема — це неякісна чи помилкова інформація, створювана для заміщення базових фактів артефактами [7, с. 22]. Інфологеми з'являються як результат неусвідомлюваних або

хибних свідомих, цілеспрямованих маніпулятивних впливів. Вони мають здатність до розширеного відтворення, саморозмноження і трансформації в системи. Інфологеми впливають на людину протягом практично необмеженого часу, оскільки легко попадають в інформаційний фонд і до тезаурусів. Вони стають їх елементами і в якості таких беруть участь у формуванні необ'єктивної картини світу у свідомості людей. Інфологеми формують стійкі стереотипи індивідуальної і соціальної поведінки і здатні дезорієнтувати цілі покоління. Значна частина соціально-психологічних інфологем має у своїй основі єдність двох властивих людині особливостей: ксенофобії, ненависті до іншого (чужинця) і прагнення віднайти ворога — винуватця всіх бід.

Інфологеми, як і будь-які віртуальні міфи (ідеологічні, політичні, соціальні), активні та агресивні. Вони енергійно витісняють достовірну інформацію, залишаючись правдоподібними, але помилковими. Саме тому плітки й чутки у сфері політики успішно формують стандарти неадекватної поведінки людей, допомагають відвернутися від неприємної соціальної реальності, зняти фрустрацію і забезпечити видимість психологічного комфорту.

До основних характеристик інформаційних впливів, пов'язаних із психологічними закономірностями продукування, передачі та сприйняття інформації, що формується за допомогою інформаційних технологій, можна віднести:

- релевантність, яка включає в себе максимально можливий набір аксіологічних параметрів для конкретної ситуації чи діяльності, адекватних мотивам та установкам особистості, поведінковим стереотипам;

- кількість, доступність і своєчасність надходження інформації, що визначають інформаційне навантаження і відповідають психофізичним можливостям людини;

- специфічні елементи, що відносяться до носіїв інформації і цілеспрямовано змінюють психічний стан окремих осіб чи великих мас людей (нейролінгвістичне програмування, зомбування, гіпноз, низькочастотні випромінювання, інтонаційні складові мови та ін.), впливаючи на підсвідомість.

Сучасний світовий політичний процес характеризується двома провідними тенденціями: глобалізацією та інформатизацією, базовою основою яких виступають інформаційні техно-

логії, здійснюючи вплив на різноманітні сфери суспільного та міжнародного життя, в тому числі — і на формування іміджу. Тенденції глобалізації мають два аспекти: економічний та культурний. Як механізм становлення світової економіки «глобалізація» виявляється у формі інтеграції економічної діяльності підрозділами приватного капіталу у всесвітньому масштабі з пріоритетними позиціями фінансової інтеграції і включенням національних економік до світового ринку. У цих умовах виробництво стає просторово структурованим на основі глобальної стратегії нагромадження й інвестування капіталів.

Глобальна економіка принесла із собою нову організацію соціального простору і часу, як для світу в цілому, так і для окремих країн. На думку американського соціолога М. Кастеллса, простір мережного суспільства не є географічним, а визначається рівнем інтеграції в глобальні чи локальні мережі і місцем у виробничому ланцюжку [7, с. 26]. Величезні території, «відокремлені» від глобальної економіки, втрачають для неї будь-яку значимість. При цьому процесу глобалізації піддаються всі традиційні інститути, руйнування яких відбувається на всіх рівнях суспільства, аж до його фундаменту — родини. У глобальному інформаційному суспільстві в людини, не інтегрованої в простір глобальних інформаційних потоків, фактично немає можливості реалізувати раціональний життєвий проект.

Культурна складова глобалізації — це процес швидкого та агресивного вкидання західних норм, стандартів і цінностей у сферу духовного життя, формування ілюзій, символів і міфів масового суспільства. Глобалізація культури виявляється як тенденція дифузії культурних зразків західної цивілізації у всесвітньому масштабі. У цьому випадку сам культурний простір перетворюється на арену протистояння різних груп інтересів за вплив на колективну й індивідуальну свідомість шляхом розосередження каналів та суб'єктів впливу. Основним проявом культурної глобалізації стає суб'єктивація суспільних відносин і пошук людиною та державними інститутами на міжнародному рівні своєї культурної ідентичності перед лицем нового світопорядку.

Надзвичайно важливим чинником в цьому сенсі є мережна, децентралізована форма організації та втручання. Ці мережі не просто забезпечують організацію діяльності і спільне використання інформації. Вони на практиці виступають як творці і розповсюджувачі культурних кодів і кодексів, причому не

тільки в рамках Єдиної мережі, але і в безлічі форм взаємообмінів і взаємодій. За Кастеллсом, розвиток мережного суспільства й опір розповсюдженій їм культурі може носити різний характер і будується по різних моделях, починаючи від ісламських фундаменталістських рухів і феміністських об'єднань і закінчуючи глобальною інтегрованістю екологів.

Тенденції глобалізації та інформатизації сучасного світу відбивають єдність світу і зрослою роль інформаційної сфери як системного фактора культурного життя, котра активно впливає на стан економічної, політичної та духовної сфер. Глобальний світ все більше стає віртуальним світом, який намагається витиснути реальний світ за допомогою фікцій консьюмеристської (споживчої) культури. Глобалізація підсилює світову нерівність, а інформатизація веде до технологічної залежності менш розвинених у техніко-економічному відношенні країн від тих, хто володіє новітніми інформаційними технологіями [11].

Якими ж є оригінальні ознаки міжнародного іміджу. Як видається, він не принципово різниться від «внутрішньодержавного». Реальна ж специфіка міжнародної іміджевої комунікації проглядається крізь призму сутності міжнародних відносин в їх онтологічних та праксеологічних рисах.

Міжнародні відносини є об'єктом зовнішньої політики, міжнародної політики в цілому. Втім, звичний для нас термін «міжнародні відносини» не зовсім точний, оскільки відповідні відносини ніколи не складаються безпосередньо між народами. Як демократія не буває безпосередньо владою народу, так і міжнародні відносини не бувають відносинами безпосередньо між народами. Вони опосередковуються державами — через охорону кордонів, митний контроль, візові режими, закордонні паспорти, монополію на здійснення зовнішньої політики тощо. Франкомовний еквівалент терміну «міжнародні відносини» — *relations internationales*, що дослівно означає «міжнаціональні відносини», чи відповідний англomовний термін дещо точніші, оскільки в західноєвропейській традиції нація ототожнюється з державою. Визначення «народу» як головного суб'єкта міжнародних відносин передбачає саме державні народи-нації, а по суті — держави.

Звичайно міжнародні відносини визначаються як система політичних, економічних, соціальних, культурних, воєнних, правових та інших зв'язків між державами й народами.

Вивчаються вони різними науками. Так, історія аналізує проблеми виникнення й розвитку зовнішньої політики та дипломатії. Економічна наука досліджує міжнародні економічні зв'язки. Наука міжнародного права зосереджується на вивченні норм і принципів, які регулюють систему міжнародних відносин, а також взаємовідносини в межах окремих груп країн або на двосторонній основі. Чи не найсуттєвішу роль у дослідженні міжнародних відносин відіграє політологія. Це має місце хоча б тому, що найважливішим об'єктом її вивчення є держава, яка виступає головним суб'єктом міжнародних відносин. Політологія зосереджується на дослідженні саме політичних зв'язків між державами, розглядаючи їх як суб'єкт зовнішньої політики.

Міжнародні відносини виступають специфічним видом суспільних відносин. Як і суспільні відносини в цілому, вони є відносинами між людьми; в них чітко вирізняються економічний, соціальний, політичний і духовно-культурний аспекти. Водночас міжнародні відносини характеризуються низкою особливостей. Це, по-перше, їх невідчужуваний характер. Влада є одним з основних регуляторів суспільного життя всередині держави, де існують відносини панування і підкорення, керівництва й підпорядкування. У відносинах між державами владні відносини як відносини панування і підкорення є не правилом, а відхиленням від нього. Тут має бути рівність партнерів під кутом зору міжнародного права. Хоча, безумовно, окрім відносин конкуренції, суперництва або співробітництва частими є й відносини панування й підкорення [6, с. 209].

Оскільки міжнародні відносини не мають владного характеру, то постає проблема виокремлення їх політичного аспекту, а звідси — виокремлення специфіки «суб'єктності» прийняття рішення у їх сфері. Цей аспект не може бути визначений через владу, як це робиться стосовно політики всередині держави. Він може бути виокремлений на основі суб'єктів відносин, якими є політичні інститути та особи, що їх представляють. Іншими словами, міжнародні політичні відносини — це відносини між державами, політичними партіями, громадсько-політичними організаціями і рухами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами політики на міжнародній арені. За такого розуміння міжнародних політичних відносин навіть суто економічні відносини між державами як політичними інститутами набувають політичного характеру. Політичний аспект, політичні відноси-

ни складають основний зміст міжнародних відносин. В цьому ж контексті можна розглядати й проблему «індивідуальної суб'єктності» у міжнародних відносинах. Йдеться про те, що конкретна особа, політичний лідер чи функціонер, повноваження якого поширюються у сфері міжнародних відносин, може розглядатися як суб'єкт переважно з урахуванням його «конкретно-державної» належності. Іншими словами, будучи безумовним деміургом у процесі прийняття рішень у системі міжнародних відносин, особа, наділена відповідними повноваженнями, так чи інакше репрезентує не власну позицію, а політику своєї держави, чи, принаймні, частини її політичного керівництва (за умови недемократичних політичних режимів).

По-друге, система міжнародних відносин має децентралізований характер. Якщо всередині держави є загальнодержавний центр прийняття рішень, яким виступає система владних органів, то в міжнародних відносинах таких керівних центрів, діяльність яких ґрунтувалася б на пануванні й підкоренні, немає [8, с. 19].

По-третє, основним засобом розв'язання суперечностей в міжнародних відносинах мусить бути консенсус — прийняття рішення на міжнародних конференціях, нарадах та в міжнародних організаціях на основі спільної згоди учасників без проведення формального голосування, якщо проти нього не виступає жоден з учасників. Зважування на необхідність консенсусу доречно, оскільки останнім часом у міжнародних відносинах помітна все більша «популярність» поза консенсусного проведення того чи іншого рішення.

З огляду на репрезентовану сутність міжнародних відносин, прийнятним видається твердження про те, що міжнародний імідж є стереотипізованим образом конкретного об'єкта, який існує в масовій свідомості суб'єктів міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Абель Х. Комунікація для взаємозалежного плюралістичного світу. Документи Міжнародної Комісії з дослідження проблем комунікації. — ЮНЕСКО, Париж, 1980 р. — Документ № 33.
2. Джонс С. Стереотипи образів у ЗМК. Документи Міжнародної Комісії з дослідження проблем комунікації. — ЮНЕСКО, Париж, 1980 р. — Документ № 59.
3. Дрейк У. Дж. Распределенная информационная революция и глобальное информационное общество. <http://www.rpo.russian.usia.co.at/>
4. Інформаційний імідж України: Навч. програма / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка; Інститут журналістики / Микола Іванович Недопитанський (уклад.). — К.: Інститут журналістики, 2002. — 8 с.
5. Макаренко Є. А. Політичні стратегії інформаційного суспільства: специфіка національних моделей //Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2000. — № 22. — Частина I. — С. 202—210.
6. М'Боу А. За міжнародне взаєморозуміння і новий інформаційний порядок. Заключна доповідь Міжнародної комісії з дослідження проблем комунікації. — ЮНЕСКО, Париж, 12 травня 1980 р. — 245 с.
7. Нечитайло В. Інформаційне суспільство: теоретичний аналіз космополітичних концепцій майбутнього людства: Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.01 / Ін-т філософії НАН України. — К., 1996. — 46 с.
8. Почепцов Г. Коммуникативные технологии XX века. — К.: Ваклер, 2000. — 352 с.
9. Тоффлер А. Футурошок. — СПб.: Лань, 1997. — 464 с.
10. Халоран Дж. Контекст досліджень у галузі комунікації. Документи Міжнародної Комісії з дослідження проблем комунікації. — ЮНЕСКО, Париж, 1980 р. — Документ № 78.
11. Information Document 30th Session General Conference UNESCO «Social, Ethical and Legal Issues of Cyberspace in the twenty-fifth Century», D 30C/INF, 48. 16 November, 1999, Paris. <http://www.unesco.org/webworld/publications/index.html>.
12. Wallerstein I. The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-First Century. — Minneapolis, 2000. — 425 p.

Київський політехнічний інститут: дипломатія любовою науки

Народився 25 листопада 1948 р. у м. Києві. Закінчив електроакустичний факультет Київського політехнічного інституту. Доцент кафедри економіки та підприємництва Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», головний редактор газети «Київський політехнік», прес-секретар НТУУ «КПІ». Автор 52-х наукових праць та методичних розробок у галузі техніки, економіки, історії науки і техніки.

Має численні публікації в республіканській пресі. Нагороджений медаллю «В пам'ять 1500-річчя Києва», Почесною грамотою Міністерства освіти та науки України, має почесне звання «Відмінник освіти України». Член Національної спілки журналістів України.

Славну понадвікову історію має флагман технічної освіти і наукової думки України — Київська політехніка, нині Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Біля витоків його заснування і організації роботи як навчального закладу стояли такі визначні постаті, як Д. І. Менделєєв, В. Л. Кирпичов, М. Є. Жуковський, К. А. Тимірязєв. Серед меценатів, які зробили значні фінансові внески у будівництво та оснащення КПІ, були видатні промисловці Л. І. Бродський, М. А. Терещенко, М. Г. Хряков, І. М. Зайцев та інші.

Епохальною для КПІ можна вважати приватну нараду на квартирі цукрозаводчика Л. І. Бродського 25 листопада 1896 р., коли в колі однодумців-професорів, підприємців і громадських діячів було прийнято протокол, один з пунктів якого, а саме шостий, зазначав: «...Найбільш відповідним типом нового навчального закладу визнається тип політехнічного інституту, що складається з кількох відділів, різних за спеціалізаціями, за прикладом політехнікумів у Цюріху, Карлсруе, Мюнхені, Відні, Ганновері, Аахені та інших...»¹

У той час поняття «інженер» було синонімом поняття «інтелектуал». Інженер блискуче володів вищою математикою, фізикою, хімією, іноземними мовами. Він ще із студентської лави мав досвід участі у творчих наукових колективах, умів формулювати, розв'язувати, впроваджувати та супроводжувати практичні конструкторські проекти. Бути інженером в ті часи, як свідчать численні джерела, було не тільки престижно, але й дуже фінансово вигідно.

Термін «інженер» походить від латинського слова «*ingeniosus*», що означає «кмітливий, винахідливий». Аналіз цього слова дозволяє судити про двійтий характер інженерної діяльності. Передусім, ця діяльність має прикладний характер, тому що вона спрямована на розробку, впровадження нових та супроводження існуючих технологій. З іншого боку, в процесі своєї діяльності інженер висуває вимоги до проведення фундаментальних досліджень або сам є виробником нових фундаментальних знань.

Двійтий характер інженерної діяльності — прикладний та фундаментальний — визначає різницю в моделях інженерної освіти. Відповідно до історичного контексту та існуючого попиту, сформувався цілий спектр моделей інженерної освіти. З одного боку цього спектра — модель освіти, яка об'єднує широку фундаментальну природничо-наукову підготовку з «конкретною» спеціалізацією в певній галузі знань. З іншого — спеціалізована модель освіти інженера, здатного успішно працювати в системі сучасного виробництва.

Принципи такої інженерної освіти, закладені Дмитром Івановичем Менделєєвим, Миколою Єгоровичем Жуковським, Климентом Аркадійовичем Тимірязєвим, Віктором Львовичем Кирпичовим у Київському політехнічному інституті в період його створення в 1898—1903 роках, беруть свій початок від принципів освіти відомої на той час «Еколь політехнік» (*L'École Polytechnique* — Вища політехнічна школа), заснованої в Парижі у 1794 році, а також Аахенського, Віденського, Магдебурзького технічних університетів. В основі цієї системи — об'єднання глибокої природничо-наукової базової підготовки з фізики, математики, хімії та інших дисциплін із загальноінженерною та отримання професійно-практичних навичок на виробництві та у наукових установах.

Система освіти, запропонована паризькою «Еколь політехнік», була запозичена не тільки КПІ кінця ХІХ — початку ХХ

століття. Вона була прийнята в більшості політехнічних інститутів, відкритих у Російській імперії XIX століття — Варшавському, Санкт-Петербурзькому, Харківському та ін. Пізніше система освіти «Еколь політехнік» була репродукована лауреатом Нобелівської премії академіком Петром Капицею при створенні Московського фізико-технічного інституту. У новій Росії, як і в колишньому СРСР, таку освіту називають фізико-технічною, і її визнають за елітарну інженерну.

І ця модель стала визначальною для КПІ.

У перші роки існування інституту на чотирьох відділеннях (інженерному, механічному, хімічному і сільськогосподарському) було 35 кафедр із лабораторіями і навчальними кабінетами, інженерний музей, навчальний сад, метеорологічну станцію, майстерні. Одним словом, для нормальної роботи і навчання були створені всі необхідні умови.

Від самого початку існування Київської політехніки почалося формування наукових шкіл. Сьогодні ми з гордістю називаємо імена видатних вітчизняних вчених, які стали фундаторами багатьох наукових напрямів, зробили величезні внески у розвиток науки, техніки, промисловості, виховали плеяду своїх послідовників. Це металург Василь Петрович Іжевський, механіки Віктор Львович Кирпичов, Микола Борисович Делоне, Олександр Петрович Котельніков, Степан Прокопович Тимошенко, Костянтин Костянтинович Симінський, теплотехнік Олександр Олександрович Радциг, авіаконструктор Ігор Іванович Сікорський, хіміки Лев Володимирович Писаржевський, Володимир Олександрович Плотніков, Володимир Григорович Шапошников, мостобудівник, зварювальник Євген Оскарович Патон та інші.

Учні і послідовники цих видатних учених самі стали фундаторами нових напрямів у науці і техніці. Одразу в пам'яті з'являються імена Архипа Михайловича Люльки, Бориса Євгеновича Патона, Всеволода Івановича Толубинського, Сергія Павловича Корольова, Олексія Григоровича Івахненка, Костянтина Ілліча Ващенка, Миколи Прокоповича Чижевського, Володимира Івановича Явойського, Григорія Степановича Писаренка та багатьох інших.

Згадуючи наукові школи Київської політехніки, варто відзначити школу металургії Василя Петровича Іжевського, школу механіки Віктора Львовича Кирпичова і Степана Прокоповича Тимошенка, школу мостобудування Євгена Оскаровича Патона,

школу хімії Михайла Івановича Коновалова, Володимира Олександровича Плотнікова, Льва Володимировича Писаржевського, школу авіамеханіки Миколи Борисовича Делоне та Олександра Петровича Котельнікова та інших.

Ім'я одного із найвидатніших механіків світу Степана Прокоповича Тимошенка теж пов'язане з Київським політехнічним інститутом. Блискучий фахівець з теорії пружності й опору матеріалів Степан Прокопович Тимошенко розпочав свою роботу у КПІ 1906 року. Деякий час він очолював кафедру опору матеріалів, працював деканом механічного факультету. За роки роботи у Київській політехніці (1906—1911, 1918—1920) він виховав багатьох молодих вчених, підготував численні монографії, блискучі підручники, збірники праць з опору матеріалів, з історії науки і техніки, зокрема механіки, велику кількість наукових статей. Його науковий внесок — дійсно безцінний.

Пізніше (а саме 1920 р.) С. П. Тимошенко переїхав до США, де продовжив свою роботу спочатку у компанії Вестингауз, а потім професором Мічиганського та Стенфордського університетів. Вже як громадянин США С. П. Тимошенко двічі приїздив в Україну (1958 і 1967 років) і обидва рази він відвідував КПІ. Ці візити засвідчували дієвість реальної дипломатії науки².

У той же період у Київському політехнічному інституті працювали й інші видатні вчені-механіки, такі як професор Микола Борисович Делоне, професор Олександр Петрович Котельніков. Саме вони заклали фундамент під становлення і розвиток авіаційного наукового напрямку у Київському політехнічному інституті. Учень великого М. Є. Жуковського професор М. Б. Делоне був керівником заснованого ним авіаційного гуртка, який згодом (у 1923 р.) перетворився на Авіаційне науково-технічне товариство. Саме завдячуючи активній «авіаційній» діяльності стали можливими і ті видатні практичні досягнення, якими пишається КПІ. Це розробки молодого на той час І. І. Сікорського — «батька» вертольотобудування, О. С. Кудашева, Ф. Ф. Андерса, В. П. Григор'єва, С. П. Корольова та інших.

Ще у 1909 році Ігор Іванович Сікорський побудував у Києві перший натурний вертоліт, згодом — перший літак БІС-1 (С-1). Це сталося якраз в період його навчання у Київській політехніці (1907—1910). Трохи пізніше І. І. Сікорський сконструював і побудував (1913) найбільші у світі багатомоторні літаки «Гранд» та «Ілля Муромець». Він створив ескадру повітряних кораблів,

які брали участь у Першій світовій війні. Подальша доля привела Ігоря Івановича Сікорського до США, де повною мірою проявився його талант авіаконструктора. Проте його талант розвинувся саме на основі знань і навичок, отриманих у КПІ. Так через видатні особистості перетинаються долі не тільки людей, а й цілих країн, і це найвищий рівень дипломатії науки³.

Теоретична ж основа авіації в КПІ закладалася науковими працями професорів М. Б. Делоне, Г. К. Сулова, П. В. Воронця і Я. Б. Штаермана, академіків О. І. Кухтенка та М. О. Кільчевського.

Тісно пов'язаним з КПІ було життя іншого видатного конструктора — Сергія Павловича Корольова. Ще навчаючись у нашому інституті (1924—1926 рр.), він виявив неабиякі здібності до конструювання літальних апаратів. Розпочавши свій творчий пошук з планерів власної конструкції, він у подальшому вийшов на широкий шлях освоєння всієї сонячної системи, конструюючи ракети, літальні космічні апарати та комплекси.

Тісно пов'язаними з Київським політехнічним були видатний конструктор авіадвигунів академік Олександр Олександрович Мікулін (студент КПІ у 1913—1914 рр.), видатний вчений, конструктор об'єктів ракетної, космічної та авіаційної техніки академік Володимир Михайлович Челомей (студент КПІ з 1932 до 1934 року).

Вагомий внесок у розвиток і становлення вітчизняної науки зробив Євген Оскарович Патон. Прийшовши до КПІ фахівцем з мостобудування, він не тільки розвинув цей напрям підготовки інженерів, але й спромігся закласти підвалини абсолютно нової науки — електрозварювання. Блискучим зразком поєднання двох наукових «стихій» — мостобудування та зварювання — є унікальний суцільнозварний міст у Києві, збудований 1952 року і названий на честь видатного вченого-патріота.

За своє життя Євген Оскарович Патон підготував для вітчизняної науки не одну сотню науковців, створив українські «патонівські» школи як мостобудівників, так і електрозварювальників, став організатором зварювального факультету.

Значний внесок у розвиток і становлення вітчизняної математичної науки зробив видатний всесвітньо відомий український вчений-математик академік Михайло Пилипович Кравчук. Сімнадцять років, з 1921 до 1938-го, доля викладача і науковця була пов'язана з Київським політехнічним інститутом. Його праці з вищої алгебри та математичного аналізу, теорії диференціаль-

них та інтегральних рівнянь, теорії ймовірності та математичної статистики увійшли до скарбниці світової математичної науки, а деякі з них прислужилися при створенні першої в світі електронної обчислювальної машини.

Навчався і закінчив (1928) КПІ і академік Бенціон Мойсейович Вул — видатний вчений-фізик, один із засновників сучасної твердотілої електроніки, конструктор перших напівпровідникових приладів та генераторів. Світове визнання отримали його дослідження в галузі фізики діелектриків та сегнетоелектриків.

Значний внесок у розвиток хімічної науки зробили академіки Володимир Олександрович Плотніков та Лев Володимирович Писаржевський. Володимир Олександрович увійшов в історію світової науки як перший із дослідників, що здійснив вилучення алюмінію з неводних розчинів шляхом електролізу при звичайній температурі. У Київському політехнічному він працював майже від самого початку існування КПІ — з 1899 до 1941 року.

Завідувач кафедри неорганічної хімії КПІ з 1908 до 1912 року Л. В. Писаржевський визнаний у світі як засновник фундаментальної науки фізичної хімії. Саме він створив основи електронної теорії окисно-відновних реакцій та теорію каталізу, запропонував теорію гальванічного елемента.

Наукові школи Київської політехніки — всесвітньо відомі. Вони вдосконалюються, розвиваються. Сьогодні з'являються нові наукові напрями, які відповідають вимогам сучасного мінливого світу. НТУУ «КПІ» встановлює партнерські наукові контакти з багатьма країнами світу, беручи участь у багатьох міжнародних наукових проєктах⁴.

Одним з таких наукових напрямів, що успішно реалізується в НТУУ «КПІ», є технологічне передбачення.

Метод технологічного передбачення широко застосовується багатьма країнами для стратегічного планування і проривного розвитку пріоритетних галузей та економіки в цілому. Технологічне передбачення — складний процес, який характеризується значними обсягами наукових досліджень міждисциплінарного характеру, довільним вибором критеріїв і цілей передбачення. Останнім часом він набуває значення необхідного інструменту для керівних органів усіх рівнів, від державних і галузевих, що відповідають за економічний та індустріальний розвиток країни, до управлінського персоналу окремого підприємства, компанії

чи громадської організації під час прийняття стратегічних рішень.

Опікується цим науковим напрямом його науковий керівник, ректор НТУУ «КПІ» академік НАН України Михайло Захарович Згуровський. Наукові розробки за цим напрямом мають широке міжнародне визнання. Неодноразово у Київській політехніці при підтримці Організації з промислового розвитку Об'єднаних Націй (ЮНІДО) та інших міжнародних і українських інституцій проводилися представницькі міжнародні конференції, на яких визнавалася провідна роль української наукової школи за цим напрямом.

У сучасних умовах актуальним постало нове завдання — репрезентувати майбутнє, яке не можна інтерпретувати як звичайне продовження минулого, тому що це майбутнє набуватиме принципово інших форм та структур.

Треба зазначити, що формування підходу до передбачення як окремого, самостійного напрямку людської практики відбулося тільки на початку 90-х років ХХ століття. Це стало можливим за умов стрімкого зростання світової конкуренції за ринки збуту, домінування в структурі економічно розвинутих країн високотехнологічних та інноваційних складових, потужного розвитку інформаційних технологій, в першу чергу мережевих, тобто інтернету, та становлення методології системного аналізу як практичного інструменту для вирішення складних міждисциплінарних проблем.

Протягом останніх 10—15 років методологія передбачення стала необхідним інструментом для всіх розвинених країн світу і найавторитетніших міжнародних організацій у вирішенні ними проблем короткотермінового та довготермінового планування та прийнятті стратегічних рішень щодо індустріального та економічного розвитку як окремих країн, так і деяких регіонів світу.

За даними ЮНІДО, яка є світовим координатором цих робіт, національні програми з передбачення на сьогодні започатковані більш ніж 40 країнами світу, як розвиненими, так і тими, що стали на шлях інтенсивного розвитку. Особливої уваги заслуговують так звані регіональні програми з технологічного передбачення, спрямовані на вирішення глобальних міжнародних проблем, актуальних для окремих регіонів світу за участю країн цих регіонів.

Слід зауважити, що універсальних і завершених вирішень проблеми передбачення майбутніх подій на сьогодні немає,

є лише спроби будувати можливі сценарії розвитку тих чи інших явищ у майбутньому. Але принциповою відмінністю при розв'язанні таких завдань є те, що використовувані для цього методи за своєю сутністю мають не кількісний, а якісний характер⁵.

Важливим напрямом у «дипломатії науки» є залучення зарубіжних замовників та інвесторів до співпраці у науково-технічній діяльності, виконання робіт на замовлення іноземних фірм, участі у Міжнародних науково-технічних програмах. Напрямки наукової діяльності наукових шкіл Київської політехніки не тільки добре відомі у наукових колах світу, але самі школи користуються величезним авторитетом. На підтвердження цього можна сказати, що лише у 2004 році виконувалося більше 20 науково-технічних замовлень для закордонних фірм і компаній. Серед закордонних замовників – відомі у світі фірми: корпорація «Intel», ЦСКБ «Прогресс» (Самара, Росія), Тегеранський університет науки і технологій (Іран), інститут FASRI (Сіань, КНР), Жешувський інститут технологій (Польща), Фаунгоферівський інститут сонячної енергії (Фрайбург, ФРН), компанія «Ампак» (США) та ін.

Як реальні приклади можна навести такі. Нещодавно вченими університету успішно завершено міжнародний проект НАТО з розробки новітніх технологій створення кремнієвих фотоелектричних перетворювачів та фотоелектричних модулів з впровадженням у виробництво в Україні. Проводяться технічні консультації та роботи зі створення виробництва фотоелектричних перетворювачів космічного призначення на ВАТ «Квазар».

Завершуються роботи за іншим проектом НАТО з розробки промислової технології фотоелектричних перетворювачів високої ефективності та поступового впровадження в Україні масового виробництва конкурентоспроможної продукції. Виготовлена серія фотоелектричних перетворювачів, яка пройшла випробування в Фаунгоферівському інституті сонячної енергії (Фрайбург, Німеччина). На базі кремнієвих фотоелектричних перетворювачів створені фотоелектричні модулі, які пройшли випробування та атестацію в Англії (університет Кардіфа).

Чи не найефективнішою формою громадянської дипломатії у сфері науки і освіти є участь у Міжнародних освітніх та науково-технічних заходах, таких як виставки, дні науки і культури, конференції та семінари. Лише у 2004 році КПП організував

Ректор НТУУ КПІ академік НАН України М. З. Згуровський під час урочистої церемонії вручення мантиї Почесного доктора НТУУ КПІ лауреату Нобелівської премії академіку РАН Ж. І. Алфьорову

і взяв участь у 23 міжнародних виставках, у Днях науки і культури в Китаї та Днях науки і техніки в Індії. Підтвердженнями ефективності участі у таких Днях можуть свідчити численні пропозиції до співпраці, отримані в Китаї та Індії.

Динамічно розвивається науково-технічна співпраця із Середньо-Східним технічним університетом (ССТУ) (Анкара, Туреччина). Було проведено ряд зустрічей з керівництвом цього університету, підготовлено та підписано рамкову угоду ректором НТУУ «КПІ» академіком НАН України М. З. Згуровським, ректором ССТУ У. Акбулутом, заступником генерального директора НКАУ Е. І. Кузнецовим і Головним конструктором космічних апаратів ДКБ «Південне» В. І. Драновським про створення українсько-турецького мікросупутника. Головним виконавцем визначено НТУУ «КПІ». Подальша спільна робота вчених різних факультетів надала можливість проробити передпроектні пропозиції. Результатом було проведення у вересні 2004 р. міжнародного семінару з реалізації українсько-турецьких проектів «Спільний розвиток українсько-турецького мікро-

супутника» та «Створення українсько-турецького безпілотного літака». В ході семінару сторони розглянули конкретні пропозиції турецької сторони щодо системи мікросупутника, досвід роботи ДКБ «Південне» стосовно проектування, розробки та технологій виготовлення макро- та мікросупутників, а також проект платформи мікросупутника класу 20 кг, який розробляється спільно ДКБ «Південне» та НТУУ «КПІ».

Аналогічним було рішення щодо створення українсько-турецького безпілотного літака. Українські вчені мають досвід розробки малих безпілотних літаків різних модифікацій. Вказані проекти стануть одними із визначальних як за обсягами фінансування, так і за організацією співпраці багатьох науково-проектних колективів.

Визначну роль у ствердженні міжнародного іміджу Київської політехніки відіграють як візити зарубіжних делегацій до НТУУ «КПІ», так і закордонні візити представників університету.

Зустрічаючи іноземних гостей, а це і перші керівники держав, і дипломати різних рангів, і керівники вищих навчальних закладів, політехніки відкрито, а головне доброзичливо, знайомлять гостей з університетом: його традиціями, досягненнями, інфраструктурою. Лише за останні роки НТУУ «КПІ» відвідали такі поважні гості, як Його Величність Султан Брунею Даруссалам Хаджи Хассанал Болкіях, прем'єр-міністр Турецької Республіки Реджеп Тайїп Ердоган, міністри освіти Чехії та Фінляндії, послы Російської Федерації, Французької Республіки, Японії, Китаю, Туреччини, Екваторіальної Гвінеї, Бразилії, Угорщини, Великобританії та багатьох інших країн.

Визнання Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» як лідера технічної освіти в Україні підтверджує запрошення Київській політехніці приєднатися до Великої Хартії Університетів (Magna Charta Universitatum). У вересні 2003 року ректор НТУУ «КПІ» академік М. З. Згуровський на урочистій церемонії, яка проходила у Болонському університеті (Італія), поставив свій підпис під цим документом. Підписання Великої Хартії Університетів засвідчило, що київські політехніки розділяють разом з іншими класичними університетами світу принципи гуманізму і демократії в освіті і науці.

Широкого позитивного розголосу в освітньому середовищі світу набули висновки експертів такої поважної громадської ор-

ганізації, як «Зальцбург-семінар», яка здійснює свою діяльність саме у сфері освіти і науки. Вже двічі експерти цієї організації відвідували НТУУ «КПІ», аналізували його діяльність у багатьох напрямках, спілкувалися з викладачами, студентами, науковцями. Рекомендації експертів Зальцбург-семінару постійно знаходяться в полі зору керівництва університету і активно втілюються у життя.

Активно працює у НТУУ «КПІ» і Міжнародна кафедра UNESCO «Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз та інформатика». Організовані нею на базі університету у 1999—2003 роках проблемні міжнародні науково-практичні конференції визначили провідну роль технічних університетів у забезпеченні та розвитку нової інформаційної інфраструктури України, сприяли інтеграційним процесам в царині освіти і науки.

Активне входження України до міжнародного освітнього та наукового простору стає важливою складовою модернізації освіти і науки у контексті інноваційної моделі розвитку економіки України.

Міжнародна діяльність набуває інноваційного характеру як для навчального процесу, так і для науки університету, адже робиться вона без запозичень з бюджету.

З боку університетів йде пошук тих важливих стратегічних напрямів в міжнародному розподілі праці, які ще не було реалізовано, але які завтра будуть конче необхідними для України, слугуватимуть піднесенню престижу університету та авторитету держави.

¹ Извѣстія Кіевскаго політехніческаго института Императора Александра II // Отдѣл Имперско-механический. 1913. — 419 с.

² Тимошенко С. Воспоминания. — К.: Наукова думка, 1993. — 424 с.

³ Михеев В. Р., Катышев Г. И. Сикорский. — СПб: Политехника, 2003. — 620 с.

⁴ Згуровський М. З. Столітня формула Київської політехніки // Дзеркало тижня, № 34, 6 вересня 2003.

⁵ Згуровський М. З. Сценарний аналіз як системна методологія передбачення // Системні дослідження та інформаційні технології, № 1, 2002. — С. 7—38.

Україньсько-польська дипломатія ХХ століття

Народився в 1969 р. в Івано-Франківську. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1992). У 1995 р. захистив кандидатську дисертацію «Українська полонія в 1917—1939 роках». Кандидат історичних наук. Старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Автор понад 40 наукових праць з питань етнополітики, національних відносин, історії польської меншини в Україні, українсько-польських взаємин.

Х століття — особлива сторінка в багатовіковій історії України і Польщі, в розвитку їх міждержавних відносин. Український і польський народи відновили свою національну державність, пройшли через жорстокі воєнні лихоліття, міжетнічні конфлікти, розірвали пута гітлерівського нацизму і сталінського тоталітаризму, стали на шлях розбудови демократії і європейського вибору, зміцнюють дружбу і добросусідське співробітництво. Оголосивши курс на стратегічне партнерство, на європейську інтеграцію, обидві держави засвідчили свою прихильність до демократичних цінностей, активізували співпрацю. Польща — своєрідний «адвокат» України в її інтегративних процесах у європейське співробітництво, оскільки обидва наші народи, як представники спільної європейської цивілізації, зробили однаковий вибір, але Польща йде попереду. Велику роль у розвитку українсько-польських взаємин відіграли і продовжують відігравати дипломатичні служби обох держав, діяльність яких попри виняткову актуальність ще не дістала належного висвітлення в науковій літературі. Наявні

праці українських¹ та польських² авторів дають лише загальні відомості про генезу і найважливіші віхи в історії українсько-польської дипломатії, у них недостатньо аналізуються її вплив як на розвиток міждержавних відносин, так і на внутрішнє життя країни, особливо щодо захисту прав відповідних національних меншин.

Пропонована стаття має за мету продовжити дискурси попередників і з урахуванням документальних³ та інших джерел досягнути витоків і основні періоди українсько-польської дипломатії ХХ ст., їх особливості, простежити взаємозв'язок стану міждержавних відносин і повноти задоволення прав та національно-культурних потреб поляків в Україні та українців у Польщі, показати значення досвіду та уроків минулого для сучасного етапу і перспектив українсько-польських міждержавних і міжетнічних взаємин.

Українсько-польська дипломатія має тисячолітню традицію, про що засвідчують давньоукраїнські літописи і польські хроніки. Її зародження пов'язане з княжою добою України-Руси та Польської Гнезненської держави князя Мешка I, коли дедалі рельєфніше визначались не тільки етнічні, але й політичні відмінності обох державних утворень, вибудовувались загальні контури взаємодії і певного протистояння східного та західного слов'янства. Дипломатія цієї доби, якою керували князі, стосується здебільшого долі Червенських градів, заселених дулібами (бужанами, волинянами), їх входженням до Київської, а згодом до Галицько-Волинської держав. У 981 р. київський князь Володимир закріпив Червенську і Перемишльську землі за своєю державою, відновивши кордон, встановлений Олегом, Ігорем та Ольгою. Прагненням оволодіти Червенськими градами, включити їх до Польського Королівства був проникнутий похід Болеслава I (Хороброго) на Київ 1018 р.

У 1030—1031 рр. Київський князь Ярослав Мудрий повернув захоплені Польщею Червенські міста і зміцнив західні кордони України-Руси. Водночас багато польських князів розглядали українські князівства як союзників у протиборстві з Німеччиною та Угорщиною. Вони здійснювали спільні походи, зокрема на ятвягів (1193), пізніше спільно протистояли Тевтонському ордену. Союзницький характер мали деякий час відносини Галицько-Волинської держави з Польщею. У часи Володимира Мономаха було зміцнено владу Києва на Волині. Ін-

тенсивний розвиток українсько-польської дипломатії пов'язаний з діяльністю Романа Мстиславовича, який допоміг Казиміру II утвердитися у Кракові (1191). Як свідчив польський хроніст Длугош, героїчний образ Романа Мстиславовича надовго зберігся у пам'яті поляків і оспівувався в піснях до XV ст. Данило Галицький неодноразово сам ставав на чолі посольства до Мало-польщі та Мазовії. В часи його правління до Волині було повернуто Берестя та Забужжя, підкорено Люблінську землю, побудовано міста — Холм, Львів та ін., вироблено стратегію спільної боротьби із золотоординським ханом. Договір Романовичів з Польщею 1230 р. засвідчував: «Заприсяглись одні одним руські й поляки: якщо після цього станеться між ними усобиця, то не брати полякам руських у рабство, а руським — польських»⁴. Цю домовленість реалізовували сини Данила Лев і Мстислав, його онук король Юрій I, правнуки Андрій та Лев.

Політичні взаємини Київської та Галицько-Волинської держав з Польським Королівством супроводжувались досить тісними династично-родинними узами їх володарів. Син Ярослава Ізяслав був одружений із сестрою польського князя Казиміра, дружиною Чернігівського князя Всеволода була княжна з родини Болеслава III, а дочка Всеволода була одружена із сином польського короля. Син Ізяслава одружився на сестрі Болеславовичів, а Мешко III був одружений на Євдокії — дочці Ізяслава. І цей перелік можна продовжувати.

Роздробленість Київської держави, суперництво в династії Романовичів призвело до ослаблення і розшматування Галицько-Волинського великого князівства, що дозволило польському королеві Казиміру III заволодіти Галицькою і частиною Волинської землі (1349). Включення Галичини як автономного «Королівства Русі» до складу Польщі, інкорпорація Великим Литовським князівством Волині, а згодом Київщини, Переяславщини, Чернігівщини та інших земель, союзницькі дії в період Грюнвальдської битви (1410), тривале спільне перебування Польщі, України, Білорусі і Литви у складі однієї держави — Речі Посполитої, — все це, з одного боку, формувало споріднені погляди на суть дипломатії, її методи і шляхи досягнення мети, а з другого — Люблінська унія (1569) фактично скасувала автономні права українських земель, позбавила їх реального впливу на захист своїх національних інтересів. Натомість унія сприяла збільшенню кількості поляків-колоністів на українсь-

ких теренах, насадженню панщини, католицизму, полонізації українців, що й прискорило розвиток козацтва, розгортання масових селянських повстань, українського визвольного руху.

Яскраву сторінку в історію українсько-польської дипломатії вписала козацько-гетьманська доба. Її підвалини заклав князь Дмитро Вишневецький як будівничий Запорозької Січі і фундатор козацької дипломатії, людина, яка обстоювала інтереси Запорозжя у Варшаві, Стамбулі і Москві⁵. На цих підвалинах з участю і під керівництвом Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи та інших гетьманів зростала і зміцнювалась стратегія і тактика зовнішньої політики козацько-гетьманської держави, в тому числі й стосовно Речі Посполитої. Важливе значення для вироблення правових українсько-польських відносин мали Зборівський, Білоцерківський, Гадяцький та ін. договори. Наприклад, за умовами договору, укладеного Мазепою з Польщею, визначалася «політична майбутність» України.

Трагічні наслідки для української і польської державності мали події другої половини і кінця XVIII ст., зокрема скасування Гетьманщини, знищення Запорозької Січі, три поділи Польщі, які перевели українсько-польську дипломатію XIX — початку XX ст. у русло пошуку спільних дій і методів національно-визвольного руху, боротьби за відновлення своїх державностей. Передова частина українства була на боці учасників польських повстань 1830—1831 та 1863—1864 рр., спрямованих проти російського деспотизму, за відновлення національної державності. Духом порозуміння були проникнуті українсько-польські угоди галичан 1890—1894 рр. («нова ера») та 1895—1897 рр. («новий курс»), які відіграли важливу роль у подоланні стереотипів москвофільства. Однак відсутність власної держави призвела до того, що польське та українське питання опинилися в сфері інтересів російської, австрійської, британської, французької, німецької та інших дипломатій. Національні інтереси українців і поляків були серед пріоритетних суперечностей, що спричинили Першу світову війну, яка, в свою чергу, дала поштовх їх самовизначенню і національно-державницькому відродженню.

Революції в Росії та Австро-Угорщині призвели до розпаду обох імперій, відновлення або утворення на їх уламках цілої низки незалежних держав, включаючи Українську Народну Республіку, Західноукраїнську Народну Республіку і Другу Річ

Посполиту. 1917—1920 рр. — важливий рубіж у пошуку шляхів українсько-польського порозуміння, припинення збройних конфліктів, доба політичних компромісів, налагодження принципово нових міждержавних відносин, об'єднання зусиль обох народів для оборони національних інтересів від більшовицької агресії. Українська Центральна Рада на чолі з М. Грушевським, Генеральне Секретарство із закордонних справ Української Народної Республіки, Міністерство закордонних справ Української Держави доби гетьмана П. Скоропадського, Державний секретаріат у закордонних справах ЗУНР, Народний комісаріат закордонних справ УНР часів Директорії закладали основи рівноправних і дружніх відносин з сусідніми державами, в т. ч. і з Польщею, захисту прав національних меншин.

Варто зазначити, що УНР, відповідно до III Універсалу Центральної Ради, гарантувала всім національним меншинам, у т. ч. й полякам, «права і свободи самоврядування в справах їх національного життя»⁶. Вони дістали юридичне закріплення в «Законі про національно-персональну автономію», який став частиною Конституції УНР. Не випадково, що сотні поляків виступили на боці Центральної Ради в період більшовицько-української війни кінця 1917 — початку 1918 рр., чинячи опір спробам насильницького встановлення т. зв. диктатури пролетаріату в Україні.

Однією з перших дипломатичних акцій УНР було підписання Берестейського мирного договору (лютий 1918 р.), яким офіційно визнавалась УНР, їй передавались Холмщина і Підляшшя, а західноукраїнські землі мали набути статусу Коронного краю у складі Австро-Угорщини.

Найболючішими в українсько-польських взаєминах революційної доби виявилися питання кордонів, особливо в зв'язку з утворенням Західноукраїнської Народної Республіки у межах Галичини, Буковини і Закарпаття Актом її злуки з УНР. Конфлікт навколо державної приналежності західноукраїнських земель набув збройного характеру і переріс у польсько-українську війну 1918—1919 рр.^{*}, яка закінчилася рішенням Найвищої

* Східна політика Ю. Пілсудського ґрунтувалася на ідеї сильної держави, захищеної від Росії, допускала федералістичний проект, за яким Україна, Білорусія та Литва могли б опинитися в союзі з Польщею. Не виключалось і усамостійнення цих держав при умові їх підтримки Польщі на заході і захисту від більшовицьких зазіхань.

Ради Паризької мирної конференції (листопад 1919 р.) про надання Польщі мандату Ліги Націй на тимчасове управління Східною Галичиною. За «Декларацією Верховної Ради союзних і об'єднаних держав щодо тимчасового кордону Польщі» (грудень 1919 р.) українські етнічні землі Холмщина, Лемківщина, Посяння, а також Східна Галичина залишились у складі Польщі.

Роздмухуючи українсько-польське протистояння, московські і харківські більшовики намагалися використати його в інтересах свого курсу на «збирання» колишніх земель імперії, її відновлення і підштовхування «світової пролетарської революції». За цим планом, Західна Україна і Польща розглядалися як плацдарм для «революційного» вторгнення в Німеччину.

Воєнна конфронтація Польщі та ЗУНР стала на перешкоді створенню єдиного українсько-польського фронту для протистояння великодержавній експансії більшовицької Росії, яка на весну 1920 р. вже контролювала більшу частину України. Перед польською дипломатією постала архіскладна проблема: визнання незалежності УНР та пошук взаємин з УСРР. На переговорах у березні 1920 р. голова української дипломатичної місії А. Ливицький запропонував польській стороні відмовитися від контактів з урядом Х. Раковського, а від радянської Росії добитися визнання УНР.

Передумовою переговорів Варшави з Москвою мали постати кордони 1772 р. з окремою угодою про передачу Україні території між Дніпром, Дністром, Збручем та Стиром. Коли ці переговори були зірвані, в ніч з 21 на 22 квітня 1920 р. міністри закордонних справ УНР А. Ливицький та Польщі Я. Домбський підписали у Варшаві політичну конвенцію між Польщею і Україною, яка визнавала право останньої на незалежне державне існування під керівництвом Директорії на чолі з С. Петлюрою. Угода передбачала військово-політичне і торговельно-економічне співробітництво обох держав, визнавала міждержавний кордон по р. Збруч, гарантувались національно-культурні права українців у Польщі та поляків в Україні. Укладена військова конвенція заклала правову базу спільних українсько-польських дій проти агресії більшовицької Росії, послужила запорукою успішних бойових дій і звільнення на початку травня 1920 р. Києва від більшовицької окупації. Однак відсутність консолідованих дій, належної підтримки з боку селянських

і робітничих мас, розгнуждана антипольська пропаганда більшовиків дозволили РСФРР перехопити ініціативу, сконцентрувати сили, перейти в контрнаступ і з допомогою зброї остаточно насадити радянський режим в Україні, з прицілом його подальшого експорту в Польщу і Західну Європу. На жаль, країни Антанти недооцінили небезпеку більшовизму, не підтримали плани Ю. Пілсудського та С. Петлюри щодо усамостійнення України, що й змусило польське керівництво піти на переговори і укласти у листопаді 1920 р. перемир'я, яке підготувало підписання у березні 1921 р. Ризького мирного договору між Польщею та РСФРР і маріонетковою УСРР*. УНР у цьому акті вже не фігурувала, а західноукраїнські землі (Східна Галичина з Лемківщиною, Холмщина з Підляшшям, Західна Волинь з Поліссям), закріплювалися за Польщею. До того ж Ризький договір забороняв існування на території Польщі антирадянських угруповань, у т. ч. урядових структур УНР.

Рада послів країн Антанти у березні 1923 р. своїм неправовим рішенням визначила автономний статус українського населення цих земель у складі Польщі як держави, що мала стати противагою геополітичним планам більшовиків. Незважаючи на протести українських урядів в екзилі, митрополита А. Шептицького, спротив місцевого населення, Польща інкорпорувала Галичину і Західну Волинь. Однак проблеми державної належності цих земель, встановлення міждержавних кордонів на принципах їх етнічності, захисту національних прав українців залишилися надовго каменем спотикання українсько-польських відносин**. Після катастрофічної поразки Червоної армії під Варшавою влітку 1920 р. і провалу плану Кремля утвердити за зразком УСРР маріонеткову «робітничо-селянську Польщу» під егідою Тимчасового революційного комітету Польщі і за допомогою 1-ої Польської червоної революційної армії, відносини між Польщею і РСФРР, а згодом СРСР не тільки стали холоднішими, але й набули затяжного конфліктного характеру. У складі

* Цей договір ліквідував Варшавську конвенцію Польщі та уряду УНР 1920 р., встановлював кордон, яким фактично узаконювався новий поділ України.

** Аналіз геополітичних проєктів більшовиків дає підстави твердити, що уряд В. Ульянова-Леніна розглядав передачу західноукраїнських і західнобілоруських земель Польщі як засіб послаблення польського спротиву насадженню радянського режиму.

Другої Речі Посполитої опинилося 120 тис. кв. км української етнічної території, на якій проживало більше 10 млн чол., понад 70 відсотків якого становили українці. Етнічний чинник став домінуючим у загостренні міжнаціональних і соціальних суперечностей міжвоєнної Польщі, її відносин з УСРР. Те, що майже половина території Другої Речі Посполитої, що фігурувала як її «східні креси», була заселена переважно українцями, а на теренах УСРР проживало 476,4 тис. поляків (1926), об'єктивно диктувало необхідність налагодження між обома державами рівноправних і добросусідських відносин.

Хоча Конституція Польщі (1921) декларувала меншинам «цілковитий та вільний розвиток їхніх національних властивостей шляхом діяльності органів автономних меншин публічно-правового характеру...»⁷, фактично українські землі продовжували колонізуватися і полонізуватися, вони перетворювались у т. зв. «санітарний кордон» між СРСР і Західною Європою. Польська влада заохочувала зміни в етнічній структурі регіону на користь поляків, розвивала осадництво, придушувала український рух.

Критикуючи польських правителів за ущемлення національних прав українського населення, не слід забувати, що міжвоєнна Польща стала притулком для десятків тисяч емігрантів, наукових і культурно-освітніх осередків, для дипломатів українських державних утворень 1917–1920 рр. Тут знаходились інтернована 15-тисячна Армія УНР, більше 10 тис. біженців з України, 1680 державних чиновників та урядовців⁸. Українські службовці перебували переважно у Варшаві, Кракові, Тарнові, Ченстохові, а також у Східній Галичині. Діяв Український центральний комітет, з 1925 по 1939 р. у Варшаві перебував Роман Смаль-Стоцький — колишній радник посольства, а згодом посол УНР у Німеччині, неофіційний посол УНР у Великій Британії, міністр закордонних справ Державного центру УНР в еміграції. Він був професором Варшавського університету, працював в Українському науковому інституті в Берліні, представляв уряд УНР у Польщі. Р. Смаль-Стоцький разом з О. Шульгиним, М. Лівичким представляли Українське товариство прихильників Ліги Націй, в 1937–1939 рр. ініціював звернення еміграційного уряду УНР до президента США Ф. Рузвельта про підтримку прагнення українського народу до відновлення незалежності України⁹.

Водночас Варшава намагалася використати екзильний уряд УНР та його дипломатичні місії в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Італії, Німеччині, Чехословаччині, Франції та інших країнах як для тиску на СРСР, так і для міжнародно-правового визнання включення Східної Галичини до складу Польської Республіки¹⁰. Слід мати на увазі, що С. Петлюра прагнув заручитися підтримкою Польщі та Румунії в боротьбі проти більшовицької Росії з метою незалежнення України, що й послужило мотивом терористичного акту радянських спецслужб проти нього у травні 1926 р. Дипломатія еміграційного уряду УНР прикладала багато зусиль для актуалізації українського питання в світі. У цьому напрямі деякі кроки були зроблені також з боку гетьманського центру в Берліні та еміграційного уряду ЗУНР у Відні і Празі.

Експорт і насадження більшовицького режиму в Україну змінив пріоритети зовнішньої політики УСРР порівняно з УНР. Вона вибудовувалась на спільній для РКП(б) і КП(б)У доктрині класової боротьби і набувала класово-антагоністичного характеру стосовно «буржуазно-поміщицької Польщі». У першій Конституції УСРР (1919) говорилося, що зносини з іноземними державними належать до відання центральної влади на Україні. Резолюція IV конференції КП(б)У (1920) «Державні відносини радянської України і радянської Росії» підтверджувала «воєнно-політичний союз» обох держав, комісаріати УСРР, у т. ч. закордонних справ, підпорядкувала Москві¹¹. Після включення республіки до Союзу РСР і остаточного згортання її суверенітету питання міжнародних відносин повністю зосередились у віданні союзного Наркомату закордонних справ. Головам посольств було надано титул повноважних представників, що часом викликало непорозуміння. Наприклад, польське міністерство закордонних справ у списку акредитованих дипломатів розташувало прізвища радянських представників після послів, що змусило радянські органи додатково пояснити, що вони є повноважними міністрами і надзвичайними посланниками. Слід зауважити, що на перших порах уряд Х. Раковського, який водночас був наркомом закордонних справ, намагався зберегти як ширму принаймні формальний атрибут своєї дипломатії, в т. ч. у зовнішніх зносинах з Польщею з метою посилення «революційного ефекту». Однак за умов, коли вся діяльність органів влади була підконтрольна РКП(б) — КП(б)У, будь-які

зовнішньополітичні акції мали узгоджуватись з Кремлем. Відносини з Польщею перебували в полі особливої уваги Закордонного відділу ЦК КП(б)У і Польського бюро ЦК КП(б)У, яке діяло під безпосереднім керівництвом Москви. Головним завданням цих структур були: формування прокомуністичних груп, вербування агентурних сил на теренах Польщі, дискредитація «петлюрівських організацій».

В основу відносин УСРР з Польщею було покладено мирний договір, укладений 18 березня 1921 р. у Ризі, яким визнала радянська Україна як незалежна держава та її уряд. Е. Квірінг — один з лідерів КП(б)У, член делегації на переговорах у Ризі, надіслав до Політбюро ЦК КП(б)У записку «Про дипломатичні представництва УСРР», у якій пропонувалось утворити посольство у Варшаві і консульства у Львові, Тернополі і Станіславі. Дипломатичним представникам Польщі при уряді УСРР було призначено графа Ф. Пулавського як повіреного у справах, а повноважним представником радянської України у Варшаві став О. Шумський*, який тісно взаємодіяв з посольством РСФРР. При посольстві функціонував відділ Державного політичного управління (ДПУ), який підтримував комуністичний рух, вербував кадри, готував терористичні акти проти «петлюрівців» і проти Ю. Пілсудського. Одним з головних пунктів українсько-польської дипломатії була демаркація кордонів на підставі Ризького договору, який, як уже зазначалося, повністю ігнорував історичні та етнічні принципи міждержавного розмежування. Це призвело до виникнення багатьох проблем, пов'язаних з ігноруванням інтересів населення, численних прикордонних конфліктів.

Паралельно була створена Змішана комісія для проведення обміну біженцями та військовополоненими. На квітень 1921 р. в УСРР було зареєстровано 122,6 тис. поляків, які виявили бажання виїхати до Польщі¹². Справжні цілі радянської зовнішньої політики щодо Польщі зводились до компрометації української політичної еміграції, агітації її впливової частини за повернення в Україну, створення комуністичних осередків у Га-

* Згодом, в 1927 р. О. Шумський був звинувачений у націоналістичному ухилі, йому інкримінувалася діяльність на користь «фашистської диктатури Ю. Пілсудського».

личині, розгортання так званого «русинського руху», підштовхування революції, відтворення імперії.

Далекоглядні плани Москви Й. Сталін озвучив ще в квітні 1918 р. Торкаючись майбутнього складу Російської федерації, він у числі її можливих суб'єктів назвав Польщу, Україну, Фінляндію, Закавказзя, а саму федерацію визначав як перехідну фазу до соціалістичного унітаризму¹³.

Одними з пріоритетних напрямів радянської дипломатії 20-х — початку 30-х рр. були пропаганда здобутків СРСР, переваг соціалізму, успіхів національної політики, протиставлення життя поляків і українців у СРСР та в Польщі, яку радянська преса дедалі частіше стала називати фашистською. З боку офіційної влади і спецслужб простежувалось нагнітання протиборства українців і поляків у Галичині і на Волині, що посилювало українсько-польське напруження. Широко пропагувалося гасло «СРСР — батьківщина трудящих усього світу», паралельно було витіснено лозунг «Україна — батьківщина», який більшовики лицемірно підтримували з тактичних міркувань у 1918 — 1920 рр.

Подвійні стандарти застосовували більшовики у своїй політиці щодо польської меншини в УСРР. З одного боку, вони намагалися сформувані «нову польську націю» з новою «пролетарською культурою» і «соціалістичною свідомістю» створюючи окремі польські адміністративні райони, сільські ради, мережу навчальних, наукових і культурних установ і видаючи все це як реалізацію ленінсько-сталінської національної політики. З другого боку, супроти польського населення застосовувались репресивні заходи: арешти, депортації, розкуркулювання, переслідування за релігійними мотивами, звинувачення у націоналізмі, шпигунстві і антирадянській діяльності. Тогочасна радянська преса писала: «Польський націоналізм на Україні — пряме знаряддя панської Польщі»¹⁴, а головним носієм «ворожої ідеології» було оголошено Польську організацію військову (ПОВ).

Значне місце в діяльності дипломатичних місій відводилося репатріації поляків та українців, оскільки з обох сторін вона проходила складно і суперечливо. До червня 1924 р. з Польщі до СРСР повернулось 1100 тис. громадян, серед яких лише 65 тис. відносили себе до українців. На кінець 1923 р. з УСРР до Польщі було відправлено понад 123 тис. осіб¹⁵. Серед причин еміграції поляків — політика «воєнного комунізму», репресії,

голод 1921—1922 рр., націоналізація дрібної промисловості, створення комун на селі, боротьба з католицизмом.

Вплив зовнішньополітичних чинників на захист прав національних меншин звужувався в зв'язку з утворенням Союзу РСР і прийняттям його Конституції (1924), яка запроваджувала єдине громадянство для всіх союзних республік. Після включення УСРР до складу СРСР її зовнішньополітична діяльність навіть у такому бутафорному форматі згортається. В 1923 р. Комісаріат закордонних справ було ліквідовано, замість нього призначався уповноважений представник НКЗС СРСР в Україні (О. Шліхтер), функції якого зводились до інформування керівництва республіки про міжнародні події та зовнішню політику, підтримування зв'язків з радниками УСРР при посольствах СРСР за рубежом, зокрема в Польщі. Припинялася діяльність посольства УСРР у Варшаві, Берліні, Празі та Відні. За визначенням В. Лисого, настав час «політичного сателітства УСРР»¹⁶. Фактично український чинник зникає як безпосередній з міжнародної політики, він повністю був поглинений Народним Комісаріатом закордонних справ Союзу РСР.

Ось чому з середини 20-х років українсько-польські відносини стали визначатися крізь призму дипломатії СРСР, яка маскувалася демагогічними гаслами міжнародної пролетарської солідарності, а фактично продовжувала нав'язувати світові ідею соціалістичної революції. Агресивні наміри СРСР спонукали Велику Британію та Францію разом з іншими країнами Центрально-Східної Європи сформувати воєнно-політичний блок, названий радянською пропагандою «Малою Антантою», куди ввійшла і Польща. Це призвело не тільки до розриву радянсько-британських відносин, але й до погіршення радянсько-польських взаємин, до форсованої мілітаризації економіки СРСР, реалізації політики так званого «нового курсу» Й. Сталіна, розширення співробітництва, включаючи й військове, з Німеччиною та Італією. Нагнітання міжнародної напруженості супроводжувалось посиленням репресій в СРСР, особливо в УСРР, які торкнулися й сотень тисяч поляків України.

До репресивно-насильницьких акцій супроти української колонії можна віднести виселення і конфіскацію майна дідачів — власників земельних маєтків, успадкованих від батьків, дідів і прадідів, очищення прикордонних територій від осіб польської національності, насильницьку колективізацію і депортацію

поляків, ліквідацію Мархлевського польського району і польських сілрад, закриття польських шкіл та інших навчальних і культурних установ, переслідування костьолу і його кліру, масові репресії в період «великого терору» 1937–1939 рр., усунення поляків з партійних і державних органів, з Червоної армії та спецслужб. Польська етнічна група була віднесена до «шкідницьких націй». Тільки у другій половині 30-х років було репресовано близько 50 тис. поляків¹⁷.

Варто зауважити, що сталінське керівництво нехтувало зарубіжну громадську думку, масові протести, що влаштовувались у Польщі та інших країнах супроти репресій та голодомору. Воно паразитувало на протиріччях, які загострилися у західному світі в зв'язку з небезпекою фашизму та нацизму. До того ж помітно змінилися польсько-радянська дипломатія і польсько-українські взаємини з приходом до влади Гітлера в Німеччині (1933), встановленням там нацистського режиму. Радянське керівництво вкрай негативно поставилось до польсько-німецької угоди 1934 р., широко використовувало її в роздмухуванні антипольської істерії під жупелом викриття фашизму. Після агресії Гітлера щодо Австрії та Чехословаччини на чільне місце європейської політики висунувся трикутник: Берлін—Варшава—Москва, який загрожував Польщі четвертим поділом. Ідея цього поділу, хоч і не була новою, знайшла стратегічне втілення у статтях таємних протоколів пакту про ненапад, підписаного Ріббентропом і Молотовим. За ними розмежування інтересів диктаторів у Польщі мало проходити вздовж лінії річок Нарева, Вісли й Сяну, тобто СРСР претендував на територію значно більшу, ніж Західна Україна. Сучасна науково-дипломатична та історико-політологічна література розцінює ці протоколи як вершину аморальності та цинізму міжнародної політики. Документи свідчать, що після нападу нацистської Німеччини на Польщу, виступу Англії і Франції на боці останньої Ріббентроп рекомендував німецькому послу в Москві з'ясувати, чи не вважає радянське керівництво можливим воєнні дії Червоної армії проти польських сил в його сфері впливу і окупацію цієї території. Як чинник прискорення воєнних дій з боку СРСР німецьке командування спекулятивно використало відомості про український самостійницький рух, підготовку ОУН антипольського повстання на західноукраїнських землях і можливість створення Галицько-польської України як окремої держави. Незва-

жаючи на радянсько-польські договори (1932, 1934 роки), Москва відмовилась надати будь-яку допомогу Польщі, мотивуючи це небажанням втягуватися у війну.

Аналізуючи українсько-польські взаємини в роки Другої світової війни, слід звернути увагу на їх специфіку. Дипломатія цього періоду характеризувалася кількома зрізами. По-перше, це продовження утаємничено-змовницьких контактів і домовленостей Сталіна та Гітлера, які зачіпали національні інтереси українців і поляків уже після поглинення Польщі. По-друге, це лицемірна дипломатія радянських властей і Польського уряду в екзилі. По-третє, це конспіративно-дипломатичні ходи СРСР, спрямовані на підтримку ліворадикальних сил у Польщі і створення там просталінського уряду. По-четверте, це спроби порозуміння провідників ОУН з лідерами польських націоналістів з метою створення спільного фронту для боротьби із гітлерівським і сталінським тоталітаризмом, за відновлення незалежності України і Польщі. По-п'яте, це безпосередні переговори представників УРСР з Польським комітетом національного визволення і укладення Люблінської угоди про евакуацію українського населення з Польщі та польських громадян з території УРСР.

Напад Гітлера на Польщу означав, що мільйони українців, які тут проживали, разом з поляками стали жертвами агресії. Спекулюючи на їх національних почуттях, прикриваючись гаслом допомоги «братом по крові», Сталін всупереч умовам Ризького мирного договору і двосторонньої угоди з Польщею віддав наказ Червоній армії «взяти під захист» українське та білоруське населення. Частина польського населення на сході від «лінії Керзона» опинилася під радянською владою, йому надавалось радянське громадянство. Натомість, велика територія, заселена переважно українцями, так зване Закерзоння, потрапила під німецький окупаційний режим, тобто українцям так і не вдалося об'єднатися в межах однієї держави. В результаті так званого «визвольного походу» і «золотого вересня», створення органів радянської влади, проведення виборів до Народних Зборів та на підставі їх ухвали західні області України були приєднані до УРСР і СРСР. У договорі Німеччини та СРСР від 28 вересня 1939 р. «Про дружбу і кордони» Польща вже не фігурувала, кордони встановлювали два диктатори за «лінією Керзона» з деяким відхиленням у районі Білостока без врахування волі

і етнічності народів. Однак для українців, як корінних жителів цих земель, це був реальний шанс зреалізувати свій історичний задум, зокрема січня 1919 р., — досягнути соборності українських земель і возз'єднатися з Великою Україною, як найголовнішою умови виборення незалежності своєї держави в майбутньому. Хоч дії з боку обох диктаторів носили аморальний, агресивно-загарбницький і репресивний характер, від яких зазнали великих втрат як поляки, так і українці, в їх суспільній свідомості утверджувались далеко не однакові оцінки вересневих подій 1939 р.

Водорозділ знову торкнувся етнічності західноукраїнських земель, їх історичної приналежності. Він не зник навіть після 22 червня 1941 р., коли Радянський Союз і Польща фактично опинилися в форматі антигітлерівської коаліції. Ситуація ускладнювалася тим, що сталінське керівництво продовжувало вести подвійну гру: з одного боку, відновлювались дипломатичні відносини з польським урядом у Лондоні, 30 липня 1941 р. було укладено радянсько-польський договір, яким денонсувались радянсько-німецькі угоди щодо Польщі. Однак це означало відмову Сталіна від територій, набутих за пактом Ріббентропа-Молотова. Важливо підкреслити, що за цим договором етнічні поляки формально визнавались громадянами Польщі, хоча багато з них вже мали радянські паспорти, а за українськими євреями, представниками інших національностей, які до вересня 1939 р. проживали на західноукраїнських землях, зберігалось радянське громадянство. З другого боку, Сталін заохочував створення на теренах СРСР і Польщі різноманітних інституцій на кшталт Польського комітету національного визволення та ін., які мали стати осередками радянської повоєнної Польщі. Сталінська зовнішньополітична доктрина продовжувала акцентувати на «антагонізмі» українсько-польських взаємин з тим, щоб не допустити порозуміння і створення спільного антирадянського фронту.

Спецслужби СРСР і гітлерівської Німеччини були тією третьою силою, яка всіляко підігрівала польсько-українське протистояння, сіяла міжнародну ворожнечу, спровокувала збройний конфлікт на теренах Волині та Східної Галичини в 1943—1944 рр., який призвів до численних людських втрат з обох сторін¹⁸. До воєнного протистояння були долучені збройні загони Польської Армії Крайової та Української повстанської армії. Більшість незаангажованих українських і польських істо-

риків доходять до висновку, що причини кровопролиття, попри їх історичне коріння, за давнини міжнародний антагонізм зумовлювались претензіями обох сторін на територію. Як правильно зазначає В. Литвин, у кожного народу була своя правда, своє розуміння історичної справедливості. Українці розглядали себе корінними жителями цих земель, успадкованими від своїх пращурів з найдавніших часів. Натомість польське населення вважало традиційною приналежність «східних кресів» історичній Польщі¹⁹. Давалося взнаки і вкрай вороже ставлення частини поляків до українського самостійницького руху, до діяльності ОУН, УПА, до Акту відновлення Української держави, проголошеного 30 червня 1940 р. у Львові. Лейтмотивом уникнення українсько-польського протистояння в роки війни міг стати заклик однієї з брошур ОУН: «Ми не хочемо ворогувати з польським народом, а, навпаки, ми хочемо разом перемогти й після перемоги жити в щиро сусідських взаєминах»²⁰. На жаль, зреалізувати це гасло у той час не судилося і в цьому вина обох сторін, а ще більше третьої сили.

На завершальному етапі війни, коли різко змінилася міжнародно-політична ситуація, українське і польське питання набули нового звучання в зв'язку з реальною можливістю відновлення Польщі та України як суверенних держав, але все це опинилося, на жаль, в руках Кремля. Тільки під кінець війни у лютому 1944 р. Наркомзаксправ СРСР було перетворено в союзницько-республіканський орган, що трактувалось як «крок до розширення прав союзних республік». Фактично йшлося про «паперовий суверенітет» України, але навіть це забезпечувало їй шанс до перетворення в суб'єкт міжнародного права. 5 лютого 1944 р. наркомом закордонних справ УРСР було призначено О. Корнійчука, який ще з 1943 р. вважався заступником союзного наркома В. Молотова. Саме О. Корнійчук своєю статтею у «Радянській Україні» 19 лютого 1943 р. ініціював дискусію щодо так званого польського питання, а фактично про розвиток Західної України в складі УРСР. Ставши наркомом, він висловлювався за встановлення дипломатичних зносин України не тільки з Польщею, Чехословаччиною, Румунією, але й Великобританією та США²¹.

Однак не минуло й півроку, як О. Корнійчука замінив на цій посаді один із сталінських поплічників Д. Мануїльський, в якого було дещо інше бачення функцій Наркомату, зокрема ідео-

логічної. Майбутній розвиток України розглядався можливим тільки в союзі з Росією та іншими республіками СРСР. Водночас Україні відводилась важлива роль у експорті радянської політичної, соціально-економічної та ідеологічної системи в країни Центральної Європи, насамперед сусідні: у Польщу, Чехословаччину, Угорщину та Румунію. Для діяльності Д. Мануїльського, як і його наступників Л. Паламарчука, Д. Біловолоса, А. Барановського, Г. Шевеля характерною була крайня залежність від Москви, запопадлива послухність і відсутність будь-якої самостійності.

Довладдя в Польщі, невизначеність її майбутнього спонукали керівників Великої Трійки розглядати польське питання на Ялтинській конференції у лютому 1945 р., на конференції в Потсдамі в липні 1945 р. На них були окреслені територія і кордони відновлюваної Польщі, визнавались її владні структури, які фактично опинилися в повній залежності від СРСР. Польща, всупереч волі більшості її населення, стала перед фактом насильницьких експериментів, подібних до тих, яких в 20—40-ві роки зазнала Україна.

Нові прикмети характеризували українсько-польську дипломатію другої половини 40—80-х рр. Україна і Польща, які зазнали чи не найбільше людських і матеріальних втрат у Другій світовій війні та внесли вагомий вклад у розгром гітлерівської Німеччини, цілком заслужено були запрошені до участі у світовій політиці як члени ООН та ряду інших міжнародних інституцій. Однак це не дало їм гарантій для проведення самостійної зовнішньої політики, оскільки ні Польща, а тим більше УРСР, реального суверенітету не дістали. Незважаючи на це, українсько-польські відносини набували більш окресленого характеру, вони спрямовувались відповідними дипломатичними чинниками СРСР, супроводжувались розв'язанням багатьох спільних проблем, пов'язаних, насамперед, з подоланням наслідків війни, залишків міжнаціонального протистояння, відбудовою зруйнованого господарства, установ освіти, культури, науки, охорони здоров'я. Українсько-польські відносини визначалися укладеним у травні 1945 р. радянсько-польським договором, яким встановлювався міждержавний кордон по лінії Керзона з суттєвим відхиленням на користь Польщі та ігноруванням етнічних меж розселення українців. Уступка Польщі Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя була компромісом з метою схили-

ти її керівництво на так званий соціалістичний вибір і спільні дії в боротьбі з українським націоналістичним рухом у Закарпатті.

Першим міждержавним документом урядів УРСР та Польщі повоєнної доби стала вереснева угода 1944 р., підписана в Любліні, щодо добровільного переселення українців Закарпаття до УРСР, а поляків до Польщі. Ця угода не стикувалася з пропозиціями М. Хрущова, надісланими у липні 1944 р. Й. Сталіну, про входження Закарпаття до СРСР і створення додатково двох областей — Холмської та Грубешівської — у складі УРСР. Як засвідчують документи і спогади переселенців, акція по обміну населенням носила примусовий характер. За оприлюдненими даними, із західноукраїнських земель до Польщі прибуло понад 742,5 тис. поляків, а до України виїхало з Польщі майже 483 тис. українців²².

Радянська політика щодо повоєнної Польщі була спрямована на її дрейфування в бік дружби і союзу з СРСР, будівництва народної демократії і соціалізму. Вона лягла в основу українсько-польської дипломатії, яка мала обслуговувати ідеологію дружби обох народів, їх економічне та культурне співробітництво, розвиток торгівлі та туризму. Про церемоніальний характер дипломатії радянської України і так званої Народно-демократичної Польщі свідчить політика щодо своїх одноплемінників у інших країнах. Зокрема, цинічно-зухвалою і насильницькою була акція «Вісла», здійснена у квітні — липні 1947 р. польською владою не без згоди керівництва СРСР, в ході якої понад 140 тис. українців південно-східних земель були примусово депортовані на північ і захід Польщі. Дипломати УРСР, у т. ч. представництво в ООН, аж ніяк не відреагували на цей брутальний крок, натомість піддавали нищівній критиці прояви апартеїду в Африці. Подібної тактики дотримувались польські дипломати, закриваючи очі на факти грубого порушення елементарних прав громадян СРСР польської національності.

Спільним для повоєнної дипломатії обох країн стало, з одного боку, неприйняття плану Маршалла, критика закликів У. Черчілля (1946) і доктрини Г. Трумена (1947) про стримування комунізму, діяльності Європейського Економічного Союзу, НАТО, а з другого боку, створення Ради Економічної Взаємодопомоги, укладення Варшавського договору, що поглибило розкол світу, його поділ на два табори, їх глобальне протисто-

яння, розпалювання «холодної війни», гонки озброєнь. Фактично поза полем діяльності дипломатичних служб обох країн залишився в цей період доленосний документ людства «Загальна декларація прав людини», ухвалений ООН (1948), оскільки комуністичні режими, застосовуючи репресії, переслідування дисидентів і правозахисників, проводячи політику воєвничого атеїзму, всіляко приховували цей акт від громадськості, розглядали його засобом буржуазної пропаганди.

А втім, співпраця представників УРСР та ПНР у ООН, ЮНЕСКО, МОП, в ряді інших міжнародних організацій була корисною, утверджувала їх присутність у світовому просторі. Відносини обох країн ґрунтувалися на засадах ряду багатосторонніх та міждержавних угод СРСР та ПНР, зокрема договору 1965 р. Плодотворно працювали українські консульства у ПНР і польські в УРСР, діяло Українське відділення Товариства радянсько-польської дружби, провадилась підготовка спеціалістів з вищою освітою для Польщі, обмін науковцями, технічною документацією.

Диктат з боку Москви, перебування УРСР у складі СРСР, членство Польщі в Раді економічної взаємодопомоги, участь у Варшавському договорі обмежували або й повністю позбавляли їх суверенних прав і перешкоджали нормальним відносинам народів. Однак навіть за таких умов розвивались економічні, наукові і культурні зв'язки обох народів, особливо прикордонних областей і воєводств, міст-побратимів.

Доцільно підкреслити, що за умов авторитаризму позиція дипломатичних відомств УРСР і ПНР далеко не відбивала реальні настрої українського і польського народів. Паралельно існувала народна дипломатія, представлена опозиційними до влади силами. Це особливо яскраво відчувалося у період загострення кризових процесів у Польщі середини 50-х, другої половини 60-х, рубежу 70—80-х рр. ХХ ст. Документи радянських і польських архівів зафіксували численні факти солідарності українців, особливо молоді, з демонстрантами Познані весни і літа 1956 р., зі студентським і робітничим рухом Варшави і Гданська на рубежі 60—70-х рр. Із захопленням сприйняли українські дисиденти виникнення організованої опозиції, страйкових комітетів, комітету соціальної самооборони, комітету вільних профспілок, «Солідарності», Конфедерації незалежної Польщі. Збереглися численні свідчення негативного ставлення української

молоді до запровадження воєнного стану Польщі в 1980 р. Однак офіційні органи, в т. ч. й Міністерство закордонних справ УРСР, займали насторожену, а згодом і ворожу позицію до демократичного руху в Польщі, залучалися до заходів «протидії підривної діяльності західних спецслужб», які, мовляв, розігрують «польську карту».

Без перебільшення можна сказати, що реакція польського суспільства і світової громадськості на запровадження воєнного стану в Польщі, санкції західних держав проти її керівництва призвели до лібералізації режиму, породили розгубленість влади, справили колосальний вплив на події в СРСР, стимулювали новий курс радянського керівництва на чолі з М. Горбачовим. Вибори нового сейму Польщі 1989 р., усунення з тексту її Конституції комуністичної атрибутики, обрання Л. Валенси Президентом і виведення радянських військ з країни, ряд демократичних перемін в СРСР заклали основи для нового пошвавлення в українсько-польських взаєминах. Польська громадськість зі співчуттям відреагувала на аварію на ЧАЕС. Через міжнародні організації і безпосередньо була надана велика допомога потерпілим від аварії та її ліквідаторам.

Невдовзі після схвалення Верховною Радою «Декларації про державний суверенітет України» міністри закордонних справ А. Зленко та К. Скубішовський підписали Декларацію про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин (жовтень 1990 р.), в якій було заявлено, що вони ґрунтуються на принципах Статуту ООН, Гельсінського Заключного акту: суверенної рівності, непорушності кордонів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи, мирного вирішування спорів²³. Підтримка з боку Польщі мала потужний вплив на демократичний вибір українського народу, його устремління до державного незалежнення України. Все це вело до глибинних змін на всьому пострадянському просторі, головними з яких стали відновлення незалежності України і демократизація Польщі. Ці зміни дали поштовх активізації українського життя в Польщі і польського в Україні. Представники української меншини в Республіці Польща М. Лесів, В. Мокрий, С. Козак та ін. ініціювали створення Комісії співпраці з національними меншинами, виникнення численних українських громадських організацій, зокрема Спільки українців Польщі.

Водночас помітно пожвавилось громадське життя поляків в Україні. На 1989 р. в республіці проживало майже 220 тис. поляків, з них найбільші групи зосереджувались у Житомирській, Хмельницькій, Львівській областях, у м. Києві. У травні 1990 р. в Києві пройшов I конгрес поляків в Україні. Невдовзі виникли Спілка поляків в Україні, Польське товариство Львівської землі, Федерація поляків в Україні. Посольство Польщі в Києві, його консульські служби в Харкові, Львові багато зробили для підтримки польських товариств у їх стараннях відродити національно-культурне життя української Полонії.

Принципово нового рівня, змісту і нової якості набула українсько-польська дипломатія після повалення тоталітарного режиму в ПНР, розпаду Союзу РСР і відновлення державної незалежності України. Прикметно, що Польща була першою державою, яка 2 грудня 1991 р., тобто відразу після Референдуму визнала Україну як суверенну. Повноправним і повноцінним стало Посольство України в Польщі, набуло нового статусу. Надзвичайні і Повноважні послы Республіки Польща в Україні Єжи Козакевич, Єжи Бар, Марек Зюлковські зробили вагомий внесок у налагодження рівноправних, добросусідських відносин між нашими державами. Це ж можна сказати і про міністрів закордонних справ незалежної України А. Зленка, Г. Удовенка, К. Грищенка, Б. Тарасюка, наших надзвичайних і Повноважних послів у Республіці Польща: П. Сардачука, Д. Павличка, І. Харченка.

У травні 1992 р. президенти Лех Валенса і Леонід Кравчук підписали Договір про добросусідство, дружні взаємини і співробітництво між Польщею і Україною. У ньому була підтверджена взаємна відмова від територіальних претензій, готовність до забезпечення національних прав українців у Польщі та поляків в Україні.

Підвищений інтерес української дипломатії, громадськості до сучасних процесів розвитку Польщі зумовлюється її успіхами в трансформації суспільства від тоталітаризму до демократії, в реформуванні економіки на ринкових засадах, освіти, адміністративного управління, досвідом її вступу до СОТ, ЄС і НАТО. Дипломатичні служби обох країн сприяють діяльності Українсько-Польської парламентської асамблеї, проведенню спільних економічних форумів «Польща – Україна». Завдяки активній підтримці польської сторони Україна в 1995 р. стала

членом Ради Європи, долучилася до Центральноєвропейської ініціативи.

Польща — стратегічний партнер України, вона активно підтримує ту константу її зовнішньої політики, яка спрямована на європейську інтеграцію, на адаптацію законодавства, утвердження демократичних стандартів, підвищення добробуту і безпеки українського народу.

П'ятнадцять останніх років українсько-польського партнерства супроводжувались діалогом, який стосувався як минувшини міжетнічних та міждержавних відносин, так і оцінки їх сучасного стану, а ще більшою мірою перспектив добросусідства і співпраці. Важливу роль у розбудові нової архітектури українсько-польських відносин відіграють консультативний комітет Президентів України і Польщі, міжпарламентські групи, змішані комісії з питань економічної, науково-технічної і культурної співпраці, розвитку торгівлі, міждержавна постійна конференція з питань Європейської інтеграції, польсько-американсько-українська ініціатива співробітництва та ін. Діяльність цих державних і громадських інституцій активно організовується дипломатичними службами обох країн. У полі їх турбот перебувають Польський інститут у Києві, Українсько-польський університет у Любліні, діяльність національно-культурних товариств поляків в Україні та українців у Польщі. Важливе значення для наших взаємин мав візит А. Квасневського до України у травні 1997 р., підписання Декларації «До порозуміння і єднання», яка закликала покласти край психологічним упередженням, пам'ятати про минуле, але думати про майбутнє.

Великий резонанс у Європі та світі викликала також конференція у Варшаві «Україна в Європі» (жовтень 2002 р.), проведена з ініціативи президента А. Квасневського, його активна участь і принципова позиція в урегулюванні політичної кризи в Україні, викликаної фальсифікаціями виборів президента України восени 2004 р. Важливо наголосити, що після обрання В. Ющенка президентом України в числі перших його зарубіжних візитів стало відвідання Польщі. З боку керівництва Польщі, її дипломатичної служби помітно зросла підтримка України в її євроатлантичній інтеграції, в здобутті статусу асоційованого члена Євросоюзу, що матиме позитивні наслідки для українського і польського народів. Уже в ході першого візиту В. Ющенка до Польщі (січень 2005 р.) було досягнуто важливих домо-

вленостей щодо подальшої співпраці, підвищення ефективності економічного, інвестиційного, транспортного, культурного і торговельного співробітництва. Дипломатичні служби обох країн дістали конкретну програму практичного забезпечення спільних домовленостей на благо України і Польщі.

Таким чином, українсько-польська дипломатія ХХ століття є невід'ємним компонентом європейської і світової дипломатичної архітектури, яка, обстоюючи національні інтереси українського і польського народів, їх порозуміння і добросусідські відносини, залишається дійовим чинником гармонізації міжнародного життя, безпеки і співробітництва. Дипломатичні служби обох держав нагромадили цінний досвід, наукове осмислення якого дозволяє вичленити повчальні уроки, висловити ряд рекомендацій, спрямованих на подальше урізноманітнення форм і наповнення новим змістом українсько-польського партнерства.

По-перше, дипломати обох країн, спираючись на досвід минулого, підтримку президентів, парламентарів, урядів і широкої громадськості, покликані відігравати ще більшу роль у реалізації міждержавних угод України і Польщі, сприяти оптимізації всього спектру зв'язків, більшому порозумінню та співробітництву народів-сусідів. Завдяки нашим державам та їх дипломатіям центрально-східний регіон Європи стає центром інтеграційних процесів та гармонізації інтересів Заходу і Сходу.

По-друге, дипломатія України і Польщі відбиває «перехідний стан» реформування політичного, економічного і культурно-національного життя обох народів, подолання цивілізаційного відставання, успадкованого від катаклізмів тоталітарних режимів. Дуже важливо на цьому етапі діяти збалансовано, синхронно і на випередження, щоб забезпечити вихід українського і польського суспільств на передові рубежі світового прогресу.

По-третє, новітня українсько-польська дипломатія, її історія, сильні і слабкі сторони досвіду заслуговують значно більшої уваги з боку науковців обох держав, об'єднання зусиль і творчої співпраці навколо болючих питань нашої спільної історії, економічного, культурного і політичного розвитку обох слов'янських народів, їх взаємовпливів і суперечностей, ролі етнічного і релігійного чинників у долі наших народів. Через подолання стереотипів минулого до порозуміння і повного довір'я, дружби і співпраці — така магістральна лінія відносин України і Польщі.

Понад 150 років тому визначний громадський і релігійний діяч Галичини о. Василь Подолинський у брошурі «Слово Перестороги» підкреслював, що «не вартий доброго імені той, хто не хоче визнати українця, але й не вартий українського імені той, хто не хоче визнати поляка»²⁴. У третє тисячоліття обидва слов'янські народи-сусіди вступили як вільні і незалежні, держави яких — стратегічні партнери — бачать своє майбутнє у спільному європейському домі.

-
- ¹ Див.: Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917—1921 рр. — Львів, 1997; Гетьманчук М. П. «Українське питання» в радянсько-польських відносинах 1920—1939 рр. — Львів, 1998; Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону. 1941—1951. — Львів, 1998; Красівський О. Галичина в першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. — Львів, 2000; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Дещинський Л., Панюк А. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. — Львів, 2001; Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917—1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002; Зюлковскі М. Польсько-українські взаємини як складова архітектури сучасної Європи // Україна дипломатична. Вип. III. — К., 2003; та ін.
- ² Див.: Deruga A. *Polityka wschodnja Polski wobec ziem Litwy, Bialorusi i Ukrainy (1918—1919)*. — Warszawa, 1969; *Historia Polski 1918—1926*. — Т. IV. — Warszawa, 1969; Syrynyk M. *Ukraińcy w Polsce. 1918—1939. Oświata i szkolnictwo*. — Wrocław, 1996; *Polska i Ukraina. Sojusy 1920 roku i jego następstwa*. — Toruń, 1997; Mrocza L. *Spor o Galicję Wshodnią. 1914—1923*. — Krakow, 1998; Kallas M. *Historia ustroju Polski X — XX w.* — Warszawa, 1999; *Wielka historia Polski*. Т. 12. — Krakow, 2000; *Polska — Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa (pod red. S. Stępnia)*. Т. 1—5. — Przemyśl, 1990—2000; Serczyk W. *Historia Ukrainy*. Wyd. 3. — Wrocław, Krakow, Warszawa, 2001; та ін.
- ³ Див.: Українська РСР на міжнародній арені. Збірн. документів і матеріалів. 1944—1961 рр. — К., 1965; Документы и материалы по истории советско-польских отношений. — Т. 1—12. — М., 1967—1998; Советский Союз — народная Польша. 1944—1974. Документы и материалы. — М., 1974; Україна на міжнародній арені. Зб. докум. і матеріалів. 1986—1990. — К., 1993; Україна у міжнародних відносинах. 1917—2000. Хрестоматія. — Рівне, 2000; Польсько-українські угоди в XVII столітті (*Swiadcstwa minionych wiekow*). Перекл. укр. і польськ. О. Алексійчук). — Краків, 2002; *Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentow*. 1917—1939. Т. 1—3. — Przemyśl, 1998—2001; та ін.
- ⁴ Цит. за: Котляр М. Ф. Дипломатія Галицько-Волинської Русі // Нариси з історії дипломатії України. — С. 59.
- ⁵ Див.: Сергійчук В. Князь Дмитро Вишневецький як засновник козацької дипломатії // Україна дипломатична. Вип. IV. — К., 2004. — С. 309—310.
- ⁶ Конституційні акти України. 1917—1920. — К., 1992. — С. 68.

- ⁷ Див.: Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921—1939 рр.). — К., 1999. — С. 284.
- ⁸ Див.: Switalski Kasimierz. Diariusz. 1909—1935. — Warszawa, 1992. — S. 93.
- ⁹ Див.: Кедрин-Рудницький І. Роман Смаль-Стоцький як політик і дипломат // Збірник на пошану сімдесятиріччя народин Роман Смаль-Стоцького. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1963. — С. 26—28.
- ¹⁰ Див.: Срібняк І. Польська доба Симона Петлюри. 1920—1923 // У 70-річчя Паризької трагедії. Зб. Пам'яті Симона Петлюри. — К., 1997. — С. 188—199.
- ¹¹ Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2478. — Арк. 16.
- ¹² Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 605. — Арк. 62.
- ¹³ Див.: Национальный вопрос на перекрестке мнений. 20-е годы. Документы и материалы. — М., 1992. — С. 29, 31.
- ¹⁴ Більшовик України. — 1934. — № 5—6. — С. 45.
- ¹⁵ Див.: Dokumenty i materialy do historii stosunkow polsko-radzieckich. T. IV. — Warszawa, 1965. — S. 329; ЦДАВО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 2180. — Арк. 125.
- ¹⁶ Лисий В. Державний статус УСРР в 1917—1923 роках. — Мюнхен, 1963. — С. 29—33.
- ¹⁷ Див.: Кондрацький А. А. Терор і переслідування поляків на Україні в умовах радянської влади // Україна. Короткі нариси з історії. — К., 1992. — С. 145.
- ¹⁸ Див.: Ільющин І. І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. — К., 2001. — С. 121—198.
- ¹⁹ Див.: Литвин В. М. ХХ століття в українсько-польських відносинах // Україна—Польща: історія і сучасність. Ч. I. — К., 2003. — С. 22.
- ²⁰ Див.: Горновий О. (псевдо О. Дяківа). Про свободу преси в СРСР (1946—1948 рр.) // Літопис УПА. — Т. 9. — Кн. 2. — С. 235.
- ²¹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 713. — Арк. 65.
- ²² Див.: Serczyk W. Historia Ukrainy. Wyd. 3. — Wroclaw, Krakow, Warszawa, 2001. — S. 346.
- ²³ Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1886—1990. — К., 1993. — С. 27—30.
- ²⁴ Подолинський В. Слово Перестороги // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т. 228. — Львів, 1994. — С. 445.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Володимир Головченко

Шляхом «конструктивного партнерства» (сучасні українько-турецькі відносини: здобутки і перспективи)

Народився у 1962 р. в м. Кам'яні Потоки на Полтавщині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Доктор політології, професор кафедри порівняльної політології та регіонознавства Інституту міжнародних відносин, автор 40 наукових праць з історії міжнародних відносин, суспільно-політичної думки та партій України ХХ ст., у т. ч. монографій «Від «Самостійної України» до Союзу Визволення України: нариси з історії української соціал-демократії поч. ХХ ст.» (1996), «Історія української дипломатії ХХ ст. у постатях» (2001).

З усіх суміжних держав об'єктами найпильнішої уваги вітчизняних фахівців-міжнародників є Польща і Російська Федерація. Це й зрозуміло, адже саме Польща, член НАТО та без п'яти хвилин учасник Європейського Союзу, постає в очах дипломатів надійним містком України до цих організацій. Північного ж сусіда, політична та економічна присутність якого в Україні набуває дедалі загрозливіших масштабів, також важко не брати до уваги при розробленні будь-яких зовнішньополітичних стратегій для України.

Про південну сусідку — Турецьку Республіку в Україні говорять дещо менше, нечисленні публікації науковців [1; 2] і працівників посольства України в Анкарі [3; 4] стосуються, переважно, торговельно-економічної й гуманітарної співпраці двох держав. Комплексного ж аналізу рівня сучасних українсько-турецьких відносин, визначених у Спільному комюніке за підсумками візиту в Україну президента Турецької Республіки С. Деміреля 21—22 травня 1998 р. як «конструктивне партнерство», ще не зроблено. І дарма, адже починаючи з 1991 р. українсько-турецькі взаємини ефективно розвивалися в усіх напрямках: політичному, військово-технічному, дипломатичному, економічному, геостратегічному, культурному, науковому тощо. Не стверджуючи, що міждержавне спілкування України і Туреччини жодним чином не затьмарювалося певними проблемами чи суперечностями, все ж можна говорити про те, що позиції двох країн стосовно низки важливих питань переважно збігалися.

Та й геополітичне розташування Туреччини є подібним до українського: вона знаходиться на перехресті важливих комунікацій між трьома континентами: Європою, Азією та Африкою, через Туреччину пролягають найзручніші шляхи у середземноморський та близькосхідний регіони.

Туреччина — цікавий соціокультурний феномен, адже тут дивовижним чином переплелися європейська та азійська культури, західна, православно-слов'янська та мусульманська цивілізації, що робить її реальним та потенційним посередником у зв'язках Європи з Азією. Країна має доступ до таких важливих регіонів, як Причорномор'я, Середземномор'я, Балкани, Закавказзя, Центральна Азія, Близький та Середній Схід. Анкара — активна учасниця більшості основних глобальних та низки регіональних організацій — ООН, ОБСЄ, Ради Європи, НАТО, Організації Ісламської Конференції, ОЧЕС. Саме на неї зроблена основна ставка Сполучених Штатів у своїх зв'язках з регіоном та просуванні тут американських інтересів.

До того ж курс на приєднання до Європейського економічного співтовариства, що згодом перетворилося на Європейський Союз, країна взяла ще у липні 1959 р., через два роки після його утворення. Членство Туреччини у ЄС відкладалося увесь цей час у зв'язку із порушенням прав людини та деякими іншими внутрішніми та зовнішніми негараздами, зокрема напружен-

ням у греко-турецьких відносинах та невирішеністю курдського питання. У 1999 р. на Гельсінському саміті ЄС Туреччину було визнано кандидатом на вступ до Євросоюзу, щоправда на Копенгагенському саміті у 2002 р. заяву Анкари про членство у співтоваристві було відхилено у зв'язку з недостатнім забезпеченням прав людини.

І все ж на сьогодні турецька економіка є 16-ою за могутністю у світі, у 2000 р. Світовий банк визнав Туреччину однією із десяти «велетнів світу», народне господарство яких має найбільший потенціал для розвитку.

З вищезазначеного випливає багато в чому ключова роль Туреччини для України як у зв'язках останньої із Близьким і Середнім Сходом, так і щодо перспективи вступу до євроатлантичних структур, зокрема НАТО. Анкара могла б виступити сильним партнером України при лобюванні її національних інтересів під час налагодження вигідних взаємовідносин з країнами сусідніх з Туреччиною регіонів. Потенційно вона могла б відігравати таку саму роль для реалізації інтересів України на Кавказі й у Центральній Азії, що й Польща — у Західній та Центрально-Східній Європі.

Україну приваблює і малопретензійність та добросусідськість Туреччини. Після розпаду СРСР вона була однією з перших держав, що визнала незалежність України (16 грудня 1991 р.), уже 3 лютого 1992 р. було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між двома державами. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою був укладений 4 травня 1992 р. під час візиту до Туреччини президента України Л. М. Кравчука. Відтоді сторони обмінювалися візитами вищих посадових осіб на рівні президентів, прем'єр-міністрів, глав парламентів з періодичністю, якій могла б позаздрити більшість двосторонніх відносин України з іншими державами.

У 1998 р. було започатковано міжурядовий діалог на рівні прем'єр-міністрів двох країн: 12–13 лютого 1998 р. відбувся офіційний візит в Україну турецького прем'єра М. Йилмаза, у жовтні — робочий візит до Туреччини прем'єр-міністра України В. П. Пустовойтенка. Діалог на рівні голів парламентів двох країн розпочався візитом до України Голови Великих Національних Зборів Туреччини Х. Джіндорука у жовтні 1992 р.

На сьогодні укладено понад 80 двосторонніх документів у політичній, економічній, науковій, культурній та інших сферах. Серед ключових можна назвати угоди про торговельно-економічне співробітництво; про уникнення подвійного оподаткування; про сприяння та взаємний захист інвестицій; про співробітництво у галузі оборонної промисловості.

До того ж Турецька Республіка виявила послідовну та непохитну позицію у питанні збереження територіальної цілісності України та непорушності існуючих кордонів. Подібно до Польщі, Туреччина вбачає в існуванні незалежної України запоруку власної безпеки у північному напрямку. До того ж Анкара має аналогічну кримській проблему — існування курдського національного руху. Тому в українсько-російських суперечках стосовно державного статусу Криму, що мали місце у 1991—1993 рр., Туреччина була на боці Києва. Під час візиту тодішнього президента Турецької Республіки С. Деміреля до України 30 травня — 1 червня 1994 р. він засудив російський експансіонізм, висловив підтримку територіальній цілісності України і Молдови та застеріг Росію, що «Крим є внутрішнім питанням України».

Треба зазначити, що аналогічний принциповий підхід до української державності продемонстрував ще 85 років тому уряд Османської імперії, коли тимчасовим послом до неї 17 березня 1918 р. було призначено учасника Брестських мирних переговорів і члена Центральної Ради М. Левітького. Як зазначав він у конфіденційному листі до міністра закордонних справ УНР В. Голубовича від 30 квітня 1918 р., «в турецькій пресі як до мого приїзду, так і до цього часу ведеться агітація за утворення окремої незалежної Кримської Республіки із мусульманського населення. Одні часописи приєднують Крим до Туреччини, а другі мріють про протекторат Туреччини над незалежним Кримом». У військових колах навіть «багато балакали про експедицію на Крим», аби «зайняти Крим під виглядом допомоги проти більшовиків, щоб потім, залишившись, провести необхідне самовизначення мусульман» [5, арк. 21—21 зв.].

Ситуація надзвичайно ускладнилася, коли до Стамбула прибув з Криму член Кримськотатарського національного уряду (Директорії), відповідальний за закордонні та військові справи Д. Сейдамет і став поширювати вже застарілі звістки про відмову Києва від півострова (як про це йшлося у 3-му Універсалі

Центральної Ради 7 листопада 1917 р.). Але турецький уряд, керівники якого на початку Першої світової війни підтримували тісні контакти з представниками Союзу Визволення України, не пішов за громадською думкою й зайняв виважену позицію у кримській справі. Міністр закордонних справ Ніссімі-Бей з огляду на те, що кримські татари не складають абсолютної більшості населення півострова, заявив, що не варто й піднімати питання про створення мусульманської держави.

А 24 квітня 1918 р. М. Левітського «досить по товариськи» зустрів великий візир Енвер-паша. Київський посол заявив йому, що український уряд «дивиться на Крим як на частину Укр. Нар. Респ., в котрій мусульманському населенню повинні бути забезпечені всі його національні права». У відповідь на питання турецького прем'єра, в якій формі воно відбудеться, М. Левітський уточнив, що внаслідок розсіяного проживання кримських татар серед інших етносів (за винятком Ялтинського повіту) про федеративний зв'язок півострова з УНР не може бути й мови, тому «тут лише може йти балачка про гарантії національної свободи, але в яких юридичних формах се виллється, я зараз сказати не можу, се питання в найближчій часі буде вирішено в порозумінню з національним кримським совітом, який збереться після очищення Криму від більшовиків» [5, арк. 22].

Задоволений такою заявою Енвер-паша наголосив, що його уряд «не думав і не думає» про приєднання Криму до Туреччини чи встановлення над ним протекторату. А під кінець розмови, очевидно, згадавши емісарів СВУ М. Меленевського і Л. Цегельського, великий візир сказав М. Левітському: «Дуже буду радий і прошу Вас, коли трапляється необхідність, заїжджати до мене, і ми завше швидко зійдемося по різних питанням, бо я, як Вам відомо, завше був прихильним до українського народу, ще за тих часів, коли про се тільки закордоном вільно було говорити» [5, арк. 22 зв.].

А на початку 90-х років Туреччина вітала повернення кримських татар на свою історичну батьківщину і допомагала із облаштуванням кримськотатарського народу в Україні, зокрема з будівництвом для них житла та необхідної інфраструктури, виділивши для цього понад 7 млн доларів США. На підтримку з боку Туреччини Україна відповіла тим самим, вважаючи неприпустимими територіальні претензії сусідньої держави. У курдському питанні Київ засудив будь-які прояви сепаратизму,

відносячи його до внутрішніх справ самої Туреччини. Україна у висловленні власної позиції обмежилася Зверненнями Верховної Ради до Великих Національних Зборів Турецької Республіки із засудженням агресії турецької вояччини проти курдського народу [6] та закликами не застосовувати смертну кару до А. Оджалана, лідера Курдської робітничої партії [7].

Прагматичність у взаємному підході дала змогу Україні й Туреччині досягти значних успіхів у налагодженні економічних та торговельних зв'язків. Нині Анкара — четвертий найбільший торговий партнер України (після Росії, Німеччини й Туркменії), у свою чергу Україна — 16-й торговельний партнер Туреччини (що явно не відповідає потенціалу нашої держави). Особливо помітними були успіхи у сфері двосторонньої торгівлі у 1998 р., коли її обсяг сягнув 1,263 млрд доларів США і, таким чином, зріс у порівнянні з обсягом 1992 р. більше ніж у десять разів. Визначним для України у цих відносинах є те, що торговельне сальдо позитивне на її користь. У 2001 р. воно становило 871,2 млн доларів США. Це найбільше позитивне сальдо України у її двосторонній торгівлі.

Український експорт до Туреччини представлений в основному залізом та сталлю, металевими рудами, виробами неорганічної хімії, продукцією сільського господарства, добривами, газом, зокрема скрапленим, деревиною і виробами з неї, текстильними волокнами. Із Туреччини Україна імпортує найбільше продукцію харчової і текстильної промисловості, виробу промислового призначення, електричне машинобудування, добрива, мінерали і мінеральні речовини, виробу з пластмаси, металеві руди. Це дає підстави говорити про компліментарність економік двох держав, що закладає підґрунтя відносної стабільності цих торговельних відносин.

Особливої уваги заслуговує перспектива розвитку співпраці двох держав у галузі енергетики. Туреччина як країна, що динамічно розвивається, відчуває гостру потребу у забезпеченні себе енергоресурсами. У жовтні 1993 р. між Україною і Туреччиною було підписано протокол про співробітництво у галузі енергетики. Співпраця з Україною могла б виявитися у постачанні електроенергії та спорудженні енергетичного комплексу в Туреччині. Крім того, Україна могла б разом з турецькими компаніями взяти активну участь у розбудові та розширенні існуючих трубопроводів. Про це зокрема зазначав у своєму

виступі міністр закордонних справ України Борис Тарасюк перед членами Українсько-турецької ділової ради та українськими і турецькими промисловцями та підприємцями 21 березня 2000 р. [8]

На жаль, інвестиційна сфера цих відносин помітно відстає від торговельної. За даними Державного комітету статистики України, нині діє 257 підприємств з турецьким інвестиційним капіталом на загальну суму 37 млн доларів США. Турецьких інвесторів переважно цікавлять торговельний, харчовий, транспортний сектори української економіки. Обсяги українських інвестицій в цю країну ще менші (zareєстровано 6 підприємств з українським інвестиційним капіталом на суму 308 тис. доларів США). В основному, спільні українсько-турецькі підприємства задіяні у сфері транспорту та надання послуг.

Ще один важливий напрям, у якому розвиваються українсько-турецькі відносини, — військовий. Турецька Республіка надає великої уваги та щороку виділяє велику кількість коштів на розвиток своєї армії та модернізацію її технічного забезпечення. Україна як держава, що володіє високими військовими і авіаційними технологіями, виявляє свій інтерес до співробітництва з Туреччиною саме в цій сфері.

Українські технології військового виробництва цікавлять Туреччину. У 1998 р. була підписана міжвідомча угода, згідно з якою розпочав свою роботу Міжнародний науковий центр високих технологій у м. Гебзе (Туреччина). Українська сторона вбачала у цьому початок виходу українських технологій, зокрема спільних розробок у сфері радіолокації та мікроелектроніки, на ринки регіону.

У 2000 р. Україна брала участь у тендері на забезпечення Туреччини тисячею танків. Особливістю цього тендера було те, що переможець поставляв би Туреччині ці машини не лише у зазначеній кількості, а й забезпечив би Анкару також технологіями виробництва танків та їх комплектуючих. Проте навіть за таких умов сума у 4–4,5 млрд доларів США, які Туреччина збиралася вкласти у танкове переоснащення своєї армії, виглядала дуже спокусливо для виробників танків.

Україна була єдиною країною з учасників цього тендера, що висловила свою готовність передати 100 відсотків технологій виробництва українського танку Т-84, що пропонувався Туреччині. На боці України були: висока якість танків, відносна їх

дешевизна у порівнянні із танками західного виробництва. До того ж, відсутність вимог України до Туреччини щодо дотримання прав людини, які голосно звучать з боку західноєвропейських держав, могли б схилити Туреччину до купівлі танків саме в Україні [9].

Проти України діє той факт, що Туреччина прагне вступити до Європейського Союзу. Тому закупівля танків, наприклад, у Німеччини, могла б перетворити останню на головного лобіста турецьких інтересів у Європі. До того ж Сполучені Штати надають широку політичну й економічну підтримку Туреччині. Близько 60 відсотків свого військового оснащення Туреччина купує саме у США. Тому українська сторона може надалі виявитися неспроможною компенсувати свою невелику європейську вагу та відсталість економіки визначними якостями свого танкового виробництва.

Українсько-турецькі відносини розвиваються також у межах Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), яке було започатковано підписанням 25 червня 1992 р. Стамбульської декларації. Головним ініціатором цього проекту виступила Туреччина. Разом із Україною та іншими державами регіону вона доклала великих зусиль для трансформації ЧЕС у повноправну міжнародну організацію.

Окрім Туреччини та України, до складу ОЧЕС входять ще 9 держав, які розташовані у Чорноморському регіоні. Це — Албанія, Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія та Росія. Метою ОЧЕС є створення трансрегіональної інтеграційної системи співробітництва. Географічні та економічні параметри об'єднання є досить вражаючими, адже це регіон площею близько 20 млн кв. км, з населенням близько 330 млн чоловік, щорічним обсягом торгівлі понад 300 млрд доларів США, другий за величиною після Перської затоки за покладами нафти та природного газу. Все це закладає великі перспективи для регіонального співробітництва та згуртування цих держав навколо Чорного моря.

Однак ОЧЕС є досить строкатою структурою, адже її члени є одночасно членами таких різних політичних і економічних угруповань, як НАТО, СНД, ЄС тощо. Незважаючи на спільну орієнтацію на створення загальноєвропейського простору, держави — учасниці ОЧЕС істотно відмінні у своїх пріоритетах та баченні майбутнього європейського процесу. Ключо-

вими дезінтеграційними факторами ОЧЕС є також політична нестабільність країн-учасниць та їхня економічна несумісність, істотні соціально-культурні відмінності та глибокі конфлікти як між країнами, так і всередині деяких з них. На жаль, економічне підґрунтя співпраці країн регіону поки що не в змозі компенсувати таку гетерогенність цього об'єднання, тому на сьогодні ОЧЕС багато в чому залишається лише потенційною організацією, аніж дієвою реалією сьогодення. Реальним здобутком ОЧЕС залишається закладення лише базисних структур регіонального економічного співробітництва.

Характерною рисою ОЧЕС є те, що тут немає абсолютного домінування якої-небудь однієї сили. Незважаючи на членство в ОЧЕС Росії, через труднощі трансформаційного періоду та обмеженість ресурсів у перший період існування організації вона не виявляла особливої активності у її діяльності. Лише у 1995 р. відбулася суттєва активізація ролі Росії в ОЧЕС, особливо в період головування (квітень–жовтень 1996 р.), коли було проведено низку заходів та висунуто ряд ініціатив як економічного, так і політичного характеру. Туреччина намагалася робити основний акцент на економічній співпраці у межах ОЧЕС та створити під своєю егідою структуру, яка б стала регіональним центром тяжіння. На відміну від Росії, Туреччина не розглядається Україною, Грузією та Азербайджаном як гегемоністська регіональна сила.

Саме на чорноморському напрямку Україна може виявити свою вагу регіональної сили. Адже СНД, інша регіональна організація, членом якої є Україна, позначена виразним домінуванням російських інтересів та відсутністю дієвих механізмів розв'язання економічних та політичних проблем і розвитку співробітництва. Звідси — привабливість ОЧЕС в очах України. Безперечно, ОЧЕС має потенціал стати міцною основою для співпраці України з країнами Чорноморського регіону, проте поки що, на жаль, не стала. Частка торговельного обороту з державами — членами ОЧЕС у загальному зовнішньоторговельному обороті України становить 48,3%, проте 87,9% цієї цифри складає торгівля з Росією та 3,4% — із Туреччиною. І все ж ОЧЕС закладає можливості для інтенсифікації українсько-турецьких двосторонніх відносин. Київ і Анкара від заснування ОЧЕС переважно сповідували схожі погляди стосовно подальшого розвитку цієї організації.

Збігаються погляди України і Туреччини й стосовно регулювання судноплавства у Чорноморських протоках. Ще 1936 р. була прийнята Конвенція Монтрьо, яку підписали СРСР, Велика Британія, Австралія, Франція, Туреччина, Болгарія, Румунія, Греція, Югославія і Японія. Вона передбачала режим вільного проходження торгових суден, як у мирний, так і військовий час, незалежно від прапора та вантажу, без будь-яких формальностей, окрім санітарного догляду на вході до проток. У 1994 р. Туреччина прийняла регламент судноплавства у зоні проток, що встановлював новий порядок користування морським шляхом. Відтепер були накладені суттєві обмеження, аж до заборони для певних категорій суден та вантажу, в окремих випадках обов'язкове користування послугами лоцманів та буксирів. Турецька сторона пояснила введення обмежень складною екологічною ситуацією та прагненням поліпшити екологічну безпеку.

Введення нового режиму судноплавства завдало суттєвої шкоди інтересам Російської Федерації, яка транспортує значний обсяг нафти морським шляхом через протоки до країн Західної Європи. Невдовзі Москва запланувала збільшити перевезення за рахунок постачання нафти з казахстанських і азербайджанських нафтових родовищ. Однак протестна позиція Росії не знайшла підтримки серед інших членів Конвенції Монтрьо. Що ж до України, то рішення Туреччини вона підтримала, схвалюючи бажання Анкари зменшити рівень напруженості судноплавства у протоці та збудувати сучасну навігаційну систему в Чорноморських протоках.

Позитивним є українсько-турецьке співробітництво й у світли євроатлантичної інтеграції Києва. Член НАТО, Туреччина була однією з перших держав, яка офіційно привітала рішення Ради національної безпеки та оборони України від 23 травня 2002 р. щодо прийняття Україною курсу, спрямованого на вступ до НАТО. Туреччина та Україна уже співпрацювали в межах програми НАТО «Партнерство заради миру» та спільних тренувань «У дусі Партнерства заради миру», організованих США. Обидві країни брали участь у таких спільних миротворчих тренуваннях під егідою НАТО, як «Міст миру-98», що проводилися у Топкюле (Туреччина), а також у щорічних спільних тренуваннях «Sea Breeze» у межах програми «У дусі партнерства заради миру».

Україна може чимало виграти від вступу Туреччини до Європейського Союзу. Це зменшило б страхи Києва стосовно неможливості членства в ЄС України, адже Туреччина — переважно ісламська і переважно азійська країна та має більшу кількість населення, аніж Україна. До того ж, на відміну від держав Балтії, в Україні немає лобі, яке сприяло б її інтеграції до європейських та євроатлантичних структур за винятком, можливо, Польщі. Тому якщо українсько-турецькі відносини інтенсивно розвиватимуться, Туреччина поряд з Польщею могла б взяти на себе цю роль.

На жаль, як би не прагнули українські дипломати набуття для України зовнішньополітичної незалежності від Росії, українсько-турецькі відносини не стали щасливим винятком. Їхній розгляд був би неповним без урахування російсько-турецьких стосунків, що дає змогу чіткіше усвідомити геополітичну карту регіону.

Російсько-турецькі відносини завжди відрізнялися складністю та взаємною підозрілістю сторін одна до одної. У часи Радянського Союзу Туреччина розглядалася як опорний пункт НАТО, зокрема США, під боком СРСР. Після 1991 р. ситуація мало у чому змінилася. Більшість російської еліти схильна розглядати Туреччину як країну, що виграла від розпаду Радянського Союзу чи не найбільше. Адже із появою нових, формально незалежних держав на Кавказі та у Центральній Азії політика Туреччини стосовно них помітно пожвавилася. «Сірий регіон», який стільки років перебував під владою Росії, ризикував підпасти під вплив Туреччини — країни, яку багато в чомуєднала з цим регіоном спільність історії, мови, культурних традицій та релігії.

Росія почала звинувачувати Туреччину в реалізації політики пантюркізму, яка полягала у прагненні об'єднати народи тюркського походження під егідою Туреччини. Взята на себе Туреччиною функція надання допомоги південним державам СНД в утвердженні їхньої незалежності, особливо шляхом просування їхньої інтеграції до міжнародної спільноти, не могла не викликати занепокоєння з боку Росії. Турецька близькість із Україною, Азербайджаном та Грузією розглядалася як загроза інтересам Росії та Вірменії, що підпала під російський вплив. Виникло побоювання, що саме через Туреччину деякі каспійські газо- та нафтопроводи можуть оминати Росію. Проголошення

стратегічного партнерства з Києвом частково було відповіддю Росії на зближення України з Туреччиною [10].

Також мало місце поширення антитурецьких настроїв серед українців, яке було російського походження. Зокрема, лідер Ліберально-демократичної партії Росії В. Жириновський у листопаді 2000 р. заявляв про нібито існування несанкціонованих поставок Туреччиною зброї до Криму та зберігання її у катакомбах на території півострова. У відповідь нижня палата законодавчого органу Росії прийняла рішення офіційно звернутися до МЗС Росії та Служби зовнішньої розвідки, щоб останні розібралися з «фактами поставок турецької зброї на територію Криму». Та ж сама партія заявляла про існування доказів того, що Туреччина розробляє сценарії дестабілізації політичної ситуації в Криму, котрі буде реалізовано, якщо Київ почне зближення з Москвою [11].

Звичайно, беручи до уваги такі заяви, потрібно пам'ятати про одіозну постать В. Жириновського в російській політиці та ультрарадикальність ЛДПР, яку він очолює. І все ж насторожує те, що подібне звинувачення могло серйозно сприйняти вище російське керівництво. Залякування України «турецькою загрозою» ґрунтується на небажанні Росії втратити для себе Україну як об'єкт впливу на користь Туреччини.

Занепокоєння турецької сторони пов'язане передусім із залежністю Туреччини від поставок російського газу. У цій сфері Росія виступає майже абсолютним монополістом, постачаючи Туреччині майже весь природний газ, що його споживає країна. У ході візиту прем'єр-міністра Росії В. Черномірдіна до Туреччини 16–17 грудня 1997 р. було укладено угоду, названу «Блакитним потоком». Її змістом стало налагодження постачань російського газу до Туреччини. Реалізація цього проекту дасть змогу Росії протягом 25 років поставляти на турецький ринок 365 млрд куб. м «блакитного палива», а в перспективі об'єднати газотранспортні мережі природного газу Росії та близькосхідних країн. Після підписання цієї угоди російська сторона вела розмови про можливість стратегічного партнерства між Росією і Туреччиною та зміцнення двома державами стабільності в регіоні.

Прагнення Туреччини диверсифікувати джерела постачання газу у 1998 р. шляхом закупівлі туркменського газу було успішно зведене нанівець лобістами російських газових інтересів. Іні-

ціатива спорудження Транскаспійського газопроводу з території Туркменістану дном Каспійського моря і далі територією Азербайджану, Грузії та Туреччини (практично паралельно нафтопроводу Баку–Тбілісі–Джейхан) була ефективно призупинена.

Такою невиваженою політикою Анкара істотно підірвала власні позиції в регіоні. Обмеження впливу Росії та відновлення традиційного впливу Анкари в нових незалежних тюркомовних державах виявиться неможливим, якщо Туреччина не запропонує їм альтернативної російській нафтогазотранспортної інфраструктури, яка б знаходилася поза межами Росії. «Блакитний потік» ставить під загрозу проекти зі створення такої інфраструктури.

Реалізація проекту «Блакитного потоку» певною мірою зачіпає також інтереси України. Туреччина не потребує такого об'єму поставок газу, як це передбачає згадана угода. Тому в перспективі цей газопровід буде продовжено, і, ймовірно, він омине територію України.

Важливе місце у розвитку українсько-турецьких відносин посідає питання нафтопроводів. Як держави, що знаходяться на перехресті шляхів, що з'єднують Європу з Азією, Україна та Туреччина зацікавлені у транспортуванні нафти з родовищ Каспійського моря та Перської затоки, а також центральноазійського газу через їхню територію.

Співробітництво України і Туреччини у цьому напрямку розпочалося ще у травні 1994 р., коли під час візиту в Україну С. Деміреля сторони підписали протокол про будівництво нафтопроводу, що з'єднає термінал Джейхан з портом Самсун на чорноморському узбережжі Туреччини. Було представлено його проект, розроблений Українським інститутом транспорту нафти. Виконавцями виступали українська компанія «Укрзакордоннафтогазбуд» і турецька «Боташ». Після того, як нафтопровід було б побудовано, близькосхідна нафта мала проходити через територію Туреччини, а із Самсуна далі переправлятися до Одеського терміналу. Від Одеси нафта територією України мала йти через Броди до Польщі, а далі — до Центральної Європи. 18 червня 1997 р. в Анкарі було підписано міжурядову угоду про участь України в будівництві нафтотранспортної системи Джейхан–Самсун.

Проте наприкінці 1990-х рр. усе більшу увагу почала привертати нафта з родовищ Каспійського моря. Прогнози зростан-

ня обсягів видобутку нафти на Каспії виявилися надзвичайно оптимістичними. У зв'язку з нестабільністю Близькосхідного регіону саме каспійська нафта почала привертати найбільшу увагу як основне джерело забезпечення Європи нафтою у майбутньому. Тут позиції України та Туреччини дещо розійшлися.

Вихідною країною постачання каспійської нафти є Азербайджан. Він є відносно незалежним від Росії і прагне зберегти свою незалежність шляхом транспортування нафти до Європи нафтопроводом, який не проходив би через територію Росії. Тому в ході підписання Анкарської декларації президентами Туреччини, Азербайджану, Грузії, Казахстану та Узбекистану 29 жовтня 1998 р. та Стамбульської декларації в листопаді 1999 р. було створено правову базу для реалізації будівництва основного експортного трубопроводу з Баку (Азербайджан) через Тбілісі (Грузія) до Джейхана (Туреччина). Цей варіант побудови нафтопроводу широко підтримувався Сполученими Штатами, незважаючи на величезну ціну його розбудови в разі реалізації проекту.

Іншим варіантом вирішення питання нафтотранспортування до Європи було б збільшення потужності вже існуючого нафтопроводу Баку—Супса (Грузія). Гілка трубопроводу Баку—Супса для транспортування ранньої каспійської нафти введена в дію у квітні 1999 р. Із Супси нафта могла б пройти територією Болгарії, Румунії чи України.

Україна наполягає на економічній доцільності проекту транспортування каспійської нафти в Європу західним маршрутом: Баку—Супса (Батумі)—Південний—Броди—Плоцьк—Гданськ. Його порівняно низька собівартість та вартість транспортування каспійської нафти може забезпечити вибір саме на користь України. Отож, у площині нафтотранспортного будівництва Туреччина та Україна залишаються конкурентними сторонами.

Конкуренція у цій сфері змусила Туреччину неоднозначно поставитися до української ініціативи щодо об'єднання Грузії, України, Узбекистану, Азербайджану та Молдови в межах ГУУАМ. ГУУАМ — це політико-консультативний форум держав—колишніх союзних республік для координації зусиль з досягнення економічної та утримання політичної незалежності від Росії. З одного боку, утворення ГУУАМ знайшло підтримку в Сполучених Штатах — близького партнера Туреччини, адже всі названі держави визначені пріоритетними для американської

зовнішньої політики у регіоні. Головна мета об'єднання ГУУАМ збіглася з інтересами Туреччини стосовно протидії російському домінуванню в регіоні та збереженню територіальної цілісності його держав. Туреччина та ГУУАМ спільно протистояли намаганням Росії переглянути її позиції стосовно Договору про скорочення звичайних озброєнь 1990 р.

З іншого боку, інтереси Туреччини та ГУУАМ об'єктивно розходяться. Завдяки схваленню маршруту нафтопроводу Баку—Тбілісі—Джейхан та Транскаспійського газопроводу для транспортування туркменського газу були створені сприятливі умови для посилення позицій Туреччини в регіоні. Якщо б ГУУАМ дозволила провадити справді згуртовану та добре скоординовану політику в її межах, це підвищувало б шанси Києва на проходження нафтопроводу саме його територією. До того ж, укладення Туреччиною згаданої вище угоди під назвою «Блакитний потік» суттєво знизило шанси наповнення політичного формату ГУУАМ економічним змістом.

Українсько-турецькі відносини досі розвивалися по висхідній. Треба зробити все, аби задеклароване сторонами «конструктивне партнерство» наповнилося реальним змістом за всіма критеріями: політичним, економічним, культурним тощо. Важливий потенціал має регіональне співробітництво. Саме за регіональним компонентом ховаються значні потенційні резерви для підвищення ефективності та надання нових імпульсів двосторонньому українсько-турецькому співробітництву.

На жаль, більш прагматична політика Росії щодо Туреччини наприкінці 1990-х рр. а згодом зближення Росії з НАТО у ході війни проти «глобального тероризму», що її ведуть США, помітно зменшили інтерес Туреччини до України. Після спільного саміту президента США Дж. Буша та президента Росії В. Путіна у Москві та Римського саміту НАТО наприкінці травня 2002 р. США, Росію та Туреччину було визначено найактивнішими силами, що протидіють терористам у чорноморсько-каспійському регіоні. Негативний імідж України, а передусім її вищого керівництва, мав відповідно негативний вплив і на відносини між Україною та Туреччиною. Незважаючи на зменшення геостратегічної ролі України для Туреччини, залишається сподіватися, що економічна зацікавленість у співробітництві з нашою державою залишиться.

1. Глебов С. Двосторонні економічні ініціативи у чорноморській системі міжнародних відносин як фактор зниження конфліктності в регіоні // *Нова політика*. — 2000. — № 3. — С. 43—45.
2. Мхитарян Н. Україна і Туреччина в рамках ЧЕС // *Політика і час*. — 1997. — № 4. — С. 42—46.
3. Долгов І. Не лише Чорне море єднає нас. Посольству України в Туреччині 10 років: минуле, сьогодення, майбутнє // *Політика і час*. — 2003. — № 1. — С. 3—11.
4. Побережний В. Основа для оптимістичного прогнозу. Минуле і сучасне українсько-турецьких відносин // *Політика і час*. — 1996. — № 6. — С. 10—15.
5. Листування по дипломатичним зносинам з Кримом. Частина 1. Доповідні записки, протоколи, постанови і листування обох урядів про державність Криму. — ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 1—56.
6. *Голос України*. — 1997. — 28 травня.
7. *Голос України*. — 1999. — 10 липня.
8. *Голос України*. — 2000. — 21 березня.
9. Бадрак В. Танковая атака в Турции // *Зеркало недели*. — 2000. — 12—18 февраля.
10. Див.: Жангожа Р., Негель Л. Гострі кути українсько-російсько-турецького трикутника // *Віче*. — 1999. — № 11. — С. 97.
11. Див.: Силина Т. Турецкое оружие в Крыму — «жириновского» производства // *Киевские ведомости*. — 2000. — 4 ноября.

Петро Чуприна

Національна опера України в контексті міжнародних зв'язків сучасної української художньої культури

Народився 24 липня 1948 р. в м. Золотоноша Черкаської обл. Закінчив Київську державну консерваторію ім. П. І. Чайковського (1972). Працював директором Державного заслуженого академічного симфонічного оркестру України, Державного дитячого музичного театру, на керівних посадах у Головному управлінні культури м. Києва. Під керівництвом П. Я. Чуприни Національна опера України значно розширила оперно-балетний репертуар, показуючи вистави на високому мистецькому рівні. З ініціативи театру проводяться міжнародні конкурси та фестивалі, запрошуються зарубіжні колективи та виконавці, що сприяє культурно-мистецькому розвитку країни. Оперна та балетна трупи регулярно виїжджають у зарубіжні гастролі, де гідно представляють українське театральне мистецтво. Народний артист України, член-кореспондент Академії мистецтв України.

Однією з головних тенденцій розвитку українського мистецтва 90-х років ХХ ст. була широка і багатоаспектна інтеграція в соціокультурні процеси, пов'язані з розширенням і зміцненням міжнародних контактів. Саме 90-ті, наснажені державотворчими ідеями й утвердженням незалежності в Україні, висунули на авансцену поступу національної культури нові сміливі ідеї, концепції, нове покоління діячів театрального мистецтва, з іменами яких були пов'язані кардинальні естетичні процеси активізації творчих пошуків, суттєвого оновлення загальної картини розвитку національної художньої культури, а також глибокі зміни у творчій свідомості митців. На ці роки в українській музично-театральній культурі припадають і помітні інноваційні художні явища та сценічні здобутки, які фіксують векторні напрямки і визначають спрямування складних мистецьких процесів останнього десятиліття ХХ ст.

Проблема зміцнення і розширення міжнародних зв'язків художньої культури є однією з найбільш актуальних і найменш досліджених в сучасному мистецтвознавстві та культурології, в успішному розв'язанні якої організаційно-творча діяльність Національної опери України з її багатоманітними й успішними зарубіжними контактами посідає значне місце.

Аналітичний розгляд різних аспектів діяльності Національної опери протягом останнього десятиріччя ХХ століття пов'язаний з важливими науковими та практичними завданнями українського мистецтвознавства і культурології. Бо саме це десятиріччя — складний, суперечливий, сповнений конфліктів період в історії розвитку української культури ХХ ст. — мало свої характерні особливості, пов'язані з кризою та розпадом СРСР, з утворенням незалежної Української держави.

По-новому мистецтвознавці почали розглядати й аналізувати і сам соціокультурний і художній контекст, в якому існувало та розвивалося українське мистецтво ХХ ст. і його невід'ємна складова — Національна опера України. Проблеми поступу музично-театрального мистецтва минулого століття ще й досі майже не досліджені. Сучасні мистецтвознавці доводять, що «ХХ століття залишилося у вітчизняному мистецтвознавстві не тільки найменш дослідженим, а й фактично не описаним. Причин для цього багато, і вони широко відомі. Проте саме на цей період, можливо, один з найвизначніших в українському художньому поступі, припадає зараз чи не найбільше «білих плям», ідеологічних перекручень, викреслених та забутих імен, творів, мистецьких явищ. Реконструкція та осмислення мистецтва цього часу, який уособлює сьогодні як далеко, так і дуже близьке минуле, стає одним з найактуальніших завдань українського мистецтвознавства» [4, 7]. Додамо, що вершинні здобутки українського мистецтва, зокрема творча й організаційна діяльність Національної опери України останнього десятиліття, досі залишаються недостатньо дослідженими в українській науці, зокрема в історії та теорії культури.

Обраний для цієї наукової статті аспект розширення і зміцнення міжнародних зв'язків ще не став предметом спеціального культурологічного дослідження. Спроби осмислити шляхи театру ХХ століття в історичному та теоретичному ракурсах, зокрема брошура О. В. Красильникової «Історія українського театру ХХ сторіччя» [3] і збірник «Український театр ХХ століття» [5] взагалі не торкаються означеної проблеми.

Водночас без вивчення багатоаспектної організаційно-творчої діяльності Національної опери України неможливо науково дослідити у повному обсязі шляхи і проблеми розвитку української художньої культури останнього десятиліття ХХ — початку ХХІ століть.

Шевченківський оперно-балетний театр країни першим серед театральних колективів по проголошенні державного суверенітету та незалежності України одержав статус національного й успішно розгорнув активну багатогранну діяльність, однією з визначальних граней і головних тенденцій якої стали процеси зміцнення і розширення взаємозв'язків з європейською та світовою художньою культурою. Сьогодні дуже актуальним стає дослідження українського мистецтва в європейському контексті, зв'язки з яким активізувалися на початку ХХ століття, перервавшись через жорстокі репресії й ідеологічні утиски тоталітарних часів, а в останньому десятилітті почали набувати все більшої широти й інтенсивності. Суперечливі мистецькі процеси ХХ ст., які найповніше віддзеркалилися у шляхах і проблемах Національної опери, у вітчизняному мистецтвознавстві та культурології залишилися найменш дослідженими.

Завдання статті полягає у прагненні автора показати багатогранність і плідність міжнародних зв'язків Національної опери України ім. Т. Г. Шевченка, їхнє принципове значення в активізації зарубіжних контактів усієї української художньої культури, визначити векторні напрямки діяльності театру й усіх його складових — опери, балету, хору й симфонічного оркестру — в цій галузі, простежити еволюцію та розширення міжнародних взаємозв'язків. Процеси зміцнення зв'язків столичної опери із зарубіжними митцями, музично-театральними колективами й іноземними імпресаріо та продюсерами проходили за кількома основоположними напрямками, а саме: зарубіжні гастролі всього театру, участь колективів у найпрестижніших театральних і музичних фестивалях, залучення до створення нових вистав відомих режисерів і хореографів з-за кордону, організація власних міжнародних конкурсів і фестивалів, співпраця з митцями західної й східної української діаспори, обмін солістами з оперно-балетними театрами далекого та близького зарубіжжя.

Усі ці багатоманітні контакти не лише зміцнювали міжнародні зв'язки Національної опери України, але й підносили авторитет і славу першого музичного театру України, збагачували

художній досвід і підносили професійну культуру його майстрів і талановитої артистичної молоді. Під час гастрольних турне українські митці знайомилися з пошуками і здобутками своїх зарубіжних колег, з досягненнями режисерського і балетмейстерського мистецтва Європи, відчуваючи себе складовою частиною європейської та світової музично-театральної культури.

Постійно виїжджаючи за кордон, маючи на кожному гастрольному виставу численні статті та рецензії, часто навіть провідних зарубіжних критиків, більшість з яких давали переважно позитивні та високі оцінки постановкам киян, колектив Національної опери України наочно переконувався в тому, що він успішно й плідно працює, залишаючись самобутньою і невід'ємною складовою національної художньої культури.

Звичайно, аналіз усіх цих різних граней міжнародних зв'язків столичного оперно-балетного театру неможливо зробити в одній науковій публікації, саме тому в пропонованій статті розглядаються лише деякі аспекти означеної проблеми.

У середині 90-х років зарубіжні контакти театру стають усе більш активними й різноманітними, майже кожна його прем'єра перетворюється на міжнародну мистецьку подію. Серед таких прем'єр особливо значне місце посідала постановка «Лебединого озера» П. Чайковського, здійснена навесні 1995 р. головним балетмейстером А. Шекерою.

Ця прем'єра стала визначною подією не лише у житті столичного колективу, а й принципово новою сторінкою у прочитанні класичної балетної спадщини в Україні та в сценічній історії «Лебединого озера». Новаторська постановка, до якої А. Шекера йшов через багаторічні пошуки, експерименти і неординарні балетмейстерські рішення та в якій хореографія і розкішний декораційний живопис були підпорядковані музиці П. Чайковського і являли собою високу художню гармонію, достойно репрезентувала професійну культуру балету Національної опери України в Європі й Америці, одержавши найвищі оцінки критики, зокрема на престижному Міжнародному театральному фестивалі в США.

Знаменним явищем мистецького життя столиці став Перший міжнародний фестиваль танцю «Серж Лифарь де ля дане», присвячений 90-річчю С. Лифаря, що відбувся на сцені театру 1 і 2 квітня 1995 року. В ньому крім українських артистів брали участь зірки балету з Росії, Франції, Німеччини, Італії. Кияни вперше побачили сучасну постановку «Пісні кохання» Джона

Форсайта, одного з найвидатніших балетмейстерів світу, у виконанні молодіжної трупи штутгартського балету, керованої Алексом Урсуляком.

Серед гостей була і жива легенда російського балету, прима-балерина Великого театру, президент Асоціації діячів хореографії Росії Ольга Лепешинська, котра, як і Серж Лифарь та Вацлав Ніжинський, народилася в Києві. У заключному гала-концерті з тріумфом виступив провідний соліст балету театрів Рима, Мюнхена, Гамбурга та артистичний директор балету Дрезденської опери Володимир Дерев'яно. Журі фестивалю і Міжнародна спілка діячів хореографії на чолі з Ю. Григоровичем нагородили його дипломом «Кращий танцівник Європи – 95».

Напружений, наповнений творчістю театральний сезон 1994/95 рр., крім прем'єр і фестивалів, був позначений інтенсивною гастрольною діяльністю. В лютому у Німеччині, Франції та Швейцарії балетна трупа показала «Лебедине озеро», а в березні оперний колектив — «Бориса Годунова» і «Набукко». У травні у столиці Югославії Белграді шанувальники балету побачили масштабні спектаклі киян «Спартак» і «Лебедине озеро» в інтерпретаціях А. Шекери. З 2 по 11 червня 1995 року оперна трупа виступила на 28-му Міжнародному фестивалі оперного мистецтва у Лас-Пальмі на Канарських островах, з тріумфом показавши «Бориса Годунова» та «Євгенія Онегіна», а наприкінці червня хорівий колектив на чолі з головним хормейстером театру Л. Венедиктовим зачарував меломанів Відня (Австрія) змістовними концертними програмами.

У червні 1995 року на найпрестижнішому Міжнародному музично-театральному фестивалі в Чарльстоні (США) київський балет з величезним успіхом показав «Лебедине озеро» П. Чайковського і «Лісову пісню» М. Скорульського, за однойменною драмою-феєрією Лесі Українки. Дві вистави, дві грані мистецького обличчя колективу: шедевр світової класики і національна балетна вистава, що народилася в театрі і є його візитною картою понад чотири десятиліття. Американська критика одноставно визнала художню зрілість і високий професіоналізм київського балету, який приваблює власною мистецькою неповторністю і яскравим сузір'ям акторських талантів. «Раніше жодну балетну трупу колишнього Союзу не можна було поставити поряд з балетом Великого і Маріїнського театрів. Та час змінює хід подій. «Подивившись три роки тому трупу Великого театру

в Лос-Анджелесі, повинен сказати, що мене більше вразив балет з України», — пише американський критик Дотті Ешлі у газеті «Постенд кур'єр» (Чарльстон, 1995, 7 червня).

Сезон завершився гала-концертом 23 червня 1995 року, і балетна труппа вирушила у велике гастрольне турне до Японії з «Лебединим озером» та «Сплячою красунею». У серпні (під час відпустки) балетний колектив з величезним успіхом показав на фестивалі в Італії одну з найкращих перлин свого репертуару — монументальний спектакль «Ромео і Джульєтта» в оригінальній версії А. Шекери, а оперна труппа виступила в Угорщині з виставою «Борис Годунов».

Небачений досі розмах гастрольної діяльності та інтенсивність мистецьких пошуків і підготовка нових постановок свідчили про великі потенційні творчі сили і високу художню майстерність Національної опери України. Викликаючи захоплення і дістаючи високі оцінки зарубіжної критики, у себе вдома столичний колектив продовжував іноді зустрічати нерозуміння міністерських чиновників і деяких критиків, недооцінку його напруженої та результативної праці, яка здобувала дедалі більше визнання в Європі та світі.

Новий театральний сезон 1995/96 рр. ще раз наочно продемонстрував послідовність київського театру в роботі над втіленням сучасних творів, а також нову, раніше не знану й дуже цікаву тенденцію у цьому важливому напрямку репертуарної політики колективу. Першими прем'єрами сезону стали твори композиторів-українців з далекого й ближнього зарубіжжя, талановитих представників західної та східної української діаспори.

17 листопада 1995 року на київській сцені відбулася прем'єра двох одноактних балетів «Володимир-Хреститель» і «Фрески Софії Київської» відомого московського композитора В. Кікти, українця за походженням, оригінальні і сучасні за музичною мовою симфонічні опуси якого переважно пов'язані з українською тематикою і сторінками нашої національної історії.

Постановку цих балетів здійснив балетмейстер Московського музичного театру імені К. Станіславського і В. Немировича-Данченка, в минулому вихованець Київського хореографічного училища Ю. Пузаков разом з головним диригентом В. Кожухарем та головною художницею М. Левитською. Звернення театру до відтворення в танці легендарних історичних часів хрещення України-Русі та до епохи великого князя Ярослава Мудрого

було цілком закономірним. А втілення масштабних симфонічних полотен — «Володимира-Хрестителя», жанр якого визначено композитором як «симфонічний літопис», та «Фресок Софії Київської», в основі яких була однойменна концертна симфонія для арфи з оркестром В. Кікти, — передбачало широке використання балетмейстером досягнень сучасних хореографів у галузі симфонічної танцювальної образності. Саме до цього спонукала Ю. Пузакова емоційність і танцювальність обох партитур, проникливо розкритих В. Кожухарем.

Оперна трупа 25 грудня 1995 року показала прем'єру «Анни Ярославни» — зовсім незнайомого киянам твору композитора-українця, щоправда, на відміну від В. Кікти, представника далекого зарубіжжя — американця А. Рудницького. Відомий український музикознавець, піаніст і композитор, який на початку 30-х років працював диригентом київського театру, а з 1938 року жив у США, написав три історичні опери: «Довбуш» (1938), «Анна Ярославна — королева Франції» (1967) і «Княгиня Ольга» (1968). Найкраща з них — «Анна Ярославна» — вперше прозвучала в 1969 р. у Нью-Йорку в престижному залі «Корнегі-холу» у концертному виконанні митців української еміграції: професійних вокалістів, філадельфійського аматорського хору «Кобзар», оркестру, що складався з 29 музикантів під орудою автора. Професор кількох музичних академій США, Антін Рудницький, не маючи можливості поставити свою оперу в професійному театрі, орієнтувався переважно на аматорське виконання і невеликий склад оркестру.

Партитуру «Анни Ярославни» привезла до Києва в листопаді 1992 року дружина композитора, видатна українська співачка М. Сокіл-Рудницька. Звертаючись до цього твору, столичний колектив доручив Л. Колодубу створити нову його редакцію. Постановочну групу очолив диригент І. Гамкало. Для сценічного втілення опери, присвяченої доньці київського князя Ярослава Мудрого Анні, котра стала королевою Франції, дирекція запросила двох французьких митців — режисера Мішеля Волковицького, предки якого походили з України, та сценографа Олександра Еро, відомого своїми роботами в музичних театрах Європи.

Так сформувався цікавий міжнародний мистецький проект. Щедро забарвлена національним колоритом, пройнята українським народнопісенним мелосом, пов'язана з оперними традиціями М. Лисенка, щира, задушевна «Анна Ярославна» одер-

жала на київській сцені прекрасних виконавців, які склали гармонійний акторський ансамбль. Експерт з питань культури Ради Європи М. Волковицький наголошував у буклеті до прем'єри: «Анна Ярославна» — це опера-спогад про славне минуле й осяйну культуру України-Русі, її давні зв'язки з Францією. Це романтична опера з яскраво вираженими елементами соціально-політичної драми. Тут переплелися людські характери і пристрасті: підступність, намагання за будь-яку ціну досягти найвищої влади, сліпа ненависть і готовність до помсти, любов до народу і держави, кохання з першого погляду... Красива Анна приносить в похмуру середньовічну Францію освіченість і золотосяйність київських церков. Вона приходить зі Сходу, як сонце, зігріває своїм теплом і осяває своєю мудрістю королівство і серце Генріха I» [1, 5].

Останній театральний сезон ХХ століття, що розпочався у вересні 2000 р., продовжував і збагачував плідні процеси зміцнення і розширення міжнародних контактів Національної опери України. 20 листопада колектив балету на чолі з В. Яременком виїхав на гастролі до Іспанії з «Лебединим озером» у версії А. Шекери та «Лускунчиком», а 28 листопада частина балетної трупи відбула до США та Канади з «Лускунчиком» в оригінальній постановці В. Литвинова.

У середині листопада учасники київської інтерпретації «Ромео і Джульєтти» взяли участь у П'ятому міжнародному конкурсі молодих вокалістів у Будапешті — виконавців партій в опері Ш. Гуно. Найкращим Ромео визнали соліста столичного колективу М. Шуляка, який виборов другу премію (перша не присуджувалася). Натхненна юна Джульєтта — С. Чахоян одержала другу премію, а першу журі присудило вокалістці з Китаю. Першу премію за виконання партії сеньйора Капулетті здобув київський соліст С. Магера*. Переможці П'ятого конкурсу мали виступити 18 січня 2001 року на сцені Національної опери України в спектаклі «Ромео і Джульєтта».

Найвизначнішою мистецькою подією сезону став Міжнародний оперний фестиваль «Ave Verdi» з нагоди 100-річчя від дня

* Цей конкурс проводиться в Будапешті з 1993 року раз на два роки, даючи можливість молодим оперним артистам заявити про себе й набути певного виконавського досвіду. Попередні змагання були присвячені виконанню опер «Чарівна флейта» В.-А. Моцарта, «Любовний напій» Г. Доницетті, «Фальстаф» Дж. Верді та «Богема» Дж. Пуччіні.

кончини геніального італійського композитора, яке відзначав увесь цивілізований світ. Фестиваль викликав навколо опери справжній ажіотаж, якого вже давно у Києві не було. Вистави і концерти, що відбувалися з 20 по 27 січня 2001 року, примусили тисячі глядачів зацікавлено заговорити про оперу, а журналістів активніше писати про це прекрасне мистецтво та його новатора Дж. Верді.

«Цілий тиждень у Національній опері переаншлаг, — писала Н. Зінченко в газеті «Хрещатик». — Публіка запитує зайві квитки і купує їх з рук утричі дорожче. А в касі вони коштували лише від двох до п'ятдесяти гривень. Фестиваль «Ave Verdi», присвячений пам'яті геніального композитора, став усенародним. Він відбувався під патронатом Президента нашої держави. Його засновники — Національна опера України й Італійський Культурний Центр у Києві. Фестивальне свято було проведено завдяки сприянню Міністерства культури і мистецтв України, Київської міської державної адміністрації та її Головного управління культури, Міністерства закордонних справ Італійської Республіки, посольства Італії в Україні, Національного вердіївського комітету в Італії, Ради Автономної області Фріулі — Венеція Джулія, мерії Рима та Римського оперного театру, генуезького оперного театру «Карло Феліче». Учасникам і гостям фестивалю надіслав вітання Папа Римський Іван Павло Другий» [2].

Вочевидь, промовистою є символіка у тому, що мистецьке життя перших днів XXI століття і третього тисячоліття розпочинається такою значною і яскравою подією, як міжнародний оперний фестиваль «Ave Verdi». Це ще одне свідчення того, що Національна опера України стала одним з найвідоміших у світі осередків оперного мистецтва, де майже півтора століття звучить музика Дж. Верді. Його опери знайшли на сцені провідного театру України прекрасних інтерпретаторів — диригентів, режисерів, співаків, інструменталістів, а головне — прихильних слухачів, які завжди з нетерпінням чекали нових вердіївських прем'єр. Вершинні оперні вистави великого маестро в усі часи поряд з національною та світовою класичною спадщиною становили золотий фонд репертуару театру.

У дні вердіївського фестивалю театр подарував глядачам можливість спілкування з геніальною творчістю великого ком-

позитора, творчістю митців України, Італії, Росії, Канади, Японії.

Рідкісна можливість почути в одній виставі українських, італійських, російських, канадських артистів, порівняти їхній спів вабила шанувальників опери. Тим паче, що чарівну музику Верді у Києві шанують здавна*, а емоційно наснажена вердіївська кантилена дуже близька нашій вокальній школі, талановиті представники якої тонко відчують своєрідний стиль і неповторну красу італійського бельканто².

Вердіївські образи живуть на київській сцені вже 140 років, і сьогодні вони збагачуються новим поколінням співаків. Це яскраво продемонстрував фестиваль, де сучасні виконавці Національної опери України виявили себе прекрасними стилістами вердіївської спадщини, натхненними творцями вокальних характерів. Поруч з українськими артистами виступили гості. Відбулося своєрідне змагання співаків, що надало виставам особливого творчого запалу.

Сто років тому сцена Київської опери була стартовим майданчиком для видатних солістів московського Великого і санкт-петербурзького Маріїнського театрів. Сьогодні сцена Національної опери України сформувала власні творчі індивідуаль-

* Історія оперного театру в Києві тісно пов'язана з втіленням партитур композитора. Так, 1863 р. кияни вперше почули опери Верді у виконанні італійської трупи. З 14 прем'єр першого театрального сезону 7 були постановками вердіївських творів, зокрема «Ріголетто», «Трубадур», «Макбет», «Аттіла», «Травіата», «Двоє Фоскарі». До речі, одночасно стільки опер цього автора більше ніколи не прикрашало київську афішу...

У жовтні 1867 р., коли в місті відкрили постійний оперний театр, третій в Російській імперії після Петербурга і Москви, і царські чиновники орієнтували антрепренерів на пропаганду вітчизняної музики, Верді продовжував панувати в репертуарі.

Після того, як у Києві в 1901 р. збудовано нове приміщення театру, на його сцені постійно йшли оперні перлини Верді, серед яких особливим успіхом користувалися «Аїда», «Дон Карлос», «Травіата», «Ернані» та «Отелло».

Першого жовтня 1926 р. на відкритті Київської державної опери вперше звучала українською мовою «Аїда», а заголовну партію на прем'єрі виконувала Олена Петляш-Барілотті. Відтоді спадщина Верді завжди прикрашала чинний репертуар столичного театру, була школою вокальної майстерності для багатьох поколінь українських співаків. Вони вносили у виконавські традиції шедеврів італійського маестро свої художні відкриття, вписуючи неповторні сторінки в театральну історію світової вердіани.

ності і дала старт для злету на світову та європейську музично-театральну арену багатьом яскравим зіркам опери та балету, які утверджують славу рідного колективу на всіх континентах. Вихованці київського театру прикрашають нині сцени провідних оперно-балетних труп Європи й Америки. Визнаними в світі «зірками» стали Анатолій Кочерга і Вікторія Лук'янець. Успішно виступають у «Метрополітен-Опера» та «Нью-Йорк-сіті-опера» Володимир Гришко і Михайло Дідик. Останній, до речі, ще співає в Москві, Петербурзі й Гельсінкі, а Олександр Дяченко з тріумфом виступає в кращих оперних театрах Голландії та Німеччини. Ірина Дворовенко та Максим Білоцерковський — провідні солісти найкращого балетного театру США «Амерікен балле тієтр», Олег Василенко, Олена Горбач, Ганна Денисенко, Світлана Толстоп'ятова, Андрій Голубовський, Іванка Ільєнко працюють у театрах Німеччини, Кость Костюков — у Югославії, Сергій та Олександр Кириченки — у Швейцарії, Катерина Родіонова та Любов Данченко — в Чехії, Олексій Ратманський — в Данії. Юний Іван Путров став прем'єром балету Королівської опери Великобританії «Ковент-Гарден». Тож незалежність України відкрила нашим митцям широкі можливості гастролювати і працювати за контрактом у престижних зарубіжних трупах, опановувати сучасний репертуар, незнані раніше художні стилі та виконавські школи і, повертаючись на рідну сцену, збагачувати її виражальну палітру свіжими барвами. Широкий інтерес до творчості молодих майстрів київської сцени — промовисте свідчення високого рівня професіоналізму і художньої культури киян.

Національна опера України, очолювана головними спеціалістами В. Кожухарем, Л. Венедиктовим, Д. Гнатюком, В. Яременком, стає дедалі важливішим чинником музично-театрального життя Європи, викликаючи зацікавленість престижних гастрольних фірм та імпресаріо з усього світу.

Яскраві сузір'я солістів опери та балету є гордістю колективу. Його постійно поповнює обдарована молодь, для якої в театрі відкрито широкий шлях до вершин художньої майстерності. Балетна трупа, очолювана відомим майстром класичного танцю Віктором Яременком, який утверджується як своєрідний хореограф, посідає поважне місце на міжнародній арені. Шевченківці активно й успішно інтегрують у світовий та європейський художній процес, водночас не забуваючи про збагачення і дбайливе збереження національного репертуару та власних мистець-

ких традицій, постійно співпрацюючи із сучасними українськими композиторами.

Активно розширюючи гастрольні маршрути, столичний колектив за понад десять років незалежності України відчув себе гостинним господарем у своєму рідному домі, приймаючи Королівську Національну оперу Великобританії, що показала невідомі киянам шедеври «Ксеркс» Г. Ф. Генделя та «Поворот гвинта» Б. Бріттена; всесвітньо відому балетну трупю Гертнерплац-театру з Мюнхена, яка привезла постановки видатних майстрів модерн-балету: німця Курта Йосса — «Зелений стіл» Фріца А. Косна; американця Хосе Лимона — «Павана Мавра» Г. Перселла й австрійця Гюнтера Піка — «Карміна Бурана» К. Орфа; шотландський Королівський балет Великобританії, очолюваний колишньою київською балериною Галиною Самовою, з новаторськими постановками славетного хореографа Іржі Кіліана; балетну трупю французького оперного театру «Де Капитель» з Тулузи, міста-побратима Києва, що репрезентувала найновіші хореографічні інтерпретації балетів І. Стравинського; колектив Баварської Штатсопери; самобутній Класичний японський театр танцю «Тенрі гагку» з виставою «Містерії Ямато», славетних майстрів Санкт-Петербурзького Маріїнського театру і американський балет.

Чи могли київські шанувальники оперного та балетного мистецтва ще десять років тому, коли всі гастрольні виступи зарубіжних труп суворо регламентувалися московським Держконцертом СРСР, сподіватися, що колись побачать стільки цікавих і різноманітних колективів, що генеральна дирекція театру зможе завдяки своїм широким і міцним контактам запрошувати до Києва уславлених зірок з найпрестижніших театрів планети? Тепер це стало можливим, і українські глядачі з радістю відкривають для себе незнайомий і багатогранний світ найвизначніших досягнень та експериментів сучасної музично-театральної культури.

Все це — промовисте свідчення інтенсивної міжнародної організаційно-творчої діяльності Національної опери України, послідовного утвердження якісно нових тенденцій в її сьогоднішньому поступі до вершин художньої культури.

Активна і багатогранна організаційно-творча робота Національної опери України імені Т. Г. Шевченка в галузі розширення міжнародних зв'язків сприяє інтеграції української художньої культури в європейський і світовий мистецький про-

цес. Різні грані цієї успішної діяльності вияскравлюють великі творчі можливості всіх складових частин великого музично-театрального колективу — оперної та балетної труп, хору і симфонічного оркестру, стимулюють художні пошуки та відкриття, сприяють піднесенню професійної майстерності і виконавської культури.

-
- ¹ Волковецький М. Про постановку опери А. Рудницького «Анна Ярославна»: Буклет до прем'єри опери «Анна Ярославна» А. Рудницького. — К.: Національна опера України, 1995.
 - ² Зінченко Н. Фестиваль «Ave Verdi» // Хрещатик. — 2001. — 2 лютого.
 - ³ Красильникова О. В. Історія українського театру ХХ сторіччя. — К.: Либідь, 1999. — 208 с.
 - ⁴ Скляренко Г. Між історією та географією (до питання періодизації українського мистецтва ХХ століття) // Студії мистецтвознавчі. — 2003. — № 3.
 - ⁵ Український театр ХХ століття. — К.: ЛДЛ, 2003. — 51 с.

Ігор Лубченко

Україньська Журналістика у світовому контексті

Народився 3 листопада 1937 р. у Пскові (РФ). Дитинство та юність пройшли в м. Ізюмі на Харківщині. Там же учнем 5 класу вперше приніс свої дописи до райгазети, яка їх надрукувала. Закінчив заочно 1960 р. факультет журналістики Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. Був секретарем комітету комсомолу залізничного училища № 4 м. Ізюма Харківської обл. (1954—1956), відповідальним секретарем шахтної багатотиражної газети «Шлях Ілліча» у м. Шахтарську Донецької обл. (1957), відповідальним секретарем редакції газети «Ізюмський паровозоремонтник» (1957—1959), секретарем Ізюмського МК ЛКСМУ (1959—1963), завідувачем відділу газети «Ленінська зміна» в Харкові (1963—1964), інструктором відділу шкіл ЦК ЛКСМУ (1964—1969), завідувачем

відділу, заступником редактора газети «Комсомольское знамя» (1969—1975), редактором газети «Молодь України» (1975—1982), власним кореспондентом «Учительской газети» по Україні (1982—1988), головним редактором газети «Освіта» (1988—1992). Член СЖУ з 1959 р., заслужений журналіст України. За його ініціативою 1994 р. створено Комітет захисту свободи слова, який очолював на громадських засадах. У квітні 1997 р. з'їздом СЖУ обраний головою громадської організації. Спілка журналістів України 1998 р. набула статусу Національної. Переобраний головою НСЖУ X з'їздом (2002). Член Ради з питань інформаційної політики при Президентові України, член Комісії з журналістської етики, інших державних та громадських організацій. Делегат 23-го (1998 р., Ресіфі, Бразилія), 24-го (2001 р., Сеул), 25-го (2004 р., Афіни) конгресів Міжнародної федерації журналістів, делегат від України на 4-й (1994 р., Прага) та 7-й Європейських конференціях міністрів з питань інформації.

Розрив господарських зв'язків між колишніми республіками Радянського Союзу, різке падіння промислового і сільськогосподарського виробництва, гіперінфляція знищили тривку економічну базу, на якій існували ЗМІ в радянські часи і навіть у перші два-три роки незалежності України.

Під час первинного накопичування капіталу відбулося різке розшарування суспільства. Маємо вже понад 200 власних мільйонерів, але мільйони громадян живуть за межею бідності. Кількість зайнятих у народному господарстві за роки незалежності зменшилася на 4,7 млн осіб, майже стільки ж виїхало на заробітки за кордон. Відбувся різкий відтік за межі України представників найпродуктивніших професій — вчених, талановитої наукової молоді.

У таких умовах марно розраховувати на швидке становлення медіабізнесу. Адже обмежений рекламний ринок, відсутні можливості за реальними цінами розповсюджувати друковані видання, населення не має коштів утримувати громадське радіо і телебачення.

Аналогічні ситуації склалися і в інших постсоціалістичних державах. Але за останнє десятиріччя у багатьох з них суттєво змінилася обстановка в інформаційному просторі.

Насамперед, зникло саме поняття державних і комунальних засобів масової інформації. Вони збереглися лише у деяких частинах колишнього Радянського Союзу, на жаль, і в Україні.

Національна спілка журналістів переконана: структури влади мають вийти із складу засновників друкованих засобів масової інформації, а державне телебачення і радіомовлення повинно трансформуватися в суспільне. На цьому шляху нам доведеться подолати кілька етапів, якщо не сказати перешкод.

Передусім, переконати громадськість, а головне — самих журналістів владних видань, що в демократичному суспільстві не може бути ЗМІ, які фінансуються за рахунок платників податків. Парадокс у тому, що багато редакцій не одержують реальної фінансової підтримки з бюджету, що негативно відбивається на матеріальному становищі працівників редакцій, але відкидають саму думку видавати газету без бюджетної дотації. Більше того, законодавство зобов'язує структури влади укладати договори з редакціями ЗМІ про висвітлення діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Елементарні підрахунки показують, що, діючи в рамках зако-

ну, ЗМІ отримали б більше реальних грошей, ніж сьогоднішні дотації, які редакторам доводиться нерідко буквально випрошувати.

Але місцеві державні адміністрації і місцеві ради не хочуть відмовлятися від прав на видання газет. Не хочуть цього і багато журналістських колективів. Влада боїться втратити економічний і адміністративний важелі впливу на пресу, а журналісти бояться, що без адміністративної і економічної підтримки вони не витримають конкуренції з іншими виданнями.

Проте сьогодні практично в кожній області України існують міські і районні газети, що не беруть з бюджету грошей або одержують дотацію, яка не перевищує 10 відсотків видатків на випуск газети. Своє завдання вбачаємо у тому, щоб на досвіді цих і аналогічних редакцій провести навчання журналістів усіх комунальних ЗМІ, аби переконати, що є можливість зробити провладне видання незалежним. Звичайно, налагодити таке навчання складно організаційно, а головне — фінансово, бо Спілка журналістів не має відповідних коштів, а спонсори чи благодійники, на жаль, не поспішають допомагати.

На український медіаринок уже приходять не тільки російські, а й західні інвестори. І це викликає певну тривогу в суспільстві і самих журналістів. Адже відомі факти, коли в інших країнах нові господарі різко змінювали редакційну політику, викидали журналістів на вулицю, порушували національне законодавство.

Ми вважаємо за доцільне проаналізувати, як змінилося становище у засобах масової інформації постсоціалістичних країн, куди прийшли іноземні інвестори, вивчити позитивні та негативні зміни, які уроки з цього маємо засвоїти.

Національна спілка журналістів України з 1992 року — член МФЖ. Ми прагнемо організувати навчання керівників ЗМІ постсоціалістичних країн з метою опанування досвіду економічного розвитку інформаційного простору, захисту професійних і трудових прав журналістів.

Це могли б бути семінари, тренінги, поїздки для ознайомлення із життям редакцій в інших країнах.

Ми вдячні колегам з Німеччини, Норвегії, Данії, Великої Британії за допомогу і підтримку. Організоване ними навчання показує перспективу, до якої нам треба йти. Але не менш важливо, щоб ми перейняли досвід спілок журналістів тих країн,

з якими донедавна знаходилися в одній соціально-політичній системі. Нам важливо зрозуміти, завдяки чому вони виявилися попереду нас у розвитку медіапростору, що допомогло їм трансформувати журналістику відповідно до потреб сьогодення.

Мені приємно, що конгрес МФЖ, який відбувся минулого року в Афінах, підтримав мою пропозицію утворити під своєю егідою постійно діючий «круглий стіл» керівників журналістських організацій країн Східної Європи, на якому регулярно обговорювалися б проблеми діяльності ЗМІ виходячи саме з досвіду цих країн.

У березні цього року відбулася 7-ма Міжнародна конференція міністрів інформації, яка розглянула проблему ЗМІ в контексті часу і сьогоденних проблем.

Як єдиний офіційний делегат, який брав участь не тільки в цьогорічній конференції, що відбулася в Києві, а також у конференції, яка відбулася в Празі, зазначу, що проблеми ЗМІ не тільки стали ще суттєвішими, а й більш глобальнішими не тільки для нас, а також для інших держав континенту.

Конференція дала поштовх нашим думкам і діям.

Тож будемо думати і діяти.

Олімпійський спокій тільки єниться

Народився 6 лютого 1948 р. у селі Романів на Волині. Закінчив факультет журналістики Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. Трудову і творчу діяльність почав у 1966 р. в ківерцівській районній газеті. Працював кореспондентом, завідувачем відділу газети «Радянська Україна», заступником редактора студентської газети «Горизонт». З 1 вересня 1990 р. — головний редактор газети «Урядовий кур'єр». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Заслужений журналіст України. Лауреат журналістської премії «Незалежність».

За честь рідної землі

Пукавить, або щиро помиляється той, хто стверджує, що між державами з часом стиратимуться кордони, що транснаціональні інтереси дедалі більше домінуватимуть над національними і що такі поняття, як національна самобутність, патріотизм, любов до рідної землі, мови, традиції, духовності сприйматимуться поступово як сентименти. Як би збіднів, зубожів, посірів світ, коли б справді так сталося.

На щастя цього не відбувається. Не будемо на цю тему теоретизувати і розмірковувати, а зішлемося на цілком конкретний приклад — Олімпійські ігри в столиці Греції 2004 року.

Афінська олімпіада ще раз переконливо довела, які могутні сили єднають навіть найменші нації, який непідробний ентузіазм викликають перемоги або успіхи команд і спортсменів у їхніх земляків, які загострені, до сліз на очах, почуття виникають у атлетів і тих, хто за них уболіває, у моменти, коли на честь переможців піднімаються на олімпійських флагштоках прапори країн і звучать державні гімни на честь тих, хто в ті миттєвості стоїть на вищій сходинці п'єдесталу.

З особливою приємністю, з почуттям гордості кожен з українців відзначав, що наші олімпійці подарували нам дев'ять таких миттєвостей — саме стільки золотих нагород завоювали вони в Афінах (а до цього необхідно додати ще й п'ять срібних і дев'ять бронзових медалей). Не будемо зупинятись на тому, як вони були завойовані, бо, сподіваємось, читачі «України дипломатичної» стежили за перипетіями олімпійської боротьби в столиці Греції у гарячі серпневі дні 2004-го, зокрема, за виступами посланців України. Як безпосередній свідок змагань Афінської олімпіади, як акредитований спеціальний кореспондент газети «Урядовий кур'єр» розповім лише про деякі деталі, які торкаються теми патріотизму і по-своєму доповнюють аргументи на користь приведених вище тверджень.

* * *

...Прийшовши на стадіон чи в зал, де відбувалися олімпійські змагання, тільки у перші хвилини важко сказати, хто і з якої країни тут присутній. Дуже швидко все прояснюється. І виявляється, що тут, як і всюди, багато американців. Вони виділяються і своєю експресивністю, й уболівальницькою безпосередністю, а головне — зірково-смугастими прапорами, їх має ледь не кожний з них. Традиційно на трибунах багато німців — вони теж, не дивлячись на таку національну рису, як стриманість, здатні виявляти бурю емоцій, коли виступає їхній атлет. Причому зовсім не обов'язково, щоб він перемагав. Скажімо, у змаганні чоловічих команд із спортивної гімнастики німецька команда у фіналі посіла останнє восьме місце, але німецькі глядачі проводжали її з помосту, наче вона перемогла.

Мабуть, третьою за кількістю глядачів на трибунах була Росія. Її представники теж уміють у потрібний момент об'єднатися. Одним з таких моментів став фінал у командному змаганні жіночих гімнастичних команд. Спочатку на підтримку російських гімнасток прозвучав клич одного російського уболівальника. А через мить уже з великою точністю можна було сказати, де розмістилися росіяни: з різних кінців залу зазвучало гучне скандування: «Ро-сі-я!»

Багато з'їхалось до Афін японських уболівальників. Традиційно стримані, вони під час виступів своїх атлетів теж давали волю емоціям, підкріплюючи їх гордим розмахуванням

Яна Клочкова не приховує радості: кілька хвилин тому вона виграла четверту золоту олімпійську медаль

прапорів із знаком сонця, котре, як відомо, «сходить» у їхній країні.

На Афінській олімпіаді зібралася чимала громада китаїців. Думається, багато з них приїхало сюди не тільки повболівати за своїх спортсменів, котрі, принагідно скажемо, виступили в Афінах просто блискуче, а й зафіксувати позитиви і прорахунки греків у підготовці та проведенні Ігор, адже наступну Олімпіаду прийматиме Пекін.

Як виглядали на цьому тлі українці? Відразу скажемо: цілком достойно. За кількістю наша уболівальницька група підтримки із зрозумілих причин поступалася великим країнам. Але тільки не ентузіазмом. Коли виступав, а ще й при цьому перемагав наш атлет, тут

обов'язково з'являлися синьо-жовті прапори і лунало дружнє скандування: «Ук-ра-ї-на!» Щоправда, залежно від ситуації гасла підтримки були і більш конкретні. Приміром, під час гандбольного матчу Україна — Бразилія, коли атакували суперниці, українські уболівальники скандували прізвище воротаря нашої збірної: «Бо-ри-сен-ко!» А коли переходила в атаку українська команда, особливо у найдраматичніші хвилини гри, з трибун лунало: «Треба гол!»

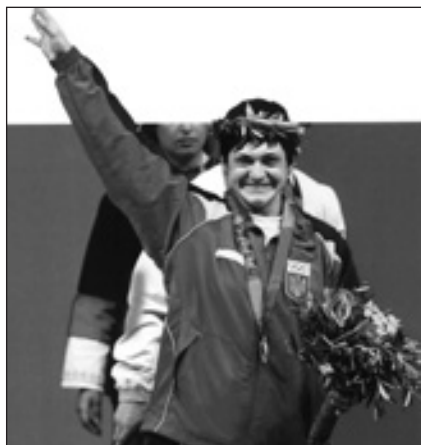
Чи не найгучніше уболівали за тих, хто змагався, їхні вільні від виступів колеги. Хто-хто, а вони прекрасно знають ціну підтримки. Було зворушливо, коли на другий фінал Яни Клочкової прийшла майже вся наша команда плавців. Вона була індиферентною, коли стартували плавці інших країн, але коли на старт вийшла Яна, раптом ожила і завболівала з усіх сил. Особ-

ливо виділявся в ній, піднявши український прапор і гучно щось викрикуючи, Олег Лісогор. У нього самого фінальний заплив не склався. Але спортсмен після цього не замкнувся у собі, а прийшов повболівати за колегу, підтримати її. І Яна Клочкова, нагороджена золотою медаллю і увінчана лавровим вінком, уже після того, як прозвучав гімн України на честь її перемоги, на знак вдячності своїм товаришам, проходячи повз трибуну, де вони були, кинула їм свій лавровий вінок. Глядачі на всіх трибунах оцінили цей благородний жест щирими оплесками. І це справді виглядало зворушливо.

Юрій Білоног не міг мати такої підтримки товаришів і глядачів. За браком місця на трибунах, точніше пагорбах Олімпії, в якій змагалися штовхальники ядра, групи підтримки нашого атлета як такої не було. Спочатку глядачі віддавали свої симпатії американському спортсмену Адаму Нельсону. Тим більше, що він відразу прикував їхню увагу, вийшовши з першої спроби у лідери. Але поступово цю увагу почав завойовувати і наш Юрій. А коли в останній спробі він вирвав перемогу, глядачі почали скандувати: «Юрій!» Наш богатир з українським прапором у руках — ці кадри часто того вечора прокручували на телеекранах, а наступного дня фотосюжети про це вийшли на сторінках багатьох видань у світі. Наприклад, популярна британська газета «Дейлі мейл», яку вже у день виходу можна було читати у нашому Журналістському селищі (Медіа вілідж), помістила знімок Юрія Білонога з українським стягом у променях призахідного сонця. Від цього його могутня постать виглядала ще більш богатирською.

Юрій Білоног
після переможної спроби

Тріумф Наталії Скакун

Олена Костевич відповідає на запитання журналістів

Цікаво було спостерігати за нашими жінками-чемпіонками відразу ж після переможного їхнього виступу. Давши волю радісним почуттям у перші хвилини, і Яна Клочкова, і Олена Костевич, і Наталія Скакун — і це теж одна з рис національного характеру — трималися з гідністю, але без показової самореклами, були скромними, навіть сором'язливими. При цьому завжди підкреслювали повагу до своїх суперниць.

Слід відзначити, що в нашій олімпійській збірній панувала дружня, доброзичлива, щира атмосфера. У команді знали ціну взаємопідтримки, доброго слова, почуття ліктя. Командою вболівати за кожного спортсмена, сердечно вітати його в разі успіху, але підтримати, не робити трагедії в разі невдачі (на Олімпіаді тих, котрі програли, набагато більше від тих, які виграли) — все це теж ознаки нашої ментальності, нашого характеру.

Ми говоримо про українську олімпійську дружину, бо вона наша і ми за неї всім серцем уболівали. Та, як ми вже відзначали, кожна збірна мала свою підтримку, і кожна делегація була носієм свого національного характеру і самобутності, намагаючись гідно відстояти на афінських аренах честь своєї країни. Треба бачити, як раділи баскетболісти Пуерто-Рико, невеликої країни, південного сусіда держави-гіганта США, коли виграли матч не в кого-небудь, а в Дрім-тім, команди-мрії, як прийнято називати баскетбольну збірну Сполучених Штатів. А який щас-

ливий вигляд мала спортсменка із Зімбабве Кірсті Ковентрі: вона завоювала в олімпійському басейні дві нагороди, тоді як за всю історію виступів на Іграх спортсмени цієї країни набули лише одну медаль. А яким святом для Греції стала перемога Іліаса Ілліадіса з дзюдо! І як раділа своїй срібній нагороді російська гімнастка Світлана Хоркіна, для якої це, мабуть, остання Олімпіада у кар'єрі спортсменки. З національним прапором Росії і чебурашкою в руках, ляльку цього знаменитого мультиплікаційного героя їй кинули з трибун співвітчизники, вона довго була під прицілом телекамер і фотоапаратів.

Ні, лукавить або неусвідомлено помиляється той, хто говорить про стирання кордонів між державами та «інтернаціоналізацію» національного. Олімпіада, де зібралася молодь, повноважні спортивні представники практично з усіх країн світу, засвідчила це надзвичайно переконливо.

Українська норма з новим змістом

Для нашої країни, для українських олімпійців ігри в Афінах завершилася успіхом. Як і в Атланті та Сіднеї, наші атлети завоювали 23 медалі (ця кількість уже стає українською нормою). Але навіть при цьому дивному збігові цифр, не можна не помітити ряд моментів, які виділяють саме Афінську олімпіаду і свідчать про очевидні зрушення на краще в нашому спорті.

По-перше, на Олімпіаді в Греції українці завоювали найцінніших золотих нагород утричі більше, ніж на попередніх Іграх. У загальнокомандному заліку порівняно із Сіднеєм Україна піднялася на дев'ять місць (з двадцять першого на дванадцяте). До заключних двох днів, під час яких у завоюванні золотих медалей «підтяглися» Великобританія і Корея та зробила традиційний ривок за рахунок боксу Куба, наша збірна була в десятці, а після першого тижня змагань — навіть у п'ятірці. Кожного дня по теле- і радіоканалах передавалася, а у світовій пресі друкувалася інформація про хід загальнокомандного змагання на Олімпіаді, і Україна в ній постійно була присутня. Нагадаємо читачам: в Афінській олімпіаді взяла участь рекордна кількість країн — 202. А медалі (хоча б одну) завоювала тільки 71 країна. Бути в цьому всесвітньому спортивному «табелі про ранги» на дванадцятому місці — очевидне досягнення.

Виступ українських атлетів у столиці Греції порівнюватимуть не тільки із Сіднеєм, а й з Атлантаю, де наша коман-

да була дев'ятою. Але відтоді конкуренція в спорті, передусім олімпійському, різко зросла. А, крім того, в Афінах при рівній кількості з Атлантаю золотих нагород нинішня збірна приплюсувала три срібні медалі.

Не можна не відзначити, що медалі для нашої країни завойовували представники різних регіонів. Ця широка географія переможців переконливо простежується серед тих, хто піднявся в Афінах на найвищу сходинку олімпійського п'єдесталу. Вони представляють Київ, Львів, Миколаїв, Харків, Чернігів, Одесу.

Так само, вважаємо, позитивним є той факт, що керівники нашого спорту роблять ставку не на один-два види спорту: серед українських медалістів — плавці, легкоатлети, борці, штангісти, веслувальники, стрільці, гандболісти, батутисти, гімнасти, фехтувальники, атлети вітрильного спорту.

Ми не можемо не помітити і зростання числа тих, хто зупинився в Афінах за крок-два до п'єдесталу, тобто спортсменів, котрі завоювали місця від четвертого по шосте, які теж належать до призових. Це свідчить, що наша команда має бойовий резерв.

Не претендуючи на детальний аналіз виступу українських атлетів в Афінах, треба, однак, згадати ще один факт, чи не головний. Якщо на успіхи в Атланті ще «працювала» колишня добре відшліфована за радянських часів державна система підготовки і олімпійського резерву, і розвитку спорту найвищих досягнень, то переважна більшість медалістів Афін вихована й підготовлена уже за роки незалежності. Коли у серпні 1991-го Україна стала суверенною державою, багато спортсменів були в дитячому або підлітковому віці.

Отже, у нас з вами є всі підстави відзначити успіх в Афінах нашої олімпійської команди, ще раз щиро привітати спортсменів, подякувати їм і їхнім наставникам за великі труди, за багатолітню виснажливу цілеспрямовану підготовку до цих головних стартів спортивного чотириріччя і за волю до перемоги, яку вони продемонстрували в Афінах.

* * *

Шкода, що в нашому житті таких об'єднуючих світ і людей подій, як Олімпіади, небагато, що домінує в ньому прагматична філософія і суто практичні розрахунки. І Олімпійських ігор це теж не могло не торкнутися. Вони ще не починалися, а вже

не бракувало заяв, оцінок і прогнозів, у яку копійку виллються для греків і їхньої національної економіки. Що вже казати про дні її завершення! Підрахунки фінансових здобутків і втрат (з акцентами, певна річ, на втратах) йдуть повним ходом, в цей процес включилися і урядовці, і економісти, і фінансисти, і політики. Не кажучи вже про пресу і рядових громадян.

Резонансною у грецькому суспільстві виявилася заява заступника міністра економіки і фінансів П. Дукаса про те, що Олімпіада Греції обійшлася не в 4,6 мільярда євро, як досі стверджував уряд, а в суму понад сім мільярдів євро! Наводячи цю заяву, газета «Омонія» принагідно зауважила, що саме пан Дукас намагався виправдати недавню позику держави розміром у п'ять мільярдів євро посиленням на потреби Олімпіади. Звертають увагу учасники дискусій і на такий момент: до 2004 року на будівництво олімпійських об'єктів і проведення Ігор було витрачено три мільярди євро, тоді як за перше півріччя 2004 — чотири мільярди. Ледь не по мільярду за місяць! Неймовірна ситуація, вважають аналітики.

Турбує громадськість і те, яка доля чекає великі спортивні споруди після Олімпіади, чи зможуть вони себе окупити і якщо так, то коли? У відповідях на це запитання переважає песимізм. Ці споруди, і не тільки вони, а й швидкісний трамвай, метро, новий аеропорт навряд чи коли-небудь окупляться.

Оптимісти дещо кращої думки. Вони вважають, що грецька економіка зуміє поступово компенсувати ці затрати. Як аргументи на користь такого твердження приводять статистичні дані останнього періоду: за десять років, починаючи з 1994, бюджет державних вкладів збільшився у чотири рази — з 2,4 до 9,2 мільярда євро. Вдвічі за цей час зріс і валовий національний продукт.

Гострі суперечки викликають пропозиції передати олімпійські зали і стадіони у приватні руки і тим самим зняти з «плечей» держави фінансовий тягар їхнього утримання. Як так, резонно заявляють опоненти тих, хто це пропонує: держава на їх спорудження потратила величезні кошти, по суті гроші грецьких платників податків, а хтось прийде на готове і буде ним користуватися.

Одне слово, олімпійська казка, що тривала якихось три тижні, промайнула, як одна мить, і почалася сувора проза життя. І все ж подякуймо Греції, що вона створила, прекрасно організувала і провела це велике, планетарних масштабів спортивне свято.

Олімпійський спокій тільки сниться

Звідки походить цей вираз — «олімпійський спокій»? Від тієї ж відомої всьому світу гори Олімп, на якій за древньогрецькою міфологією, перебували боги. Вони величаво, спокійно, незворушно споглядали звідти на вічну суєту смертних людей.

Але дивна річ: відзначаючи незворушний спокій, що панував на Олімпі, легенди і міфи водночас розповідають і про пристрасті, які там вирували. Виявляється, що й давньогрецькі боги мали свої уподобання, емоції, почуття та своїх обранців серед звичайного люду, за яких уболівали і яких підтримували.

Тому поняття «олімпійський спокій» — доволі відносно, навіть коли йдеться про богів, яким колись поклонялися елліни. А що вже казати про атлетів-олімпійців, яким і в стародавні, і в новітні часи доводилося і доводиться боротися не тільки із суперниками, а й з власними нервами, з мимовільним хвилюванням. Їм спокій може хіба що снитися. Що й підтвердила зайвий раз Афіньська олімпіада 2004 року, зокрема ті сюжети, події, колізії, свідками яких ми стали.

* * *

...Спекотний серпневий день. Панатінаїко, або, як його ще називають, Мармуровий стадіон грецької столиці, споруджений для перших у новітній історії Олімпійських ігор 1896 року. Ідуть командні змагання лучників. Де-де, а в стрільбі з лука особливо цінується здатність спортсмена взяти свої емоції «в кулак». Без цього нічого робити на Олімпіаді, тим більше у фінальній частині турніру найкращих лучників планети. А в ньому виділився справді найсильніший квартет: Корея, Тайвань, Україна, США.

Українцям у півфіналі випав поєдинок з корейцями — визнаними лідерами в цьому виді спорту. Якби українські лучники перемогли, це стало б гучною сенсацією. На жаль, вони поступилися. Причому, лише на три очки — 239:242. «Підвів» по суті один невдалий постріл. При дев'яти десятках (у корейців було тільки сім десятків) одна стріла «зрадливо» вцілила лише в п'ятірку. Чому раптом здригнулася рука нашого лучника? Мабуть, від тих же таки хвилювань, бо його тут же підмінили товариші по команді: потрібно було дати спортсменові якийсь час для відновлення впевненості, твердості і рівноваги.

Цікаво, що в останньому поєдинку української команди, у матчі за бронзові медалі з американцями, ситуація майже повторилася: другий постріл приносить нам сумну четвірку. Але українські лучники зуміли подолати цю невдачу, приборкати хвилювання і гранично мобілізуватися: далі менше вісімок вони не набирали, тоді як в американців зачастили сімки. Наші перемагають і ось тут уже дають волю радісним емоціям. Ми, українські журналісти, які спостерігали на стадіоні за драматичним сходженням на п'єдестал земляків, теж не приховуємо своєї радості: Україна здобула ще одну медаль!

* * *

Рідкісний, а можливо, й безпрецедентний випадок трапився в останній день змагань із спортивною гімнастикой, коли олімпійську програму завершували на перекладині чоловіки. Підібралась справді «чудова вісімка». Щоб зійти на п'єдестал, необхідно було виконати надскладні елементи. Їх продемонстрував уже перший гімнаст — японець Ісао Йохеда. Його оцінка (9,787) стала і орієнтиром для інших. Американець Морган Хемм, який змінив Йохеду на снаряді, досягнув її теж.

Наступним виступав росіянин Немов. Саме йому й судилося здетонувати вибух пристрастей на трибунах, який поставив змагання на грань зриву. Причому сам спортсмен навряд чи цього хотів. Він зробив те, що йому й належало: прекрасно справився з ускладненою каскадом перельотів над перекладиною програмою. Далі слово було за суддями. Вони виносили свій вердикт незвично довго. Та ось на табло спалахують цифри, і зал, який до цього бурхливо вітав Немову, так само бурхливо засвідчує своє обурення. Глядачі, серед яких чимало земляків гімнаста, вважають оцінку 9,762 явно несправедливою, заниженою. Слідом за Немовим має виступати Пол Хемм (США). Він уже на помості, але гудіння трибун не дає можливості судді-інформатору навіть оголосити про його виступ. У цій ситуації дивно повів себе один з тренерів Немова. Жестами він почав заохочувати зал до проявів невдоволення і навіть диригувати глядачами. Важко збагнути, на що розраховував тренер. Адже йому, як і всім нам, які стали свідками цієї конфліктної ситуації, було цілком зрозуміло, що судді за жодних умов не відмінять свого рішення (вони і справді незворушно, але, мабуть, з видимим спокоєм залишалися на своїх місцях, чекаючи, коли ж при-

пиниться цей неприємний, однак абсолютно безперспективний на них тиск). Минає п'ять, десять, п'ятнадцять хвилин, а пристрасті на трибунах не вщухають. Невже й справді змагання будуть зірвані? На щастя, цього не сталося. Ситуацію розрядив той, хто був її призвідцем — Олексій Немов. Він піднявся на поміст і, на відміну від свого тренера, жестами почав заспокоювати тих, хто його підтримував (слід відзначити, що далеко не всі глядачі включилися в цю демонстрацію тиску на суддів). Шум на трибунах поступово увійшов у звичні береги. Пол Хемм врешті-решт виконав свою програму, і з'ясувалося, що вона високого рівня складності: судді оцінюють її в 9,812. Він торжествує, але, як виявилось, зарано. Італієць Ігор Кассіна отримує точнісінько таку оцінку, але, маючи перевагу у кваліфікаційних змаганнях на цьому снаряді, захоплює лідерство, а після того, як наш Валерій Гончаров під час виконання карколомних перельотів зривається з перекладини, італійський гімнаст стає переможцем цього сповненого гострих колізій фіналу.

* * *

Всім, хто стежить за виступами жіночої збірної України з гандболу, добре відомий емоційно вибуховий стан під час гри команди її головного тренера Леоніда Ратнера. Досвідчений фахівець, він бачить кожен промах чи окремого гравця, чи команди в цілому і дуже нервово й болісно на них реагує. Так само бурхлива його реакція на неточні дії і помилкові рішення арбітрів. На турнірі Афінської олімпіади, особливо під час вирішальних матчів, ці риси характеру головного тренера проявлялися особливо помітно. Що й не дивно, адже вперше в ігрових видах спорту Україна отримала реальний шанс виграти медалі.

Кульмінаційним — і в боротьбі за нагороди, і в емоційній наднапрузі Леоніда Ратнера — став поєдинок його підопічних із збірною Франції. Переможець ставав бронзовим призером турніру. Вже після закінчення гри, на прес-конференції, головний тренер французької збірної зізнається, що, мабуть, у такому складі його команди більше не буде: вона чудово зіграна, її гравці-ветерани багато років виступали разом, і медалі Афін були для них заповітною мрією. Але шлях до неї перетнули українки...

Так говорилося уже після виграного нашою командою матчу. А гра в ньому була надзвичайно нервовою і йшла практич-

но очко в очко. І от у її розпал чотирьом рефері за суддівським столиком раптом здалося, що Леонід Ратнер «вичерпав ліміт» їхнього терпіння й закликав його до спокою. І бригада суддів на емоційній хвилі приймає доволі сумнівне як для такої відповідальної гри рішення — «відділити» Леоніда Ратнера від команди і видалити його на трибуни.

І тут виникає досить-таки курйозна ситуація. Леонід Ратнер покидає тренерську лаву, але залишається в лічених метрах від арени, продовжуючи звідти покрикувати на своїх гравців. Одна з суддів, помітивши це, повністю присвячує себе проблемі «видворення» нашого головного тренера з ігрового залу. Одній їй це виявляється не під силу. Але вона виявляє впертість і з допомогою двох організаторів матчу все-таки домагається, щоб Леонід Ратнер покинув зал.

Через лічені хвилини я побачив головного тренера на одній з трибун, і не де-небудь, а в першому її ряду, звідки він продовжував щось кричати, намагаючись керувати діями своїх вихованок. Вони його вже, звісно, не чули: в залі стояв неймовірний шум. Але в ті завершальні хвилини гри у відповідь на видалення свого головного тренера українські гандболістки ще більше згуртувалися і максимально мобілізувалися, вирвавши у досвідчених французенок на останніх хвилинах гри таку жадану перемогу.

* * *

Ми розповіли про три епізоди з неспокійних, бурхливих буднів Олімпіади-2004. Про три з сотень і сотень. Бо не обходився жоден день олімпійської програми, навіть жоден старт, щоб не було по-справжньому безкомпромісної, гостросюжетної, на грані людських можливостей і емоційних зривів боротьби. Як, скажімо, не згадати з цього погляду вулканічний вибух радості із сльозами на очах українки Іріні Мерлені (Мельник), коли судді визнали її більш активною у практично рівному фінальному двобої з японкою Чіхару Ічо. А де знайти слова, щоб передати гірке розчарування Адама Нельсона, який в останній спробі штовхнув ядро далі всіх, у тому числі й свого головного суперника українця Юрія Білонога, але допустив при цьому ледь помітний заступ. І як виміряти рівень надзусиль спортсменок Данії і Кореї, які у фінальному матчі, вперше за всю історію гандбольних турнірів Олімпіад, з'ясували, хто

сильніший, у трьох овертаймах і всі вони, як і основний час, завершилися внічию. Переможця виявили тільки гандбольні пенальті — 4:2 на користь збірної Данії. І хто скаже, чогу варувало українці Вікторії Стьопіній показати свій найкращий результат у стрибках у висоту саме на Олімпіаді, до того ж у вирішальній спробі, здійсненій по суті в екстремальних умовах. А як торжествували після гри баскетболісти Пуерто-Рико, невеличкої країни, які обіграли не кого-небудь, а Дрім-тім, команду баскетбольної мрії із Сполучених Штатів. А як хотів виграти медаль в Афінах, хоч би бронзову, ветеран олімпійських стартів, легендарний ефіопський стаєр Хайле Гебреселассіє. Не судилося. Зайнявши на своїй улюбленій десятикілометровій дистанції лише п'яте місце, він, за його словами, попрощався з Олімпіадами...

Важко й сказати, скільки возвеличень і падінь, тріумфів і розчарувань подарувала нам Афінська олімпіада. На аренах грецької столиці панував високий дух олімпізму, дух емоційної, гарячої, спортивної боротьби, але аж ніяк не олімпійського спокою.

Щодо спортсменів і їхніх наставників, то тут все ясно: їм олімпійський спокій справді міг хіба що тільки снитися. Але ж згадаймо: в дні змагань у грецькій столиці олімпійський неспокій відчували не тільки вони, а й кожен з нас. Ми теж співпереживали, хвилювалися, щиро раділи успіхам наших атлетів і глибоко переймалися їхніми невдачами. У кожного народу, в кожній країні свої спортивні кумири. Для нас, українців, — це спортсмени, що виступають під прапором нашої держави. Ми всім серцем вболіваємо за них і щиро пишаємось їхніми перемогами. Ми з ними — одна національна команда. То ж, як і їм, нам олімпійський спокій теж тільки сниться.

СЛОВО ПАРЛАМЕНТАРЮ

Борис ОЛІЙНИК

За захист правди

Народився 21.10.1935 у с. Зачепилівка Ново-санжарського району, Полтавської області. У 1958 закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; академік АН УРСР/НАН України (1990). 1958—1962 — зав. відділу газети «Молодь України»; 1962—1971 — кореспондент журналу «Ранок»; зав. відділу, заст. відповідального редактора журналу «Дніпро»; старший редактор видавництва «Дніпро»; заст. голови правління Київської організації Спілки письменників України (з 1963 — чл. Спілки письменників України); 1971—1974 — заст. голови правління Спілки письменників України; з 1974 — зав. відділу журналу «Вітчизна»; 1976—1991 — секр. правління Спілки письменників СРСР; секр. правління Спілки письменників України. 1992—1994 — провідний наук. співробітник Інституту національних відносин і політології НАН України.

Депутат ВР УРСР 10—11-го скликання. 1989—1991 — народний депутат СРСР: голова Комісії ВР СРСР у зв'язках з громадськістю; заст. голови Ради національностей. У 1991 — радник Президента СРСР. Народний депутат України 1—4 скликань. У грудні 1992 — квітні 1994 — чл. Комісії ВР України з питань держ. суверенітету; 1994—1998 та у липні 1998 — лютому 2000 — голова Комітету Верховної Ради України у закордонних справах і зв'язках з СНД. 2000—2002 та з червня 2002 — чл. Комітету ВР України в закорд. справах. 1997—2000 — чл. Комісії з держ. нагород при Президентові України. 1998—2000 — віце-президент Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЕ). Із 2001 — керівник делегації ВР України в ПАРЕ; із січня 2002 — заст. голови ПАРЕ. Із липня 2001 — голова правління Укр. фонду культури та співголова Народного-патріотичного об'єднання «За Україну». Нагороджений орденами Жовтневої революції, Трудового червоного прапора, Дружби народів, князя Ярослава Мудрого V, IV ст., Почесною грамотою Президії ВР УРСР, Почесною

грамотою КМ України. Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1983), між-нар. премій ім. Г. Сковороди (1994) і «Дружба» (1997), всеюгославської премії «Лицарське перо» (1998).

Автор понад 40 збірок віршів, есе, статей, у т. ч. «Б'ють у кришу ковалі» (1962), «Двадцятий вал» (1964), «Заклинання вогню» (1978), «У дзеркалі слова» (1981), «Вибрані твори» (у 2 т., 1985), «Два роки в Кремлі» (1992), «Хто наступний?» (2000), «Таємна вечерея» (2000).

25–29 квітня ц.р. у Страсбурзі відбулася чергова сесія Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), в якій взяла участь Постійна Делегація Верховної Ради України в ПАРЄ.

Чи не найгострішу дискусію викликали винесені на Сесію, зокрема, питання «Законність утримання осіб під арештом на військовій базі США в Гуантанамо», «Ядерна загроза з боку Ірану», «Допомога смертельно хворим пацієнтам», «Свобода преси та умови роботи журналістів у конфліктних зонах».

Постійна делегація України взяла активну участь в обговоренні цих та інших проблем з порядку денного сесії.

Подаємо кілька виступів голови Постійної делегації ВР України Бориса Олійника на згаданій сесії ПАРЄ.

* * *

Сьогодні я репрезентую державу — третю за потенціалом і рівнем нуклеарної зброї у світовому ядерному клубі, котра добровільно, без принуки відмовилася від атомної потуги. Першою у світі за всю видиму історію, ви думаєте, що хтось наслідував цей благородний приклад України? Чи хоча б оцінив шляхетний жест моєї держави?

Та в жодному разі!

Доки ми не здали на металобрухт свій ядерний арсенал, нам клялись і гарантувати нашу національну безпеку, і відшкодувати збитки. І забули про все вже наступного дня, після романтичної здачі. І ніхто чомусь ні Англію, ні Францію, ні Ізраїль (я вже не кажу про США, Китай, Пакистан, Індію) не звинувачує в тому, що вони загрожують світові, хоча й досить активно нарощують свій ядерний потенціал.

А от Іран, бачте, загрожує. Звідки ж така вибірковість? Адже іранська програма розбудови національної атомної енергетики почала реалізовуватися в рамках співробітництва насамперед

із США, ФРН, Францією... Ще 1958 року держава вступила до МАГАТЕ, з 1970 року є учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДМЯЗ). Виходить, що можна Юпітеру, те не дозволено бику. В українській інтерпретації це звучить так: що можна мамі, те не можна доці.

Зрозуміло, що подальше ставлення ЄС до так званого іранського питання залежатиме від готовності Тегерану і надалі поглиблювати співробітництво з МАГАТЕ, на практиці переконуючи у винятково мирному характерові власної ядерної програми. Зрештою, і сьогоднішня дискусія покликана виробити оптимальне рішення цієї проблеми. І, виходячи з власного гіркого досвіду, я не зважуся закликати Іран, наслідуючи Україну, енергетично роздягатися до неглиже і опинитися голим серед вовків з ядерною зброєю в зубах. Але свої зобов'язання стосовно непродукування і нерозповсюдження Іран має виконати чітко й точно.

Я сердечно вдячний доповідачеві, високодостойному Абделькадиру Атешу, який глибоко дослідив предмет дискусії і принципово та водночас зважено, без істерики і фальшивого панікування, окреслив проблему. Доповідач вчасно вловив, що вже в самій попередній назві теми «Ядерна загроза з боку Ірану» криється, хоч як це парадоксально, загроза саме стосовно Ірану. Відтак, переконав нас переоркеструвати назву на «Ядерна програма Ірану: необхідність міжнародного реагування».

Але в будь-якому реагуванні є межа, котру не дозволено переступати, бо за тим уже починається втручання у внутрішні справи суверенної держави, в даному разі Ірану, якому ледве чи не взагалі забороняють розвивати свою мирну енергетику. Високодостойний колега Атеш тонко відчув цю межу уже в самій попередній назві, котра всім нам нагадала той рейвах, який вчиняли пропагандистські корпуси наддержави, нагнітаючи озлобу супроти грядущих об'єктів ракетно-ядерних ударів. А те, що яструби війни уже давно заміряються атакувати Іран — відомо всім. Що й підтвердив Буш у своїй промові в лютому цього року, назвавши Іран (цитую) «основним у світі спонсором тероризму» та прямо звинувативши Тегеран у розробці власної ядерної зброї. Чи не правда — щось до болю схоже на інтродукцію до атаки на Ірак?!

Відтак, поділяючи ідеї, закладені в доповіді і проекті резолюції, я б, проте, додав тезу із закликом до міжнародного това-

риства зробити все можливе, аби не дати вчинити чергову бойню, цього разу в Ірані. Це позиція не тільки об'єднаних лівих, а й, певен, усіх миролюбців планети.

(Виступ у дебатах «Ядерна загроза Іраку»).

* * *

Не вперше ми обговорюємо жахливу проблему знущання над в'язнями в затоці Гуантанамо. В цій же залі 26 червня 2003 року ми, категорично осуджуючи тероризм, водночас твердили, що навіть до бойовиків мають застосовуватись міжнародно-правові норми, без винятків і подвійних стандартів. Всі інші методи відплати, то вже не суд праведний, а розправа чи самосуд.

Чим, як не середньовічною помстою, що межує із своєрідною формою терору, є поводження з полоненими афганцями з Гуантанамо? І де це бачено, щоб держава тримала полонених у в'язницях не на своїй, а на чужій території, хай і орендованій?!

А тим часом цих, з невідомим статусом осіб, серед котрих є навіть підлітки до 16-ти літ, вивезли в Гуантанамо із зав'язаними очима, кляпами в роті, в залізних клітках. Тобто діяли, як ті ж таки терористи зі своїми заручниками. Ув'язнені не завжди навіть знають, де вони перебувають. Чи не для того їх запроторили подалі від людського ока, аби світова громадськість і самі американці не відали, яких нелюдських тортур зазнають ув'язнені?!

Скажіть: чи хоч щось змінилося за ці два роки? Навпаки, наддержава, котра просто таки вчаділа від безкарності, незважаючи на протести світової громадськості, за цей час встигла розбомбардувати Ірак і готується «сіяти зерна демократії» разом з бомбами і ракетами в Ірані.

Комітет з юридичних питань і високоповажний доповідач добродій Кевін Макнамара скрупульозно дослідили і справедливо рішуче затаврували кричущі порушення прав людини, моторошні тортури, які застосовують до в'язнів. Висновки доповідача настільки переконливі, що я вже й не збирався виступати. Аж раптом у стислому викладі доповіді прочитав (цитую): «...практикуючи утримання під арештом в Гуантанамо, Уряд США зрадив своїм власним високим принципам».

Якщо це ті принципи, які відчули на власній шкірі аборигени, японці, мешканці десятків країн, де — не без допомоги демократів з того боку Атлантики відбулися перевороти — аж до варварських ракетних нальотів на Сербію, Косово, Афганістан, Ірак, — якщо, повторюю, ці принципи вважати високими, то я, напевне, переплутав верх з низом, а грішне з праведним.

Відтак, твердження §3 (цитую): «США вже давно є маяком демократії, поборником прав людини в усьому світі» — спроможне викликати хіба що асоціацію з маячками-орієнтирами для ракетно-бомбових ударів. Правду кажучи, варто було б уникнути подібних глорифікацій.

Підтримуючи доповідь, проекти резолюції і рекомендації, я б усе ж запропонував нагадати Штатам, що своїми брутальними викличними порушеннями прав людини і міжнародно-правових норм вони, по суті, ставлять себе поза межами стандартів Ради Європи, оганьблюючи саме звання спостерігача.

Закликаю Раду Європи якнайрішучише вимагати екстрадиції в'язнів, доки вони ще живі.

Відкидаючи будь-які натяки на антиамериканізм, ще раз наголошую, що переважна більшість американців не має жодного стосунку до темних дій своїх зверхників. Але світові від того не легше.

(Виступ 26 квітня у дебатах з питання «Законність утримання у в'язниці в Гуантанамо осіб Сполученими Штатами Америки»).

* * *

На відміну од прикуплених борзописців, які комфортно почуваються в статусі «другої найдревнішої професії», — журналісти совісті і честі працюють в таких щільних шарах негативної атмосфери, де горять обшивки найдосконаліших космічних кораблів. Саме їх фронтально і пострілами в спину зводять зі світу. І саме щодо них ми зобов'язані терміново виробити систему захисту. Зрозуміло, що тут бронезилети не допоможуть.

У минулому столітті ЮНЕСКО прирівнювало роботу журналіста до молотобійця і випробувача літаків. Нині ж працю газетяра чи телеоператора за небезпечністю можна прирівняти хіба що до сапера, у якого відібрали міношукач.

Перш ніж перейти до конфліктних зон, варто, як на мене, спочатку навести лад у власній хаті. Тільки міжнародна солідарність журналістів та правозахисних осередків не дозволили приховати вбивства Гонгадзе і Александрова та їхніх менш відомих колег. Отже, першою системою захисту чесних журналістів має стати і цехова солідарність, і єдність усіх людей доброї волі в обороні лицарів пера. І звичайно ж — гласність.

Тепер стосовно конфліктних зон. 8 квітня 2003 року в Іраку вбито українського тележурналіста Тараса Процюка. Зазвичай, американська сторона списала злочин на трагічну випадковість. М'яко кажучи, це не відповідає дійсності: танк стріляв прицільно і чи не вперше у світовій практиці журналіст своєю телекамерою зафіксував власну смерть і засвідчив убивць.

І таких випадків свідомої ліквідації носіїв небезпечної інформації в різних конфліктних зонах — десятки. Про це досить розгорнуто повідомляє доповідач, вельмишановний Йожеф Жараб, якому я глибоко вдячний за високофахову і надшвидкісну розробку цієї непростої теми.

Проект резолюції слушно нагадує об тім, що свобода висловлювання та інформації в ЗМІ є фундаментальною цінністю, яку сповідує Рада Європи. І кожен, хто посягає на цю святиню, є ворогом основоположних прав людини, отже має понести не тільки моральну, а й кримінальну відповідальність. Як на мене, цю засторогу варто було б відобразити в Резолюції.

Хочу подякувати подвижникам «Міжнародного інституту за безпеку новин», «Міжнародного інституту преси», «Репортерам без кордонів», «Міжнародній федерації журналіста», всім неурядовим інституціям, які об'єднаними силами не дозволили анастезіювати трагедію Гіи Гонгадзе і Александрова, і мужньо стоять в обороні життя і честі неконформістських журналістів.

Підтримую звернення резолюції до трударів пера та роботодавців приєднатися до Хартії щодо безпеки журналістів. Тільки гуртом, усім світовим співтовариством ми в змозі дати нищівну відсіч темним силам, які посягають на життя тих, хто несе людям правду! І найперше — треба повернути на волю наших колег — побратимів, котрі утримуються в заручниках.

Як журналіст із півстолітнім стажем ще раз од серця дякую доповідачеві і всім розробникам.

(Виступ 28 квітня у дебатах з питання «Свобода преси та умови роботи журналістів у конфліктних зонах»).

КРИТИКА. БІБЛІОГРАФІЯ

Володимир Денисенко

Шлях України до глобального світу у фактах

Народився 3 січня 1975 р. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Працював асистентом режисера на Українському телебаченні, у пресі, молодшим науковим співробітником Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Нині — викладач історії України Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук. Член Національної спілки журналістів України. Автор більше сорока наукових публікацій. Відзначений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України.

Взагалювідомо, що різні словники, енциклопедичні, хронікально-документальні й довідкові видання з історії належать до типу наукової літератури, яка має найдовший термін життя, адже вони використовуються дослідниками й просто читачами не одного покоління. Саме до такого типу праць належить підготовлена авторським колективом співробітників відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України на чолі з доктором історичних наук, професором С. В. Віднянським анотована історична хроніка міжнародних відносин, в якій подано систематизований фактичний матеріал про найважливіші питання формування і реаліза-

ції основних напрямів зовнішньої політики України за 13 років незалежності нашої держави*.

Насамперед, зазначимо, що професійне або навіть аматорське зайняття історією завжди вимагає наполегливої праці, передусім спрямованої на створення хроніки подій та основних фактів. Саме завдяки цьому перевірені на різних джерелах фактичні матеріали стають тим катализатором, який стимулює подальший творчий науковий процес. Тому не випадково, що відомий німецький філософ Артур Шопенгауер підкреслював, що хроніка по суті є визначальним структурним елементом історичної оповіді, саме у хроніці присутній важливий вольовий акт вибору фактів, без чого врешті неможливо вивчення як найдавнішої, так і найновішої історії. З огляду на все це, не секрет, що хроніки, котрі мають багатий фактичний матеріал, є навіть більш довговічними, ніж окремі історичні праці. Адже не випадково, що до нас серед стародавніх анналів головним чином дійшли «всесвітні історії», написані у вигляді своєрідних хронік. По суті, авторський колектив на сторінках зазначеної хроніки своєрідним чином відроджує вітчизняні традиції хронікально-літописної творчості Нестора Літописця.

Сьогодні за часів тотальної інформатизації вже фактично глобального людського суспільства іноді здається, що хроніки відживають свої часи, начебто стають архаїчним жанром. Проте потреба систематизованого аналізу хронологічно дібраних фактів, мабуть, збережеться доти, доки «кінець історії» перманентно віддалятиметься від нас як далекий обрій.

Звичайно, навряд чи можливо було зібрати на близько півтисячі сторінок цієї праці весь фактаж, який стосується історії зовнішньої політики незалежної України на зламі бурхливого ХХ та не менш цікавого початку ХХІ століть. Врешті, мабуть, це масштабне завдання навряд чи можливо буде коли-небудь виконати. Але авторський колектив все ж зробив великий обсяг роботи, ретельно зібрав та врешті створив книгу, максимально насичену різноманітною фактичною інформацією, яка стосується історичних, політичних, економічних, почасти культурних ас-

* Зовнішня політика України в умовах глобалізації: 1991–2003 рр.: Анотована історична хроніка міжнародних відносин / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Генеза, 2004. – 536 с.

пектів міжнародного співробітництва України за період 1991 — 2003 років.

Насамперед у хроніці зібрані факти, які знаходили своє відображення головним чином у вітчизняних періодичних виданнях. Основу джерельної бази роботи становлять офіційні видання, такі як парламентська газета «Голос України» та центральний орган виконавчої влади «Урядовий кур'єр». Загалом подібний моніторинг навіть зазначених видань є цікавим з точки зору подальшого контент-аналізу висвітлення міжнародної тематики у внутрішньому інформаційному полі. Крім того, авторами широко використані дипломатичні документи, міждержавні договори, різноманітні угоди між країнами, матеріали міжнародних організацій тощо, тобто насамперед джерела офіційного характеру, що зумовили достовірність й об'єктивність висвітлення сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин в умовах глобального світу і місця України у міжнародному житті.

Зазначимо, разом з тим, що у хроніці мова не йде про «сучий» офіціоз. Врешті наукова хроніка це не дипломатичний документ, а насамперед дослідницька праця, яка має бути науково достовірною, цікавою та доступною широкому читацькому загалу. Тому концепція створення саме анотованої хроніки пов'язана з визнанням певного «суб'єктивного» чинника у висвітленні фактів. Хоча, здається, що авторський колектив і намагався уникнути зайвої суб'єктивізації анотацій. Звичайно, не всі події та факти є однаково важливими. Тому самі анотації є неоднаковими за обсягом.

Слід також сказати декілька слів про структуру хроніки. Сама назва «Зовнішня політика України в умовах глобалізації» зобов'язала авторський колектив принаймні намагатись охопити якомога більший фактичний матеріал, який стосується якщо не всіх, то більшості фактів щодо політичних, економічних, військових, культурних аспектів зовнішньополітичної діяльності. Звичайно, по кожному із зазначених напрямів можна було б створити окрему хроніку. Врешті рано чи пізно вони з'являться. Натомість авторський колектив бачив своє завдання у спробі створити певну «універсальну» довідкову анотовану хроніку, яка буде, зокрема, в нагоді як викладачам, так і студентам, які навчаються за багатьма спеціальностями. Багатий конкретно-історичний матеріал систематизовано за хронологічно-проблемно-географічним принципом, що допомагає бачити

його зв'язок як з минулим, так і з майбутнім, а також відкриває можливість для порівняльного аналізу еволюції різних напрямів роботи вітчизняної дипломатії.

Хроніка складається із вступу, де розкривається мета і завдання праці, пояснюються її структура та принципи й критерії підбору і систематизації конкретно-історичного матеріалу, і трьох частин.

У першій частині праці висвітлено процес міжнародного визнання України і подано характеристику основоположних державних актів й документів вітчизняної дипломатії з актуальних міжнародних проблем, прийнятих протягом 1991—2003 років. Наведений в розділі матеріал досить переконливо розкриває складний процес формування основних принципів та пріоритетів зовнішньополітичної діяльності України в умовах становлення т. зв. постмодерної системи міжнародних відносин.

Друга частина праці присвячена розгляду діяльності України в ключових міжнародних організаціях, які значною мірою визначають розвиток глобальних політичних й економічних тенденцій у світі. Позитивним є те, що автори висвітлюють цю діяльність на тлі сучасних трансформаційних процесів самих міжнародних організацій, зокрема ООН, НАТО, ЄС, МВФ, ГАТТ-СОР та нових регіональних об'єднань — ОЧЕС, ЦЕІ та ін. По суті, поряд з хронікою становлення співробітництва незалежної України з цілим рядом міжнародних організацій автори подають також хроніку розвитку самого європейського інтеграційного процесу — від створення Європейського Союзу в 1992 р. до його розширення у 2003 р. за рахунок десяти країн Центрально-Східної Європи. Виходячи з поданої фактичної інформації та відповідної анотації до неї, читач може зробити власні висновки щодо майбутнього цього процесу і перспектив участі в ньому України. Адже цей процес вдало показано в динаміці дипломатичних подій від встановлення перших контактів України з ЄС, через поступову інституціоналізацію відносин і аж до розгорнутого аналізу змісту стратегії інтеграції України до ЄС, затвердженої 11 червня президентом України, та хроніки семи (станом на грудень 2003 р.) самітів Україна — Європейський Союз.

Найбільшою за обсягом, центральною і найцікавішою за змістом є третя частина хроніки, в якій висвітлюються двосторонні відносини України. По суті вперше систематизовано та

подано хронологію розвитку не лише відносин України з провідними державами Європи та Північної Америки, а й фактично з майже сотнею країн світу. Зокрема, ця частина праці структурована за регіональним принципом і складається з семи розділів, де розглядається розвиток співробітництва нашої держави з країнами СНД, Центральної, Східної та Південно-Східної Європи, країнами-членами ЄС, державами Північної та Центральної Америки і басейну Карибського моря, країнами Південної Америки та Австралією, азійськими державами та африканськими країнами.

Заслугує на увагу й схвалення і структура самих цих розділів. Спочатку автори подають загальну характеристику країни — суб'єкта міжнародних відносин, потім — коротку хроніку основних подій їх внутрішньо- й зовнішньополітичного життя, що впливали на її міжнародну діяльність (вибори, формування правлячих коаліцій, її зовнішньополітичні орієнтації тощо), а вже потім — анотовану хроніку розвитку її відносин з незалежною Україною. Причому йдеться не лише про дипломатичні й міждержавні стосунки, але й про взаємодію в економічній, політичній, військовій та культурній сферах, а також про співпрацю в міжнародних та регіональних організаціях.

Цілком виправданим й зрозумілим є, наприклад, той факт, що значну увагу приділено авторами хроніки двосторонньому співробітництву України з колишніми радянськими республіками і особливо — непростим відносинам з Російською Федерацією. Фактографічно насиченим є також розділ про сучасне місце та роль України в міжнародних відносинах із постсоціалістичними країнами Центрально-Східної Європи, який свідчить не лише про стан і проблеми їхніх взаємин, але також про невикористані можливості й перспективи співробітництва, особливо з огляду на їх безпосереднє сусідство з Україною і повноправне членство в ЄС з 1 травня 2004 р. З матеріалів, вміщених у розділі про відносини України з країнами-членами ЄС, своєю чергою, читач має можливість ознайомитися з особливостями цих взаємин, а також вирізнити принаймні два важливих періоди їх становлення. Перший з них пов'язаний з формуванням договірно-правової бази міждержавного співробітництва на всіх рівнях взаємодії, другий — характеризується наповненням двосторонніх відносин конкретним змістом, який визначається інтенсивністю взаємодії відповідних суб'єктів міжнародних відносин.

У розділі хроніки про відносини України з країнами Північної та Центральної Америки цілком закономірно найбільше уваги приділено взаєминам нашої держави з одним з головних стратегічних партнерів — США. Причому, наведений авторами матеріал переконливо свідчить як про позитив, так і про негатив цієї взаємодії, а також розкриває причини змін американської політики щодо України протягом історичного періоду, що розглядається в хроніці. В наступних розділах авторському колективу хроніки вдалося зібрати й систематизувати маловідомий, щоправда досить небагатий, матеріал про відносини України з країнами Латинської Америки, Австралією та державами Азії й Африки. Втім, він свідчить про інтенсифікацію в останні роки дій української дипломатії на цих напрямках і нові перспективи, що відкриваються у зв'язку з цим.

Нарешті, важливим доповненням до рецензованої хроніки є додатки — біографічно-довідковий матеріал про провідних політичних діячів країн світу, чії прізвища згадуються на сторінках праці.

Загалом, добре продумана структура та інформаційна насиченість хроніки, без сумніву, зробить її цікавою для всіх, хто бажає виробити власні орієнтири у тлумаченні бурхливих сучасних міжнародних відносин, а отже, вона має велике практичне значення. Не випадково це оригінальне видання рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для викладачів вищих навчальних закладів та студентів, які навчаються за напрямками підготовки «міжнародні відносини», «міжнародна інформація», «міжнародна журналістика», «міжнародні економічні відносини», «історія міжнародних відносин», «історія зовнішньої політики України».

ХРОНІКА ПОДІЙ

Маркіян Лубківський

Народився 2 вересня 1971 р. у Львові. Українець. Освіта вища. В 1993 році закінчив філологічний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка (ЛДУ) за спеціальністю слов'янські мови та літератури. У системі МЗС М. Р. Лубківський розпочав роботу 1 серпня 1995 р. на посаді аташе Управління Європи та Америки. З 18 березня 1996 р. до 7 грудня 1999 р. — у довгостроковому відрядженні у Посольстві України в СРЮ на посадах аташе, третього секретаря. З 1 лютого 2000 р. — другий секретар Управління політичного аналізу та планування МЗС України. З 12 лютого 2001 р. — другий, а з 18 грудня 2001 р. — перший секретар Кабінету Міністра закордонних справ України. З 24 лютого 2003 р. — в.о. начальника, а з серпня 2003 р. — начальник Прес-служби МЗС України (речник Міністра). Нині заступник Державного секретаря України. Має дипломатичний ранг радника II класу. Володіє англійською, сербською, хорватською, польською та російською мовами. Одружений. Має сина.

Дипломатичне доєвє 2004 рік

Січень

12 січня відбувся робочий візит Міністра закордонних справ України К. Грищенка до Великої Британії. Глава зовнішньополітичного відомства України провів переговори з Державним секретарем Великої Британії у закордонних справах та у справах Співдружності Джеком Стро, Головою Комітету у закордонних справах Палати громад Парламенту Дональдом Андерсоном, іншими британськими офіційними особами.

12 січня в Будапешті відбулася офіційна церемонія вручення вірчих грамот Послом України в Угорській Республіці Юрієм Мушкою Президенту цієї країни Ференцу Мадлу.

13 січня Посол України в Ісламській Республіці Іран Володимир Бутяга вручив Міністру закордонних справ Ірану Камалю Харразі копії вірчих грамот.

13—14 січня в рамках робочого візиту Міністра закордонних справ К. Грищенка до Брюсселя відбулися переговори з Міністром закордонних справ Бельгії Луї Мішелем і Генеральним секретарем НАТО Япом де Хоопом Схеффером. Під час зустрічі з Генсеком НАТО глава українського зовнішньополітичного відомства наголосив на рішучості України і надалі поглиблювати відносини з НАТО, послідовно проводячи курс на євроатлантичну інтеграцію з метою набуття нашою державою членства в Альянсі.

14 січня під час перебування у Страсбурзі Міністр закордонних справ України К. Грищенко провів зустріч з Генеральним секретарем Ради Європи Вальтером Швіммером, Головою Європейського Суду з прав людини Луціусом Вільдхабером та суддею Європейського Суду від України Володимиром Буткевичем.

«У 2004 році Україна прагнучиме якомога далі просунутися шляхом європейської інтеграції». Про це Міністр закордонних справ України заявив **14 січня** у Страсбурзі під час зустрічі з Комісаром ЄС з питань розширення Гюнтером Ферхойгеном, відповідальним за реалізацію концепції «Ширша Європа» політика Нового сусідства ЄС. В ході бесіди К. Грищенко і Г. Ферхойген детально обговорили розвиток відносин між Україною та ЄС, сучасний стан взаємодії в рамках концепції «Ширша Європа», а також питання, пов'язані з розробкою Плану дій Україна—ЄС, консультації щодо практичного наповнення якого мають розпочатися наприкінці цього місяця.

18 січня відбулась зустріч Посла України в ОАЕ Ігоря Тимофеева з Віце-Прем'єр-Міністром, Державним Міністром закордонних справ ОАЕ Шейхом Хамданом Бін Заєдом Аль-Нагаяном, під час якої Послу України було вручено вищу державну нагороду ОАЕ — Орден Незалежності I ступеня.

20 січня у Брюсселі делегація України на чолі з Першим заступником Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції Олександром Чалим провела консультації з представниками Євросоюзу щодо поширення Угоди про парт-

нерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) на нові країни-члени Євросоюзу.

22 січня в МЗС України відбулася зустріч Міністра закордонних справ України, Голови Ради міністрів закордонних справ СНД К. Грищенка з Головою Виконавчого комітету — Виконавчим секретарем СНД Юрієм Яровим. Під час зустрічі були обговорені підсумки діяльності Співдружності у 2003 році та плани на поточний рік, зокрема, хід підготовки до чергових засідань вищих органів СНД.

22 січня Посольством України в Республіці Польща за сприяння місцевої української громади проведено низку урочистих заходів зі святкування 85-ої річниці проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР у Варшаві.

29—30 січня у Москві відбувся 17-й раунд переговорів державних делегацій України та РФ з питань розмежування Азовського моря, Керченської протоки та Чорного моря. Під час переговорів було обговорено принципи підходи сторін щодо розмежування зазначених акваторій, а також необхідність підготовки угод із співпраці у галузях судноплавства, рибальства та охорони навколишнього природного середовища в Азовському морі та Керченській протоці.

30 січня відбулась зустріч заступника Міністра закордонних справ України Олександра Моцика з Першим заступником Міністра закордонних справ Російської Федерації В'ячеславом Трубніковим, у ході якої було розглянуто широке коло питань, пов'язаних з тимчасовим перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації (ЧФ РФ) на території України, зокрема, його соціально-економічні, майнові та військово-політичні аспекти. За результатами переговорів був остаточно погоджений проєкт двосторонньої міжурядової угоди, положення якої дозволять скоординувати дії сторін під час проведення інспекційних заходів за міжнародними договорами з питань контролю над озброєннями в місцях дислокації військових формувань ЧФ РФ.

Лютий

4—5 лютого Міністр закордонних справ України К. Грищенко здійснив офіційний візит до Республіки Польща, під час якого зустрівся з Прем'єр-міністром РП Лешеком Міллером, главою зовнішньополітичного відомства цієї країни Влодзімежем Цімошевичем, Маршалом Сейму РП Мареком Боровським та Маршалом Сенату РП Лонгіном Пастуськом.

8 лютого Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко виступив на пленарному засіданні «Майбутнє НАТО» в рамках 40-ї Міжнародної конференції з питань політики безпеки в Мюнхені. У рамках участі в роботі Конференції Міністр закордонних справ України провів двосторонні зустрічі з Міністром закордонних справ Естонії Крістіною Оюланд та Федеральним міністром закордонних справ Німеччини Йошкою Фішером.

10 лютого Посол України у Ліванській Республіці Валерій Рилач вручив командувачу Тимчасових сил ООН в Лівані генералу Лаліту Теварі відзнаку Міністерства оборони України.

11 лютого в МЗС України під головуванням Міністра закордонних справ України К. Грищенка та президента Українського союзу промисловців та підприємців Анатолія Кінаха відбулось спільне засідання МЗС та УСПП. Зустріч була присвячена обговоренню перспектив роботи українських компаній на ринках близькосхідних країн. МЗС України та УСПП визначили механізми співпраці, які сприятимуть здобуттю субпідрядних замовлень, встановленню прямих контактів з Іраком та іншими країнами Близькосхідного регіону.

11 лютого Посол України в Бразилії Юрій Богаєвський вручив бразильському підприємцю Жозе Барукі патент Почесного Консула України в м.Блюменау, штату Санта-Катаріна. Посол України також вручив Грамоту «Посол українського бізнесу» президенту фірми «ІнтерСієкс» з Ріо-де-Жанейро Орландо Арруда.

12 лютого Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з Міністром закордонних справ і співробітництва Республіки Мозамбик Леонардо Сімао, який перебував в Україні з дводенним офіційним візитом. Приїзд Л. Сімао в Україну став першим в історії українсько-мозамбіцьких відносин візитом високого рівня.

17 лютого відбулись переговори Міністра закордонних справ України К. Грищенка з Міністром закордонних справ Боснії і Герцеговини Младеном Іваничем, присвячені питанням подальшого поглиблення і активізації українсько-боснійсько-герцеговинських відносин в усіх сферах співробітництва.

18 лютого відбувся офіційний візит Міністра закордонних справ України К. Грищенка до Румунії. В ході візиту глава зовнішньополітичного відомства України зустрівся з Президентом Румунії Іоном Ілієску, Головою Сенату Румунії Ніколае Венерою,

Міністром закордонних справ Румунії Мірче Джоане. К. Грищенко виступив перед представниками ділових кіл України та Румунії, а також провів зустріч з представниками української громади в Румунії.

18 лютого у Страсбурзі Постійний представник України при РЄ Анатолій Шевчук та Заступник Генерального секретаря РЄ Мод де Бур Букіккіо підписали документ про приєднання України до Європейської угоди про правила, що регулюють пересування осіб між державами-членами Ради Європи, від 13 грудня 1957 року.

19 лютого Міністр закордонних справ України К. Грищенко прийняв голову Ради директорів Національного демократичного інституту, колишнього Державного секретаря США Мадлен Олбрайт, яка перебувала в Україні з метою участі в конференції «Україна в Європі та світі». В ході зустрічі обговорювалися сучасний стан і перспективи українсько-американського співробітництва.

24 лютого на виконання доручення Міністра закордонних справ України К. Грищенка в МЗС України була проведена зустріч з питань сприяння розвитку національного туризму. Були обговорені питання спрощення процедури оформлення віз іноземним громадянам, які мають намір відвідати Україну з туристичною метою, додаткові можливості пропагування туристичного продукту України, а також питання забезпечення дієвої системи страхування іноземних туристів.

25 лютого в МЗС України відбулося підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Киргизької Республіки про взаємні поїздки громадян.

25—26 лютого в рамках перебування з офіційним візитом у Вільнюсі Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко зустрівся з Президентом Литовської Республіки Роландасом Паксасом, Прем'єр-міністром Альгердасом Бразаускасом, Головою Сейму Литовської Республіки Артурасом Паулаускасом, Міністром закордонних справ Антанасом Вальонісом. Глави зовнішньополітичних відомств України та Литви підписали Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про взаємні поїздки громадян.

27 лютого Міністр закордонних справ України К. Грищенко провів зустріч з Державним міністром Турецької Республіки

Кюршадом Тюзменом, в ході якої сторони обговорили питання активізації торговельно-економічного співробітництва, а також обмінялися думками щодо координації спільних зусиль у напрямі просування України та Туреччини до ЄС.

Березень

1 березня відбулася робоча поїздка Міністра закордонних справ України К. Грищенка до Львова з метою участі у відкритті Зимової академії НАТО «Євроатлантична інтеграція: засіб досягнення стабільності» у Львівському національному університеті ім. І. Франка. Глава зовнішньополітичного відомства України провів зустрічі з керівництвом міста та області, з генеральними та почесними консулами іноземних держав, які працюють у Львові. Цього ж дня відбулася зустріч Міністра з Генеральним секретарем ОБСЄ Яном Кубішем, який перебував в Україні на запрошення глави зовнішньополітичного відомства України з дводенним офіційним візитом.

2 березня у Будапешті відбулася Шоста позачергова сесія Дунайської Комісії. Сесія, скликана за ініціативою України, розглянула питання про відновлення режиму свободи дунайського судноплавства у світлі розв'язання проблеми понтонного мосту, який було встановлено в м. Нови Сад (Сербія і Чорногорія) у 1999 році, внаслідок руйнування мостів у цьому місті під час військової операції НАТО.

2 березня Постійний представник України при РЄ Анатолій Шевчук від імені України підписав Європейську конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів; від 24 листопада 1977 р. Сторонами згаданої Конвенції є 8 держав-членів Ради Європи.

3 березня у приміщенні Постійного представництва України при ООН відбулася церемонія підписання Спільного комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Республікою Ботсвана.

9 березня в Анкарі завершився другий раунд консультацій з питань політико-військового співробітництва між зовнішньополітичними відомствами України й Туреччини.

12 березня у приміщенні Генерального консульства України в Нью-Йорку відбулася урочиста передача Україні семи картин-портретів українських гетьманів і жіночих постатей XVII—XVIII століть та бронзового барельєфа гетьмана Павла Скоропадського.

15—17 березня Міністр закордонних справ України К. Грищенко взяв участь у ювілейній 60-ій сесії Комісії ООН з прав людини, яка проходила в Женеві. В рамках 60-ої сесії Комісії ООН з прав людини К. Грищенко виступив на засіданні Сегмента високого рівня, а також провів низку двосторонніх зустрічей, зокрема з Віце-президентом Колумбії Франціско Сантосом Кальдероном, міністрами закордонних справ Республіки Куба Філіпом Пересом Роке, Нідерландів — Бернардом Ботом, Анголи — Джорджем Ребело Чікоті, Албанії — Кастріотом Ісламі, Міністром у справах Президента та державного управління Ботсвани Даніелем Квелагобе, Заступником Державного секретаря США Полою Добрянські, Заступником Генерального секретаря ООН, Генеральним директором Відділення ООН в Женеві Сергієм Орджонікідзе. Під час перебування у Женеві К. Грищенко також виступив перед слухачами курсів в рамках програми Партнерство заради миру Женевського центру політики безпеки.

23 березня Посол України в Румунії Теофіл Бауер вручив вірчі грамоти Президенту Румунії Іону Ілієску.

24 березня Міністр закордонних справ України К. Грищенко прийняв Спеціального представника уряду, заступника міністра закордонних справ Республіки Куба Анхеля Дальмау Фернандеса, який перебув з візитом в Україні. К. Грищенко висловив вдячність за надання Кубою впродовж багатьох років безкоштовної медичної допомоги українським дітям, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

25 березня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з Першим заступником Державного секретаря США Річардом Армідеджем. Співрозмовники також обговорили проблематику боротьби з міжнародним тероризмом, взаємодію України та США у процесах відновлення стабільності та повоєнної відбудови Іраку, перспективи євроатлантичної та європейської інтеграції нашої держави, регіональне співробітництво.

26 березня Міністр закордонних справ України, Голова Ради міністрів закордонних справ СНД К. Грищенко взяв участь у черговому засіданні Ради міністрів закордонних справ СНД, яке проходило в Мінську. К. Грищенко виступив під час відкриття засідання РМЗС СНД, а також провів двосторонні зустрічі з міністрами закордонних справ Білорусі Сергієм Мартиновим, РФ — Сергієм Лавровим, Молдови — Андреем Стратоном, а також головою Виконавчого комітету СНД Юрієм Яровим.

29—30 березня у Швейцарії відбулося п'яте засідання Міжурядової українсько-швейцарської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва.

30 березня в Брюсселі парафоровано ad referendum текст проекту Протоколу до Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, з одного боку, та Україною — з іншого, про приєднання Чехії, Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Угорщини, Мальти, Польщі, Словенії та Словаччини до УПС та внесення відповідних змін до цього документа.

Квітень

2 квітня в МЗС України відбулася зустріч Голови Держкомнаціміграції Геннадія Москаля з керівниками іноземних дипломатичних місій та представництв міжнародних організацій в Україні.

2—3 квітня відбувся офіційний візит Міністра закордонних справ України К. Грищенка до Таджикистану. Під час перебування в Душанбе глава зовнішньополітичного відомства України мав зустрічі та переговори з Президентом Таджикистану Емомалі Рахмановим, Прем'єр-міністром країни Акілом Акіловим, Головою Маджлісі міллі (верхня палата) Махмадсаїдом Убайдуллоєвим, Міністром закордонних справ Талбаком Назаровим. За результатами переговорів було підписано Договір між Україною та Республікою Таджикистан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі технічного захисту інформації; Угода між Фондом державного майна України та Державним комітетом з управління державним майном Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі створення умов, що сприяють участі господарюючих суб'єктів двох держав у програмах приватизації; Програма співробітництва між МЗС України і МЗС Республіки Таджикистан. В ході візиту К. Грищенко також виступив перед викладачами і студентами Таджикиського національного університету та від імені Президента України вручив скрипку переможниці численних музичних конкурсів, юній скрипачці А. Галіахметовій.

4 квітня у рамках офіційного візиту до Перехідної Ісламської Держави Афганістан (ПІДА) Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з Президентом Афганістану Хамідом Кар-

заєм, Віце-президентом Хідаятом Аміном Марсалою, Міністром закордонних справ Абдуллою Абдуллою. За результатами візиту були підписані Угоди між Урядом України та Урядом ПІДА про торговельно-економічне співробітництво та про співробітництво в галузі освіти, а також Програма співробітництва між МЗС України та МЗС ПІДА на 2004 рік.

5 квітня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з Секретарем Вищого Народного Комітету Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамагирії Шокрі Мохамедом Ганемом.

5 квітня в МЗС України відбулась зустріч Міністра закордонних справ України К. Грищенка з дипломатичним корпусом країн НАТО та Європейського Союзу на тему «Шляхи поглиблення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом».

7 квітня в одному з найпрестижніших виставкових центрів Аммана — Національній галереї мистецтв Йорданії — відбулася урочиста церемонія відкриття першої в історії українсько-йорданських відносин виставки сучасного українського мистецтва.

7 квітня відбулась зустріч Посла України Віктора Кальника із Заступником Міністра праці і соціальної політики Грецької Республіки Герасімосом Якуматосом, в ході якої були обговорені питання підготовки до підписання українсько-грецької міждержавної угоди про працевлаштування сезонних працівників у ході офіційного візиту до Греції Президента України.

7 квітня відомий меценат, громадянин Князівства Ліхтенштейн, народжений в Україні, барон Едуард фон Фальц-Фейн передав у дар Україні 1100 примірників книги (англійською і французькою мовами) про сім'ю Фальц-Фейнів — засновників заповідника «Асканія-Нова».

13 квітня в Києві відбулись переговори української та російської делегацій на чолі з міністрами закордонних справ України К. Грищенком та РФ С. Лавровим.

14 квітня Міністр закордонних справ України К. Грищенко здійснив одноденний офіційний візит до Болгарії. Під час перебування в Софії К. Грищенко мав зустрічі з Президентом Болгарії Георгієм Пирвановим, Прем'єр-міністром Симеоном Сакскобургготським, Заступником Голови Народних Зборів РБ Юналом Лютфи. В ході візиту К. Грищенко та його болгарський колега Соломон Пасі підписали Декларацію про співробітництво між

зовнішньополітичними відомствами двох держав у галузі європейської та євроатлантичної інтеграції.

Офіційний візит Міністра закордонних справ України К. Грищенко до Республіки Хорватія (**14—16 квітня**) розпочався з відвідання терміналу Адріатичного нафтопроводу в хорватському місті Омішаль. Під час перебування в Загребі глава зовнішньополітичного відомства України мав зустрічі з Президентом РХ Стіпе Месичем, Прем'єр-міністром РХ Іво Санадером, Заступником голови Хорватського Сабору Лукою Бебічем, Міністром закордонних справ Міоміром Жужулом. За результатами візиту міністри закордонних справ України та Хорватії підписали Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Хорватія про судноплавство внутрішніми водними шляхами.

15 квітня у Брюсселі за сприяння Представництва України при ЄС відбулася бізнес-конференція «Україна — Європейський Союз».

19 квітня в МЗС України відбулась зустріч Міністра закордонних справ України К. Грищенко та Генерального секретаря НАТО Яапа де Хоопа Схеффера.

20 квітня Посол України у Південно-Африканській Республіці Михайло Скуратовський вручив вірчі грамоти Президенту Південно-Африканської Республіки Табо Мбекі.

20 квітня Посол України в Канаді Микола Маймескул вручив вірчі грамоти Генерал-губернатору Канади Адрієн Кларксон.

20—21 квітня в МЗС України було проведено перше засідання Керівного комітету Проекту ГУУАМ зі сприяння торгівлі та транспортуванню (КК ПСТТ) за участю делегацій Азербайджану, Грузії, Молдови та України.

22 квітня в Кракові Головою Львівської облдержадміністрації Олександром Сендегою та Маршалекком Малопольського воєводства Янушем Сепьолом було підписано Декларацію про співробітництво між Львівською областю України та Малопольським воєводством РП.

21 квітня Посол України в Малайзії Олександр Шевченко вручив вірчі грамоти Верховному правителю Малайзії Сайеду Сіраджуддін Джамалуллаю.

27 квітня у штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку відбувся традиційний Чорнобильський базар, організований Постійним представництвом України при ООН. Мета цієї акції полягала не лише у тому, щоб зібрати нові кошти для допомоги медичним закладам

в Україні, де лікують дітей з Чорнобильської зони, а й ще раз привернути увагу міжнародного співтовариства до Чорнобильської трагедії — найстрашнішої техногенної катастрофи минулого століття.

28 квітня в Берліні розпочала роботу друга Конференція ОБСЄ з питань антисемітизму, у якій взяла участь делегація України на чолі із Заступником Міністра закордонних справ Олегом Шамшуром.

29 квітня у Дубліні відбулося засідання Україна—Трійка ЄС на рівні міністрів закордонних справ. Делегацію України на цьому заході очолював Міністр закордонних справ К. Грищенко. По завершенні засідання відбулася церемонія підписання Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС та їх державами-членами (УПС) про приєднання Чеської Республіки, Естонської Республіки, Республіки Кіпр, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Угорської Республіки, Республіки Мальта, Республіки Польща, Республіки Словенія та Словацької Республіки до УПС та внесення змін до УПС.

Травень

4 травня у штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку на засіданні Економічної та Соціальної Ради ООН Україну одногосно обрано до складу Виконавчої ради Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), а також об'єднаної Виконавчої ради Програми розвитку ООН (ПРООН) та Фонду народонаселення ООН (ЮНФПА).

7 травня Україна приєдналася до Протоколу про приєднання Європейського Співтовариства до міжнародної Конвенції щодо співробітництва в галузі безпеки аеронавігації «Євроконтроль» від 1960 року.

10 травня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся зі своїм узбецьким колегою Садиком Сафаєвим, який перебував в Україні з дводенним офіційним візитом.

10 травня в Абу-Дабі відбулась церемонія вручення копій вірчих грамот Послом України в Об'єднаних Арабських Еміратах Євгеном Микитенком Віце-прем'єр-міністру, Державному міністру закордонних справ ОАЕ Шейху Хамдану бін Заїду Аль Нагаяну.

10 травня в МЗС України відбулися переговори офіційних делегацій України та Естонської Республіки на чолі з главами зовнішньополітичних відомств двох країн Костянтином Грищен-

ком та Христиною Оюланд. За результатами переговорів міністри закордонних справ двох країн підписали міжурядову Угоду про взаємний захист таємної інформації.

12 травня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко провів зустріч з Виконавчим директором Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) Керол Белламі, яка перебувала в Україні з дводенним візитом.

13 травня в рамках офіційного візиту в Україну Міністра закордонних справ Республіки Еквадор Патрісіо Зукіланди Дуке в МЗС України відбулися двосторонні переговори української та еквадорської делегацій на чолі з главами зовнішньополітичних відомств двох держав К. Грищенком та його колегою. За результатами переговорів була підписана Спільна заява та Протокол про обмін ратифікаційними грамотами щодо набуття чинності Договору про дружбу та співробітництво між Україною та Еквадором.

13—14 травня у Москві відбувся черговий раунд переговорів державних делегацій України та Російської Федерації з питань розмежування Азовського та Чорного морів і Керченської протоки.

15—20 травня у Києві та регіонах України під гаслом «Європейський Союз стає ближчим до України» вдруге відзначався День Європи.

18 травня Посол України в Республіці Болгарія Юрій Рилач вручив вірчі грамоти Президенту Республіки Болгарія Георгію Пирванову.

18 травня Сейм Литви ратифікував Угоду між Кабінетом Міністрів України і Урядом Литовської Республіки про поїздки громадян, підписану 25 лютого ц.р. у Вільнюсі під час офіційного візиту Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка до Литви.

В рамках проведення засідання Ради з питань співробітництва Україна—ЄС **18 травня** у Брюсселі Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з Головою Ради ЄС, Міністром закордонних справ Ірландії Брайеном Коуеном та керівниками Європейської Комісії.

19 травня відбулось нагородження медалями ООН військовослужбовців українського окремого інженерного батальйону зі складу Тимчасових сил ООН в Лівані (ТССОНЛ).

20 травня відбулась зустріч Міністра закордонних справ України К. Грищенка з Державним секретарем МЗС Португалії з єв-

ропейських питань Карлушем Енріке да Кошта Невешем, який перебував з візитом в Україні.

20 травня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з акредитованими в нашій державі послами ряду арабських країн — Алжиру, Єгипту, Кувейту, Лівії, Марокко, Сирії та Палестинської Національної Адміністрації. В ході бесіди сторони обговорили стан українсько-арабських відносин, зокрема, в політичній, торговельно-економічній, інвестиційній та гуманітарній сферах, відзначили успіхи на шляху поглиблення взаємовигідного співробітництва та визначили коло проблем, вирішення яких дозволить більш повно використати наявний потенціал співробітництва.

20 травня в МЗС України відбулась презентація Державної туристичної адміністрації України за участю представників дипломатичних місій, акредитованих в Україні.

24 травня Міністр закордонних справ України К. Грищенко перебував у Республіці Словенія з метою участі у черговій зустрічі міністрів закордонних справ країн-учасниць Центральноєвропейської ініціативи. У рамках засідання глава зовнішньополітичного відомства України провів низку двосторонніх зустрічей, а саме: з міністрами закордонних справ Сербії та Чорногорії Вукашином Драшковичем, Республіки Словенія — Дімітрієм Рупелем, з Державним секретарем МЗС Румунії Богданом Адреску. К. Грищенко також мав зустріч з представниками Товариства українсько-словенської співпраці (NETUSS).

27 травня Україна стала 28-ою державою з консультативним статусом в міжнародному Договорі про Антарктику.

27 травня Міністр закордонних справ України К. Грищенко вручив сертифікати групі представників органів державного управління Естонії, які брали участь у навчальному семінарі «Міжнародні відносини в Центральній та Східній Європі та практична дипломатія» в Дипломатичній академії України при МЗС України.

28 травня у Москві під головуванням міністрів закордонних справ України Костянтина Грищенка та Російської Федерації Сергія Лаврова пройшло друге спільне засідання Колегій МЗС України та РФ. Під час засідання відбувся обмін думками з глобальних міжнародних процесів, зокрема у світлі формування Великої Європи, а також перспектив розвитку українсько-російських відносин.

Червень

31 травня — 2 червня у Кракові відбулась Конференція, присвячена Ініціативі з питань безпеки та нерозповсюдження.

2 червня Міністр закордонних справ України К. Грищенко відвідав Управління охорони здоров'я Святошинської районної у м. Києві державної адміністрації та Науковий центр радіаційної медицини Академії медичних наук України та передав два електрокардіографи. Це медичне обладнання було придбано Постійним представництвом України при ООН в Нью-Йорку за кошти, зібрані у штаб-квартирі ООН в рамках благодійних акцій, присвячених Чорнобильській трагедії.

6—8 червня Міністр закордонних справ України К. Грищенко перебував з офіційним візитом в Республіці Корея. В ході візиту К. Грищенко зустрівся з Президентом Республіки Корея Ро Му Хйоном, Президентом Корейського агентства міжнародного співробітництва Кім Сук Хеном, а також провів переговори з Міністром закордонних справ і торгівлі Бан Кі Муном. За результатами зустрічей було підписано Угоду про культурне співробітництво між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Корея.

6—8 червня делегація МЗС України взяла участь у роботі 34-ої сесії Генеральної асамблеї Організації Американських Держав, що проходила у столиці Еквадору Кіто.

7—8 червня у Дамаску відбулося Друге засідання Міжурядової українсько-сирійської комісії з питань торговельно-економічного та технічного співробітництва.

9—11 червня Міністр закордонних справ України К. Грищенко перебував з робочим візитом в Японії. В рамках візиту відбулись зустрічі К. Грищенка з Міністром освіти, культури, спорту, науки та технологій Японії Такео Кавамурою, Державним міністром з питань оборони Сігеру Ісібою, Головою Комітету ділового співробітництва з Україною Дзіцуро Терасімою, Віце-головою Комітету ділового співробітництва та новими незалежними державами Японської федерації бізнесу Тору Гудзі, губернатором префектури Нагасакі Гензіро Канеко, мером цього міста Ітійо Іто, ректором університету Нагасакі Х. Сайто, Головою ради міжнародного співробітництва Асоціації медичного забезпечення жертв атомного бомбардування Т. Ісекі та Головою Правління Японського банку міжнародного співробітництва Кьосуке Сінодзавою. За результатами візиту було підписано Угоду про технічне співробітництво та грантову допомогу.

14 червня у Брюсселі відбулося Шосте спільне засідання Підкомітету з питань торгівлі та інвестицій Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС.

14—15 червня Міністр закордонних справ України К. Грищенко перебував з офіційним візитом в Королівстві Норвегія. Під час перебування в Осло К. Грищенко зустрівся з Прем'єр-міністром Норвегії К'єлем Магне Бондевіком, Головою Стортингу (парламенту) Йоргеном Космо, Головою Постійного комітету Стортингу у закордонних справах Торбьорном Ягландом, представниками політичних партій Норвегії та головним керуючим справами норвезького концерну «Теленор» Іоном Фредріком Баксаасом. За результатами переговорів К. Грищенка з главою норвезького зовнішньополітичного відомства Яном Петерсеном були підписані міжурядові угоди про взаємодопомогу в митних справах та про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів та вантажів.

16 червня у зовнішньополітичному відомстві Бельгії відбулися двосторонні українсько-бельгійські консультації з політичних питань.

17 червня Посол України в Республіці Македонія Олексій Шовкопляс вручив вірчі грамоти Президенту Македонії Бранко Црвенковському.

18—22 червня Міністр закордонних справ України К. Грищенко перебував з робочим візитом в США. Глава українського зовнішньополітичного відомства провів низку двосторонніх зустрічей, зокрема з Державним секретарем США Коліном Пауелом, Радником президента США з питань національної безпеки Кондолізою Райс, Першим заступником міністра оборони Полом Вулфовіцем, а також відвідав штаб-квартиру ООН, де мав зустріч з Генеральним секретарем Кофі Аннаном. В ході візиту К. Грищенко зустрівся з постійними представниками країн-членів багатонаціональних сил в Іраку, конгресменами від низки провідних регіонів США, а також вручив відзнаки Верховної Ради України активним членам Наукового товариства імені Шевченка за заслуги перед українським народом.

22 червня Україна та ЄС парафували Угоду між Європейським Співтовариством та Кабінетом Міністрів України про торгівлю деякими сталеливарними виробами на 2004 р.

23—24 червня у Відні відбулася Друга щорічна Конференція ОБСЄ з огляду питань безпеки. Під час роботи Конференції були розглянуті питання імплементації зобов'язань з протидії сучас-

ним викликам та загрозам, можливості ОБСЄ у справі зміцнення безпеки та управління на кордонах, посилення ролі Організації у запобіганні конфліктам, управлінні кризами та постконфліктній реабілітації.

25 червня Посол України в КНР Сергій Камишев вручив вірчі грамоти Голові КНР Ху Цзіньтао.

30 червня Посол України в Республіці Австрія Володимир Огризко відкрив Почесне консульство України в Зальцбурзі.

30 червня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся зі Спікером Палати Представників Парламенту Австралії Неїлом Ендрю, який перебував в Україні з офіційним візитом.

Липень

1—7 липня Міністр закордонних справ України К. Грищенко перебував у Китайській Народній Республіці з офіційним візитом. В рамках візиту глава зовнішньополітичного відомства України зустрівся з головою державного комітету з питань науки, техніки та оборонної промисловості КНР Чжанем Юньчуанем, Прем'єром Державної Ради Вень Цзябао, Міністром торгівлі Бо Сілаєм, заступником голови Постійного комітету Всекитайських зборів народних представників Чен Сівеєм, Віце-мером Шанхаю Тан Денцзе, Віце-губернатором провінції Чжецзян Цзінь Дешуєм, віце-губернатором провінції Шеньсі Чжао Децюанем, Виконавчим секретарем Шанхайської організації співробітництва Чжан Дегуаном. К. Грищенко ознайомився з роботою Шанхайської фондової біржі та компанії «Мінметалс», відвідав новий район Шанхая Пудун, Китайську міжнародну трастову інвестиційну корпорацію. У Шанхаї відбулася також церемонія підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо участі України у Шанхайському міжнародному ярмарку EXPO-2010.

7 липня у Москві відбулися позачергові політичні консультації на рівні заступників міністрів закордонних справ держав-учасниць Угоди про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва (BLACKSEAFOR). За підсумками консультацій було прийнято комюніке, яким держави-учасниці підтвердили намір здійснити подальші кроки щодо підвищення рівня взаємосумісності національних підрозділів військово-морських сил, що беруть участь у діяльності з'єднання, у т.ч., вивчення можливостей залучення BLACKSEAFOR до вирішення завдань, пов'язаних з протидією новим загрозам безпеці.

9 липня в рамках візиту в Україну Заступника Міністра закордонних справ Єгипту Мухаммада Шаабана відбувся шостий раунд політичних консультацій між МЗС України та Арабської Республіки Єгипет.

9 липня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з американським політиком Річардом Холбруком.

12—13 липня Міністр закордонних справ України К. Грищенко перебував з офіційним візитом у Державі Ізраїль. В ході візиту К. Грищенко зустрівся з Президентом Держави Ізраїль Моше Кацавом, Прем'єр-міністром Аріелем Шароном, Міністром фінансів Беньяміном Нетанягу, Віце-прем'єр міністром, Міністром закордонних справ Сільваном Шаломом, лідером Робочої партії (Авода) Шимоном Пересом. К. Грищенко та С. Шалом обмінялися листами про взаємне надання бізнесменам України та Ізраїлю багаторазових віз строком дії до трьох років.

13 липня Україна приєдналася до Європейської конвенції про кінематографічну продукцію спільного виробництва. Цей документ підписали у штаб-квартирі Ради Європи у Страсбурзі Міністр культури і мистецтв України Юрій Богуцький та Генеральний секретар РЄ Вальтер Швіммер.

14 липня у Бухаресті відбулася друга Міністерська конференція Процесу Дунайського співробітництва, в якій брала участь українська делегація на чолі із заступником Міністра закордонних справ України Олександром Моциком.

15 липня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з главою зовнішньополітичного відомства Республіки Перу Мануелем Родрігесом Куадросом, який перебував в нашій державі з офіційним візитом. За результатами переговорів міністри закордонних справ підписали Договір між Україною та Перу про дружні відносини та співробітництво і Спільну заяву.

20 липня у Брюсселі відбувся черговий раунд переговорів з укладенням між Україною та ЄС Рамкової Угоди про участь України в операціях ЄС з врегулювання кризових ситуацій.

20 липня Європейська Комісія ухвалила рішення про виділення позики Євроатому Українській національній атомній енергогенеруючій компанії «Енергоатом» на проект Х2/Р4.

20 липня у Києві відбулися українсько-румунські консультації щодо комплексного розгляду питань природокористування та стану природного довкілля дельти р. Дунай у контексті відновлення

Україною глибоководного суднового ходу р. Дунай — Чорне море через гирло Бистре.

21 липня Міністр закордонних справ України К. Грищенко прийняв Генерального секретаря Постійного міжнародного секретаріату Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) Валерія Чечелашвілі та Посла Грузії в Україні Грігола Катамадзе.

22 липня Посол України в Словацькій Республіці Сергій Устич вручив вірчі грамоти Президенту Словацької Республіки Івану Гашпаровичу.

22 липня у Бухаресті відбулися консультації управлінь політичного аналізу та планування МЗС України та Румунії. Основна увага в ході консультацій приділялась коротко- та середньостроковим перспективам двостороннього співробітництва у контексті реалізації обома країнами курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

26 липня в Києві відбулися двосторонні політичні консультації між МЗС України та Державним секретаріатом закордонних справ Мексики.

27 липня у пункті пропуску «Краківець — Корчова» відбулися українсько-польські переговори з питань прикордонного руху між Україною та Республікою Польща на рівні міністерств закордонних справ обох країн.

29 липня в МЗС України відбулась нарада керівників дипломатичних представництв України в країнах Близького Сходу та Північної Африки.

Серпень

11 серпня Посол України в ПАР (за сумісництвом в Намібії) Михайло Скуратовський вручив вірчі грамоти Президенту Республіки Намібія Сему Нуйомі.

11 серпня у рамках переговорів про вступ України до СОТ Постійний представник України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях в Женеві Володимир Белашов підписав двосторонній протокол про доступ до ринку товарів і послуг з Аргентинською Республікою.

11 серпня відбулась зустріч Першого заступника Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції Олександра Моцика з делегацією Євросоюзу на чолі з Генеральним

директором з питань зовнішніх зносин Ради ЄС Робертом Купером.

12—13 серпня Спеціальний представник Президента України, Перший заступник Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції Олександр Моцик перебував у Кишиневі з метою обговорення з керівництвом Республіки Молдова та Придністров'я шляхів виходу із кризової ситуації у Придністров'ї. Під час перебування в Молдові О. Моцик мав зустрічі з Прем'єр-міністром РМ Василе Тарлевим, Міністром закордонних справ РМ Андрієм Стратоном, Міністром реінтеграції Молдови Василем Шовою, радником президента РМ з питань внутрішньої політики Марком Ткачуком і керівником Придністров'я Ігорем Смирновим.

16 серпня в МЗС України відбулися українсько-в'єтнамські політичні консультації під головуванням заступника Міністра закордонних справ України Валентина Наливайченка та помічника Міністра закордонних справ Соціалістичної Республіки В'єтнам Дао В'єт Чунга.

19 серпня в м. Дурбані (Південно-Африканська Республіка) Посол України в ПАР Михайло Скуратовський взяв участь в XIV Міністерській зустрічі Руху неприєднання, в якому Україна має статус спостерігача.

25 серпня в МЗС України відбулись українсько-російські консультації, в ході яких були розглянуті питання, пов'язані із процесом придністровського врегулювання.

26—27 серпня в Києві відбулись українсько-румунські консультації стосовно розмежування континентального шельфу та виключних економічних зон України і Румунії в Чорному морі. В ході переговорів сторони продовжили узгодження лінії розмежування морських просторів у Чорному морі.

26 серпня Посол України в Австралії Олександр Міщенко вручив вірчі грамоти Генерал-Губернатору Австралії Майклу Джеффері.

26 серпня Посол України в Республіці Македонія Олексій Шовкоплас зустрівся з Президентом Македонії Бранком Црвенковським. Під час зустрічі було обговорено широке коло двосторонніх відносин, а також внутрішньополітична ситуація в Македонії.

31 серпня в МЗС України відбулась зустріч заступника Міністра закордонних справ України Володимира Макухи із заступни-

ком Генерального директора Міжнародного агентства з атомної енергії пані Анні Марією Четто.

31 серпня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко зустрівся з Головою Комітету Сенату США з міжнародних відносин Річардом Лугаром.

Вересень

2 вересня відбулася зустріч Міністра закордонних справ України К. Грищенка з Верховним Комісаром ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ) Ральфом Екеусом, який перебував в Україні з робочим візитом.

2 вересня в Києві відбулись переговори офіційних делегацій України та Республіки Екваторіальна Гвінея на чолі з Міністром закордонних справ України К. Грищенком та Міністром закордонних справ, міжнародного співробітництва і франкофонії Республіки Екваторіальна Гвінея Пастором Біле. За підсумками був підписаний Протокол про двосторонні консультації між МЗС України та Міністерством закордонних справ і франкофонії Екваторіальної Гвінеї.

8—9 вересня у Бухаресті відбувся 24-й раунд українсько-румунських переговорів з делімітації континентального шельфу і виключної морської економічної зони в Чорному морі. В ході переговорів сторони продовжили роботу над узгодженням проекту двосторонньої Угоди про делімітацію континентального шельфу та виключних економічних зон України і Румунії в Чорному морі.

8—10 вересня у Ханой відбулося Сьоме спільне засідання Міжурядової українсько-в'єтнамської комісії з торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва та Третє спільне засідання Міжурядової українсько-в'єтнамської підкомісії з науково-технічного співробітництва.

13—14 вересня у Брюсселі відбулася Міжнародна конференція ОБСЄ з питань толерантності та боротьби проти расизму, ксенофобії і дискримінації.

14 вересня у Брюсселі відбувся заключний раунд переговорів щодо Плану дій Україна—ЄС, після якого було завершено погодження проекту зазначеного документа на експертному рівні.

14—16 вересня відбувся робочий візит до Сербії і Черногорії Заступника Міністра закордонних справ України Валентина На-

ливайченка та Заступника Міністра внутрішніх справ України Анатолія Присяжнюка.

15 вересня в рамках участі у Саміті країн-учасниць СНД, який проходив в Астані (Республіка Казахстан), Міністр закордонних справ України К. Грищенко провів двосторонні зустрічі з главами зовнішньополітичних відомств РФ Сергієм Лавровим, Республіки Казахстан — Касимжомартом Токаєвим та Республіки Киргизстан — Аскараром Айтматовим. В центрі уваги бесід були питання розвитку та перспективи двостороннього співробітництва.

16 вересня в рамках робочого візиту до Брюсселя Перший заступник Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції Олександр Моцик зустрівся з Генеральним директором Ради міністрів ЄС Робертом Купером та Генеральним директором Генерального директорату Європейської Комісії «Зовнішні зносини» Сенекко Ландабуру.

16 вересня в Києві відбулись українсько-грузинські консультації з консульсько-правових питань на рівні заступників начальників управлінь консульських служб. Домовлено про активізацію співпраці представників прикордонних служб та міністерств внутрішніх справ двох країн в частині оперативного обміну інформацією із згаданої проблематики та вироблення превентивних заходів у боротьбі з нелегальною міграцією та транснаціональною злочинністю.

16—17 вересня у Відні відбулося друге засідання Постійної робочої групи Міжнародної комісії з захисту р. Дунай (МКДЗ), на якому делегація України презентувала проект відновлення судноплавства в українській частині дельти Дунаю.

17 вересня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з Міністром закордонних справ Литовської Республіки Антанасом Вальонісом, який перебував в Україні з офіційним візитом.

19 вересня у Торгово-промисловій палаті Абу-Дабі відбувся українсько-еміратський бізнес-форум, організований Фондом сприяння інвестиціям та приватизації України та ТПП Абу-Дабі.

20—29 вересня Міністр закордонних справ України К. Грищенко перебував з робочим візитом у Нью-Йорку з метою участі в роботі 59-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН. Програма перебування глави української делегації у Нью-Йорку передбачала, зокрема, виступ на Генеральній Асамблеї ООН, проведення близько трьох десятків двосторонніх і багатосторонніх зустрічей з коле-

гами із зарубіжних країн, в ході яких обговорювалися актуальні питання двосторонніх відносин і міжнародної політики. К. Грищенко взяв участь у зустрічі в форматі «Україна— Андська Співдружність Націй— Генеральний секретар АСН», зустрічі міністрів закордонних справ держав, які ратифікували Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань, Сьомому засіданні Ради міністрів закордонних справ ГУУАМ, зустрічі держав-членів Центральноєвропейської Ініціативи (ЦЕІ) на рівні глав зовнішньополітичних відомств, «круглому столі» на тему «Переосмислюючи Європу: можливості за межами розширеного ЄС». Перебуваючи в США, глава зовнішньополітичного відомства України зустрівся з Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном, керівниками американських єврейських організацій, співробітниками Секретаріату ООН за квотою України. Міністр нагородив почесними нагородами МЗС України за багатолітню плідну працю і важливий внесок у діяльність української дипломатії двох співробітників Секретаріату ООН, а також 20 активних діячів української діаспори за активну участь у розбудові Української державності та особистий внесок у розвиток українсько-американських відносин. У приміщенні Генерального консульства України відбулась офіційна церемонія підписання Меморандуму про співробітництво між Генеральним консульством України в Нью-Йорку і Центром із захисту прав моряків (Нью-Йорк) щодо захисту прав та інтересів моряків-громадян України. У Міській раді Нью-Йорка відбулася також урочиста церемонія нагородження Міністра закордонних справ України К. Грищенка Почесною грамотою.

Питання відновлення глибоководного суднового ходу через гирло Бистре у контексті загальної екологічної ситуації у дельті Дунаю були предметом консультацій, що відбулися **21 вересня** в Женеві.

22 вересня під час 48-ої сесії Генеральної конференції Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) відбулось підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про оперативне сповіщення про ядерні аварії та обмін інформацією в галузі ядерної та радіаційної безпеки.

22 вересня в Гавані відбулося 8-ме засідання Міжурядової українсько-кубинської Комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва.

22 вересня в Києві відбулась чергова зустріч державних делегацій України та Російської Федерації з питань нерухомого майна

колишнього СРСР за кордоном. За результатами зустрічі делегації погодили декілька додаткових об'єктів нерухомого майна колишнього СРСР за кордоном, які передаватимуться Україні для задоволення потреб її дипломатичних та консульських установ.

23 вересня у Баня Луці (Боснія і Герцеговина, Республіка Сербська) відбулося офіційне підписання Угоди про співробітництво між містами Львів та Баня-Лука.

24 вересня у Кишиневі відбулися українсько-молдовські консультації щодо пропуску товарів через пункти пропуску на українсько-молдовському державному кордоні та вдосконалення механізмів їх функціонування.

28 вересня у приміщенні штаб-квартири ЮНЕСКО відбулася церемонія вшанування пам'яті Сержа Лифаря з нагоди століття з дня його народження.

Жовтень

1—3 жовтня Посол України в Канаді Микола Маймескул взяв участь в роботі Трирічного XXI з'їзду Конгресу українців Канади (КУК), який проходив у Вінніпезі (провінція Манітоба).

3—14 жовтня в Гавані, Мехіко, Каракасі та Боготі відбулися двосторонні політичні консультації на рівні начальників територіальних управлінь зовнішньополітичних відомств України та Куби, Мексики, Венесуели і Колумбії.

5 жовтня Заступник Міністра закордонних справ України Ігор Долгов зустрівся з Генеральним секретарем Міністерства оборони Іраку Брускою Нурі Шавейзом. Глава іракської делегації високо оцінив діяльність українського військового контингенту в Іраку та висловив щире вдячність від імені іракського уряду та народу Іраку за внесок України у відновлення миру та безпеки в його країні.

6—8 жовтня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко відвідав з офіційним візитом Латвійську Республіку, Королівство Данія та Фінляндську Республіку. У рамках візиту відбулись зустрічі та переговори глави зовнішньополітичного відомства України з вищим керівництвом цих країн, головною темою яких стали питання перспектив європейської інтеграції України та взаємодії на цьому шляху з Данією, Латвією та Фінляндією. К. Грищенко відвідав Вентспілський морський порт, який має статус вільної економічної зони, Ризьку українську школу, відкрив Український інформаційний центр у Латвійській ака-

демичній бібліотеці та меморіальну дошку на будинку, де в 1918—1921 рр. працювала перша дипломатична місія України у Фінляндії. За результатами візиту були підписані українсько-латвійська Угода про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво, а також українсько-фінська Угода про сприяння здійсненню та взаємний захист інвестицій.

8—9 жовтня в Ризі відбулася 1-ша Міжнародна науково-практична конференція «Українці в країнах Балтії».

12 жовтня Посол України в Королівстві Марокко Борис Гудима вручив вірчі грамоти Королю Марокко Мохаммеду VI.

13 жовтня Посол України в Королівстві Норвегія Ігор Сагач вручив вірчі грамоти Королю Норвегії Гаральду V.

13 жовтня в приміщенні МЗС України відбулася церемонія підписання двосторонніх міжвідомчих Угод про співробітництво між Міністерством закордонних справ України та Торгово-промисловою палатою України, а також між Міністерством закордонних справ України та Українським національним комітетом Міжнародної торгової палати.

14 жовтня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко вручив медаль «За військову службу Україні» третьому секретарю МЗС, молодшому лейтенанту Збройних сил України Олені Безушенко. Цією державною нагородою відзначено мужність і самовідданість О. Безушенко, виявлені під час виконання військового обов'язку з підтримання миру та стабільності в Іраку.

14 жовтня великій науково-політичній аудиторії Франції було представлено фундаментальне академічне видання «Антологія української літератури» французькою мовою.

14 жовтня відбулися українсько-азербайджанські переговори на чолі з міністрами закордонних справ двох країн Костянтином Грищенком та Ельмаром Мамедьяровим. За результатами переговорів підписано План проведення консультацій між МЗС України та МЗС Азербайджану на 2005 рік.

15 жовтня у Тегерані завершило роботу Перше спільне засідання Комітету з питань режимів торгівлі між Україною та Іраном.

15 жовтня у Брюсселі відбувся третій раунд тристоронніх консультацій Україна—Молдова—ЄС, в ході якого були обговорені проблемні питання митного та прикордонного контролю на українсько-молдовському кордоні, співробітництво у митній галузі,

а також можливості фінансової та технічної допомоги Європейського Союзу.

18—19 жовтня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко здійснив офіційний візит до Сербії і Чорногорії. В ході візиту відбулись зустрічі глави українського зовнішньополітичного відомства з Президентом СіЧ Светозаром Маровичем, Президентом Республіки Сербія Борисом Тадичем, Прем'єр-міністром РС Воїславом Коштуницею, Міністром закордонних справ СіЧ Вуком Драшковичем, а також представниками українсько-русинської громади, яка проживає в Автономному краї Воеводина. За результатами переговорів в Белграді була підписана Угода про безвізові поїздки власників дипломатичних та службових паспортів, а також Меморандум про співпрацю між дипломатичними академіями України і СіЧ. Під час перебування в Автономному краї Косово і Метохії К. Грищенко відвідав місце дислокації українського миротворчого контингенту та штаб спільного українсько-польського батальйону, а також зустрівся із Спеціальним представником Генерального секретаря ООН, Главою Місії ООН в Косово (МООНК) Сореном Ессен-Петерсеном.

Під час офіційного візиту до Республіки Македонія **19—20 жовтня** Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко був прийнятий Президентом цієї країни Бранко Црвенковським, а також мав зустрічі з Прем'єр-міністром Республіки Македонія Харі Костовим, Міністром закордонних справ цієї країни Ілінкою Мітревою та головою Собранія (парламенту) Республіки Македонія Люпчо Йордановським.

19—26 жовтня делегація України на чолі із Заступником Міністра закордонних справ України Володимиром Макухою здійснила візит до Республіки Екваторіальна Гвінея. Мета візиту полягала у вивченні перспективних напрямів розвитку відносин між двома державами, перш за все, в торговельно-економічній та освітній сферах, а також шляхів виходу української продукції на ринки держав Центральної та Західної Африки.

26 жовтня в МЗС України відбувся Круглий стіл за участю керівників місій міжнародних спостерігачів від ОБСЄ, СНД, міжнародних неурядових організацій та окремих держав, під час якого були обговорені питання співпраці органів державної влади України з офіційними спостерігачами від іноземних країн та міжнародних організацій, можливості покращення взаємодії з метою

забезпечення сприятливих умов для роботи міжнародних спостерігачів в Україні.

29 жовтня в МЗС Бразилії відбулася церемонія вручення главі зовнішньополітичного відомства цієї країни, відомому бразильському дипломатові і державному діячеві Селсо Аморіму відзнаки Президента України — «Ордена князя Ярослава Мудрого III ступеня».

29 жовтня в Києві за участю Заступника Міністра закордонних справ України Олега Шамшура та Заступника Міністра закордонних справ і культу Республіки Болівія Хорхе Гумусіо відбулися перші політичні консультації між зовнішньополітичними відомствами України та Болівії.

30 жовтня в МЗС України відбулося підписання Протоколу про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16 січня 1997 року.

Листопад

4 листопада Міністр закордонних справ України К. Грищенко відвідав Об'єднані Арабські Емірати, де він взяв участь у траурних церемоніях у зв'язку із смертю Президента ОАЕ шейха Заїда бін Султана Аль Нагаяна. В ході перебування в Абу Дабі К. Грищенко також зустрівся з Віце-прем'єр-міністром ОАЕ шейхом Султаном бін Заїдом Аль Нагаяном, спадкоємним принцем емірату Абу Дабі, Начальником Генерального Штабу Збройних Сил ОАЕ шейхом Мухаммедом бін Заїдом Аль Нагаяном, спадкоємним принцем емірату Дубай, Міністром оборони ОАЕ шейхом Мухаммедом бін Рашидом Аль Мактумом, іншими еміратськими урядовцями та членами правлячої династії емірату Абу Дабі.

5 листопада відбулася церемонія вручення вірчих грамот Посла України в Республіці Словенія Івана Гнатишина Президенту Словенії Янезу Дрновшеку.

6 листопада в Косово (Сербія і Чорногорія) на базі Спеціального миротворчого контингенту МВС України в м.Гниляне відбулися урочистості з нагоди вручення медалей ООН українським миротворцям. Нагороди отримали 212 осіб зі Спеціального миротворчого підрозділу МВС України «Беркут», Спеціального миротворчого кінологічного підрозділу МВС України та українського контингенту цивільної поліції ООН.

10 листопада Постійний представник України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві Володи-

мир Белашов передав до Міжнародного бюро праці на реєстрацію ратифікаційні грамоти Конвенцій МОП «Про інспекцію праці у промисловості», «Про інспекцію праці у сільському господарстві» та «Про адміністрацію праці».

11 листопада в МЗС України відбулися двосторонні українсько-корейські політичні консультації між зовнішньополітичними відомствами двох країн.

12 листопада Міністр закордонних справ К. Грищенко відвідав Каїр з метою участі у траурній церемонії прощання з лідером Палестинської Національної Автономії Ясиром Арафатом.

12 листопада Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з Головуючим у Комітеті міністрів Ради Європи, Міністром закордонних справ Польщі Влодзімежем Цімошевичем, який перебував в Україні з одноденним робочим візитом.

У зв'язку із розглядом в Міжнародному Суді ООН (МС ООН) справи про делімітацію континентального шельфу та виключних економічних зон України і Румунії у Чорному морі **19 листопада** МС ООН прийняв рішення про визначення строків подачі сторонами письмових процесуальних документів.

19 листопада в МЗС України за участю Першого заступника Міністра закордонних справ України Володимира Єльченка відбулася церемонія випуску слухачів Курсів підвищення кваліфікації Дипломатичної академії України при МЗС України.

25 листопада у Дубліні (Ірландія) відбулись українсько-ірландські консультації між міністерствами закордонних справ двох країн на рівні керівників територіальних управлінь.

25 листопада Посол України в Ісламській Республіці Пакистан Ігор Поліха вручив вірчі грамоти Президенту Пакистану генералу Первезу Мушаррафу.

26 листопада в МЗС відбулося установче засідання Міжвідомчої робочої групи з питань відновлення глибоководного суднового ходу р. Дунай — Чорне море, яку було створено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. з метою координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади у контексті реалізації проекту відновлення глибоководного суднового ходу р. Дунай — Чорне море через гирло Бистре та забезпечення його зовнішньополітичного супроводження.

29 листопада у Гаазі (Нідерланди) розпочала роботу 9 сесія Конференції держав-членів Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ).

30 листопада відбулася чергова зустріч Заступника Міністра закордонних справ України Олега Шамшура з Головою Місії ОБСЄ зі спостереження на президентських виборах в нашій державі послом Гертом Аренсом на його прохання. Посол Г. Аренс позитивно оцінив рівень співпраці з МЗС України, висловив подяку за сприяння, яке надавало Міністерство міжнародним спостерігачам протягом усієї виборчої кампанії в нашій державі.

Грудень

1 грудня делегація України на чолі із Заступником Міністра закордонних справ України Ігорем Долговим перебувала у Найробі (Республіка Кенія) з метою участі в роботі Першої Конференції з розгляду дії Оттавської конвенції. В рамках конференції І. Долгов провів низку двосторонніх зустрічей, зокрема з Віце-президентом Республіки Кенія Муді Аворі, Міністром закордонних справ Республіки Кенія Алі Мваквере. За результатами зустрічей був підписаний Меморандум про взаєморозуміння щодо консультацій між МЗС України та МЗС Республіки Кенія.

4 грудня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко прийняв Генерального секретаря ОБСЄ Яна Кубіша та спеціального представника Європейського Союзу, Посла Нікола-са Біхмана.

6 грудня в рамках 12-го засідання Ради Міністрів закордонних справ країн-учасниць ОБСЄ в м. Софії Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко провів зустрічі з міністрами закордонних справ Австрії Урсулою Пласнік, Нідерландів — Бернардом Ботом і Комісаром ЄС з питань зовнішніх відносин Бенітою Марією Ферраро-Вальднер.

7 грудня у рамках 12-го засідання Ради Міністрів ОБСЄ відбулася чергова зустріч Ради Міністрів закордонних справ країн-учасниць (РМЗС) ГУУАМ та зустріч ГУУАМ—США. Делегацію України очолював Посол з особливих доручень МЗС України Володимир Огризко.

8—9 грудня у Відні відбулося щорічне пленарне засідання держав-учасниць Бассенаарської домовленості, багатостороннього режиму контролю за експортом озброєнь та товарів і технологій подвійного використання.

9 грудня в Тбілісі (Грузія) відбулися урочисті збори, присвячені 5-й річниці відкриття Першої української школи ім. М. Грушевського в Грузії.

13 грудня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко зустрівся з Генеральним секретарем Ради Європи Тері Девісом.

14 грудня у Брюсселі (Бельгія) відбулося чергове засідання Комісії Україна – НАТО на рівні послів.

14–15 грудня у Відні відбулися зустрічі посередників від ОБСЄ, України та Російської Федерації у придністровському врегулюванні, в ході яких було проведено попереднє обговорення із залученням відповідних експертів пропозицій щодо заходів зміцнення довіри та безпеки у Республіці Молдова, підготовлених Місією ОБСЄ у Молдові.

20 грудня у Страсбурзі Постійний представник України при Раді Європи Анатолій Шевчук від імені України підписав Європейську конвенцію про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах від 25 січня 1988 р. та Угоду про незаконний обіг на морі наркотиків та психотропних речовин, укладену 31 січня 1995 р. на виконання статті 17 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин.

22 грудня Посол України в Південно-Африканській Республіці (за сумісництвом в Республіці Замбія) Михайло Скуратовський вручив вірчі грамоти Президенту Республіки Замбія Леві Мванасі.

23 грудня в МЗС України відбулася зустріч Першого заступника Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції Олександра Моцика з Генеральним секретарем Постійного міжнародного секретаріату Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Послом Тедо Джапарідзе.

23 грудня Міністр закордонних справ України К. Грищенко здійснив одноденний робочий візит до Російської Федерації. Під час переговорів делегацій зовнішньополітичних відомств України та РФ були обговорені актуальні питання українсько-російського співробітництва та перспективи розвитку двосторонніх відносин. К. Грищенко та С. Лавров підписали План консультацій між міністерствами закордонних справ України та Російської Федерації на 2005 рік.

28 грудня Міністр закордонних справ України К. Грищенко зустрівся з делегацією міжнародних спостерігачів на переголосуванні другого туру президентських виборів в Україні.

ЗМІСТ

Борис Тарасюк. Україна є одним із символів демократичних європейських цінностей	6
Володимир Яловий. Київ – європейський стандарт	8
Павло Кривонос. Дипломатам про Україну широко і широко	11

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Станіслав Ніколаєнко. Реформування системи освіти України в контексті світових інтеграційних процесів	18
Леонід Губерський. Український погляд на історію дипломатії	29
Микола Кулінич. Освітня підготовка сучасного дипломата: міжнародний вимір	33
Леонід Шкляр. Вибір координат	41
ДИПЛОМАТИЧНЕ ЖИТТЯ В ІЛЮСТРАЦІЯХ	65

ДО 60-РІЧЧЯ ООН

Станіслав Сташевський. Ще гриміла війна, а народи думали про мир	81
Френсіс М. О'Доннелл. Глобальна стабільність через багатосторонність і чому сильна ООН є важливою для захисту свободи та процвітання	93
Степан Віднянський. На захисті стабільності у світі	99
Борис Гончар. Сучасні виклики міжнародній безпеці і ООН	118
Володимир Лозицький. «Слабкість діяльності делегації в ігноруванні дрібних протиріч». Документ про Сан-Франциську конференцію 1945 р. .	136
Андрій Кудряченко. Ялтинська конференція: погляд через десятиліття	143
Надія Стрішенець. Депозитарій ООН в Україні	159

ДО ДЖЕРЕЛ

Ірина Матяш. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії в Угорщині у світлі архівних документів	164
Василь Даниленко. Щоденник посла УНР у Греції Ф. Матушевського	179
Віктор Матвієнко. Віденське відрядження Андрія Ніковського	217
Ірина Войцехівська. Памятка дипломатичного джерелознавства	230

З ВІДСТАНИ СТОЛІТЬ

Наталія Солонська. Дипломатичний архів бібліотеки Ярослава Мудрого. Спроба реконструкції	240
Володимир Борисенко. Закономірності і парадокси української дипломатії (1654–1657)	266
Андрій Бульвінський. Зовнішньополітична доктрина Московської держави XV–XVIII ст. та українська державна ідея доби пізнього Середньовіччя: причини концептуальної непорівнянності	287
Валерій Солдатенко. Надзвичайне повноважне посольство УНР до РСФСР навесні 1918 р.	327
Іван Гошуляк. «Українське питання» на Паризькій мирній конференції 1919 р.	340
Іван Дробот. Україна в геополітичних планах західноєвропейських держав напередодні Другої світової війни	347

ПОСЛИ УКРАЇНИ В ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ

Австралія. <i>Олександр Міщенко</i>	198
Республіка Ангола. <i>Володимир Лакомов</i>	199
Аргентинська Республіка. <i>Олександр Никоненко</i>	200
Королівство Бельгія. <i>Володимир Хандогій</i>	201
Республіка Білорусь. <i>Петро Шаповал</i>	368
Республіка Болгарія. <i>Юрій Рилач</i>	369
Федеративна Республіка Бразилія. <i>Юрій Богаєвський</i>	370
Ватикан. <i>Григорій Хоружий</i>	371
Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії. <i>Ігор Мітюков</i>	372
Соціалістична Республіка В'єтнам. <i>Павло Султанський</i>	373
Республіка Вірменія. <i>Володимир Тягло</i>	374
Грецька Республіка. <i>Віктор Кальник</i>	375
Грузія. <i>Микола Спис</i>	376
Естонська Республіка. <i>Микола Макаревич</i>	377
Арабська Республіка Єгипет. <i>Андрій Веселовський</i>	378
Республіка Індія. <i>Олег Семенець</i>	379
Республіка Ірак. <i>Анатолій Олійник</i>	380
Ісламська Республіка Іран. <i>Володимир Бутяга</i>	381
Ірландія. <i>Євген Перелигін</i>	382
Хашимітське Королівство Йорданія. <i>Віктор Нагайчук</i>	383
Республіка Казахстан. <i>Василь Цибенко</i>	384
Канада. <i>Микола Маймескул</i>	385

Республіка Кенія. <i>Володимир Забігайло</i>	387
Китайська Народна Республіка. <i>Сергій Камишев</i>	388
Республіка Кіпр. <i>Борис Гуменюк</i>	389
Республіка Корея. <i>Володимир Фуркало</i>	390
Республіка Куба. <i>Віктор Пашук</i>	391
Держава Кувейт. <i>Анатолій Бурмаков</i>	392
Латвійська Республіка. <i>Мирон Янків</i>	393
Литовська Республіка. <i>Борис Клімчук</i>	394
Ліванська Республіка. <i>Валерій Рилач</i>	395
Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія. <i>Олексій Рибак</i>	396
Республіка Македонія. <i>Олексій Шовкопляс</i>	397
Малайзія. <i>Олександр Шевченко</i>	398
Королівство Марокко. <i>Борис Гудима</i>	399
Мексиканські Сполучені Штати. <i>Олександр Тараненко</i>	400
Республіка Молдова. <i>Петро Чалий</i>	401
Королівство Нідерланди. <i>Дмитро Марков</i>	402
Федеративна Республіка Німеччина. <i>Сергій Фаренік</i>	403
Королівство Норвегія. <i>Ігор Сагач</i>	404
Об'єднані Арабські Емірати. <i>Євген Микитенко</i>	405
Ісламська Республіка Пакистан. <i>Ігор Поліха</i>	407
Республіка Перу. <i>Ігор Грушко</i>	408
Південно-Африканська Республіка. <i>Михайло Скуратовський</i>	409
Республіка Польща. <i>Ігор Харченко</i>	410
Португальська Республіка. <i>Костянтин Тимошенко</i>	411
Російська Федерація. <i>Микола Білоблоцький</i>	412
Румунія. <i>Теофіл Бауер</i>	413
Королівство Саудівська Аравія. <i>Леонід Гур'янов</i>	414
Сербія і Чорногорія. <i>Руслан Демченко</i>	415
Сирійська Арабська Республіка. <i>Володимир Коваль</i>	416
Республіка Сінгапур. <i>Олександр Горін</i>	417
Республіка Словенія. <i>Іван Гнатишин</i>	418
Словацька Республіка. <i>Сергій Устич</i>	419
Сполучені Штати Америки. <i>Михайло Резнік</i>	420
Королівство Таїланд. <i>Ігор Гуменний</i>	421
Угорська Республіка. <i>Юрій Мушка</i>	422
Республіка Узбекистан. <i>Анатолій Касьяненко</i>	423
Фінляндська Республіка. <i>Олександр Майданник</i>	424
Французька Республіка. <i>Юрій Сергеев</i>	425

Республіка Хорватія. <i>Віктор Кирик</i>	426
Чеська Республіка. <i>Іван Кулеба</i>	427
Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія. <i>Роман Шпек</i>	428

ІНОЗЕМНІ ПОСЛИ В УКРАЇНІ

Австрійська Республіка. <i>Міхаель Місс</i>	430
Азербайджанська Республіка. <i>Алієв Таят Мусеїб оглу</i>	431
Алжирська Народна Демократична Республіка. <i>Шеріф Шихі</i>	432
Аргентинська Республіка. <i>Мігель Анхель Кунео</i>	433
Ісламська Держава Афганістан. <i>Сеєд Мохаммад Хаїрха</i>	434
Королівство Бельгія. <i>П'єр Коло</i>	435
Республіка Білорусь. <i>Валентин Величко</i>	436
Республіка Болгарія. <i>Ангел Ганев</i>	437
Федеративна Республіка Бразилія. <i>Ренато Луїз Родрігес Маркес</i>	438
Святий Престол (Ватикан). <i>Архієпископ Іван Юркович</i>	439
Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії. <i>Роберт Едвард Брінклі</i>	440
Соціалістична Республіка В'єтнам. <i>Ву Зионг Хуан</i>	441
Республіка Вірменія. <i>Армен Авакович Хачатрян</i>	442
Грецька Республіка. <i>Панайотіс Гумас</i>	443
Грузія. <i>Катамадзе Грігол Шалвович</i>	444
Естонська Республіка. <i>Пауль Леттенс</i>	445
Арабська Республіка Єгипет. <i>Мона Алі Хашаба</i>	446
Держава Ізраїль. <i>Наомі Бен-Амі</i>	447
Республіка Індія. <i>Шехххолєн Кінген</i>	448
Республіка Індонезія. <i>Ремі Рамаулі Сіахаан</i>	449
Ісламська Республіка Іран. <i>Бахман Тахеріян Мобаракє</i>	450
Королівство Іспанія. <i>Луїс Гомєс де Аранда і Війєн</i>	451
Італійська Республіка. <i>Фабіо Фаббрі</i>	452
Республіка Казахстан. <i>Жумабаєв Амангельди</i>	453
Канада. <i>Ендрю Норвал Робінсон</i>	454
Киргизька Республіка. <i>Есенгул Омуралієв</i>	455
Китайська Народна Республіка. <i>Яо Пейшен</i>	456
Республіка Корея. <i>Лі Сонг-Джу</i>	457
Республіка Куба. <i>Хуліо Гармендія Пенья</i>	458
Держава Кувейт. <i>Хафіз Мухамед Аль-Адждмі</i>	459
Латвійська Республіка. <i>Андріс Вілцанс</i>	460

Литовська Республіка. <i>Вікторас Баубліс</i>	461
Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія. <i>Аль-Седдіг Мохаммед Аль-Шібані-Аль-Гвері</i>	462
Республіка Македонія. <i>Мартін Гулескі</i>	463
Республіка Молдова. <i>Ніколае Черномаз</i>	464
Федеративна Республіка Нігерія. <i>Аджуру Ігнатіус Хекайре</i>	465
Королівство Нідерландів. <i>Монік Патрісія Антуанетта Франк</i>	466
Федеративна Республіка Німеччина. <i>Дітмар Гергард Штюдемманн</i> ...	467
Королівство Норвегія. <i>Йостейн Бернхардсен</i>	468
Ісламська Республіка Пакистан. <i>Таджул Хак</i>	469
Південно-Африканська Республіка. <i>Ашраф Сентсо</i>	470
Республіка Польща. <i>Марек Зюлковські</i>	471
Португальська Республіка. <i>Жозе Мануел Пессанья Вієгас</i>	472
Російська Федерація. <i>Віктор Черномирдін</i>	473
Румунія. <i>Александру Корнеа</i>	474
Словацька Республіка. <i>Василь Гривна</i>	475
Республіка Словенія. <i>Прімож Шеліго</i>	476
Сполучені Штати Америки. <i>Джон Гербст</i>	477
Республіка Туреччина. <i>Алі Більге Джанкорель</i>	478
Туркменістан. <i>Аман-Гельди Байрамов</i>	479
Угорська Республіка. <i>Тот Янош</i>	480
Республіка Узбекистан. <i>Равшанбек Алімов</i>	481
Республіка Фінляндія. <i>Лаура Рейніля</i>	482
Французька Республіка. <i>Філіп де Сюремен</i>	483
Республіка Хорватія. <i>Маріо Миколіч</i>	484
Чеська Республіка. <i>Карел Штіндл</i>	485
Королівство Швеція. <i>Йон-Крістер Оландер</i>	486
Японія. <i>Кішіро Амае</i>	487

СЛОВО ІНОЗЕМНИМ ДИПЛОМАТАМ

Дітмар Штюдемманн. Німецько-українські зв'язки: стабільність і нові горизонти	488
Грігол Катамадзе. В єдиній сім'ї європейських народів	503

НОТАТКИ ПОСЛА

Борис Гуменюк. Щодо українсько-кіпрського економічного співробітництва	507
Роман Шпек. Україна—ЕС сьогодні	524

Іван Гнатишин. Щоб завжди залишатися друзями	537
Володимир Фуркало. Перший масштабний збройний конфлікт повоєнного часу	544
Юрій Мушка. Микола Галаган про діяльність першого українського дипломатичного представництва в Угорщині	568

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗВІДКИ

Віктор Даниленко. Володимир Вернадський про українсько-російські взаємини	605
Валерій Кравченко. Міфи зруйновано: хай живуть стереотипи!	617
Анатолій Денисенко. Планетарність проповідей Йосифа Сліпого	627
Ростислав Сосса. Значення картографії у визначенні державних кордонів (на прикладі діяльності Євгена Ромера)	634
Богдан Андрусишин. Дипломатична спроба визнання автокефальної української церкви Вселенським патріархом у добу української революції	649
Олена Ялова. Поняття «міжнародний імідж» у системі міжнародної інформації та філософії	661
Володимир Янковий. Київський політехнічний інститут: дипломатія мовою науки	673
Олег Калакура. Українсько-польська дипломатія ХХ століття	684

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Володимир Головченко. Шляхом «конструктивного партнерства» (сучасні українсько-турецькі відносини: здобутки і перспективи)	709
Петро Чуприна. Національна опера України в контексті міжнародних зв'язків сучасної української художньої культури	725

ДИПЛОМАТІЯ ОЧИМА ЖУРНАЛІСТІВ

Ігор Лубченко. Українська журналістика у світовому контексті	738
Михайло Сорока. Олімпійський спокій тільки сниться	742

СЛОВО ПАРЛАМЕНТАРІУ

Борис Олійник. На захист правди	755
--	-----

КРИТИКА. БІБЛІОГРАФІЯ

Володимир Денисенко. Шлях України до глобального світу у фактах	761
--	-----

ХРОНІКА ПОДІЙ

Маркіян Лубківський. Дипломатичне досє. 2004 рік	767
---	-----